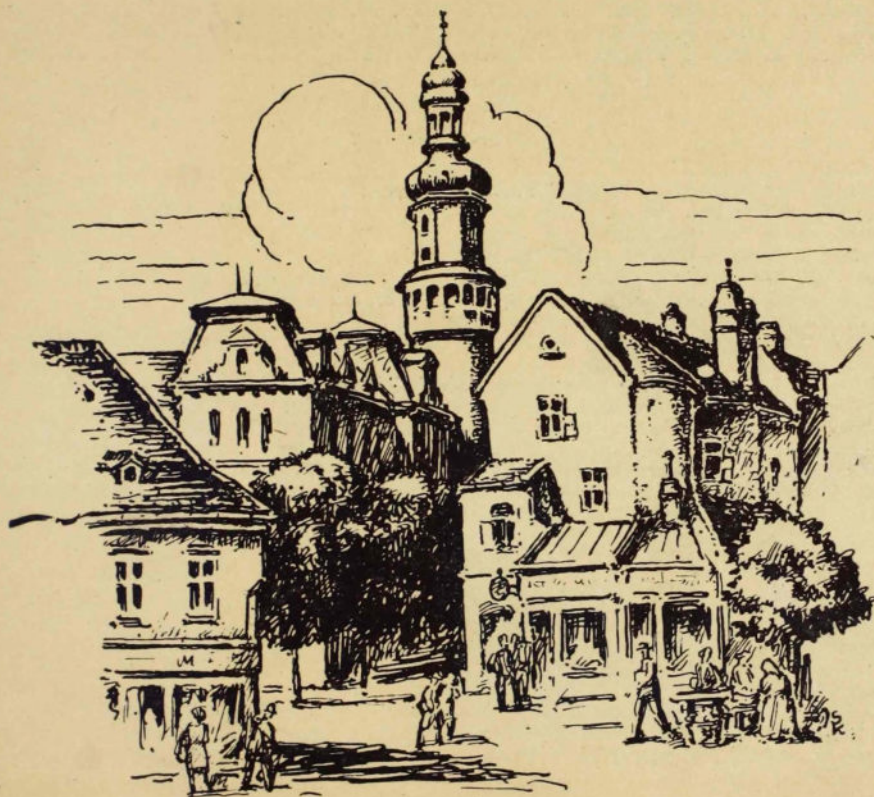

SOPRONI SZEMLE

IX. ÉVFOLYAM

1955.

1-2. SZÁM

KIADJA:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat.

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Alapította: Heimler Károly

Szerkesztőbizottság:

BODOR BÉLA, BOGNÁR DEZSŐ, BOTVAY KÁROLY, CSATKAI ENDRE, DOMONKOS OTTÓ, FALGER JENŐ, GYULAY ZOLTÁN, HARACSI LAJOS, HORVATH JÓZSEF, HORVATH OTTÓ, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, ROLLER KÁLMÁN, TAKÁTS ENDRE, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKAR, ZAMBÓ JÁNOS.

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

Csatkai Endre: Beköszöntő.

Becht Rezső: In memoriam.

Mollay Károly: A régi és az új Soproni Szemle.

Leitner József: Heimler Károly és a Soproni Városszépítő Egyesület.

Takáts Endre: Sopronmegyei jobbágylevelek a 18. századból.

Bors András: Emlékeim a soproni Kommunáról.

Faller Jenő: Sopron szénjogi szerződésai 1791-től 1946-ig, szénbányászatunk államosításáig.

Major Jenő: Az Ódenburg név keletkezésének háttere.

Csatkai Endre: Soproni diákverselők a 17. század derekán.

Jandek Gusztáv: Wohlmuth János 1689. évi ún. Stark-féle virginálkönyve.

Németh Sámuel: A soproni líceum tanulóinak külföldi tanulmányai 1680-tól 1782-ig.

Domonkos Ottó: A soproni gombkötő céh szabályzata 1633-ból.

Dávidházy István: A soproni és az ebenfurti posztóscéh kallózási szerződése 1811-ből.

Nováki Gyula: A soproni Várhely ásátásának története.

Helytörténeti adattár:

Nováki Gyula: Újabb adat a sopronkörnyéki őskori vaskohászatra.

Mollay Károly: Harka nevéről.

Storno Miksa: Az Új utca 16. számú ház helyreállítása.

Csatkai Endre: A soproni késgyártók.

Thier László: Adalék a dőri fazekas céh történetéhez.

Verbényi László: Adalék az idegen nyelvi oktatás terjedésére Sopronban.

Csatkai Endre: Juhász Gyula daljátéka a soproni színpadon 1912-ben.

Csatkai Endre: Virág Benedek soproni vonatkozásai.

Megemlékezések:

Vendel Miklós: Romwalter Alfréd (1890—1945).

Csatkai Endre: Ruhmann Jenő (1884—1950).

Nováki Gyula: Hillebrand Jenő (1884—1945).

Csatkai Endre: Gantner Antal (1869—1945).

Csapody István: Gombocz Endre (1882—1945).

Soproni könyvespolc:

Csatkai—Dercsényi, stb.: Sopron és környéke műemlékei. (Ism.: Zádor Anna).

Mollay, Karl: Scarbantia, Ódenburg, Sopron. (Ism.: Verbényi László).

Csatkai Endre: Sopron. (Ism.: Becht Rezső).

Thier László: Heimler Károly irodalmi működése.

Sopron bibliográfiája 1943. szept. 1—1954. dec. 31-ig.

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

IX. ÉVFOLYAM

1955

1-4. SZÁM

Alapította: Heimler Károly.

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztőbizottság:

BODOR BÉLA, BOGNÁR DEZSŐ, BOTVAY KÁROLY, CSATKAI ENDRE, DOMONKOS OTTÓ, FALLER JENŐ, GYULAY ZOLTÁN, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH OTTÓ, KELENYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, ROLLER KÁLMÁN, TAKÁTS ENDRE, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZÁMBÓ JÁNOS.

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

Sajnálatos hiba folytán az évfolyam mindkét számát egy-től kezdve számoztuk, a tartalomjegyzékben a második (3—4.) kettős szám cikkeit A-val jelöljük.

Tanulmányok:

- Becht Rezső:* In memoriam. 3.
Bors András: Emlékeim a soproni Kommünről. 33.
Csapody István: A sopronkörnyéki flóra elemeinek analízise. A 20.
Csatkai Endre: Soproni diákverselők a 17. század derekán. 75.
Csatkai Endre: Sopron népegészségügye és népművelése az 1919-es Tanácsköztársaság idején. A 105.
Dávidházy István: A soproni és az ebenfurti posztóscéh kallózási szerződése 1811-ből. 129.
Domonkos Ottó: A soproni gombkötő-céh szabályzata 1633-ból. 118.
Faller Jenő: Sopron szénjogi szerződése 1791-től 1946-ig, szénbányászatunk államosításáig. 49.
Győrfi János: Sopron környékének fenyőtoboz- és fenyőmagkárosítói és azok parazitái. A 1.
Jandek Gusztáv: Wohlmuth János 1689. évi ún. Stark-féle virginálkönyve. 86.
Leitner József: Heimler Károly és a Soproni Városszépítő Egyesület. 13.
Major Jenő: Az Ödenburg név keletkezésének háttere. 68.
Mollay Károly: A régi és az új Soproni Szemle. 5.
Mollay Károly: Az Ödenburg név keletkezéséhez. A 69.
Németh Sámuel: A soproni líceum tanulójának külföldi tanulmányai 1680—1782-ig. 90.
Nováki Gyula: A soproni Várhely ásatásának története. 131.
Sági Károly: Adatok a pannoniai civitasok területének és etnikumának kérdéséhez. A 43.
Szőke Béla: IX. századi sírok Kőhidán. A 55.
Takáts Endre: Sopronmegyei jobbágylevelek a 18. századból. 18.
Vörös Károly: Az 1826. évi kapuvári parasztmozgalom. A 80.

Helytörténeti adattár:

- Berecz Dezső*: Frankenburg arcvonásai. A 114.
Csatkai Endre: A soproni késgyártók. 141.
Csatkai Endre: Bartók Béla soproni szereplései. A 119.
Csatkai Endre: Juhász Gyula daljátéka a soproni színpadon. 1912-ben. 144.
Csatkai Endre: Virág Benedek soproni vonatkozásai. 147.
Csatkai Endre: Vörösmarty Mihály soproni kapcsolatai. A 124.
Cs. Katona Imre: Kőrösi Csoma Sándor soproni barátja és iskolatársa. A 127.
Kubinszky Mihály: 80 éves a Gy. S. E. Vasút. A 129.
Mollay Károly: Harka nevérol. 138.
Nováki Gyula: Újabb adat a sopronkörnyéki őskori vaskohászatra. 136.
Petz Aladár: Frankenburg Adolf győri elődei. A 116.
Storno Miksa: az Új utca 16. számú ház helyreállítása. 139.
Thier László: Adalék a döri fazekescéh történetéhez. 143.
Verbényi László: Adalék az idegen nyelvi oktatás terjedésére Sopronban. 144.
Verbényi László: Pestalozzi tanítványa Sopronban. A 128.

Megemlékezések:

- Augusztinovitz Elemér*: Lauringer Ernő (1883—1944) A 157.
Csapody István: Gombocz Endre (1882—1945) 153.
Csatkai Endre: Gantner Antal (1869—1945) 152.
Csatkai Endre: Ruhmann Jenő (1884—1950) 151.
Horváth Zoltán: Széki János (+1952) A 159.
Mollay Károly: Zsirai Miklós (1892—1955). A 161.
Nováki Gyula: Hillebrand Jenő (1884—1950) 152.
Varga Lajos: Fehér Dániel (1890—1955) A 152.
Vendel Miklós: Romwalter Alfréd (1890—1954) 148.

Sopron 1945—1955.

- Gereben Béla*: Sopron város idegenforgalma a felszabadulás tíz esztendejében. A 149.
Roller Kálmán: Az Erdőmérnöki Főiskola tíz éve. A 131.
A soproni Liszt Ferenc Múzeum tíz éve a felszabadulás után.
1. *Csatkai Endre*: Általános történet. A 134.
2. *Nováki Gyula*: A sopronkörnyéki régészeti kutatások tíz éve. A 143.
3. *Domonkos Ottó*: Néprajz. A 146.

Soproni könyvespolc:

- Boldizsár Iván*: Magyarország. Útikönyv. (Ism. Mollay Károly) A 163.
Csatkai—Dercsényi: Sopron és környéke műemlékei (Ism. Zádor Anna) 155.
Csatkai: Sopron. (Ism. Becht Rezső) 159.
Kosáry Domonkos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba. (Ism. Mollay K.) A 162.
Sopron bibliográfiája 1943—1954. 161. A 165.
Thier László: Heimler Károly irodalmi működése. 160.
Tóth Zoltán: Magyar történeti bibliográfia (Ism. Mollay K.) A 163.

Szerkesztőségi és egyéb kisebb közlemények:

- Csatkai Endre*: Beköszöntő. 1.
Mollay Károly: Műemlékvédelmi kiállítás Budapesten. A 167.
Pótlás. A 167.

K É P E K :

1. Arcképek:

Heimler Károly 2.	Szilvási Gyula A 107.
Bors László 37.	Altdörfer Keresztély A 121.
Romwalter Alfréd 49.	Fehér Dániel A 153.
Ruhmann Jenő 151.	Lauringer Ernő A 158.
Gantner Antal 153.	Széki János A 160.

2. Történelmi események:

A Tanácsköztársaság bejelentése 1919. III. 22. 40.
1919 május 1. Sopronban. 44.

3. Régi metszetek és rajzok Sopronról:

Ismeretlen körrajzó: Sopron látképe. 4.
Weiheszahl: Sopron látképe 1840 k. Körrajz. 48.
Ehrlinger: Sopron látképe 1815 k. Rajz. 58.
Stark: Sopron látképe 1800 k. Rézmetszet. 63.
Reim Vince: Sopron látképe 1850 körül. Körrajz. 67.
Reim Vince: A Szt. Mihály-templom. 1850 k. Körrajz. 74.
Ismeretlen fametsző: Sopron látképe céhlevélen. 118.
Richter: Sopron látképe 1840 körül. Körrajz. A 19.
A belváros várfalövének tervrajza 1597. A 73.

4. Fényképek soproni részletekről:

A Szentháromság-szobor környéke. 17.
A Fehér Ló. 75.
Vitnyédi István házának címerköve. 77.
A Tűztorony környéke. 85.
Új utca 16. 139.
A bánfalvi Mária Magdolna-templom. A 42.
A soproni kórház 1919-ben. A 110.
Az Erdőmérnöki főiskola. A 133.

5. A Liszt Ferenc Múzeum részletei:

Állandó kiállítás. A 135., 137., 139.
Külön kiállítások. A 141., 142.

6. Zenetörténeti képek:

A Stark tabulatura címlapja, egyes lapok. 88., 92., 94.
Wohlmuth zeneszerző névaláírása 89.

7. Régészet:

Leletek a Magashíd-i ásatásból. 137.
Oberkohlstaetteni tumulus. A 45.
A tumulusok elterjedése. A 46.
Pannonia superior és inferior térképe. A 47.
Pannonia inferior térképe. A 49.
A kőhidai ásatás helyszínrajzai. A 56/57.
A kőhidai leletek. A 60—61. 63.

8. Nyomtatványok:

Honor posthumus 1664. Címlap. 81.
Gruber: Dissertatio medica de febris 1682. Címlap és ajánlás. 109.
Liebezeit: Dissertatio de tumore oedematoso. 110.
Vörösmarty Salamon királyának soproni szinlapja (1827). A 125.

9. Néprajzi vonatkozású képek:

Rábaközi földnép. Acélmetszet. A 151.
Storno Ferenc: A lövői bíró. A 168.
Storno Ferenc: A lövői kisbíró. A 168.

10. Kapuvárra vonatkozó képek:

A kapuvári uradalom a 18. század közepe táján. A 81.
A kapuvári vár 1680 körül. A 83.
A kapuvári vár alaprajza a 17. század végén. A 85.
A kapuvári vár képe a község régi pecsétnyomóján. A 87.

A vár helyén épített uradalmi épület. A 89.
Kapuvár és Garta belterületének térképe a 19. sz. közepén. A 95.
A kapuvári jobbágyok levele. 1826. (A szabadság kinyilatkoztatása). A 97.

11. Természetrizai vonatkozású képek:

Ernobius álcák által károsított fenyőmag. A 3.
Dicroctria abietella hernyója által szétrágott toboz. A 5.
Laspeyresia strobilella hernyója által megrágott toboz. A 7.
Ephialtes glabratus. A 9.
Phaedroctonus cremastoides. A 11.
Glabrobracon pineti. A 13.
Habrobracon vernalis. A 15.
Ciklámen. A 21.
Papucsosbor (Cypripedium calceolatus L) eredeti környezetben. A 29.
Fekete áfonya csarabbal, sédbúzával, háttérben egy kocsánytalan tölgyvel. A
Brennbergbányai részletek. A 35., 37., 39.
Elemek hatása a borsó csirázó növénykéire. A 156.

12. Vegyes:

Jénai diákélet. 1766. Vízfestmény. 112.

A címlapot Sterbenz Károly rajzolta. Tőle való a fejléc az A 131. lapon,
fejléctet (136., 155. A 114., 162.), továbbá a 98. lap vignettáját Ágoston Ernő ké

BEKÖSZÖNTŐ

Nyolcadik évfolyamát élte a Soproni Szemle, amikor 1944. augusztus 31-én utoljára jelent meg. A német megszállás óta ez volt a második szám és ez már magán viselte a kor szégyenletes bélyegét: az erősen lesorvadt lapok nagy részét egy olyan tanulmány töltötte be, amelynek Sopronhoz semmi köze nem volt; felülről kívánták a közlését. Minthogy pedig a Soproni Szemlét másképp, mint soproni tartalommal elképzelni nem lehetett, szinte természetesnek látszott, hogy a folyóirat ezzel a számmal megszűnik, mint ahogy történt is.

Nyolc év alatt a soproniak és a város barátai megszerették és így a felszabadulás után, mihelyt az építés gondjai csökkentek és mind szélesebb látókörre tágulhatott szemünk, mind erősebben ébredt a vágy, hogy a Soproni Szemle feltámadhasson. És kormányzatunk nem adhatott kedvezőbb ajándékot a felszabadulás 10. évfordulójára, mint a lehetőséget, hogy a kedvelt folyóirat új életet kezdhessen.

Új életet? Nem akarjuk újra kezdeni, ahol 1944-ben megfojtották. Az korunk meghazudtolása lenne, hiszen 10 esztendő telt el, 10 év, amely alatt világunk más égtájak alá gördült. Elfogadjuk a Heimler Károly szentesítette egyik feladatot: Sopron dolgozói és barátai számára olyan szolgálatot akarunk tenni, mint a kis fürge hajócskák, amelyek a partra viszik a mély vízen túl nem haladható óceánjárók értékes áruit: meg akarjuk könnyíteni a soproni múlt emlékeivel, természetrajzi érdekességeivel való foglalkozást, de ugyanakkor tanulsággal, útravalóval kívánunk szolgálni a jelen és jövő építésében is. Ebből következik, hogy nem a múltba visszaközlő hidat építünk, hanem olyant, amelynek pillérsora átnyúlik a jelenbe is és a népi demokrácia építéséhez szolgáltat a soproni kincses bányákból anyagot. Nagy és nemes feladat: közreműködni, hogy a haladó hagyományoktól duzzadó soproni múlthoz méltó jelent és jövőt építsünk.

A Soproni Szemle szerkesztőbizottsága nevében ehhez a munkához kérem a soproni és a Sopronnal foglalkozó szakírók, olvasók és dolgozók szíves támogatását.

Csatkai Endre

HEIMLER KÁROLY

In memoriam

Irtó: Becht Rezső

Sopron barátai közel egy éve — 1954. szeptember 9-én — nehéz szívvel álltak körül egy sirt, hogy búcsút vegyenek Sopron egyik leghűségesebb fiától, dr Heimler Károlytól.

Minden emberben él a szeretet a szülővárosa iránt, de csak kevesekben teljesedik ki cselekvő szeretetté. Heimler Károlyban egy hosszú életet betöltő és átfutó alkotó szenvedéllyé vált.

Sopron — ez a név, ez a fogalom, ez a valóság volt az a mag, amely körül alkotó szenvedélyének minden gondolata szünet nélkül keringett. Nem a sovíniszta, nem az elfogult lokálpatrióta szűk köreiben, hanem a széles látóköri, bíráló szemű, nagy távlatokat felmérő elme lengő ivaiban.

Haladó szellemű, mindig új célok felé törő ember volt. Csak egy irányt ismert — előre, csak egy állapottól iszonyodott — a megállástól. Minden útja a városon át felmérés volt: a hiányok és lehetőségek felmérése. Mit lehet, mit kell tenni, hogy Sopron még szebb, még nemesebb legyen? — hogy a város nagy családjának még kellemesebb otthonává váljék? — ezt kutatta egy életen át, ezt váltotta valóra lépésről-lépésre mindaddig, amíg több mint egy évtizeddel ezelőtt megbénult testtel léte egy kis szoba területére korlátozódott. De gondoskodó gondolatainak szárnyalása akkor sem szűnt meg, és barátai megrendülten hallgatták, ahogy az elnehezült nyelv tolmácsolni igyekezett az új és legújabb terveket, melyeknek valóraváltását betegága látogatóira örökségként hagyta.

Heimler Károly városszépítő volt, a városszépítésnek művésze. Képzetének ereje, alkotó akarata, város- és emberszeretete, lelkesítőképesége ezt az irányt szabta életének. Nem városkozmetikus volt, dilettáns pepecselő, aki olcsó eszközökkel múlt hatásokat ér el, nem szépít, csak elkendőz, — ő csak nagy távlatokban tudott gondolkodni, a jelenen túl, a jövő számára is maradandót alkotni. Művész volt a maga nemében, költő, aki vágyálmait meg is tudta valósítani. Kifejezőeszközeivel: az eleven fával, cserjével, virággal, az időálló kővel kopár utcákat üde fasorokká, sívár tereket ligetekké varázsolt, műemlékeket méltó keretbe helyezett, a természet rejtett kincseit közkinccsé tette, fürdőket, kirándulóhelyeket, kilátókat épített, az öröm új lehetőségeivel lepte meg a közösséget, óvta a múlt hagyatékát, segítette megvalósulni a jövő ígéreteit. Könyveiben összegyűjtötte Sopron értékeit és szépségeit, a Soproni Szemlében egy, a maga nemében páratlan várostörténeti folyóiratot adott az országnak,

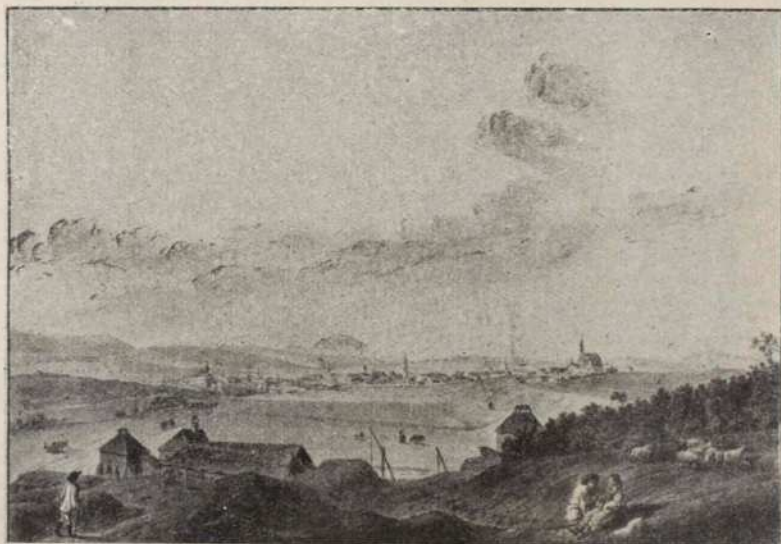
a munka után pihenést keresők számára a padok százait állította fel, családi kerttelepeket létesített. . . ki győzné felsorolni szásrétű tevékenységét?

Minderre egy ember magában nem képes. Amit szelleme kiformal és akarata maga elé tűz, annak megvalósításához a megértő, áldozatkész segítőtársak százai szükségeseek.

Ezt a segítő táborot Heimler Károly az 1869 óta működő Soproni Város-
szépitő Egyesületben találta meg. 1914 óta, mint ennek elnöke, szellemi vezető és inspiráló akarata, fáradhatatlanul lelkesítette a lelkesedni tudókat, felrázta a lagymatagokat, az áldozatkészségben előljárva áldozatkészé tette a tartózkodókat, és az így egybekovácsolt közösség erejével, építő-
művészek, szobrászok és kertészek közreműködésével Sopron arculatát évről-évre szebbé és nemesebbé tette.

Heimler Károly most már a soproni földben pihen, de emlékét nemcsak a barátok és hálás tisztelők halandó szíve őrzi, hanem városának minden utcája, minden tere, a fasorok zöldje, a pihenőpadok, díszkutak, emléktáblák; alkotó szellemének számtalan szülöttje, köztük a Károly-kilátó, a Hubertusz, a Tómalom-strandfürdő, a Lövér-fürdő, a Deák-kút; rendszerező elméjének gyümölcsei: Sopron topográfiája, Sopron Műemlékei és a Soproni Szemle évfolyamainak sora. Mindmegannyi emlékoszlop egy gazdag élet sírhantja felett.

Megrendítő, hogy az újjászülető Soproni Szemle egykori alapítójának nekrológjával indul új útjára, de mély vigasz van abban, hogy szellemének talán legkedvesebb gyermeke nem száll vele együtt sírba, hanem hirdeti tovább Sopron kultúráját és Heimler Károly emlékét.

Ismeretlen művész. Sopron látképe. Színes körrajz 1830 körül
Budapest, Nemzeti Múzeum, Metszettár

A régi és az új „Soproni Szemle“

Irta: Mollay Károly

1. Több mint tizennyolc év telt el azóta, hogy Heimler Károly, Sopron nyugalmazott főjegyzője, a Soproni Városszépítő Egyesület elnöke, Storno Miksa ösztönzésére 1937. május 15-én „bizó szívvel, de egyben a soproni ember hagyományos megfontoltságával” megindította a Soproni Szemlét, „abban a meggyőződésben, hogy arra szükség van” (Beköszöntő. SSz. I, 1). Kezdetben sokan, a régebbi soproni, főleg szépirodalmi folyóiratpróbálkozások után csak a Városszépítő Egyesület folyóiratát látták benne s közeli halálát jósoltgatták. Érdekes, nem a nyomdai költségek előteremtése miatt gondoltak erre (hiszen közismert volt, hogy Heimler Károly, ha kellett, a nyomdaköltségeket sajátmaga is fedezte), hanem abban kételkedtek, hogy a folyóiratot el lehet-e látni ingyen cikkekkel. A folyóirat ugyanis csak jelképes tiszteletdíjat (25 darab borítékos különnyomatot!) adhatott s így önzetlen, lelkesedésből dolgozó munkatársakra kellett számítani.

Mindezek ellenére Heimler Károly a töle megszokott szívósággal és szervezőkészséggel, a felkért szerkesztőbizottság több-kevesebb támogatásával megkezdte a munkát. Kezdetben még kissé tapogatózva, hiszen az út eléggé járatlan volt, bár akkor a Győri Szemle már nyolcadik, a Vasi Szemle meg negyedik évfolyamába lépett. Heimler Károly azonban nem egészen ilyen típusú folyóiratra gondolt. A legtágabb értelemben vett helytörténeti folyóirat lebegett szeme előtt, amely „Sopron és Sopron vármegye múltjának minden gazdagságát, jelenének problémáit, jövőjének lehetőségeit, a város és a megye történetét, művészetét, kultúráját, szociográfiáját, nyelvi és néprajzi sajátosságait” gyűjti egybe. Ezért nevezte folyóiratát alcímében „kultúrtörténelmi”-nek s többszöri javaslatomra sem tudta magát rászánni arra, hogy „helytörténeti”-re keresztelje át². Az élő soproni szépirodalmat ismertetésekben, bírálatokban és a könyvészeti rovatban kívánta számontartani. Soproni szerzők szépirodalmi műveit egyébként nem közölte, mert főleg a Vasi Szemle példáján látta, hogy ez már szétfeszítené a folyóirat kereteit, elmosná jellegzetes helyi

1. Ezekből és a krónikák, naplók kiadásából alakult a „Soproni Szemle Kiadványai” című, 166 számot elért sorozat.

2. Csupán a második évfolyam utolsó számától kezdve nevezi „művelődéstörténelmi”-nek. Persze így is a „művelődéstörténeti” elnevezés lett volna a helyesebb.

arcát s könnyen utat engedne a dilettantizmusnak. E tekintetben csak Becht Rezsőnek finom, soproni tárgyú leírásaival, képeivel tett kivételt. Ha el is ismerte az említett két folyóirat érdemeit, azt a — szerintünk is helyes — szempontot képviselte, hogy folyóiratunk ne lépje túl a régi megye határait, nem szűk lokálpatriotizmusból vagy egyenesen regionalizmusból, hanem azért, mert a megye területén is akad elég tennivaló.

Heimler Károlynak, mint a „Soproni Szemle” főszerkesztőjének első érdeme, hogy a folyóirat köré gyűjtötte azokat, akik közönségnevelésre vállalkoztak. Annak a közönségnek a megnyerésére, amely helytörténeti érdeklődését addig többnyire csak népszerűsítő újságcikkekből és silány történeti regényekből elégíthette ki. Erdektelen volt-e, hogy egyesek lelkében ifjúkori, talán még az egyetemi évek óta elszunnyadt tervekeltett életre; hogy a férfikora delelőjén túljutott középiskolai tanár, a nyugdíjas városi tisztviselő levéltárba, könyvtárba kezdett járni s életének első, tudományos igényű cikkét írta meg. Lelkes műgyűjtők kitergettek Soproniensi-gyűjteményük értékes darabjait, mérnökök elővették a fiókból városrendezési terveiket, közgyűjtemények szakszerű méltatást kaptak. Heimler Károly maga köré gyűjtötte az ifjabb nemzedéket is s ma többen gondolunk vissza hálával, hogy tudományos pályakezdésünknek a „Soproni Szemle” adott keretet, publikálási lehetőséget.

Az egészséges fejlődésnek jele volt, hogy a helyben lakó munkatársak mellett kezdettől fogva mind sűrűbben kapcsolódtak a folyóirat munkájába olyanok, akiket sorsuk máshová vetett, élükön Thirring Gusztávvval († 1941). A második évfolyamtól kezdve aztán olyanok is felkerestek bennünket cikkekkel, akiket csak kutatásaik vezettek hozzánk. A Soproni Szemle tehát nemcsak helyi igényeket elégített ki.

Az önzetlenül dolgozó munkatársak megszervezésével egyidejűleg megkezdődött az előfizetők toborzása is. Ez egyrészt örvendetes, másrészt megdöbbentő adatokat szolgáltatott a társadalom művelődési vágyáról. A soproni társadalom minden részéből siettek a folyóirat támogatására, elegenden akadtak azonban, akik a magyar művelődést az évi 6 pengős előfizetési díj helyett csak elméletben kívánták támogatni, vagy társadalmi állásukra való tekintettel elvárták, hogy tiszteletpéldányt kapjanak. A vármegye nem egy régi főnemesi családja udvarias felkérés után is mély hallgatásba burkolódzott, így például a Széchenyiek, pedig a folyóirat 1939. évi 5—6. számát Széchenyi Istvánnak szentelte. Heimler Károly még a negyedik évfolyam megindulásakor is panaszkodik, hogy az előfizetők nagyobb része nem soproni. „Addig, amíg a „Soproni Szemle“ Magyarország minden részében lelkes barátokra talált, addig itt, ebben a városban, amelynek nevét viseli, alig tudott gyökeret verni. Éppen az a polgárság tagad meg bennünket, amelynek munkánk elsősorban szól”. A városon és a megyén kívül azonban többen meghallották a hívó szót s a szülőföldtől elszakadt soproniak és megyeiek a folyóiraton keresztül kapcsolódtak ismét szűkebb hazájuk életébe. Csak jellemző adatként említem meg, hogy a tengerentúlról is jelentkezett soproni származású előfizető. A város ebben az esetben is segítségére sietett helytörténetírásunknak, sőt 1942-ben és 1943-ban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium a kiadott 600 példányból 50—50-nek előfizetését fedezte.

2. Már az első évfolyam nagyobb cikkei („Tanulmányok“) tanúságot tettek arról, hogy legszélesebb értelemben helytörténeti folyóiratról van szó. Hiszen *Romualter Alfréd* († 1954), *Vendl Miklós*, *Gombocz Endre* († 1945) és *Szádeczky-Kardoss Elemér* sajátosan természettudományi jel-

legű cikkeinek (Római korú sajtolt üveg Sopronból, Sopronban lelt ókori salakok és téglák. Egy római kemenceboltozat téglájának közettani vizsgálata, Kitaibel Pál sopronmegyei útja, Sopron vármegye zsirakörnyéki részének geológiája és morfológiája) is volt helytörténeti vonatkozásuk. *Breuer György*, *Varga Lajos* és *Mika Ferenc* cikkei elsősorban az akkori helyzetet rögzítették (A sopronmegyei madárvárták; A magyar Fertő halászata az utolsó 12 esztendő folyamán), az azóta eltelt közel 20 év változásai miatt azonban ma már ezek is helytörténeti értékűek.

A sajátosan helytörténeti jellegű cikkekben a megye aránylag keveset jut szóhoz. *Maár Károly* és *Soós Imre* cikkei (Hol állott Rov vára? Adatok a sopronmegyei középbirtok 16. századi történetéhez) az akkori ifjabb nemzedéket képviselik, amely a régebbi, főleg érdekességekből tallóztató helytörténetírás helyett, néhány idősebb kutatót követve, az alapos forráskutatást, a nyelvtörténeti és a társadalomtörténeti szempont érvényesítését is követelte a helytörténetírástól.

A sajátosan helytörténeti cikkek legtöbbször a várossal foglalkozik. Ennek az a magyarázata, hogy a megyével foglalkozó kutatók megszerzése csak lassan haladt. A környék ókori betelepülésének kérdését korábbi kutatásai alapján *ifj. Gallus Sándor* foglalja össze. A Városi Múzeum igazgatójának, *Lauringer Ernő*-nek († 1944) a múzeumban lévő trias-szobrok rekonstrukciójáról és a római sírkövekről szóló cikkei a csirái a II. évfolyamban meginduló „Múzeumi Közlemények”-nek. *Bella Lajos*ról, a kiváló régészről irt megemlékezése ugyancsak a II. évfolyammal meginduló új rovatnak (Nekrológok, majd Eletrajzok, végül Nagyajaink) az előzménye. A középkor kutatását az azóta 14 kötetre szaporodott városi okmánytár kiadója, *Házi Jenő* képviseli a város középkori helyrajzában egyik részletkérdését tárgyaló cikkével. Az újkori utcanevek történetével *Csatkai Endre* foglalkozik. A zenetörténetet keriti sorra *Kapi-Králik Jenő* a magyar zenetörténet legrégebb emlékének, a soproni Stark-féle virginalkönyvnek az ismertetésével, *Kárpáti Sándor* († 1939) a Sopron megyei népdalgyűjtésre buzdító cikkével pedig a zenei folklór megmentésére hívja fel a figyelmet. A néprajz egyébként még nincsen képviselve s mindvégig a folyóirat egyik leggyengébb részlete marad. Nincsen képviselve a színháztörténet, az irodalomtörténet stb., a művészettörténet viszont négy cikkel is szerepel: a soproni óraikiállítás művészettörténeti tanulságai (*Csipkés Kálmán*), adatok a XVIII. és a XIX. századi soproni festészet történetéhez (*Storno Miksa*), egy XVIII. századi, Augsburgban készült úgynevezett csavaros érem ismertetése (*Németh Sámuel*), adatok a soproni 48-as emlékmű keletkezéséhez (*Heimler Károly*) jelzik az érdeklődés irányát. Protestáns egyháztörténeti témát dolgozott fel *Payr Sándor* († 1938) „Zinzendorf és Sinzendorf grófok Sopronban” című tanulmánya, az 1784. évi első soproni népszámlálásról pedig e kérdésnek legnagyobb magyarországi szakértője, *Thirring Gusztáv* írt.

Kissé bővebben foglalkoztunk az első évfolyam nagyobb cikkeivel, mert mutatják, hogy *Heimler Károly* nem véletlenül beérkezett cikkeket közölt, hanem valóban szerkesztette, megtervezte a folyóiratot. A cikkek értékes közleményeket tartalmaznak, legfeljebb annyiban mutatkozik némi egyenetlenség, hogy egyik részük még kimondottan csak ismeretterjesztő, nem közli forrásait, nem jelöli meg, miben viszi előre eddigi ismereteinket. A cikkek értékét viszont hatásosan emeli a képanyag (*Diebold Károly* felvételei), amely gyakran csak üresen maradt hely betöltésére került oda (*id. Storno Ferenc* vázlatai régi soproni épületekről). Emlékezzünk itt meg

a Röttig-Romwalter nyomdáról, amely a folyóirat izléses előállítását szívügyének tekintette.

Kiforratlan még a „Különfélék” rovata, amelyből a II. évfolyamban a „Kronika”, majd a III. évfolyamtól kezdve a „Kisebb közlemények” rovata lesz. A vidéki folyóiratalapítás sajátos nehézségeivel függ össze, hogy a „Könyvismertetések” rovata a legszintelenebb, hogy például a soproni poncchiterről írt csapnivalóan rossz „néprajzi tanulmány” is csupán udvarias ismertetést kap. A II. évfolyamtól kezdve itt is megváltozik a helyzet: a „Soproni irodalom” című rovat már nem udvarias tartalmi ismertetéseket közöl, hanem értékel, bírál, ha kell keményen is. Az egyes számokat végül értékesen egészíti ki „Sopron bibliográfiája”, amely időről-időre összeállítja a soproni vagy megyei vonatkozású kiadványokat, folyóirat- és újságcikkeket stb.

3. A második évfolyamtól kezdve alakul a folyóirat valóban olyanná, amilyennek Heimler Károly elképzelte. Mindenekelőtt tágul a nagyobb cikkek tárgyköre s ezzel együtt szaporodnak a folyóirat munkatársai. A már említett tárgykörökön kívül most jelentkezik a színháztörténet (pl. *Angyal Endre*), az irodalomtörténet (*Berecz Dezső*, *Rajczy Mária* stb.), a néprajz (pl. *Missuray-Krug Lajos* † 1945), a pedagógiatörténet (*Verbényi László*, *Legény János*), a gazdaságtörténet (*Zügn Nándor*, *Udvardi Lakos János* stb.), az iptörténet (pl. *Vajk Artur*), a címertan (*Tompos Ernő*), a barlangkutatás (*Kotsits Tivadar*) stb. és nagyobb súlyt kap a jelen helyzet egyes kérdéseinek megvitatása: például a városrendezés (*Bergmann Pál*, *Hárs György*), a városszéli telepítés, a város közüzemi politikája (*Schindler András*), Sopron vidékének gyümölcsstermesztése (*Főző Géza*) stb. Kiszélesedett a Széchenyi-kutatás (Széchenyi-Emlékszám, *Östör József* † 1949), feldolgozásra kerültek családi levelestárak, pl. *Iház Dániel*é, *Kossuth Lajos* egyik meghitt barátjáé (*Ruhmann Jenő*), köz- és magángyűjtemények kincseit ismertetik (*Thier László* stb.), műemlékeket szakszerűen méltatnak (pl. *Csemegi József*) stb. Ezenkívül a második évfolyamtól kezdve külön rovat mutatja be művészettörténeti szempontból a megyei kastélyokat, egy másik a megyei népviseletet. Az utóbbi rovat nem éri el a magyar néprajzi kutatás színvonalát. A néprajzi kutatás fellendítésére, újabb kutatók bekapcsolására és nevelésére e sorok írója, *Weger Imrével* együtt a hatodik évfolyamban indította meg a „Sopronmegyei Kultúr-atlasz” előmunkálatait. Az első kérdőív („A születés, a házasság és a halál népszokásai”) gyűjtőmunkájában rögtön 49 megyei tanító és 2 plébános kapcsolódott be (vö. VI. 76, 146), ami egymagában is eléggé bizonyítja ennek az anyagi okokból elakadt vállalkozásnak a helyességét.

Házi Jenő középkori forráskiadásai még folynak, amikor Heimler Károly 1940-ben megindítja az újkori városi krónikák kiadását. Így kerül sorra a Petz-családé (*Csatkai Endre*), a Payr-családé (*Heimler Károly*), a Fiedler Krónika (*Hamar Gyula*) és Zadjeli Slachta Etelka naplója (*Csatkai Endre*), de tervbevette Lackner Kristóf humanista társa, Faut Márk krónikájának a kiadását is. Heimler Károly ezeket a jegyzetelt forráskiadványokat mellékletként adta a folyóirathoz, amelynek utolsó teljes évfolyama, a hetedik, ezáltal már 30 ívre nőtt. A krónikák egyik értéke éppen abban van, hogy eligazítanak az eseménytörténet apró adataiban. Erre gondolt Heimler Károly, amikor a második és harmadik évfolyamban krónikaszerűen összeállította az 1938. és az 1939. év soproni eseménytörténetét. Kár, hogy a rákövetkező esztendőknél nem akadt állandó krónikása

s így ma sem tudunk eligazodni a már-már történelemmé váló utóbbi két évtized eseménytörténetében.

Nagy átalakuláson mentek keresztül a „Kisebb közlemények“ és a könyvismertetések. Ez lett a folyóirat két legváltozatosabb, legmozgékonyabb rovata. A kisebb közlemények most már nemcsak komoly forráskutatáson alapuló adalékokat, műhelyforgácsokat közölnek a nagyobb tanulmányok által felvetett tárgykörökből, hanem kritikai szemlét tartanak a városi és a megye fontosabb társadalmi, tudományos és művészeti eseményei felett: itt olvashatunk összefoglaló értékeléseket az irodalmi és a színházi életről, a kiállításokról, a nyári egyetem működéséről, a sopronbánfalvi ásatásról, a középkori soproni okmánytárról, stb. A könyvismertetések az új művet most már behelyezik a kérdés tudománytörténetébe, rámutatnak helytörténeti jelentőségére, eredményeire, de módszertani fogyatékoságaira, hibás adataira is. Mindez nem volt könnyű dolog. Főleg kezdetben sok sértődés származott belőle, a folyóirat nem egyszer egy-egy előfizetőjét, korábbi lelkes pártolóját veszítette el emiatt. E sorok íróját az egyik helyi lapban írt bírálata miatt párhajjal, a folyóiratban írt egyik cikke miatt pedig perrel fenyegették meg. Egy közlésre beküldött tanulmány előzetes szerkesztői bírálatával kapcsolatos levélben írta Heimler Károly: „Nagyon kényes dolog: a helyi viszonyokra tekintettel ily előkelő intézet vezetőjének a munkáját egyszerűen visszautasítani már lapunk érdekében sem lehet, mivel megindulásunkkor előfizetők gyűjtésével hathatósan segítségünkre volt“ (1939. IV. 17.). Sohasem habozott, ha a folyóirat színvonalának megvédéséről volt szó, de örködött azon, hogy a bírálat, vagy a vita személyeskedéssé ne fajuljon. A szerkesztőbizottság tagjait csak ritkán vonta bele a szerkesztés munkájába, nem is helyeselték mindent, ami a folyóirat körül történt. „Nagyon szeretném, ha egyszer össze tudnám hozni a bizottsági tagokat, hiszen sok félreértést lehetne kiküszöbölni és még több jó gondolatot kaphatnánk további munkánkra“ — írta 1939. III. 26-i keltezésű levelében. Ez az egyetlen találkozó 1939. április 3-án meg is történt s helytörténetírásunknak, a Soproni Szemlének sem vált volna kárára, ha több is követte volna.

A folyóiratszerkesztésnek akkoriban Sopronban még egy nehézsége volt. A német nemzetiségi, vagy ahogy akkor nevezték, „népi“ kérdésnek mindkét fél által megmérgezett levegőjében elegenden akadtak, akik a jelen helyzeten alapuló szemléletüket a múltba is visszavetítették s helytelenül felfogott nemzeti büszkeségük ott is sérelmet látott, ahol korhoz, vagy nyelvhez kötött jelenségről volt szó. Heimler Károly a soproni emberre jellemzően idegenkedett mindenféle frázistól, de kész volt szembenézni a való és igazolható tényekkel, még akkor is, ha ezek a hivatalos felfogással esetleg ellenkeztek. 1942-ben rendezte a sajtó alá az ún. Payr-krónikát, az 1584—1700-ig terjedő kor soproni történelmének becses forrását. A soproni ügyészség a már tördelt korrektúrára nem akarta megadni a nyomtatási engedélyt, mivel a krónikairó soproni polgár Boeckay hadainak 1605. évi támadásairól és rablásairól szólva az „ellenségről“ ezt írja: „nach pfingsten ist er khumen wnt mit rebellischen vngerischen hunten...“ (7. l.). A kiemelt kifejezésben a cenzor magyargyalázást látott. Persze a cenzor is észrevehette volna, hogy egy lappal odébb „die rebelischen hunt türkhen wnt tartarn“ fordulnak elő, sőt 1664-ben „wegen den rauberischen hund der soldaten“ (akinek császári zsoldosokat kell érteni) nem végezheték el a soproniak a szőlőkben a munkát. Hiába bizonygatta Heimler Károly, hogy történeti forrás szövegén a kiadó nem eszközölhet változta-

tást, a cenzor hajthatatlan maradt mindaddig, amíg kérésünkre a miniszterelnökség sajtóosztálya táviratban nem utasította a nyomtatási engedély megadására. (62. 1.)³

4. A Soproni Szemle fent vázolt problematikájának elvi kifejtésére, helytörténetírásunk módszerének megvitatására e sorok írója vállalkozott a második évfolyamtól kezdve megjelent több tanulmányában, kisebb közleményében és bírálatában. A részletkérdések tisztázására cikksorozat indult, amelyből azonban csak *Soós Imré*-nek a megyei községtörténetírás forrásairól írt úttörő tanulmánya és *Weger Imré*-nek a néprajzi térképek megszerkesztéséről szóló cikke jelent meg. Úgy terveztük, hogy a néprajzon kívül megvitatjuk a megyei magyar, német és horvát nyelvjáráskutatás, a düllő- és helynévgyűjtés kérdéseit s így mind több megyei kutatót vonunk bele a rendszeres munkába. Folytatni kellett volna *Augusztinovicz Elemér* kezdeményezését, aki Sopron régi magyar irodalmi emlékeinek összegyűjtésébe a tanulóifjúságot is bekapcsolta⁴ s foglalkozhattunk volna a helytörténeti kutatók utánpótlásával is.

Mindez azonban csak terv, jámbor szándék maradt. Heimler Károly megbetegedése után 1944-ben Ruhmann Jenő († 1954) vette át a szerkesztés munkáját. A háborúval kapcsolatos korlátozások miatt a nyolcadik évfolyam három füzeté már erősen csökkentett terjedelemmel jelent meg s mikor aztán hullani kezdtek a bombák, a folyóirat teljesen megszűnt.

5. Ez volt a régi Soproni Szemle. Nyolc évfolyamával olyan hagyományt teremtett, amely az új Soproni Szemlét is nem egy tekintetben kötelezi. Kötelezi mindenekelőtt minden provincializmustól, helyi hajbókolástól mentes színvonalra, a tanulmányoktól a könyvbírálatokig egyaránt. Kötelezi arra, hogy múlt és jelen életünk egészének „szemléje” legyen a szó eredeti értelmében, neveljen múlt és jelen értékeink megbecsülésére, közvetítse helyi hagyományainkat az ifjabb nemzedéknek, amely munkánkat majd folytatni fogja.

Mindez nem könnyű dolog s bizonyára nem az első számtól kezdve

3. A *Hund* 'kutya' szónak szitkokban való alkalmazása a németben különben is más hangulati értékű, mint a magyarban. A német néphit szerint a kutya, még pedig az égő, izzó szemű kutya az ördög egyik megjelenési formája, aminek sok mondában és történetben van nyoma (vö. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens III. 908 és IV. 484. Leipzig, 1930—32). Magának az ördögnek a nevét nem volt szabad kimondani, hanem ún. eufémisztikus, semlegesebb, varázserővel nem bíró, logikailag sokszor nem értelmezhető kifejezésekkel nevezték meg. Ilyen volt a soproni németben a ma még használatos *klüdix hund* 'glühender Hund' kifejezés, amelyet mérgünkben, bosszúságunkban, de váratlan meglepetésünkben, tréfásan is használunk (*tu klüdix hund*, *du glühender Hund!*). Emberre vonatkoztatva a magyar *kutya* ma is becsmérlőbb, mint a német *Hund*. — A krónika *rebellisch* szavának jelentése és hangulata ismét nem azonos a magyarban használatos *rebellis*, lázadó, felkelő szóéval. Hiszen a krónikás a német szót a törökökkel és a tatárokkal kapcsolatban is használja. A *rebellen* ige jelentése a bajor nyelvjárásokban *Lärm machen, zanken, poltern* (Schmeller, J. A.: Bayerisches Wörterbuch II, 7. Stuttgart u. Tübingen, 1827—37), a *rewöllis* szó pedig ma is megvan a soproni német nyelvjárásban 'lármázó, lármától megszavart, megriadt' jelentésben (pl. a kutyától felvert tyúkokról; emberről, akit hangos szóval egyszerre többen akartak meggyőzni stb.). *Die rebellischen hunt* kifejezés, akár magyarokra, akár törökökre vagy tatárookra vonatkozik, 'garázda, bitang'-ot jelent. Az már a korhoz tartozik, hogy a császárhű krónikaíró soproni polgár a császár zsoldosait is nyugodt lélekkel *rauberische hund*-nak nevezi, hiszen magyar, török, tatár, német egyaránt féltett szőlőjét tette tönkre! *Die rebellischen ungerischen hunt* magyarul éppúgy nem lehet 'rebellis magyar kutya', amint pl. a *fűzfán fűtyülő rézangyalát* szólásunkat

valószínűleg meg rögtön a maga egészében. Nemcsak Heimler Károlyt veszítettük el, hanem — amint a fenti nem teljes felsorolásból látható — munkatársainknak tekintélyes részét is. A megmaradtakat ismét össze kell fognunk, azokat is, akik Sopronból vagy a régi megyéből elszakadtak, és ezt a gárdát ki kell egészítenünk mindazokkal, akiket hajlamuk, érdeklődési körük, kutatási irányuk alapján folyóiratunk köré tömöríthetünk. Nem vagyunk olyan szerencsés helyzetben mint Pécs, ahol a Dunántúli Tudományos Intézet szélesebb célkitűzése mellett is látható középpontja a Baranya megyei és pécsi kutatásoknak. Az egyetem, a múzeum, a levéltár és a folyóirat a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat soproni csoportjával karöltve megteremtheti azonban azt a keretet, amely a még nem létező Soproni Tudományos Intézet munkatársait egybefoghatja és funkcióját elláthatja.

6. A háborúból a szemellátható legnagyobb veszteséggel építészeti műemlékeink kerültek ki. Nyilván ezért fordult oly nagy érdeklődés helyi és országos viszonylatban is⁵ megmaradt építészeti értékeink felé. Bizonyára ezért is volt olyan nagy helyi sikere a „Sopron és környéke műemlékei” című akadémiai kiadványnak⁶, amely nemcsak a száz év óta vajudó magyar műemléktopográfiának egész vármegyét felölelő első kötete, hanem legtágabb értelemben vett helytörténeti kutatásunknak igen fontos állomása is. „Reméljük, az így feldolgozott műemléki topográfia az lesz, aminek szántuk: nemcsak egy terület műemléki, műkincs-leltára, hanem a magyar művészettörténet egyik legfontosabb forrása”, ezzel fejezte be a kötet elé írt bevezetését Dercsényi Dezső, a „Magyarország műemléki topográfiája” című sorozat szerkesztője. A kötet azonban nemcsak forrása a magyar művészettörténetnek, hanem egyúttal összefoglalja a megyei műemléktopográfiai kutatások eddigi eredményeit, így Csatkai Endre három évtizedes kutatásait, megmutatja eddigi munkánk hiányait s ezáltal ösztönzőleg hat további feladatainkra. Még fokozottabban vonatkozik ez a kötet bevezető tanulmányaira: a régészeti (Radnóti Aladár), a társadalomtörténeti (Mollay Károly) és a szorosan vett művészettörténeti összefoglalás (Csatkai Endre, Dercsényi Dezső) tulajdonképpen eddigi helytörténeti kutatásunk mérlegét vonja meg. A kötet hiányai és hibái részben az eddigi kutatás hiányai és hibái is. Így például a műemléktopográfiai rész az egyes házak történeténél nem igen említi a XVIII századnál régebbi adatot, mivel ezeket kutatásunk még nem tárta fel. Pedig Riedlmeyer Gyula mérnöknek legutóbb, főleg a belvárosi házakon végzett kutatásait azt bizonyítják, hogy az 1676. évi tűzvész pusztításai korántsem voltak oly nagymérvűek, mint ezt helytörténeti irodalmunk eddig hirdette, s belvárosi házaink egy része ma is középkori alapokon áll. A későbbi falazás

sem mondhatjuk németül így: „den auf dem Weidenbaum pfeifenden kupfern Engel”. . . Ebből következik, hogy a források értelmezéséhez is, a cenzurához is, a felelősségerzeten kívül bizonyos ismeretek is szükségesek.

4. Sopron a régi magyar irodalomban (Magy. Irod. Ritkaságok XXXVI.). Kiadta és sajtó alá rendezte Házi Jenő városi főlevéltáros Augusztinovicz Elemér tanár és a soproni áll. Széchenyi István gimnázium VI. o. tanulóinak közreműködésével. Budapest, 1937.

5. Vö. Gerő László: Megelőző műemlékvédelem. Kézirat gyanánt. Budapest 1950; Sopron városképi és műemléki vizsgálata. Kézirat gyanánt. Budapest, 1953.

6. Írták: Csatkai Endre, Dercsényi Dezső, Entz Géza, Gerő László, Héjj Miklós, Mollay Károly, Radnóti Aladár. Budapest, 1953. A kötet előmunkálataiban több mint negyven építészeti szakember vett részt. Lásd Könyvszemlélnkben erről Zádor Anna bírálatát.

nem egy helyen gyönyörű középkori ülőfülkét, gótikus ajtót, ablakot stb. tüntetett el (pl. Szt. György u. 3.). Ha tehát műemléktopográfiánkat történetileg is meg akarjuk alapozni, akkor műemlékeink középkori és korai újkori történetét is fel kell tárunk.

Amikor a műemléktopográfia kötete számára a társadalomtörténeti összefoglalást írtam, eddigi kutatásunkat át kellett tekintenem, hogy történeti vázlatomban minden lényegesebb eredményt a maga helyére illesztsek. Mivel mai felfogás szerint műemléknek általában csak 1848-ig létrejött műtárgyat tekintünk, történeti vázlatomban csak 1848-ig haladtam. Az ezután következő száz esztendő történetének még vázlatos összefoglalására sem vállalkozhattam volna, mivel az előmunkák itt úgyszólván teljesen hiányoznak⁷. Nem ismerjük a kapitalizmus soproni térhódításának történetét, az egyes üzemek és munkásaik helyzetét, pedig az olyan munkák, mint a „Soproni építő- és földhitelbank“ hírhedt 1901. évi bukásával foglalkozó, névtelenül megjelent „A soproni bank-bukás“ (A bukás története és következményei, a bírósági és közigazgatási ügyiratok nyomán. Sopron, 1902) című társadalomtörténeti szempontból nagyon értékesek. Az említett könyvet nem céhbeli történész, hanem közgazdasági szakember (*Taizs Károly*) írta s ez egyúttal azt is példázza, hogy a helytörténet számára ki-ki értékes munkát végezhet, ha alaposan végzi. Nem ismerjük a nemzetiségi kérdés történetét, pedig enélkül a két világháború közti korszakot helytörténetünkben megérteni nem tudjuk.

7. Nem akarom elismételni azt a tematikát, amelyet még 1939-ben állítottam össze (SSz III. 20.). Szempontjaink és nézőpontunk azóta változtak, a részletek kidolgozása azonban még megvitatásra vár⁸. Csupán kiemelem, hogy eddig túlságosan keveset foglalkozott helytörténetírásunk a legújabb korról, különösen a két világháború közti és az azt követő idővel. Amióta műemlékeinket „felfedeztük“, az a veszély fenyeget, hogy egyéb értékeinkről megfeledkezünk. Így nyelvtörténeti és természeti emlékeinkről. Azt természetesnek tartjuk, hogy műemlékké, vagy műemlékjellegűvé nyilvánított utcáink stilusos hangulatát megfelelő lámpákkal és világítással is biztosítsuk, azzal azonban kevesebbet törődünk, hogy nevük ennek megfelelő legyen. Foglalkozzék folyóiratunk ilyen kérdéssel is és engedje, hogy például a Kistómalom páratlan természeti világa egyesek felelőtlensége miatt elpusztuljon. A régi Soproni Szemle hagyománya és alapítójának emléke erre is kötelez bennünket.

7. Tanulságos ilyen szempontból I. Tóth Zoltán szerkesztésében megjelent „Magyar történeti bibliográfia 1825—1867“ (Budapest, 1950—52.) soproni és megyei anyagának áttekintése.

8. Ilyen vitaanyagot dolgozott ki a Magyar Történelmi Társulat vezetősége által kiküldött bizottság. Ezt a bizottság „A magyar helytörténeti kutatások helyzete és feladatai“ címmel (Budapest, 1954. 37 l.) sokszorosításban bocsátotta vita alá. A vita eredményeinek figyelembevételével a Századokban jelenik meg.

Heimler Károly és a Soproni Városszépítő Egyesület

írta: Leitner József

1. Heimler Károly Sopronban született 1877. október 18-án. Apja gabonakereskedő volt a Bécsi utca 26. számú házban. Az elemit az Evangélikus Elemi Iskolában, a középiskolát az Evangélikus Liceumban végezte, ahol 1897-ben érettségi vizsgálatot tett. Miután a 11. közös vadászrezdben önkéntesi évét leszolgálta, jogásznak iratkozott be. Jogi tanulmányait az 1898/9—1901/2 tanévekben Budapesten, Pozsonyban és Kolozsvárt végezte, ez utóbbi helyen szerezte meg a jogi doktorátust. 1902—5-ig patvarista volt Sopronban Lagler Alfréd ügyvédnél, ügyvédi pályára azonban nem lépett. 1905. június 8-án a fiatal jogász a városi rendőrség szolgálatába került, mint alkapitány. 1908-ban városi rendőrfőkapitánnyá nevezték ki. 1908-ban feleségül vette az ugyancsak soproni polgári családból származott Grejlinger Irmát, akiben törekvéseit megértő, hűséges feleségre talált, s akivel haláláig a legnagyobb harmóniában élt. Hosszú betegsége alatt felesége önfeláldozó ápolója volt, férje gondolatait, melyeket már nehezen tudott szavakba önteni, valósággal az ajkáról olvasta le.

Városi rendőrfőkapitányi tisztét 1921. július 31-ig, a rendőrség államosításáig töltötte be. Ezután a rendőrségtől megválva, más beosztásban működött, s a polgárság bizalma 1925. január 29-iki közgyűlésén a főjegyzői székbe emelte. Ez év végén az árvaszéki elnöki tisztséget is reá bízták. Főjegyzői állását 1937. január 1-én történt nyugalombavonulásáig látta el. A nyugalombavonulás azonban nem jelentett nála a közéletből való visszavonulást, hanem idejét és erejét most még inkább annak az intézménynek szentelte, amely különösen a szívéhez nőtt: a Városszépítő Egyesületnek. Mint az egyesület *„Éke”* még sokat alkotott, míg 1943-ban bekövetkezett agyvérzése további munkásságát meg nem akadályozta. A betegség Heimler Károly szellemét nem tudta megtörni, még betegsége alatt is újabb és újabb terveket szövögetett, amelyeknek megvalósítására azonban már nem kerülhetett sor. Tizenkét évi betegsége után, 1954. szeptember 7-én sopronbánfalvi otthonában hunyt el.

2. Heimler Károly több ízben járt külföldön, így Németországban és Olaszországban. A városok életét tanulmányozta, hogy tapasztalatait itthon gyümölcsöztethesse. Három évtizeden át szolgálta városát s méltán állíthatjuk, városunk legkülönb fiai közé tartozott. Legkedvesebb munkaterülete a Soproni Városszépítő Egyesület volt, amelynek keretében sokoldalú tevékenységet fejtett ki. Ez az egyesület 1865 óta, alapszabályszerűen 1869

óta működött. Megalapítója, Flandorffer Ignác nagyműveltségű, világlátott borkereskedő volt. Heimler Károly már egész fiatalon bekapcsolódott az egyesület munkájába, eleinte (1906—11.) mint választmányi tag, majd 1912—13-ban mint alelnök Printz Ferenc elnök mellett. 1914. március 22-én az egyesület elnöké választotta. Mint elnök, magáévá tette elődjének, Printz Ferencnek mottóját:

*Schaffen wir für unsere Stätte,
Unsere Stadt sei unsere Welt,
Jeder sei ein Teil der Kette,
Die das grosse Ganze hült!*

Valóban ez a város volt az ő világa s igen nagy volt a száma azoknak, akiket e nemes ügynek megnyert. Csak így valósíthatta meg egy aránylag szegény egyesület erejét messze túlhaladó alkotásait.

3. A Városszépítő Egyesület Heimler Károly elnöksége alatt nemcsak a szoros értelemben vett városszépítő ügyekkel foglalkozott, hanem sok mindennel, ami Sopron fejlődését előbbre vihette. Az egyesületet is, elnökét is ezért több ízben támadták. Heimler Károly az 1937. május 1-én tartott közgyűlésen e támadásokra célozva, a következőket mondotta: Távol áll az egyesülettől olyan dolgokat gondozásba venni, amelyeknek van hivatott gondozója. *Az egyesület nem törekszik olcsó babérokra, de mindenütt megfogja majd a munkát, ahol ezt szükségesnek és célravezetőnek tartja és ahol mások ezt a munkát nem vállalják*.¹ Ezért létesített az egyesület például faiskolát, teremtette meg az úgynevezett családi kertet, és ezért vállalta a „Soproni Szemle” megindítását is.

Heimler Károly elnökségének kezdete az első világháborúra esik, az egyesület munkája azonban ekkor sem szünetelt. Ekkor létesítette a Bécsidombi játszóteret a külvárosi gyermekek részére, a Koronázó-dombi emlékoszlopot és megépítette a Bécsidombi víztároló medence közelében az azóta elpusztult Lajos-pihenőt. Rendezte a Sas-teret, óra és barométer került a Kossuth Lajos utcába stb. stb. Ekkor kerül az egyesület birtokába a Szilvássy-féle vadászlak, melyből többszöri átalakítás után, 1925-ben épült meg a Hubertus-vadászlak. Heimler Károly szeretett ott tartózkodni, boldog volt, ha barátait ott gyűjthette maga köré. Nemcsak a hely, az épület külseje volt szép és izléses, hanem belső berendezése, díszítése is művészi és messze meghaladta az átlagos menedékházak színvonalát. A képeket helybeli művészek festették a soproni életből vett jeleneteket örökítve meg. S mindez a kirándulók áldozatkészségéből jött létre, ami egymagában is Heimler Károly népszerűségét és a soproniak tervei iránt tanúsított megértését bizonyítja.

Ez első világháború utáni nehéz időkben az egyesület négy családkerttelepet tartott fenn és adott kisembereknek bérbe. Ezek a kertek az akkori inséges időkben nagy segítséget jelentettek a kisjövedelmű bérlők számára.

4. A huszas évek elejére esik a Tómalom-strandfürdő átépítése és modernizálása. Ez szintén Heimler Károly kezdeményezésének köszönhető. A nagyszabású terv költségeit a Városszépítő Egyesület egymagában nem vállalhatta, ezért Heimler Károly a Dunántúli Túristaegyesületet s az akkoriban az ő elnökletével megalakult Idegenforgalmi Részvénytársaságot

1. A Soproni Városszépítő Egyesület jegyzőkönyve 13. l. Kézirat a városi levéltárban.

2. Vö. erre *Főző Géza* cikkét: SSZ. VII. 118—135.

vonta be a keresztülvitelbe. Mint ismeretes, a trianoni békében Sopron vármegye nyugati részét Ausztriához csatolták, ami a várost súlyos gazdasági helyzetbe hozta. A soproni bor elvesztette ausztriai piacát s megszűntek az egyéb közvetlen kereskedelmi kapcsolatok is. Az új helyzetben új piacok és új megélhetési források után kellett nézni. Ilyen lehetőség nyílt a nagymultú soproni gyümölcstermesztés fokozásával² és az addig elhanyagolt idegenforgalom emelésével. Heimler Károly azonnal cselekedett is. Kezdetben 1 holdon, majd egyre nagyobb területen faiskolát létesített, hogy a gyümölcstermelőket aklimatizált gyümölcsfákkal láthassa el. Az egyesület kérelmére a város a Lazarett-Spitz nevű dűlőben 600—600 □-öles parcellákat bocsátott igen előnyös fizetési feltételek mellett a gyümölcstermelők rendelkezésére.

Az Idegenforgalmi Részvénytársaság létrehozása után különös gondot fordított arra, hogy a Városszépítő Egyesület létesítményei is minél inkább az idegenforgalom emelésének szolgálatában álljanak. Ezt tartotta szem előtt a Hubertus-vadászslak bővítésénél, amikor vendégszobákat építtetett a nem soproni kirándulók számára. A soproni erdők legszebb sétányain padokat állíttatott fel, s ilyen adományokra másokat is buzdított. Idegenforgalmi tervei sorába tartozik az utolsó nagyobb alkotása, a Károly-kilátó megépítése. A Károly-kilátó létesítése az egyesületnek régi terve volt, különféle körülmények azonban megakadályozták a terv kivitelét. Heimler Károly leküzdötte a nehézségeket, úgyhogy 1936. június 14-én megtarthattak az avatási ünnepséget. Heimler Károly a kilátótorony mellé még üdülőt is tervezett, ennek megvalósítása azonban az utókorra maradt.³

5. A Városszépítő Egyesület 1937. évi március 5-én tartott választmányi ülésén javasolta Heimler a „Soproni Szemle” megindítását. Rámutatott arra, hogy Sopronnak, mint a szellem és műveltség iránt fogékony városnak, mennyire szüksége van tudományos folyóiratra. Mivel más szerv nem pótolja e hiányt, a Városszépítő Egyesületnek kell a kezdeményező lépést megtennie. A választmány egyhangúlag elfogadta elnökének indítványát és a Szemle Heimler Károly szerkesztésében május 15-én meg is indult.⁴

Figyelmét nem kerülte el a város műemlékeinek értéke és jelentősége sem. A műemlékvédelmet fontos feladatának tartotta. Ez indította arra, hogy az egyesület 75 éves jubileumára, többek közreműködésével magyar, német és francia nyelven kiadja a „Sopron műemlékei” című munkát. Ez a könyv Diebold Károly szép felvételeivel méltóképpen hívta fel a szakkörök figyelmét műemlékvédelmünk akkori problémáira. A „Soproni képeskönyv” és a „Szép Sopron” című kiadványai népszerűsítő formában ugyanezt a célt szolgálták.

Mint városi főtisztviselő igen jelentős szolgálatot tett a „Sopron topográfiaja” című munka szerkesztésével, továbbá azzal, hogy bő magyarázatokkal s a vonatkozó törvényhelyekre való utalásokkal ellátva kiadta városi jogalkotásunk fontos emlékeit, a városi szabályrendeleteket.⁵

6. Heimler Károly határozott egyéniségének legjellemzőbb vonása

3. Itt nem sorolhattuk fel működésének egyéb alkotásait, de megemlíthetjük az általa kezdeményezett vagy kivitelezett emléktáblákat városunk egyes nevezetesebb házain (Csányi János, Lehár Ferenc, Mátyás király, Zrinyi Miklós), az erdeinkben építtetett Muck Endre- és Printz Ferenc-pihenőt, a Sas-téri diszkrét, több park létesítését, utak építését, a „Virágos Sopron” mozgalom elindítását, stb.

4. Szerkesztői munkásságát folyóiratunk e számában *Mollay Károly* méltatja.

5. Irodalmi munkásságát bibliográfiai rovatunkban *Thier László* állította össze.

szülővárosa iránti határtalan szeretete volt. Ennek szolgálatába állította gazdag tudását, széleskörű műveltségét, emberszeretetét, a humánumért való lelkesedését és finom izlését. Fürge, élénk szelleme egy percig sem nyugodott. Vezető és szervező volt, aki nagyon tudott lelkesedni és lelkesíteni. A Városszépítő Egyesületet olyan szervezetté alakította, hogy az egyesület 75 éves jubileumi közgyűlésén joggal mondhatta: „*Hazai városaink életében talán egyedülálló az olyan szervezet, mint egyesületünk, amelyben Sopron társadalmának minden rendű és rangú tagja városunk szeretetében és szolgálatában találkozik. Sehol sem nyilatkozik meg talán meghatóbb módon ez a városszeretet s sehol sem bontakozik ki nagyobb mértékben a városi polgár lelkében a törekvés és vágy arra, hogy ezt a sok szépet, amivel a természet ezt a várost megajándékozta, még szebbé, még ragyogóbbá tegye, mint ebben az egyesületben. Azt hiszem nincs még egy város, ahol a polgárság önként s minden kényszer nélkül áldozatokat vállaljon a város különböző alkotásainak megvalósítására, csak azért, mert szíve-lelke ezt sugallja neki*“.⁶

Vagyonát nagy részében közérdekű célokra hagyományozta. Elhatározását végrendeletének bevezető soraiban maga magyarázza meg. A végrendeletnek ez a része mutatja legjobban Heimler Károly önzetlen, nemes és nagyvonalú egyéniségét.

— *En dr Heimler Károly hűségben és szeretetben szülővárosom iránt életem legfőbb feladatának Sopron város érdekeinek szolgálatát tekintetem. Lehetőségeimet, képességeimet ennek a célnak szenteltem. A magam elé tűzött feladatok és célok vonalába állítottam utazásaimat, kül- és belföldi városok berendezkedéseinek, intézményeinek s építkezéseinek tanulmányozását. Szerzett ismereteimet és tapasztalataimat hivatali hatáskörömben éppúgy, mint a társadalmi szervezetek s összeköttetéseim révén, főleg mint a volt Soproni Városi Szépítő Egyesületnek és a volt, a valóságban tisztán altruisztikus, csak a közérdeket szolgáló Soproni Idegenforgalmi Rt-nak elnöke törekedtem közérdekűen értékesíteni. Régi múltú, szép városunknak további szépülése, építészeti és egyéb műemlékeinek gondozása s megóvása, érdekességeinek s természeti szépségeinek, műkinccseinek feltárása, a város nevezetességeinek ismertetése képben és írásban, a városnak a régi, harmonikus városképbe beilleszkedő további kiépülése, korszerű új intézményeknek életre hívása, a város gazdasági életének felendítésére idegenforgalmának s belső látogatottságának megteremtése, ezt szolgálóan új alkotások létesítése lelkesített, foglalkoztatott és sarkalt arra, hogy az előteremthető anyagi eszközök nyújtotta keretben elgondolásaimból annyit, amennyit lehet, gyakorlatilag is megvalósítsak. Bár a két világháború alatt és a kettő közötti időben a városnak és a polgárságnak anyagi helyzete a korábbi időkhöz képest nem volt kedvező, terveimből egyet-mást mégis sikerült megvalósítani, mert a városi polgárság széles rétegei hagyományos városszeretet sugallta áldozatkészséggel támogattak, a hivatalos városnál is megértésre találtam, egyes szervezetek, így főleg a már említett Szépítő Egyesület s az Idegenforgalmi társaság lelkes vezetőségi gárdái odaadóan segítettek. Sokan voltak, név szerint fel sem sorolhatom őket, de hálával gondolok külön-külön és összességükben mindnyájukra. Amit az ideálisan elgondolt tervekben megvalósítani nem sikerült, nem rajtam*

6. A Soproni Városszépítő Egyesület jegyzőkönyve 98. 1. Kézirat a városi levéltárban.

s nem kor- és munkatársaimon múlt, de hiszem, sőt tudni vélem, hogy eszméink, elgondolásaink s terveink tovább élnek a város érdekeit mindig helyesen felismerő, áldozatoktól sem visszariadó polgárságban, ennek várospolgári erényeiben biztosítékát látom annak, hogy a város fejlődését, emelkedését a jövőben is elő fogják mozdítani. Ehhez a fejlődéshez akarok még néhány téglával hozzájárulni.

Heimler Károly munkáját folytatni, ez az ő életművének szelleméhez legméltóbb megbecsülése! Örökségének felmérése munkára, alkotásra, nagyvonalú tervezésre buzdítja azokat, akik példája nyomán tettekkel tudják szeretni s kívánják fejleszteni a várost, amiért élt, a mi szép Sopronunkat.

A soproni Szentháromságszobor környéke. 1890 körül. Régi fénykép

Sopronmegyei jobbágylevelek a 13. századból

Irtá: Takáts Endre

Egynéhány jobbágylevelet válogattunk ki a Soproni Állami Levéltár anyagából, hogy a sokszáz ilyenfajta levél közül a legjellemzőbbeket kiemelve, megmutassuk: Sopron megyében a XVIII. században, tehát a nagybirtoknak árutermelő nagyüzemmé való erőteljes átalakulása idején, már elviselhetetlen súllyal nyomták a terhek a jobbágyság vállait. A „röghöz kötött“ nép, amely méltán mondhatta el magáról, hogy „mi szegény jobbágyok minden némő Publicumoknak¹ terhét viseljük“, akár világi, akár egyházi birtokon jobbágykodott, ebben a korban már csak sóhajtozva emlegette „régii Igasságát és Szabadságát“, amelytől azóta megfosztották, „kit is nem csak kirís, de jöbben Tömlőczözés által vittek végben“.

Majorgazdálkodása egyre fokozódó munkaerő szükségletének kielégítésére a birtokos állandóan fokozta a jobbágyszolgáltatások mértékét s nemcsak a kézi- és ígásrobot, valamint a természetbeni szolgáltatások hatalmas arányú megnövelésével, hanem a jobbágytelki állomány megnyirbálásával, az írtásföldek visszavételével elégitette ki folyton növekvő kapzsiságát.

A jobbágy erre a maga módján válaszolt: immel-ámmal, vonakodva végezte a kényszerű robotot vagy egyszerűen megtagadta a jogtalanul követelt szolgáltatásokat, kérvényezett földesurához, a megyéhez, a királynőhöz, az úrszékhez, általában mindenhová, ahonnét sorsa könnyebülését remélte. Sok esetben elmenekült terhei elől s megszökött földesurától. Ha aztán mindennek nem volt foganatja, „föl zöndülvén“ erőszakhoz fordult. „Paraszt módon fel fegyverkezett kézzel, úgy mint vas véllával, dorongal, és . . .visza szegezett kaszával“ kelt fel urasága ellen, hogy „ne engedgye régi szabadságát el tapodni“.

Szükségét láttuk a levelek közzétételének azért is, mert az eddig megjelent ilyenirányú publikációk alig emlékeznek meg a Sopron megye területén keletkezett jobbágy-instanciákról² s arról, hogy hazánk e vidékén is kiéleződött már a helyzet a jobbágyság és a földesurak között Mária Terézia uralkodása idejére, s innét is ostromolták a királynőt az úrbéri

1. Közterheknek.

2. H. Balázs Éva: Jobbágylevelek. Budapest, 1951.

viszonyok rendezésének szükségességét és halaszthatatlanságát igénylő jelenségek.³ Az 1746. évi fertőszéplaki, az 1751-es lövői zendülés és az 1826. évi kapuvári robotmegtagadási ügyben tartott megyei fenyítő-törvényszéki tárgyalás⁴ iratai mutatják, hogy a sopronmegyei jobbágyság terhei ellen a végső eszközök felhasználásával is védekezett.

Helytörténet iránt érdeklődő olvasóink figyelmét fel akarjuk hívni e néhány eredeti jobbágylevél közlésével arra az értékes és alig ismert forrásanyagra, amely a volt Sopron megye feudális kori parasztságtörténetének feldolgozására a Soproni Állami Levéltárban rendelkezésre áll. Bár ez az anyag megcsonkult a 44 384/1893. I. 1. B. M. sz. rendelet alapján a soproni törvényszéknek — 1893-ban — átadott úrbéri perek és a hozzájuk tartozó földkönyvek, térképek 1945-ben bekövetkezett pusztulásakor,⁵ mégis alapos kutatásokat is lehetővé tevő igen értékes urbaniális anyagot találhat még a kutató.

A levelek kiválogatásánál ügyeltünk arra, hogy lehetőleg olyan példányokat közöljünk, amelyek — mintegy összefoglalóan — szemléltetik a jobbágyság kisajátításának mindenféle formáját.

A közölt jobbágylevelek rendszerint nem parasztkéz írásai. A lövőiek panaszlevelét pl. Koller Mihály nevű ágensük írta, aki ügyeikben Bécsben vagy Pozsonyban eljár, természetesen nem önzetlenül. Máskor a község papja vagy tanítómestere a levélíró, sokszor pedig a vármegye valamelyik tisztviselője, pl. ügyésze írta azokat, mint a széplakiak 2. sz. alatt közölt panaszlevelét. Kivételes gyöngyszemeknek tekinthetjük azokat a jobbágyleveleket, amelyek parasztkéztől származnak. Ilyen a sarródiak 3. sz. alatt és az ebergöci jobbágyok 7. sz. alatt közölt levele, amely épp ezért elég nehézkes is. De akár parasztkéz írta e leveleket, akár írástudó vonásait mutatják, mind a közvetlenség erejével döbbeneti meg az olvasót. Szinte feltűnnek lelki szemek előtt a törődött paraszttarcok, hallhatóvá válik az egymásra zsúfolódó és az író keze vonását figyelő jobbágyok kibuggyanó, egymásba vágó panaszszava, amelyből kibontakozik előttünk a kétszáz év előtti magyar paraszt sok keserve. A levélíró előtt feloldódnak a félelem kötélkei, amelyek otthon — az uraság vagy tisztje közelében — beléfojtják a szót a panaszkodóba. Ismételten szó esik „Ispány uram félelméről“ vagy arról, hogy az uraság hívására nem mertek a kastélyba menni: „Mivel mi attul, hogy bennünket bé ne rekeszsenek, igen tartottunk“.

Különösen érdekesnek mondható a 2. sz. alatt közölt levél. Drámai párbeszédekben írja le a jobbágyok és a dézsmálni akaró földesúr közötti vitát. Persze ebben a vitában mindig a földesúr, illetőleg úriszéke mondotta ki az utolsó szót, amely rendszerint a jobbágyok megrendszabályozását, megbüntetését jelentette.

A közölt levelek a csornai prépostság és a Széchenyi-birtokok jobbágyaitól származnak. Az Eszterházy-birtokon élő jobbágyok panaszleveleinek más alkalommal szentelünk néhány lapot. A közlésben a betűhív

3. Szabó Dezső: A magyarországi úrbérendezés története Mária Terézia korában. I. k. Budapest, 1933.

4. Következő számunkban közöljük Vörös Károly erről szóló tanulmányát.

5. Soós Imre: Az úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron vármegyében c. kiváló és üttörő tanulmánya (Megjelent: Horváth László: Ősi sopronmegyei nemzetségek c. kötetben. Sopron, 1940.) még felhasználta ezeket a forrásokat.

másolásra törekedtünk. Az eredetinek megfelelően megtartottuk a kis- és nagybetűk bizonytalanul váltakozó előfordulását, az írásjelek eredeti elhelyezését és nem hagytuk ki a barokkos fordulatokat sem, amelyek sallagnak tűnhetnek ugyan, de mint korjellemzők, nem mellőzhetők. Nem oldottuk fel a rövidítéseket sem, mert ezáltal az egykorú szövegezés törést szenvedett volna. A közérthető és maguktól értetődő rövidítéseket (pl. Mltsgos, Nsgha, Tettes stb.) az eredetinek megfelelően közöljük. Ritkábban előforduló vagy nem közérthető rövidítéseket és idegen szavakat jegyzetben értelmezzük.

1.

1729. *A csornai prépostszeri jobbágyok pártfogásért fordulnak az úri-székhez, mivel földesuruk: a csornai prépost önkényesen megnövelte terheiket s nem akarja a Kamarától a jobbágyoknak másolatban kiadott régi urbáriumot elismerni.*

Dicsirtessék á Jesus Christus.

Az mi réghi eleink, es Istenben el nyugott öregh Atyáink, minémő Igassággal, és Privilegiummal éltek légyen ezen Csorna Mező Várasában, fris emlékeztben vagon nálunk, ugy az T. es Méltsgos Földes Vrakat eő Nsgghokat, mikippen szolgálták Marhával, vagy gyalogul, azt is jól tudgyuk; De mivel az Méltóságos Vraságok, nékiek Szép Igasságokat, és Privilegiumokat el temetni, és túlőis⁷ megh fosztani kívánván, nagyob és nagyob terhel és igával, meg sulyosították és terhelték eő Nsgghog, kit is nem csak kiris,⁸ de jőbban Tőmlőczőzés által vittek végben ő Nsgghok, es Igasságoktul fosztották. Még ezzelis megh nem eligedvén mostani Mltsgos Cscrnai Praepost Vrunk eő Nsgha, mint Földes Ur, olly nagy Iga, és Terh alá, kívánván bennünket huzni, és haitani, az melly éppen elviselhetetlennek láczot, és láczikis, s ennek végben vételére ellenünk Ur Székétis tartatott nem réghi napokban eő Nsggha, a' holis alázatos kirésűnkre, mind Mltsgs Földes Vrunktól mind pedig az T. Magistratus⁹ Vrakatul kegyelmesen meg engettetett réghi Igasságunkat (á' hol találtotnék) föl keresnünk, es csak egy unyi¹⁰ Levelet mutathassunk bizonyossat, az T. Ur Széke az tevő lészen, a' mit tart. Ehez kipest sok fárotságunk után, az Posonyi Magyarországi Felsiges kamarán, mind az régi, s mind az Új Vrbariumokat¹¹ föl találván, es ott az Felséges Kamara Consiliumon¹² ötször, s hatszor, vagy többszöris meg probáltatván, az réghi Vrbarium helyessebnek, és állandóbnak találtatot, mivel az Új Urbáriumot Bránich Ur nem az Felséges Kamara, hanem csak az önnön maga Pöcséte alat adta ki, most penig az Felséges Kamara Pöcséte alat kegyelmessen nekünk ki adot Vrbariumnak ellene Szolván, hitelt nem akar Méltsgos Praepost Földes Vrunk eő Nsggha adni, nem tudgyuk mi okbul; Ha azért az Tnkts Ur Székeis ő Nsgghával együt hitelt nem akarna adni, kintelenítettünk továbis Igasságunkat folytatni es tőle semiképpen nem recedálni.¹³ Az Széna hordást penig az mi

7. tőle is

8. kérés

9. hivatali, tisztségviselő

10. ujjnyi

11. urbárium, úrbéri szerződés

12. Tanács.

13. tágítani

illeti ezen Vrbáriumok Continentáiából¹⁴ bővsigessen meg értettük, es kitanultuk, azért kívánnyukis, hogy a' mi Segitsigünkre tartozó vidékbéli Jobbágyságot (: mellyek az előt Csornára Szolgáltak, és most Arendát füzetvén, az Terhet ő helettek sokat hordoztuk, és Szenveltük) ki állítsa ő Nsgha ezen Vrbáriumnak értelme, és magyarázottya Szerént, azon kívül ugyan az Vrbáriumban nevezet tizenkilencz Zsellér helyeket csinállya ki és azokhoz tartozandó földeketis kezéből bocsássa ki ő Nsgha, mivel már sok üdötül fogva ő Nsgok vévén fructusát¹⁵ azon Zsellér földeknek, es mi adóztunk, es Portioztunk¹⁶ tülök. Az Conventualis földeket Szépen ki mutattya az Vrbarium. Ezel midön az Teknts Magistratus Vraknak, ő Nsgkknak kglmeknek kegyes Grátiáját várván magunkat, es igaz ügyünknek folyamottját Recommendálnánk,¹⁷ Maradunk Nsgkk s Kglmekk

Alázatos Szolgai Csornai Praepostszeri
Jobbágyság közönségesen.

Kívül: Az Tekentetes Törvény Szeknek Nyuitando alázatos Instantiaja
Az belől meg irt

Csornaj Praepostsaghoz tartozando Jobbaginak.
Csornai prépostság magánlevéltára 34. III. 6.

2.

1746. Széchenyi Zsigmond fertőszéplaki jobbágjai a megye védelmét kérik, mivel a püspöki tizedet bérlő földesúr régi jogaik ellenére a mezőn, természetben kívánt dézsmálni s ez ellen ők fegyveresen védekeztek.

Tekéntetes Nemes Vármegye!

Alázatosan Nagyságtokhoz, s Kegyelmetekhez folyamodván, a' mi keserves igyünket, es maíd kimodhatatlan károinkat, mellyeket e' napokban szenvedtünk, a' szerént, a' mint velünk megtörtintek, elő számlállyuk. Mert minek utánna az el multt 1745-dik Esztendőben a' Méltóságos Győri Püspöksignek részéről való, és Desmálni¹⁸ akaró Tisztviselő Vrajmék benünket rész szerént arra, hogy vagy nagyobb Summában meg alkudnánk, vagy az mezőn való Désmálásra állanánk, kinszeritettek; De mi mivel a' régi szokástul éppen el nem álhatunk, arra nem állottunk. Hanem az után Advent felé hallottuk: hogy jóvendőben, ugy mint ez most folyó 1746 dik Esztendőben maga az Méltóságos Gróff Szecsényi Sigmund¹⁹ Vrunk eő Nagyságba a' Szeplakj és Sarrodj határunkban lévő²⁰ csekély gabonánkat, nem ugy mint ekkoráig, hanem a' mezőn in natura²¹ meg fogia desmálni. de akkor még magunkal el nem hitethettük; hanem az után egy vagy két Holnap mulva jobban meg értettük, hogy ugyan csak Titulált Gróff Szecsényi Sigmund Vrunk eő Nagyságba az Méltóságos Győri

14. tartalmából

15. gyümölcsét

16. katonaság eltartására szolgáló természetbeni adó.

17. ajánljuk

18. tizedet szedni

19. Széchenyi Zsigmond, cs. kir. kamarás (1720—1769), Széchenyi István nagyatyja.

20. lévő, létező

21. természetben.

Püspökségtől a' mi Határinkban lévél²⁰ csekély gabonánknak Désmáját hatvan forintokban ki árendálta, es hogy nem az Szerént, a' mint több igy Saeculumtul²² fogva, mind ekkoráig szoktuk vala a' Désmát meg adni, hanem in natura²¹ a' mezőn meg fogia désmálni.

Azért miis ezen dolgot, mint hogy mostis elig nyomoruságban vagyunk, az után még nagyobbban lennénk, leg elsőbenis az Méltóságos Eszterházy²³ Herczeghi Ház, mint nagyobb részről örökös Földes Vrunk Tiszt Viselőjnek tudokra attuk, és ugy az után az Vraknak eő Kegyelmeknek javaslásából e' most folyó 1746 dik Esztendőben meg esett Martius hónap 21 dik napián itt Nemeskerett tartatott Generalis Gyülisnek²⁴ alkalmatosságával Nagyságtokhoz Kegyelmetekhez Instantiánk által kintelenek valánk folyamodnunk. A holis ezen Tekéntetes Nemes Vármegye akkor bé nyuitott alázasos Instántiánkra nem mást, hanem, hogy az régi szokástul el nem álhatunk, méltóztatott indorsálni.²⁵ Mint hogy az Tekéntetes Magyar Kamarais ennek előtte Hetven hat Esztendővel, mint hogy akkor a' mi Helységeink is azon Magyar kamarára szállottak,²⁶ azt parancsolta, hogy se többet, se kevessebbet ne adgyunk a' Désmára, hanem a mint akkor is ember emlékezetitül fogva praestáltunk.²⁷ Azomban mind ezekkel, sőt azzal sem; hogy azon meg irtt Nemeskérj gyülisnek alkalmatosságával azon Titulált Nagy Méltóságú Fejedelmi Háznak is részéről a' Contradictio ezen dologh miatt végbe ment Titulált Méltóságos Groff Szecsényi Sigmund Vrunk semmit sem gondolván, hanem a' szerént a' mint maid következik, a' Desmáláshoz hozzá kezdet.

Mert 1-mó a' frissen mult Julius Hónak, mely e' most folyó 1746-dik Esztendőben meg eset 28-dik napián azon Méltóságos Győri Püspökségnek Praefectussa²⁸ tudniillik Nemzetes és Vitézlő Pikler György Vram Rákosrul a' Széplaký Kastélyba estve kilencz órakor mihelest el érkezet, azonnal Széplakj Biránkat a' tizenkét Esküttekkel magához bé citálta. De Praefectus Vramnak hívására csak a' Biró, Takács Balás Viczajnus,²⁹ és Németh Istvány Praepostszeri³⁰ Jobbágyok közülünk, mivel mi attul, hogy bennünket bé ne rekeszzenek, igen tartottunk, az kastélyba bé mentek; Kiknekis Titulált Praefectus Vram azt parancsolta, éképpen mondván: készülyetek szekerekkel Holnap korán reggel az désmáláshoz, mert én magam az Méltóságos Püspöknek Parancsolattýából fogom eő Nagyságha kezébe adnom a' désmát; Mint hogy eő Nagyságha eő Excellentiájátul hatvan forintban, mind a' Széplaký, s mind pedig a' Sarrodý Helységeknek Desmáját ki árendálta: Mi pedig azon három embereink által azt feleltük: hogy egy áltolán fogva meg nem engedgyük. az alat Titulált Méltóságos Groff Vrunk is Czenkről éjziel tizenegy órakor a Kastélyba el érkezvén azt felelte: Meg látom ki áll ellene, én magam fogok Désmálnj, és a leg első kévétis magam emelem föl, nem most látom en olyan embereket,

22. évszázad

23. Eszterházy Pál, aki a széplaki birtokát 1682-ben a Széchenyi-családnak adta zálogbirtokként.

24. közgyűlés

25. háttíratilag rávezetni a határozatot a kérvényre

26. Nádasdy Ferenc 1671-ben történt lefejeztetése után birtokai (Széplak is) a kincstár kezére jutottak.

27. szolgált

28. (gazda) tiszt

29. A Viczay-család 10 jobbágyház birtokosa volt Széplakon; ezeket nevezték Viczayánus-oknak.

30. A csernai premontrei prépostságnak 3 jobbágytelke volt Széplakon.

mint Tik vagytok, de meg tanítlak benneteket. Azon Irásokatis, melyeket a' Biránk által bé küldöttünk, eő Nagyságha el hajtotta. Az után ismét Titulált Praefectus Vram azt mondotta: Nő nem köll háboruságot csinálni, hanem csak készen légyen kegyelmetek, mert annak meg köll lenni; de akkoris csak azt kiáltottuk; ha mind el veszünkis, mi reá nem állunk, hanem a' mivel tartozunk, azt eő Excellentiájának, valamint ekkoráig, meg adgyuk: De eő Nagysága erre ismét azt felelte! Nékem nem köll a' ti Pinzetek, hanem a Désma, és ezért magam megyek ki holnap Désálni:

Mind ezek után, és szintin akkor, a' midőn a' mi embereink, a' Kastélyból ki jöttek hozzánk: Széplakj Tisztartó Vrunk azt mondotta; Hadgyán ha szekerekkel el nem jönnekis, parancsoltam én máshonnét hatvan ennyihány szekeret. Aztis hozzá teszszük: Hogy mi az előtt egy két nappal a' gabonánkat a' mezőrül haza akartuk hordanj; de Titulált Méltóságos Groff Vrunk Parancsolattjából, Számtartó Vram a' Biránk által azt mondotta nekünk: Hogy akar ki Jobbágyais légyen, ha eő Nagysága hire nélkül hordanj fog gabonát, bé hajtattya.

Es így mind ezekre nizve, miis 2-dó el busulván, azért hogy maid régi Szabadságunktul meg fosztnak egész éjiel egy Talpon állottunk, vérrattigh;³¹ és azon éjiel magunk között, hogy ha egy lábíg el veszünkis, kicsintül fogva nagyig, ha maid reggel Désálni akarnak az Vrak, ellent állnyuk, és ne engedgyük régi Szabadságunkat el tapodni, el végeztük.

A' mintis 3-tió más nap korán reggel úgy mint a' meg irtt Julius hónap 29-dik napián leg elsőben mi Férfiak paraszt módon fel fegyverkezett kézzel, ugymint Vas véllával, Dorongal, és ennyihányon közülünk visza szegezett kaszával, a' vetiseink földéire, tudniillik a' Szent Joseph képe arannyában lévő Dombra közönségessen³² ki mentünk; Hát azomban láttuk: hogy az Hegykűj erdőn által kilenczven hat szekér, és minden szekér mellet két fegyveres ember, úgy mint mi, azon kívül ennyihán fegyveres hajduk, és Polgárok az fölső vidékrül a' Széplakj vendég fogadóhoz el érkeztek; és mint hogy azonnal a' Szent Háromság képe előtt Jesus Mária kiáltással le térdepelve imádkoztak, mýs azont Szent Joseph képe előtt Jesus Mária kiáltással le térdepelve mind azért, hogy az Vr Isten Titulált Méltóságos Gróff Vrunk Szívét, mivel eő Nagyságha, mint nagyobb részrül Földes Vrunk lágítsa meg, rész szerint pedig azértis, hogy ha meg köllene halnunk, mivel a' fölső vidékrül annyin jöttek ellenünk, az Vr Isten szegény bünös Lelkünknek Irgalmas, s kegyelmes légyen, imádkoztunk; és úgy az után, hogy az aszszonyok, Leányok, és gyermekekis a Falunkból segítségre közinkbe ki jöjienek a' Dobot meg ütöttük, es egy azonnal azokis hozzánk ki jöttek.

Erre a' Dob ütirse az után 3-tió Titulált Méltóságos Gróff Vrunkis meg irtt Praefectus Vrammal egy kis Csehán,³³ más kocsin pedig Nemzetes Lukinics Lázár Vice Biró,³⁴ és Petrák Joseph eskütt Vrajmék együtt eő Nagyságha Komornikjával a' Kastélyból hozzánk ki jöttek, és az uton meg állottak. Eő Nagyságha pedig a' Csákán³⁵ kezébe lévén; leg ottan a' Viczaý-földre²⁹ ment, kiáltván, kettőt vagy hármat közülünk magához, hogy mit akarnánk. Azon okbul azonnal a' meg irtt Takács Balás és Német

31. virradatig

32. közösen

33. csézán, homokfutó kocsin

34. Lukinics Lázár, helyettes szolgabíró.

35. fokos

István eő Nagyságához járulván, leg ottan ezen Takács Balás eő Nagysága lábaj előtt le térdepelvén kérte eő Nagyságát, hogy régi Szabadságunktul minket ne kivánnyon meg fosztani, mert másint semmi jó a' Dologból nem következik, ha mind meg halunkis de a' mezőn Gabonánkat meg, Désmálni nem engedgyük. Erre Titulált Méltóságos Groff Vrunck pedig azt mondotta. De, ha nem engeditek miért hoztatok fegyvert. Mi pedig eő Nagyságának azt feleltük. Mi csak a' mi régi Igasságunk, és Szabadságunk mellet állottunk fel, és így csak Nagyságod nekünk hadgyon bikét, mi mindgyárt le teszszük a' fegyvert. De Titulált Méltóságos Grof Vrunck továbbis azt felelte: Em magam nyulok elsőben a' kévéhez; Mi pedig föl szóval eő Nagyságát, hogy ne cselekedgye; szépen kértük, mert mi nem engedgyük, ha minnyájon meg halunkis, és mi Nagyságoddal most nem ugy, mint Földes Vrunckkal, hanem mint Désmással bánunk. De a' midőn eő Nagysága a' kévéhez akarván nyulni, és a' mellet egygyik Viczajnus Jobbágyot a' Csákányal fejbe akart volna ütni, a' többi Népis föl zöndülvén közöttünk, minnyájon eő Nagyságához járultunk: Ezt látván eő Nagysága, es Praefectus Vramis azt mondván, Nagyságos Vram! mennyünk, mert a' mi Désmálásunkból semmi sem lészen, a' kocsira föl ültek, és a' Kastélyba bé mentek. Mi pedig a' mezőn maradtunk, és a' mellet két egész napon Istrásáltunk;³⁶ hogy valamelly fortély és Szin³⁷ alatt gabonánkat meg ne Désmállyák, mert féltünk igen tüle.

Azomban 5-to Nem tudgyuk mi okra nizve eő Nagyságha még azon Napon, ugyan azon kilenczven hat szekereken, nekünk az Hegykűj határban lévél gabonánkat együtt az arató részal, es aztis a' melly még le aratva nem vala, le arattattván, a' szerint a' mint maid következik, a' Hegykőj Majorjába bé hordattá. Ugy mint Széplakj Elek Györgynek 16 kereszt Buzáját, 21 kereszt Rosát, és 4 kévét egy fél höld Zabot, melly aratatlan volt. Hipsák Györgynek 13 kereszt Buzát. Egy Viczaj részről való Jobbágyinak 4 kereszt rosot. Item³⁸ Viczaj részről Borka Jánosnak 9 kereszt, és 4 kéve rosot. Item Viczaj részről Nagy Istóknak 12 kereszt Rosot. Item Viczaj részről Horváth Pálnak 15 kereszt és 2 kéve zabot. Item Viczaj részről Kovács Jánosnak 14 kereszt zabot. Horvát Istóknak arató részét 4 kereszt és 8 kéve Rosot. Horvát Jankónak 11 kereszt Rosot. Tóth Ferkónak 12 kereszt és 4 kéve Buzát. Ifju Hancséros Györgynek 6 kereszt Rosot. Tar Györgynek 23 kereszt Rosot. Fekete Istóknak 18 kereszt Rosot. Bán Györgynek 76 kereszt rosot. Hancséros Györgynek 17 kereszt Rosot. Horváth Gyurának 15 kereszt Árpát. Horváth Jancsinak 19 kereszt Rosot. Bán Jánosnak 19 kereszt Rosot. Farkas Ferencznek 12 kereszt, és 6 kéve rosot. Hipsák Mihálynak az arató részen kívül 32 kereszt Rosot. Tóth Andrásnak 16 kereszt rosot, és Tóth Mihálynak 48 1/2 kereszt Rosot. A melly egészen téssen Buzát 41 keresztet és 4 kévét. Rosot 348 keresztet, és 2 kévét. Árpát 15 keresztet. Zabot pedig, 29 keresztet, és 2 kévét, az arató részen, és az le kaszált Zabon kívül.

Az után, és ugyan azon Nap Pinteken este tizenegy ora tájban 6-to Titulált Méltóságos Groff Vrunck a' Biránkat, és tizenket Eskütteket a Kastélyba magához bé hivatta. de csak a' Biránk, és a' meg irtt Takács Balás, és Németh Istvány névő Emberejnk eő Nagyságához bé mentek, a' holis eő Nagysága nékiek azt mondotta: Mit fenyegetőztök: Ime sem a' Tisztar-

36. örködtünk

37. színlelés

38. ugyancsak, hasonlóképpen

tom, sem más Cselédem az Kastélyból ki nem mernek mennj. Azok pedig eő Nagyságának azt felelték: Mi soha olylyas gondolattal nem voltunk, hogy valakit Nagyságod Emberej közül meg roncunk, hanem csak a' régi Igasságunkat oltalmazzuk. A' Méltóságos Groff megint erre azt mondotta: Nékem elig káromra vagyon ezen Désma. Nó csak jó emberek legyetek mint ennek előtte. Igenis Nagyságos Vram! mi senkit sem bántunk, csak ebből az Igasságunkbol ki ne huzzanak bennünket, ugyis elig nyomoruságba vagyunk, még annyivalis inkább, nagyobb Inségben lennénk ez után, mint hogy eő Nagysága többet nem szóllott, eökis ki jöttek.

Már most Tekéntetes Nemes Vármegye, minden felől félünk, hogy valamikent elnyomorodgyunk. Mert valamint eő Nagysága előtis meg mondottuk, soha eő Nagysága ellen föl támodni nem akartunk, hanem az ollyatén Désmálni akaró Vrak ellen, a' kik tudniillik régi Igasságunktul, és ebélj Szabadságunktul meg akartak fosztani. Mivel az utolsó Szükségtül igen féltünk, s mostis igen tartunk. —

Kihez való képest alázatosan Nagyságtokhoz s kegyelmetekhez folyamodunk, méltóztassék Nagyságtok s kegyelmetek ezen elől számlált keserves, és halhatatlan esetünkre, és nagy károjnkras³⁹ nizve mindenekben kegyelmessen Pártunkat fogni, és a' meg irtt mód szerént el hordatott Gabonánkat visza adattni, hogy az által mind Felsőes Aszszonyunknak, és a' mellet Méltóságos Földes Vrajnknak, s mind pedig az Tekéntetes Nemes Vármegyének szolgáltyára, a' közönséges⁴⁰ Terheknek el viselésére, magunknak pedig, és a' mellett szegény Feleségünknek, és gyermekeinknek táplálására annyivalis inkább alkalmatosabbak lehessünk. Melly ebélj hozzánk mutatandó Attyaj Gratiájáért a' Tekéntetes Nemes Vármegyének szolgáltyára mind holtunkig alázatosan magunkat le köttyük és örvendetes kegyes váloasztot várván, maradunk

Az Tekéntetes Nemes Vármegyének,

Alázatos es engedelmes Szolgaj
Széplakj Polgárok közönségessen

Kivül: Az Tekéntetes Nemes Sopron Vármegyéhez, eő Nagyságokhoz,
s eő Kegyelmekekhez

Alázatos Instántiájak

A' belől meg irtt Személyeknek

Acta fisorum magistratualium, Tomi 9. Fasc. 17. No. 2.

Az ügy tárgyalatott az 1747. évi május hó 8-án tartott úriszéken. A szervezedeş vezetõit: Farkas Ferencet, Hipsák Mihályt és Tóth Mihályt a legsúlyosabb (fejvesztés) büntetés helyett — kegyelembõl — száz, illetõleg 75—75 pálcaütésre ítélték. Vasraverve várták a végrehajtás napját, amely május 12-én következett, amikor büntetésük felét kapták meg, s utána négy nap múlva a másik felét.

3.

1746. Széchenyi Zsigmond sarródi jobbágyai a megye védelmét kérik földesuruk ellen, aki learatott gabonájukat a földekrõl elhordatta és irtás-földjeiket visszavette.

Mél alázatosságal fölmodunk, Tekéntetes Nemes Varmegyéhez,

Nagyságtoghoz Urasságtoghoz, kéntelenítetünk Ezen alázotos, es könyörgõ Instantiank altol folamodunk, tudnyia Ilik, lehet fris emlikezeti-

39. kárunkra

40. közös

ben, Tekintetes Nemes Varmegyének, Nagysagtoknak Urassagtoknak: hogy az megh let dologh, mel Törtint raitunk Szeginyeken, hogy rigi Igassagunktul, Szabadságunktul, nem akartunk el allonyi,⁴¹ mivel hogy Igassagunk is Tartya, ere valo Nizve, Méltosaggos Groff, Szechenyi Szighmond Urunk eü Nagysago, ol hatalmat követvin raitunk Szeginyeken, hogy az mi nimő gabonaink Hegyküi hatarban voltak, mind egy kiviigh el hordatta, es ezen kivül, mely Irtas földeket⁴² Nehez aron Szerzettünk, azokatis Tülünk mind egy berazdaigh el vette, pinz nélkül, ol nyomoruságro Jutotunk miatta, hogy majd Szokunknak⁴³ egy falat kenyérünk nem lisen,⁴⁴ es eü fölsige adojsyat megh nem athattjuk, Mely Alazatosaggal, könyörgünk Tekintetes Nemes Varmegyének, Nagsaghtognag Urassagtohgnak, Szannyon megh Nagysagtok Urrasaghtok, Miltoztassik il keserves karvasingban,⁴⁵ Szeginyeknek partunkat fogynyi, ha mink Szeginyek, megh nem halalhottjuk⁴⁶ Nagysaghtognag Urassaghtognak, az kerest fan föly fesitetet drago Jezusunk füzesse megh Nagysagtoknak Urassaghtognak, hózank Szeginyekhez, megh mutatdando, Uri Gratiajjat,

Maradunk Nagysaghtognag Urassaghtognak alazotos Legh kisebb Szolgai Sziplaki es Szarodi Lakossak mind közönsigessen.

Kivül: Tekintetes Nemes Varmegyének elejbe Nyuitando alazotos Memorialis⁴⁷ belöl megh irt Instas

Acta fisorum magistratualium. Tomi 9. Fasc. 17. No. 2. Az 1746. évi fertőszéplaki zendüléssel kapcsolatos iratok között. Parasztkéz írása.

4.

1753. *Széchenyi László lövői jobbágyai az úriszék védelmét kérik és felsorolják mentő indokaikat az uradalmi ügyvéd 5 pontban foglalt vádirata ellen.*

Tekintetes Dominalis⁴⁸ Szék kiváltékeppen való Nagy jó, és Kegyes Uraink!

Keseredett szivel megh vallyuk, hogy az mi illyeti a' Dominalis Fiscusnak⁴⁹ ellyenünk, a' T. Dominalis Szék előtt proponált Actionak⁵⁰ Első, Második, és Harmadik punctumit, azokat nem magunktul, hanem Koller Mihály Agens Uram, és a' T. Nemes Vármegye Magistratussa fogságában léveő Buerczer Mátyás névű Tyukásznak ingerlésekből cselekedték némely Lővei Helységébéli Lakosok; Azon Actionak Negyedik punctumában Specificált⁵¹ oppcsitio⁵² pedig nemaz Helységébéli Gazdák, hanem némely Szolghák, Szclghálók, és aszszonyok által akarattuk ellen az II. feleknek⁵³ törtint;

41. állani

42. Irtástöldnek neveztek a jobbágy kezemunkájával termékennyé tett erdő, bozótos, zsombékos, hasznavehetetlen földeket.

43. sokunknak

44. lészen

45. kárvallásainkban (tollhiba)

46. hálálhatjuk

47. emlékirat, kérelem

48. uriszék

49. urasági ügyész, ügyvéd

50. előterjesztett vádirat

51. részletezett

52. ellenmondás

53. I. I. in causam attracti kifejezés rövidítése. Magyarul alperest jelent.

Kihezképest azon Actionak Ötödik punctuma szerint nem azért futottunk el, hogy Fölséges Királynénk Kegyelmes parancsolattya, és az Nemes Vármege vagy Mélgos Uraságunk rendőllései ellen legh kisebbetis el követni kívántunk volna, hanem az Méltóságos Urasághnak fogságátul megh rettenvén, attul magunkat futásunk által megh menteni kívántuk; Fclyamodunk azért alázatossan a' Tekintetes Dominalis Székhez, az által pedig Méltóságos Gróff Urukhoz eő Nghához, kinek is Lábaihoz nagy alázatossan borulván, hasonló alázatossággal kérjük eő Nghát azon, méltóztassék bennünket il ártotlan igyünkben az ellyenünk proponált Fiscalis Actionak sullya allól Kegyessen föl Szabadittatni, és az mennyire lehet sulos Dominalis adózásinkban is könnyebbé tetni; Mely Gratiajáért élünk halunk

A' Tekintetes Dominalis Széknek

mindenekben fej hajtó legh kisebb alázatos Jobbágyi Lóvei Lakosok

Kívül: Az Tekintetes Dominalis Székhez alázatossan nyujtandó

Instantiajok

a' bellől is megh irtt Lóvei Lakosoknak.

Tárgyaltatt a horpácsi kastélyban 1753. jan. 2-án tartott úriszéken.

Urbarialia. Tomi 11. Fasc. 30. No 1. (Ugyanott D-jelzettel mellékelve Koller Mihály ágens levelezése a községbeliekkel)

5.

1766. Széchenyi Zsigmond fertőszéplaki jobbágyai kilenc pontban sorolják fel az uraság részéről rajtuk elkövetett igazságtalanságokat és kéri az úriszék igazságos ítéletét.

Tekéntetes Ur Széke nekünk Jo Kegyes Pátronus Uraink.

Mély alázatossággal járulván folyamodunk az Urak kegyes Szinéhez a' végre 1-o⁵⁴ hogy ennek előtte robotoltunk némely héten három s négy napot is, Dolog idején nyáron mikor Leg szorgossabb volt az munka 2-o Szent György várra⁵⁵ voltunk 14 nap, azon 14 nap csak hat napban véte-tődöt bé az Méltóságos Uraságtul, eszt ki fizeti meg nekünk? 3-o. Mikor az Méltóságos Uraságnak Gabonát hordottunk, egyszer s mind az aratónk is ott volt 4-o. Az Zsellérek ennek előtte 12 esztendővel egy Tallért fizet-tek és három napot szolgáltak, most pedig hat forentot fizetnek és négy napot szolgálnak. 5-o. Mi reánk föl vannak osztva a' Rétek noha mast a' Viz birja, azon vizrül az Méltóságos Uraság vészi bé az árendát az puská-soktul 6-o. Lajtára parancsolt Ispány Uram malomban három szekérrel hat Jobbágyot, Heflányban⁵⁶ meg árestáltattak⁵⁷ a' marha dögi miatt, Ispány Uram aszt mondotta hogy ő meg Látya ha meg árestálnak, ő pedig meg nem várta a' szekereket hanem előre el ment, az történt áldntben, és hushagyó kedden jöttek vissza, akkoron fórosra⁵⁸ és szénára költöttünk 20 foréntokat. Tekéntetes Inspector Uram ugyan meg ígérte, hogy ezen Költségünk meg lesz fizetve, de Ispány Uram félelme miatt nem merték kérnyi 7-o. Aratás idején parancsoltatván ketten ketten egy Gazdátul,

54. primo (a továbbiakban: 2-o = secundo stb.)

55. Zalamegyei község, a Széchenyi-család birtoka.

56. Höflein, Höflány, sopronmegyei község.

57. zár alá helyeztetek

58. fuvarosra

hogy némellyek ugy elől nem álhattak meg verettettek 8-o. Etszaka parancsolatván gabna hordásra, hogy regvel oda a' pajtához némellyek nem érhettek, meg verettettek 9-o. Némellyek midőn már a' Robotot bé szolgálták szántással az ekék ott kin maradván, a' pallérok föl rakatták Czigány kocsiira a' korcsmán bé itták egyikét egyikét. Mely rövidségeknek méltóztassák a' Tekéntetes Ur Széke méltó consideratióban⁵⁹ venni, mely eránt való információját alázatossan el várván

A' Tekéntetes Ur Székinek

maradunk Igaz köteles Fejhajtó Jobbágyi Széplaki Lakosok Közönségessen.

Kívül: Az Tekéntetes Ur Székihez mély alázatossan nyujtandó alázatos Supplicációja
a' Belül irt Széplaki Lakosoknak

Urbarialia. Tomi 11. Fasc. 31. No. 9. — Tárgyaltatott a széplaki kastélyban tartott úriszéken 1766. jún. 5-én.

6.

1766. *Széchenyi Zsigmond hegykői jobbágyai 12 pontban elpanaszolják elviselhetetlenné vált terheiket és a rajtuk elkövetett földesúri igazságtalanságokat s kéri, hogy az úriszék tegyen igazságot.*

Tekéntetes Ur Széke, nekünk kiváltképpen való Nagy Jó kegyes Uraink s Pátronusink.

El szenvedhetetlen ügye fogyott Jobbágyi Sorsunknak mivoltát az T. Ur Széki eleibe a vighre Terjesztenyi kintelenítettük, minthogy M. Groff Szécsenyi Sigmund Urunk eő Nagyságha rész szerint, rész szerint pedigh említett földes Urunknak Istenben boldogult édes Attya,⁶⁰ országunk élő Törvinye ellen Szegény Jobbágyi Státusinkat,⁶¹ minden kitelhető móddal, héte⁶² Robotokkal, és más efféle adományokkal úgy megh terheltek, hogy ezen Terhünket tovább el viselnünk éppen lehetetlen, annak okáért mind ezeket a Tettes Ur Széki kegyes Szine eleibe eképpen keserves panaszinkat Punktumok⁶³ Szerint elől Számlálnyi kintelenítettük úgy mint

1-o. A mi a Héti Robotokat illeti azoknak nálunk Szünete soha sem volt, hanem valamikor az M. Uraságh a Héti Robotot kívánta akkor köllött el mennünk, úgy hogy minden héten nem tsak egy két napp, hanem némely hetekben három négy nap is S. V.⁶⁴ Marhával, a midőn pedigh sorgossabb volt a Dologh, minden háztúl ketten is Robottra köllött mennünk és huzomost hetett szaka is dolgoznunk, ha pedigh valaki közüllünk akkor midőn a M. Uraságh kívánta Robotra nem ment, vagy el nem mehetett, keminyen megh büntetődött és így éppen semi rend tartás sem volt köztünk.

2-do. Nem tsak Gabonából, hanem mégh bükkönbülis (melyet Széna gyanánt, mindhogy Rétyeink nincsenek ugar földekben szoktuk vetnyi) Lencsébül, palántó,⁶⁵ répa, len, vörös hajma, Bárányok, ludak, Tyukok,

59. tekintetbe

60. Ugyancsak Sz. Zsigmond.

61. állapotunkat

62. heti

63. pontok

64. Sit venia rövidítése; jelentése: bocsánat! Egy-egy alparibb szó előtt alkalmazták a régi írásokban.

65. káposzta

Kappanyok, Borjukbul és vajbul egy szoval mindenekbul Dezmat kölletik adnunk.

3-o. Ezen kívül minden ház, egy köböl⁶⁶Rosót, négy forint negyvenöt pénzt idest 4 fl. 45 d. kész pénzul hosszú főrért⁶⁷ az egész helység h eöszvöséggel értvén minden esztendön Tizen hat forintokat id est fl. 16 füzetett. mégh minden gazda egy szekér karácsonyi fát.

4-o. A' M. Urasságh vett el tülünk portio alá való földekbül enyihányot, némelyekért adott ugyan más földeket némelyekért pedig semit sem adott, mely földek közül voltak némelyek irtások, némelyek pedigh Jobbágy házokhoz valok, azok is akiket érettek adott roszak, hasznát nem vehettyük hanem pusztán állonak. ezen kívül Szabó György Ur is bir 23 köböl ala való Irtás földeket határunkban mellyektül nem portiozik, hanem ezeknek súlyos terhek Szegény helységünk nyakán vagyon.

5-o. A minémő pascuum,⁶⁸ Rétyeink és két erdeink volt azokat is tülünk el vette, papp Retyit,⁶⁹ kender szerhez⁶⁹ és konyha allához⁷⁰ való földeinkel edgyütt.

6-o. Hogy pedigh a Fertőnek árodásó miát S. V.⁷¹ a Marhainkat Pásztoraink megh nem őrizhették valami kévés károkak hogy tett említett Marhánk tehát a M. G.⁷³ keminyen vármegye embere áltol megh böcsültette és hogy pénzül a büntetist megh nem füzethettük a falu Szénáját kölletett azon füzetisben oda adnunk mely Széna megh irt Száz forintokat, ennek előtte mind a két erdőben szabad pascuation⁷² volt de már most azis tülünk el vitetődöt.

7-o. Halasto melyet⁷⁴ minémő Rétyei volt négy Jobbágyinak nevezet szerint pedigh ezeknek ugy mint Kertis Pál, Varga György, Bihocsics Péter és Horváth Mártonynak mindezektül tsak egy pénznélkül is a Rétyeit M. G.⁷³ el vette, mely Réttekrül Szolló Leveleket mindenkor megh mutattyuk, és előlis adgyuk.

8-vo. Az söllérek pedigh akik egy esztendőre egy posonyi köblöt más esztendőre pedigh négy köblöt vethetnek, esztendönkint eötvenkilencz napokat nimelykor többetis szolgálnok. alább való kiss házokban lakozo zsöllérek ennek előtte dolgoztak 6 napot de már most nem hat napot hanem tizenyolcz napra és két forint pénznek megh füzetisire terheltetnek scrgossabb dolgokban pedigh duplán ezekis Szolgálni ezen kívül tartoznak.

9-o. Sz. Mihály naptul fogvást a korcsma a helységünké volt karácsony napigh, de ugy hogy azon üdö közben az Urasságh korcsmája nem folt, és ha valamely Gazdának vagy Lagzija a vagy más efféle essettye törtint a holot bor kívántatott Szabad volt vidiki helységbül bort hozatnyi, de már mast magha Sajét borát sem meri az élyetin⁷⁵ menyegzőkre el költenyi hanem a korcsmárul köly hordanyi.

10-o. Ha valamely Gazda megh hál és fia nem marad légyen ámbár két hárcm leánya mind azon áltol mégh is minden némő Jóságát nem

66. Két pozsonyi mérőnek megfelelő ürmérték.

67. fuvarért

68. legelő

69. dülönév

70. Kcnyhaalja, dülönév.

71. L. 64. sz. jegyzetet.

72. legeltetés

73. Méltóságos Gróf

74. mellett

75. ilyetén

tsak azt, hanem vires verötikkel kereset pénzt is el szokta venni a M. Urasságh ez élyetin árváktul, ha pedigh hogy két három egy Testvirek lévén megh házodosnak hallon megh tsak egy közüllök magtalanul, nem tsak az élyetin Saját keresminyit, hanem még az attyaj és östül maradat Javait is az M. Urasságh el szokta venni, és a szegény Attyafiaknak tsak egy krajcárt sem szokot abbul adnyi.

11-o. Erdő mögöt való hat rendesi⁷⁶ földeinket tizenegy házhoz tartozandokat a M. G. el vett tülünk mely földekért adott ugyan a M. Groff más földeket, de igen roszt földek, azért mijs ezeket a M. Groffnak tsak örömmel visza adgyuk.

12-o. Ennek előtte a Fertő vizin szabad volt a vadázás, de mast már ez is tülünk el tiltatott, és az M. Groff azon puszkázást ki szokta arendálni másoknak, mely Fertőnek arendálásáért nekünk is tsak adnának hanem többet Száz forintokat mely ha más egyébb szükségre nem is mind azon áltol Fölsighes kýrálý adonak megh fizetisire tsak jóvolna.

Mindezekre való nézvést mély alázatossággal folamodunk a Tettes Ur Széke kegyes szine eleibe kirvin alázatos szivel méltoztassanak az Urak ezen keserves panasznkat méltó tekintetben venni, és mi nekünk réghi Urbariumunk szerint réghi Igasságunkat ki adatnyi úgy hogy mijs Szegény Jobbágyok Fölsighes adonak megh füzetisire eligsigessen lehessünk, Tudva vagyon a Tettes Uraknál, hogy mi Szegény Jobbágyok minden némő Publicumoknak Terheit visellyük, hogy tehát ezeknek elviselire tovább is eligsigessen megh maradhassunk tovább is alázatosan Instálunk méltoztassanak az F. Urak nekünk M. Groffunk áltol el foglalt, és hatalmassan el vett földeinket, Rettyeinket erdeinkben szabad Pascuatiot, és lignatiot⁷⁷ a Fertő vizin pedigh tovább is a szabad puszkázást, egy szoval mindeneket a miket tülünk a M. Groff el vett visza itilnyi, és adatnyi, azomban pedigh bennünket a Réghi urbariumunk szerint regulálnyi Hogy mýs tudhassuk magunkat mihez tartanyi, Mely ebbeli Attyaj kegyesigheket az Tettes Uraknak mýs minden adando alkalmatossággal megh halálnyi el nem mulattyuk⁷⁸ adigh is pedigh élünk halunk

Az Tettes Uraknak Nagy Jo kegyes

Pátronusinknak

alázatos fej haito Szolgáj

Hegykeőj Helységhek Lakosi m. p.

Kívül: Az Tekéntetes Ur Székihez Tettes Urakhoz kívált képpen való nagy kegyes Pátronusinkhoz alázatosan nyuivant Instantiank ut intus Possesionis Hegykeő.⁷⁹

Urbarialia. Tomi 11. Fasc. 31. No. 7. Tárgyaltatott a széplaki kastélyban 1766. június hó 5-én tartott úriszéken.

7.

1766. Széchenyi Zsigmond ebergőci jobbágyai kilenc pontban terjesztik panaszait az úriszék elé a földesúri túlkapások ellen.

Nagy melly alázatossággal folamodunk az T. Dominalis Törvin Székhez, a minimő panasink vagynak kíványuk mind rend szerint az T. Urak eleibe Terjesteni s Elsőben, Vagyon illen Panasunk, az Fertal risen⁸⁰ valoknak, hogy az het heti aratas üdőben szintin úgy aratot köletet minden nap alítani valamit az fél helyes,⁸¹

76. Hat egymás mellett fekvő.

77. Faizás, favágás.

78. mulasztjuk

79. Mint belül: Hegykő községnek.

80. negyedtelkes

81. féltelkes

Masodik, Panasunk az fel helyeseknek az mi illeti, az aratás üdőben, Istenben Boldogult Szecsensj György⁸² Goróff urunk üdeiben csak minden heten ket napott szolgáltunk, de az ulta mind többre hajtotak benünket mert mindenkor feihajtok voltunk az uraság Parancsolatyánok öloget teny kivantunk,

Harmadik Panasunk mind közönsigessen az het heti Aratasban minden Nap jelen volt az emberünk az megh sem volt öligh hanem ketözöt kölött adni, de megh mi nagyob az sem volt öligh hanem vagy Szenat Gyűjteni vagy pediglen Sziplakra Szenat Szekéren hoznunk kölöt, de mi nagob akor beli Parancolatert nem alotok elő az nem volt ölig Zologinkat⁸³ el hordotak es megh büntetek benünket.

Negyedik Panasunk mind közönsigessen, egy szóval fertalos⁸⁴ fel helyes egy vigben huson nygy nap kölött az Erdöre fat vagni jartunk, Ötödik Panasunk Szület⁸⁵ üdejn, Tizennyölcz nap Marhajnk Szeke-rejnk Cseledeink éiel napal ott tartatunk de megh utolaro az Cseledeinket Le fogata az urasagh es mind megh Csapata ez Let az jo Tövisünkert,

Hatodik Panasunk, az Milságos Uraság Gabonajért Magyarodra⁸⁶ el hajtot benünket minden ket ökröstre eset het forint azon forbul,⁸⁷ mert Lovas Szekeret kölött fogadnunk, de mi nagyob azon robottul csak adigh voltunk bikes migh oda voltunk, csak ket hetben vetetödött be, azon robott,

Hetedik Panasunk ez is, hogy az kocmaert valo jusert⁸⁸ köll az M. Urasagnak minden Esztendön Tizenket akó Bort es ket fertalt adnunk, penigh igen csekel hasna vagyon mert nincsen folamotya holott kicsin az helysigh. Se orsag Uttyabon nincsen mas az Viczaj Urasag kocsmajo, igen nagy előttö Legh nagyobb hason ha Esztendöben, egy forint hasna vagyon, vagyon olly üdő hogy megh vessük az Bort az kocsmaró Gakran rajtunk vesz,

Nyolcadik Panasunk olly sulosan essik, hogy minden aratasbon egyikünknek Nyolcz forintyabon bele telik, egy arato, a mi több az Urasagh azt felelte hogy vid vigbe az Urasaget majd annyira Lesünk hogy az kiknek nincsen maganok Cselegye, bizon a Nagy Idegensigh miat avagy mostohasag mia ket birit köll adnunk az Aratonak,

Kilenczedik Panasunk, az M. Uraság Parancsolattyából, akorbeli Szamtartó Urunk Vasarics János Ispán Urammal és az Uraságh Pintérge⁸⁹ áltol az Borajnkat el hozata, akor köll nálunk az Bornak Csöbrý Nyolcz forintokon, de akiknek megh füzetödött csak hét forintyávol füzetödött ki, de vagyon megh majd 70. forintunk mast is oda, már sok Izben Instáltunk ö Nagyságát érte, de nem vehetjük kegyes resolutioját, mind ezen Panasinkat alázatosan fej hajtásol Terjestyük Nagyságának kegyes Atyaj Lábojhoz, hogy ezen Panasinkat föl tetyük, hanem Továb is kirjük alázotossan Nagyságát mint örökös Földes Urunkat Isten után egyedül való Bizodal munk kiben vagyon, Tekincse megh Attyaj Szemejvel ezen iszonyu

82. Széchenyi György, Egervár, Pölöske és Szentgyörgyvár örökös kapitánya (sz. 1656.) a grófi rang szerzője.

83. zálogainkat

84. negyedtelkes

85. szüret

86. Magyarád, zalamegyei falu.

87. fuvarból

88. jogért

89. pintérje

sorsunkat, mert talantan tovább nem Győzhettyük mely ebely Jó Tevisiert az Ur Isten Iltese ő Nagyságot hoszu életel algyo megh az Isten, Palo futaso⁹⁰ utan az Isten Szentejvel együt vigadozon,

Mind közönsigen Igaz Fej hajtó Szegin Ebörgöczy Jobágyi Tovab is ajánluk magunkat Nagysaganak kegyes Attyaj kebeliben.

Kivül: A Tikintetes Dominalis Törvin Szeknek Alazatosan Nyujtando Instantiank.

Urbarialia. Tomi 11. Fasc. 31. No. 8. — Tárgyaltatott a széplaki kastélyban 1766. június hó 5-én tartott úriszéken.

8.

1766 körül. Czedler András iparosjobbágy levele, amelyben keserves katonasorsát panaszolja el s kéri a csornai prépost igazságos ítéletét elkötyavetyélt jussának kiszolgáltatására.

Nagyságos Praepost Ur, Erdemem fölött kegyes Földes Ur!

Keserves Szivem fájdalmával kinntelenítettem Nagyságodhoz folyamodnom, es panaszomat illenképpen nagy alázatossággal terjesztem! tudni illik: Történt ennek előtő tizen nyolcz esztendővel, hogy minek utanno Istenben boldogult Testvér Bátyámtul Kűmives Jánostul, tanult Mesterségemben vándorló Legénségghben foglalatoskodtam volna Veszprém városában (édes Anyám özvegyseghben élven Nagyságod fundussán⁹¹ Lévo maga Házában) imé véletlenül akaratom ellen megh fogván, eő Főlsége Szolgálattára Tekintetes Haller Gyalogh Regementyébeli katonák közé ell vittek! Tizen kétt esztendeig tett Szolgálotim után Sváinicz⁹² alatt Borussus⁹³ foghságáro esvén Hatt esztendeig valo Raboskodásom után Isten segedelmébül ell Szökvén Lengyel Országgh felé, s onnan haza jöttem, állétván⁹⁴ Testvéremnek életben Létit, egyszer s mind biztam is a' reám nézendő kevés Atyai Jussomban, de oh fájdalom! Sem ides Anyámot, sem Bátyámot életben nem találhattam az Házunk is kézrül kézre maradván ab alienáltatott,⁹⁵ Senki rolam nem emlékezett, Hollott Szegin édes Anyám Halálo előtt rolam megh emlékezvin, á' mint értem hatvan három foréntot Anyai Jusul ki Szabván nem tudom kinél köllessik keresnem, ugy Szinten az Házunk micsoda adosságért foglaltatott ell Tisztarto Uram áltol, es ki erejével, hollott a' mint értem Szegén mustoha Atyám özvegyetül megh élt soha adossa nem volt Tisztarto Uramnak, hanem hogy megh holt akor Lett ados. Arra valo nizve mélséges alázatossággal kérem Nagyságodat méltoztassék olly könyörületességre fakadni, hogy Siralmas ügyömre nizve azokat megh visgáltatván, illy Legh nagyobb Szükségemben az igazságossan engem illető jussomat kegyesen ki Szolgáltatni méltoztassék: Melly velem teendő Irgalmas Tselekedetiért, es Nagyságodnak hoszu életiért az Isten kérni ell nem mulatom,⁹⁶ vigasztalo resolutiot⁹⁷ ohajtván maradok

Nagyságodnak

Alázatos Legh kisebb Szolgáló
Czedler András, Nehai Öreg Czedler Miklos
kűmives mesternek fia Csornán.

Csornai prépcstáság magánlevéltára. 29. III.—80.

90. pályafutása

91. telkén

92. Schweidnitz, város Boroszló körzetében, Erődjét 1758-ban foglalta vissza Nagy Frigyes az osztrákoktól.

93. porosz

94. vélvén, gondolván

95. elidegenítettet

96. mulasztom

97. végzést.

Emlékeim a soproni Kommünről

Irtá: Bors András

Aligha lehet szebb feladata valakinek, mint sok-sok küzdelmes év eltelte után beszámolni arról, amiről úgy érzi, hogy életének leglényegesebb tartalmát jelenti. Most ezt kell megkísérelnem, és szeretném, ha ezt a feladatomat jól teljesíthetném.

Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság, a magyar dolgozók első hatalomrajutása idejének néhány soproni mozzanatát próbálom elmondani úgy, ahogyan azok 35 év elmúltával az emlékezetemben megmaradtak. Élményeimen keresztül akkori eseményeket felvázolva, képsorozatot igyekszem adni itteni mozgalmunkról, törekvéseinkről és harcainkról, a 19-es proletárforradalomban résztvett elvátrsainkról és munkájukról, röviden a soproni Kommünről.

„A magyar kommunista mozgalom egyik becsületbeli tartozása — mondta Rákosi elvtárs a nagybudapesti pártfunkcionáriusok 1948. november 20-i ünnepi értekezletén —, hogy a kommün emlékét megszabadítsa attól a mocsoktól és rágalmától, melyet az ellenforradalom oly szívósan szórt rá, s kijelölje helyét a magyar történelem legfényesebb eseményei között.“

Egy pillanatig sem állítom, hogy mindaz, amiket ezzel kapcsolatban elmondani tudok, az itteni mozgalom teljes valóságát adja, vagy hogy annak valamennyi részletét ismerem. Azoknak kiegészítése szükséges és természetszerűleg szükséges alapos elemzésük is, hogy a marxista-leninista értékelést elbíróan, a maga objektív valóságában megismerhessük.

1899-ben Budapesten születtem, és második, igazi születésem helye és ideje: Sopron — 1919. A proletárforradalom tűzkohója volt számomra ez a város, ahol akkor, mint húsz éves, kezdő pedagógus, ifjúnunkás elvtársaimmal együtt, szívvel-lélekkel harcoltunk eszméink megvalósulásáért, a kommunizmus jövőjéért. A 19-ben itt eltöltött néhány hónap egész életemre döntően, a dolgozók társadalmának igaz és boldog életéért küzdő munkásosztály soraiba állított.

Amikor arról beszélek, hogyan ismerkedtem meg Sopronnal, arról is beszélnem kell, hogyan jutottunk el, mi hárman, két fivérem és én, a kommunista eszmékhez. Ennek során felejthetetlen emlékü testvérbátyámra, Bors Lászlóra vonatkozóan, néhány eddig tévesen tudott adatot is tisztázni akarok. A proletárellet — közös élet — és körülményei is többnyire hasonlóak, de talán mégsem lesz hiábavaló, ha családunk történetének főbb epizódjait felvázolom.

A sopronmegyei Farád községből származunk. Edesapánk, néhai Bors

Mihály — 1865-ben, Farádon született. Korán elveszítette szülőit, akik középparasztok voltak. Két bátyja közül az idősebb, Géza vette át az örökölt földet. Valami Szalay nevű gyámjuk, apámat és János nagybátyámat Sopronba küldte, hogy ott, saját költségükön nevelkedvén, ipari szakmát tanuljanak.

Apánk mézárasmesterséget, fivére pedig kékfestőséget tanult. E kézműipart a múlt század utolsó évtizedeiben kifejlődő magyar kapitalizmus és benne a textilipar teljesen elsorvasztotta.

Amikor felépül az új tőzsdepalota, az egykori hírhedt Neugebäude helyén, a Szabadság-téren, 1905-ben, mint hivatali altisztet alkalmazták apámat és ebben az állásában robotol 1924-ben bekövetkezett haláláig. 1919-ben a proletárdiktatúra eseményeit a legnagyobb rokonszenvvel figyelte. A bukás után büszkén vállalta és viselte a proletár apák sorsát és amikor Sopronköhidán először látogat meg minket, Győrig a vonat tetejére kapaszkodva utazik rokkant lábával, 1920-ban, a csontigtható, éles januári hidegben. Ugyanekkor Szombathelyen a László fiával történtek után akart érdeklődni és az egyik laktanyában csaknem őrizetbe veszik... Ma, ahogyan mindig álmodta, a kommunisták vörös csillaga ragyog a Tőzsde fölött és az épület sokkalta jobb célt szolgál, a Műszaki és Gazdasági Egyetem fiataljai tanulnak benne.

Édesanyánk — lánynevén Purczer Ida — 1870-ben, Beled közelében, a Páli malomban született, vízi molnár leánya. Két elemi végzet, két évig tartó látási zavarai miatt.

Árván maradtunk, hárman fiúk, 1910-ben, amikor nem is annyira a sokat beharagozott Halley-üstökös, mint inkább a világalomra törő imperialista nagyhatalmak háborújának a réme veti már előre véres árnyékát... László bátyám ekkor 15 éves — 1895. július 25-én Budapesten született —, tehát nem Farádon, ahogy többfelé hallottam és olvastam. Már unja az akkori gimnáziumi oktatás szűk korlátait. Rengeteget olvasunk és ő könnyen tanul, de amit kell, nem mindig szívesen. A professzori hang, a végtelenbe nyúló latin biflázások elkeserítik a tanulás ilyen módjától. A nagy élmény, a fővárosi beutalásra 1907-ben Cirkvenicán töltött nyaralás és a tenger látása már fakulni kezd a bakonyi vakációkkal együtt. Új versek, új dalok kellenek és már ekkor nagyon szereti, akivel Kimmach Ödön nevű újpesti irodalom tanára révén később közeli kapcsolatba jut: Adyt...

Ritkán látjuk egymást. Anyánk halála után rokonok vesznek magukhoz minket, bátyáim Újpestre és én keresztszüleimhez, a hajdani soproni kékfestőhöz kerülök, aki ekkor egy magán bankcég altisztje.

Az újpesti vámtisztviselő nagybácsi szigorú házi rendje és folytonos zsörtölődése még inkább a könyvekhez való menekülésre készítetik Lacit és egy szomszédos Benkő nevű tanító családjánál érzi magát igazán otthon. Náluk hall először a szocializmusról. Egy év múlva, 1911-ben, apánk két fivéremet újra magához veszi. Egy csarnoki kofa alberleti szobájában laknak, Laci hamarosan függetleníti magát. Leginkább a Vág-utcai Népszálló olvasótermében található, ahol én is gyermekkorom első nagy könyvszenzációját olvasom: a Nyomorultakat. Künn is lakik a Népszállóban, s már sok a jó barát, felnőtt munkások és fiatal galileisták, akikkel bátyáim szemináriumokra járnak.

Megszületnek Laci első írásai, versek és az első riport, amelyre hallatlanul büszke, a dunai rakodó munkások életéről szól és a Pesti Hírlap vasárnapi melléklete közli. Tizenhét éves ekkor...

1912. május 23-án, az emlékezetes „véres csütörtökön” résztvesznek a rendőr bestiákkal vívott utcai harcokban és másnap kipirult arccal újságot, hogy sikerült neki egy lovasrendőrt a köpönyegénél markolva leráncigálni lováról... Igen boldogok vagyunk, csak a kiömlött munkásvér fáj a szívünknek.

Rövid ideig a MÁV-nál gyakornok, azután egy Arany János-utcai címirodában, egésznapos hajszás robotban keresi a megélhetéséhez szükséges kevéske pénzt. Apánk 1913-ban másodszer nősül, ebből a házasságból két leánytestvérünk születik. Csak én nem lakom velük, a Berzsenyi gimnáziumban elvégzem a 4. osztályt és kémikus szeretnék lenni. A budai tanítóképzőbe iratnak, hogy mielőbb kenyérkereső lehessenek. Laci ekkor már a Világ napilap volöntörje és onnan az első pesti filmújsághoz szerződik.

Kitör a világháború, messzire elkerüljük a lampionos, csinnadrattás utcai felvonulásokat és nehéz kedvvel nézzük az Országház-téren felsorakozott falusi szekereken pipázgató öreg népfelkelőket.

1915 tavaszán Laci bevonul katonának és a budafoki lankákon végzett foglalkozásokról hazajövet, délután sietve öltözik civilbe és máris el, a New-York kávéházba, ahol író barátai várják. Nagy Lajos, Somlyó Zoltán, Karinthy és Kosztolányi nevét hallom tőle. Karinthyékhez, a Népszínház-utcai lakásba sokszor ellátogat és egyszer Móricz Zsigmondhoz kísérem el, Rákospalotára, ahonnan hajón jövünk az újpesti állomásra.

1915. május 16-án Kiss József lapjában, a Hétben fordítása jelenik meg Tagore: Nővő hold ciklusából. Később saját verseit közlik. Bár nem szorosan idetartozik, elmondhatom, hogy ezek a versek egy fiatal, fejlődőképes költő tehetségét mutatják, aki az akkori modern líra útját követi, de még bizonytalan, hová...

Eletének döntő fordulatahoz érkezik, 1916 januárjában... Ekkor kezdi meg újságírói működését. Már nem katona, hogyan csinálta, nem tudom, eltűnt közülünk és csak jóval később, egyik Pestre jövetele alkalmával, vele találkozva értesülök arról, hogy a Szeged és Vidéke munkatársa és Juhász Gyulával egy redakcióban dolgozik. Elment hát tőlünk, ahogyan egyik novellájában írta: elvitte a vonat Parasztváros felé... minden holmiját, összes gallérjait és nyakkendőjét egy nagy papírstancliciben hozta... És rövidesen megtudta, hogy „vidéken kétféle újságíró van: hivatásos, aki ebből nyomorog és nem hivatásos, aki újságíró ugyan, de nem ebből él... és a parasztvárosi hotelszoba kemény derekaján megint diák lett a vidéki hírlapíróból, a leendő szerkesztő úrból, és kezeit ökölbe szorítva, fogcsikorgatva mormolta a homerosi modern imádságot: „Esszéiai hémár hótán pótololé, Ilios iré, kai Primaos, kai laos, eumellió Priamojo...“ „Eljő az a nap, amelyen elpusztul a szent Trója és Priamus király és a jódárdás Priamus népe“. (Idézet Homérosz Iliászának 6. énekéből. 448. sor és a köv.)

Szegeden körülbelül 1916. május közepéig dolgozik. Innen Kolozsvárra megy, valószínűleg Szigethy István festőművész barátjának a hívására, ahol Sütő Nagy László szerkesztésében új irodalmi folyóirat indul, a Kolozsvári Szemle, amely utóbb Erdélyi Szemle néven jelenik meg.

Irodalmi termésének a legjava e heti folyóiratban látott napvilágot a teméntelen cikken kívül, amelyet vidéki újságok közölnék tőle „végig az egész skálán, a rendőri és törvényszéki riportoktól, egészen a lírai kopfokig“. Írásainak értékelése nem a feladatom, azokról csupán annyit, hogy rajtuk keresztül Bors László sokrétű és kétségtelenül még kiforrotlan írói egyéniségének és tevékenységének a meghatározása bonyolult irodalom-

kritikai feladat lenne. Anélkül tehát, hogy jelentőségüket eltúloznám, nyugodtan állítom, hogy tiszta és becsületes lélekben fogant, harcos írások voltak az övéi, mindenestre alkalmasak arra, hogy a gyilkos háború idején nagy számban hemzsegő ál-zsurnalisztáknak és a velük egy húron pendülő, gutgesinnt közíróknak olykor-olykor megzavarják a fölünyes nyugalmát.

1917 kora őszen már az Újvidéki Hirlap munkatársa, ahol akkor Major József, a későbbi sajtófőnök a főszerkesztője. Külön kis saját lapot is csinál: Újvidéki Színház címen. Primitív kis lap ez, maga is tudja és hamarosan túlad rajta. Újvidéki diákok veszik meg tőle, ahogyan mesélte: egyenkint számolva ki a tenyerébe az izzadt krajcárokat. *Pajzs* Elemértől, akinél akkor albérletben lakunk, véletlenül tudjuk meg a címét. Már az egyik fővárosi iskolánál működtem és karácsony napján leutaztunk Lacihoz. Majdnem hajnalig beszélgettünk, elmondta sok viszontagságát és miről még, pontosan nem emlékszem. Ekkor boldogan mutatta ünnepi vezércikét, amelyből a következőket idézem:

„A megváltás ünnepén, az idei karácsonykor a világ urai, a bűnösök, a világ megváltójára, Oroszországra vessék szemeiket. Ott vöröslik az ég, de ez csak őket ijeszti — mi sóvárgó szemeinket legeltetjük a vörös égen feltűnő béke szivárvány színein...“ Csilingelő szánon visz ki bennünket a vasútállomásra.

Nemsokára megjelenik *Szív és száj* címen egyetlen verskötete. Igen szerény köntösbén 21 vers. Előszava a *Levél Szép Ernőhöz* — Vidék, 1918. január keltezésű. Benne sokszor ismételt pózai között a vidék szörnyű elmaradottságát kesergi és naiv nagyképűséggel, a mindvégig benneélő őszinte szándékot említi meg: „Mielőtt a magyar regényt megírnám, amire a milió elmélet és előtanulmányaim alapján határozottan én vagyok predestinálva, ezeket a vidéken írott verseimet olvashatod“ stb. Mindig hitte, hogy a magyar vidék regényét, Török Gyulánál jobban és teljesebben neki kell megírnia.

Hogy mi készítette az Újvidékről való eljövételre és hogyan jutott eszébe az apai szülőföld, sohasem volt szóban közöttünk. Tény, hogy 1918 tavaszán már új órhelyén jelentkezik Sopronban. Először a Soproni Hirlapnál működik, majd a sokkalta progresszívebb Sopronvármegyénél és igen hamar megismerkedik a helyi viszonyokkal és a tennivalókkal. Barátai értelmiségiek, de rövidesen szívesen fogadják maguk közé a vele mindig szolidáris, szocialista soproni nyomdász dolgozók. Szerkesztője és kizsákmányolója, az egyébként nagyvonalú Sümeghy Zoltán, aki a bukás után, a saját „mentségére“ siet befröcskölni Kellner elvtárs és Laci emléket ponyvaízü koholmányokkal. Laci legjobb kollégái és barátai: Richly Rezső, Geleji Frigyes, Geleji Dezső és Farkas Jenő, akik kifogyhatatlan ötletességét és végtelen munkabírást bámulják. Farkas Jenőtől magától hallottam: mi még azt sem tudtuk sokszor, miről is írunk és a tollunkat rágtuk, amikor Laci másnapi cikkeivel már elkészült... Ez igen jellemző rá, noha írásait mindig gondosan készítette elő, sohasem volt pongyola.

Sopronba, életemben először, 1918 májusában utaztam. Ekkor ismerkedtünk meg Laci kedves kis asszonyával, Borbíró Etelkával, akit — hogy miért, nem tudom — mindig Irénkének hívtunk. Etelka igen jó hozzá, szeretettel viselte gondjait. A szörnyű vég után hazaköltözött Hódmezővásárhelyre, ahol ma is még egy képkeretező üzletben dolgozik. Húsége szinte példanélküli Laci emléke iránt.

1918. június elején újra meglátogatom őket. Ekkor jelent meg Richly

Rezsővel együtt kiadott novellás kötete: a Pózok és szerelmek. Ezt a kötetet zár alá veszik Richly: Kincses Péter lányai című novellája miatt, amelyet az egyik helybeli csizmadiamester sérelmez állítólagos, családját érintő vonatkozásokból kifolyólag. A ma is friss és nem avittszagú novellákból észrevehető, hogy inkább a széppróza művelésére született, ezt sejtette maga is, és hogy esetleg tényleg megírhatta volna a magyar regényt...

1918. október végén Pál bátyámmal látogatjuk meg, egy csodálatosan szép őszi balatoni utazás után. Sopronban már kibírhatatlanul nehéz az élelembeszerzés, sok a panama, sok az irnivaló. Mindenki tudja és várja,

Bors László, a soproni propaganda-népbiztos a Tanácsköztársaság idején

hogy rövidesen történik valami... Laci türelmetlenül a pesti helyzetet tudakolja tőlünk: mi lesz már, mi lesz már, mit csináltok és ránkint, hogy ne legyünk tétlenek.

Amikor Sopronból Kelenföldre érkezünk, a vasúti kupékban már szedik le a tisztí zubbonyokról a csillagokat. A Keleti-pályaudvaron örült lőtásfutás, lövések hangja a Thököly-út felől, teherautók rohannak katonákkal tömve mindenfelé és gyalog megyünk haza, nem jár a villamos.

1918. október 31-én a Szociáldemokrata Párt és az ellenzéki polgári pártok átvették a kormányhatalmat.

Hogy Sopronban mi történt ezekben az időkben, 1918-ban, azt Bors Lászlónak a Soproni Munkástanács 1919. május elsejei ünnepi számában „Sopron az októberi forradalom óta” címen megjelent cikke alapján tudom csak felvázolni.

„Amikor még Kerenszki uralkodott Magyarországon, ebben a vén Sopronban nyoma sem volt a forradalomnak. Az októberi őszirózsás puccs úgy hatott ide, mint egy távoli operett, amiből csak a fortékat és a fortisz-

szimókat hallani tisztán idáig, de a modulációk, a kórus, a föld alatt meginduló tompa dübörgés belevesznek a kilométerek gomolyagába...“ ezekkel a mondatokkal kezdődik a cikk.

Elmondja benne, hogy Stricker Jakab dr. vezetésével megalakul a Nemzeti Tanács, a Munkatanács. A Katonatanácsot csak huzavona után alakítják meg, bár ő már az első nap javasolta, túlnyomó többségben köz-katonákból a felállítását, de Thurner Mihály — akkor még hatalmasság — kérlelni kezdte a Nemzeti Tanácsot, hogy csak a hadsereghez ne nyúljanak, „mert ha a katonákat kivesszük tisztjeik kezéből, akkor meg van verve az egész forradalom!“ — A megye nyugati része a német nemzeti tanács megalakítását követeli. Egyébként a Nemzeti Tanácshoz mindenki csatlakozik, a Schlaraffiától a nyúltenyésztő egyesületig minden pocakos polgár leteszi a hűségesküt Stricker Jakab és Faragó József kezébe. Amikor az aktív tiszték és ellenforradalmárok ellen mond beszédet, a padokban mellette ülő szociáldemokraták mind cserbenhagyják, az egy Berczeller Adolf kivételével. Ugyanez történik Szekeres Márton elvtárssal, a Nemzeti Tanács titkárával is, amikor a Munkástanácsban követeli, hogy a két tehetetlen kormánybiztost, Mesterházyt és Thurnert mondassák le és állítsanak a helyükbe szocialista kormánybiztosokat.

Így hát csak beszéltek, szónokoltak a szociáldemokrata vezetők és „táncolt a füledt, megbolondult élet tovább...“ A kommunisták helyzete egyre tarthatatlanabbá vált és ekkor elhatározta, hogy hetilapot indít, a Soproni Tükör-t.

Az agitáció félig megbénítva, félig megfojtva, leteperve, azért ment mégis. Nála a nemzetőrség két századának küldöttsége járt és bejelentették, hogy ők szívvel-lélekkel bolsevikiek. A volt tiszték pedig panaszkodtak, hogy „a hadseregben mindjobban tért hódít a kommunizmus...“ Azontúl a laktanyákba csak szigorú ellenőrzés mellett lehetett belépni. És Entzbruder Dezső, akiről tudta, hogy Oroszországban volt, belépett a Kommunisták Pártjába és a mozgalomba magával vitte a soproni helyőrségnek 80—90 százalékát. Az ipari munkásság is egyre nagyobb tömegekben csatlakozott hozzájuk. A nyomdászok, a vasmunkások Bummer Károly, a famunkások az Oroszországból hazatért Holzmann Ferenc és Feller Viktor vezetésével.

Körülbelül ennyi, ami a cikkből megtudható.

Az agitációra és propagandára vonatkozóan csak megerősíthetem, amit Fürész Gyula elvtárs, a Szociáldemokrata Párt akkori soproni párttitkára — a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának 30. évfordulója alkalmával a Sopronmegye című napilap 1948. november 20-i számában közölt nyilatkozatában a forradalmi múltból megőrzött emlékeként előadott. Bátyám, a Károlyi-kormány idején csaugyan sokszor járt Budapesten, ahonnet a szükséges röpiratokat, a Vörös Újság és a Forradalmi írárok akkor megjelent számaikat magával hozta Sopronba. Arról is tudok, hogy a soproni kommunista elvtársak az ő lakásán jöttek össze, ahol ő ismertette az eseményeket és a mozgalmi tartalmú cikkeket.

Említettem már ama elhatározását, hogy a reakciós ténykedések leleplezése céljából, a sajtó szerkesztésében hetilapot indít. 1919. február 14-én megjelent a Soproni Tükör első száma. Az első cím: Programadás. Hadd idézzem:

„Harmatos hajnalt hat éve nem láttam, mert bús redakciók robotos éjtszakába zsugorítottak. Sopronban megálltam futótűz életemmel. Adva van egy város, öreg, patinás, némi régi kultúrával is szaturálva — és

ennek a városnak, egészen a tavalyelőtti évig, nem volt számbavehető sajtója. Szendrődy József árvaszéki ülnök dicsérte szerencsés születések alkalmával a soproni bábákat az Új élet című szemétkben és évekig, sőt évtizedekig Rábel László árvaszéki ülnök szerepelt itt, mint az Újságíró. Valami rémes azt elképzelni, hogy volt egy város, ahol évekig, sőt évtizedekig Rábel Lászlóról képzeltek el az újságírókat. Ma már persze ez másképpen van. Itt van egy nívós napilap: a Sopronvármegye. Ez azonban, bár erősen progresszív, kétségtelenül polgári lap ma még. Holott ma politizálni kötelesség és éppen ezért már most leszögezem — bár nem kívánom ezt hangsúlyozni —, hogy a Soproni Tükör természetesen forradalmi politikát követő lap, túl még a mai forradalmon is. Azonban ismétlem, a Soproni Tükör minden pártoktól független és elsősorban nem politikai, hanem riportlap, mint a neve is mutatja: Tükör. Politizálni ez a lap inkább csak annyiban akar, hogy vigyázní fogunk itt a végeken, Sopronban és a soproni szandzsák területén mindarra, amit úgy hívnak, hogy a forradalom eddigi vívmányai, vagy az eddigi forradalom vívmányai helyesebben. Mindezekre, ismételjük, vigyázní fogunk, kitérve a szerény hangnemből, sőt ha kell, nemcsak tollal és hanggal, hanem kézibombával és fegyverrel is fogunk vigyázní! Egyelőre a Soproni Tükörben állandó rovatot nyitok a városban és megyében nagyszámban hemzsegő titkos és nyílt ellenforradalmárok részére.

A politikán túl és főleg azonban a Soproni Tükör riportlap. Purifikáló riport szempontjából egy megjáratlan mély dzsungel ez a vármegye, pedig itt van csak a sok kis és nagy panama és „közéleti eltévelyedés!“ Itt a Fertő közelében! Barátaim és jóakaróim túlzott aggodalmukban attól féltették a Soproni Tükört, hogy nem lesz majd idővel mit írnia. Én azonban megnyugtathatom őket. Addig, amíg — hogy csak hármát említek — olyan urak vannak itt a vármegyében, mint Farkas járásbíró Kapuváron, Hógyészi István főszolgabíró Csornán és Keller László dr. polgármester Kismartonban — addig a Soproni Tükör nem fog riportanyag híján éhenhalni.

Minden öreg-ifjú hitemmel bocsátom a Soproni Tükört arra az útra, amelyről tudom, hogy rögös lesz, már csak azért is, mert hiszen teljesen töretlen. Ez egy próba, amit ezzel csinálók: hajlandó-e és el tud-e ez a vármegye tartani egy lapot, mely makulátlan, szeplőtlen, folttalan Tükör akar lenni. Hú tükör és semmi egyéb. Ha a tükör csúnyát mutat, annak nem a tükör az oka, hanem az, akinek a képét a tükör hüen mutatja.“

A Programadás utáni első cikk a soproni kommunistákkal foglalkozik. A következő sorokkal kezdődik: „A Kommunista Párt Marx Károly Kommunista Kiáltványához következetesen és megalkuvás nélkül ragaszkodva azt írta föl az osztályharcot hirdető vörös lobogójára, hogy a szocializmus gyönyörű végső célját: a kommunizmust most kell megvalósítani, mert most lehet... a Párt a forradalom tüzeben keletkezett, amikor azt látták, hogy a szociáldemokrata párt megalégedni látszik az októberi öszi-rózsás puccs polgári eredményeivel és hogy a szociáldemokrata párt vezetése felelőssége tudatában leszorítja a forradalom kezdősebességét...“

Helyi szervezetük ugyan egyelőre még nincs a soproni kommunistáknak, de sokan vannak, mert a soproni szociáldemokrata párt szervezet keretén belül az igazi szocialista, tehát a kommunista érzésű munkásréteg: a nyomdászok. A soproni kommunista mozgalom megindítója: Kellner Sándor maga is betűszedő-nyomdász, aki orosz fogságból hazatérve, mint volt 18-as soproni honvéd csak leszerelt Sopronban, aztán Budapestre utazott.

ahol az elsők között harcolt a kommunista mozgalomban. Nemrégiben egy gyönyörű cikket írt a nyomdász elvtársak lapjába: a Typográfiába.

Alighogy a Tükör első száma megjelenik, máris rengeteg levél érkezik a szerkesztőségbe, munkásoktól, katonáktól, értelmiségi proletároktól. Kár, hogy ezek a kor hangulatát jellemző értékes dokumentumok elkallódtak. Középső fivérem, Bors Pál elmondása alapján tudom, hogy akkor nekik igen sok dolguk volt.

A Kőfaragó-tér 3. sz. alatti két kicsiny albérleti szobában — ahol hárman laktak, Laci, Etelka és ő — végezte Laci a szerkesztés munkáját,

Tanácsköztársaság bejelentése 1919. március 22-én

igen nehéz körülmények között. A kiadóhivatali teendőket és a lap terjesztését pedig ő vállalta. Maguk csináltak mindent, a plakátok kiragasztásától — a trafikok látogatásáig, csakhogy eljusson mindenhova a Tükör...

Természetesen, arra ezúttal nincs idő, hogy ennek az átlag egy ívnyi terjedelmű, de tartalmánál fogva rendkívül érdekes és jellemző kicsiny hetilapnak valamennyi cikkét ismertessem. Annyit azonban és nemis csak a magam véleménye alapján, hangsúlyozni kívánok, hogy munkatársai mindnyájan, tehát Bors László, Richly Rezső és Farkas Jenő, a kommunista eszmék befogadására alapos előkészítő munkát végeztek. Nagyon is szükséges volt, hogy a közvélemény, pl. a Tóbi-féle piszkos ellenforradalmárok és a Lingauer Albinok aljas aknamunkájáról tudomást szerezzen. És az osztályellenség soraiban ólálkodó Schneider Gáboroknak, Östör Józsefeknek, Töpler Ivánoknak, volt miért remegniük...

Talán évtizedek alatt sem lepleződött le annyi szennyes machináció, mint akkor néhány hét alatt Sopronban. Kinyíltak a szemek és lélekzet akadva, várta, remélte minden elnyomott, minden nincstelen proletár, hogy nemsokára, mint a testvéri Oroszországban, eljön az ő idejük is.

1919. március 21-én a két munkáspárt egyesült és kikiáltották a Tanácsköztársaságot!

Milyen felejthetetlen, tündöklően szép nap volt ez, amikor a régóta sóvárgott kívánság beteljesülésének boldog érzésével végre olvashattuk a forradalmi kormány Mindenkihez című felhívását:

„Magyarország proletársága mai nappal kezébe vesz minden hatalmat... Magyarország Tanácsköztársasággá alakult... Kijelenti teljes eszmei és lelki közösségét az orosz szovjet kormánnyal, tegyveres szövetséget ajánl Oroszország proletárjainak...“

„Minden munkást és földmivest fölszólítunk, hogy dolgozzon, termeljen, vagy álljon be a proletárhadseregbe, verejtekével vagy vérével áldozzon az eszme diadaláért...“

Bármi várjon ránk, a szocializmus ügyének győznie kell!“

Ezt a gyönyörű napot nem lehet elfelejteni, soha. Rengeteg ember tolong az utakon, utcákon, engem éppen a Nyugati pályaudvar előtt, a mai Marx téren ér utól a hír. A Váci útról a munkás elvtársak tizezrei érkeznek. Üres konfliktusok baktatnak a járda szélén. A burzsoá hamar megtanult gyalog járni. A hirtelen összeverődött csoportok sűrűjéből, itt is, ott is egy-egy elvtársnak a hangját hallom. Proletár-Magyarországon új társadalmi rend születik és tavaszi verőfény fűréshti arcunkat, szívünket...

Laci már másnap korán becsönget nálam. Amíg öltözködöm, sebtiben elmondja, miért jött: *Kellner* Sándorért... És megyünk fel együtt a Várba, az Uri utcába, ahol a belügyi népbiztosság már működik. A kapunál sokan várakoznak, végre bejutunk, én a földszinten maradok. Meglehetősen sokára, talán másfél óra eltelte után, végre jönnek. *Kellner* elvtárs a fogságtól megviselten, a torka bekötve, hangja, ahogy mindig is, rekedtes, amikor bemutatkozom. De mozdulatai energikusak, rövid pár szó, amíg megállapodnak, hogy találkozó másnap, korán a pályaudvaron...

Az ezutániakat Pál bátyámtól tudom. Március 22-én, az egész napot a Sopronvármegye szerkesztőségében töltötték. Végre, későn délután csöng a telefon, Entzbruder és Pali kezében a kagyló és Laci hangja szólal meg *Pestról*: nem tudok sokáig beszélni, holnap hozom *Kellner*t, várjatok... Másnap Entzbruder Dezső, aki a katonatanács főbizalmija volt és a vasútbiztosító század parancsnoka, Bors Pállal, Soós Józseffel és *Gantner* Bélával autón elibük sietnek Győrig. A Fehér Hajóban rövid pihenő és tanácskozás, utána *Kellner* és Laci — Entzbruder autóján folytatják útjukat. A többiek vonaton jönnek Sopronba. *Kellner* elvtársat minden községben kitörő lelkesedéssel, ujjongva fogadják. Csornán, Bodnár elvtárs, aki tudomásom szerint akkor még az ottani vörös nemzetőrség parancsnoka, később direktóriumi elnök — mond üdvözlő beszédet. Kapuvárott pedig *Eszes* Dezső, szintén pedagógus elvtárs. És megérkezésünk után Sopronban, *Kellner* elvtárs már kora délután, többezres tömeg jelenlétében, a Pannónia szálló erkélyéről hatalmas beszédben fejtegeti a Tanácsköztársaság megalakulásának jelentőségét, a forradalmi célkitűzéseket, a tennivalókat...

Még aznap, a késő éjszakai órákba nyúlóan, összeállítják a soproni direktorium teljes névsorát, a munkásosztály leghűségesebb férfiainból. A megalakulás, *Kellner* elvtárs személyén kívül, aki mint a forradalmi kormányzótanács megbízottja érkezett Sopronba, a tájékoztatás alapján történt. *Knapp* Gábor elvtárs a város, *Ferenczi* János pedig, mint szintén régi, kipróbált munkásvezető a megye élére került. A direktorium tagjai lettek még a következők: *Fischl* László népjóléti, *Roser* Antal pénzügyi. *Hollán* és *Missuray* Ágoston vasút-, illetve postaügyi, *Wellesz* Jenő élelmezési, *Weber* Samu és *Szekeres* Márton szocializálási. *Hoffmann* Vilmos dr. igazságügyi, *Bors* László sajtó- és propagandaügyi, *Mészáros* Béla lakásügyi, *Wurdits* Antal tanügyi, *Zsigmond* Lajos pedig mint a papi vagyon leltározási ügyeinek a népbiztosa. Entzbruder Dezső a katonai, Soós József

kapuvári hadnagy pedig a politikai ügyek vitelére kapott megbízatást. A soproni vörös őrség parancsnokolását Pfeiffer János, volt 33-as tüzérezredbeli tiszthelyettesre bízta.

A következő napokban máris megindult a munka. A hivatalokat és intézményeket átveszik a proletárok. Megkezdődik a szocializálás, leltárakat készítenek. A régi hivatalfőnököket eltávolítják, vagy rendelkezési állományba helyezik. Azok most szerények, sőt túlságosan szerények. Kellner elvtárs mindenkit nyomatékosan az éberségre szólít.

Még az első héten megalakul a soproni forradalmi törvényszék. A Vármegyeház egyik termében ülnek össze ismét, a késő éjjeli órákban. Sokáig húzódik az értekezlet, főképp arról folyik a vita, hogy kik legyenek a vádbiztosok. A jelenlévő Schwartz Sándor dr. jogi fejtegetésekbe kezd. Közben kialszik a villany. Osztálybíróság mondta ki a végső szót, a legtöbb esetben ártatlan, szegény emberek fölött. . . Mi sem lehetünk egyéb, mint osztálybíróság, körömszakadtáig védeni fogjuk a proletárok érdekeit és mindazt, ami a népé, a közösségé. Erre minden idegszálunkkal, testünknek minden porcikájával érzékenyek leszünk és könyörtelenek a károkozókkal, a forradalom ellenségeivel szemben. . . Körülbelül ez volt a tartalma szavainak, amint azt később hallottam azoktól az elvtársaktól, akik akkor jelen voltak. És mivel nem volt önkéntes jelentkező, Bors László közölte még, hogy amennyiben az elvtársak hozzájárulnak, hajlandó elvállalni a vádbiztosi teendőket. A titkos szavazás megejtése után, Kellner elvtárs felolvasta a megalakult forradalmi törvényszék névsorát. Elnök: Zsitvay Lajos nyomdász. Tagok: Schambauer Ignác asztalos, Nagy Antal vasúti gépkezelő, Preschitz Tamás építési rajzoló, Takács Kálmán dr postatanácsos, Geracsek Antal asztalos, Horváth Kálmán, Marusák István vasúti mérnök. Vádbiztosok: Walter József nyomdász, Horváth Ödön nyomdász, Taufer Lajos, Bors László hírlapíró. Jegyző: Huszár Sándor állásnélküli magánhivatalnok. Másnap már valamennyien elfoglalták munkahelyeiket a Lackner Kristóf utcai törvényszéki épületben.

Április 3-án a helyettesítem lejárt és utazom ismét Sopronba. Aznap délután volt a szőlőgazdák zendülése. Zsombor Géának, a Grenzpost főszerkesztőjének, aki korábban a Radikális Párt elnöke volt, a heccelődéssére kezdődött ez. Igen valószínű, hogy ezen az előre be nem jelentett kulák-gyűlésen, azt a kijelentést tette, hogy a kommunisták ki fogják vágni az összes szőlőtöskéket. . . Erre a résztvevők a kommunistákat szidalmazva és fenyegetve, lármázták végig az utcákat és fölvonultak a Széchenyi térre. Mivel többszöri felszólításra sem voltak hajlandók oszolni, a kirendelt katonák, Soós József vagy Gantner Béla vezénylesére rájuk tüzeltek. Két halott maradt a kövezeten. Zsombor Géát másnap a direktórium Bors László vádbiztos és két vörös katona kíséretében Pestre szállította, ahol átadták a törvényszéknek. Zsombor csak a bukás után jelentkezett ismét Sopronban, ezúttal mint államtitkár. Pestre szállításakor, én is visszautaztam a fővárosba, a holmimért.

Alig egy hét múlva történt a fülesi ellenforradalom. Azzal kezdődött,

hogy az agitációs körúton lévő Várad Hermann pulyai járási biztost, Fűles községben lefoglalták és vele erőszakoskodtak. Telefonértesítésére, Entzbruder és Gantner vezetésével kivonultak a soproni vasútbiztosító katonák. A falu szélén szabályos lövészárk-harc kerekedett. Entzbrudernek sikerült katonáival a faluba benyomulnia. A dobszóval kihirdetett parancsra lassan szállingózni kezdtek a község háza elé rendelt férfiak. Erre a nagygazdák, cleinte vonakodva, de a megismételt erőlyes felszólításra később mégis megnevezték a felbujtót, a község katolikus papját. Zsitvay Lajos elnök elvtársal kiszállt a forradalmi törvényszék. Bors László vádbiztos jelenlétében megkezdődtek a kihallgatások. A szembesítések után, Szemelik Antal plébános önként beismerte, hogy ő volt a kezdeményező. Beigazolódtott, hogy még a szomszédos Malomházára is elüzent, jöjjenek onnan is a katonaviselt legények. Ezek után a papot Sopronba szállították. Az ellenforradalmi kísérlet leverésében résztvett vasútbiztosítók a leghatározottabban a halálos ítélet kimondását követelték. A vádbiztosi indítványt magáévá téve, a törvényszék golyó általi halálra ítélte a felbujtót. És miután a pesti illetékes hatósággal többszöri telefonhívás dacára sem sikerült összeköttetést kapni, még akkor éjjel megtörtént a kivégzés. A rend és nyugalom jóidőre biztosítva volt a megyében.

Az eset után, április 11-én azzal az elhatározással utaztam megint Sopronba, hogy most már ott is maradok. Pár nap múlva jött Telegdi Pál és a Sopronvármegye, akkor talán már a Soproni Vörös Újság szerkesztőségében Bors Lászlót kereste, a sajtó- és propaganda biztost. Ekkor ismeltünk meg Telegdi Pállal, aki a Galilei-kör tagjaként, már hosszabb idő óta tevékenykedett az ifjúmunkás mozgalomban. Felszólított, hogy dolgozzunk együtt. Megállapodtunk abban, hogy a legsürgősebb szervezési feladatok elintézése után, Pestre utazunk együtt, hogy illetékes helyről én is megbízást kapjak. Telegdi elvtársat nagyszerű szervezőnek és előadónak ismertem meg munkája közben. Elkészültek a szükséges nyomtatványok és Kellner elvtárs intézkedésére a fővényvermi tanonciskolában már helyiséget is kaptunk. Ezután Pestre utaztunk, ahol az Ifjúmunkások Országos Szövetségének (később a Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetsége ez, röviden a KIMSz) Eszterházy utcai székházában találkoztam első alkalommal Rotbart Irma, Feldmann Pál és Bogdán Rózsi elvtársakkal. Érdeklődtek a munkánk iránt és megígérték közeli látogatásukat. Elhatároztuk, hogy hamarosan ifjúmunkás lapot indítunk Sopronban. Megalakult a soproni ifjúmunkás direktórium: Telegdi Pál, Bors András és Berczeller Richárd kaptak megbízást, hogy a mozgalmat irányítsák. Később Kellner elvtárs öccse, Kellner Lajos is csatlakozott hozzánk. Április 22-én, az iskolákban és a munkahelyeken végzett agitációnk eredményeként, már kb. félezer ifjúmunkással vettünk részt a soproni népgyűlésen, amikor Thoman elvtárs, a bécsi kommunisták vezetője és Rónai Zoltán népbiztos elvtárs tartottak beszédet a Széchenyi palota erkélyéről. Rónai elvtárs a helyzetet vázolvva elmondta akkor, hogy a Tanácsköztársaságnak két fronton kell küzdenie, az ellenforradalmárok és az ántánt imperialisták ellen. Ha elesnénk ebben a harcban, a burzsoázia még sokkal kiméletlenebb lenne, mint valaha. . .

1919. május elsején, ezen a napsütötte, drága szép ünnepen, már az a megtiszteltetés jutott a helyi csoportunknak, hogy a Paprétről induló, hatalmas és festőien szép, színpompás menetet mi, akkor már csaknem másfél-ezer ifjúmunkás csoport nyithattuk meg, vörös lobogóval a kezünkben. . . Zengett a dal, csillogó szemekkel, vidáman egymásba karolvva haladtunk

végig a Várkerületen, majd ki a Széchenyi térre, onnan a színházépület elé. A szónok elvtársak szavai százsoros erővel visszhangzottak a szívünkben, tekintetünk forradalmi elszántságunkat tükrözte. . . Délután az Erzsébet ligetben tartott népünnepélyen pezsgett a jókedv, s mindenfelől az ifjúság felszabadult, boldog kacagása patakzott. . . A szabadság és az éltető közösség erejét éreztük. . .

Május 9-én megjelent a Nyugatmagyarországi Ifjú Proletár. Sokáig sikerült ennek az igénytelen külsejű, de tartalmában az akkori mozgal-

1919. május 1. Sopronban

munk problémáit és céljait híven tükröző lapunknak a példányaikat megőriznem, sajnos, utóbb mégiscsak elvesztek. Csak 1945 után, a Széchenyi könyvtárban találtam rá újra és akkor, a visszaemlékezés forró lélekzetével olvastam az annyira ismerős sorokat:

. . . a tőke uralma az ifjúmunkásokat nemcsak anyagilag, hanem szellemileg is elnyomta! A tudatlanságban tartott tanonc volt a legalkalmasabb anyag arra, hogy a burzsoá munkáltató kizsákmányolja. . . Ezentúl a proletárállam iskoláiban a valóságot, a szocializmus eszméit hirdetik. Amit eddig elmulasztottak, azt mi fogjuk pótolni, szorgalmas önképzéssel, tanulással és egymást támogatva. . .

Ezeket a sorokat Telegdi elvtárs írta, a tizenhétéves ifjúmunkás, a mi egyik büszkeségünk. Hogy mi történt vele később, arról annyit hallottam, hogy közvetlen a bukás után külföldre menekült, illegális tevékenységet folytatott. 1921 nyarán jött vissza Magyarországra, akkor Szegeden a horthysta rendőrség lefogta, mert a környéken arató-sztrájkot akart szervezni. Mindezeket Szilvássy Kálmán dr, a köhidaik fegyház orvosa, sietett velem közölni, csakhogy a hírrel fogságom nehéz napjait még jobban megkeserítse.

Lapunk megjelenése alkalmából, a mozgalom központi lapja, a pesti Ifjú Proletár, 1919. június 1-i számában a következőket írta:

Sopronban megjelent a Nyugatmagyarországi Ifjú Proletár. Testvéri üdvözlötünket küldjük vidéki elvtársainknak, akik velünk együtt dolgoznak. Az új ifjúmunkás lap tartalmas, okos ötleteivel, bátor forradalmi hangjával hatalmas segítőnk lesz mozgalmunkban. . .

A lap cikkeinek német nyelvű fordítását Melanie Fischer és Manja Kurz osztrák elvtársnők végezték. Nálunk járt akkoriban Leopold Kultsar, aki az ifjúmunkás kongresszuson mint küldött, az osztrák ifjúmunkás elvtársak üdvözlését tolmácsolta.

Május 16-án a Népházban taggyűlést rendeztünk. A Soproni Vörös Újság írta erről: ... másfélezer tüzes szív dobogott egymás mellett, melynek minden csepp izzó vére perzselő hévvel rajong a forradalomért. . .

Entzbruder elvtárs akkori felszólalásából idézem: Az ifjúságnak egyelőre tanulnia kell, készülnie a jövőre, mert a jövőben erőseknek kell lennünk nemcsak testben, hanem tudásban is . . . Párisban most osztozkodnak a magyar proletariátus fölött. Mi nem kívánjuk a vérontást, de ha a kapitalizmus és imperializmus belekerget bennünket a háborúba, úgy a katonasággal és a felnőtt munkások seregével együtt szálljon szembe velük a mai ifjú proletár is. Nézzenek munkásapjuk és munkástestvéreik szemébe és szemük lángoló sugarával, szívük gyönyörű lázával magyarázzák meg nekik, hogy minden proletárnak fegyverbe kell szállnia a proletár érdekekért . . .

A mi fiatal elvtársaink nem is felejtkeztek el a proletárhaza iránti kötelességeikről. Mozgalmunk napról-napra fejlődött, mindig többen jelentkeztek nálunk. Bejelentéseik alapján eljártunk a tanoncaikat ingyen túloráztató, a fennálló rendelkezésekkel mitsem törődő, lelketlen gazdáikkal szemben. Viszont fiatal elvtársainknak az igazi kultúra iránti olthatatlan szomjúságát tartalmazó könyvek kézbeadásával és marxista ismereteiket bővítő előadásokkal igyekeztünk kielégíteni. Főleg Visnya Aladár középiskolai tanár segített sokat és fáradhatatlanul. A megfelelő ideológiai képzés hiányát azonban éreznünk kellett, nem voltak kellően felkészült, alapos tudású előadóink. Az akkor megjelent kiadványok felhasználásával csak hézagosan tudtuk a szocializmus alapvető kérdéseit ismertetni. Mindezeket túl pedig, az általunk végzett munka inkább csak szervezeti problémák megoldására irányult.

És közben a frontokon már javában folytak az ántánt-imperialisták, az amerikai és angol nagytőkések zsoldjában álló, cseh és román csapatok ellen oly sok dicső győzelemmel megvívott harcok . . . Kemény küzdelmek voltak ezek, amelyekben a főleg munkásezredekből alakult magyar Vörös Hadsereg mindenkor bebizonyította forradalmi elszántságát és harci erejét. Győzelmeikre felfigyeltek egész Európa munkásai és lelkesedtek példájukon.

Az országban belül is mindjobban kiéleződött az osztályharc és ellenforradalmi megmozdulások hírért hallottuk, innen is, onnan is. A megdöntött úri rend bitangjai nem nyugodtak, mindenáron vérbe akarták fojtani a fiatal Magyar Tanácsköztársaságot.

Május utolsó napjaiban Nagykanizsán ütötte fel ocsmány hidraféjét az ellenforradalom. Leverésére Sopronból is elindult egy század katonaság és egy budapesti rohamzászlóaljjal, meg két szombathelyi századdal sikerült is megfékezni az ellenünk acsarkodó kulákokat. Ennek a zendülésnek lett áldozata a mi sorainkból Takács Sándor soproni vörös határőr, aki életét adta, oly bátran harcolt eszméinkért a vörös lobogó alatt . . . Sírjánál Bors László mondott beszédet és a vörös gárdisták a szocialista forradalom háromszoros éljenzésével búcsúztak el drága bajtársuktól.

Június 4-én jelent meg lapunkban a mi riadónk: Ifjúmunkások! Fegyverbe! Boldogan, büszkén és lelkesedéssel állunk a vörös lobogó alá. Örülünk, hogy nekünk is nemcsak szavakkal, hanem tettekkel és cseleke-

detekkel is módunkban van használni a diktatúrának. Evszázados elnyomatás után annyira értek az idők, hogy ma már az ifjúság is küzdhet a megváltoztatásáért, az ifjúság küzdhet önmagáért és végül, ami legtöbbet ér: mindenkiért.

Nekünk nem eszményünk a háború! Eleget élveztünk belőle négy és fél éven keresztül! Mi most mégis háborúba megyünk, a világ proletariátusának felszabadulásáért a világ kapitalistáival szemben. Ez pedig már ideálunk, ezért odaadunk mindent, mert tudjuk, hogy a magyar forradalom orosz segítség nélkül soha meg nem lett volna. Igaz, hogy mi is segítettük az oroszokat, de szebb feladata egy tanácsköztársaságnak sem lehet. A mi Vörös Hadseregünk fegyveresen és diadalmasan áll ellen az imperialisták hordáival és az ántánt bérenceivel: az ellenforradalmárokkal szemben.

Lépjünk fegyverbe!

Félre most a gyávakkal és szájhősökkel, a „békés polgárokkal“ és az érdektelen emberekkel és lássuk végre, hogy ki a forradalmár, ki az igazi hazafi ...

... Nekünk, kommunista ifjaknak, az emberi élet drágább a világ összes kincseinél és épp ezért életünk és szabadságunk védelmére kell, hogy készen legyünk. Életünk, szabadságunk veszélyben van, tehát nincs más hátra, mint fegyvert fegyver ellen ragadni és védekezni az utolsó csepp vérig!

Alig pár nap múlva újabb nyugtalanító híreket kapunk. Kópháza felől támadnak ismét a kulákok, nem férnek a bőrükbe. Kellner elvtársnak egyik kísérőjét, Grubits elvtársat, aki maga is kópházai volt, lefogták és brutalizálták. Hatalmas erejével kifeszítette a községi fogda ajtaját, megszökött és értesítést küldött Sopronba. Így kezdődött a sopronmegyei júniusi ellenforradalom. Csornától kezdve végig a megyén. Többhelyütt felszaggatták és megrongálták a vasúti sineket. Entzbruder és Faragó elvtársak katonáival mentünk ki Kópházára, már erősen esteledett és nagyszámú ellenforradalmár jelenlétéről jött az értesítés, így megvártuk, míg teljesen besötétedik. A megállapodás szerint Entzbruder elvtárs a maga embereivel a soproni utat tartja megfigyelés alatt, Faragó elvtárs pedig hajnalját megkísérli másik irányból a benyomulást. De még akkor éjjel bevonultak a községbe, ahol a megbúvó ellenség többfelől rájuk tüzelt és egy eltévedt golyó az egyik huszárt halálra sebezte. Rövidesen sikerült megfékezni az ellenforradalmárokat, akiknek egyrésze megfutamodott.

Másnap már korán kimentünk Kópházára és a falu túlsó szélén, Gantner Béla, Soós József, Pozsgay Géza, Jóna Imre, Telegdi Pál elvtársakkal egy csoportban, Bors László és én elhelyezkedtünk a cenki erdővel szemben. Az erdő felől vad lövöldözés kezdődött ... Egy darabig viszonzottuk. Akkor elhallgattak. Rövid idő múlva egy fiatal legény a kerékpárján felénk tartott, fehér kendő volt a kezében, minket nem láthatott, mert meghúzódunk a dombhajlatban. Amikor mellénk ért, Gantner felugrott és bekísértette a nagyvendéglőbe, ahol elmondta, hogy igen sokan vannak az erdőben. Ekkor már Csorna felől is megkezdődött az ellenforradalom leverése. Sopronból aznap délután egy munkászászlóalj érkezett, köztük nyomdászok, pincérek, a soproni színészek, ha jól emlékszem a nevére, Békési Tóni is ... Eligazítás után, a mi veterán harcosunk, Ritter elvtárs, a vasútbiztosítók főbizalmija csatárláncba állított fel minket és fegyverrel a kezünkben megkezdte az előnyomulást a cenki erdő felé ... Egy nagy-kiterjedésű kukoricáson mentünk keresztül, mitsem törődve a szünet nél-

küli erős golyózáporral. Már csaknem bealkonyodott, mire végigtisztítottuk az erdőt, akkor azt a parancsot kaptuk, hogy a Nagycenkre való bevonulással várjunk hajnalig. Kinn az erdő szélén, a fűben fekve, virrasztottuk át az éjszakát. Hajnali pirkadáskor mentünk át Nagycenkre, ahol már a pesti vörös katonák fogadtak minket és onnan egy kis szakasszal tovább, Sopronkövesdre. A fobúnosók összeszedése és a községre kirótt hadisarc behajtása után, pünkösdi vasárnap reggelén, vérvörös rózsákkal sapkállan, vonaton jöttünk vissza Sopronba. A soproni proletárok kemény helytállással a forradalom iránti hűségükről tettek tanúbizonyságot...

Június első heteiben megtörténtek a Tanácskongresszusra való előkészületek. Hogy kiket jelöltek küldötteknek — Kellner elvtáron kívül — erre nem emlékszem. Bors Lászlót pótküldöttnek választották. Mi, ifjúmunkások is készülődtünk a magunk kongresszusára, amelynek ideje szintén június 20—21-ére volt kitűzve. Egyhangúlag Telegdi Pálra szavaztunk, aki a pesti kongresszuson majd problémáinknak szószólója lesz. Később, hazajövedele után, alapos referátumban tájékoztatott bennünket élményeiről.

Igéretükhöz hiven, ezen a gyűlésünkön mint vendégek résztvettek Rotbart Imre és Feldmann Pál elvtársak is és a pesti ifjúmunkások üdvözlétét közvetítették. A Kommunista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetségének Szervezeti Szabályzatát fiatal tanonc és diák elvtársaink kitörő lelkesedéssel vették tudomásul.

Két pesti ifjúmunkás vezető elvtársunkkal még sokáig sétáltunk a gyönyörű nyáreleji éjszakában a soproni fák alatt, a Löverek felé. Megvitattuk tennivalóinkat, észrevételeinket kicseréltük. A kommunista jövőre vonatkozó elképzeléseinket, merész álmainkat oly kristálytisztá őszinteséggel tártuk fel egymás előtt, ahogyan arra csak az ifjú lélek képes... És mintha valóban hatalmas segítőtársunk, a Szovjetunió mai boldog életének gyönyörű képeit láttuk volna akkor szemünk előtt kibontakozni...

Ezek a hajnali séták nem voltak egyedüliek. Hányszor jártuk végig a Várkerületet, a csöndes soproni utcákat, eseményeket és elméleti kérdéseket vitatva. Kétségtelen, hogy szinte túlcserélt bennünk a forradalmi romantika, hisz oly fiatalok voltunk, 20—25 évesek. Ezért is alig vettük észre hibáinkat. És azt sem mindig, ami körülöttünk történik.

Csaknem minden este Entzbruder Dezsőnél jöttünk össze. Künn a Löverekben lakott, túl a vasúti sineken, szép kertes villában. Aligha ismerte volna el, de valójában egy folyton álmodozó, finomkodó széplélek volt, igen sok csinált pózzal. Fellépése mégis mindig határozott és környezetére, főleg katonáira erős hatást gyakorolt. Tanítói oklevelét Pápan szerezte, fiatalon a frontra került, orosz fogságból jött vissza 1918-ban. Végtelenül tehetséges muzsikusi, akinek zongorajátékában nem szüntünk gyönyörködni. Részben ezért is mentünk hozzá... A zenei mondanivalókat csodálatos technikai tudással interpretálta. A számunkra nyújtott mindenestéli koncertjein Chopin műveit játszotta a legszívesebben, a Forradalmi etüdöt és a lágyan csendülő Gyász-indulót. Ezeken kívül Bach fugáit és variációit és Beethoven: Eroica-ját. Szenvedélyesen szerette a társaságot, alig volt egyedül. Ha jól tudom, a Wiener-Neustadtból átvitt pilóták is egyidőben nála laktak. Ezek a pilóták egy hadirepülőgépet is hoztak magukkal és szolgálataikat is felajánlották a Tanácsköztársaságnak a proletárforradalom védelmére. Akkor már egy soproni zászlóalj is kinn volt a fronton, Soós József elvtárs vezetésével és harcolt a román hadsereg ellen.

Július második hetében Bors László részére a direktórium üdülési szabadságot engedélyezett. Savanyúkútra költöztünk, ahol rengeteg csempész és hamis okmányokkal felszerelt, kiszökni készülő burzsoá fordult meg. Kellner elvtárs erről személyesen is meggyőződött és a legerélyesebb intézkedéseket foganatosította.

Savanyúkúton Sümeghy Zoltán fürdőbiztos, a fogságból hazatérő katonák részére létesült fertőtlenítő és egészségügyi állomáson kisebb adminisztratív jellegű teendőkkel bízott meg. Főleg orosz és olasz fogságból érkeztek sokan. Akit az orvosi vizsgálat egészségesnek talált, néhány nap múlva utazhatott haza.

Közben természetesen gyakran beutaztunk Sopronba, hogy az ottani eseményekről tájékozódjunk. Az ifjúnunkásokkal továbbra is tartottam a kapcsolatot. Egyik taggyűlésünkön azt a határozatot hozták, hogy részben a bevonult munkás elvtársak munkaidejének pótlására, mindenesetre a termelés fokozására naponta 8, ill. szabadoktatási napokon 7 órán át dolgoznak. A határozat pontjait megszegő ifjúnunkásokkal szemben a helyi csoport titkársága fegyelmi úton eljárást indíthatott, erre azonban egy alkalommal sem került sor.

Július utolsó heteiben, ahogyan visszaemlékszem, nem történt semmi. Mindenki a front eseményeit figyelte.

És azután . . . azután jött a szörnyű hír. A Tanácsköztársaság megbukott. Éreztük, hogy sokáig mindennek vége.

Budapest, 1952. szeptember 27-én.

Weihezahl: Sopron látképe 1840 körül. Kőrajz

Sopron szénjogi szerződései 1791-től 1946-ig, szénbányászatunk államosításáig*

Irtta: Faller Jenő

I.

Régóta húzódo, rendezetlen szénjogi kérdések tárgyalásába kezdett a mult század 40-es éveiben Sopron város tanácsa, amikor rendezni kívánta ipartelepei és lakói szerződésileg biztosított szénellátását, mit a város tulajdonát képező Brennberg-bánya bérlői már néhány évtized óta csak nagyon kényszeredetten teljesítettek.

A tárgyaló felek, Sopron sz. kir. város tanácsa, mint bérbeadó, a csász. kir. kincstár, illetve nevében a csász. kir. pénzügyminisztérium, mint bérlő s Miesbach Alajos, a brennbergi bányászat akkori albérlője voltak. Az érdekes tárgyalást 25 éves civakodás előzte meg, melyet Sopron város tanácsa folytatott Brennberg bérlőivel, helyesen albérlőivel, annak szálai azonban még régebbi keletűek, s a XVIII. század 90-es éveibe vezetnek vissza.

Mint tudjuk, Sopron 1791. október 31-én bérbeadta brennbergi bányászatát az osztrák „*Wienerisch-Neustädter Steinkohlengewerkschaft*“-nak, mely társulat szénbányászattal foglalkozott, s a magyar Brennbergen kívül Ausztriában Vischau-Starhemberg, Klingenfurt, Kühwald s még több más helyen folytatott aránylag elég jelentős bányászatot. A társulat — melynek alapítója Anton Dávid Steiger, tagjai pedig a bécsújhelyi polgármester, Joseph de Roy, Franz Mauer városi tanácsos, Markus Hengel és Paul Hussar voltak — 1796. július 21-én, majd 1797. július 1-én új nevet vett fel s mint „*K. k. Priv. Kanal- und Bergbau Kompanie*“, Bécsset — a szénszállítás stb. megkönnyítése végett Bécsújhely, Sopron (Brennberg) érintésével — a Rábán keresztül egy nagy csatornával akarta összekötni először Győrrel, majd egy későbbi terv szerint Trieszttel.¹ A hatalmas tervnek, melyre akkoriban egész Európa felfigyelt, legnagyobb szószólója Ferenc, Ausztria császára volt, ki maga is tagja volt a társulatnak, s miután annak

* Munkám levéltári adatainak összegyűjtését Takáts Endre, a Soproni Állami Levéltár vezetője és Sümeghy Dezső ny. vármegyei főlevéltáros tették lehetővé, kiknek messzemenő segítségét ez alkalomból is köszönöm.

első munkálatait csaknem kizárólag ő maga pénzelte, hogy befektetett pénzéhez jusson, a Csatorna-társulatot 1802. április 13-án megvétette a kincstárral úgy, hogy ettől az időponttól kezdve Sopron város tanácsa — mint Brennbérg bérlőjével — a csász. kir. kincstárral találta magát szemben. A bonyolult bányabérleti viszonyok megértése végett tudni kell még azt is, hogy a kincstár — tekintve, hogy az nem volt kifizetendő — a Csatorna-társulatot s véle Brennbérget is 1822. május 14-én, az Udvari Kamara mindenkori felügyelet mellett, a bécsi *Fries et Co Bankháznak* adta bérbe,² majd annak bukása után az, 1827. március 1-én *Feldmüller Mátyás persenbeugi* hajómester, „Duna-admirális”³ birtokába jutott, kit a bérletben 1834. augusztus 18-tól kezdve báró *Sina György*,⁴ illetve 1846. november 8-án *Miesbach Alajos*⁵ követték.

Mint látjuk Sopron 1849-ben, amikor Brennbérggel kapcsolatos, szerződésileg biztosított szénjárandóságait kívánta rendezni, a bonyolult nehézségek halmozásával találta magát szemben, mindezek lényege azonban az volt, hogy a bérlők, illetve albérlők egyike sem akarta és tudta teljesíteni Brennbérgbánya első bérlőjének, a „*Wienerisch-Neustädter Steinkohlengewerkschaft*”-nak Sopron városával 1793. október 28-án kötött s a későbbiekben mindig „*alapszerződés*”-nek mondott és tekintett ama egyezségét, mely szerint a daraboszenet 12, a darát pedig 8 krajcáros egységáron tartozik a bérlő mindenkor szolgáltatni a városi tanács által előírt mennyiségben.⁶

A brennbérgi szénjogi szerződésekkel kapcsolatban ugyanis tudnunk kell, hogy szénbányászatunk úttörői első perctől kezdve összeütközésbe kerültek a földtulajdonosokkal, kik mindent elkövettek, hogy megakadályozzák a bányászkodást, annak ellenére, hogy legtöbbször az illetékes bányabíróságok szabályos engedélyokirata alapján kezdtek munkához.

A legjellegzetesebben találkozunk ezzel éppen első szénbányánk, Brennbérg történetében, hol amikor Terstyánszky Dániel bányavállalkozó 1768-ban a bakabányai (Pukanec-i) bányabíróság hivatalos aknanyitási engedélyével jelentkezett Sopron város polgármesterénél s jelentette, hogy Brennbérgben megkezdí a munkát, másnap alighogy eltávozott, a városiak azonnal megtiltották magával hozott emberének, egy stájer bányásznak, hogy munkába kezdjen, a városban fölfogadott napszámását pedig veréssel fenyegették meg, ha segédkezik a munkában.⁷

Terstyánszky és a többi bányavállalkozók is a legtermészetesebb módon a *ius regale* alá tartozó, úgynevezett szabadásványának tekintették ugyanis a szénét, annál is inkább, mert azt Mária Terézia Ausztriában már 1758-ban annak nyilvánította, amivel szemben a soproni tanács feudális beállítottságában attól a perctől kezdve, hogy Rieder János szögkovács,⁸ 1753-ban a „*brennender Bergen*” megtalálta azt, „*magántermény*”-nek, a „*földből való magánhozadék*”-nak tekintette, mely „*kizárólag a város közösségét illeti s így azt a város beleegyezése nélkül senkisémm művelheti*”.

Tudjuk aztán, hogy amikor a Brennbérgben mind sűrűbben megjelenő bányavállalkozók követelésére a bécsi Udvari Kamarának tisztázni kellett a magyar szénjogi helyzetet, II. József — gróf Pálffy János országbíró, érdekelt nagybirtokos véleménye alapján — 1788. június 20-án, Bécsben kelt rendeletével törvényerőre emelte Sopron állásfoglalását s kimondta, hogy „*azé a szén, akié a föld*”, ami azt jelentette, hogy a földtulajdonos beleegyezése nélkül senkisémm bányászhatott szénét hazánkban.

Amikor tehát az előbb mondott Steiger Dávid Antal, erlachi bánya-

gondnok 1791 márciusában a maga és társai nevében ajánlatot tett Sopron városának, hogy meg akarják kezdeni a bányászatot, a császári rendelet értelmében már haszonbéri szerződést kellett kötnie a várossal, mint földtulajdonossal a szén kiaknázására. Így született meg hazánkban 1791. október 31-én az első „szénjogi-bérszerződés“, melyet hosszas tárgyalások előztek meg, melyekről a következőket jegyezhetjük fel, már azért is, hogy lássuk azt a nehézkes eljárást, mit a szénhaszonbéri szerződés megkötése már első alkalommal jelentett s jelentett alig változott formában tovább, másfél száz éven át, szénbányászatunk államosításáig.

II.

Steiger ajánlatát, a városi tanács, tekintve, hogy a szénszerződés időtartamát illetőleg nem tudott megegyezni az „*Electa Communitas*“-sal, vagyis a városi nagy tanáccsal, 1791. június 20-án kelt 1480. számú levelével felterjesztette a Helytartótanácsához döntés végett. Jelentésében részletesen leírta, hogy évekkal azelőtt az erdőkben talált szenet, („*carbones bituminosi*“) eredetileg a város kezdte művelni, annak veszteséges volta miatt azonban a munkát beszüntette. Közölte azt is, hogy két év előtt Schneider Vencel kért engedélyt a bányászatra, mit meg is kapott azzal, hogy a művelést saját költségére és veszélyére köteles végezni s a városi erdőkben semminemű kárt nem tehet. Jelentette továbbá a tanács, hogy Schneider ügyével kapcsolatban megkérdezte a győri kamarai admisztrációt, hogy mit fizessen Schneider a bérért, mire azt a választ kapta, hogy Schneider minden bérfizetés nélkül folytathatja a termelést, de a tanács tartozik hetenként ellenőrizni a termelt szén mennyiségét. Schneider heti-jelentéseiben egyideig közölte a termelést — mondja a jelentés — de miután adósságait nem tudta fizetni, megszökött Sopronból. Most Steiger Dávid Antal jelentkezett a tanácsnál, hogy folytassa a bányászatot s évi 40 forint bért ajánl föl a városnak, de a költséges befektetésekre való tekintettel, csak úgy tud munkába kezdeni, ha legalább 12 évre kapja bérbe a bányát. Ezt a tanács — mint írta — méltányosnak is találja, de mivel az *Electa Communitas* csak 6 évre kívánja bérbe adni a szénbányászatot, kéri döntsön a Helytartótanács ez ügyben.⁹ A Helytartótanács szeptember 28-án kelt 12 209. sz. leiratában a szerződést aztán 12 évre szólóan hagyta jóvá úgy, hogy azt a szerződő felek 1791. október 31-én kölcsönösen aláírták s így megszületett hazánk első szénhaszonbéri szerződése, mely a következőképpen hangzott:

„An heut zu Ende gesetzten Dato ist zwischen dieser K. Freystadt Oedenburg an einem, den Herrn Anton David Steiger Bergverwalter von Erlach und seinen Compagnionen als Herrn Ignatz Paul Hussar, Markus Henkl, Joseph Derroa (!) und Franz Johann Mauer am anderen Theil in Betreff der hinter Wandorf auf den sogenannten brennenden Berg befindlichen Steinkohlen Eergbaues gegenwärtiger Kontrakt bis auf weitere, von höhern Behörde erfolgende Begnehmigung geschlossen und zu Papier gebracht und in Folge eines untern 28. Sept. A. C. No 12 209. von der hochlöbl. K. Caal Consilis eingelangten Begnehmigungs-Dekrets in nachfolgenden errichtet worden“.

„*Erstens*: Verlasset besagte K. Freystadt Ihme Herrn Anton David Steiger und dessen Compag. sothanen Steinkohlen Bergbau aus zwölf Jahre, id est von 1-ten Jänner 1792 bis ult. Xbris 1803. und nicht länger dergestalten in Arendam, dass weder die Pächter noch ihre Leuthe eigenmächtig in der Stadt-

Waldung einen Baum niederzuschlagen berechtigt, vielmehr, wenn sie eines Holzes zum Unterpolzen benötigt wären, gehalten seyn sollen sich darunnen ordentlich zu melden, wornach ihnen solches gegen billigen und alsogleich bezahlenden Schätzungspreis aus der Stadt-Waldung, wo einiges vorhanden und solches anzuweisen der Stadt gefällig seyn wird, zugestanden werden würde. Wofür:

„Zweitens: Herr Pächter und dessen Compagnions in solidum nicht nur eine jährliche Arendam von 40 Ft jedesmal und auf einmal vorhinein in die Kammerkasse bezahlen, sondern auch jene Gegend, in welcher durch besagten Bergbau die Waldung ausgeprigelt würde, mit eigenen Kosten umgraben und mit guten oesterreichischen Nadelsammen besämen zu lassen sich anheischig machet. Gleichwie diesselben sich auch dahin verbindlich gemacht haben, dass sie auf den Fall, wenn durch ihre Leuthe einiges Holz ohne Anweisung, folgsam heimlicher Weise umhauen würden, für jeden Stamm eine Ducaten p 4 Frt 30 zu bezahlen schuldig seyn sollen“.

„Drittens: Verspricht derselbe und dessen Compagnion auch den hiesigen Professionisten und Einwohnern die Steinkohlen bei den Bergbau den Zentner pro 12 xr, in Depositoris aber allhier, welche die Pächtere auf ihre eigene Kosten anzulegen haben, pro 17 xr vor all anderen ausfolgen zu lassen“.

„Viertens: Sollen denen Pächtern nach Verlauf der zwölfjährigen Arendazeit die innerliche und ausserliche damalens befindliche nuzbare Berg-Gebäude und Berg-Requisiten nach vorhergehender Schätzung in den Schätzungspreis vergütet werden. Wenn sie aber den Bergbau selbstens ins Stecken gerathen liessen, seye die Stadt nichts zu vergütten schuldig, falls aber wehrend der Arendajahre noch ein anderer Steinkohlen, oder sonstiger Mineralien Bergbau vorgefunden würde, sollen sie hierzu das Vorrecht haben und mit ihren Pächtern ebenfalls ein neuer Kontrakt angestossen werden. „Und soferne“.

„Fünftens: Oft gedachter Herr Pächter oder dessen Compagnions ein oder den anderen obiger Kontraktspunkten übertreten würden, solle die Stadt mit den Bergbau alsogleich frei disponiren und denselben weiters exarendiren zu können berechtigt seyn“.

„Urkund dessen sind gegenwärtigen Kontrakts zwei gleichlautende Exemplarien erricht und jedem kontrahirenden Theile eines davon unter der anderen Fertigung behändigt worden. Oedenburg den 31. 8bris 1791“.¹⁰

III.

Fönti rövidrefogott szerződés — mint tudjuk — alig egy évig volt érvényben, mert a vállalkozók a következő évben Ausztriában, Vischau-Starhemberg vidékén, majd Schauerleithenben és Kühwaldban újabb szénjogosítványokat szereztek, amivel kapcsolatban mindenekelőtt nemes Tschoffen Bernát bécsi nagykereskedő, Reitter József cs. kir. udvari és Stajer-tartományi ügynök és Herbeck Ferenc társultak Steigerékhez, megalkotották a „Wienerisch-Neustädter Steinkohlengewerkschaft“-ot s 1793. október 28-án új, „örök időre“ („Auf unbestimmte Jahre“) szóló szerződést kötöttek Sopronnal, melyet a későbbi tárgyalások során mindig „alapszerződés“-nek neveztek. E szerződés, melynek alapján negyven évi hiábavaló kísérletezés után végre komoly munka indult meg Brennbergen,¹¹ hosszú évtizedekig volt érvényben, s a következőképp hangzott:

„An heut zu Ende gesetzten Dato ist zwischen der Königl. Freistadt Oedenburg an Einem, dann Herrn Bernhardt Edlen von Tschoffen, k. k. privilegirten

Gross-Händlern zu Wien, Joseph von Reitter k. k. Hof- und Steyrischen Landschafts-Agenten, Herrn Jos. de Roy k. k. Hauptmann und Bürgermeister in Wiener-Neustadt, Herrn Franz Johann Maurer, Magistratsrath daselbsten und Herrn Ignatz Paul Hussar, Handelsmann allda, Herrn Franz Herbeck in Wien und Herrn Markus Hengl ebenfalls in Wien als Compagnionen in der Steinkohlengewerkschaft, am andern Theil, mit Cassirung des vorhergehend unterm 31. Oct. 1791 auf 12 Jahre gegen jährliche 40 Fl. Pachtschilling errichteten Contractes gegenwärtiger Contract geschlossen und zu Papier gebracht worden.“

„*Erstens:* Verlässt besagte königl. Freistadt vorbenannten Herrn Gewerken, und ihren Cessionarien in der ganzen Wandorfer, Agendorfer und Loiperspacher Revieren sowohl die dermalen schon eröffneten, als künftighin zu eröffnenden Steinkohlengruben bergmännisch zu bauen, und so lange zu benutzen, als der Bau betrieben werden kann; die Gewerkschaft ist aber verpflichtet, den dermalen angefangenen Bergbau so lang solcher betrieben werden kann, regelmässig fortzuführen.“

„In dem Fall aber, als sie entweder zur Benützung des bereits eröffneten, oder in den Ihr oben zum Steinkohlenbergbau angewiesenen Revieren neu zu eröffnenden Bergbau neue Schächten, Stollen oder Erbwasserstollen eröffnen wollten, oder zum Betrieb ihrer Werken einen neuen Platz bedürfen sollten, ist die Gewerkschaft verbunden bei der Stadt die Anweisung dessen nöthigen Platzes anzusehen, welche die Stadt auch ohne den Bergbau zu hemmen, nach geschehener Anzeige sobald möglich in Verhältniss des darauf befindlichen Holzes billig abschätzen und anweisen wird. Wofür sich“.

„*Zweitens:* die Gewerkschaft verbindet: für jeden vom 1. Jänner 793. an verkauften, oder zu ihren Bedarf auf eigene, als Kalk-Ziegel- und dergleichen Brennereien verwendender Zentner sowohl Grob- als Griesskohl einen Kreuzer reinen Nutzen zu Ende jeden Jahres in die städtische Cammer-Kassa zu bezahlen. Damit aber die Stadt von der jährlichen verschleissenden oder verwendeten Quantität überzeugt sein, und einen sicheren und glaubwürdigen Masstab ihrer Forderung haben möge, wird die Gewerkschaft jemand vertrauen, welcher über jeden verkaufenden, oder obigermassen verwendenden Zentner ein richtiges Journal zu führen haben, und diessfalls von der Stadt in Eid und Pflicht zu nehmen sei und so ferne derselbe nicht pflichtmässig fürsichreiten sollte, nebst gesetzmässiger Strafe, auch der Cassation unterliegen wird, anzustellen und zu ernennen schuldig, und gehalten sein. Und damit“.

„*Drittens:* die Gewerkschaft in Fällen, wo sie zur regelmässig und dauerhaften Bebauung der Werkes ohne Verschub eines Holzes bedarf, solches alsogleich und zu jeder Zeit ohne Anstand herfürnehmen könne, wird derselben ein für alle mal eine Strecke Wald von einigen Jochen fürgezigt und zu derlei Gebrauch übergeben werden; jedoch, dass diese Strecke erstlich nach der Ordnung jochweise abzuräumen, dann jedes abgeraumtes Joch nicht nur um den Schätzungspreis zu bezahlen, sondern auch dasselbe, oder so es auch die Stadt verlangte, auf ein sonstiges Joch Erdreich alsogleich mit eigenen Unkosten unter Aufsicht eines magistratualiter dazu bestellenden Individui mit guten Nadelholz-saamen zu bebauen, solchergestalt also an wiederum einen zum Nutzen der Stadt verbleibenden neuen Wald zu pflanzen schuldig, und gehalten, diesem nach weder Sie noch ihre Leute jemalen ausser dieser angewiesenen Waldstrecke eigenmächtig oder heimlich ein Holz unter für jeden Stamm zu bezahlenden 4 fl. 30 kr. Strafe umzuhauen befugt und berechtigt sein sollen“.

„*Viertens:* Verspricht die Gewerkschaft den hiesigen sämtlichen Einwohn-

nern und Stadtunterthanen die Steinkohlen bei dem Bergbau den Zentner von Groben pro 12 kr, den Gries aber zu 8 kr, hingegen in dem durch die Herrn Pächter auf eigenen Kosten allhier anzulegenden Depositorio den Zentner Grobes pro 17 kr, und den Gries pro 13 kr ausfolgen zu lassen; sollten es aber die Umstände erheischen, dass der Preis der Kohlen bei dem Berg für Fremde erhöht würde, so solle auch nach Proportion des erhöhenden Preises der in 2-ten Punkt zu 1 kr vom Ctr. bestimmte Zins erhöht, und von der Gewerkschaft entrichtet werden“.

„*Fünftens*: Sollte die Stadt weder bei Aufhöring der Steinkohlen, weit weniger wenn die Gesellschaft den Bergbau ins Stecken gerathen lassen sollte, für die errichteten, oder etwa noch aufführende Gebäude etwas zu vergüten haben. Falls aber“.

„*Sechstens*: Mit der Zeit in anderen Gegenden ausser denen in 1-ten Punkt benannten Revieren ein Steinkohlenbergbau vorgefunden würde, solle die Gewerkschaft auch hinzu das Vorrecht haben, jedoch wird mit derselben diessfalls ein neuer auf damalige Zeitumstände einzurichtender Contract anzustossen sein“.

„*Siebtens*: Sollte die Gewerkschaft bestimmten jählichen Zins vierzehn Tage nach geschעהer Urgirung nicht bezahlen, oder den Bau nicht regelmässig fortführen, so solle die Stadt mit dem Bergbau allsogleich frei disponiren und denselben weiters exarendiren zu können berechtiget sein. Wenn sich aber“.

„*Achtens*: in Rücksicht eines etwaig irregulären Bergbaues oder dieser Contracteshalber eine andere Zwistigkeit und Streitsache ergeben sollte, werden sich sowohl oftgedachte Herren Pächter, als auch die Stadt selbst den diessfalls der Entscheidung einer hochlöbl. Königl. Hofkammer unterwerfen“.

„*Neuntens*: Solle die Gewerkschaft und das zum Betrieb des Bergbaues und Benützung der Werker angestellte Personale von den Dominical-Abgaben und Diensten frei sein, doch mit Ausnahme derjenigen, welche in Rücksicht ihrer Ansässigkeit, Gründen oder Wohnungen zu einer der städtischen Dorfgemeinden gerechnet werden, als welche auch in Hinkunft auch die herrschaftlichen Gebühren zu leisten haben werden, wo übrigens noch zugefügt wird, dass die Gewerkschaft, so lange nämlich das dermalige Contributions-System bestehen wird, jählichen zehn Gulden in die städtische Contributions-Cassa zu entrichten haben wird“.

„Urkund dessen sind gegenwärtigen untern 2. Octbr. 1793 vermög hohen Caal-Verordnung No 12 965. bereits ratificirten Contracts drei gleichlautende Exemplarien errichtet worden, deren Eines bei der hochlöbl. Königl. Ung. Hofkammer eingeschickt, das Zweite für die Stadt beibehalten, und das Dritte denen Herrn Pächter extradirt werden solle. Oedenburg den 28. Oktober 1793. (L. S.) Bernard Edler von Tschoffen mp. K. K. priv. Grosshändler (L. S.) Jos. Reitter m. p. K. Hof- und Steyerische-Landschafts Agent (L. S.) Franciscus Herbeck m. p. (L. S.) Marcus Henkl m. p. (L. S.) Franc. Joh. Maurer m. p. Mgstr.-rath. (L. S.) Ignaz Paul Hussar m. p. Handelsmann (L. S. Civitatis Sopr.) Extradatum per Josephum Pettko m. p. praelibatae Civitatis Sopronien. juratum vice notarium“.¹²

Az *alapszerződés* súlyos kötöttségéből származó első nézeteltérések már 1825-ben a Fries et Co. bérlőtársaság idejében ütök fel fejüket, báró Sina bérlői ideje alatt azonban már komoly összecsapásokra került sor, melyek sokszor foglalkoztatták a hatóságokat. Sopron város ugyanis az Udvari Kamaránál állandóan rabló bányászkodással vádolta a bérlőket, egyben követelte, hogy a fent idézett, 1793. évi *alapszerződés* szerinti áron,

Sopron iparának fejlődésével kapcsolatban egyre növekvő szénmennyiségeket szolgáltatassanak, az írásban biztosított alacsony áron. Miután pedig a szén mázsánkénti termelési költsége az 1830-as években már 30 krajcár volt, viszont a bánya 50 000 bécsi mázsát (egy bécsi mázsa 50,8 kg. volt) tartozott a szerződés szerinti áron szolgáltatni évente Sopronnak,¹³ a nagy ráfizetés súlyosan terhelte a bányát s az egyébként ruganyos báró Sinának, illetve Miesbachnak igen komoly gondokat okozott a szénbányászkodás. Báró Sina és Miesbach bérleti idejük alatt állandóan panaszolták a hatalmas ráfizetést s azt követelték, hogy korlátozzák a szénszolgáltatás mennyiségét s hogy Sopronnak ne legyen beleszólása a szén ármegállapításába. Egyelőre azonban csak annyit tudtak elérni, hogy magánvállalatoknak nem voltak kötelesek a szerződésbeli alacsony áron szén adni, a soproniak azonban ezt sem túrték soká.

1837. január 26-án már újabb tárgyalások folynak Sopronban az Udvari Kamara és a városi tanács között, melyek azonban még április 3-án sem vezettek eredményre. A magisztrátus kijelentette, hogy a város részéről a multban sem volt senki hivatott az alapszerződés módosítására s helytelenül jártak el mindenkor, amikor azt másként értelmezték s kedvezményeket adtak.¹⁴ Így természetes, hogy nem tudtak megegyezni s a város követelte a szerződés felmondását és Brennberg visszaadását. Az Udvari Kamara megbizottjai kijelentették, hogy a tárgyalófelek nem illetékesek a szerződés felbontására, egyben azt hangoztatták, hogy Sopron városa képtelen a bányászatot folytatni, amiből kifolyólag tetemes kár származhat nemcsak a városra, de magára az országra is. Bármennyire kívánta is a békés megegyezést a Kamara, az megbukott a városiak merevségén. Egyezség híján az akkori albérlő, Miesbach Alajos egyszerűen beszüntette a soproni magánvállalatok és ipartelepek részére való szénszállítást, mint ahogy nem adott szén azoknak sem, akik azon tovább nyereszkedtek. A soproni polgárok ismételt panaszára azonban ekkor a magyar Udvari Kancellária egész meglepetésszerűen utasította a bérlőt szerződésbeli kötelezettségére, ki annak újlag nem tett eleget úgy, hogy foglalást rendelkeztek el ellene. A bérlők, báró Sina és Miesbach azután évekig jártak utána, hogy a foglalást feloldják és bizony csak 1846. március 7-én jött meg a császári parancs, mely a vitás kérdések rendezéséig feloldotta a zárlatot.

IV.

Időközben, 1846-ban lejárt a báró Sina-Miesbach-féle szerződés¹⁵ s a kincstár arra gondolt, hogy Brennberget saját kezelésbe veszi. A tárgyalások során azonban rájött, hogy bár a bánya 14 380 Ft hasznót hajtott előző évben, az *alapszerződésben* rögzített rossz értékesítés miatt mégis 6776 Ft-ot fizetett rá. Így elállt az átvételtől s Miesbach Alajossal újabb tárgyalásokat kezdett. Miesbach saját téglaegetőjén kívül báró Sina három guntransdorfi téglagyárát is bérelte s egyéb vállalkozásainál is sok szénre volt szüksége, érthető tehát, ha Brennberg birtokába akart jutni. A bérletre vonatkozó tárgyalások azonban most is nagyon elnyultak annál is inkább, mert a kincstár újabb komplikációkkal állt elő. A bérletből ugyanis kivette az eredetileg abba tartozó klingerfurti és majersdorfi szénbányákat, valamint 60 holdnyi erdőterületet s kizárólag a rosszul jövedelmező Brennbergről tárgyalt, melynek bérletéért Miesbach eleinte 1200,

majd 1600 Ft évi bért ajánlott fel. Ezen az alapon végre 1846. december 10-én a szerződést meg is kötötték s így Brennbach Miesbach kezébe jutott.

Sopron magisztrátusa azonban sehogy sem akarta tudomásul venni a Miesbach-féle egyezséget s már a következő év január 4-én protestál az albrélet ellen. Hogy a marakodás elüljön, Miesbach 1848. április 18-án javaslatot tett, hogy évi 150 000 mázsa darabos s 12 000 mázsa daraszenet szállít a városnak kedvezményes áron, amit a soproniak elutasítottak, minek következtében Miesbach hirtelen felmondta a szerződést. Így Brennbach a pénzügyminisztériumra szállt, mitől maga Krausz pénzügyminiszter is megijedt s újabb bizottságot küldött Sopronba, mely aztán 1849. július 17-én hét évre megegyezett Miesbachhal s részletesen rögzítette a városnak szolgáltatandó szénmennyiséget s annak pontos árát, míg az ezen felül termelt szén napi árát teljesen bérlőre bízta.¹⁶ A hosszú tárgyalások eredményeként megszületett szerződést Sopron magisztrátusa a szénszolgáltatás minden részletére kiterjedő hirdetményben közölte a város lakóival s azt a házak falára is kiragasztgatta. Az érdekes, vastag, zöld papírra nyomott német nyelvű hirdetményt valaki annak idején Brennbachbánya érdekes *Emlékkönyvébe*¹⁷ is beragasztotta s az a következőképpen hangzik:

„Um den, zwischen der K. Freistadt Ödenburg, als Verpächter, — und dem K. K. Aerar, als Pächter des städtischen Brennbacher Steinkohlenbergwerkes seit einer Reihe von Jahren obwaltenden Differenzen Einhalt zu thun — hat sich der gefertigte Magistrat bewogen gefunden, zu einem freundschaftlichen Vergleich die Hand zu beiten, welcher unterm 17. Juli 1. J. Nr. 2413 zwischen den Abgeordneten des K. K. Finanzministeriums und des Magistrats auf sechs Jahre d. i. vom 1. September 1849. bis dahin 1855 abgeschlossen wurde, und nunmehr untern 21-ten August 1. J. Nr. 20 327/1889 auch die Genehmigung des hohen K. K. Finanzministeriums erhalten hat“.

„Im Folge dieses Vergleiches wurde das den Einwohnern der K. Freistadt Ödenburg zu verabreichende jährliche Quantum von Steinkohlen dahin festgesetzt, das dieselben an Grobkohle *Siebenzig Tausend Zentner* um den Preis von *Fünf Kreuzer Conventions-Münze* pr. Zentner — und an Gries *Acht Tausend Zentner*, um den Preis von *Drei Kreuzer Conventions-Münze* pr. Zentner, ferner *Zwanzig Fünf Tausend Zentner* Grobkohle um den Preis von *Zwölf Kreuzer Conv. Münze* pr. Zentner von dem Brennbacher Steinkohlenwerks zu beziehen berechtigt sein sollen; — wobei sich die gegenwärtig Subpachtung der Steinkohlegrube mittelst Specialreverses zugleich verpflichtete, ausser dem obigen Quantum von Achttausend Zentner Kleinkohle von *Zwei Tausend*, somit im Ganzen *Zehn Tausend Zentner* Kleinkohle um den stipulierten Preis von *Drei Kreuzer Conv. Münze* der Stadt Ödenburg zu Verabfolgen. — Den Bedarf an Grobkohle aber für hiesige Einwohner, welcher etwa die festgesetzten Neunzig Fünf Tausend Zentner übersteigen sollte, nicht höher als mit *Fünfzehn Kreuzer Conv. Münze* berechnen zu wollen“.

„Die Vertheilung der *Siebenzig Tausend Zentner* Grobkohlen um den Preis von *Fünf Kreuzer Conv. Münze* pr. Zentner unter die städtischen Einwohner wird derart gepflogen, das auf einen Gulden der Grund — *Ergänzungs- und Gewerbesteuer* zwei Zentner Steinkohlen entfallen, — das hienach übrig bleibende Quantum abertheils für den Bedarf der städtischen Ziegelofens verwendet wird, theils dem Bürgermeisteramte zur Vertheilung an solche hiesige Konsumenten anheimgestellt bleibt, denen im Verhältnisse ihrer Steuer kein, ihren häuslichen Bedürfnissen entsprechendes Quantum zukommt“.

„Von den *Zehn Tausend Zentnern* Gries um den Preis von 3 Kreuzer

C. M. pr. Zentner werden jedem der 4 Privat-Ziegelöfen-Inhaber *Zwei Tausend*, — allen zusammen also *Acht Tausend Zentner* — den 4 Kalköfen-Inhabern jedem *Fünfhundert* — zusammen also *Zwei Tausend Zentner* zugetheilt“.

„Die *Zwanzig Fünf Tausend Zentner Grobkohlen*, den Zentner zu *Zwölf Kreuzer C. M.* berechnet — werden ausschliesslich industriellen Zwecken zugewendet und demzufolge für jedem der 4 Porvetziegelöfeninhaber *Vier Tausend*, zusammen *Sechszehn Tausend Zentner* — für jeden der 4 Kalköfen-Inhaber *Tausend* — zusammen also *Vier Tausend Zentner* bestimmt, — für unvorhergesehene Fälle aber, und allenfalls neu zur errichtende Gewerbe ein Vorrath von *Fünf Tausend Zentnern* zurückbehalten“.

„Über die betreffenden Bezöge an Grobkohlen und Gries werden an die Berechtigten von Seite des Magistrats Zettel ausgestellt, gegen deren Vorweisung an der Steinkohlengrube die Ausfolgung des bezüglichlichen Quantums in Sinne des obgeschlossenen Vergleiches nach Zulässigkeit des Bergbaues und der Manipulation ohne Verzögerung zu erfolgen hat“.

„Um endlich das Publikum in Zukunft auch vor den Übervortheilungen zu schützen, vermöge welcher die Fuhrleute, — obgleich mit einem Wagzettel von Brennbach versehen, — häufig von dem in Brennbach geladenen Steinkohlenquantum in Wandorf und an anderen Orten früher einen Theil abzuladen, und sodann den betreffenden Parteien nur ein unvollständiges Gewicht zu liefern pflegten, — wurde die Anordnung getroffen, dass in Folge der, mit der hiesigen Eisenbahndirection getroffenen Übereinkunft jedermann das bezogene Steinkohlenquantum an des, im hiesigen Bahnhofs aufgestellten Brückenwage gegen Entrichtung einer Abwagegebühr von $1/2$ Kr. W. W. p. Zentner und 3 Kr. W. W. pr. Wagen — Schreibgeld nachwägen lassen könne, — und wird dies falls nach geschehener Abwägung dem Fuhrmann über den Gewichtsbesund ein Wagzettel ausgefolgt, auf welchem das Sporkogewicht, das Gewicht des Wagens (Tara), so wie jenes der wirklichen Ladung Steinkohle (Nettogewicht) und die Stunde der geschehenen Abwägung ausgewiesen erscheint, — wodurch einerseits die betreffende Partei über das abgewogene Quantum sich zu überzeugen Gelegenheit findet, andererseits aber verhindert werden soll, dass der Fuhrmann nach geschehener Abwägung nicht früher noch anderswo, als am Orte seiner Bestimmung einen Theil des abgewogenen Quantums abladen und den rechtmässigen Bezieher verkürzen könne. Um aber Verwechslungen solcher Wagzettel und hiedurch möglichen Übervortheilungen zu begegen, werden zugleich die Steinkohlenfuhrleute hiemit angewiesen ihre Wägen an der Eisenbahnbrückenwage mit einer Nummer versehen, dieselben abwägen und das betreffende Wagengewicht (Tara) auf eine leicht sichtbare Stelle des Wagens umso mehr einbrennen zu lassen, — da an der Eisenbahnbrückewäge nur ähnlich Kohlenfuhrwerke zur Abwägung zugelassen werden“.

„Vom Magistrate der K. Freistadt Ödenburg am 29 August 1849“.

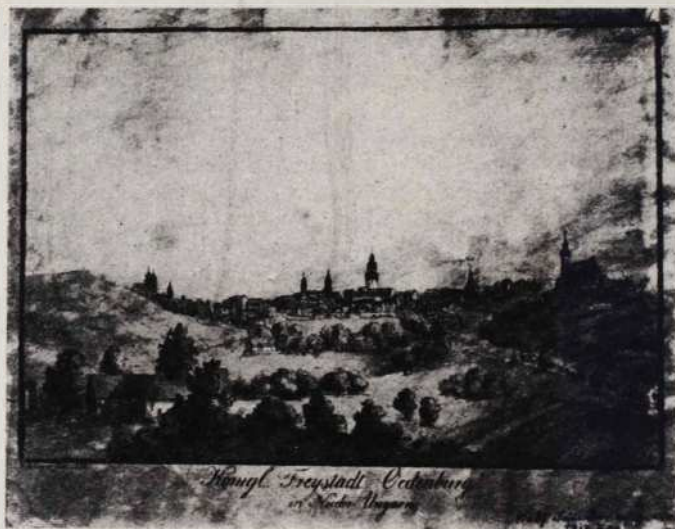
Két és fél évtizedes civakodás után az egyezés végre békét s megelégedést teremtett Sopronban s nyugalmat a brennbergi bányaüzemben.

V.

A béke azonban csak látszólagos volt, mert a kincstár a nyugalmat biztosító szerződésen felbuzdulva, újból kísérletet tett, hogy Brennbachet saját kezelésbe vegye. Miesbach azonban most már mereven ragaszkodott a szerződéshez, annál is inkább, mert idők folyamán modernizálta a bányát és sok pénzt fektetett bele. Így a legkorszerűbb fejtszódásokat vezette be,

1836-ban úgy a földalatt, mint a külszínen vasutat fektetett s négy gőzgépet szereltetett be a vízemelés végett. Tekintve, hogy Miesbach csak oly feltétel mellett volt hajlandó a szerződéstől elállni, ha befektetett 35 000 Ft-ját megtérítik, a kincstár elállt követelésétől, sőt a gépi berendezésekért még 6000 Ft-ot is megtérített Miesbachnak, aki évi 1600 Ft bérért továbbra is Brennberg birtokában maradt, bár a soproni polgárok 1855. október 15-én újból felmondták a szerződést.

Miesbach ugyanis időközben, mint mondtam már, korszerűsítette a bányát, mely azonban 1850-ben súlyos válságba jutott s úgy festett, hogy teljesen kimerült s be kell szüntetni. Miesbach ennek ellenére új kutatásokba kezdett s költséges fúrásokkal és feltárásokkal — mely munkálatok 8 év alatt 144.500 Ft-ot emésztettek — egy hatalmas, új szénmezőt talált,

Ehrlinger János: Sopron látképe 1815 körül
Színezett rajz. Sopron, Liszt Ferenc Múzeum

miáltal a kincstár és Sopron város vagyonát tetemesen megnövelte s a bányászkodást hosszú évtizedekre biztosította.¹⁸ Joggal követelte tehát, hogy a szerződést hosszabbítsák meg addig az időpontig, míg feltárt bányamezejét lefejtethi. Így született meg 1856. július 15-én (illetve november 25-én) az előbb mondott 1849. évi szerződést kiegészítő pótszerződés, mely 30 évre kötöttetett s a következőképpen hangzott:

„Protokoll. Aufgenommen zu Wien in Bureau des K. K. Finanz-Ministeriums am 25. November 1856“.

„Gegenwärtige: Von Seite des K. K. Finanz-Ministeriums für die Pächtung des Brennerberger Steinkohlen Bergwerkes Johann Carl Hocheder K. K. Ministerial Sekretär als Ministerial Bergwerkes Commissar. Im Beisein des Doctor Moritz Ender Adjuncten der K. K. N. Ö. Finanz Procuratur“.

„Von Seite der Freistadt Oedenburg: Herr Johann von Rupprecht senior

Gemeinde Rath. Herr Ignatz Flandorfer Gemeinde-Rath, Herr Ludwig Proszwimmer Magistratsrath“.

„Von Seite der Sub-Pachtung: Herr Alois Miesbach als Sub-Pächter, Herr Heinrich Drasche, als Dessen Bergbau-Direktor“.

„Einleitung. Nachden am 31. Oktober 1856. das zwischen der Pachtung des der Kön. Freistadt Ödenburg gehörigen Braunkohlen Bergwerkes zu Brennborg und der genannten Freistadt unterm 17. Juli 1849 in Betreff der Regulirung einiger Punkte des Pachtvertrages vom 28-ten October 1793 geschlossenen Übereinkommens in Folge der von der Königl. Freistadt Ödenburg gegebenen Aufkündigung zu Ende ging und Kraft der §§ 284 und 285 des allgemeinen Berggesetzes die berggesetzliche Sicherstellung zum Behufe der fortwährenden Erhaltung des, der genannten Stadt auf ihrem Grundeigenthume zustehenden und dem hohen K. K. Aerar pachtweise überlassenen Steinkohlen-gewinnungs-rechtes erforderlich wird, so ist nach einer am 14 Juli 1856. zu Ödenburg vorgenommenen Besprechung und Unterhandlung am folgenden Tage den 15. Juli 1856 hinsichtlich dieser Gegenstände zwischen den gegenseitigen Abgeordneten, nemlich des hohen K. K. Aerars als Pächter und der Kön. Freistadt Oedenburg als Verpächter im Nachhange zu dem Pachtvertrage vom 28-ten October 1793. ein Übereinkommen verabredet und geschlossen worden“.

„Nachdem aber der Gemeinderath der Kön. Freistadt Ödenburg hierüber noch einige Modificationen eintreten zu lassen wünschte, die von Seite der K. K. Minist. Commissaers nicht in vollen Umfange zugestanden werden konnten, so sind nach wiederholten Verhandlungen am heutigen Tage die eingangs erwähnten Abgeordneten, der Königl. Freistadt Ödenburg mit entsprechender Vollmachten versehen, die dem gegenwärtigen Protocolle beigeheftet werden, in Wien erschienen und es wird nun nachstehender Supplementar-Vertrag festgesetzt“.

„*Erstens:* wird über das nach § 4. des Vertrages vom 28-ten October 1793 Seitens des hohen K. K. Aerars als Pächter den Einwohnern der Kön. Freistadt Oedenburg zu verabreichende jährliche Quantum an Kohlen für die Zukunft d. i. auf die Dauer dieses Supplementar-Vertrages derart übereingekommen, dass seitens des hohen K. K. Aerars als Pächter an die Gemeinde-Vertretung der eben gedachten Kön. Freistadt Oedenburg oder über deren Anweisung an die einzelnen Stadt Einwohner, unter welche jene dasselbe nach Massgabe der durch diese entrichtete Communal-Steuer-Quote vertheilen wird, in dem Jahre vom 1. November 1856 bis Ende Oktober 1857. achtzigtausend Zentner zu Zehn Kreuzer, und achtzigtausend Zentner zu vierzehn Kreuzer, im Jahre vom 1-ten November 1857 bis Ende Oktober 1858 Neunzigtausend Zentner zu Zehn Kreuzer und neunzingtausend Zentner zu vierzehn Kreuzer, vom 1-ten November 1858 angefangen aber bis Ausgang dieses Supplementar-Vertrages d. i. bis letzten October 1886. in jeden Jahre einmalhunderttausend Zentner zu zehn Kreuzer, und einmalhunderttausend Zentner zu vierzehn Kreuzer gute Grobkohlen, wie sie die im Bau begriffenen Kohlenflötze darbiethen, nach dem Wiener Zentner in Conventions Münze an der Grube verabfolgt werden. Die Verrechnung dieser Natural-Kohlen-Abgabe wird mit Ende Oktober jeden Jahres abgeschlossen und es hat die ausdrückliche Bedingung zu gelten, dass Jedwedes bis zum Jahresabschluss von der in diesem Punkte bedungenen Natural-Grobkohlen-Abgabe durch die Bezugsberechtigten nicht abgeführte Quantum der Stadt Oedenburg zur freien Verfügung, gegen Vergütung der oben bedungenen Begünstigungspreise, für das nächstfolgende Jahr vorbehalten bleibe. Überdiess verpflichtet sich das hohe K. K. Aerar als Pächter im Falle, als das festgesetzte Quantum

der jährlichen Grobkohlen-Natural-Abgabe den Bedarf der Oedenburger nicht decken würde, in jeden der mit diesem Supplementar-Vertrag bedungenen Pachtjahre ein auf fünfzig Tausend Zentner sich belaufendes Grobkohlen-Quantum gegen Entrichtung von sechzehn Kreuzer in Convent. Münze von Wiener Zentner der verpachtenden Stadt jedoch nur über ihr ausdrückliches Verlangen, der Gemeinde-Vertretung zu ihrem oder der Stadteinwohner Gebrauch wie oben zur Verfügung zu stellen“.

„Zweitens: Die im vierten § des Vertrages vom 28. October 1793. bedungene Verabreichung von Kohlengries an die Einwohner der Stadt Oedenburg zu dem allort festgesetzten Begünstigungspreis, mit Acht Kreuzer pr. Zentner hat für die Dauer des gegenwärtigen Supplementar-Vertrages aufzuhören. Es wird jedoch ausdrücklich bedungen, dass während dieser Zeit die hiesigen Stadteinwohner den für sie erforderlichen Kohlengries gegen den für Andere bestimmten Courrentpreis beziehen können“.

„Drittens: Die Verabreichung von Grobkohlen und Kohlengries an die vormaligen Unterthanen der Stadt Oedenburg für einen Begünstigungspreis, wie der § 4. des Vertrages vom 28-ten October 1793. erwähnt, wird hiemit aufgehoben, indem bei Abschlusse dieser Supplementar-Vertrages kein Unterthans Verband zwischen der Stadt Oedenburg und ihren vormaligen Urbarialisten besteht“.

„Viertens: Rücksichtlich jenes Grobkohlen — und Kohlengries-Quantum, welches das hohe K. K. Aerar als Pächter über das im Sinne des ersten Absatzes dieses Supplementar-Vertrages an die Gemeinde-Vertretung der Kön. Freistadt Ödenburg, oder über deren Anweisung an die einzelnen Stadteinwohner zu dem bedungenen Preis zu verabfolgende Grobkohlen Quantum aus dem Bergwerke gewinnt, bleibt der Pachtung oder der jeweiligen Subpachtung die Bestimmung des Preises, an wem immer der Verkauf geschehen möge, überlassen“.

„Fünftes: Von dem Verkaufspreise der Kohlen wird an die Stadt Oedenburg von Seite des hohen K. K. Aerars als Pächter der in den §§ 2. und 4. des Vertrages vom 28-ten October 1793. festgesetzte Zinns, wie er dort bestimmt ist, nemlich mit einem zwölften Theile bei der Grobkohle und mit einem achtel Theile beim Kohlengries fortan in halbjährigen Raten in die Stadtkammer-Cassa bezahlt werden, es möge der Verkauf an wem immer geschehen. Anlangend den eigenen, welchen immer zweckhabenden Kohlenbezug des hohen K. K. Aerars als Pächters oder der jeweiligen Subpachtung, werden diese gehalten sein, den im ersten Satze dieses Supplementarvertrages für das Reserve-Quantum von fünfzig tausend Zentner Grobkohlen festgesetzten Preis von sechzehn Kreuzer Conv. Münze per Zentner von der Grobkohle, vom Kohlengries aber den an der Grube üblichen Currenten-Verschleisspreis behufs der Pachtzalung als Basis anzunehmen“.

„Sechstens: Über der Wunsch der Repraesentanten der Stadt Ödenburg wird von Seite des hohen K. K. Aerars als Pächter im Allgemeinen erklärt, dass die Pachtung es nicht unterlassen werde, die Abfertigung der Fuhren und die nach Absatz 1. dieses Supplementarvertrages an die städtische Gemeinde-Vertretung oder über deren Anweisung an die einzelnen Stadteinwohner abzugebenden Grobkohlen nach Zulässigkeit des Bergbaues und der Manipulation zu befördern: insbesondere wird aber bestimmt, dass die Fuhren der Stadt bezüglich Stadteinwohner ohne Bevorzügung Anderer, sogleich bei ihrem Anlangen an der Grube mit Beobachtung der Reihenfolge ihres Eintreffens zur Ladung kommen sollen. Insoferne aber bei verschiedenen Gruben Grobkohle verladen wird, ist es den obgedachten Fuhren freigestellt die Verla-

dung an einer der Stadt näheren Grube zu verlangen und es muss diesem Verlangen auch willfahrt werden, wenn daselbst zur Verladung hinlänglicher Vorrath an Grobkohle vorhanden ist. Dagegen werden auch von dem Ganzen laut ersten Punkt dieses Supplementarvertrages an die Gemeinde-Vertretung der Kön. Freistadt Ödenburg, oder über deren Anweisung an die einzelnen Stadteinwohner zu verabfolgende Grobkohlen-Quantum zwei drittheile vom 1-ten November bis Ende April, ein drittheil vom 1-ten Mai bis Ende October jeden Jahres abgeführt und es hat die Vertheilung dieses einen drittheiles, so wie der zwei Drittheile nach den einzelnen Monaten möglichst gleichförmig zu geschehen“.

„*Siebentes:* Das hohe K. K. Aerar als Pächter übernimmt es die in Folge den § § 284. und 285. des Allg. Berggesetzes vom 23. Mai 1854. zur Erhaltung der Steinkohलगewinnungsrechte von Seite des Grundeigenthümers und dessen Rechtsnachfolgers erforderliche berggesetzliche Sicherstellung hinsichtlich der ihm zur Steinkohलगewinnung durch den Pachtvertrag vom 28-ten Okt. 1793. überlassenen städtischen Revieren, nemlich der zu Wandorf, Agendorf und Loipersbach auf seine Kosten durch Freischürfe bis zur Bergwerksverleihung an die Stadt Oedenburg zu bewirken, sowie nach der erfolgten Verleihung in der jeweilig stipulirten Vertragsdauer in Rechten zu erhalten. Die Verleihung der Grubenfeldmassen und die Einverleibung des Eigenthumes in dem Bergbuche für die Stadt Oedenburg und auf deren Namen hat auf Kosten des H. K. K. Aerars als Pächter zu geschehen, wobei das H. K. K. Aerar als Pächter berechtigt wird, die aus dem gegenwärtigen Supplementarvertrag und dem Vertrag vom 28-ten Okt 1793. in wie fern derselbe durch diesen Supplementarvertrag nicht geändert wurde, für dasselbe erwachsenen Rechte darauf bergbücherlich einverleiben zu lassen. Im Falle das h. K. K. Aerar als Pächter die zur Sicherstellung der Rechte der König. Freistadt Ödenburg vorgenommen Schurf-, oder sonstigen Arbeiten in dem einen oder anderen Schurfkreisen ohne hinreichenden Erfolg findet, soll dasselbe zwar nicht gehalten sein diese Arbeiten fortzusetzen, wohl aber der Stadt rechtzeitig d. i. drei Monate vor Erlöschung der erworbenen Bergberechtigungs-Bewilligung davon die Anzeige zu dem Behufe zu erstatten haben, damit diese, wenn sie sich demnach einen Erfolg verspräche, ihrerseits die Sicherstellung und den Betrieb des Kohlenbaues auf ihre Rechnung fortführen aber auch dann über die bezüglichen Rechte nach Belieben verfügen könne. Wird die von der Pachtung übernommene Sicherstellung versäumt, oder die bedungene Anzeige nicht erstattet, so hat das h. K. K. Aerar als Pächter jeden aus solchen Versäumniß erwachsenen erweislichen Schaden zu verantworten und zu vergüten“.

„*Achtens:* Alle für den Betrieb der gepachteten Bergwerks Objekte zu entrichtenden was immer für Namen habenden Abgaben, insbesondere die Frone und Massengebühren, werden durch das hohe K. K. Aerar als Pächter entrichtet und es kann diessfalls an die Stadt Oedenburg als Pachtgeberin während der in § 10. bestimmten Supplementarvertragsdauer unter keinerlei Tittel ein Anspruch erhoben werden“.

„*Neuntens:* Die aus dem Pachtvertrage vom 28-ten Oktober 1793. dem hohen K. K. Aerar als Pächter erwachsenen Rechte werden für die Zukunft auf die im ersten § desselben benannten Wandorfer, Agendorfer und Loippersbacher Reviere der König. Freistadt Ödenburg derart beschränkt, dass das dem hohen K. K. Aerar als Pächter im § 6. des besagten Vertrages für den Fall als in anderen Revieren der Stadt Steinkohlenlager aufgefunden werden sollten, eingeräumte Vorrecht nicht mehr zu bestehen hat“.

„*Zehntens:* Die Wirksamkeit des gegenwärtigen Supplementarvertrages

beginnt mit ersten November 1856. und es wird derselbe auf die Dauer von dreissig Jahren d. i. bis letzten Oktober 1886. mit dem ausdrücklichen Beifügen abgeschlossen, dass alle jene Bestimmungen des Vertrages vom 28-ten Oktober 1793. insoferne dieser Supplementar Vertrag daran nichts geändert hat, auch während dieser Vertragsdauer in voller Kraft verbleiben“.

„*Elftens*: Die Kön. Freistadt Odenburg soll für diesen Supplementar-Vertrag keinerlei Stempelgebühren zu entrichten haben, indem selbe das hohe K. K. Aerars zur Berichtigung übernimmt“.

„*Zwölftens*: Die Stadt Oedenburg behält sich vor die verpachteten drei Reviere, nemlich die Wandorfer, Agendorfer und Loipersbacher Reviere genau abzugränzen und sollen derselben die Lagerungskarten vorgelegt werden“.

„*Dreizehtens*: Die Gemeinde Vertretung soll befugt sein sowohl über den Grobkohlen — als Kohlengries — Absatz behufs der von Seite des hohen K. K. Aerars als Pächter zu bezahlenden Pachtbeträge durch ihre Organe mittelst Einsicht der Bücher die Controlle zu führen, oder wenn die Stadtgemeinde in ihrem eigenen Interesse es für nöthig oder zweckmässig finden wird, selbst durch einen eigenen aufgestellten, beedeten Controllor die Überwachung der städtischen Rechte zu veranlassen. Auch soll es der Gemeindevertretung frei stehen jährlich das Werk durch Sachverständige mit Beiziehung der Pachtung befahren zu lassen, um sich von dem jeweiligen Stande des Bergbaubetriebes zu überzeugen“.

„*Vierzehntens*: Mit Ablauf dieses Supplementar-Vertrages, nemlich mit letzten Oktober 1886. werden beide Contrahirenden Theile, ohne dass hiezu eine besondere Aufkündigung nothwendig wäre, auf den Vertrag vom 28-ten Oktober 1793. zurück versetzt, demnach wenn sie es für nöthig oder zweckmässig finden, ein weiteres Übereinkommen einzugehen, dieses noch vor Ablauf der oben bezeichnieten Contractsdauer zu geschehen hat“.

„*Fünftehtes*: Von Seite der Kön. Freistadt Odenburg als Pachtgeberin wird sich die oberbehördliche Genehmigung des gegenwärtigen Supplementar-Vertrages durch die hochlöbliche K. K. Statthalterei Abtheilung zu Oedenburg, seitens der Repraesentanten des hohen K. K. Aerars als Pächter aber die des hohen K. K. Finanz-Ministeriums vorbehalten“.

„*Sechzehntes*: In allen jenen Fällen, wo aus diesem Supplementar Verträge Streitigkeiten entstehen sollen, behalten sich beide Theile bevor ihre Ansprüche im ordentlichen Rechtswege auszutragen. Dieser gegenwärtige Supplementar-Vertrag wird in zwei gleichlautenden Exemplaren errichtet und durch die Contrahirenden Theile unterfertigt“.

„Actum ut supra. Hocheder m. p. Dr M. Ender m. p. Aloys Miesbach m. p. Heinrich Drasche m. p. I. Rupprecht m. p. Ignatz Flandorfer m. p. Ludwig Proswimmer m. p.¹⁹“

Miesbach nem sokáig élvezhette az új szerződésrel biztosított nyugodtabb légkört és munkalehetőséget, tekintve, hogy már a szerződéskötést követő évben, vagyis 1857-ben elhunyt.

Iparvállalatait s így Brennerget is onokaöccse, Drasche Henrik²⁰ örökölte, ki 1880-ban bekövetkezett haláláig bérelte a bányát, mely az ő idejében éspedig 1871-ben érte el a csúcstermelést, a 88 méter mély Erzsébet-aknai műveletekből. Drasche egyébként 1868-ban egy 7,8 km hosszú lovasutat épített a bányától Ágfalvára, melyet 1875-ben gőzmozdonyvontatásra rendezett be. Ő mélyítette a már említett Erzsébet-aknán kívül a 108 méter mély István- és a 200 méter mély Henrik-aknákat, s komolyan foglalkozott a Rammel-árokí fővető mentén nyugati irányban 300 méter mélységben lezökkent telep föltárásával, ami akkoriban szén-

bányászatunkban még teljesen ismeretlen mélység és feladat volt. Terveinek kivitelében 1880-ban bekövetkezett halála akadályozta meg úgy, hogy a 310 méter mély Hermes-aknát, az 1884—88. években s a 320 méter mély Sopron-aknát már a bánya új bérlője, az 1881-ben megalakult *Brennbergi Kőszénbánya Részvénytársulat* mélyítette le.²¹

Szénbérleti szempontból egyébként Drasche ideje sem volt nyugodt, tekintve, hogy a város az előbbieken közölt, 1856. évi, 16 pontból álló szerződést 1873. október 31-ével fölmondta úgy, hogy újabb tárgyalások kezdődtek. Így született meg a Sopronban 1878. május 25-én kelt és a m. kir. belügyminisztérium által 16 923/1878. sz. alatt jóváhagyott és a nevezett minisztérium 27 732/1888. számú fölhatalmazása alapján 1888.

Stark János: Sopron látképe 1800 körül. Rézmetszet

október 10-én módosított szerződés, mely 1907. október 1-ig állt fenn, mikor is a *Brennbergi Kőszénbánya Részvénytársulat* 1907. július 1-én aláírt és jóváhagyott új szerződése lépett életbe.²² E szerződést vette át 1912-ben az „*Urikány-Zsilvölgyi Kőszénbánya Részvénytársulat*“, mely — miután megszerezte a *Brennbergi Kőszénbánya R. T.* részvényeinek majoritását — 1913. július 25-én megalakította a „*Sopronvidéki Kőszénbánya R. T.*“—ot s folytatta a bányászkodást e néven 1928. december 9-ig, majd azt magábaolvasztva az államosításig, mint Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya R. T. működött.

VI.

Sopron-Brennberget kivéve egyetlen szénbányánk sincs, melynek története a feudál-kapitalista idők szénszerződéseinek alapján nyomomonkövethető volna.

Ily szempontból a Soproni Állami Levéltár fönt idézett anyaga — mely természetesen kis része csak az idevonatkozóknak — megbecsülhetetlen értékű. De becses az más szempontból is! Szénjogi szerződéseink minden-

nél jobban dokumentálják szénbányászatunk, s vele egész iparunk csaknem kétévszázados bénaságát és lemaradását. II. József — bevezetőben mondott — 1788. június 20-i torz szénjogi rendelete ugyanis szénbányászatunkat a bérleti szerződésekkel már születésében gúzsba kötötte s a földesuri érdek szűk keretei közé szorította. A szerződések bizonytalansága s a földesuri önkény egyik oldalon, az örökké csak a maga hasznát kereső tőkés bányavállalkozók kapzsisága másik oldalon, oly összetevők voltak, melyek közepette szénbányászatunk annak államosításáig sohasem tudott kellő formában kialakulni, egyensúlyba jutni és adottságainak megfelelő mértékben kifejlődni.

Jegyzetek

1. L. bővebben: *Valerie Else Riebe*: Der Wiener-Neustädter Schifffahrtskanal. 1936. 11. 1. — V. ö. még: *Fritz Bodó*: Ein Schifffahrtskanal durch das Burgenland. Burgenländische Heimatblätter. 6. Jahrg. Folge 1. 1937. März. 1—4. 1., továbbá: *Sebastian v. Maillard*: Anleitung zum Entwurf und zur Ausführung schiffbarer Kanäle. Pest. 1817, végül: *Dr Bán Imre*: Csatornatervek közszeneink szállítására, köszénbányászatunk első korszakában. Bány. és Koh. Lapok. LXXVI. (1943) évf. 101—107. 1.

2. L. Soproni állami Levéltár. Acta Politico-Oeconomica. Fasc. XXV/258. J. h. — A Hof-Commissió 1722. szeptember 5-én kelt 301. sz. átirata a városi tanácshoz. A szerződés — melyet Ferenc császár személyesen írt alá — 12 évre szól s 1834 április 30-án járt le. Ezen időtartamra bérlő 6000 Ft évi bért tartozott fizetni azzal, hogy ha a csatorna eljut Sopronig a bérösszeg kétszeresére emelkedik. — *A Fries et Co. Bankház* azonnal munkába kezdett, hatalmas befektetéseket eszközölt, melyek anyagiilag annyira igénybe vették, hogy már 1822. év végén fizetéképtelen lett. A Bankház feje *gróf Fries Móric* Svájcba szökött s ott halt meg szegényen, 1825-ben. 16 000 kötetes remek könyvtárát, s műkincseit a bankház értékesítette s abból fedezte fizetési kötelezettségeit úgy, hogy a kincstárt lényegében veszteség nem érte, annál kevésbé sem, mert a *Fries et Co. Bankház* rövid 4 év alatt, míg a Csatorna-társulatot bérlette, nagy léppel vitte előbbre annak munkálatait. L. bővebben: *Valerie Else Riebe* i. m. 41—45. 1.

3. A Csatorna-társulat második bérlője *Matthias Feldmüller*, porsenbeugi hajómester, *Ferenc császár* bizalmasa volt, ki az 1800-as évek elején, mintegy 1200 hajójával kezében tartotta az egész dunai hajózást. *Feldmüller* már 1825. szeptember 25-én megfordult *Brennbergben* — a *Fries et Co. Bankház* megbízásából — kitűnően ismerte a Csatorna-társulat ügyeit s így *Friesék* bukása után, 1826. december 20-án ajánlatot tett, hogy 1822. május 1-ével visszamenőleg hajlandó a *Fries-féle* szerződést átvállalni s a kincstár 15 000 Ft-nyi kárát is megtéríteni. Így lett a szerződés aláírásával 1827. március 1-én *Feldmüller* a Csatorna-társulat s ezzel *Brennberg* albérlője, mely különböző árlejtések és szerződésbeli módosítások után 1834. december 31-ig maradt kezében, mely idő alatt *Feldmüller* évenként bejárta a bányát és igen tevékenyen vett részt annak fejlesztésében. L. bővebben: *Valerie Else Riebe* i. m. 46—48. 1.

4. *Báró Sina György* Ausztria legnagyobb kapitalista nagyvállalkozója volt, kinek emellett hatalmas földbirtokai voltak hazánkban. Gyarmati helyzetünknel fogva, az 1830-as 40-es években kezdődő vasútépítésünkhöz megfelelő tőkénk nem volt s így kapcsolódott be abba az osztrák tőke, melyet *Sina György* képviselt. *Sina* a *Bécs*et *Győrrel*, majd *Budapesttel* összekötni kívánt úgynevezett „*Duna-jobbparti*” vasútvonal megépítésével terményeinket akarta minél rövidebb úton Ausztriába juttatni, hogy kizsákmányolásunk annál tökéletesebb legyen. — Tekintve, hogy *Feldmüller Mátyás* bérlete 1834. december 31-én lejárt, az udvari kamara már ez év június 7-én árlejtést hirdetett, a Csatorna-társulat s ezzel *Brennberg* bérbeadására. Az augusztus 18-i első határidőre két ajánlat futott be éspedig egy írásbeli *Miesbach Alajos*, a későbbi negyedik bérlő részéről, ki 13 105 Ft bért ajánlott fel, amivel szemben *báró Sina György* szóval 12 500 Ft-os ajánlatot tett. Az időközben felmerült nehézségek miatt döntés nem történt, s így a legközelebbi, szeptember 17-i árlejtésen már csak *báró Sina* jelentkezett ajánlatával úgy, hogy a Csatorna-társulat s ezzel *Brennberg* harmadik albérlője *báró Sina György* lett, 1846. december 31-ig. *Báró Sinát* nem érdekelte *Brennberg* olyannyira, hogy azt már 1835. augusztus 15-én

Miesbach Alajcs bányavállalkozónak adta bérbe, őt kizárólag a tervezett Bécs—győri csatorna izgatta, tekintve, hogy mint mondtam, a víziúttal szemben, vasúttal akarta összekötni Bécset Győrrel, nem akarta, hogy a víziút versenytársa legyen s úgy gondolta magát leegyszerűbben biztosítani, ha az épülő víziút is birtokában van. L. bővebben: Valerie Else Riebe i. m. 48—54. l. — V. ö. Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés 1790—1848. p. 165.

5. Miesbach Alajos a Csatorna-társulat, illetve Brennberg negyedik aibérője, az előzőkhöz hasonlóan, ugyancsak korának legnagyobb kapitalistája volt, ki azonban egyszerű sorból küzdöttei tel magát, a régi monarchia egyik legnagyobb ipari tényezőjévé. Először a mérnöki szakma, éspedig elsősorban az építéset érdekelte, roviadesen azonban a gazdálkodásra adta magát s földekkel foglalkozott. 1819-ben átvette a meidlingi téglagyárat és hozzátartozó gazdaságot. 1826-ban megvette az inzersdorfi és wienerbergi uradalmakat, hol már 1757 óta téglát gyártottak. Sok munkáját és fáradozását csakhamar siker koronázta, 30 bánya, egy terrakottagyár és 9 tégláégető tulajdonosa lett. Hazai iparunkban az 1838. évi pesti nagy árvízzel kapcsolatban jelenik meg, amikor, mint tudjuk, Pesten 2700 ház omlott össze, ami nagy lehetőségeket jelentett a téglá- és cserépgyártás számára. Mint ekkor már ismert osztrák nagyiparos, közvetlen az árvíz után, könnyen kötött szerződést Pest város tanácsával, hogy megkezdi a nagyüzemi téglagyártást, mely célból a város 52 holdnyi területet adott át neki ingyenesen. Brennberget 1835. augusztus 15-én vette bérbe báró Sinától s 1857-ben bekövetkezett haláláig volt annak birtokában. Miesbach a két évtizedes bérleti idő alatt modernizálta Brennberget s az üzem az ő irányításával s áldozatot nem ismerő munkájával — akkori viszonylatban — virágzó, nagy üzemmé fejlődött, mint azt munkám befejező részében is közlöm. L. bővebben: Valerie Else Riebe i. m. 54—58. l. és Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés 1790—1848. 208—209. l.

6. L. bővebben: Valerie Else Riebe i. m. 38. l., valamint dr Csatkai Endre: Mikor Bécs és Sopron között csatornát akartak ásni. Sopronvármegye. XVI. (1923.) évf. 254. sz.

7. Az itt mondottakat dr Bán Imre ismertette részletesen, Adatok a magyar köszénbányászat történetéhez a XVIII. században című munkájában. L. Bány. és Koh. Lapok LXVII. (1934.) évf. 73., 97., 121., 145. l.

8. Rieder János szövegkövác, személyét illetőleg v. ö. Faller Jenő: Rieder János György soproni szövegkövác, hazánk első szénbányásza. Bány. Lapok. 9 (89. 1954.) évf. 377—378. l.

9. L. Soproni Állami Levéltár. Acta Politico-Oeconomica. Fasc. XI. No. 2443.

10. L. u. o. a szerződés fogalmazványát, mely eredetileg 1791. június 20-ikelettel készült, annak a fölterjesztésnek mellékleteként, melyben a városi tanács döntést kér a Helytartótanáctól a tekintetben, hogy a szerződés tartama 12 év legyen, amint azt a bérlők kívánják és a tanács is véleményezi, vagy pedig az „Electa Communitas“ kívánságának megfelelően csak 6 év? A Helytartótanács 12 209. sz. alatt 1791. október 31-én — tehát a szerződéskötés napján — 2196. számú átiratában megkereste Sopron vármegye egyetemét, tegye közhírré, hogy a bérbeadott bányákban termékből a kovácsok, lakatosok és más kézművesek, akik tüzzel dolgoznak, az eddig használt faszénnel sokkal kisebb költséggel megszerezhető kőszén kaphatnak métermázsánként 12 kr-ért.

11. A brennbergi bányászat ezt megelőző idejére vonatkozó eseményeket dr Bán Imre: A brennbergi köszénbányászat története 1759-től, 1792-ig, című munkájában találjuk. L. Bány. és Koh. Lapok LXIX. (1936.) évf. 80., 103., 130., 154. l.

12. L. Soproni Állami Levéltár. Acta Politico-Oeconomica. Fasc. XXV. No. 6261. és Fasc. XXV. No. 123. — A szerződés kötésével annak előzményeként tudjuk, hogy a társaság már 1793. május 17-én beadványt intézett a városi tanácshoz, melyben azt írta, hogyha vele a város „bizonytalan időre“ („auf unbestimmte Jahre, das ist: so lange, als die Gewerkschaft uf dem Gebiet der Königl. Freistadt Sopron den Steinkohlenbau mit Nutzen treiben kann...“) megköti a szerződést, úgy alábbi bérösszegeket fogja fizetni.

1793-től 1800-ig évi	100 Ft = 800 Ft
1801-től 1810-ig évi	150 Ft = 1500 Ft
1811-től 1820-ig évi	200 Ft = 2000 Ft
1821-től 1830-ig évi	250 Ft = 2500 Ft
1831-től 1840-ig évi	300 Ft = 3000 Ft
1841-től 1850-ig évi	350 Ft = 3500 Ft

és így tovább, minden 10 évben 50—50 Ft-tal többet.

13. L. Valerie Else Riebe i. m. elsősorban az 55—58. oldalakat és Vajk Artur:

14. E módosítások 1801., 1802. és 1817. években történtek.

15. V. ö. idevonatkozólag a 4. sz. lapjegyzetet.

16. L. Soproni Állami Levéltár. Acta Politico-Oeconomica. Fasc. XXV. No. 7749. A szerződés módosításról íeltett határozatok a következőképp szólnak:

„Protocoll dd. 17. Julii 1849. aufgenommen im Rathssaale der K. Freistadt Oedenburg. Gegenwärtige: Von Seite des hohen K. K. Finanzministeriums zur die Pachtung des brennberger Steinkohlenwerkes. — Herr Franz Zellner K. K. wirklicher Ministerialrath, Herr Joh. Karl Hocheder K. K. Ministerial Secretair bei den Ministerium für die Landes-Cultur und das Bergwesen, als abgeordneter Sachverständiger. — Von Seite der Provisorischen K. ung. Kameral-Verwaltung beigegeben: Herr Johann Czern Bureau Vorstand obiger Behörde. — Von Seite der K. Freistadt Oedenburg als Verpächter des genannten Bergwerkes: Herr Peter Pfeiffer Bürgermeister, Herr Eduard Reich Magistratsrath, Herr Johann Rupprecht Stadtrepraesentant, — Herr Johann Nep. Ertl, Ober Notar samtllich als exmittirte des Magistrates der benannten K. Freistadt. Zugezogen wurde: Von Seite der Subpachtung der Bergwerkes: Herr Aloys Miesbach Subpächter, Herr Heinrich Drasche dessen Bergwerks Direktor. — Herr Alexander Paló als Protocollführer“. „Gegenstand“.

„Die Regulirung der im § 4. des Pachtvertrages über das brennberger-Steinkohlenwerk dd. o 28-ten October 1793 enthaltenen Bestimmungen“.

„Nach mehrmaliger Besprechung und gepflogener Verhandlung wurde über nachstehende Punkte übereingekommen“.

„Erstens. Es soll künftig hin das nach § 4. — des besagten Contractes dem Einwohnern der K. Freistadt Oedenburg zu verabreichende jährliche Quantum von Steinkohlen dahin festgesetzt seyn, dass dieselben am Grobkohle siebenzig Tausend Centner um den Preis von Fünf Kreuzer Conv. Münze pr. Centner, — und am Gries Acht Tausend Centner um den Preis von Drei Kreuzer Conv. Münze pr. Centner; ferner Zwanzig fünf Tausend Centner Grobkohle um den Preis von Zwölf Kreuzer Conv. Münze pro Zentner von den brennberger Steinkohlenwerke rücksichtlich der Pachtung desselben und zwar an der Grube zu beziehen berechtigt sein sollen“.

„Zweitens. Die im § 4. des erwähnten Contractes bestimmte Verabreichung von Grobkohle und Gries an die Stadt-unterthanen hat ganz aufzuhören“.

„Drittens. In Ansehung dessen, was die Pachtung über das oben sub 1. festgesetzte Quantum an Grobkohle und Gries erzeugt, bleibt ihr die Bestimmung des Verkaufspreises überlassen“.

„Viertens. Von dem Verkaufspreise der Steinkohle soll der Stadt von der Pachtung der in den § 2. und 4. des Pachtcontractes festgesetzte Zins, so wie er dort bestimmt ist, nämlich mit einem zwölfter Theile bei der Grobkohle und mit einem acht Theile bei den Gries fortan bezahlt werden, es möge die Kohle von wem immer bezogen werden“.

„Fünftens. Ueber den besondern Wunsch der Repraesentanten der Stadt wird von Seite der Pachtung erklärt, dass dieselbe bemüht sein wird, die Abfertigung der Fuhren um die nach 1. abzugebende Steinkohle nach Zulässigkeit des Bergbaues und der Manipulation zu befördern“.

„Sechstens. Diese Bestimmungen sollen mit dem ersten Tage des auf die Ratification, deren im nächsten § erwähnt ist, unmittelbar folgenden Monates im Wirksamkeit treten und in dieser durch sechs Jahre unaufkündbar bestehen; nach dieser Zeit können dieselben einjährig aufgekündigt werden, wozu das Recht bei den Theilen zustehen soll. Im Falle die Ratification vor dem Monate August erfolgte, soll die Wirksamkeit der Bestimmungen doch recht am 1-ten September 1849. eintreten“.

„Siebentens. Von Seite der Pachtung wird sich die Ratification des hohen K. K. Finanzministers vorbehalten“.

„Sig. Oedenburg, am 17-ten Juli 1849. Zellner K. K. Ministerialrath“ stb.

17. A 35×48 cm. méretű, díszes bőrkötésű vendégkönyvet Buday Ferenc bányagondnok, a bánya akkori vezetője fektette fel 1825. szeptember 27-én abból az alkalmából, hogy a Fries et Co. Bankház és a kincstár képviselői bányajárást tartottak Brennbergben. A BRENNBERGI SZÉNÁNYA EMLÉKKÖNYVE 1825. felíratú vendégkönyv számos történeti értékű bejegyzésével azóta bányász-történetünk legbecsebb dokumentuma, melyet a Soproni Állami Levéltár őriz.

18. Miesbach bérletének idejére esik az Ó-Brennberg és Új-Brennberg közötti Havasbérc-hegyerinc alatt fekvő szénvagyron kitermelése és bérletének vége felé

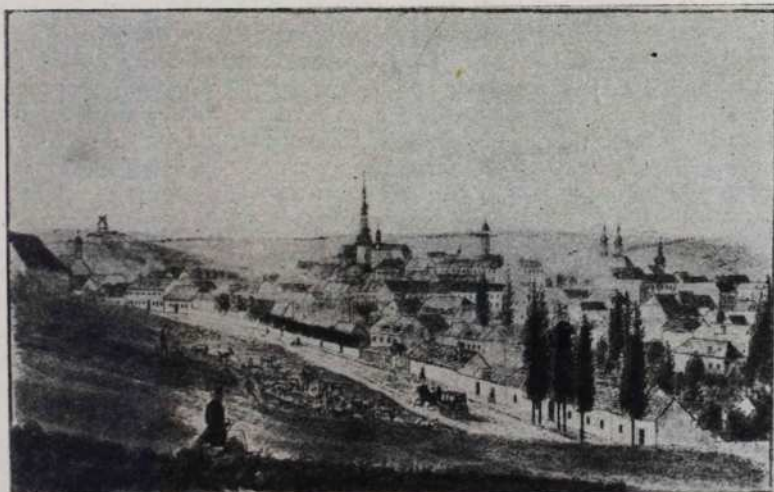
érkeznek el a műveletek a Rammel-árokig, ahol a vasút végállomása, az igazgatósági épület, az osztályozó, stb. voltak elhelyezve. A bányaműveletek lassanként a 60—80 méter közötti mélységet érték el, s már komoly technikai felkészültséget igényeltek. Miután a műveletek a Rammel-árokig vető mentén a telep utolsó foszlányait lefejtették, a szén kiapadni látszott s Miesbach költséges mélyfúrásokkal kutatta fel azt a hatalmas pillért, melyre az Erzsébet-akna települt s melynek fejtése közben Miesbach halála után (1857) utóda a bányát a 70-es években nagyon fellendítette. Miesbach gőzszállító gépeket, gőzszivattyúkat is használt már s 1836-ban a sínen való bányabeli és külszíni szállítást is vezette. L. Vajk Artur: a brennbergi szénbányászat és a bécsi hajózható csatorna. Soproni Szemle. IV. (1940) évf. 221—232. l.

19. L. Soproni Állami Levéltár. Acta Politico-Oeconomica. Fasc. XXV. No 10 641.

20. Wartinbergi lovag Drasche Henrik 1811-ben született Brünben s 1880. június 21-én halt meg Reichenauban. 1826-ban, 15 éves korában került szegényen Bécsbe s állt nagybátyja, Miesbach Alajos szolgálatába, ki akkor vette meg inzersdorfi birtokát, hol az akkori idők egyik legkorszerűbb s leggazdaságosabb téglagyárát létesítette, melynek vezetésével 1829-ben 18 éves unokaöccsét bízta meg. 1857-ben, amikor Miesbach Alajos meghalt, Drasche 9 tégláégetőt és 30 bányát örökölt, úgyhogy korában a monarchia egyik legnagyobb kapitalista vállalkozója volt, kinek vagyonát, amikor meghalt, 25 millió Ft-ra becsülték. L. bővebben: Valerie Else Riebe i. m. 67. l. és Sopron. X. 1880. évf. 60. és 83. számok.

21. Brennberg Drasche Henrik halálával fiára, dr Drasche Richardra száll, ki azt már a következő évben, vagyis 1881-ben, teljes berendezésével, az az évben alakult Brennbergi Kőszénbánya Részvénytársulatnak adta el, melynek tulajdonosai Rothermann Rudolf, Patzenhofer Konrád és Lenck Emil voltak.

22. Szerző tulajdonában. Az idestova 50 éves, 19 oldalas, nyomtatásban is megjelent első magyar szerződés 60 évre kötött, s így ha szénbányászati minisztériumunk Brennberg bányászatát 1952-ben be nem szünteteti, az még ma is érvényben volna.

Reim Vince: Sopron 1850 körül. Színes kőrajza

Az Ódenburg név keletkezésének háttere

Irta: Major Jenő

Sopron magyar és német nevének kettőssége régóta foglalkoztatja a laikusokat és szakembereket egyaránt. Első tekintetre világos, hogy a „Sopron” és „Ódenburg” neveknek egymáshoz nincs semmi köze. A két név egymástól függetlenül keletkezett, egészen más korban, más feltételek és körülmények között. Mivel a helynevek szoros kapcsolatban vannak a települések történetével, Sopronra nézve is lényeges, hogy megismerjük a helynévadás történeti hátterét.

Több mint tíz évvel ezelőtt Mollay Károly nagyjelentőségű tanulmányt szentelt ennek a kérdésnek¹. Összegyűjtötte a nevek kialakulására, fejlődésére vonatkozó összes adatokat és elvégezte ezeknek a forráskritikai, nyelvtörténeti elemzését. Módszertanilag mintaszerű, rendkívül következetesen felépített tanulmánya számos problémát megoldott és nem egy tekintetben meglepő eredményekhez vezetett. A korábbi önkényes vélekedésekkel szemben a nyelvtörténeti módszer alkalmazásával szilárdan tudományos alapokra helyezte a város neveinek kérdését és kimutatta, hogy az Ódenburg név keletkezési ideje az 1270—1300-as éveknél korábbra nem tehető, de véglegesen csak 1360 körül szilárdult meg; néhány évtizeden keresztül csak a magyar név mellett volt használatban.² Kimutatta, hogy a 859-ből való oklevél „Odinburch” adata nem Sopronra vonatkozik, hanem az oklevél többi helynévével együtt Grác környékére³. Ha a bonyolult kérdés egy-egy mellékága még további kutatást igényel is (mint a Nieder-Alteichi Évkönyv „deserta civitas” adatának teljes kritikai megvilágítása), azt hisszük Mollay rendkívül alapos és szellemes munkája az Ódenburg név keletkezési idejének problémáját véglegesen megoldotta.

Az Ódenburg név keletkezési idejének meghatározása után meg kell keresni azokat a történeti körülményeket, amelyek a név kialakításához vezettek. Mollay a város történetének 13. századvégi eseményeiben meg is találta ezeket: azokban az 1283-tól évtizedeken keresztül zajló kitelepülési hullámokban, amelyek az egykori ispáni várból (a mai belvárosból) a vár alá irányultak. Szerinte a kitelepülők a városkörüli övezetnek egy meghatározott pontját szállották meg: az Erdburg dülőnek az amphitheatrum és a plébániatemplom közé eső részét⁴. A dülő nevében avarkori

1. Karl Mollay: Scarbantia, Ódenburg, Sopron. Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde. Budapest, 1944.

2. u. o. 85. l.

3. u. o. 69. l.

4. u. o. 91. l.

földvár emlékét látja s ennek eleven hagyományát találja meg egy 1300-ból származó állítólagos „Burg“ adatban. Elgondolása szerint az a „Burg“ helynév a mindennapos szóhasználat következtében az Erdburgból rövidült volna. Az Ódenburg név úgy keletkezett, hogy a kitelepülés helyét „auf der Erdburg“, majd röviden „auf der Burg“, illetőleg mivel ott egy elpusztult földvár volt, „auf der öden Burg“ alakkal jelölték⁵. A későbbi fejlődés folyamán aztán ez a név az egész városra érvényességet nyert.

Az Ódenburg névnek ezt a megfejtését találjuk meg a „Sopron és környéke műemlékei“ c. könyvben is, azzal a módosítással, hogy az Erdburg dülő eszerint nem avar-, hanem honfoglaláskori földvár lett volna — egyben a soproni ispánság eredeti székhelye, melynek felhagyása, ill. áttelepítése által jött létre a XI. században a mai belváros helyén lévő vár. Ilymódon az Ódenburg névnek ez a megfejtése egyúttal bizonyítékul szolgál arra is, hogy Sopron történeti magját nem a mai belvárosban, hanem a Bécsi domb felé eső külvárosban kell keresnünk.

Másutt már részletesen foglalkoztunk ezzel a város története szempontjából éppen nem lényegtelen kérdéssel⁶. Megkíséreltük annak bizonyítását az okleveles adatok alapján, hogy sem avar-, sem honfoglaláskori földvár feltételezésére az említett helyen támpontunk nincsen — ezt a névmagyarázaton kívül más ok szükségessé sem teszi. Az ismertetett gondolatmenetben nagy szerepet játszó „Burg“ szóról pedig kimutattuk, hogy az oklevél közlésére visszavezethető tévedés. Ez a szó a kitelepüléssel foglalkozó számos oklevélben mindössze egyszer fordul elő, de abban sem „Burg“, hanem „Burgum“, azaz külváros szerepel, vagyis a többi oklevelek „rus“, „suburbium“, „extra murum“ kifejezéseinek egyik ritkább változata. Ehhez most csupán azt fűzzük még hozzá, hogy Mollay elgondolása szerint az Erdburg-Burg rövidülésnek 1270 előtt kellett volna végbemennie, holott oklevelekből először 1330-ban fordul elő először — mikor már „Ódenburg“-szóvá való fejlődés miatt ezt a rövidített alakot nem használhatták. Az itt nem részletezett indokok alapján, felfogásunk szerint, az ősi ispáni vár nyomait továbbra is a belvárosban kell keresnünk, azokban az égetett agyagfalakban, melyeket a múlt század végén Bella megtalált, s amelyeket az elmúlt évben az ásatások alkalmával újra feltártak. *Mivel azonban az Ódenburg szó magyarázatában a külváros területén feltételezett állítólagos földvárnak olyan nagy szerepe volt, ebben az esetben az egész elgondolás alapjaiban rándul meg.*

Amennyire kétségtelennek kell tehát tartanunk Mollay eredményeit az Ódenburg név keletkezési idejére vonatkozóan, annyira lehet kételkedni abban, hogy a keletkezés körülményeit helyesen magyarázza. Pedig láthatjuk, hogy milyen messzemenő településtörténeti következményei vannak ennek a kérdésnek. Éppen ezért a probléma nem tekinthető lezártnak. Hogy mennyire nem, azt a következő példa is mutatja. Az egyik korábbi elgondolás szerint az Ódenburg-név Sopronnak Ottokár által végrehajtott pusztító megostromolásával volna összekapcsolható. Eltekintve a nyelvészeti okoktól, Mollay IV. László 1277-es oklevelére hivatkozva azzal utasítja el ezt a megoldást, hogy Sopron sértetlen állapotban (illése) került vissza a magyarok kezébe⁷. Valójában azonban ugyanebből az oklevélből

5. u. o. 103. l.

6. Major Jenő: Hozzászólás a „Sopron és Környékének műemléktopográfiája“ c. műhöz. Településtudományi közlemények 1954.

7. Mollay i. m. 77. l.

tudjuk meg azt, hogy a várfalak a szerfeletti régiségtől és pusztulástól nagyon is rossz állapotban vannak⁸, amit III. Endrének egy 1297-ből való oklevele is megerősít⁹. A korabeli forrásokból is tudjuk, hogy Ottokár 14 ostromgéppel törötte a falakat¹⁰. Aligha lehet kétséges, hogy az ispáni vár állapotát azért kellett a valóságnál jobb színben feltüntetni, mert ellenkező esetben nagyon erőltetett lett volna egy másik, még rosszabb állapotban lévő földvár létezésének bizonyítása. De bármilyen állapotban voltak is a vár falai, Sopront nem tekinthették elpusztultnak annak idején, ha a vár falai között eleven élet pezsgett. Márpedig az élet eleveenségét eléggé bizonyítják azok a kiváltságok, melyeket Sopron kapott — még Ottokártól is —, melyeket az 1277-es privilégiumok mintegy megkoronázták. Ha tehát nem is érthetünk egyet Mollayval a cáfolat módját illetően, mi is azon a nézeten vagyunk, hogy az Ódenburg név nem hozható Ottokár hadműveleteivel kapcsolatba.

A 13. század végén Sopron életének az említett ostromon kívül még két olyan jelentős eseménye volt, amelyek a név kialakulásánál szóba jöhettek. Az egyik a városi kiváltságok elnyerése. Világos, hogy ennek a névhez nincs semmi köze. A másik fontos, hosszantartó eseményt a kitelepülések jelentik, — amelyekre Mollay is hivatkozott. Mollay tanulmányának nagy jelentőséget ebben a vonatkozásban az ad, hogy ennek az eseménynek a jelentőségére a név kialakulása szempontjából felhívta a figyelmet. Megvizsgálva az idevonatkozó adatokat, arra az eredményre jutottunk, hogy azok figyelmes elemzése nemcsak a név kialakulásának hátterét világítja meg, hanem magának az Ódenburg-névnek a születésére és meggyökeresedésére is bizonyítékokat szolgáltat. Ezáltal a magyar forrásokból pozitívan is lehetne bizonyítani a név 13. századvégi keletkezését. Vegyük hát sorra az adatokat. A kitelepüléssel első ízben IV. László 1283-ból való oklevelében találkozunk.¹¹ „Soproni hiveinek jelentéséből tudjuk — írja —, hogy közülük néhányan soproni várunkat elhagyván, állandó jelleggel „in rure“ (a vár mellett, annak környékén, mezőn) települtek meg ... miáltal a vár nagy részét üresnek lehet tekinteni“ (magna pars ipsius castris per hoc *vacua* haberetur). III. Endre egy datálatlan oklevele tartalmazza a következő adatot. A király szigorúan megparancsolja benne, hogy a kitelepültek menjenek vissza a várba, „... tartoztok ... ott magatoknak házakat és épületeket berendezni, hogy általatok nevezett városunk még jobban erősödjék ...“¹² Károly Róbert 1317—1318-ból való két oklevele inkább csak sejteti, hogy a belső ellentétek mellett a kitelepülés ténye is fennáll¹³, a következő évtizedekből azonban ismét számos közvetlen adattal rendelkezünk. „Azt akarjuk — olvassuk 1328-ból —, hogy akik a város falain kívül vannak, akármilyen jól megépített kő- vagy faházai is legyenek, azokat hagyják el, rombolják le és költözzenek vissza a vár falai közé“¹⁴. 1330-ból való a már említett Burgum-adatot tartalmazó oklevél. Ebből is ugyanaz a helyzet tárul elénk: sokan, akiknek a

8. „consideratisque antiquis operum consumptionibus et fracturis in eodem castro“ Fejér: Codex diplomaticus. V./2 397. l.

9. „murorum eiusdem civitatis confracionem ex nimia antiquitate et operis vetustatem. vidissemus“ Wenzel: Árpádkori új okmánytár. V. 171. l.

10. Pauler: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. II. 400. l.

11. Wenzel i. m. IV. 254. l.

12. Hazai Okmánytár II. 25. l.

13. Házi: Sopron szabad királyi város története, I/1. 29. és 33. ll.

14. u. o. 55. l.

várban házaik és épületeik voltak, a várat elhagyva, a Burgumba települtek. A király megparancsolja, hogy ezek haladéktalanul költözzenek vissza elhagyott épületeikbe¹⁵. Mivel ez a rendelkezés is hatástalan maradt, két hónap múlva Károly Róbert megismételte. Újra „erősen“ megparancsolta, hogy aki a váron kívül lakik, de ott „*elpusztult épülete vagy házhelye van*“, azt kényszeríteni kell, hogy azt javítsa ki, ill. a telkén építsen házat és abba költözzék vissza. Ha ezt megteszi, akkor kinti épületeinek birtokában maradhat és abban szolgálatára zselléreket tarthat. Ellenkező esetben azonban el kell venni tőlük kinti épületeiket, s azok árát a város erősítéseire kell fordítani. De várbeli épületeiket és „üres telkeiket“ sem tarthatják meg: olyannak kell jutányos áron eladni, aki hajlandó az épületeket kijavítani és bennük lakni¹⁶.

Ennek a szigorú rendelkezésnek átmenetileg lehetett eredménye, mert csak 20 év múlva van tudomásunk hasonló rendelkezésekről. 1352-ben a vasi ispán újból arról értesítette Lajos királyt, hogy a soproniak otthagyták a falak közötti régi épületeiket és újra a falakon kívül kezdenek építkezni, „miáltal a mi belső városunk pusztulni kezdett“ (per quod factum dicta civitas nostra interior cepisset *desolari*). Lajos elrendeli a visszatelepülést „nehogy a mi belvárosunk valamiféle pusztulást szenvedjen“¹⁷. Egy év múlva meg kell ismételnie neki is a parancsot. Ekkor is ugyanaz a panasz: sokan elhagyták várbeli házaikat és telkeiket, „miáltal Sopront szinte nagyobbik részében elpusztultnak lehet tekinteni“ (fere in maiori parte *desolatum* haberetur). Ismét kiadja ezért a parancsot, hogy akinek nem volna háza a várban, képessége szerint építsen magának ott házat, ill. szerezzen telket (*mansio*), hogy ott lakhasson¹⁸. 1359-ben még egyszer megpróbálja Lajos király a kérdést rendezni. Ekkor már kitelepülésről nincs szó, de a helyzet változatlan. „Hallottuk — írja a király —, hogy sokan volnának, akiknek a falak között *elhagyott házhelyük és kúriának való telkük van* (*fundos et loca curiarum... desolatos...*), de nem gondoskodnak arról, hogy ezeken épületek készüljenek, miáltal igen nagy pusztulást szenved a város. Közzé kell tehát tenni, hogy akinek *üres és elhagyott telke és házhelye van* (*fundos et loca sessionalia... desertos et vacua*) Szentgyörgy napig vagy építkeznie kell, vagy el kell adnia olyan-
nak, aki építkezni hajlandó“¹⁹.

Külön tanulmányt igényelne ezeknek az adatoknak a részletes tárgyalása. Nyilvánvalóan a hosszú folyamatnak több szakasza volna megkülönböztethető. Ugyancsak messzire vezetne, ha a gazdasági-társadalmi háttér felderítéséhez fognánk hozzá. Az is külön kérdés, hogy ezeknek a kitelepüléseknek mi volt a város topográfiai fejlődésében a szerepük. Jelenleg csak az Ódenburg név szempontjából vizsgáljuk a közölt adatokat. Annyi kétségtelen, hogy 1283 és 1359 között, majdnem 80 esztendőn keresztül, az oklevelek egyöntetű bizonyossága szerint, a belváros tele volt elhagyott, gondozatlan és romladozó épületekkel, illetőleg beépítetlen telkekkel. Gyakran a város nagyobbik része ezt a szomorú, pusztuló képet mutatta annak ellenére, hogy a város élete nem szűnt meg. Az élet elevenen folyt tovább a külvárosokban. „*Vacua*“, „*desolata*“, „*deserta*“ az állan-

15. u. o. 56. l.

16. u. o. 57. l.

17. u. o. 98. l.

18. u. o. 100. l.

19. u. o. 118. l.

dóan visszatérő jelző — de csak a város belsejét, a várat illetően, míg ugyanakkor a külvárosokban nagyon erős építkezés folyt. Lehetetlen észre nem venni, hogy okleveleink terminológiája (az idézett állandó jelzők) és a humanista történetírók „deserta civitas”, „desertum burgum” kifejezései között milyen erős rokonság van. Joggal feltehető, hogy ez alkalommal, amikor ezek a történetírók Ódenburg nevét „deserta civitas”-sal fordítják latinra, nem egyszerűen humanista nyelvi önkényeskedéssel állunk szemben, hanem forrásokra támaszkodó gondos szóalkotással²⁰. Okleveleink terminológiája pedig teljesen megfelel annak a szokásnak, hogy a gazdátlan, elhagyott jobbágytelkeket szintén „vacua” és hasonló kifejezésekkel jelölték. Éppen ezekben az időkben kérte pl. Szoboszló-fia Péter IV. Lászlótól Harkát — hamisan — mint „vacua terra”-t.²¹

A kitelepülésekkel egyidőben épült fel az új, háromszoros falgyűrű a régi falak helyén. Hogy ez a költséges építkezés a kitelepülésben szerepet játszott, az alig lehet kétséges. Erre mutat az a rendelkezés, hogy a külvárosi házak eladásából befolyt összeget a várfalak építésére kell fordítani. Ha csak a falak állapotára vonatkozott volna az Ódenburg elnevezés, az új falak építése miatt ez a név már kialakulása közben aktualitását veszítette volna. Sopronban az a sajátságos helyzet állt elő, hogy rendkívül erős várfalak védték — a romos házakat, üres, elhagyott telkeket. Más esetben az új várfalak jogos büszkeséggel töltötték el a város polgárait. Kismarton, a szomszédban, alighogy elkészültek falai, korábbi nevét a büszke Eisenstadt-tal cserélte fel. Sopron belvárosának állapota azonban semmi büszkeségre nem adott okot.

A belváros pusztulása, üressége nyilván nemcsak a királyok előtt volt ismeretes, hanem a széles nyilvánosság előtt is. Láttuk, hogy az oklevelek latin nyelve milyen kifejezésekkel írta le ezt a helyzetet. Vessük fel azt a kérdést: vajjon a latin „vacua”, „deserta”, „desolata” szavaknak milyen korabeli német kifejezés felelt meg? Erre a kérdésre egyszerű a felelet, ha az „öde” szó jelentéseit megnézzük. A Grimm-féle Deutsches Wörterbuch szerint alapjelentése: „üres”, tehát teljesen megfelel az oklevelek „vacua” jelzőjének. Továbbiakban olyan településeket, gyülekezőhelyeket jelöl, „die verlassen, verfallen, oder zerstört sind” — tehát az oklevelek „desolata”, „deserta” kifejezéseinek megfelelője. Mathias Lexer: „Mittelhochdeutscher Handwörterbuch” szerint, mint főnévnek a jelentése: „unbebauter, unbewohnter grund” — tehát teljesen megfelel az oklevelek „fundus desertus” „loca sessionalia vacua” kifejezéseinek. Az „öde” szót természetesen ebben az értelemben a középkori soproni németiség előtt sem volt ismeretlen, a 15. századi adójegyzékekben gyakran találkozunk vele üres, beépítetlen telek értelemben²².

Látván ezt a szoros értelmi egyezést, azt hisszük nem túlzás, ha okleveleink kifejezéseiben utalás látunk a keletkező, majd meggyökeresedő német városnévre. Megerősítik ezt a felfogásunkat az okleveleknek „magna pars ipsius castris vacua haberetur”-szerű kifejezései. Mintha arra utalna ez a „haberetur”, hogy a kitelepülésekkel egyidőben a királyoknak fülébe jutott az a hír is, hogy a németek a várost már ezekről a katasztrófális méretű kitelepülésekről kezdik elnevezni. Az utolsó oklevél, mely a vár

20. Mollay i. m. 50. l.

21. Hazai Okmánytár, II. 16. Az oklevél 1284-ből való.

22. Pl. 1424-ben. Házi i. m. II/2. 334. l.

területének pusztulása ellen intézkedéseket tartalmaz, 1359-ből való. Két év múlva, 1361-ben — Mollay megállapítása szerint — megjelenik az első Sopron város által kiadott oklevél, melyben városukat Ódenburgnak nevezik.²³

Nem egyedülálló Sopron példája ebben a korban, hogy t. i. a település életének jelentős eseménye annak nevében is nyomot hagy. Sopron közelében is több hasonló esetet lehet találni. Stessel József: „Sopron vármegye nyugati területe“ c. cikkében találjuk megemlítve Nekendorf, Drassendorf és a már említett Kismarton példáját. Mikor az előbbi két falu vásáros jogot nyert, Nekenmarkt és Drassenmarkt-ra változtatták nevüket. Sokkal jellemzőbb azonban Kismarton esete, azért erre mégegyszer kitérünk. Kismarton nevének első említése teljesen megfelel a település magyar nevének: Capella S. Martini de minore Mortin (1264). 1296-ban, 1371-ben mint Mortunzzabou ill. Zabamortun (Szabómarton) szerepel. Ekkor, 1371-ben rendeli el Lajos király, hogy a város kőfalakkal erősítendő meg. 1373-ban tűnik fel a város német neve, mely teljesen megfelel a magyar Kismartonnak: Wenig Merterstorf. 1388-tól kezdve azonban egy új, a korábbiakkal semmi összefüggést nem mutató név is feltűnik: Eisenstadt, mely aztán a Wenig Merterstorfot hamarosan kiszorította. Nyilvánvaló, mint már említettük, hogy ebben az új névben a város polgárainak büszkesége jut kifejezésre, ami az erős kőfalak miatt töltötte el őket.²⁴

Sopron német nevének kialakulása pár évtizeddel korábban zajlott le. Ha a települések névváltozásai mögött — mint Kismarton példája mutatja — gyakran érzelmi motivumokat találunk, úgy gondoljuk, az Ódenburg-név megfogalmazásában is bizonyos érzelmi mozzanatok szerepet játszottak. Az előbb tárgyalt események azonban aligha alkalmasak arra, hogy büszkeség ébredjen a lakosságban. Inkább kárörömöt, gunyt érezhetünk. Erre valóban megvolt az ok. Sopron, az Ódenburg név kialakulása idején, mint ezt nem egyszer a királyok maguk is hangsúlyozták, igen fontos stratégiai helyet foglalt el: az ellenséges nyugati szomszédság felé „mintegy az ország kapuja“ volt.²⁵ A tatárjárás után több mint fél évszázadon keresztül gyakran igen feszült volt a viszony Ausztria, Csehország felé. A 13. század végén itt a nyugati országrészekén épült ki a Kőszegiek kiskirálysága, mely szinte önálló politikát folytatott Ausztriával, Magyarországgal szemben. Ebben a helyzetben került sor arra, hogy a felbomlott várispánság székhelye, Sopron, városi rangra emelkedett. Kétségtelen, hogy ebben az elhatározásban a királyokat az a szempont is vezethette, hogy a meggyengült központi hatalom befolyását ezen a fontos stratégiai ponton ilymódon biztosítsák. Sopron Ottokártól is kapott gazdasági kedvezményeket. Ottokár politikájának helyességét legjobban Bécs mutatja, melynek polgárai az Ottokárral való leszámolás idején megtagadták Rudolftól a segítséget.²⁶ Az Ottokár-féle háborúk és az oligarchia idején Sopron megtartására nem volt más mód, mint a városi szabadságok biztosítása. Ezáltal azonban egyszerre ellenséges környezetben találta magát a város. A kiváltságok azonban egyúttal kiélezték a város társadalmának belső ellentéteit is. Az ispáni vár fennhatósága alatt kialakult vezető réteg

23. Mollay i. m. 85. l.

24. Stessel i. m. mellett Csánki: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. III. 592. l.

25. Házi. i. m. I/1. 26. l.

26. Pauler i. m. II. 439. l.

mellett — mely még nem volt tisztában azzal, hogy a nemesi életformát, vagy a polgárit válassza — nagyobb szerepet követelt magának a hospesek vezetőrétege is. Az ellentétek végül is előidéztek a kitelepüléseket, melyek a Sopronra, mint a központi hatalom támaszpontjára alapozott védelmi elgondolásokat összeomlással fenyegették. A királyok tehát minden erejükkel összeszedve, arra igyekeztek, hogy Sopront maguknak megtartsák. Ezeknek a kérdéseknek részletes kifejtése meghaladja a jelen tanulmány kereteit, de az elmondottak is igazolhatják, hogy az ellenséges környezet (és ennek a városban élő szövetségesei) joggal érzett gunyt, kárörömöt, mikor látta, hogy a központi hatalom elgondolását kudarc fenyegeti. Joggal szemlélték gunyosan a valóban nem mindennapi látványt, hogy háromszoros falgyűrűt építenek az üres telkek, elhagyott házak köré, és a város életének súlypontja egyre inkább a perifériára tolódik. Csak a király erőlyes közbelépése akadályozhatta meg, hogy a piacot is nem vitték ki a várból.²⁷ Ebben az összefüggésben az Ódenburg név maga is új szempontokkal járul hozzá Sopron e kritikus évtizedeinek történetéhez.²⁸

Reim Vince: A soproni Szt. Mihály templom. Színes kőrajz 1850 körül

27. Házi i. m. I/1. 101. l.

28. Tanulmányunk nagy hiányossága, hogy a kérdés nyelvészeti megoldásával adósk maradtunk. Ez azonban nyelvészek feladata.

Soproni diákverselők a 17. század derekán

Írta: Csathai Endre

A soproni irodalom 17. századbéli szakaszáról kevés szó esik. A „Sopron a magyar irodalomban” című gyűjtemény csak az egy Nyéki Vörös Mátyásról hoz példát. Ismeretes, hogy a század utolsó negyedében korának két nevezetes magyar költője fordult meg itt az 1681-es országgyűlés alkalmából: Koháry István és Gyöngyösi István. Az elsőnek e tényen kívül nem ismert kapcsolata a várossal, míg Gyöngyösi itt írta az országgyűlésen nádorrá választott Esterházy Pál tiszteletére a csak később ki nyomtatott Palinodiáját. 1748-ban Sopronban került nyomtatásra a „Porábul meg-éledett Phoenix” című hosszabb lélekzetű verse, mint kapós népies olvasmány; Szinnyey lexikonja szerint még „A tsalárd Cupido”

A soproni „Fehér ló” vendégfogadó

című versének is volna 1734-ből soproni kiadása, de a közlés nyilván téves¹.

A 17. század közepén Zrinyi Miklós az uralkodó csillagzat. Mint fiatal embert, láthatta már a soproni polgárság a falai között. 1644 augusztus 22-én 300 emberével átvonult a városon, hogy a császár hadseregéhez csatlakozzék. A város sejtette, hogy a nagytehetségű fiatal ember még sokszor segíthet tengernyi baján, tehát megvendégeli az ifjú mágnást a Fehér ló fogadóban; résztvett a lakomán Steiner Jakab polgármester és egyéb városi urak is. Az eseményt megörökítette az a krónika, amelyet a 18. században Petz tanító másolt le. A krónikairó hozzáfűzi az esemény leírásához, hogy nem szabad takarékoskodni akkor, amikor az ember a városnak jó barátot szerezhet. Maga a Petz-másolat sem maradt fenn, hanem csak Gamauf Teofil történetíró másolatából ismerjük, amelyet a 19. század első évtizedeiben készített és amely az 1944/45-ös háborús viszontagságok óta lappang².

Járt-e később itt Sopronban Zrinyi, bizonytalan. Felesége megtisztelte a család soproni ügyvédjét, Vitnyédy Istvánt, nála vacsorázott és ott is maradt éjjeli szállásra; megígérte, hogy máskor is betér a szíves házigazdához, amint Vitnyédy dicsekedve írja Zrinyinek: „Ha Isten visszahozza, hasonló gráciáját mutatja hozzám“. Majd szemrehányóan hozzáteszi: „Nem úgy mint NGD, az ki csak elmulik házam mellett“.³ Ebből következtethetjük, hogy Zrinyi bécsi útjai alkalmából nem érintette Sopront, vagy csak egyszerűen átutazott rajta. A hivatalos várossal azonban jóban maradt továbbra is. A Habsburg-ellenes politika nagy harcosának ismerték, már pedig Sopronnak, az akkoriban majdnem teljesen protestáns városnak éppen elég oka volt a vakbuzgó katolikus uralkodóháztól tartani és így Zrinyi védőpajzsa alá menekülni. Viszont Zrinyi a magyar központosított monarchia eszméjének jegyében erősen húzott a polgársághoz és így Sopront is igyekezett magának biztosítani. A soproni levéltár 10 magyar és latin levelét őrzi; baráti hangon írt minden soruk.

Az igazi összekötő azonban Vitnyédy István volt. Igen közel állt Zrinyihez, mint ügyvédje, és a nagy emberhez rajta keresztül vitt az út. Tüzes magyar, aki gyakran összetűzött Sopron vezetőségével. Ismeretes hosszadalmas pöre házépítése miatt. Mint a város jegyzője, ingyen igényelhetett bizonyos építő anyagot, azonban háza, a mai káptalanház a Szt. György utcában, egyik legszebb korabarokk házunk, a korabeli ízlés szerint hívságosnak tűnt fel, megvádolták, hogy pazarolja a város juttatásait. A hosszú pör folyamán kölcsönösen estek csúfszavak és tán Vitnyédy egyik titkos válasza a ma is meglévő kőfaragás a kapu felett, a „grober Ungar“-t jelképező nagybajszú, magyaros arc és a nyelvét öltögető torzpofa.

Vitnyédy révén kerül bele Zrinyi egy költőtársának, Listi Lászlónak ügyébe is, aki ellen nem éppen irodalmi téren, nagyon súlyos vádat emeltek. Elkobzandó birtokára rokona, Listi János, tartott igényt és úgy lett volna szüksége Zrinyi pártfogására. Vitnyédy így jár közre: „Kegyelmes Uram, ezen órába érkezvén ide Listius uram ő Nga, beszélgettünk holmi

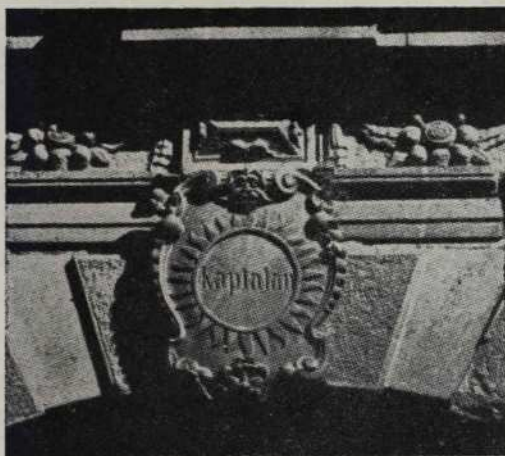
1. Szinnyei: Magyar írók lexikonja. VI: 686 és IV: 50.

2. A krónika Payr Sándor egyetemi tanár birtokában volt; az ő ösztönzésére került a Fehér ló fogadó falára a ma is meglévő emléktábla.

3. Fabó András: Vitnyédy István levelei. M. Tört. Tár. 15. Pest 1871. IV. kötet: 237. A levél kelte 1662. X. 22.

maga dolgairól, az többi között az is fennforgott, hogy Listius László számtalan sok excessusért, úgy mint a ki hamis leveleket csinált, feleségeit megölte, házakat megégettetette és sok más rosszaságokat cselekedett, jószágát idegenek per notam fel akarják kérni, mely miatt talán ő ngának vagy fiának jövedőre lehetne alkalmatlansága; úgy gondoltuk, nem tekintvén az reá való költséget és azt is, hogy a jószág érdeme felett nagyon sokaknak obligálva, az fiának fölkérni, az mely igyekezéthez ő ngának az ngod grátiája igen szükséges, irt maga is Ngdnak, engemet is kért ő Nga, hogy valahány szóval írjak Ngdnak, lenne Ngd segítségével ez doloban". (1661. VII. 24.)⁴

Bethlen Miklós naplójában szintén kedves diszitő jelzővel emlékezik meg Vitnyédy vendéglátásáról 1664-ben: „Posonból mentem Sopronba,

Vitnyédy István házának címekőve

híres lutheránus prokátor és főember Vitnyédi Istvánhoz, onnan Kőszeg és Rohoncra". Onnan ment Zrinyihez Csáktornyára, hová november 13-án érkezett.⁵ Őt nap múlva Zrinyit a vadkan halálra sebesítette. A váratlan és megrendítő halálhírré Vitnyédy István köre megkapó módon adott választ. A Tübingában tanuló magyarországi ifjak 30 verset adtak ki Zrinyi emlékére a következő hosszú gyűjtő címmel:

„Honor posthumus in illustrissimi quondam Comitum Domini Domini Nicolai Serini, Regnorum Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae, etc Bani Luctuosum, et toti Christiano orbi dolendum, e vivis excessum, scriptus, et Pegmate hoc velut chartaceo pro communi omnium affectu tristissimo contestando, Illustrissimo Domino Comiti Petro Serinio Fratri eiusdem Germano dilectissimo, nec non Regnorum Croatiae, Dalmatiae, Slavono-

4. Fabó: i. m. I: 166—7. Századok. 1886, 133. Komáromy: Gróf Listi László.

5. Bethlen Miklós önéletírása. Bp. Officina kiadás. 33. lap.

niae etc. Bano noviter electo a G. Deömetri Hung. Nobili S. S. Th. Cultore pie oblatu^s.⁶

A negyedrét 22 lapos füzet összeállítója tehát Dömötöri György. Származása eléggé homályban marad; azt sem lehet róla teljes biztonság-gal állítani, hogy soproni volt-e; talán a Dömötöri névből következtetve vas megyei. De tán a következtetésünk nem helytelen, hogy a soproni liceum növendéke. Vitnyédy Istvánnak ugyanis több pártfogoltja van, akiket később is egyetemi pályájukon támogatott. Így p. o. 1665-ben az árvai Fabricius János filozófiai értekezését Vitnyédynek ajánlja és a bevezető sorokban elmondja, hogy nagyon bőkezű volt a tanuló ifjakkal szemben. Neki magának is 650 tallérnyi segélyt adott hat éven át. Egyébként már „Exercitatio theologica” című munkáját (Tübingen 1663) korábban neki ajánlotta és ekkor Dömötöri latin verssel üdvözölte a szerzőt.⁷

Hasonló bőkezűséggel gondoskodott Vitnyédy Dömötöriről is. 1663 II. 19-én ír Schwartz tübingeni tanárnak, hogy a magyar állapotokról, a bizonytalannal akkor érkező Dömötöri ad felvilágosítást, esetleg a neki szóló levél alapján. A diák számára 150 Ft-t küld a tanár kezébe, máskor is ezt a módot szokta választani. Ha a Jenába utazó Fabriciusnak, vagy Dömötörinek pénz kellene, csak adjon nekik a tanár mindig, örömet megtéríti. Ez év március 28-án hasonló rendelkezéseket tesz.⁸

Dömötörivel levelezett is az ügyvéd. Három ilyen magyar leveléről tud Vitnyédy leveleinek közlöje, Fabó András, meg is ígérte közzétételüket, de adós maradt nyilván velük.⁹ Dömötöri erősebb szalakkal kapcsolódhatott a Vitnyédy-családhoz, résztvett annak bajaiban is. 1662. november 28-án értesíti Vitnyédyt, a bánatos szívú atya Thököly Istvánt: „A jó isten fiamnak, kit vénségemnek istápjának reménylek vala nevelnem, halálával csaknem mindenre alkalmatlan vagyok”.¹⁰ A halotról egy kis emlékfüzet emlékezik meg *Carmina lugubria* címmel. Dömötöri latin és magyar, a lozsi Odor János latin, Fabricius János latin és tót verssel, a halott testvére, János pedig francia verssel emlékezik meg.¹¹

Dömötöri 1666-ban megjelentette disszertációját. Tanárjának, Wölfin Kristófnak két értekezését védelmezte a győri jezsuiták ellenében. 1668—71 az eperjesi nemesi nevelő intézet aligazgatója volt. 1671 után rossz csillagok jártak a protestánsokra, Dömötöri neve is eltűnik a láthatárról.¹² 1670-ben Eperjesen éri a hír Vitnyédy gyors elmúlásáról. Dömötöri „*Threncdia sive Lugubris cantus*” címmel versfüzetet ad ki, Kassán nyomták.¹³ A címlapon Vitnyádyt urának és pátronusának nevezi. Az

6. A Széchenyi könyvtárban megvan, ezt a példányt használtuk. Szabó és Hellebrandt: Régi magyar könyvtár III. kötet, első rész. A hosszú cím fordítása: Halotti tiszteletadás néhai gróf Zrinyi Miklós, Horvátország, Dalmácia és Szlavónia bánjának gyászos és az egész keresztény világ számára fájdalmas elhalálózása iránt, írta és mintegy papírból való gyászemelvényen mindenki legszomorúbb közös gyásza helyett tanuskodva, méltóságos gróf Zrinyi Péternek, azonos vérből való (ez a germanus szó, nem németet jelent) szeretett testvérenek, Horvátország, Dalmácia és Szlavónia újonnan megválasztott bánjának, Dömötör György teológiai tanuló kegyeletesen ajánlja. — Igazi barokk, terjedős cím.

7. Szabó és Hellebrandt i. m. III. kötet, első rész.

8. Fabó i. m. IV: 41. lap.

9. Fabó i. m. IV: 55—56. lap.

10. Fabó i. m. IV: 248. lap.

11. Szabó és Hellebrandt i. m. III. kötet 2218. szám.

12. Szinnyey i. m. II: 1061. hasáb.

13. Egy példánya a soproni Liszt Ferenc Múzeumban.

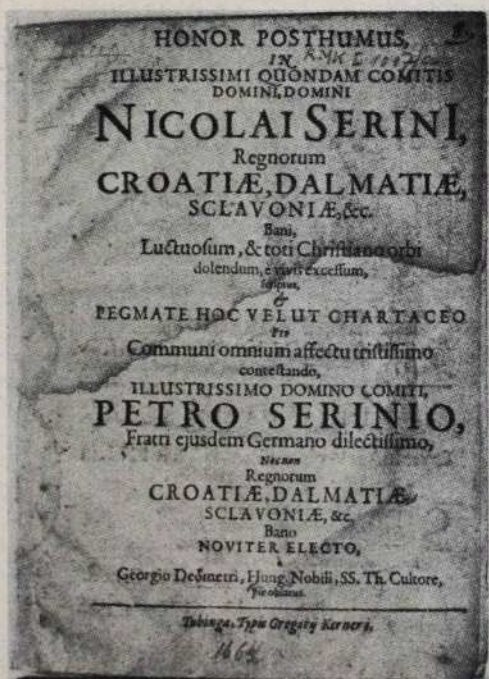
első két vers latin nyelvű, a harmadiknak csak a címe az: „Demortuus de Transitoria Vita agens, Patriae & suis valedicit“. A magyar szöveg magát a megholtat beszélgeti:

„Mely hamar az árnyék udvara megh bomlik
Mely gyorsan az főnek virágja le-omlik;
Vgy embernek élte: (Ügy)
Az melyre emelte,
Istennek egy hatalmas karja;
Minden eszben vétel nélkül el-hagyatni (anélkül, hogy észrevenné)
Erejétül és színétül megh fosztatnij; (fosztatni)
Ez árnyék Világhban:
Mint edgyizzó lángban, (edző lángban)
Szemünk előtt gyakran láttatik.
Hová lén Iulius Császárnak hatalma? (lön)
Hová lén Attila erős birodalma?
Nem de mint az Virágh?
Avagy mint az Zöld ágh
Földé, Porrá, Hamuvá váltak.
Az Salamon Király mit nem fényeskedet? (fényeskedett)
Az Dárius Háza mennyre nem terjet? (terjedt)
Most abban semmi nincz: (nincs)
El fogyott minden kincz: (kincs)
Csak mint az sebes szél el multak.
Tekincsed meg amaz erős Hector vitézt:
Vgy Nagy Sándort, ki tött sok harcban rezzenést: (tett)
Nem de nem élteké!
Mind puszpáng nyölteké? (mint puszpáng nőttek)
Most pedigh ritkán hírek hallék, (ritkán hallatszik hírük is)
El-romlot életek föld edények lévén: (földből való edények)
-El-hervadot szivek; mert folyta kelevén: (felfakadt kelevény?)
Az halálra utat,
Mely földben be szállat;
Ezzel bizonyosan mutatták,
Fzen sorsom nékem lén most édes, hazám: (lön)
Én-is te éretted sokat fáradozám;
És hogy ez életben:
Nagy jó becsületben:
Mindenektül immár tartatnám;
Akkor te tüled Dajkámtul megh válnom: (dajka = földanya)
Akkor az véletlen halált megh kostolnom;
Barátim jaijával,
Gyermekim kárával,
Kölleték az nagy hidegh utban.
O kegyetlen halál ki most támodtál! — rám
Hová lett jegh szived, hogy nem gondolkodtál! (jégszived)
Nem de nem voltaké?
S Nem találtattaké?
Az kik után kaszád hajtanád.
Nem de el fogytaké házánknak rontoi? (megrontói)
Nem de elveszteké vérünk ki ontói?
Az Poganyásgh közöt,

Ki megh környékezzőt,
 Nem de elégh praedát löltélé?
 Én ugyan hogy lássam édes megh váltomat:
 Ohajtva kivántam drágha Zalogomat;
 Melyben boldogságha,
 Örök vigaságha,
 Áll egyedül minden szenteknek.
 Mind az által hogy ha ez Világhban való,
 Anya-szent-egy házát, mely keresztben álló;
 Edgyeser virágozni: (egyszer)
 S mindenüt áldoznij: (áldozni)
 Léleekben megh érhettem volna.
 Annál tudom nagyobb örömet szívemben:
 Érezhettem volna be menven Mennyeghben;
 Az hová várandó: (Ahová várják és megtartják minden lelki
 Minden megh tartando: tagját Krisztusnak)
 Igaz Lölki tagja Christusnak.
 De hogy boldogságom tellyes el vételét:
 Isten Országában lölkömnek lételét:
 Megh ne késleltesse,
 Szivem jelentése,
 Beszédemet hozzátok tészem.
 Mivel azért cserep töredékeny Ember:
 Az kiben az véték csak hamar fészket ver;
 Én-is vóltam gyarlo: (hozzátok hasonló)
 Hozzatok haszonlo:
 Ha mint ez életben vétettem.
 Ennekem Christusnak kénszenvedéséért
 És Szent Halálának drága érdeméért
 Valakikkel éltem,
 Szoltam, jártam költem
 Szübül kérem most megh engedgyen, (szivből)
 Isten légyen tehát édes hazám hozzád:
 Isten oltalmazza kívül belől bástyád:
 Adgyon csöndességet:
 Kivánt könnyebséget:
 Minden nemzetségek népe közt.
 Tikteket-is kegyes Méltóságos Vrak:
 Groffok, Szabadosok, kiket nagy kü Varak, (kőváarak)
 Vitézlő szép néppel:
 El-rendölt sereggel:
 Ekesitnek mint fejt a tagok; (fejjet)
 Istennek hatalma és erős nagy Karja
 Tegyen erősekke, hol szivetek varja: (várja)
 Hogy pogány népeknek:
 Ti ellenséghteknek:
 Légyen előttetek romlása.
 Igy tinéktek szabad Király Városok:
 Nemes és Nemzetes Förendek Tanácsok:
 Az szép szabadságot
 Fényes igazságot
 Istentül adattanij kívánom. (adatni)

Engedgye tárháztok békességben légyen:
 Örökös josztok naponként terjedgyen:
 Az Christus Vallása:
 Igaz Tanítása:
 Szivetekben örömet gyujcson.
 Isten veletek kis szerelmes magzatim:
 Kiken most zokognak rokonym s-barátim;
 Nevelkedéstekeket:
 Hosszu életteket:
 Az Vr kérem engedgye menybül.
 Tégyen erősekke az jó szándékokban:
 Nevellyen az hütben s-töb ajándékokban:
 Hogy edgymás szeretök:
 Hireteket féltök:
 Lehesetek minden üdőben.
 Ezek után Mennyben csöndesz halál által:
 Az Vrnak Angyalt szolgálottok által:
 Tiktek-is vigyen bé
 Az boldogh örömbe
 Kivánom azt tellyes szivembül“.

A két Dömötöri vershez egy sor kisebb latin vers csatlakozik: Szántó András, a kőszegi Szép István, a bazini Vörös János, a kőszegi Szvetics János, az ugyanoda való Hosztoti István, Unger János soproni, Hericz

Zrinyi Miklós halálára kiadott versgyűjtemény

Mihály kőszegi, Török György soproni és Keőszeghy Ádám tollából, szintén Vitnyédyt siratják. Az utolsónál megemlíti a szöveg, hogy diák, de azok voltak a többiek is; egy évvel Vitnyédy halála előtt, 1669-ben, Unger János és Hosztoli István együtt szerepelnek az eperjesi kollégium egyik színi előadásán Thökoly Imrével.¹⁴

Ez az élénk kapcsolat Sopronnal tehát még eperjesi igazgató korában is megvolt és ez a régi hálaérzet készítette nyilván Dömötörít, hogy pártfogójának szinte imádással körülvelt bálványát, Zrinyi Miklóst halálában a külföldön is kellő gyásszal övezze. A szomorú hírre még 1664-ben összegyűjti 23 tübingeni tanuló társának 30 versét; köztük két soproni szerző akad. Ez is mutatja mennyire tisztelt alak volt Zrinyi a soproni ifjúság előtt. A kapkodó munka folytán azonban végzetes sajtóhiba került már a címlapra is: ugyanis Dömötöri kronosztikont tervezett oda, azaz a római számjegyekül is használt betűkből adódott volna az 1664-es év, azonban I, azaz egyes számjegy elmaradván, csak 1663 jön ki. Ez többeket félrevezetett, akik a füzettel foglalkoztak és egészen mulatságos módon egy évvel Zrinyi halála elé keltezték.¹⁵

A versek közül minket elsősorban Dömötöri latin című magyar verse érdek: Ad suos Patriae Accolas in communi.

Sirgy, könyvez, zokogjál,	(zokogjál, könnyezz)
Gyásszal be vonyodgyál,	(vonódjál)
Igaz tagia hazádnak,	(tagja)
Mert keserű sorsát,	
Utolsó romlását,	
Kereszteny Nemzetünknek:	
Mastélete véghe,	(most élte vége)
Véletlen esete	
Gróf Zéreny Miklosnak,	
Kit egész Europa,	
S ez világh csudála;	
Siralommal követte.	
Sirnak ez let dolgon,	(Sirnak ezen a megtörtént dolgon)
Iszonyu romlason	(romlásan)
Minden Kereszteny népek,	
Könyvező orcsával,	(könnyező orcával)
Kegyés ohaitassal,	
Poganyon vet hatalmát,	
Egymásnak beszélven,	
Vagy példaultévén	(vagy például tévén fel)
Szemek eleiben Képét;	
Kiben tekintete.	
Vitézi élete,	
Mindennek hirdettetik.	
Nagy volt Alexander,	
Az kit nép sok ezer,	
Regen megh nem birhatott.	
Nagy Xerxes ereje,	
Hectornakis szive	(Hektornak is szive)

14. Századok. 1880: 411. Thaly: Thökoly Imre és iskolatársai, mint színjátások.

15. Bleyer Jakab vette észre a hibát.

Epamimondával edgyüt. (együtt)
De ily kevés néppel,
Vékony hadi szerrél. (szerrel)
Mint ez dicsőült Vitez;
Enny ieles dolgot, (ennyi jeles dolgot)
Meltán fön maradot, (meltán fenn maradt)

Világh végezeteiglen,
Alégh ha csak edgys (aligha egy is)
Véghben vitt sohais.
Nemzete oltalmáert.

Hová lehet immár,
Egh alat az ki jár, (ég alatt)
Dühösebb pogany nemzet?
Mint Török és Tatár,
Rác, Scytha, Janicsár,
Midón táborba beszél.
Ezek a Keresztént,
Ártatlan, iffiat, vént,
Meghfosztany éltektül;
Mint egy fene vadak,
Dühös oroszlányok,
Nem szánnják ha rabolnak.
Mint ez szegeny hazánk,
Ki volt Arany almánk,
Peldája bizonyittya.
Mindazáltal szubul, (szívbül)
Megh vinnya vitezul, (megvívni vitezül)
Ez ditsőséges Vitez,

Egész nap Keletrül
Ehszak és Délszünrül (Észak és délszünrül)
Eszvó gyütt Pogánysággal (Összejött)
Kész volt. Melyre vitte,
Nemzetünk szerelme,
Eleje dicsesseghe. (dicsősége)
Oh tehat te vad kán (Ó tehat te vadkan)
Ki kü sziklak hátán (kősziklák)
Mérget teiel tartattál, (tejjel)
Ily nagy férfiunak
Világh csudájának
Voltále Meszarloia? (mészárlója)
Tetüled köllötte, (töled kellett)
Halált szenvednye
Véreki ontásával? (Vére kiontásával)
Mely Vitez testebül, (vitez testébül)
Megh sertet erekbül (megsértett)
Arr viz gyanánt az földre
Ki folt tündökölvén
Mint Rosa dél szünben
Hiv szolgai láttokra.

Miért agyaridat,
 Mérges fogaidat
 Ellenségünk Karára,
 Inkább nem tartottad?
 Es mind föl nem faltad;
 Ne pusztulna el hazánk
 De tudjuk próbája
 Istennek bölcz titka
 Cselekedte ezt velünk.
 Hogy az bünös éltet,
 Nagy vakmerőseghet,
 Szüveinkből le tennénk,
 Es hozzá kiáltván
 Segítséget várván
 Oltalomban tartatnánk
 No tehát mindnyaian
 Kiknek nagy bánatban
 Szüvek ez sorsert eset
 Vegyetek uyulást
 Kedves vigasztalást
 Ertvén Isten io voltat.
 Mert ez által része,
 Örök dicsősseghe
 Adatot Menyországban.

(szíve ez sorsáért esett)
 (Vegyetek újulást)

(jóvoltát)

Aláírása Georgius Deometri Hung. Nobil. Stud. p. t. Tübingae, vagyis magyar nemes, a teológia tanulója Tübingában.¹⁶

A vers nem nagyon emelkedik a 17. század magyar versei fölé, dökög és nehézkes, a halálban való megnyugvás gondolatát is később újból felhasználta a Vitnyédyt sirató versezetben. De jellemző, hogy Zrinyi európai hírére is céloz, sőt mintegy dédapja törökverő érdemeit is rá ruházza. Érdeme éppen az, hogy kevés néppel vitte véghez nagy hadi tetteit. Helyesen nemzete oltalmazójának mutatja be a vers Zrinyit. Érdekes az is, hogy Dömötöri a vadkan támadásának tünteti fel a költő halálát. Kevesebb a lendület Preisegger György soproni diák német versében: Sonett Vber den traurigen und urverhofften Fall Herrn Grafen Niclas von Serini. Ő is elmondja, hogy vadkan ölte meg Zrinyit; nagy csapás ez Magyarországra, mert olyan hathatós segítséget, amelyet Zrinyi jelentett, teremtett ember-től már nem várhatni.¹⁷

„Drumb wein und klage nun wer immer klagen kan;
 Dann wir, ach ! leider ach! den besten Krieges-Mann
 Und alle Menschen Hülfz zugleich mit ihm verlohren“.

Preisegger kapcsolata Vitnyédyvel ismeretlen. Két évvel Zrinyi halála után, 1666-ban Dissertatio politica de bello c. értekezését Grad városi tanácsosnak és Lang Mátyás lelkésznek ajánlottan adja ki.¹⁸

16. Közölte a Magyar Könyvszemle 1891-es évfolyama, 131—4. lap: Majláth—Horváth, Hellebrandt: Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtárának első kötetéhez. Dömötörinek a füzetben még három latin verse jelent meg: Casus luctuosi descriptio cum exhortatione ad tumulandum exuvias. Excitatio luctus ac doloris. Ad Illustr. Fratrem Petrum Serinum consol.

17. Irodalomtörténeti Közlemények 1900: 45. Bleyer: Német siralmas énekek Gróf Zrinyi Miklós halálára 1664-ből.

18. Szabó és Hellebrandt: i. m. III. kötet 1. rész. 717. lap. Altdorfban jelent meg.

Lochner János András, soproni fiatal ember latin verssel gyászolta meg Zrinyit. Belvárosi család sarja volt. Tübingában jogot hallgatott. Ertekezése is ott jelent meg 1666-ban ezzel a címmel: *Facies auris publici*, Grad György tanácsosnak és Serpilius János lelkésznek ajánlottan.¹⁹

Ha netán Dömötöriről az derülne ki, hogy nem volt soproni születésű, sőt tán nem is járt volna a soproni liceumba, még mindig bizonyos, hogy Vitnyédy körében írói csoport élt és az, valamint más soproni diákok előtt Zrinyi Miklós, életében és halta után, határtalan tiszteletben élt. 1808-ban a liceumi tanuló ifjúság „Zrinyi Miklós és az ő barátai” címmel színdarabot adnak elő, melynek ugyan címén kívül kevés köze volt a nagy hazafihoz, mégis bizonyos nemes hagyomány nyomdokain mutatja a soproni ifjúságot és felszabadult mai fiatalságunk számára is utat jelöl Zrinyi Miklós tiszteletében.

A soproni Tűztorony környéke. 1886.
Diem soproni kalauzából.

19. Szabó és Hellebrandt i. m. III. kötet, első rész 733. 'ap.

Wohlmuth János 1689. évi un. Stark-féle virginálkönyve

(Az első magyarországi zongoraiskola)

Irtá: Jandek Gusztáv

1. SOPRON ZENETÖRTÉNETI EMLÉKEI

Sopron képzőművészeti és irodalomtörténeti emlékei mellett zene-történeti emlékei is jelentősek. A régebbiek közül ilyenek:

1. A középkori egyszólamúság emlékei a kéziratot gregorián dallamok (Soproni Állami Levéltárban);

2. A klaszikus polifónia korából a Rauch-féle háromszólamú motettás, madrigál- és quodlibettes gyűjteménye szólamkönyvei 1627-ből (a soproni Liszt Ferenc Múzeumban);

3. A kéziratot Stark-féle virginálkönyv 1689-ből, tulajdonképpen kezdő részére írt hangszeriskola, a hangszeres zene rövidebb, egyszerűbb darab-jainak gyűjteménye (a Liszt Ferenc Múzeumban);

4. A bécsi eredetű, kb. az 1720-as évekből származó, kéziratot Praeambulumos-könyv, amely alfabetikus sorrendben összeállított hangnemek szerint hosszabb és technikailag nehezebb műveket őriz (a Liszt Ferenc Múzeumban) stb.

Már ezek az adatok is igazolják, milyen fontosnak tartották Sopronban a zene ápolását. Művelődéstörténeti jelentőségüket csak akkor mérhetjük fel hiánytalanul, ha azt is szem előtt tartjuk, hogy ezek a zene-történeti emlékek nem a főnemesség, hanem a városi polgárság zenei igényességének bizonyítékai. 1601-ben például a városi képviselőtestület azt kívánja a toronyőröktől: *das sie am Sontag und andere Festen und Feiertagen, auch öfter in der Woche, schöne Muteten und nit Matricalia und Buelerliedl blasen, dann sie kaum anheben, so ist Endt bereits darbei.*¹ Azaz ne madrigálokat és virágénekeket játsszanak, hanem motettákat és ne csak vásár- és ünnepnapon, hanem hétköznap is legyen műzsika.

1604-ben Lackner Kristóf polgármester vezetésével alakult Tudós Társaság a zenének is teret adott. Maga Lackner Kristóf a fiatalság részére írt színdarabjaiba zenét és éneket is szőtt bele.² Arra is van adatunk, hogy

1. Gemainer Statt Oedenburg Betrachtung de Anno 1601. 128. o.

2. Payr Sándor: Soproni zene-történeti emlékek. (1911.) 8—9. o.

1634-ben Rauch András kórusművét a polgárok énekelték.³ 1689-ben Stark kocsmáros 12 éves fiát virginálra (a mai zongora őse) taníttatja. Ennek a tartalmas polgári kultúrának eredménye egy évszázaddal később mutatkozik, amikor 1793-ban Kurzweil szabó házában az egyik segéd, Kugelgruber József kis zenekari együttest létesít és azzal ünnepet ülő házakhoz jár muzsikálni.⁴ Ebben a környezetben ring Kurzweil Ferenc templomi karnagy bölcsője (1792—1865), aki 1829-ben alapította a Soproni Zeneegyesületet.

Ez a tanulmány a Stark-féle virginálgyűjteménnyel kíván foglalkozni azért, mert időszerű, hogy zenekultúránk e régi bizonyítékát ne csak zenetörténeti adatként, hanem élő valóságként ismerhessük meg. A gyűjtemény hasonmás-kiadása által az egyes darabokat gyűjteményes kiadások is felhasználhatják, de ezen túlmenően a kutató és összehasonlító zene-tudomány újabb értékes zenetörténeti forráshoz jut.

2. A GYŰJTEMÉNY KELETKEZÉSE

Sopronban a Deák tér, jelenleg Sztálin tér 33. számú házában lakott az 1900-as évek elején Nitsch Mórné, született Stark Zsófia. Az ő és testvére, Stark Lajos mészáros tulajdonát alkotta a család évszázados hagyományait őrző és megőrkítő levéltár és könyvtár. Nitsch Mórné hívta föl 1910-ben Payr Sándor egyetemi tanár figyelmét a birtokukban lévő kéziratos kótás könyvre, amely később a család krónikás könyve lett. Payr Sándor felismerve a gyűjtemény zenetörténeti értékét, a Soproni Nemzetőr 1910. évi 234. számában ismertette a kótáskönyvet, és ebben a cikkében vetette fel azt a javaslatát, hogy a gyűjtemény méltó helye a Soproni Múzeumban lenne. A Stark-család megértése folytán oda is került 1910—1916. között. Közlebbi időpontot megállapítani nem lehet, mert a Soproni Múzeumnak csak 1916 óta van szerzeménynaplója.⁵

E folyóiratban Kapi-Králik Jenő ismertette (SSz. I. 205—09).

A gyűjtemény első oldalán ez a felirat található: „*Tabulatur Johann Jacob Starcken zugehörig, welcher dem 3. December 1869., in Gottes Nahmen den Anfang zum Schlagen gemacht. Gott gebe zeine Zege darzu!*“

E sorok szerint a gyűjtemény Stark János Jakab részére készült. Stark a levéltári adatok alapján 1677-ben Sopronban született. Szülei kocsmárosok voltak, akik később a „Fehér-ló“ fogadót vásárolták meg. Ezt a fogadót fiuk örökölte, aki szülei mesterségét folytatta. Szülei nagy gonddal nevelték. Bizonyítja ezt az is, hogy 12 éves korában, 1689-ben zenére is tanították. E virginálgyűjteményt zenetanítója, Wohlmuth János állította össze, amint erre már Payr Sándor⁶ is gondolt. A gyűjtemény egyes darabjait is ő írta le gondos, gyakorlatot írással, mert nyomtatott hangszeriskola hiányában a házitanító készítette el a tanítványainak szükséges kótáskönyvet, amely a mai értelemben nem más, mint gyakorlókönyv, zongoraiskola.

3. Thier László: Kurzweil Ferenc templomi karnagy, a Soproni Zeneegyesület alapítója élete. (1792—1865.) 2. o.

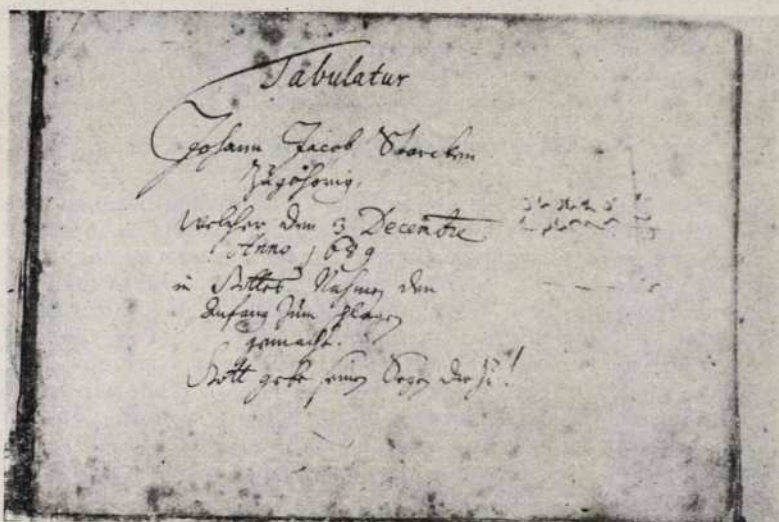
4. Thier László: Kurzweil Ferenc templomi karnagy, a Soproni Zeneegyesület alapítója élete. (1792—1865.) 2. o. SSz. VI, 200.

5. Csatka Andre szíves közlése.

6. Payr Sándor: Wohlmuth János orgonista és karmester, Sopron jeles zene-művésze (1643—1724). Sopron, 1929, 23 (kny. a „Sopronvármegye“ 1929. évi 1—4. számából).

A soproni Evangélikus Egyházközség levéltárában 562/I. 96. szám alatt található: *Verzeichniss der Choralisten und wieviel jeder in dem verwichenen 1696-sten Jahr bekommen.*⁷

Wohlmuth János kezeírása, amelyen névalírása is szerepel. Ha a kimutatást összevetjük a virginálkönyv papírával és írásmódjával, minden kétséget kizáróan meg lehet állapítani, hogy a soproni Stark-féle virginál-gyűjteményt Wohlmuth János írta. A két kézirat fényképét összehasonlítás céljából mellékelem:

1. A gyűjtemény bevezető sorai

Azért is jelentős ez a kimutatás, mert e néhány sor fényt vet Wohlmuth János emberi jótulajdonságára azzal, hogy munkatársai jól végzett munkáját javaslatában anyagiak terén is elismerte és megbecsülte (egy forint helyett munkájukért kettőt javasolt).

Később, miért-miért nem, a lapok vonalazatlanul maradtak, és a könyv családi emlékkönyvvé vált, a családra vonatkozó adatok és házireceptek gyűjteményévé. Talán éppen ennek köszönhető, hogy megmaradt hangszeres zenénk egyik legrégebbi kézíratos emléke.

Ma, amikor 5–6 éves korban — zeneóvodákban még korábban — kezdenek gyermekeink zenét tanulni, talán nem is hangzik olyan rendkívülinek, hogy 12 éves korban kezdtek a Stark fiút zenére taníttatni. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy majd 300 évvel ezelőtt a tudományok és művészetek elsajátítása milyen nehézségekkel járt, akkor megelégedéssel állapíthatjuk meg, hogy Sopron polgársága 12 éves fiú zenetaníttatásával is a haladás útját járta.

7. Az Evangélikus Egyházközség szívességéből közölhetjük.

Verzeichnis der Cavaliermusik in Wien
in dem vorerwähnten 1796. Jahrgang
abgegeben.

Elias Köpfer, Bass, Geige	—	fl
Job. Geyser, Bass, Violoncello	—	12
Franciscus Linder, Disceantista	—	7
Ferdinandus Nieder, Disceantista	—	6

Joseph Döbler, welcher von einem
Jahre als Disceantist & Geigenspieler, Wien,
musste aber weil er an des K. K. Hofes
Forderung nicht für ordinari concertantist
ist, das Hof-Orchester, aus gehen musste.

Sebastianus Panzer, Orgelbauer, hat von
Wien, ein auf, aber seiner
ganzen Beschäftigung, und sonst sorgfältigen
Instruktion, nicht nur, das Hof-Orchester,
das Orchester, auch gehen musste.

2
39/16

Geometrisch
die Maß und Orgel.

Joseph Franz Döbler

2. Elszámolás Wohlmuth János névaláírásával

3. WOHLMUTH JÁNOS

Wohlmuth János Ruszton született 1643-ban. Az első zenei benyomás 8 éves korában érthette, amikor 1651-ben a ruszti templomavató ünnepélyen Rauch András vezetésével a Soproni Templomi Enekkar és Zenekar működött közre.⁸

Gimnáziumi tanulmányait Sopronban végezte. Két evangélikus s egy katolikus (jezsuita) gimnázium volt ez időben Sopronban. Az evangélikus latin iskola 1655-ben lett hat osztályos teljes gimnáziummá (Szent Mihály utca), a Hosszú-soron meg 1658-ban nyílt meg az evangélikus magyar gimnázium (ma Berzsényi-gimnázium).⁹ Wohlmuth az ún. latin gimnáziumba járt. Ezt onnan tudjuk, mert soproni tanulmányai befejezése után s külföldi útja előtt, a kor szokása szerint, elvitte albumát volt tanáraihoz. Az albumban a latin gimnázium tanárainak emléksorait találjuk, így Hentschel Sámuel rektorét, Unger Mihályét és Tieftrunk Dánielét. Utóbbi

8. Payr Sándor i. m. 6. o.

9. Vö. Bán János: Sopron újkor, egyháztörténete. Sopron, 1939, 216—7.

kiemeli Wohlmuth zenei tudását: „*Ob Musicae artem, in qua haud medio-criter valet*“ („A zene művészete miatt, amelyben nem közönséges képességet mutat“).¹⁰ E sorok arra utalnak, hogy Wohlmuth zenével már tanuló korában is szívesen foglalkozott.

Baráti kapcsolat fűzte a ruszti és soproni orgonistákhoz. Weiling, ruszti orgonista bejegyzése: *Musica noster amor* („zene a mi szerelmünk“) is Wohlmuth zeneszeretétét bizonyítja. A soproni Psyllius Lukács orgonista és Kalinka János kántor bejegyzése is ott van a naplóban.

Wohlmuth 20 éves volt, amikor külföldre, Boroszlóba ment ismereteit gyarapítani. Itteni tanulmányairól Major Illés, a boroszlói Elisabethaneum igazgatója, végbizonyítványként hangzó ajánlósorai tanuskodnak: *Possessori libri Johanni Wohlmuth Rustiensi Hungaro quem testor toto hoc prope biennio, quo apud nos studiorum gratia vicit continentem dedisse operam, ut, quod eius fieri poterit, tuam et pietatem et industriam et modestiam mihi, caeterisque suis praeceptoribus egregie probaret, qualem-cunque hanc seduli mei amoris iudicium relinquere volebam. M. Elias Major Gymnasii Vratislaviae a. d. IX. Calendas Octobres 1665.*

(„Bizonyítom, hogy ennek a könyvnek birtokosa a magyarországi, ruszti származású Wohlmuth János, közel két évig tartózkodott nálunk tanulmányai céljából, az egész idő alatt, amennyire csak lehetséges volt, tanúbizonytságot tett előttem is, többi tanítója előtt is jámborságáról, szorgalmáról, szerénységéről, ezért iránta való őszinte szeretetemet jelét kívántam itt adni“).¹¹

Ime ebből a bejegyzésből megállapíthatjuk, hogy a boroszlói Elisabethaneum tanulója volt két éven át s ott kedvelték jó magaviseletéért és szorgalmáért. Az időpontot is megállapíthatjuk: Major Illés bejegyzését 1665-ben írta, tehát 1663—65-ig tartózkodott Wohlmuth János Boroszlóban.

Boroszlóból Wittenbergbe megy. Az egyetemre iratkozott be és itt is két évig, 1665—67-ig tanul. Lipcsén keresztül 1667 júliusában jön haza.

Itthon 1667—74-ig szülőhelyén, Ruszton volt kántortanító. 1672-ben, a vallásüldözés idején találkozott itt, a szintén ruszti születésű zenésszel, Kusser János pozsonyi orgonista-karnaggal és akkor 12 éves fiával, Kusser János Zsigmonddal, a későbbi híres operaszerzővel. Két évvel később, 1674-ben Wohlmuth Jánosnak is el kellett hagynia szülővárosát és Regensburgban telepszik le. Itt ismerkedhetett meg a gazdag német zeneirodalom kéziratos és nyomtatásban megjelent műveivel. Többek között Scheidt Sámuel két híres nyomtatásban is megjelent „*Tabulatur nova 1624*“ és „*Görlitzer Tabulaturbuch 1650*“ című gyűjteményeivel. Feltehető, hogy ezeknek a gyűjteményeknek hatására írhatta Wohlmuth a Stark-féle virginalgyűjtemény első oldalára a *Tabulatur* elnevezést.

1686 tavaszán ért el a honvágygyal küzdő Wohlmuthoz Regensburgba az örömhír, amely szerint a soproniak felajánlották neki az evangélikus templom orgonista-karnagyi állását. A meghívást elfogadva útnak indul, és már májusban Sopronban találjuk. Július 11-én iktatták be hivatalába. Évi fizetése 100, majd 1689-től 150 rajnai forint, hat akó bor, 15 mérő

10. Wohlmuth János albuma a líceumi könyvtárban 1945-ben megsemmisült. Németh Sámuel 1944-ben készült s e számunkban, közzétett tanulmánya a Wohlmuthra vonatkozó adatokat megmentette. Ezeket az ő szíveségéből közölhetjük.

11. Németh Sámuel szíves közlése.

12. Payr Sándor i. m. 14. o.

13. Tanítványait naplója alapján Payr Sándor (i. m. 13—6.) sorolja fel.

gabona, hat öl fa és szabad lakás volt.¹² Megérkezését, mint zenetanítóét is jó hír előzte meg. Így a zenét kedvelő és a zenéért lelkesedő soproniak szívesen adták hozzá gyermekeiket, fiukat és leányokat egyaránt, akiket saját feljegyzései szerint énekre, virginálra, hegedűre és egyéb hangszerekre is tanított. Munkájáért egy-egy tanítványa után havi három forintot kapott. Eredményes tanítási módszerét és jó hírnevét bizonyítja, hogy Esterházy Pál nádor 1687. január 7-től két fiát, Mihályt és Gábort is Wohlmuthnál taníttatja virginálra szintén 3 forintért.¹³

1686. augusztusában a jó hallású diákokból énekkart alakított, és őket rendszeresen énekre és hangszeres zenére tanította. Tanítványai szerették. Bizonyítja az a tény is, hogy a külföldre készülők őt is felkeresték naplójukkal. Ilyen alkalomból jegyezte be 1716-ban Löw Károly Frigyesnek¹⁴, a későbbi neves orvosnak és botanikusnak albumába e sorokat: *Non sibi sed toti genitum se credere mundo* („Nem magadnak, hanem az egész világnak születtél“).¹⁵

Wohlmut János 1724-ben, 81 éves korában halt meg Sopronban. Nevét nemcsak Sopronban kifejtett eredményes zeneoktatói, orgonista és karnagyi munkája teszi felejthetetlenné, hanem a Stark-féle virginálgyűjteménnyel a ma ismert legrégebb magyarországi hangszeriskolát is hagyta az utókorra.

4. A LEGRÉGIBB MAGYARORSZÁGI HANGSZERISKOLA

Album alakú, kötött, kis nyolcadrétű könyv, üres lapok egybefűzése. A vonalozást a kótairó végezte.

A gyűjtemény első négy oldala zeneelméleti útmutatás. Ezt a részt a darabok közben szükségessé váló újabb elemek ismertetése és magyarázata egészíti ki, pl. a 26. darab előtt utasítás a *b* és *h* ingadozására. A zeneelméleti rész a *C*-, *F*- és *G*-kulcsok ismertetésével és vonalra helyezésével kezdődik.

A következő két sorban a hangok helyét és nevét ismerteti a vonalrendszerben *C*- és *F*-kulcsos jelöléssel.

Megállapítja a továbbiakban, hogy a dallamok dur és moll hangnemekben lehetnek: *Der Cantus ist zweerlei durus und mollis*. Két zárlatot közöl. Ezekben megjegyzi, hogy dur-dallam az, amelyben nincs *b* előjegyzve, moll-dallamban egy *b* előjegyzés van.

Majd rátér a hangok értékének és a szünetjeleknek ismertetésére. Külön mutatja be a páros és külön a páratlan ütemek beosztását és a szünetjelek jelölését. Elméleti ismertetését a jelek (*signa*) magyarázatával fejezi be.

Ez a rész bizonyítja legjobban, hogy a gyűjtemény tudatosan tankönyv szerepét kívánta betölteni. Ennek a rövid, előkészítő elméleti résznek logikai menete, alapossága, tömörsége egyaránt meglepő. Éppen ezért a virginálkönyv a legrégebb magyarországi hangszeriskolának tekinthető.

A zeneelméleti rész után 56 rövid darab következik. Eredetileg a felső vonalrendszerben az első fővonagra helyezett *C*-kulcsos írással, az alsó vonalrendszerben *F*-kulccsal.

14. Erre vö. Heimler Károly: Loew (Loevrius) Károly Frigyes. SSz. V, 139.

15. Németh Sámuel szíves közlése.

A zeneelméleti rész első oldala

A zeneelméleti rész utolsó oldala

A kis zenedarabokat virginálon, vagy klavikordon, a mai zongora ősen játszották. Ez volt a XVII. század kedvelt hangszere.¹⁶

Nemcsak főnemesi rezidenciák, hanem éppen a Stark-család példája és Wohlmuth János naplójában följegyzettek neve és foglalkozása bizonyítja, hogy a városi polgárság körében is kedvelték és művelték a virginál-zenét.

Arra is vannak adataink, hogy maga a nép is ismerte és művelte. Vándor virginás katona szerepel például Forgách Zsuzsanna életrajzában.¹⁷

A hangszerhez szükséges virginál-gyűjteményeket maguk a házitánítók írták növendékeik részére, így a Stark-féle virginál-gyűjteményt is. Az első oldalon előforduló *Tabulatur* cím senkit se tévesszen meg. Virginál-gyűjteményről van szó. *Tabulatur* elnevezés származhat a kor szokásos gyűjteményeinek elnevezéséből is pl. *Scheidt: Tabulatur Nova 1624-ből*, amelynél már a cím is kifejezésre kívánja juttatni, hogy a mű nem a régen szokásos betűs tabulaturában van írva, hanem az újabb, Itáliából származó, partitúra rendszerben. Vagy *Scheidt: Görlitzer Tabulaturbuch 1650* gyűjteménye hatására adhatta Wohlmuth a virginál-gyűjteménynek a *Tabulatur* címet.

A kis zenedarabok nagy része a XVII. századnak városról-városra, országról-országra vándorló dallamai, melyeket egykorú gyűjteményekben, feldolgozásokban is megtalálhatunk. Ilyenek: 4., 8., 10., 15., 18., 21., 22., 26—28., 32., 34., 45., 48., 50., 52—54., 56.

Ritmikailag a művek átmenetet képviselnek a vokális művek hosszúértékű *brevis* és *semibrevis* jelzésű hangjegyei 6., 8., 11., 13., 14., 18., 20—23., 27., 28., 35—37., 47—50., 52., 53. és a mai napig használatos negyed, nyolcad, tizenhatod értékű hangjegyírás között. Vö. az 1—5., 7., 9., 10., 12., 15—17., 19., 24—26., 29—34., 38., 39., 44—46., 51., 54., 56. számú darabokat. Általában az egyes darabokat változatos, élénk ritmus jellemzi. Az egyes dallamok apró, rövid lélekzetű, aránylag kis terjedelmű, szinte énekelhető motívumokon épülnek fel. Sajnos, még a magyar táncok címen jelöltek dallamanyaga sem tükrözi vissza korunkban feltárt gazdag népzeneink dallamfordulatait, sajátosságait, de verbunkos zenénk nyomai már fellelhetők bennük (vö. a 3., 4., 29., 33., 56. számúakat).

Előadásmódjukhoz tempó-jelzések nincsenek, nem is kellettek, hiszen a kor táncformáinak, egyházi és világi dalainak megvolt a maguk jellegzetes tempója.

Dinamikáról még ennyire sem beszélhetünk, hiszen a hangszeradta lehetőségek még nem voltak alkalmasak dinamikai árnyalásra. Ez még az ún. mannheimi iskolát megelőző kor.

Diszitésekben gazdag. Az egyes hangok fölé helyezett *t* jel trillát jelent. Kivitelezésére utalás nincs. A trilla gazdagságát mindig a játszó technikai készsége szabta meg.

Összhangzatlan, kezdetleges, de következetes és fejlődő vonalú. Szinte iskolapéldái az összhangzattan-tanítás gyakorlati alkalmazásának. Az 1—2. számban még csak I—V hangzatai szerepelnek. A 3—4. számban a IV. fokú

16. Részletes ismertetését megtaláljuk *Hammerschlag János* (1885—1954) „Régi billentős muzsika. Megjegyzés kiadványunk használatához.” Budapest, 1954. című munkájában.

17. Szabolcsi Bence: A XVII. század magyar világi dallamai. Budapest, 1950. 3—4.

hármashangzatot is bekapcsolja az előzőkhöz. Így a harmóniakészlete: I—IV—I—V—I. Az 5. számban már mellékhármasok szerepét is megtalálhatjuk: II., III. A 6. számban I—VI—IV—V—I hangzatok szerepelnek. A 7. számban VI—V alkalmazását találjuk. A 8. számú korálban összefoglalja az eddigi hangzathűzéseket és az akkordikus játékmódot gyakoroltatja az előző darabok pergőszerű játékmódjával szemben. Így végigelemezhető mind az 56 darab.

A táncdarabokra általában a dudaszerű kíséret jellemző, hogy a gyors dallam technikai megoldását a balkéz technikai problémája ne nehezítse.

Az is egyik érdeme a gyűjteménynek, hogy a technikai fejlesztést a harmóniak megismerésének kiterjesztésével tudatosan párosítja. Különösen jelentős ez akkor, ha nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy csak e gyűjtemény keletkezése utáni időkben foglalja össze Philippe Rameau, francia zeneszerző (1663—1764) korszakalkotó művében (*Traité de l'harmonie*, Paris, 1723) a tonális funkcióra épített zeneelméletét és összhangzattanát.

Formai szempontból érdemes figyelemmel kísérni a motívikus felépítést, a periódus szerkezetek, a kis két- és háromtagú formák logikus építkezését. Kezdő zeneszerzők formai szempontból nagy gyakorlati haszonnal tanulmányozhatják a gyűjteményt.

Az erdélyi fejedelem tánc

5. A GYŰJTEMÉNY EGYES DARABJAI

Cím szerint a gyűjtemény darabjai így következnek egymás után:

1. Gavotte.	5. Praeludium.
2. Praeludium.	6. Minuet.
3. Ungarl. ¹⁸ Tanz.	7. Aria.
4. Ein anderer Ungl. ¹⁸ Tanz.	8. Erstanden ist der Heilig Christ. ¹⁹

18. Ungarländischer.

19. Korál.

9. Gute Nacht.	32. Wo Gott zum Haus nicht... ¹⁹
10. Bergamasca. ²⁰	33. Ungarl. ¹⁰ Tanz.
11. Minuet.	34. Liebster Jesu, wir sind hier... ¹⁹
12. Aria.	35. Aria.
13. Berghauer Tanz.	36. Steyere Tanz.
14. Aria.	37. Courant.
15. Wer nur den lieben Gott lässt
walten... ¹⁹	38. Weistu ²¹ nicht?
16. Praeludium.	39. Minuet.
16. Englischer Tanz.	40. Minuet.
17. Steyere Tanz.	41. Salamon.
18. Nun lässt uns Gott, dem Herren... ¹⁹	42. Wenn die Schönheit.
19. Minuet.	43. Aria.
20. Trompeter Stückel.	44. Trompeter Stückel.
21. Sarabanda.	45. Wohl mir Jesus meine Freude... ¹⁹
22. Joseph.	46. Engl. ²² Tanz.
23. Eja.	47. Minuet.
24. 3-tia pars.	48. Hastu ²³ denn Jesu dein Angesicht
gänzlich verborgen... ¹⁹
25. Werde munter, mein Gemüth... ¹⁹	49. Aria.
26. Nun kommt, der Heiden Heiland... ¹⁹	50. Gott des Himmels und der Erden. ¹⁹
27. Puer natus in Bethlehem... ¹⁹	51. Praeludium.
28. Uns ist geborn ein Kindelein... ¹⁹	52. Aus meines Hercens Grunde. ¹⁹
29. Ungarischer Tanz des Fürsten aus
Siebenbürgen.	53. Herr Jesu Christ, dich zu uns
wend... ¹⁹
30. Studentisches Leben.	54. Hirtenstückl.
31. Ballett.	56. Tanz.

A 16. szám megismétlése arra utal, hogy a Praelulium az Englischer Tanz-hoz tartozó előjáték. A motívikus egyezésből is erre következtethetünk. Az 54. szám után az 56. szám következik. Valószínű, hogy az 56. tánc elé még egy rövid darabot szándékozott írni Wohlmuth, de lehet elírás is. A gyűjtemény 29. 30. darabjának lejegyzője nem Wohlmuth János, mert írásmódja teljesen elüt a többiétől. Feltehető, hogy Erdélyből járt erre valaki, aki külföldre vezető útja alkalmából kereshette fel soproni kartársát. Az is lehetséges, hogy a „Fehér-ló“ fogadóban szállhatott meg és ekkor jegyezhetette Stark János, Jakab könyvébe ezt a két virginál-darabot.

Műfajok szerint a következő csoportosítást kapjuk:

1. *Gavott.* (1. sz.) XVII. századi népszerű francia tánc 4/4-es ütemben. Összhangosítása egyszerű: I—V. füzése.

2. *Sarabanda.* (21. sz.) Régi spanyol tánc 3/2-es és 3/4-es ütemben, súlyos kezdettel, záradék a harmadik negyeden. Dallama népszerű volt, ezért a kor más gyűjteményeiben is megtalálhatjuk „Auf die Mayerin“ címmel például a „Die Poliphonie des Barock“ I. füzetének 6. lapján, Froberger „Ausgewählte Klavierwerke“ című műve 10. lapján (Editions Schott. No. 2356).

3. *Bergamasca.* (10. sz.) XVII. századbeli olasz tánc 4/4-es ütemben. Tréfás jellegű, élénk ritmusú. Az előző, 21. számú dallammal együtt egyike az országról-országra vándorló dallamoknak. Megtalálható többek között a következő művekben: Scheidt „Ausgewählte Werke“ (Orgel. Hermann

20. Helyesen: Bergamasca.

21. Helyesen: Weisst du...

22. Englischer...

23. Helyesen: Hast du...

Keller); Editions Peters Nr. 4393 b. a 119. lapon és Budapesten a Zeneművészeti Főiskola könyvtárában 20345/III. V. kötet 28. oldal, Quelle: Ms. 26 der Bartfelder Sammlung der Musikabteilung der Széchenyi Landesbibliothek zu Budapest, fol. 42v—44r.

4. *Courante*. (37. sz.) Régi francia tánc 3/2-es és 3/4-es ütemben. A régieknél súlyos ütemkezdettel, később ütemelőzővel, de az ütem első negyede pontozott értékű. Kísérete egyszerű, dudaszzerű basszus. A kilencedik ütemtől kezdődően érdekesekek a szekvenciák.

5. *Ballet*. (31. sz.) Táncból és némajátékból álló cselekmény zenei kísérete. Az ötödik és hatodik ütemének pontozott nyolcados ritmusa és szekvenciás kísérete figyelemreméltó.

6. *Studentisches Leben*. (30. sz.) Erdélyből származhat. A soproni diákságnak is kedvelt dalává válhatott. Kár, hogy a lejegyző szöveg nélkül közölte.

7. *Berghauer Tanz*. (13. sz.) Bányásztánc, hasonló szerkezetű, mint a Sarabanda.

8. *Tertia pars*. (24. sz.) Jellegére nézve Bergamasca. Vö. 10. számú.

9. *Hirtentückl*. (54. sz.) A gyűjtemény leghosszabb darabja, amelyben a szerző a pásztorsíp és duda hangját s hangulatát utánozza.

10. *Englischer Tanz*. (16. és 46. sz.) 4/4-es súlyos kezdésű, élénk jellegű, pontozott nyolcad és tizenhatod értékű hangok jellemzik. Mind a kettő a gyűjtemény leggazdagabb ritmusú és legváltozatosabb harmonizálású darabjai közé tartozik.

11. *Steyrer Tanz*. (17. és 36. sz.) Páratlan ütemű: 3/2-es, ütemelőzővel kezdődő tánc.

12. *Trompeter Stückel*. (20. és 44. sz.) A kor toronyőreinek jellegzetes darabjai. A 20. számú homofón jellegű, a 44. számú kánonszerű imitációval kezdődik és csak a második részben válik szűkmenetűvé.

13. *Ungarländischer Tanz*: 5 darab (3., 4., 29., 33. és 56. számúak). Részletes ismertetésük megtalálható Szabolcsi Bencének „A XVII. század magyar dallamvilága”. Budapest című művében. Itt csak annyit róluk, hogy a későbbi idők hangszeres zenéjének, a verbunkosnak hangulata érződik belőlük. Mindegyikhez a nyugati 3/4-es táncokra emlékeztető gyorsabb utótánc, *proporcio*, járul ugyanarra a dallamra. A ritmusvariálás érdekes példáit isemrhetjük meg bennük. Kivétel az 56. szám, amely viszont A⁵, A. formájával régi stílusú dalainkra jellemző kvintváltó szerkezettel azonos. A 3. és 33. számúak motivikus anyagát érdemes összevetni Leópold Mozart által gyermekei: Wolfgang és Marianne („Nannerl”) számára összeállított *Notenbüchlein* egyik darabjával. Megtalálható Hernádi Lajos: A gyermek Mozart c gyűjteményében: 17. sz. Musett. „Ez a darab külön Wolfgang számára összeállított és 6. névnapja alkalmából atyjától ajándékba kapott „*Notenbüchlein*“-ben szerepel a szerző nevének említése nélkül”.

14. *Minet*. („Menüett”) 6 darab (6., 11., 19., 39., 40. és 47. sz.) Régi, lassú francia tánc 3/4-es ütemben, néha 1/4-es ütemelemzővel, minden cifrázás nélkül. Ezek a darabok a gyűjtemény anyagának értékelése szempontjából annál jelentősebbek, mert a kor más hazai gyűjteményeiben nem találhatók meg.

15. *Aria*. (dal): 10 darab (7., 9., 12., 14., 23., 35., 38., 42., 43. és 49. sz.) Mai szempontból nagy hiányossága a gyűjteménynek, hogy ezeknek a dalamos világi műdaloknak a szövegét nem örökíti meg. Érdemes lenne utánanézni, hogy Sopronban vagy a németajkú környéken valamilyen for-

májában nem élnek-e a nép ajkán ezek a népdal egyszerűségével azonos jellegű dallamok.

16. *Praeludium*. 4 darab (2., 5., 16. és 51. számok). Előjáték, azaz az egyházi zenében szertartást bevezető, vagy a korál-dallamokat előkészítő rész. Erre példa az 51. sz., amely az utána következő korál előkészítő része. A 2., 5. és 16. számok motivikus egyezése arra utal, hogy táncdallamok bevezetői. A 16.-nál még a számozásbeli egyezést is megtaláljuk a *Praeludium* és az *Englischer Tanz* között.

17. *Korál*: 14 darab (8., 15., 18., 25., 26., 27., 28., 32., 34., 45., 48., 50., 52. és 53. sz.). Ezek a reformáció korában keletkezett egyházi népelemek, valamennyi a mai napig is használatos gyülekezeti ének és éppúgy megtalálhatók Bach 371 korálgyűjteményében (pl.: 15—62, 18—257, 25—28 és 170. stb.), mint a most használatos énekeskönyvekben (Harmat—Sik: *Szent vagy Uram! Magyar Kórus*. Budapest, 1931.). Így a Wohlmuth János által lejegyzett 8. számú dallam alig pár hangnyi eltérést mutat a Harmat-Sik: *Szent vagy Uram!* 188. számú dallamától, amelynek forrásául Naray: *Lyra Caelestis* 1695. 11., 125. l. dallamai szerepelnek. Tehát a soproni 1689. évi lejegyzés a korábbi. Összevethetők továbbá a virginálkönyv 15. dallama a *Cantate Énekeljete*k 1950. 71. dallamával, a 26-os dallam a *Cantaté* 2., a 34. dallam a *Cantaté* 43. dallamával stb.

18. *Joseph, Salamon*. A 22. és a 41. számú darabok is egyházi jellegű dalok. Lehetek egyházi tárgyú színművek éneketétei is. Sajnálatos, hogy lejegyzésük szöveg nélkül történt.

Az egyes darabok kíséretében mutatkozó következetes fokozatosság és a technikai problémák tudatos bekapcsolása (tercek játéka, akkordikus játék) arra engednek következtetni, hogy a kíséretnek egy részét maga Wohlmuth János készítette növendéke képességeinek megfelelő nehézségi fokon. Ez a tény is bizonyítéka Wohlmuth jó pedagógiai érzékének, zenei jártasságának és gyakorlatiasságának.

Ha abból a szempontból tanulmányozzuk ezeket a kis zenedarabokat, hogy ezek teljesen kezdő zongorista elsőéves tanulmányainak gyakorlatai és ha össze is vetjük a mai kezdők részére készült zongoraiskolákkal, megállapíthatjuk, hogy gyakorlatiasságát, tömörségét tekintve, a közel 300 éves soproni gyűjtemény, zongoraiskolák összeállításának mintája lehet.

6. FELDOLGOZÁSOK

1. Payr Sándor „Zrinyi prókátora” című történeti tragédiájába beillesztette a 9. dal férfikari feldolgozását és a 43. számú áriát Kapi Gyula Hangszerelésében. (Kézirat.)
2. Kapi-Králik Jenő orgonára feldolgozta a 3. és 7. számot. (Kézirat.)
3. Takács Jenő: Soproni barokk muzsika. Négy tételes zenekari mű. 1940. (Kézirat.)
4. Jandek Gusztáv: Két trombita darab a soproni Stark-féle gyűjteményből. 1951. (Kézirat.)
5. Jandek Gusztáv: Soproni táncok. Ifjúsági zenekarra. 1951. (Kézirat.)
6. Farkas Ferenc: Régi magyar táncok a XVII. századból. Budapest. Zene-műkiadó Vállalat, 1952.
7. Farkas Ferenc: Zongoraiskola a tanítóképzők II. osztálya számára. Két magyar tánc a soproni kéziratból (35. és 36. szám). Budapest. Tan-könyvkiadó, 1953.

8. Gárdonyi Zoltán: Soproni táncok — szimfónikus zenekarra. — Budapest, 1953. (Kézirat.)

Jandek Gustav: Johann Wohlmuths Tabulatur aus dem Jahre 1689. Verf. bearbeitet die von Alexander Payr im Jahre 1910. bei der Ödenburger Familie Stark entdeckte Tabulatur, eigentlich eine Klavierschule, die zum Spiel auf der früheren Form des Klaviers, dem Virginal bestimmt war. Die 55 Stücke enthaltende Sammlung wurde im Jahre 1689 für Johann Jakob Stark, dem zwölfjährigen Sohn eines Ödenburger Gastwirts von einem Musiklehrer zusammengestellt. Bereits Payr vermutete, dieser Musiklehrer konnte nur der bekannte Ödenburger Organist, Dirigent und Musikpädagoge Johann Wohlmuth (1643—1724) gewesen sein. Verf. beweist jetzt an Hand einer autographen Handschrift Johann Wohlmuths, das Payr recht hatte. Die Tabulatur ist nicht nur für die lokale Musikgeschichte, sonder auch für die ungarische Musikgeschichte von großer Bedeutung, da sie zugleich die bisher bekannte *älteste Aufzeichnung* ungarischer Tänze enthält. Verf. bespricht die theoretische Einführung, sowie die einzelnen Stücke der Sammlung nach ihren Gattungen (ungarische Tänze, kirchliche Gesänge, evangelische Choräle, Meneutte, Gavotte usw.) und ihrer musikgeschichtlichen Verwandtschaft. Diese Aufsatz beschäftigt sich mit der Tabulatur, als der ersten ungarländischer Klavierschule.

A soproni liceum tanulójának külföldi tanulmányai 1680—1782-ig

Irta: Németh Sámuel

1. A KÜLFÖLDI TANULMÁNYOK LEHETŐSÉGE

1. A protestáns ifjúság a reformáció korától fogva szívesen kereste fel a külföldi egyetemeket. Itthon nem volt egyetem, ha valaki magasabb tanulmányokat akart végezni, Angliába, Németalföldre, Németországba, Olaszországba, Svájcba ment. Amint egy soproni krónika feljegyzi, 1557-ben mentek ki először Sopronból tanulók Wittenbergbe Melanchtonhoz éspedig: Wirth Mihály, Roth Jakab, Schreiner Sámuel és Rosenkranz Károly.¹ Révész közlése szerint „Gregorius Fábri Sempronienensis” már 1533-ban be volt írva a wittenbergi egyetemen.² S ezzel megindult a szakadatlan láncolata a külföldre vándorló tudományshomjas ifjúságnak. Ezek az ifjak, akik legtöbbször 3—4 évig maradtak künn, a kor színvonalán álló tudást, szélesebb látókört, az új szellemi áramlatok iránt való fogékonyságot hoztak magukkal. Gondoljunk csak Szenczi Molnár Albertre (Heidelberg, Strassburg, Altdorf), Apáczai Csere Jánosra (Utrecht, Leyden), Tótfalusi Kis Miklósrá (Amsterdam), Kőrösi Csoma Sándorra (Göttinga) stb. Ezért állapítja meg Kármán: „Általában mondhatjuk, hogy az evangélikus iskolák mindig több tért engedtek a korszerű tanulmányoknak, hiszen mindig átjárta őket valamely külföldi egyetem szellemi életének új meg új világossága”.³ Milyen élénk volt a külföldi egyetemekkel való összeköttetés, mily nagy számmal keresték fel őket ifjaink, arra is Kármán mutat rá: „Azon tizenhat év alatt, míg Mária Terézia idején az engedélyek kiállításá dalgában a legnagyobb szűkkeblűség uralkodott, 700 protestáns ifjú kapott útlevelet. Szép szám ez, ha meggondoljuk, hogy viszont a római kollégiumban kétszáz év alatt (1578—1782) mindössze 580 magyar és horvát nemzetiségű lelkész nyert kiképzést”.

2. Egészen 1725-ig minden korlátozás nélkül mehettek a tanulók külföldi akadémiákra. Ebben az évben, 1725. június 3-án jelent meg a Helytartótanács rendelete, amely szerint ezentúl akár katolikus, akár más

1. Kronik 1529—1720. A soproni ev. konvent levéltára.

2. Révész Imre: Magyar tanulók Wittenbergben Melanchton haláláig. Magy. Tört. Tár. VI, 207. l.

3. Kármán Mór: Közoktatásunk a XVIII. században. Budapesti Szemle 1911. 233. l.

vallású akar külföldre menni, ezt csak a Helytartótanács, illetőleg a király engedélyével teheti.⁴ Mi volt ennek a rendelkezésnek oka? A Helytartótanács kebelében fennálló vallásügyi bizottság világosan rámutat ezekre az okokra: 1. Az eretnekséget megerősítik, akik külföldről jönnek; 2. veszedelmes könyveket hoznak s a bennük lévő naturalisztikus, deisztikus, felforgató eszméket terjesztik; 3. hazatértük után is folytonos levelezésben állnak külföldi barátaikkal; 4. gazdaságilag is nagy kárt okoznak, mert tömördek pénzt visznek ki.

Az 1745-iki rendelet megparancsolta, hogy akik külföldön vannak, hat hónap alatt jöjjenek haza. — Az 1725-iki rendelkezést a királynő 1748-ban megszigorította azzal, hogy csak nemeseknek s olyanoknak engedte meg a kimenetelt, akik hatóságilag igazolják, hogy az útra szükséges pénzük megvan. A hétéves háború első éveiben senki sem kapott útlevelet. 1759-ben megengedik ugyan a kimenetelt, de csak olyan államokba, amelyek baráti viszonyban vannak a bécsi udvarral. Újabb korlátozás történt 1763-ban. Csak teológusokat engedett ki a királynő s ezeket is csak Erlangenbe és Utrechtbe, a jogászokat és az orvosokat a nagyszombati egyetemre utasította. Amikor pedig a Helytartótanács elhatározta, hogy a protestáns iskolákra vonatkozólag pontos nyomozást folytat, a nyomozás idejére (1763—1766) teljesen felfüggesztik az útlevelek kiadását. 1767-től kezdve a fentebb említett korlátozások mellett újra megindult a passualesek kiszolgáltatása.

Sok nehézséget, zavart, fennakadást okozott az útlevelek ügye. Mint Bahil Mátyás írja 1747-ben: „Ha kéri is az útlevelet, ritkán kapják meg, sok időt kell rá fecsérelni, kellemetlen zaklatást eltűrni. És sok költségbe is kerül, mert immár 20 frt-ot kell érte fizetni“.⁵ A soproni stipendiumok adminisztrátorának ügyelnie kellett arra, hogy aki külföldi ösztöndíjat kap, felmutassa évenként megújítandó útlevelét. Így az 1746. március 18-iki konvinti jegyzőkönyvben ezt a határozatot találjuk: „A Tübingában lévő Zech tanulónak a Lackner-alapítványból három évre stipendiumot engedélyezünk azzal a feltétellel, hogy édesanyja köteles évente a megújított útlevelet az alapítványok igazgatójának bemutatni“.⁶ Az útlevélkényszer megnehezítette az ösztöndíjak kiadását, mert bizonyos ösztöndíjak csak külföldi egyetemekre szóltak. Palm Renata alapítványából két teológus kaphatott ösztöndíjat, de csak akkor, ha németországi egyetemre mentek. A konvinti jegyzőkönyv szerint (1766. dec.) „néhány év óta az ösztöndíjat senki sem élvezhette, mert nem kaptak útlevelet“. Hogy az útlevelek megszerzése milyen nehézségekbe ütközött, erre vonatkozólag egy soproni tanuló esetéről számol be az 1749. január 3-án kelt konvinti jegyzőkönyv. Landgraf Ádám, rohonci származású tanuló soproni tanulmányainak befejezése után külföldre akar menni, hogy teológiai tanulmányokat folytasson. A szükséges útlevelet, ha nem tagadták is meg tőle, de elnyerését szinte lehetetlenné tették, mert a földesúr, Batthyány gróf nem akarta megengedni, hogy Landgraf külföldi egyetemet látogasson. Kénytelen tehát lemondani a teológiai tanulmányokról s „ad patvariam“ menni, hogy jogi tanulmányait elkezdhesse. Ezért erre a célra három évre a Gensel-alapítványból évi 25 forintot utal ki neki a konvent. Az

4. *Hrabovszky, Georgius: Scrinium Antiquum Quart.* Berzsenyi gimn. könyvtára. — Lc. 152. l.

5. *Tristissima facies.* Briegac 1747. 200. l.

6. A soproni ev. konvent jegyzőkönyve a konvent levéltárában.

útlevelkényszer tehát nemcsak megnehezítette a külföldi tanulmányokat, hanem igen sokszor életsorsokat döntött el. Landgraf esete bizonyára csak egy a sok közül. Koltai Vidos Imre, nagyalásonyi lelkész életéből is feljegyezte Hrabovszky György a következőket: „Tanult Nemesdömölkön s utóbb Sopronban 1754—1763-ig. Nem lévén reménysege a külsőországi Akadémiákra való menetelhez, az akkori szoros körülállások miatt T. Vidos Zsigmond Bátyja Urához ment pátváriára, de 1766-ban feltetszven ismét a szabadság, Jénába ment, oda lévén három esztendeig”.⁷

Csodálatos, hogy a lelkek sóvárgása a tudomány, a haladottabb viszonyok megismerése után mennyi akadályt tudott legyőzni! Mint Fináczy írja: „Mentek ki az ifjak nyíltan, útlevéllel, vagy ha ilyent nem kaphattak, titokban, kereskedőknek, íródeákoknak, katonáknak, vándorlegényeknek öltözve, minden képzelhető zaklatást bátran eltűrve, nem ritkán gyalogszerrel utazva be félországokat, de égve a lelkesedés tüzetől”.⁸ Tanulóink sorából csak egynek életéből sorolunk fel néhány adatot ennek a minden akadályt legyőző tudományszeretetnek a megvilágítására. Severini János, a későbbi selmecbányai rector, szükölködésben, betegeskedésben töltötte gyermek- és ifjúkorát. Hol nevelő volt, hol tanuló. Sopronba már mint primanus került, s amikor Hajnóczy naplója szerint 1742. május 2-án nyilvánosan búcsúzott az iskolától, már 26 éves volt. Hajnóczy kedvelte, s az ő ajánlására egy latin munkáját a jénai Latin Társulat évkönyvében már ez időben kiadta. Sopronban is sokat nyomorgott, itt írta a következő keserű hangú versét:

*Iamque per adversas agitur mea Musa procellas,
Sorte nec ulla mea tristior esse potest.
Non mihi sunt vires, nec qui color esse solet,
Vix habeo tenuem, quae tegat ossa cutem.*

(Muzsám immár ellenséges viharok között hányódik, sorsomnál sors nem lehet szomorúbb. Nincs már erőm, elhagyott régi színem s alig van vékony bőröm, amivel betakarjam csontomat). Sopronból Pozsonyba ment s 32 éves korában nyílt meg előtte a lehetőség, hogy Tübingába mehessen. Utiköltés híján Pozsonytól Tübingáig gyalog tette meg az utat, s három év múlva újra gyalog jött vissza. Közben szorgalmasan tanul, tudós férfiakkal (Mosheim, Wolff) ismerkedett meg, akikkel később levelezésben állott. Severini mint történetíró szerzett nevet magának. Első nagyobb történeti művét, a „Commentatio Historica” című Sopronban adta ki. Ugyancsak Sopronban jelent meg egy másik műve is: „De veteribus incolis Ungariae cis Danub”. (Sopronii, 1767). Severini már a hazai iskolák elvégzése után lehetett volna lelkész, tanár, de a magasabb műveltség után való vágy nem hagyta nyugodni s ez a lelkesedése győzött le betegséget, nyomort, távollásgot.

3. A külföldi egyetemek látogatásának okára érdekesen mutat rá Hrabovszky Sámuel búcsúbeszédében. A liceumban szokásban volt, hogy a végzett tanulók nyilvánosan búcsúztak az intézettől, s ez alkalommal egyik tanuló búcsúbeszédet (oratio valedictoria) tartott. 1755. márciusában ezt a beszédet Hrabovszky Sámuel tartotta, aki beszédében többek között

7. Hrabovszky György: Presbyterológia. Berzsenyi gimn. könyvtára.

8. Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Budapest, 1902. I. k. 215. l.

a következőket mondotta: „Nemcsak tudást, műveltséget jelent a külföld a tanuló ifjúság számára, hanem finomabb szokások, erkölcsök megismerését is“.⁹ Ezért mentek a liceum tanulói külföldre s a szinte kizárólag németországi egyetemekre pedig azért, mivel Sopronból aránylag ezeket érthették el a legkönnyebben. Kereskedelmi összeköttetések is ide irányították őket, a német nyelv pedig szélesebb körben volt nálunk elterjedve, mint bármely más nyugati nyelv.

2. ÖSZTÖNDÍJAK, ALAPÍTVÁNYOK, SEGÉLYEK

1. Az a szegénység, amely akadályos volt már a soproni tanuláshoz is, még érezhetőbbé vált, amikor a tanulók elhagyták hazájukat. Három forrásból kaphattak támogatást: a soproni ösztöndíjakból, külföldi egyetemeken magyar tanulók számára létesített alapítványokból és alkalmi segélyekből. A soproni ösztöndíjalapítványok összege a XVIII. század végén 50 460 forintra rúgott. Ebből 28 000 forint tőkét számíthatunk a külföldi egyetemeken tanuló ifjak segélyezésére (*stipendia academica*). Ezekből az alapítványokból különösen kiemelhetők: Lackner Kristóf (1631) 8000 forintja, Szentmártoni Figuli Mihály (1764) 3000 forintja, Gensel Adám (1720) 5000 forintja jog- vagy orvostanhallgatóknak, Radl Sámuel (1729) 7000 forintja egyetemen tanuló teológusoknak, Bárány Palmné Mayern Renata (1756) 10 000 forintja két teológus számára, akik 3—4 éven át németországi egyetemen tartózkodnak. Milyen hatalmas összegeket utalt ki a konvent ezekből az alapítványokból, kitűnik a konvent jegyzőkönyvéből. 1763—1767-ig, tehát négy év alatt 3650 forintot osztott ki a konvent külföldi egyetemeken lévő vagy patvárián gyakorló tanulóknak. Az ösztöndíjak évi összege különböző nagyságú, 20—200 forintig terjed. Hajnóczy Károly, Hajnóczy Dániel rector fia a Lackner-alapítványból egy évre 200 forintot kapott, annyit, amennyit a rector egész évi fizetése fejében.

Ezek az összegek kívül segélyezte még a konvent az egyetemi hallgatókat azáltal is, hogy 12—50 forint utiköltséget (*viaticum*) utalt ki nekik. A hálás ösztöndíjasok sokszor dedikálják disszertációikat a soproni konventnek abban a reményben, hogy a konvent hozzájárul műveik kinyomatásához. Ebben nem is csalódtak. Így például „Georg Horváth Studiosus Theologiae ist in Magistratum Philosophiae zu Wittenberg promovieret und wird pro F. s. Michaelis seine Disputation halten, bittet also um ein subsidium, dahero ihm ex fundatione Radliana bey H. Torkos per 30 fl. verwilliget worden“.¹⁰ Adott a konvent alkalmi segélyt is, így a korán elhalt Rotarides Mihálynak, a liceum volt kiváló növendékének irodalomtörténete kiadására 20 forintot küldött: „Wegen Herr Rotaridis Studiosi Schriften, so zum Druck befördert werden, sind 20 fl. resolviret worden, welche H. Samuel Serpilius ex cassa Raumschüsseliana zu zahlen... wird“.¹¹

Ösztöndíjat természetesen első sorban a soproni gimnáziumban végzett tanulók kaptak. Van eset, amikor a folyamodót arra való hivatkozással

9. Hrabovszky: *Scrinium Antiquum Qudvt.* XXI. Num. 19. Kézirat. Berzsényi gimnázium könyvtára.

10. A Konvent jegyzőkönyve, 1749. szeptember 12-i bejegyzés.

11. A Konvent jegyzőkönyve, 1747. augusztus 26-i bejegyzés.

11a. Gamauf: *Kirchengeschichtliche Dokumente II.* 3. Kézirat. Soproni Konvent levéltára.

sal, hogy tanulmányait nem a liceumban végezte, elutasítják, még akkor is, ha teológus. Kivételes esetekben azonban idegenek is kaptak segélyt.

Az ösztöndíjalapítványok jó részének az volt a rendeltetése, hogy az evangélikus egyházközségek részére lelkészek és tanítók képzéséről gondoskodás történjék. Ezért a folyamodók kiemelik, hogy egyházi szolgálatra készülnek, sőt mintegy kötelezvényt állítanak ki arról, hogy teológiai tanulmányokkal foglalkoznak és a lelkési pályára mennek. Ilyen kötelezvényt küldött be a konventnek 1682-ben Hegyfalussy György, a későbbi neves esperes. Ebben egyebek között így ír: „...a nyújtott támogatásért jóltevő Patronus Uraimnak hálás köszönetet mondok s jó lelkiismeretemre és becsületemre kötelezem magamat, hogy Isten segítségével egyedül a teológiai tanulmányoknak szentelem minden erőmet. . . s Patronus Uraim tudta és engedélye nélkül más életpályát nem választok“. (A soproni ev. konvent levéltára 465. III, 334.)

Az ösztöndíjért írásban kellett folyamodni (libellus supplex), az elnyert ösztöndíjat a stipendiariusok megköszönték és szorgalmat ígérték.

2. Tanulóink azonban nemcsak a konventtől, hanem a német egyetemektől is kaptak segítséget. A soproni tanulók ebben a században főleg Wittenberg, Jena, Halle, Lipcse, Tübinga, Erlangen, Göttinga, Altdorf, Kiel, Erfurt, Bécs egyetemeit keresik fel. Ezeket az egyetemeken a XVIII. század folyamán a következő segélyeket kaphatták magyarországi hallgatók:

Wittenbergben Kassai Mihály a wittenbergi egyetem assessora és adjunctusa egész vagyonát és könyvtárát a magyar egyetemi hallgatókra bagyta. A XVIII. században 13 magyar ifjút segélyezett az egyetem igazgatói tanácsa a Kassai-alapítványból 20—20 tallérral.

A *tübingai* egyetemen Eberhard württembergi herceg révén 1659-től kezdve 2—3 magyar teológus a szemináriumban ingyen ellátást kapott. A soproni konvent 1712. augusztus 12-én köszönő iratot intézett a württembergi herceghez, mert két soproni teológusnak, Asbóth Ádámnak és Szedonya Istvánnak a tübingai egyetemen ösztöndíjat biztosított.^{11a} A pozsonyiak kimutatása szerint Jiffer Sámuel a tübingai egyetemen a XVI. században alapítványt tett 12 magyar teológus számára, amelyet még a kimutatás keltekor, 1766-ban is élveztek a magyarok. (Az ev. egyetemes egyház levéltára: I. a. 14 : 9.)

Lipcseben, Jénában, Wittenbergben a konviktusban étkezettek azok, akik hetenként hat százsz garast, illetőleg évenként 20 forint 80 dénárt fizettek. Ez elég olcsó ellátás. Sopronból legalább 20 forintot kaptak, tehát már ebből biztosíthatták ezeken a helyeken az ételmezést.

Hallében azok, akik naponként két órai tanítást vállaltak az árvaházban, teljes ellátást kaptak.¹²

Ifjaink különböző ideig tartózkodtak künn. Aki csak tehetett, legalább két évig volt az egyetemen, de volt olyan is, aki 5—6 évig élt külföldi egyetemeken. S ha már egyszer künn voltak, igyekeztek több egyetemen megfordulni, hogy minél több egyetemi tanárt, tudóst ismerjenek meg, s minél szélesebb látókörre tegyenek szert. Ifj. Wohlmut János, amint diákalbumából megállapítható, Wittenberg, Halle, Kiel, Lipcse egyetemét

12. A külföldi ösztöndíjakról tájékoztatást nyújt: Zsilinszky Mihály: A külföldi egyetemeken a magyar protestáns ifjak részére tett alapítványi ösztöndíjakról. Tájékoztató.

látogatta. Semmelweiss Sámuel három évig tartózkodott Jénában, de innét, mint diákalbuma mutatja, tanulmányutakat tett Wittenbergbe, Lipszébe, Halléba, Erfurtba, Göttingába. Hajnóczy Sámuel két évet töltött Jénában, de albumában naumburgi, franckenthali, rüdersdorfi beírásokat is találunk.

3. KÜLFÖLDI EGYETEMEKET LÁTOGATÓ SOPRONI TANULÓK NÉVSORA

1680—1782-ig 109 soproni származású, a soproni evangélikus gimnáziumban (liceumban) végzett tanulóról tudunk *név szerint* is, akik külföldi egyetemeken tanultak. A kimutatás csak azokról a tanulókról készült, akiknek a neve mellett az egyetemek anyakönyvében ott van a Soproniensis, vagy Semproniensis. A 109 tanuló az egyetemek között a következőképpen oszlott meg: 67 volt Jénában, Wittenbergben 18, Halléban 10, Tübingában 7, Lipszében 3, Altdorfban 2, Utrechtben 1, Páduában 1. Lehetséges, hogy ezeken kívül mások is, más egyetemeken is voltak, de forrásainkból csak ezeket lehetett megállapítani, mint kétségtelenül soproni tanulókat.¹³ A tanulók között többen vannak, akik több egyetemet látogattak. Természetesen ezeket csak egy helyen vettük fel, ott, ahol kimutathatólag leghosszabb ideig tartózkodtak, vagy ahol dissertációjukat tartották.

Külföldi egyetemeken járt soproni tanulók névsora (1680—1782):

1. A Jénában tanulók névsora:

1680. Balog György	1704. Pauer Ádám
1680. Löw András	1705. Kappel János Keresztély
1681. Lachnerus Keresztély	1707. Pamer György
1686. Zuanna János Keresztély	1709. Reichenhaller Lipót
1687. Serpilus János	1711. Artner Ágost Lipót
1689. Payer János	1711. Petritsch Egyed Gottlieb
1690. Neuheller János Frigyes	1716. Artner G. Egyed
1695. Türk János	1717. Löw Károly Frigyes
1697. Unger Mátyás	1718. Neuhold János Jakab
1698. Barth János Konrád	1727. Müller János András
1698. Dobner János Gottlieb	1727. Liebezeit Lajos
1698. Liebezeit Sámuel	1722. Artner Farkas
1699. Pamer Lipót	1730. Gántus János
1701. Kramer János György	1732. Martius András
1701. Wohlmuth János Konrád	1732. Serpilus Henrik Gottlieb
1701. Engel Tóbiás Menyhért	1735. Hochholzer Dániel
1703. Kövesdy János	1737. Serpilus János Sámuel
1703. Dobner Ferdinánd	1737. Schreyer Mátyás
	1737. Wohlmuth János Lipót
	1738. Türk Lipót Konrád

13. A tanulók névsorát a következő művek alapján állítottam össze: Bartholomaeides, Joannes Ladislaus: Memoria Ungarorum... Pesthini, 1817; Haan Ludovicus: Jena Hungarica... Gyulae, 1858; Révész Imre: A jénai egyetemen tanult magyarok és erdélyiek névsora 1550—1850. Magyar Tört. Tár. IX. 209. 1, ua.: Magyar tanulók Wittenbergben Melanchton haláláig. Magyar Tört. Tár. VI, 207. 1; Gamauf Theophil: Oedenburg. Kirchengeschichte III, 334. 1; Magyarországi tanulók külföldön I. h. Szerkesztette dr. Ábel Jenő, összeállította Mokos Gyula. Budapest 1890.

1740. Serpilius György Kristóf
 1740. Kövesdi János Károly
 1741. Dobner Lajos Rudolf
 1741. Schneller Keresztély Theofil
 1743. Deccard János Vilmos
 1746. Rimay József
 1746. Balth Henrik Zsigmond
 1746. Preinberg Frigyes Zsigmond
 Balthazár
 1746. Prinberg János
 1747. Knogler Károly Sámuel
 1747. Fabricius Éliás Máté
 1747. Trogmayer János Theofil
 1749. Eutlhuber Károly József
 1752. Laitner Gottlieb
 1754. Deccard János Kristóf
 1762. Schneider Lipót
 1757. Ruckershausen Károly Rudolf
 1757. Artner Keresztély Ehrenreich
 1757. Hajnóczy Sámuel
 1760. Wietoris Jonathán
 1760. Artner Keresztély Honorius
 1767. Semmeiweisz Sámuel
 1767. Toepler Sámuel
 1767. Wilfinger Ernő
 1769. Szakonyi József
 1769. Donner Sámuel
 1770. Fabricius Mihály
 1774. Fabricius András
 1777. Royko János
 1780. Waltersdorfer Sámuel

2. *A wittenbergi tanulók névsora:*

1683. Psyllius György
 1689. Unger Mihály
 1689. Sowitsch Keresztély
 1689. Preining Jakab Erhard
 1689. Türk Mihály
 1692. Wohlmuth János
 1693. Singerl Pál
 1694. Fridelius György Dániel
 1699. Unger Mátyás
 1707. Deccard János Kristóf
 1710. Szép János
 1711. Deccard Zakariás

4. TANULÓINK ÉLETE AZ EGYETEMEKEN

1. Hogyan töltötték a magyarországi tanulók idejüket az egyetemeken, milyen szellemi hatásoknak voltak kitéve, azt elég szemléletesen írja le Kis János „Emlékezései”-ben (99—123. l.).

1791. szeptember 18-án hat, Sopronban végzett tanuló indult el külföldi útjára. Úgy látszik régi szokást követtek barátaik, amikor több kocsival elkísérték a messze útra indulókat az első faluig s ott velük együtt pár búcsúpoharat ürítettek s aztán baráti csókokkal s szomorú zenével útra bocsátották őket.

1712. Dobner Ábrahám Egyed
 (Jénában is)
 1712. Poch János Kristóf (Jénában is)
 1713. Schildberger Mihály
 1724. Ebner Mihály Ehrenreich
 1728. Steiner János
 1782. Lagler György

3. *A hallei tanulók névsora:*

1697. Prisoman Egyed Lajos
 1702. Unger János György
 1704. Tatay István
 1705. Dobner Sebestyén Ferdinánd
 1707. Török Ábrahám
 1708. Liebezeit György Zsigmond
 1715. Kövesdy János
 1716. Neuheller Reinhard
 1730. Sailer Károly Vilmos
 1742. Zech János Károly

4. *A tübingai tanulók névsora:*

1718. Weisz Mihály
 1719. Serpilius János Keresztély
 1723. Tieftrunk Konrád
 1738. Zech János Károly
 1746. Münch Fülöp Sámuel
 1746. Zech Kristóf
 1760. Asbóth János Gottfried

5. *A lipcsei tanulók névsora:*

1723. Wohlmuth János Ehrenreich
 1754. Elhard János Keresztély
 1725. Grünler Keresztély Ehrenreich
 1728. Stockinger Mihály Gottfried
 1743. Rothe Gottlieb (Jénában is)

7. *Páduában tanult:*

- 1699—1703. Gensel (Genselius Ádám.
 Gensel 4 évet töltött Jénában
 (1695—1699) és 4 évet Páduában.
 — Jénában is és Páduában is megszerezte a doktori
 címet.

8. *Utrechtben tanult:*

1682. Gruber Ábrahám

Härman Göttingäba, härman Jénäba igyekeztek. Hol bérkocsin, hol „parasztszekérhez hasonló postakocsin“ Lipcséig együtt utaztak. Innét három Jéna felé vette útját, Kis János, Németh László, Seybold pedig Göttingäba ment. Úgy látszik Göttingäban már volt a magyar tanulók előtt ismeretes diákszallás, mert mind a härman s rajtuk kívül még két ugyancsak soproni tanuló abban a házban laktak, amelyben ő előttük Schwartner és Asbóth János is lakott.

Göttinga abban az időben, amikor említett tanulóink itt tanultak, virágkorát élte. Az egyetemet II. György angol király alapította 1734-ben és szükségleteiről fejedelmileg gondoskodott. Az egyetemnek már az alapítása is szembeötlően mutatott rá az országokat átfogó kultúrkapcsolatokra, amit Kazinczy úgy fogalmazott meg, hogy az igazi író nemzetközi kapcsolatokot tart fenn és bele tartozik az európai kultúrközösségbe. Bizonyára ennek a kultúrközösségnek átélése volt egyik legnagyobb élménye külföldet járt ifjainknak. Ennek az élménynek volt egy felemelő, de volt egy elgondolkoztató, sokszor elszomorító hatása. Felemelő lehetett látni és bejárni az európai kultúra akkori fellegvárait, de visszapillantva onnét a magyar viszonyokra, rádöbbentek a külföldet járt magyarok Apáczai Csere Jánostól egészen Széchenyiig elhagyatottságunkra, sok viszonylatban elmaradottságunkra. S így támadt fel bennük, mint Kis Jánosban is a vágy, sőt felelősségérzés, az európai kultúrának a hazai talajon való terjesztésére, fejlesztésére. Kisnek elágazó irodalmi működését egy szempont irányította: az európai műveltségű, felvilágosult magyar társadalom kialakítása.

Ifjaink számára ezt az európai kultúrát elsősorban a tanárok előadásai és az egyetemi könyvtár közvetítette. Kis János kiemeli, hogy a göttingai tanárok „első rendű csillagokként fénylettek a literatura egén“. Különösen kiemeli Heynenek, Planknak, Splitternek, Eichhornnak, Heerennek, Bürgernek hatását. Heyne a klasszika filológiában alkotott maradandó értékű műveket, Eichhorn a keleti nyelvek nagy tudósa volt, aki Körösi Csoma Sándort is tanította, Spittler két másik társával, Gattererrel és Schlözerrel együtt az újabb pragmatikus történetírás és művelődéstörténet megalapítóit. Heeren az ókori népek műveltség történetével foglalkozott. Bürger mint költő keltette fel érdeklődését.

Külföldet járt magyar ifjaink rendszeren nem elégedtek meg egyetlen egyetem látogatásával, hanem igyekeztek különféle tudósokat megismerni. Mint Kis János írja, „más tudományos intézetbeli professzorokat is kívántam esmerni“, ezért 1792 őszén Jénäba ment. Jénäban nemcsak az egyetemi élet volt rá hatással, hanem a közeli Weimar is. A weimari udvar ez időben valóban a német irodalom és műveltség központja volt. Itt volt Goethe, Wieland, Herder. „A szomszéd weimärbeli nagy tekintetű írók minden lépten nyomon géniuszok gyanánt késérének s lelkesítének, noha őket csak távolról láttam s személyes látogatásoktól a csaknem imáadásig menő tisztelet, mellyel munkáik után irántok viseltetem, annyival is inkább visszatartóztata, mivel a tanulók közül különben is igen sokan ostromolták látogatásaikkal házaikat“. A jénai tanárok között ott találjuk Schillert, a másik nagy költőfejedelmet, akire a tanulók valóban olyan hódoló érzéssel tekintettek, mint „a jó polgárok jeles fejedelmükre“. Csudálták, de személyéhez bizonyos félelemmel és tartózkodással közeledtek. Kis tanárai között kiváló tudósek voltak még Griesbach, Schütz, Reinhold és Paulus.

Kiemeli Kis János, hogy ezek a professzorok nemcsak nagy tudású

emberek voltak, hanem ügyesek voltak a tanításban is és tanítványaikkal „példás emberséggel és szeretettel“ bántak. Schütz Kist, s vele együtt néhány kedvesebb tanítványát egyszer s másszor ebédre hívta s a vele töltött egy pár órát elmés tréfái által is felejthetetlen ünneppé tévé“. Reinholdhoz vacsorára volt többször hivatalos, s ilyenkor oly dolgokat is hallhatott és tanulhatott tőle, amelyekről leckéiben nem szólhatott. Fichte csak ebben az időben érkezett Jénába s így még nem lehetett oly nagy hatással rá.

A doktori disszertációkhoz fűzött rövid életrajzban és a tanulmányok feltüntetésében ott találjuk azoknak a tanároknak a neveit is, akiket az illető doktorandus hallgatott. Így például Deccard János Vilmos Jénában 1747-ben a következő professzorok előadásait hallgatta: *Daries* (tisza matematika), *Hamberger* prorektor (alkalmazott és kísérleti fizika, anatómia, physiologia, pathologia, semiotika, kémia, botanika, chirurgia s résztvett a gyógyítás módszerére vonatkozó gyakorlatain és boncolásain), *Wedel* (a gyógyítás módszere, lázas betegségek gyógyítása), *Stock* (collegium specialissimuma: a rosszindulatú lázokról), *Kaltschmied* (physiologia, chirurgia, boncolás).

2. A tanárok személyes hatása mellett a hallgatók tanulmányaiban az egyetemi könyvtár is nagy szerepet játszott. Göttingában az egyetemi könyvtár háromezrézrezer kötet könyvet és ötezer kéziratot foglalt magában, s mint Kis írja: „a tudósok vélekedése szerint, kivált az új literatúrára nézve, egész Németországban s talán egész Európában is leggazdagabb volt“. A könyvekhez könnyen lehetett hozzájutni, sőt a tanuló lakására is vihette. Itt nyerhettek tájékozást az ifjak a tudomány akkori állásáról s irányítást könyvek megszerzésére.

A külföldi egyetemre ment tanulók a szükséges előképzettséget a soproni liceumban megkapták, úgyhogy sem nyelvi, sem tárgyi nehézségeik nem voltak. Kis szerint: „Schwartner Horatiust és Virgilt, s Rakvicz Homér Iliaszát és János evangéliomát úgy magyarázták és világosították, hogy sem Göttingában Heyne, sem Jénában Griesbach és Schütz efféle leckéit sem hallgattam sem több gvönyörrel, sem több haszonnal“. Raics Péter, a Magyar Társaságnak később lelkes vezetője, fiatal tanár volt, amikor Kis János és társai a felsőbb osztályokba jártak. Jénában tanult, sok könyvet hozott magával s ezeket szívesen ismertette tanítványaival. Schwartner, Wietoris magánkönyvtára is rendelkezésére állt a tanulni vágyó fiataloknak. Szorgalmasan igénybe is vették. Itt találta meg Kis János és Németh László azokat a nyelvtankönyveket, amelyek segítségével a modern nyelveket is elsajátíthatták.

Nemcsak az iskolai tananyagot tanulhatták tehát meg kiváló tanárok vezetésével, hanem mint Kis és Németh magánszorgalomból még megtanulták a francia, olasz, angol, spanyol nyelveket is annyira, hogy eredetiben olvashatták e nemzetek irodalmának remekeit (Eml. I. 47).

3. Göttingában 1791-ben 20 magyar tanuló volt. részben reformátusok, részben evangélikusok. Kis János főleg ezekkel érintkezett, külföldiekkel, illetőleg németekkel nem barátkozott. Három okot említ, hogy ezt a mindenesetre feltűnő jelenséget megmagyarázza: az ilyen barátkozás sok pénzbe kerül, idegen földön jól esett magyarokkal magyarul beszélni s végül több szellemi hasznot remélt a magyarok társaságából, mint a náluk jóval fiatalabb és nagyobbrészt jóval éretlenebb németekéből. A magyar tanulók tehát összetartottak. Ha valamilyen érdekes irodalmi ujdonság, vagy röpirat jelent meg, azt többen együtt olvasták s nézetüket

egymással közölték. Vasárnaponként szokásban volt, hogy délelőtt 11 és 12 óra között jelesebb professzoraiknál hárman-négyen látogatást tettek. Gondoosan ügyeltek arra, hogy nemzeti becsületükön folt ne essék, sőt, hogy a magyaroknak jó hire-neve legyen. A hűsz magyar között legkiválóbbnak Barcafalvi Szabó Dávidot tekintették. Közöttük volt Budai Ézsaiás is, a későbbi kiváló történettudós. Hogy a magyar tanulók csakugyan megbecsülték magukat, azt az egyetemi pályázatok is mutatják. Az angol király a göttingai egyetem négy kara számára minden évben egy-egy arany emlékpénzt adott pályakérdések jutalmazására. Az emlékpénz 26 arany nehézségű volt. Három év leforgása alatt két magyarországi és egy erdélyi tanuló nyerte el a jutalmat. Egyik közülük soproni volt: Ásbót János,¹⁴ Kis jó barátja, a másik kettő Schedius Lajos (1790) és Binder János (1791).

A társas élet Jénában élénkebb volt, mint Göttingában. Nem volt már az a nyegle, sokszor durva, szinte barbár „renommista“ viselkedés, ami a német egyetemi hallgatókat előbb Jénában és másutt is jellemezte, de hangosabb, vidámabb életet éltek, mint a göttingaiak. Szombaton délután, amikor előadások nem voltak, kirándultak valamelyik szomszéd faluba s ott egy-két pohár sör mellett énekelték a divatos bordalokat és szerelmi dalokat. Löw Károly Frigyes albumában is találunk utalást arra, hogy ifjaink a szorgalmas tanulás mellett az ifjúság természetes vidámságáról sem felejtkeztek meg. Löw Károly, soproni származású, a soproni líceumban végzett tanuló 1717—1721-ig volt Jénában. Tizennyolc magyarral volt itt jó barátságban, mint albumának bejegyzései mutatják. Ezek alkották a „Fürstenbrunnische Gesellschaft“-ot, amely valami vidám, alkalmi diákársaság lehetett. Ezért találunk az aláírások között olyan neveket, amelyek valószínűleg tréfás álnevek, pl. Elszökő János. Tanulótársai között soproni csak egy volt, Artner György. A „Fürstenbrunnische Gesellschaft“-ban, úgy látszik, nagyon jól érezték magukat. Gyakó Mihály bejegyzése valami diákdalra emlékeztet, amit ott Fürstenbrunnban énekelhettek:

*So lebt man redlich,
So lange man ein Student heisst,
Bis das man endlich
Aus Jena reist.*

5. DOKTORI ÉRTEKEZÉSEK

Tanulóink igyekezetét doktori értekezéseik szép száma is mutatja. A doktori címért (pro gradu doctoris) főleg az orvostanhallgatók írtak tanulmányokat (dissertatio inauguralis medica). A doctori vizsgálat ünnepélyes keretek között folyt le. A vizsgálat egyes mozzanatait például Deccard János Vilmosnál követhetjük nyomon. Deccard János Jénában doktorált 1747. októberében. Először az orvosi kartól kérte a kandidátusok sorába való felvételét. Mint kandidátus az előirt vizsgálatokat letette s erre a kar megengedte, hogy disszertációját 1747. október 7-én előterjeszthesse

14. Sopronio Hung. Commentatio de interpretatione Codicis Sacri ad communia omnes libros interpretandi principia revocata in certamine literario proemio ornata. Göttingae, 1791.

s nyilvános vitában megvédhesse. A dékán (Kaltschmied Károly Frigyes) erre az ünnepélyes vizsgálatra, illetőleg vitára meghívta az egyetem prorektorát, barátait, polgárait, hogy megjelenésükkel emeljék az ünnepély fényét. A vizsgálat elnöke Hilscher Simon Pál egyetemi tanár volt, akit Deccard patronusának és tisztelt tanárának nevez. Amikor a hallgatók egybegyűltek, az elnök felszólította a jelöltet, foglalja el a katedrát és az opponensekkel szemben védje meg disszertációjának tudományos álláspontját. A disszertációhoz fűzött üdvözlő költeményekből tudjuk, hogy Deccardnak legalább négy opponense volt: Reusch János, Wogauius János Konrád (svéd), Kessel János Frigyes és Mittelhausser Lebrecht Daniel Kristóf. A vizsgálat bizonyára jól sikerült, amit a négy opponensnek Deccardhoz írt üdvözlő versei is mutatnak. Mittelhausser írja: „Du, Gelehrter Freund, den Doctor Hut mit Recht verdienest...“ Ez volt, úgy látszik, a rendes menete a doktori cím megszerzésének.

A disszertációk címében ott találjuk az elnök nevét valamennyi hosszú barokk címével, a címlap belső oldalán ajánlást a soproni evangélikus konventhez vagy a városi tanács tagjaihoz, mint jóltevő patronusokhoz. Például Gruber Ábrahámnak 1682-ben Utrechtben megjelent disszertációjának az evangélikus konventhez intézett ajánlása így szól: „Viris admodum reverendis, præcellentibus, clarissimis, generosis, nobilissimis, consultissimis atque prudentissimis Dominis adsectoribus spectatissimis Incliti CONVENTUS ECCLESIASTICI AUG. CONFESSIONIS, qui est Sopronii Reg. liberaque Ungar. Infer. Civitate, Patronis et Fautoribus aeternum mihi suscipiendis Specimen hoc inaugurale offert et ad natales oras depositum Cliens humillimus Abrahamus Gruber auctor“.

Soproni tanulók orvosi disszertációiból a soproni Berzsenyi-gimnázium könyvtára őrzi:

E DISSERTATIO MEDICA
INAUGURALIS,
DE
FEBRIBUS
Continuis Acutis,
QUAM D. O. E. I. O.
AUSPICIO GRATIÆ DIVINÆ,
Ex Auctoritate Magnifici D. Rectoris,
Dn. PETRI VAN MASTRICHT,
SS. Theolog. D. ejusdemque P. P. celebrissimæ,
Illustriæ Academia Trajectinæ Senatus, & Gratissimæ Facultatis Medicæ decore,
PRO GRADU DOCTORIS
Summiusque in Arte Medica Honoribus & Privilegiis
vix ac legimus optulimus.
publicè disquisitioni subicit,
ABRAHAMUS GRUBER, SOPRONIO. (Orb. & Patris.)
Ad diem 15 Aprilis, horæ 10. præcis.

D. Oe.
E. 120.

ULTRAJECTI
7716 APPELLARIANIS, 1682.

Gruber Ábrahám doktori értekezése
1682-ben az utrecht egyetemen

VIRIS

Admodum Reverendis, Præcellentibus, Cla-
rissimis. Generosis. Nobilissimis, Consultissimis
atque Prudentissimis,

Dominis Adsectoribus spectatissimis,
**INCLITI CONVENTUS
ECCLESIASTICI**

August. Confession.

Qui est

SOPRONII

Reg. liberæque Ungar. infer. Civitate,

Patronis & Fautoribus æternum mihi suscipiendis

Specimen hoc inaugurale offert, & ad natales oras faceretque

Ex merito deponit,

Cliens humilimus

ABRAHAMUS GRUBER,
Auctor

Gruber Ábrahám 1682-ben Utrechtben
nyomatott doktori értekezését a soproni
evangélikus konventnek ajánlja

Abrahamus Gruber Hungarus Sopronio: Dissertatio medica inauguralis de Febribus continuis acutis Ultrajecti, 1682.

Georg Sigismundus Liebezett Soproniensis Hungarus: Dissertatio inauguralis medica de tumore oedematoso podagrico. Halae Magdeburgicae, 1713.

219

DISSERTATIO INAUGURALIS MEDICA

DE

TUMORE OEDE-
MATOSO PODA-
GRICO, 2° & 12°

QUAM
RECTORE MAGNIFICENTISSIMO,
SERENISSIMO PRINCIPE AC DOMINO,

DN. FRIDERICO WILHELMO,

PRINCIPE BORUSSIE, MARCHIONE BRANDENBURGICO, RELIOVA,

IN ACADEMIA FRIDERICIANA,

GRATISSIMO FACULTATIS MEDICÆ CONSENSU

PRÆSIDE

DN. GEORGIO ERNESTO STAHL,

CONSIL. AUL. ET ARCHIAT. REG. MED. ET RERUM NATU-
RALIUM PROFESSORE PUBL. ORDIN. ACAD. NAT. "SIC. COLLEGA LON-

GE DIGNISSIMO, DECANO & SPECTATISSIMO.

DOMINO PATRONO, PRÆCEPTORE AC PROMOTORE SUO

omni Gratulatione et que honoris in his actum colenda.

PRO GRADU DOCTORALI,

Summoque in Arte Medica Honoribus, Insignibus ac Privilegiis

More Minorum Solenni obtinentis,

Al. d. Mart. M. DC. XIII. hactenus et perenni

IN AUDITORIO MAJORI

Publico Exactorum Examine submisit.

GEORG. SIGISM. Liebezett |

SOPRONIENSIS HUNG.

HALÆ MAGDEBURGICÆ.

CHRISTIANI HENCKELII. Acad. Turonæ.

Liebezett György Zsigmond,
néves soproni orvosnak doktori érte-
kezése a hallei egyetemen 1713-ban

Jo. Jacobus Neuhold Sempronio Ungarus: De lienis genuino usu. Lipsiae, 1722.

Carolus Wilhelmus Sailer Sempronio Hungarus: De pulmonum subsidentium experimenti prudente applicatione. Halae, 1728.

Michael Gottfried Stockinger Sempr. Hungarus: De medicamentorum purgantium natura et usu. Erfordiae, 1728.

Joannes Guilelmus Deccardus Sempronio Hungarus: Dissertatio inauguralis medica de morborum acutorum prae chronicis malignitate et lethaltate. Jenae, 1747.

Sigismundus Theophilus Rothe Soproniensis Hungarus: De diaeta convalescentium. Altdorfii, 1750.

Honorius Wilhelmus Kastenholtz Sempronio Hungarus: Dissertatio Inauguralis Medica sistens consecraria quaedam theroretico-practica ex historiis quatuor febrium tertianarum intermittentium deprompta. Altorf, 1745.

Joh. Theophilus Trogmayr Sopronio Hungarus: De inflammationum therapia. Jenae, 1754.

Josephus Conrad nobilis Sopronio Hungarus: Philosophia Historiae Naturalis. Vindobonae, 1779.

Jo. Christophorus Elhard Sempronio Hungarus: Aetiologiae chymicae

dissertatio sexta de contraria medicina ad leges chymicas praecipue salium. Lipsiae, 1756.

Carolus Friedricus Löw nobili Semproniensi Hungaro: Dissertatio inauguralis medica de Polypodio. Jenae, 1721.

Löw Károly Frigyes doktori fokozatának elnyerése alkalmából barátai üdvözlék s a sok német és még több latin üdvözlő vers között kedves meglepetésként hat Mayoer Sigmondnak, a filozófia és az orvosi tudományok tanulójának magyar verse. Löw nevére célozva írja:

*Hidd el, Te felőled mind eztet remélik,
A kik, többi között csak Nevedet nézik,
Osztán bölts Átyádrul a ki emlékezik,
Azt mondja: belőled Tudós Orvos válik.*

*Mivel mint Oroszlány Oroszlány fiaikat
Szül, nem ina-szakadt s más gyenge Vadakat,
Hanem mindenekben hozzá hasonlókat,
Vadak királyoknak kik mondják magokat.*

*Ugy Te is ki ezen erős Vad nevéül
Neveztetel, mondják: nem lött ez ok nélkül,
Mert fog példát venni, minden kétség kívül,
Ezen Vad Allatnak kopasz Kölykeirül. . .*

Sajnos, nem minden külföldet járt s doktori fokozatot nyert tanulónk értekezését ismerjük ebből az időből. Így például Gensel Ádám, a későbbi neves soproni orvos, 1695. augusztus 24-én iratkozott be a jénai egyetemre. 1701-ben viszont már Páduában találjuk, ahol a német nemzet könyvtárosa lett. Itt adta ki 1703-ban doktori értekezését is: „Theses philosophico-medicae Sacrae Caesareo Regiaeque Majestati Josepho I. Romano-imp. dedicate pro suprema in philosophia et medicina laurae consequenda. Promotore Excell. Bernardino Ramazzini Professore. Patavii, 1703.. In folio regali maximo, cum figuris aeneis”.¹⁵ Egyetlen példánya sem ismeretes, ami annyival nagyobb kár, mert Veress Endre szerint ez a legelső, képekkel díszített s magyarországi szerzőtől származó orvosi mű.

6. A DIÁKALBUMOK

Tanulóink külföldi tanulmányait érdekesen világítják meg az ún. diákalbumok. Kis János „Emlékezései“-ben az egyik fejezet (II, 3.) címe: „Albizálásom“. Ennek a fejezetnek az elején megmagyarázza, hogy a külföldre készülő diákok miért készítettek albumot s miért jártak ezekkel patronusaiknál. „Mint hogy a protestáns prédikátori hivatalra készülő ifjak legtöbbször szegény szülők gyermekei, azért ezeknél régtől fogva szokás vala az albizálás, azaz egy albumnak, vagy tiszta papirosú emlékkönyvnek, melybe az adakozók írják neveiket, vivése mellett a magok vallási felekezetübeliektől országszerte segedelem kérése“. Külföldön természetesen nem gyűjthettek adományokat, ott neves professzorok, jó barátok

15. Veress Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221—1864. Bp., 1941. 217. — Gensel Ádámra még vö. Payr Sándor: Sopronvármegye 1925. júl. 19. szám.

Jénai diákszoba 1766-ban
Semmelweis Sámuel, líceumi tanár diákalbumából

bejegyzése a kéregető könyvet valóban „emlékkönyvvé“ változtatta. Mielőtt tehát a soproni diák külföldre ment, akár teológus volt, akár jogásznak vagy orvosnak készült, fogta albumát s tisztelgett vele Sopron város előkelő, jómódú polgárainál, az iskola patronusainál s ezzel a tisztelgéssel s az album bemutatásával egyúttal már adományt is kért.

Ezek az albumok több szempontból érdekesek, értékesek. A bejegyzések időpontja és helye a tulajdonos életrajzához szolgált hiteles adatokat. A beírók között sokat találunk, akiknek bejegyzését, a múltból hangzó üzenetét kegyelettel nézegetjük, mert városunk, vagy hazánk művelődéstörténetében szerepet játszottak. Értékesek ezek az albumok azért is, mert sokszor csak ezekből tudjuk megállapítani, hogy tulajdonosuk a külföldi egyetemeken kiket hallgatott, kiknek a szellemi hatása alá került s hogyan közvetíthette így az ott uralkodó teológiai, jogi és orvosi tudományos irányzatot.

Eddig 16 volt líceumi tanuló albuma ismeretes. Ezek:

1. Wittnyédy Pál (albuma a család birtokában);
2. Id. Wohlmuth János (albuma 1945-ben elpusztult);
3. Ifj. Wohlmuth János (albuma 1945-ben elpusztult);
4. Löw Frigyes (albuma 1945-ben elpusztult);
5. Gruber Ádám (albuma a soproni ev. konvent levéltárában);
6. Steiner János (albuma a család birtokában);
7. Deccard Vilmos (albuma a kismartoni Wolf-múzeumban);
8. Pamer Ferdinánd (albuma Simon Elemér gyűjteményében);
9. Hajnóczy Károly (albuma 1945-ben elpusztult);
10. Hajnóczy Sámuel (albuma 1945-ben elpusztult);
11. Semmelweis Sámuel (albuma a soproni múzeumban);

12. Rát Mátyás (albuma a Nemzeti Múzeumban);
13. Ihász Imre (albuma 1945-ben elpusztult);
14. Stráner György János (albuma a soproni múzeumban);
15. Wüstringer Keresztély (albuma ismeretlen helyen);
16. Artner Keresztély Honorius (albuma a soproni levéltárban).¹⁶

Hogy az albumok jelentőségét, sajátosságait láthassuk, bemutatom id. Wohlmuth János^{16a} albumát, amelyet még 1944-ben tanulmányoztam.

Az album fekete bőrkötésű, aranyozott szegéllyel. Az elülső táblán J. W. betűk és az 1663. évszám. Az album első lapján Wohlmuth szépen festett címere található „1663 Johann Wohlmuth“ felirással. Az album 75 beírást tartalmazott.

Wohlmuth soproni tanulmányait 1663-ban fejezte be s mielőtt külföldre ment, elvitte albumát soproni tanáraihoz, patrónusaihoz, ismerőseihez. Hentschel Sámuel rector Pál apostol leveléből ezt a rövid görög idézetet írta be: „tá áno“ (az odafenn levőket t. i. keressétek, Kol. III, 1.). Unger Mihály tanár, mint általában a soproni beírók, utal az ország szomorú háborús helyzetére („Domine serva, quoniam perimus“) s a „turbulenta patria“-ról szól. Tieftrunk Dániel tanár kiemeli Wohlmuth zenei tudását; „Ob Musicae artem, in qua haud mediocriter valet“ (a zenében nem közönséges képessége van). A polgármester, Zuana Menyhért Péter Luther fordításában idézi Judit könyvét s említi, hogy Magyarország halálos küzdelemben áll (agonizans Hungaria). Sopron három kiváló lelkésze, Schubert János, Lang Mátyás, Sobitsch Kristóf is beírja nevét. Natl Lipót különösen kiemeli az ország súlyos helyzetét, idézi Ovidiust: „Vivitur ex raptō, non hospes ab hospite tutus...“ (Rablásból élnek, a barát a barátjától sem biztos). A neve előtt az ajánlásban írja: „A hazának ebből a zürzavaros állapotából békésebb földre utazó ifjúnak“. A zenével Wohlmuth már tanulókorában szívesen foglalkozott, szoros barátság fűzte mind a ruszti, mind a soproni orgonistákhoz. Ezért írja Weigling, ruszti orgonista az albuma: „Musica noster amor“ (A zene a mi szerelmünk). A soproni Psyllius Lukács orgonista és Kalinka János kántor bejegyzése sem hiányzik. Wohlmuth Sopronból Boroszlóba ment. Itt az Elisabethaneum nevű híres gimnáziumban töltött két évet. A soproniak Boroszlóval a borkereskedelem révén is, és e gimnázium révén is szoros öszeköttetésben állottak. Gruber Ádám, Torkos József soproni lelkészek is itt fejezték be gimnáziumi tanulmányaikat. 1663—1665-ig tartózkodott itt Wohlmuth. A gimnázium igazgatója, Major Illés 1665. októberében igen meleg hangon búcsúzik tőle. Boroszlóból 1665. szeptember 23-ika után Wittenbergbe megy s itt az egyetemen tölt két évet (1665—1667). Amikor innét eltávozik (1667. január 5.) akkor írnak albumába hírneves tanárai. Meisner János a pedagógushoz illő következő szavakat jegyzi be: „Serimus arbores, quae prosint posteris“ (Fákat ültetünk, amelyek majd a következő nemzedéknek teremnek). Itt találjuk Calov, Deutschmann, Quenstett, Strauch, Herrmann, Wendelerus neveit. Calov, Deutschmann, Quenstett a wittenbergi orthodoxia legkeményebb őrzői s ez időben éltek virágkorukat. Támadták a pietistákat. Deutschmann 263 fajta eretnekséget süttött a pietista Spenerre.

16. *Csatkai Endre*: Régi licisták albumai. A Soproni Evangélikus Liceumi Diákszövetség Emlékkönyve 1918—1938. Sopron, 1938, 190.

16a. Wohlmuthra v. ö. Jandek Gusztáv tanulmányának idevágó adatait e számunkban.

Trentsch Keresztély, a logika és metafizika tanára volt itt a szállásadója. Trentsch 1667. január 5-én búcsúzik „domesticus“-ától s Wohlmuth négy nap múlva már Lipcsében, Lange Sámuel superintendensnél tisztelgett s tőle is kapott emléksorokat. A sok latin, görög, héber, német bejegyzés mellett szinte üdítően hat az egyetlen magyar nyelvű beírás: „*En Gadoczý István voltam ezzel az én jó akarómmal 2 Julii Anno 1667*“.

Wohlmuth naplójából főleg a tanárok, a patrónusok szólnak hozzánk, baráti hangot keveset találunk. Annál többet Semmelweis Sámuelében. Semmelweis, a soproni ev. líceum későbbi tanára, Jénában tanult 1767—1770-ig, de albuma tanúsága szerint felkereste Wittenberget, Lipcsét, Hallét, Erfurtot, Göttingát is. Meglepően széles a baráti köre. Nemcsak jénai baráti köre tárul fel előttünk e bejegyzésekből, hanem megismerjük Wittenbergben, Erfurtban, Göttingában, Hallében, Lipcsében tanuló honfitársait is. Ezek közül Wallaszky Pál, a magyar irodalomtörténet úttörője, a későbbi jolsvai lelkész, 1767. október 7-én Lipcsében ezt írja az albumba: „*Trahimur omnes laudis studio et optimus quisque maxime gloria afficitur*“ (Mindnyájunkat a dicséret után való törekvés visz s a legkiválóbb elnyeri a dicsőséget). Semmelweis albumába a három év alatt amíg Jénában tanult, 37 „Hungarus“, illetőleg „Transylvanus“ írta be a nevét. Köztük a következő soproniak: Töpler Sámuel, Wilfinger János Ernő (aki a XVIII. század végén mint soproni lelkész újra megszólaltatta a magyar nyelvet a szószéken s megírta a dunántúli superintendensek életrajzát magyar nyelven), Schneider Lipót, Donner Sámuel, Vidos Imre és Szakonyi József.

7. A KÜLFÖLDI EGYETEMEK HATÁSA

Ezek után felvethetjük immár a kérdést, hogy tanulóink külföldi útjukról mit hoztak magukkal, milyen szellemi irányzatoknak lettek itthon a képviselői.

A XVIII. századot „a filozófikus“ század nevével tisztelték meg. Ezt az eszméktől forrongó századot a fiatal Kis lelkesülten üdvözli:

*Idvez légy nagy század, emeld fel fejedet,
Nem borítja homály soha szép fényedet...
S amaz özönében a világo sság-nak,
Melly egykor nappalt át az egész világnak
Te is olly tündöklő sugárt vegyítettél,
Mellyel nagy jóltévő s halhatatlan lettél.*¹⁷

Az e korszakban külföldi egyetemeket járó soproni tanulóinkra tanulmányaik különösen három irányban hatottak: A kor színvonalán álló tudást és a tudományok szeretetét hozták magukkal; megrendültek az egyház dogmaiba vetett hitükben; az iskolákban új tanterveknek és tanítási módoknak lettek terjesztői.

1. A kor színvonalán álló tudást hozták magukkal, akár orvosok, akár teológusok, akár jogászok voltak, de különösen az orvosok szaktudásán észrevehető ez. Ebből a szempontból elég, ha a következő három tanulóink

17. Kis János Versei 1815. III. kötet 52. lap. A tudományok rágalmozói ellen.

nevét említjük: Löw Károly Frigyes (Jéna: 1717—1721), Liebezeit György Zsigmond (Halle: 1708—1713) és Gensel János Ádám (Jéna: 1695—1699, Padua: 1699—1701). Mind a hárman Sopron városának neves orvosai voltak a XVIII. században. A botanika ez időben az orvosi tudományok fontos segédtudománya volt. Löw különösen ez irányban kepezte magát s Deccarddal együtt megírta a *Flora Semproniensis* című művet, amely az első magyar növényenumeráció.¹⁸ Deccard Wittenbergben Heucher Henrik híres botanikus előadásait hallgatta s egész életére döntő irányítást kapott. Felkutatta Sopron vidékét, gazdaságföldrajzi, természetrajzi, néprajzi leírást ad róla kéziratban maradt munkájában: „Succincta Comitatus Semproniensis descriptio”. (Az ev. egyetemes egyház levéltára: V. 31.). Gensel Jénában 1699-ben, Paduában 1703-ban szerzett doktorátust. Hogy Sopronban mint orvos milyen tekintélyben állott, mutatja az is, hogy Eszterházy hercegnek házi orvosa volt. Veszprémi öt megjelent orvosi művét sorolja fel s több cikket, amelyek német orvosi folyóiratban jelentek meg. Irodalmi működése alapján a Berliini Tudományos Egyesület (Regia Societas Scientiarum Beroliensis) tagjává választotta, mint Löw Károlyt is. Veszprémi Löwnek kilenc nyomtatásban megjelent munkáját említi és két fontos kéziratát.¹⁹

2. A külföldi tanulmányok másik hatása az egyházak dogmái iránt való közömbösség, elhidegülés, sokszor éles szembeszállás. A felvilágosodás irodalma éppen az egyházi tanok s ezzel együtt a papok ellen fordul. A göttingai egyetem is, de különösen a jénai, a szabad szellem hazája volt. Az ifjúság mohón kapott az új tanokon. Mint Kis János „Emlékezései”-ben (I, 104. l.) írja: „Ha valami literaturai ujdonság s kivált nevezetes röpirat figyelmünket magára vonta, azt hárman, négyen is együtt szoktuk elolvasni s róla ítéletünket egymással közölni”. Kist is megragadták az új eszmék. „Hiúságonnak hízkeledett az a gondolat, hogy a pór seregből kilépvén a megvilágosodottak közé avatkoztam. Számos uralkodó véleményeket s vallási szertartásokat a babonák közé számláltam s képzelődesemben már böles valék” (Eml. I, 122). Kis ezen az állásponton nem maradt meg, hisz lelkész lett, a racionalizmus azonban későbbben is erősen érezte hatását irodalmi működésében, egyházi irányú műveiben is. Öreg korában is vallotta, hogy „a bölcsekedésnek kell minden tudományos foglalkozásban, még a keresztény hitnek az okossággal összehasonlításában is oktatónak lenni”. Kazinczyhoz írt levelében még határozottabban írja: „Hogy lehetne a vakbuzgóságnak csak nyoma is bennem, holott az ez ellen írott elmés írásokat már 16—17 esztendőskoromban mohón olvastam s azolta tsaknem az egész pályát (talán az egészet is) végig futottam, mellyet valaki a vallás meghányásában-vetésében járhat. Az erkölestudomány mindaz, ami a próbát megállotta” (Kazinczy levelezése, IX, 320).

Ez a racionalizmus meglátszik a liceum tanárainak működésén is. Csak egyet emelünk ki. Wietoris Jonatán a soproni liceumban végezte tanulmányait, Jénában három évig járt az egyetemre 1760—63) s 1767-ben a liceumhoz választották meg konrektornak, majd Farkas Ádám után, 1786-ban rektornak. A róla szóló tudósítások mind kiemelik az ifjúság iránt való atyai szeretét, nagy tehetségét, szíves, kedves modorát, a termé-

18. *Gombocz Endre*: Az első magyar növényenumeráció Deccardtól. Növénytani Közlemények II. (1903), 162. l.

19. V. ö. *Veszprémi István*: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia Lipsiae, 1774.* 95. 54; *Heimler Károly*: *SSz* V. 139.

szettudományokban, különösen azonban a történetben való nagy jártaságát és irodalmi munkásságát. Minden kiválósága ellenére racionalisztikus felfogása a vallásról, kellemetlen helyzetbe hozta. „Seine Gleichgültigkeit gegen alles Positive in der Religion riss ihn zu manchen unvorsichtigen Ausserungen hin, die hie und da nachteilige Wirkungen brachte“.²⁰ E nyilatkozatai miatt került a konvent fegyelmi széke elé s 1789. márciusában hivatalát is elvesztette. Csak tanártársainak, barátainak közbenjárására változtatta meg a konvent határozatát.

3. A harmadik hatás, amit tanulóink külföldről magukkal hoztak, főleg az iskolaügyet érinti. A tanulók jó része lelkésznek készült, illetőleg egyúttal tanárnak is, hisz külön képesítés ekkor még nem volt. Ezért volt nagy jelentőségű, hogy a XVIII. században oly sok protestáns teológus látogatta a göttingai és jénai egyetemeket, mert ezek voltak az iskolákra oly nagy befolyást gyakorló neohumanizmus kisugárzói. A neohumanizmus a klasszikusokat nemcsak a nyelvtanulás szempontjából tanulmányozta, mint a merev humanisztikus gimnáziumban tették, hanem a klasszikusok műveinek gondolatvilágát akarja megismertetni a tanulókkal, izlésüket fejleszteni, megismertetni velük a régi latin életet és felkelteni a tanulóknál az öntevékenységet, a szeretetet, lelkesedést tanulmányaik iránt. Ennek a neohumanizmusnak éppen a göttingai Heyne és a jénai Schütz voltak legkiválóbb képviselői, akikről Kis János is nagyon melegen emlékezik meg. Sok olyan magyar tanulónak voltak ezek tanárai, akik idehaza szintén az ő szellemükben tanítottak, vagy szóltak bele irányítóan a magyar iskolaéletbe. Ilyen kiváló tanárok, lelkészek voltak: Genersich Keresztély késmárki tanár, Glatz Jakab, Bredeczky Sámuel, Schedius Lajos pesti egyetemi tanár, iskolaszervező, Barczafalvi Szabó Dávid pataki tanár, Budai Ézsaiás, aki a debreceni kollégium szervezetére rányomta Heyne neohumanizmusának bélyegét.

Soproni vonatkozásban Heyne és Schütz tanítványai sorából különösen két egyéniséget emelhetünk ki: Schwartner Mártont és Kis Jánost. Az egész fiatal, 27 éves Schwartner tanára volt Kisnek Sopronban s Kis nagy lelkesedéssel ír róla: „Schwartner mind szeretetemet, mind halálamat... oly nagy mértékben megnyerte, ... milyennél nagyobbban sem előbb, sem utóbb egy tanítóm sem. Ő a soproni tudományos égen rendkívüli csillagzat gyanánt tűnik fel s oly fényt terjeszt reá, millyen rajta előbb még sohasem tündökölt... Húsz hónap alatt tanítványai nagyobb részébe új lelket plántála s az oskolába új és jobb tanítási módszert hozott be... Sok régi megrögzött oskolai balvélekedések ellen hatalmasan harcolta s közülük sokat ki is irta, különösen a régi klasszikusok iránt, kiket addig a tanulók helytelen magyarázás miatt igen kevésre becsültek, rész szerint helyes és célszerű magyarázás, rész szerint szívreható magasztalás által minden minden jobb érzésükben tiszteletet gerjeszte. Azon elvet, hogy a gimnáziumokban a tudvágy ébresztése és táplálása még az esméretek terjesztésénél is főbb dolog, senki mélyebb meggyőződéssel nem hirdette, mint ő... Tanítványait a főbb és alacsony szütyözők között addig fennállott közfal lerontásával egyaránt szereté“ (Eml.).

Kiss Jánost is megragadták a neohumanizmus eszméi. Az ő tanárai is Heyne és Schütz voltak, mint Schwartneré. Kis Heyne és Schütz szelle-

20. Gamauf, Theophil: Oedenburger Kirchengeschichte IV, 489. Kézirat a soproni év konvent levéltárában.

mében buzgólkodik, amikor görög-római mithológiát, régiségtant ír, lefordítja Horatius leveleit, Xenophon Memorabiliáját, Aristoteles retorikáját. De ő is, mint tanára, Schütz, igyekszik a neohumanizmust a filantropinizmussal összhangba hozni, ezért nemcsak a klasszikusokkal foglalkozik, hanem zsebkönyveiben (pl. Soproni Estvék stb.), pedagógiai munkáiban (pl. Az emberekkel való társalkodásról) egészen gyakorlatias gondolatokat közöl, amelyekkel felvilágosult, művelt polgárokká akarja nevelni a magyar társadalom tagjait.

A külföldet járó ifjúság így lett közvetítője az új eszméknek s ezzel belekapcsolta nemzetünket az európai kultúrközösségbe.

Németh, Samuel: Ausländische Studien Ödenburger ev. Lyzealschüler in den Jahren 1680—1782.

Verf. führt aus, dass die Soproner Studenten in den Jahren zwischen 1557. bis 1725. die ausländischen Hochschulen ohne Einschränkung besuchen durften, seit 1725. jedoch die Ungarische Statthalterei die Reisen ins Ausland und die Ausgabe der Reisepässe durch Verordnungen ausserordentlich erschwerte, um der Verbreitung der naturwissenschaftlichen und deistischen Lehren, sowie der „Ketzererei“ Einhalt zu bieten. Dessen ungeachtet haben in der Zeit von 1680—1782 an den Universitäten in *Jena, Wittenberg, Halle, Tübingen, Göttingen, Leipzig* und *Altdorf* insgesamt 109 Studenten aus Sopron studiert. Diese bevorzugten die deutschen Hochschulen, da sie ja Protestanten waren und die in ganz Europa berühmten protestantischen deutschen Universitäten unter den ungarländischen Protestanten im höchsten Ansehen standen. Die ausländischen Studienreisen wurden durch sehr ansehnliche zum Teil durch dr Christoph Lackner gegründete (1631) Stipendien und Foundationen, durch gelegentliche Unterstützungen und schliesslich durch Beihilfen seitens der deutschen Hochschulen ermöglicht.

Der Aufenthalt unserer Studenten im Ausland war von verschiedener Dauer. Im allgemeinen blieben sie 2 Jahre lang, doch gab es solche die 5—6 Jahre im Ausland verbrachten. Sie waren bestrebt mehrere Universitäten zu besuchen, um ihren Gesichtskreis möglichst zu erweitern und viele Professoren kennen zu lernen. Über ihre Studien berichteten sie in ihren Stammbüchern. Von diesen Erinnerungen behandelt Verf. die im Jahre 1663 begonnenen Aufzeichnungen des Johann Wohlmuth. Sodann beschäftigt er sich mit den Dissertationen der an deutschen Universitäten promovierten Soproner Studenten und zählt ihre in Druck erschienenen Doktorarbeiten ärztlichen Inhalts aus dem XVIII. Jahrhundert auf. Den nachhaltigsten Eindurch übten auf die Soproner Studenten die Universitäten und Professoren der Hochschulen von *Jena* und *Göttingen* (besonders die Professoren *Heyne* und *Schütz*) aus. Diese Studienreisen nach Deutschland förderten in hohem Masse die Verbreitung einer aufgeklärteren theologischen Interpretation und des Neohumanismus, aber sie trugen auch viel dazu bei, die Werke und Ideen der deutschen Klassiker, in erster Linie die von *Goethe* und *Schiller* zum wahren Erlebnis zu machen.

Sopron látképe céhlevélen. Fametszet a 18. századból

A soproni gombkötők céhszabályzata 1633-ból

Irta: Domonkos Ottó

Az alábbiakban nem akarok a céh történetével részletesebben foglalkozni¹, hanem csak néhány megjegyzést tenni céhlevelük egyes artikulusaihoz, összehasonlítva azokat a későbbi megújítással, illetve másolatokkal. Az általam ismert és megvizsgált nyugatmagyarországi gombkötő-céhlevelek viszont megokolják, hogy a pozsonyi „anyacéh”-től kiinduló „leánycéh”-ek láncolatát bemutassam és felhívjam a figyelmet a továbbadott artikulusok lényegesebb változataira, vagy éppen az egyes pontok teljes megváltoztatására, esetleg újabbakkal való bővítésére.

A változások és bővítések okát az idő múlásában, a helyi szokásokban és a céhek élete folyamán bekövetkezett általános átalakulásokban találjuk meg. Az ellenreformáció erősödésével ismét helyet kapnak az úrnapi körmeneten és a vasárnapi istentiszteleten való részvételt előíró rendelkezések. A kapott privilégium fölötti féltékeny örökös hangja, a kereslet növekedésének megfelelően, egyre inkább erősödik és élesedik a céhlevelekben. Nagyon ügyelnek a kontárokra, kalmárookra, hogy azok ne áruljanak a céh készítményei körébe tartozó holmikat a heti és országos vásárokon, jóllehet a céh nem mindig tudta kielégíteni a szükségleteket. Az idegenből vásárra érkező mesterektől pedig „látópénzt” szednek, mintegy vámot véve a behozott áruért. Jogaik megvédését a város tanácsa pedig büntetések kiszabásával támogatta az ellenük vétőkkel szemben.

Ugyancsak a szabadverseny kizárását szolgálják azok a rendelkezések, amelyek megkötik a céhben működő mesterek számát és megnehezítik a mesterré válást. Még arra is vigyáznak, hogy két segédnél és két inasnál egyik se tarthasson többet és hogy valamennyien egységes áron adják el készítményeiket a vásáron. A céh, mint érdekvédelmi szerv, lényegében az általános iparfejlődés akadályozója, de ugyanakkor a mesterségbeli tudás kitűnő iskolája is volt. A legények bére tudásuktól függött, de egy bizonyos határt nem léphetett túl a fizetés. A vándor évek alatt szerzett

sok tapasztalat és ismeret előfeltétele volt a mesterré válásnak, bár sokszor a rokoni kapcsolat vagy jó anyagi helyzet előbb tette mesterré a legényt, mint a tudás.

A soproni gombkötők céhlevelüket 1630-ban szerezték a pozsonyi gombkötőktől, akik azt városuk tanácsától nyerték (1602), amint a levél bevezető része is elmondja. Sopron város nemes tanácsa azonban csak 1633 Boldogasszony havának huszadik napján (január 20) erősítette meg a szabályzatot, fenntartva magának a visszavonás és változtatás jogát. Ezzel sorrendben a negyedik magyar jellegű céh nyert polgárjogot a szíjjártók, csizmadiák és vargák után, valamint privilégiumot keszüményeinek a város területén való árusítására. A céhlevél magyarnyelvű, a felsorolt mesterek többsége is magyar. Nemzetiség szerint készítették áruikat német vagy magyar módra.

Felvetődik a kérdés, hogy honnan származik a gombkötő mesterség, milyen múltja van hazánkban? Végleges választ egyelőre nem tudunk adni, sok részletkutatásra lesz még szükség a kérdés eldöntéséhez, különösen akkor, ha azt is figyelembé vesszük, hogy a gombkötés és zsinórkészítés összetartozott. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a 17. és 18. században elsősorban magyar mesterségnek tekinthetjük. Alátámasztja ezt egyrészt a diszes gombokkal és zsinórokkal teli diszmagyar általánosság válása, másrészt a korabeli céhlevelek vizsgálata. Az általam ismert gombkötő céhpecsétek közül a pozsonymegyei somorjaiaké a legrégebbi, 1515-ből való és magyarnyelvű. A 16. századból még két gombkötőcéhről van tudomásom, de ezek is magyarnyelvűek. Mind a kettő ugyancsak Pozsony megyében alakult. Az egyik Zsencén 1559-ben, a másik pedig ugyanebben az évben Nagyszombatban. Ez utóbbi a későbbiek során mint „anyacéh” szerepel. A 17. és 18. században pedig, az eddig ismert 54 gombkötőcéh, vagy egyesült céh levelei közül, az erdélyieket nem számítva, amelyekben gombkötők is helyet kaptak, 32 magyar, 13 német, 8 latin és 2 szlovák nyelvű levélről van tudomásunk. Ehhez számíthatjuk még azt is, hogy az iglóiak német- és a galgóciai szlováknyelvű levele mellett magyarnyelvű fordítást is találunk. Tehát az összes céhek kétharmad része magyarnyelvű céhlevéllel rendelkezett és későbbi megújításaik is többnyire magyarul szólnak.

A különféle diszes gombok, vitézkötések és fonatos-munkák vonalvezetése a keleti palmetták felé mutat kapcsolatot. Az alaposabb vizsgálatnál figyelemmel kell lennünk a középkorban is tovább élő palmettadiszítésre a tarsolylemezeken és egyéb használati tárgyakon, valamint a kőfaragó munkákon. Ügyelnünk kell a török közvetítés lehetőségére is. Nem utolsó sorban pedig komoly figyelmet érdemelnek a pásztorok szíjból és szőrből font sallangjai, amelyek sokszor meglepően hasonlítanak a fonatos gombkötő munkákhoz. A kérdést egyelőre nyitva hagyjuk.

Az alábbiakban betűszerinti hűséggel közölt céhlevél az 1633-ban kelt eredetinek 1641-ben a szombathelyiek számára készült másolata. A levél kettéhajtott ív nagyságú papírra íródott, szép és könnyen olvasható betűvel. Régi magyarsága és mesterségbeli kifejezései folytán nyelvészetileg, ipartörténetileg és viselettörténetileg is figyelmet érdemlő céhlevél.²

A szombathelyieknek első ízben 1638-ban adta ki szabályzatát a soproni céh, de az amint az 1642-es levél záradékában olvasható „el veszet az Warasnak nagj részével eggiütt;...” Szombathely város tanácsa 1642-ben megerősíti a kapott és eléje terjesztett céhlevelet, melyet részben maga a tanács, részben pedig a mesterek a maguk szokásaihoz alakítottak és bőví-

tettek.³ (Az eltérő részeket és bővítéseket a soproniak artikulusainak jegyzeteiben közlöm.)

Egy ideig a rohonciak és valószínűleg a körmendiek is a szombathelyi céhhez tartoztak. A rohonciak kérik, hogy adnák ki nekik a céhlevél másolatát, ők is alakítanának céhet, mert Szombathely távol esik tőlük, fáradságos oda gyűlésekre járni. A kérést méltányolta a szombathelyi céh és 1676. február 15-én kiadta a soproniaktól kapott, de kibővített szabályzat másolatát.⁴

Lehetséges, hogy velük együtt váltak ki a körmendiek is a céhből, vagy pedig ekkor léptek be a rohonciakéba, de az biztos, hogy 1678-ban ugyancsak a távolságra való hivatkozással kérik, hogy önálló céhet alakíthassanak. Még ugyanezen év június 25-én meg is kapták a szabályzatokat.⁵ A segédek szabályzatát, amelyet a soproni gombkötő céh adott ki 1633. január 20-án, valami módon megszerezték a rohonciak és a céhlevéllel együtt ezt is átadták a körmendieknek.⁶ Lehetséges, hogy a rohonciak a községiektől kapták a segédszabályzat másolatát, mert azok azt a soproniaktól már 1642-ben megszerezték.⁷ A soproni mesterek 1642-ben adtak szabályzatot segédeknek, mintául véve a pozsonyiak 1604-ből keltezett szabályzatát. Erre ugyan nem hivatkoznak a soproniak, de mi azt kétségtelennek tartjuk Ferber Mihály: A pozsonyi céhek története a XVI. században c. könyvében közölt részletekkel való összehasonlítás alapján.

A rohonciak 1710-ben még a németújváriaknak is további adják céhlevelüket, akik 1738-ban szintén másolatot adnak róla a pinkafőieknek („Pinkafeld“) ugyancsak magyar nyelven.⁸ A pinkafőiek céhlevelén az összes korábbi bevezetők és záradékok szerepelnek és szépen mutatják a Pozsonyból kiinduló láncolatot. (Pozsony 1602, Sopron 1630, Szombathely 1641, Rohonc 1676, Körmend 1678, Németújvár 1710, Pinkafő 1738.)

A „leánycéh“-ek egymástól való függése, alá vagy mellé rendeltsége a vizsgált céhlevelekből nem derült ki, mint ez sok más esetben általánosan ismert. A tiszteletadás viszont a kölcsönző felé egészen természetes a már önálló céh részéről.

A láncolatnak még két további ágáról van tudomásunk, de ezek leveleit még nem volt módomban megismerni. Szádeczky: Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon c. könyve céh-lajstroma szerint (II. rész 302. oldal) a szombathelyiek 1678-ban a sárváriaknak kölcsönözték céhlevelüket. A másik ág pedig Körmendről Kaposvárra vezet 1727-ben, Valentényi: A somogy megyei céhek c. könyve szerint. (30. l.)

Időközben a soproniak is bővítették, újították szabályzatukat. 1669. január 21-én kelt levelükben olvashatjuk, hogy a gombkötő mesterek „... az üdönke változásához képest, és az Mostani Gombkötő Mesterektől bévet szokásra nézve kénszeritettenek megh ujtanj, és az aláb irt mód szerént limitalnj, s töb uj Punctusokat... Régi Articulusokhoz adnj...“⁹ Ezt a megújított céhlevelet Lipót császár 1693. február 16-án Bécsben még két ponttal megtoldotta és megerősítette.¹⁰ 1718-ban új, de ismét magyarnyelvű szabályzatot kapnak a soproniak.¹¹ Ez utóbbit még nem ismerem.

A fentiek alapján tehát adva van egy szép téma történetének kutatási lehetősége. Nemcsak helyi, de országos vonatkozásban is komoly eredményekkel kecsegtet ez a munka. Idővel még magam is szeretnék újabb eredményekkel visszatérni ehhez a kérdéshez.

MV: N: Polgár Mester Bőro es Tanacs, az Kiraly Soprony szabad Warasban Magyar orszagban; Adgyuk tudtára es jelentjuk niluan minde-

neknek. Minek utanna, minden jo rend tartásra Warasoknak az jo rendnek es ekesseghnek meg tartasaertt, es az haborusagnak es feddes nek, el tavosztatasaertt, es bizonyos jóuendő Czeheknek osztatik minden tisztesség belj Mestereknek különb Statussa, es Articulusokkal adatik, melj utan mind az Mesterek es Leghenjek tudgiak mihez tartany magokatt; Es annak fölöttó nem csak az Warasoknak jauara auagy hasznara szolgálljon, hanem az jo disciplina meg tartásaértt, es az Urasagnak sok bantasokkal el tavosztatásaertt. Es így az Tisztelendő okos Mesterek magokban ezt így Wegezven, az Gombkótó kett fottigh nevezvén, fő képpen azertt jól emlekeznek, eckoraig micsoda nem jo rend tartas következett nalok es kósztok, es melj sokan ezt az Mesterseghett úznej akarták, kiknek sem Polgary igazságba nem leven, sem penig hogi az Warassal valamj türest szenvedett auagi viselt volna; auagi azon kívül, az tisztesség belj ki tanult Nemzett es bizonsag levelett elő hoszta volna. Ennek okaertt, meg oltalmazasáertt, es el tavosztatásáertt mind ezeknek kik ennekkeló plantalasará es epülesere tób jó erkölcsel tisztesség es bócsületes keppen, vegezték magokban egy rend szerent valo Czehett, es az Mesterseg rend tartásának föl rendőlnj alazatos kónjórghesekre. Mý nem akarjuk csak ertünk ezt az dicserétes előwett dolgott jo tecczésnek lennj, hanem azertis, az Tiszt viselő Urasag ü altalok egynehanj egiben giüytótt Articulusokatt eleikben veven, leg jog ertellemel kisebetuen, jobbetven, többetven, Weghezetre egy rend szerent valo Czehett Articulus leuelben hoznj, es meg keszetténj, az elő vótt valosagos akarattal es biztátas keppen. Eztétt ennek utanna meg nem masolvan, hanem utanna elven, hogi mas diczerétes Czehekis, annak örülhessenek, es midón minden Urassagh es Tiszt viselő amaz jo ekesseges, tisztesseses, bóczülétes rend tartasnak, de ehöz kivált keppen, az kózőnseges elő menételnek hasznaertt, hogi szolgálljon, elő menetelt kivan. Azert mý ezt illjen alkalmatos téczes keppen az alazatos kiuanasagokra, az meg nevézett Gombkóto Mesterekett tekintven, es az ü elő hozott Articulusokatt elő veven, az mennire szükseg volt, többettétt, es erre az formara hozattatott, szorul szora az mint következik.¹²

Ezeknek utanna, Ezer hatt szaz harmincz esztendőben, Pünkósd havának ótódik napian, Mi js Posonban ü Fólsege királyi szabad Warásaban lakozo Gombkóto Mesterek tudnj illik; Földes Mihalj Czeh mestersegében, ez jelen valo üdóben; es az eghesz Czéh kózőnseges akarattul, az ü kegielmek tudnj illik: az Soproný Gombkóto Mestereknek keresésére es kivanságára (Mivel hogi az Soproný Nemes Tanacsis meg talalt bennünket levéle által ü kegielmek mellett) adtuk ki az mý levelünket minden articulusival egietemben, melljek ezek utan rendel kóvetkóznék. az szerent az mint nekünk adatott, az Nemes Tanacstul, hogý ü kegielmekis elhessenek az Czehnek rendtartásaval es szabadságával, az mint az egieb szabad Warasokbannis minden rend belj Mesterek szoktak Czehbelj igassaggal elny.

1. Elseó Aarticulus.

Elsóben Mikor egy tisztességbelj legnyj az Gombkóto Czehben avagi Magyar nemzett, avagi Nemet nemzett, jo akarattal be akar allanj, annak szükseges mindennek előttó arra felelnj, hogi ü mindenestül minden punctust, ez szerent az szerzett rend tartas szerent hasomlatos keppen magat ehez akarja tartanj, es ez ellen szanszandekkel semmit sem vetényj.

2.

Masodszor Kuantatik es szükséges legh előszöris, hogy fel eszten-deig egy Mesternel it munkálkodjék, hogy az ember az ü életet, erkölcsöt, természetét lassá, es valahogy veletlenül, amaz njughatatlan szeles fejük be ne jüyenek, kik mind az kettőknek Mester embernek, es az diczeretes Warasban Walo Urasagnak dolgott es njughatatlansagott ne szerezzenek auagy hozzanak.

3.

Harmadszor. Az ki Mester ember akar lenni, es itt akarnaja le tenni magát,¹³ legh először szükséges hogy Polgar legien, azt meg njerven, annak utanna tartozzek az Nemzetseg leuelet es tanulo leuelett elő hoznj,¹⁴ es midón azt elegendó keppen be veszik, az Mestereknek egy magyar fcretott le tegien, es az ü Mester Remekjenek, es annakmeg csinallasanak egy napott nevezni es kerny.

4.

Negyedszer. Az Mester Remekék illjenek legienek, a melljekett kól czinalnj annak, az ki az Mesterek közze akarja magatt adnj; 1. Fölsó Ruhará valo ket pár szövés Gomb, meljnek az középe legien aranj fonal-bul es szederjes karmasin seljembül, az szövésnek penig njolczvan negi karttjaja¹⁵ legien, az kett szelj mondola formaju legien ez üstel es kék seljessel szótt. Az vegy csillagos vitez kötessek legienek, 2. Dolmanjra valo tizen kett gomb, meljnek szüves¹⁶ formara legienek, Arannjal, ezüstel, es vörös karmasin seljessel szüttek. 3. Csillagos gomb legien mint egy tikmcnj¹⁷ ackora het körösztre. 4. Egy kamukas somgomb három színü seljembül. 5. Egy dupla Jancsar¹⁸ gomb kett felé seljembül.¹⁹

5.

Ötödösör. Az meg hagiött napra, mind az darabokatt, melljekett ü neki mester Remeknek vagi Gomb vagi sinor, az mint szoktak azokatt neuezni, az Nemetnek Nemet, az Magiarnak magyar, mivet csinajn engette-tik, szorgalmatosan keszenttenj es az Mesterek teczcesenek eleiben adnj, ha penig következik, hogy azokkal az darabokkal nem volna elegendó, más mester Remeket csinajn köteles legien, míg az tisztesseseg Mestereknek eleget teszen; Az mellet tartozik egy mester Asztalt keszenttenj az ü erteke szerent,²⁰ es az Ladaban hatt forentott le tenni.²¹

6.

Hatodszor. Mikor valakj az Mesternek özvegiet auagi leánjatt el veszi, es az Mesterseghet üzni akarja, tehát affélet,²² azaz három magyar forentott le tegien, ha penig ü Mesternek az fia, semmiuel sem tartozik, de mind azonaltall, az Mester Remekett, es az Mester asztalt, az mint meg vagion cda fölfejeb irua, tartozzek meg adnj. Azonkivüll minden mencseg nekül se legent se tanulo Inast, ne tarcsón, maganakis munkalondj neen-gettesek, míg az fel esztendött mas Mesternel ki nem töltj.

7.

H e t e d s z e r. Minek utanna minden felé mesterseg között következik, hofi nemelj Csavargok, kik az mesterseget igazan ki nem tanultak, affelek titkon be jünek, es az polgar mester embereknek, kik az ü polgari terheket viseljk igassagokat adojokat megh adgiak, ezeknek kenjereket titkon el lopiak. Affele Csavargok ha a' fele mestersegeben a vagi azon kívül az varasban talaltatnak. á kik Polgari hazban munkálkoznak, szükség az Mestereknek az Tanacznak tudtará adnj, es ü akarattjokbul az hazaknal meg kerestetnj, es az varasý mertekletes igassaggall az mivét el vennj, es ha az Csavargastul meg nem szünnek, tovab annak az rendelesnek meg tártasaertt, az nevezett varos igassagauall tórekednj.

8.

N i o l c z a d s z o r. Gyülesek es Octavak²³ mikor esnek, semmj idegenek szabad ne legien, az Uduari kalmarokon kívül, kiknek az ü uttjok es arra szabad leuelek vagion, Magyar gombokat es sinort arulnj. Ehez kepest, ha valaki ez ellen czelekednék, meg talaluan eggik böczületes Mester ember, az varasi igassagnal, melto be hirdetéssel meg talalljon.

9.

K i l e n c z e d s z e r. Özüegý asszonnak az ü Uranak halala utan, az ki ugian Mester volt, szabad legien az Mesterseget üznj, mind addig, mig az Özüegiseget elnemfordettja, es az mestersegebül mas felekeppén hazassagra magat nem adangia.

10.

T i z e d s z e r. Egý Mester embernek sem szabad többet kett legennel kivannj, sótt mikor cseleden valamj fogiatkozas esik es valahogi annak az Mester embernek leghenje nem volna, avagi nem lehetne, az a' kinek kettó vagion, amaz rola meg talaluan eggiket neki engedgye.

11.

T i z e n e g i e t s z e r. Legennek egi hetre tób harmincz ótt²⁴ magyar penznel fizetese ne legien, es ugi, hofi ü azt meg szolgálhassa, azon kivülis kevesb adassek mindennek az ü erdeme szerent avagi tudomanjaert. Ha penig valamelj mester ember harmicz ót magyar penznel többet ad heti fizetest, es errül az Véghezserül ki lepik,²⁵ tartozzek az Ladaban engedelem nekül negi Magyar forentott birsagott le tennj.

12.

T i z e n k e t t ó d s z o r. Az mj az Tanulo Inasokat illeti, egi Mesternek nem szabad kettónel többet egyszer s-mind tartanj, es az mindenik kóteles keppen három esztendeig tanulljon, es szolgalljon, es mikor ü tisztessegeessen azt az üdótt ki tölti, es eri, az Mesterseg szokasa szerent az ü Mestere melto ruhat adgion neki, es az eghez Mesterek egý tanulo

levelet, az Czeh pócseti alatt keszetven adgianak neki. Azert ü az Ladaban egy Magior foréntott fizetnj tartozzek.²⁶

13.

Tizenharmadszor. Mikor egy Mester az masiknak legenjet elhitejt²⁷ s-rea bizonyodik, az olljan minden engedelem neküll egy magiar forentott birsagott az Ladaban tartozik letenny.²⁸

14.

Tizennegidszer. Mikor valamj egienetlenség nem akartva az mesterek auagi leghenjek között törtennek, az Czeh Mester mas Mesterekkel tartozik az egienetlensegheit, az mint legh jobban lehet, az kett resz között le csilapettanj, es üket meg bekeltettny az bünöst melto büntetessel meg büntettnj. Ha penig valamelj nemelj oly resz az mesterseghet valamint jól ósmerne s-rea nehesztelnének: az olljannak minden gialazat es kisebbseg neküll, azt az Mestertt, az mint illik, az Warasi igassag eleiben hinja szabadsaga legien.²⁹

15.

Tizenötódször. Mikor egy leghenj, avagi tanulo Inas kivannja az Mestereket ószvó hivatnj, minden uttal az olljan giülekezettül tizen kett Magiar penzt tartozik az Ladaban le tenny.³⁰

16.

Tizenhatódször. Mikor az Czeh Mester az Mesterekett az következendó szüksegertt be hivatnja, alazatos keppen minden Mester el jüjön s-jelen legien; Az kik penig meltatlan okobull ki maradnak, avagi mentik magokatt, mindenki husz penz býrsagall tartozik.

17.

Tizenhetedszer. Mikor valamelj Mester förtemlessegevel, es egieb nem tisztesseség belj dologgal magatt megh fórtóztétj, az Warasy igassagnak hireuel, az Mestersegbül ki vettessek, es az Mestersegett le tegie, mind addig, mig az Törvennek vege nem leszen; Ha penig ü ennek ellene leghenjekett tartana; az Legenjek es Inasok hozza hasomlocka szamlaltassanak mert az tisztesseséges Czehék, tisztan kivantatnak tartanj, es bócsületes emberekkel meg telny.

18.

Tizennyolczadször. Mikor valamelj Legenj avagi tanulo Inas, valamj nem tisztesseséges es gonosz cselekedéten talaltatik, igaz itelétt szerent büntettessek meg; ha penig azon közben el szaladná, az Czeh írjon es utanna legien, mind addigh mig az gonosz cselekedetiértt az Mesterek eleiben nem all, es az dologert melto keppen meg nem alkoszik.³¹

Tizen kilenczedszer. Az Mestereknek ebben az Mestersegen csak hetnek szükseg lennj, Nemet es Magyar Nemzett, es azok közzül eggikett Czeh Mestérnek valasztanj, de kiualt keppen az mint fölljul meg vagion mondua, azok minnjajan Polgari hüttel kötelezve legienek.³²

Huszadszor. Az Czehnek pócseti legien, es azt mindenkor az Ladaban órizve kól tartanj, es egy Czeh Mesternek szabadsaga nelegien mas Mester hire nekül velé valamit keszettenj.

Huszon eggyedszer. Wegezetre hogi senki az dolgott nemertvén, aval magat meg ne menthesse, minden kantorban az Mesterek egiben giülven ezeket az Articulusokat njluan meg oluassak, es minden Czantorban³³ mindenik Mester az Ladaban tiz magyar penzt le tegien.³⁴

Utolszor. Midón immar az giakorta meg neuzezt Articulusokat elő számluan, es azokat az alatt valo meg neuzezt Gombkótó mesterek halaadas keppen veven; ennek fölöttó ennek teljessgesen valo meg erőssetteseré ez szerentt Confimaluan, es ezt meg teljesetuen mj akaratumkbul, az mj erős Tiszt viselesünkel, es ennek az Warasnak regi kiraljoktul osztatott szabadsagauall, hogi az meg neuzezt Gomb kötó Mesterek közönsegessen es egietemben most mint ez utan, es ez utan mint most, itt es mindenütt mas tiszteseges es bócsületes heljekennis az ü bócsületes Czeh ladajoknak örülhessenek, Exercealhassakazt, es illendó s-melto keppen elljenek vele, kóllemetes akarattal. Mind az által akarunk ebben minden uttal illjen rend tartast tartanj, az mennj szer az Szükseg kiuannja, alkolmatossag szerent többettenj, kissebettej, uaagy reszbül mindenestül föl venny avagi semmiue tennj, ezekre minekünk mindenikre szabadsagunk adatott. Ennek igazab es nagjub bizonsagaertt, az mj Warasunknak közönsegheg öregbik pócsetivel. (de minekünk es az közönseges Warasnak es pócsetünknek s-mas dolgainknak minden kara nekül) ez Levelett meg erőssetettük, reafüggesztven azt.

Kóltt Sopronban Christus Urunk születesenek Ezer, hatt szaz, harmincz harom esztendejeben. Boldog Aszonj havanak huszadik napian.³⁵

Mivel hogi az Szombatt helj Nemes Tanacs Uraink bennünket meg talaltanak uolt ezen dologrul, az ü kegmek első leuelekre is ki attuk volt ennek előttó harmadik esztendőben; hogi azon levelek el veszet az Warasnak nagi reszeuel eggüött; Ugian azon Nemes Tanacs Uraink ez jelen ualoesztendőbennis mas Levelek által meg talalvan bennünket; Im az ü kegmek Leuélere masodszor is ki attuk szorul szora eppen es mindenestül, mint meg uagion irvan.

Kóltt Sopronban, sz: Ersebet aszon napian. Anno 1641.

Kelenovith Gombkótó Miklos Czeh mestersegeben
Szente Gombkótó Peter
Nagy Gombkótó Miklós
Czassay Gombkótó Giorgi

A levelet a céh pecsétjével erősítette meg, melyet egy négyzetalakú vékony papírdarabkával a nevek mellé csepegtetett piros spanyolviaszba nyomott. A papír-

darabka a pecsét szövegének olvashatóbbá tételét szolgálja. A pecsét köralakú, 3 cm átméretű. Közepén tollforgót tartó kar, a forgó két oldalán pedig 3—3 gombos, illetve gomblyukas mentezinór látható. A körirat szövege a következő: S. GOMBKOTO. CHE. PECETI. 1633.

Az 1669-es megújítás még két articulust ragasztott a régihez:

XXII. Articulus. Az Német Gombkötő Mestereknek semmi magyar munkát ne legyen szabad árulni, se sidoknak réff számra eladni az magyar sinort, avagy azzal kereskedni, sem penigh az sidoktul, vég számra, az itvalo kalmároknak kereskedésre megh vennj, hanem mindenképpen tiltva legyen nekik; Az mint az Kés-csinaloknak az Csont Gomboknak csinálása, és az Kalmároknak való eladása, és így az Kalmároknak, vélek való kereskedése; Hasonlóképpen az Rézmiveseknek is, az Réz Gomboknak csinálása, illien Conditioval engettetet megh, hofi nekik szabad ugian csinálni Réz Gombokat házoknál, azoknak tudniillik, az kik szükség, de nem kereskedéséppen reá kérik őket, s — elis adni, de hogy házokon kiüül, az Vásárokon számossa árulhassák, és az előb irt mod szerint, az Kalmároknak kereskedésre csinálván eladhassák, ez többül megh nem engetetik, sőt ugian tiltvais legyen, sub animadversione Magistratus, mert azok közül csak egyknek sem hozza magával, az ő mestersége, mijs ezaránt kötelezzük magunkat, hogy más Mester Embernek Mesterségében nem artiuk magunkat.

XXIII. Articulus. Ide tartoznak a Szabokis, kik magyar Sinort, végh számra megh veszik, és az Ruházatokra réfenként föl varván eladgyák — s, így véle kereskednek; mely képtelen cselekedetekkel, az embereket, az mi Sinorunknak vásárlásátul, és vételétül elvonnák, s — idegnétik: Hogy azért az előbirt mod szerint, az vet Sinoroknak kereskedésétül ellegyenek, marhajoknak, vagy Sinoroknak elvesztése alat, megh tiltassék.

A huszonnegyedik pont lényegében megfelel a régi levél 21. és a befejező szakasz tartalmának. Előírja az időnkénti összejövételt, a céhlevél felolvasását és az artikulusok magatartását.

Lipót császár 1693. február 16-án pergamenre íratta át a cikkelyeket, de azokat még kettővel megtoldotta. Ezeknek szövege a következő:

XXV. Articulus. Ezeknek feőlette az is tartasék megh, hogý ha ualamelý idegen Mester Ember akár nemessi, akár paraszt nembül ualo magha munkáiát az Sátoros Vásárra behozza kölemben arolný ne mérészellýe, hanem elsőben a látó pénzt, ugý mint 12 pénzt, ezen Priuilegialis Céhnek tartózik le tenny.

XXVI. Articulus. Végezetre hogy annýualis inkább Isteny tisztelet mindenek eleött nyłuán legyen; Ur napián léuéo Procession nem csak az egész Mesterek, de a legények is szokott zászlóiak alatt ielen legyenek, s — Isteni szolgálatban áitatossa járjanak ell; A ki pedig helyes ok nélkül ielen nem lenne, egy német forintot büntetésül fogyatkozás nélkül tartozzék le tenny a Céhnek Ládájában.³⁶

Jegyzetek

1. A soproni gombkötő céh történetét nagy vonalakban ismertette dr. Csatkai Endre az Új Sopronvármegye c. napilap 1941. december 20-i és dec. 27-i számában.
2. A céhlevél a soproni Liszt Ferenc Múzeum néprajzi adattárának 82. tételszáma alatt található.
3. Egyetemi Könyvtár: Céh levéltár LXVII. 2.
4. Egyetemi Könyvtár: Céh levéltár LXVII. 2. A XLII. 25. szám alatt megtalál-tam a céh esküformáját, kelet nélkül. A levéltár datálása szerint 17. századi lehet.

„Az Esküvisnek Formája ! Isten Tíged ugy Segillen, Tellyes Szent Háromság; egy bizony Isten, az Te Igaz Hütüd, hogy Ezzel az Gombkötő Mestersígel, az te tehetsíged szerint, Igazán Elsz; Igaz, és jó Füle Selembü, Aranyfonálbul; az Ezüstfonálbul; Szörbü; Pamuk bul; Cérnábul; munkálkoszol; és az mellett, ha valakj; Velenczei, Nörébergj Síkbül kívánna, Munkát Akarattya Szerint, azt is el vigezhed; Enek Fölötte előttd jároknak, Céh mésternek, Öreg Méstereknek, Engedelmes és Szava Halló liszesz; Öket meg becseblöd, Istenért; más Mester Embernek Szolgait el nem hitegeted, sem penig az vásárokon, az vévo Embereket; az más Mester Embertől, el nem hívod; hanem mindeneknek, az böcsületes Czéhnek, Articulussinak, Rendtartásához Szabad, és tartod; s cselekszed; mind anak Szip Articulusy meg Magyarázása; és Elödben adása Szerint ! Isten Tíged ugy Segillyen Amen!“

5. Országos levéltár, Kancellária levéltára „Privilegia Coehalia“ Körmend 54.

6. Orsz. ltár, Kancellária ltára. „Privilegia Coehalia“ Körmend 62.

7. A községieknek kiadott másolat a Liszt Ferenc Múzeum néprajzi adattárában a 84. tételszám alatt található.

8. Orsz. ltár, Kancellária ltára. „Privilegia Coehalia“ Pinkafeld 41.

9. A másolat, melyet Paur Iván készített és közölt is a „Sopron“ c. lap 1876. 50. számában, Thier László gyűjteményében van. Itt köszönöm meg Thier László kedves szívességét, amellyel rendelkezésemre bocsátotta a kézírásos másolatot.

10. Thier László tulajdonában lévő másolaton toldalékként szerepel Paur Iván megjegyzésével.

11. Szádeczky: Iparfejlődés... 1913 Céh-lajstrom. II. rész 304. oldal.

12. A soproni 1669-es megújítás (a továbbiakban csak: Sopron, 1669.) bevezetőjében még ezek olvashatók: „...még iobbíttat Articulosokat, helien hagyván megh attuk, és engettük, hatalmat adván egyszersmind, hogy ez maj naptul fogva, és ezután követközendeő üdökben, senki az mi Városunkban, avagy ennek vidékin, az Gombkötő Mesterséget ne üzhesse, és giakorolhassa, méglen ez szabot Rendnek, és Articuluscznak tellisséggel eleget ném tészén, ...“

13. ...és itt le akarja telpedni, ...

14. Sopron, 1669. „...tartozik mindennek előtte, az Céhnek magát bejelentni, és ugian ott tiszta agibul valo születését, szabad Leuelével edgjüt, és hogy Mesterségét, az mint illik kitanulta, ... maga mellé vévén az Céh Mestert, egi mas Céhbelj Mivessel az itvalo Nemes Tanacs előt elő allani, ... az Nemes Városi Polgari Szabad ságh meghnierésére, ...“

Ez volt a gyakorlat már a korábbi évtizedekben is. A soproni Állami Levéltárban őrzött Bürgerbuch III. kötetében, a 4. és 5. oldalon, a következő bejegyzést találjuk: „Die 8. Aprilis Anno 1639. Georgius Gombkötő alias Szujarto gebürtig von Kaschau aus ober Ungarn, nach vot weisung glaubwürdiger Kuntschaft seines Ehrlihen herkombens und ehrbürth, und erlegung des ganz im Oneris alls 6 Kreitzs thaller sambt der Musqueten undt aller zugehör zue ainen Bürger an- und aufgenomben werden. Borgen sindt Gombkötő Nagy Miklos: und Dobrovith Varga Marton“.

15. ...nyolcvannégy kártyája legyen...

16. ...szövé formán... (nem tévesztendő össze a régies szü (szív) szóval).

17. ...mint egy tyúktojás akkora...

18. ...Janicsár gomb...

19. Sopron, 1669. „...Hogyhaaz nékj adando Mester Remekeknek csinálásával, föllibe, hogi sem mint tanult Mestersége, és értéke kívánná terheltenék, ily nehézsége véget, szabad lészen az Nemes Tanacsot felöle meghkeresnj, és onnand adando resolutioia szerint, az Mester Remekek csinálásához kezdennj“

20. ...anyagi lehetőségei (vagy anyagi helyzete) szerint...

21. Sopron, 1669. A szokásos mesterremek kötelező: „...a mellet az Mester Asztalnak, avagy Ebédnek elkészítéséert, huszonött magiar foréntot fizetnj, és azonkivül az Céh Ládában Ötven foréntot, leghaláb eztendőnek elforgása alat, megh njert Mestersége után letennj tartozik, melj ötven foréntnak, Tizenöte, az itvalo Neres Kamarának cedallion; mellet ha élmulatna, és az megh nevezet üdöre azon ötven foréntot le ném tehetné, tehat mind addigh se magának munkálkodnj, annival inkább Legént, és Inast tartani ne legyén szabad, miglén az emlélet pénzrül, mint a két résznek eleget ném tészén“.

A szombathelyi 1642-es bővített levél ezen pontja még azt is kimondja, hogy „...az mely Mester Remekeket, ha semi képen megh nem tudná csinálni, és készétyeni az Mesterek Teczésébül és engedelmbü. Fizesen az illetin Mester Ember az Remekeirt az ládában Huszonött magyar foréntot, és az eő értéke szerént egy Tisztességes Mester Ebédet adny, melyben Biro Uram kétt Eskütt Tanáts Uramail Jelen légyen, és az Mesterek mind együl egyék, feleségekel együt, az Czéh ládában penig az Mester-

séghnek épületére három Aranyat tegyen le!" Egyetemi Könyvtár céh levéltár. LXVII. 2. (A továbbiakban csak: E. K. Céh Itár. LXVII. 2.)

22. ...tehét a felét...

23. A katolikus egyházban megtartott ünnepek, A nagy ünnepeken kívül pl. Boldogasszony fogantatása, Szt. József, Keresztelő Szt. János, Kisboldogasszony, Szt. István vértanu, stb. ünnepe.

24. ...harmincöt...

25. ...és ezen cselekedetén rajtaérik...

26. Sopron, 1669. "...és az mindenik kötelesképpen négy eztendeigh tanullion, és szolgálion,..." A tanulólevél kiadásáért pedig "...ő az Ládában öt magyar foréntot fizetnj tartozzék. Ha penigh az negyedik eztendőbelj szolgálattiat, avagi szolgálattian ban az Mester, vagy maga jóviseléséért, avagi előbbeni szolgálattiaért akarna engedni, és előbb föl szabadítani, az az ő szabad akarattian álljon."

27. ...másiknak a legényét elcsalja...

28. Sopron, 1669. "...négy magyar foréntot birságot az Ládában tartozik letennj."

29. Sopron, 1669. "...azt az nehesztelő, és Tudományt irégyelő Mestert, az mint illik, az nemes Tanács eleiben hinya szabatsága légyen."

30. Sopron, 1669. "...huszonöt magyar pénzt tartozik az Ládában tennj."

31. ...méltóképpen meg nem bünhődik... Az 1669-es megújítás még hozzáteszi, hogy ha a büntetés súlyosnak és neheznek látszik a legénynek, vagy inasnak, fellebbeznie szabad a város tanácsához.

32. Szombathely. E. K. Céh Itár. LXVII. 2. "...az Mesterségben csak Hétnék Szükség Lényi, ... Németh, Horváth, és Magyar Nemzet..."

33. A latin quattuor elferdítése. Hasonlóképpen „magyarosítva” a quattuor-bőjt kántorbőjtnek. Szövegünkben a negyedévenkénti összejövotelt jelenti.

34. Sopron, 1669. Ez az articulus teljesen eltér a korábitól. „Semminémő kinvaló Gömbköto Mester embernek, az sokadalomnak estin nelegien szabad árulni, hanem az sokadalomnak napian, mely szokás régi üdöktül fogvást, nem csak az szabad városokban, és Oppidumokban, hanem minden heljeken, az hol nagy vásárok esnek, és efféle Céhek vadnak practicáltatik, és megh tartatik."

Szombathely. E. K. Céh Itár. LXVII. 2. „Szükséghe Dologh és igen kívántatik az is hogy minden mester ember az ki magának léssen, az naptul fogva Esztendeigh Házosságha megh léssen, minden feslet Eletnek el Tavoztatásáért, ha peng az Esztendeő alatt megh nem Házossodik hanem el Halasztya Más Esztendeőre, Elseő Esztendeőre Öt forént büntetése léssen. Melynek az Edgy forentja Biro Uramnak adassék, az négy forentya az Czéh ládában tétezzék, ha az uttán való Esztendőt is házosság nélkül Töltene el, az Mesterséghtül tiltassék el mind adigh, miegh nem Házossodik Istennek Torvénye Szerént."

35. Az ezután következő záradék más színű tintával, de azonos kézzel van írva.

36. Ehhez hasonló tartalmú bővítést találunk a szombathelyiek 1642-es levelében is. E. K. Céh Itár. LXVII. 2. 22. pont. „Ur napján az Processioban, minden Mester Embernek Jelen költetik lenyi nagy Szép csöndes, és alázas Ajtatossághal, az legénynek is az Szerént az mind megh léssen nékiek Parancsolva, Szövettnyegekkel (zászlókkal D. O.) és egyéb készöletekkel. Az el vigeződvén, az Mesterek a' Czéh Mester Házához Gyülekezzenek Ebédhez, oda Híván az legényeket is. Tartozzanak az Mesterek az legényeknek. Négy tál Etelekkel és minden legényre egy Icze Borall, ha azt megh adgyák, és az legények mégh Tovább akarnak mulatni, Tartoznak az magok ládájokbul, költséget ki venyi, ha Penigh valaki vagy az Mesterek, vagy az legények közül milt vettene, egy Font viasz az Birságha minden véteknek." Tanulmányos az utolsó pont is. 23. pont. „Ha vala mely Mester Betegségben Halálra Nehezedik, az Céh Mester kétt Mester Embert Rendylen az Virasztásához, az kiben a Szer vagyon, és azoknak a Czéh ládából egy Pént Bort adgyon, és négy Szál Gyertyát, Ha penigh a Világbul ki mulik tisztességhe temetésen ott legyennek, mind az Mesterek és legények. Ezen kívül ha edgyik háza népe megh hall is valami Mesternek, az Czéh Mester tartozzik Táblát ki bocsátányi, és az hagyot Órára minden Mesternek oda Gyülekezni az Testét penigh az eő Helyére Szövettnyegekkel el kisényi."

A soproni és az ebenfurti posztós cég kallózási szerződése 1811-ből

Irtta: Dávidházy István

1. A kallózás vagy ványolás az a posztókikészítési művelet, amelynek célja a nyers gyapjúsövetben lévő elemi gyapjúsálaknak a fonás-szövési folyamatot meghaladó mérvű tömörítése és ezáltal homogén felület elérése a gyapjúra jellemző nemezeldés segítségével. E cél érdekében a szövőszekről lekerült és kimosott nyersárut legtöbbször ammóniákszóda és szappan melegvizes oldalában, különböző mechanikai behatásoknak (ütés, dörzsölés, nyomás) teszik ki.¹ A szövet tömörítésének következménye nemcsak az, hogy a szövés minta az áru felületén láthatatlanná lesz, hanem természetesen az is, hogy a kallózott posztó eredeti szélességéből és hosszúságából is veszít. Innen származik az „elkallódik” mai köznyelvi jelentése.

A mai nagyteljesítményű kallózógépekig hosszú út vezetett. Ennek első állomása a taposókádban való, vagy a soproni posztósok cimerében is látható kézi kallózó súlyokkal végzett kallózás volt. A technikai fejlődés magasabb fokán álltak a vizieróval hajtott kallózó malmok vagy röviden kallók. A soproni posztósok kallója a mai Liszt Ferenc kultúrház helyén lévő bástya mögött állott. Meghajtását a Rák-pataknak idevezetett ága szolgáltatta, amely aztán a belvárost a Hátsó-kapunál elhagyva, a Papréten folyt bele az Ikvába. Ez a kalló 1859-ig állt fenn, amikor is hosszas kisajátítási eljárás után a posztósok kénytelenek voltak kallójukat a Nagy-tómalomra áthelyezni, amelyet Mühl Konrád molnártól 23 100 Ft-ért vettek meg. A városi tanácsot a kisajátítás kezdeményezésénél egészségügyi szempontok vezették. Az ammóniákszóda használatának elterjedése előtt a kallózó folyadék alkalitását ugyanis a rothadó vizelezből felszabaduló ammóniák segítségével biztosították, mint ahogy azt egy korabeli receptkönyv mondja: „Man muss darauf achten, dass das Urin gut verfault sei. . .“² Habár régebben a Rák-patak vízhozama a mait meghaladta,³ mégis sokszor előfordult, hogy vízhiány, vagy nagyobb közszállítás esetén⁴ a posztósok kénytelenek voltak posztóikat máshol kallóztatni.

A másutt való kallóztatásra már a posztóscég legrégebb fennmaradt számadáskönyvében (1755) is találunk adatokat, a legteljesebb bizonyítékot azonban a soproni és ebenfurti posztóscég között 1811. május 10-én létrejött s a birtokomban lévő szerződés szolgáltatja, amelyet az alábbiakban közlök.

2. A soproni és az ebenfurti posztóscég kallózási szerződése (1811. május 10.).

1. Neue Wege und Erkenntnisse für den Tuchmacher. Frankfurt a. M., 1937.

2. Hellot, Färbetuch. Gotha, 1814.

3. Wolf, Heinrich: Die Stadt Oedenburg und ihre Umgebung. K. K. Geologische Reichsanstalt, Wien, 1870.

4. Dávidházy István: Soproni közszállítási posztó a XVIII. században. Magyar Textiltechnika 1954, 129–30.

Mit-Kontrakt.

Heute zu Ende gesetzten Tage und Jahre ist zwischen den beyden ehrsamten Handwerken der Tuchmacher zu Ebenfurth an einem, dann der löbl. Zunft der Tuchmacher von Ödenburg am andern Theil unter den Bevollmächtigten Heren Abraham Graus,⁵ Joseph Raschko und Tobias Weissmandl folgender Mitkontrakt abgeschlossen worden. Als

1=. tens Verbindet sich das ehrsame Handwerk zu Ebenfurth dem Handwerk zu Ödenburg die Tuchwalk auf zwanzig nacheinander folgende Jahre also zu überlassen, dass das Tuchmacherhandwerk zu Ödenburg drey Bekenlöcher⁶ zu ihrem Gebrauche stets zu benützen die Befugniss haben soll, das allhiesige Handwerk aber sich nur zwey Beken zu dem seynen Gebrauche vorenthaltet. Ereignet es sich aber, dass keiner von den Allhiesigen Walkgeschäfte führt, so soll ihnen Ödenburger die ganze Walk zur Benützung zugestanden seyn. Hingegen verbindet sich das ehrsame Handwerk von Ödenburg.

2=. tens für die 3 grossen Bekenlöcher pr Stck vier Gulden 30 Kr., für die kleineren pr Stck drey Gl. in Namenwerthe der Banko=Zettl zu erlegen.

3=. tens Wird bedungen, dass gegenseitig eine bestimmte Garantie oder Hypothek Statt haben soll, welche vor beyderseitigen Zurücktretung schützt, und in dem besteht, dass im Fall der Hindansetzung oder Abweichung von Seite der Ödenburger, selbe zum Erlag der Sume von zwey tausend Gulden als Reuegeld verhalten seyn sollen. Imgleichen verpflichtet sich das ehrsame Handwerk zu Ebenfurth also, dass im entgegengesetzten Falle, das ist, bey ereignenden Zurücktretung, erstbenanntes Handwerk zu Ebenfurth zu einem Erlage von Ein tausend Gulden verbunden seyn soll. Jedoch ist zu bemerken, dass beyde Sumen mit dem in selben Zeitpunkte allgemein laufenden Geldwerthe zu berichtigen wären.

4=. tens Ist beyderseits eingestanden worden, dass das ehre. Ödenburger Handwerk ganz nach dem Verhältniss des Zeitpunktes in Absicht der Theuerung und Wohlfeile behandelt werden soll, dass ist, sobald sich die strengere Ausgaben mindern, auch das bestimmte Stückgeld gemildert werden wird. Im Gegentheile aber, sollten sich wider Vermuthen die Auslagen so sehr vermehren, dass wir Ebenfurth nicht im Stande wären, um das bestimmte den Kontrakt fortzusetzen, so würden sich die Ödenburger auch zu einer Besserung herbeylassen.

5=. tens Damit das ehre. Handwerk zu Ebenfurth auch in Betreff der Beständigkeit aller Tuchmacher-Handwerksglieder zu Ödenburg ins besondere gesichert ist, so gaben obernannte Depudierte die Versicherung dem beständigen Fortsetzung in einem für alle, und alle für einem.

Zur Bekräftigung dessen sind zwey gleichlautende Verträge verfertigt und jeder Kontrahenten=Parthey ein solcher mit der andern Unterschrift eingehändig worden.

Ebenfurth am 10=. ten May 1811.

L. S.

Andreas Sych
als Vorsteher
Matthaus Plank
Tuchmachermeister
Adam Stämer
Tuchmachermeister
Augustin Sych
Walch Meyster

5. Tulajdonképpen: Kraus, az ismert posztócsalád egyik tagja.

6. Beckenloch az a mélyedés, ahová a kallózandó posztót helyezik és ahol a vízmeghajtású kallózósulykok hatásukat kifejtik.

A soproni Várhely ásátásának története

Irta: Nováki Gyula

Sopronbánfalva felett emelkedik a 478 m magas Várhely, melynek tetején az illyreknek volt egykor hatalmas lakótelepük. A ma már erdővel teljesen benőtt hegyen még most is jól látszanak az egykori vár hatalmas sáncái és a telepen kívül eső óriási sírhalmok. Közel hetven éve, hogy a Várhely kerekén '2300 év után a feledés homályából ismét nagy hírre tett szert, de ezúttal már a történelemtudomány számára. A várhelyi ásátások azóta szebbnél szebb leletekkel gazdagították a soproni, bécsi és budapesti múzeumokat és ma már eléggé világosan áll előttünk az egykori vár lakóinak története, amiről különböző helyeken gyakran jelent meg ismertetés. Eúttal azonban magának a Várhelynek, mint régészeti lelőhelynek a felfedezéséről és ásátásainak történetéről kívánunk megemlékezni. A Várhely első ásátásainak idején a régészet még gyermekcipőben járt. Még nem alakultak ki a régészeti ásátásnak és feldolgozásának fejlett módszerei, mindenki, aki a régi korok emlékei után kutatott, saját erejére, saját tapasztalataira volt utalva. Ezért, annak ellenére, hogy a régi kutatók igen nagy munkát végeztek s a múzeumokban lévő régészeti anyagnak nagy része az ő révükön került napvilágra, mégis munkájukról aránylag nagyon keveset tudunk, mert eredményeiket nem rögzítették papírra, ők maguk pedig már eltávoztak az élők sorából. Ásátásaikat részint maguk, részint mások publikálták, másrészt pedig a helyi lapok írtak róluk. Igen sok feljegyzésük azonban sohasem került nyomdába s azóta már el is kallódtak. Ugyanez a helyzet a soproni Várhely ásátásainál is. Az alább közölt adatokat a legkülönbözőbb helyekről kellett összeszedni, gyakran csak egy-egy eldugott adatból lehetett következtetni valamelyik ásátásra. Kisebb adatok még bizonyára elő fognak bukkanni, mégis úgy gondoljuk, hogy a várhelyi ásátások történetét már át tudjuk tekinteni.¹

A Várhely felfedezése Bella Lajos reálistkolai tanár érdeme. Szabadidejét a régi korok emlékeinek felkutatására szentelte, résztvett Paúr Iván bécsidombi ásátásain és mellette tanulta az ásátás technikáját is. Egyik tanártársának, Wallner Ignácnak figyelmeztetésére egy ízben a Várhelyen lévő sírhalmokat is megtekintette, amikről akkoriban még senki sem tudott semmit sem, maga a bánfalvi nép pedig „Pfennigshügel“-nek nevezte. Bella mindjárt sejtette, hogy mesterséges eredetűek lesznek. 1887 nyarán kezdett egymaga dolgozni, hogy a halmok eredetét megismerje. Talált is cserepeket s mindjárt megmutatta mesterének, Paúr Ivánnak, Paúr azonban, különös módon, nem tulajdonított nekik jelentőséget, sőt újabkoriaknak mondta.² Bella azonban nem csüggedt, hanem tovább dolgozott. Mint írja: „Tizennégy napi verejtékes munka után“ bebizonyosodott előtte, hogy feltevése jó volt: a dombok őskori nép temetkező helyei. Az eredmény láttára már a városi tanács is adott segítséget, két napszámot, s ettől kezdve Bella már segítséggel folytatta kutatásait.^{3 4}

1. Az adatok nagy részét, különösen a helyi újságokból Thier László bibliographiai gyűjteménye segítségével tudtam összeállítani, kinek ezúton is köszönetet mondok a szíves támogatásért.

1a. Sopronvármegye. 1936. december 25.

2. Oedenburger Zeitung 1887. szeptember 13.

3. Arch. Ért. 1888. 147—149. Récesei: A legújabb soproni ásátásról.

4. Arch. Ért. 1888. 354—360. Bella: A Sopron melletti Purgstall praehistorikus földvára és sírhalmairól.

Mindjárt az első ásatásnál egy zavart kell tisztáznunk a sírszámokkal kapcsolatban. Az első ismertetésben az elsőnek felásott sírt, melyet egymaga ásott fel, 3. számúnak mondja. Ezután a városi tanács által rendelkezésére bocsátott 2 munkással az 1. számú sírt tárta fel. Augusztus 17-én Szombathy József bécsi régész jelenlétében a 44. halom került feltárás alá. Végül még felásatta a 40. és a 28. halomtól keletre eső sírhalmot.

Erről az évről azonban egy későbbi ismertetésben⁵ egészen más sírszámokat kapunk. Bella Lajos és Müller Ottó közös publikációjukban az elsőnek feltárt sírt 5. számúnak mondják, az ezután kapott két napszámossal a 2., 137. és 58. sírokat tárta fel Bella, végül pedig a Szombathy József jelenlétében felásott sír száma 129. Az ásatások menete tehát ugyanúgy van jelölve, mint Bella első publikációjában és itt is öt felásott, de más számú sírhalmról beszélnek.

Tévedésről egyik esetben sem lehet szó, mert mindkét publikációt maga az ásató közölte. A valószínűség az, hogy Bella először másképpen számozta meg a sírokat s ezt a későbbi, állandó számozásnál elfelejtette megemlíteni. Ez mindjárt az első publikáció egyik mondatából kitűnik. Bella itt megemlíti, hogy a sírhalmok közül a legnagyobb az 54. számú. Ha azonban a térképen,⁶ mely méretarányban készült, ezt ellenőrizzük, akkor az 54. számút egészen kicsinek látjuk, még csak a körülötte lévők sem nagyobbak. A térképet Skoff Béla, reáliskolai tanár készítette 1890-ben,⁷ tehát három évvel később s úgy látszik, egészen másképpen számozta meg a sírokat, mint Bella először. A Bella—Müller közös publikációjában már ezt a térképet használták s ezért jelölik más számokkal az 1887-ben felásott öt sírhalmot. Minthogy azonban ezek a sírcik csak Bellának első publikációjában vannak részletesen ismertetve és ott téves számokkal, ezért azonosítani kell a Bella—Müller által közölt sírszámokkal.

Az első sírhalmnál ez könnyű, mert mindkét ismertetésben mint elsőnek és „tizennégy napi verejtékes munkával“ felásott sírnak van jelölve. A Bella első cikkében szereplő téves 3. szám tehát azonos az 5. sírral.

A második kiásott sírt Bella először 1. számúnak, majd a Bella—Müller publikációjában 2-nak mondja. Minthogy a térképen is egymás mellett vannak, minden további nélkül elfogadhatjuk, hogy az először tévesen szereplő 1-es azonos a 2. sírral, mivel a temető számozása másodszer is erről az oldalról kezdődött és itt még nagy eltérés nem lehetett.

Az augusztus 17-én, Szombathy József jelenlétében felásott sír könnyen azonosítható, éppen ez utóbbi, mindkét helyen szereplő időpont és név által, tehát az első publikációban szereplő 44. szám azonos a 129. sírral.

A fennmaradó két sír közül az utolsónak felásott halomról Bella első ízben megjegyzi, hogy egy ösvény megy rajta keresztül és kisméretű. Ez azonos lesz a Bella—Müller publikációjában szereplő 58. sírral, mert a térképen valóban ösvény megy rajta keresztül és kisméretű.

Végül még egy sír marad hátra, melyről már csak azért sem lehet kétség, mert a többit már azonosítottuk, még különben is a benne talált „holdido!“ mindkét helyen meg van említve, tehát az elsőzőr tévesen 40-nek jeölt sír azonos a 137. számúval.

Az első ásatás alkalmával tehát, 1887-ben, az 5., 2., 137., 58. és a 129. sírok kerültek felásásra.

1888-ban Bella már tavasszal kezdett ásni, ismét egymaga. Ezúttal a telep déli oldalán 3 hónapig át összesen kb 130 méter hosszú és helyenként 2 méter mély árkot ásott fel. Júliusban már napszámokkal folytatja munkáját. Ebben az évben hét halmot tárt fel, sírszámot nem közöl, csak annyit, hogy kisebb halmok voltak.⁷ A már említett Bella—Müller publikációjából⁸ azonban ki tudjuk hámozni a sírszámokat. Itt elsősorban az 1890-ben felásott 17 sírról van szó, a részletes, egyenkénti ismertetésben azonban 20 sírt ismertetnek, tehát három sírnak korábbi ásatásból kell származnia. Az egyik, a 137., melynél meg is van említve, hogy Bella még 1887-ben tárta fel. A másik kettő minden bizonnyal az 54. és 136. sír, mert itt azt olvassuk (évszám nélkül), hogy Bella egymaga ásta fel és a többitől eltérően nincsen megadva a sírhalm mérete. Két sírszámot tehát már tudunk. A többi a sírok egyenkénti leírása előtti általános összefoglalásból sikerül megtudni. Itt ugyanis gyakran hivatkoznak sírszámokra s a hús, egyenként ismertetett síron kívül még a következőkre

is: 23., 62., 130. és 146. Ezekkel együtt már hat sírszámot kapunk, melyeket sem az 1887-es, sem az 1890-es ásatásba nem lehet sorolni, hanem csakis az 1888-as, vagy 1889-es ásatásba. 1889-ben ugyanis szintén volt egy kis ásatás, mikor is Bella bádeni vendégek előtt tárt fel egy kis sírhalmot, melynek ugyancsak nem közli számát.⁸ Így tehát a 23., 54., 62., 130., 136. és 146. sírok közül egyet 1889-ben, a többit pedig 1888-ban ásták fel.

A következő ásatás, mint már fentebb említettük, 1890-ben volt. Müller Ottó indítványára a Wiener Anthropologische Gesellschaft a budapesti Nemzeti Múzeum engedélyével rendezett ásatást, melynek vezetésével Hoernes Moritzot bízták meg, de résztvettek benne Bella Lajos és Müller Ottó is, és a már többször említett publikációt is utóbbi kettő írta meg. Egy nagy lakógödört ástak ki, valamint 17 sírhalmot, melyek a következők voltak: 4., 11., 14., 34., 36., 52., 53., 59., 65., 71., 92., 103., 116., 131., 139., 144. és 149. számúak. Húsz sírt ismertetnek egyébként, de mint fentebb láttuk, ezek közül három már korábbi ásatásokból származnak.^{9 10}

1891-ben, július második és augusztus első felében ismét a bécsiek ástak, Hoernes Rudolf és Bella vezetésével.¹¹ Bella az eredmények közül csak a 27. és 28. sírből előkerült díszes tárgyakat ismerteti,^{12 13 14} így kapunk két sírszámot. Az ekkor felásott sírok számát azonban könnyen kiszámíthatjuk. 1891 őszén ugyanis Bella általánosan ismerteti a Várhelyet⁶ és megjegyzi, hogy eddig 42 sírhalmot tártak fel. Minthogy pedig tudjuk, hogy az 1890-es ásatással bezárólag 30 sírt tártak fel, nyilvánvaló, hogy akkor 1891-ben 12 sír került felásásra, melyek közül azonban csak kettőnek ismerjük a számát: 27. és 28.

1892 nyarán Ferenc Ferdinánd főherceg ásatott Bellával együtt. Két kisebb és két közepes sírhalmot tártak fel, de a sírok számát nem ismerjük.^{15 16 17 18} Ugyanezen év szeptemberében még két kisebb halmot tárt fel Bella, de ezeknek a számát sem ismerjük.¹⁹

1893-ban ásta fel Bella Szombathy és Müller jelenlétében a legnagyobb halmot, a 80. számút, az ú. n. Királyhalmot. Ezen kívül még egy kisebb halom került feltárás alá, de számát nem ismerjük.^{20 21 22 23 24}

1898-as ásatásról tudunk közvetett úton. A Soproni Régészeti Társulat jegyzőkönyvében vannak felsorolva különböző tárgyak, mint 1898-as szerzemények, még pedig a Várhely 19. számú sírhalmából.²⁵

5. M. A. G. in Wien. 1891. 166—192. Bella-Müller: Praehistorische Funde in der Umgebung von Oedenburg in Ungarn.

6. Arch. Ért. 1891. 313—321. Bella: A Sopron melletti Burgstall földvára és urnatemetője.

7. Arch. Ért. 1889. 357—366. Bella: Újabb soproni ősröleletekről.

8. Oedenburger Zeitung. 1889. október 22.

9. Oedenburger Zeitung. 1890. június 5.

10. Oedenburger Zeitung. 1890. július 27.

11. Sopron. 1891. július 1.

12. Arch. Ért. 1892. 221—227. Bella: Újabb purgstalli leletek.

13. M. A. G. in Wien. 1891. 71.

14. Gallus: A soproni Burgstall alakos urnái. 7—14.

15. Arch. Ért. 1892. 329—326. Bella: Soproni ásatások.

16. M. A. G. in Wien. 1892. (105). Müller: Eine vierte Urne mit ornamentalen Zeichnungen menschlicher Figuren vom Burgstall bei Oedenburg.

17. Sopron. 1892. december 25.

18. Gallus i. m. 3.

19. Arch. Ért. 1893. 26—28. Bella: Két purgstalli edény.

20. Sopron. 1893. július 16.

21. Oedenburger Volksblatt. 1893. július 16.

22. M. A. G. in Wien. 1894. (59) — (62). Bella: Ausgrabungen auf dem Burgstall bei Oedenburg.

23. Arch. Ért. 1893. 448. — Újabb ásatás a soproni Burgstallon.

24. Gallus i. m. 4.

25. A Soproni Régészeti Társulat jegyzőkönyve. 1898. június 2.

1899-ben július 17—19 között három nagyobb halmot tártak fel, de csak annyit tudunk, hogy a 80. sírtól délre.^{26 27} Ha ezt szó szerint értelmezhetjük, akkor a 79., 78., 77. és esetleg a 76. sírok jöhetnek számításba. Augusztus elején egy nagyobb lakógödrt tártak fel a délkeleti sánc közelében.²⁸ Ugyanez év szeptember 4—6 között Mazurek J. P. lemergi múzeumi főcoston látogatásának tiszteletére bontott fel Bella egy sírhalmot, száma ismeretlen.²⁶

1900. július 1—31 között három kisebb halmot tárt fel Bella,²⁹ ugyanígy egyet 1902-ben is,³⁰ de számukat egyiknek sem ismerjük.

Végre 1904-ben olvasunk ismét sírszámot, mikor is Bella nyolc napi munkával a 132. sírt bontotta fel.³¹

1906-ban történt a második nagyszabású rendszeres ásatás, amiről az 1890-es évhez hasonlóan mindent tudunk. A budapesti Nemzeti Múzeum rendezte az ásatást Márton Lajos vezetésével, amin résztvett Bella is. Július 2—19 között tartott s ezúttal feltárára került a 10., 17., 18., 75., 84., 111. és 143. sírhalom.^{32 33} Sajnos itt is van egy kis zavar, bizonyára nyomdahiábából. Az ismertetés végén ugyanis a legnagyobb számú sír már nem 143-nak, hanem 145-nek van írva. Ha azonban szó szerint vesszük az ismertetés utolsó mondatát, hogy „végül felástuk a 145. számú kis halmocskát“, akkor a vita a 143. szám javára dől el, mert a térkép alapján, habár nincs is nagy különbség, mégis inkább nevezhetjük halmocskának a 143. számút, mint a 145.-et.

1907-ben Bella egy halmot és egy nagyobb putrit ásott fel.^{34 35 36}

1908-ban a hegygerinc északi oldalán a legszélsőbb földsánc közelében egy horpadásban lakóvermet ásatott Bella. A megásott terület 68 m² volt. A hegygerinc ugyanezen oldalán, de jóval keletebbre olyan putrit tárt fel Bella, amiben kizárólag csak La Téne kori cserepek voltak. Ennek alapján több helyen kereste a kelta temetőt, de nem találta. Hogy utóbbit pontosan hol kereste, nem tudjuk. Ugyanekkor több halmot is feláshatott, mert „a halmokban talált egyéb edényekről“ és egy figurális díszítésű urnáról is megemlékezik. De csak egyik halm helyét jelöli meg, a külső sáncban belüli 96. és 98. sírok közül az egyiket ásta fel.^{37 38 39 40}

1909-ben Bella két hétig ásatott, ezúttal kizárólag lakóhelyeket, de ezeknek a helyét sem ismerjük.^{41 42}

1911-ben Bella ismét ásatott, mely inkább oktató jellegű volt, ugyanis az újabb generációt akarta bevezetni az ásatásba. Mindössze a leletek leírásából sejtethetjük, hogy egy, vagy több sírhalmot tártak fel.⁴³

Egészen eddig majdnem minden évre esik ásatás. Ez a szépen fejlődő kutatás azonban most hirtelen megszakadt. Az első világháború, mint annyi mindent, ezt is teljesen elakasztotta. Közben Bella Lajos is nyugdíjba került s el is távozott Sopronból. Mint nyugdíjas tanár, még sokáig dolgozott a budapesti Nemzeti Múzeum régé-

26. A Soproni Régészeti Társulat jegyzőkönyve. 1900. március 13.

27. Oedenburger Zeitung. 1899. augusztus 27.

28. Oedenburger Zeitung. 1899. augusztus 6.

29. A Soproni Régészeti Társulat jegyzőkönyve. 1901. március 7.

30. A Soproni Régészeti Társulat jegyzőkönyve. Titkári jelentés az 1902. évről.

31. A Soproni Régészeti Társulat jegyzőkönyve. 1905. április 11.

32. Jelentés a m. n. m. 1906. évi állapotáról. 165—170. Márton Lajos segédőr jelentése a soproni ásatásról.

33. A Soproni Régészeti Társulat jegyzőkönyve. 1906. június 29. (Utólagos bejegyzés).

34. A Soproni Régészeti Társulat jegyzőkönyve. Jelentés az 1907. évi működésről.

35. Oedenburger Zeitung. 1907. július 17.

36. Oedenburger Zeitung. 1908. augusztus 20.

37. Arch. Ert. 1909. 181—186. Bella: A Sopron vm. és Sopron sz. kir. város Régészeti Társulatáról.

38. A Soproni Régészeti Társulat jegyzőkönyve. Jelentés az 1908. évi ásatásokról és kutatásokról.

39. Oedenburger Zeitung. 1908. augusztus 20.

40. Oedenburger Zeitung. 1908. augusztus 23.

41. Múzeumok és Könyvtárak Értesítője. 1910. 131—132.

42. A Soproni Régészeti Társulat jegyzőkönyve. Főtitkári jelentés az 1909. évi működésről.

43. Múzeumok és Könyvtárak Értesítője. 1912. 175—176.

szeti osztályán, de távol lévén Soprontól, kedvenc lelőhelyével, a Várhellyel már nem tudott többé foglalkozni. 1918. augusztusában Lauringer Ernő reáliskolai igazgató, Bella Lajos utóda vezetett ásatást Mihályi Ernővel együtt.^{44 45 46} Mindössze egy halmot tártak fel, elsősorban az újabb generáció próbálkozása jellemzi, mint azt a jelentés is megjegyzi. Bella nem vett részt ezen az ásatáson.

Bella Lajos 1922-ben ásatott utoljára a Várhelyen, Lauringer Ernővel együtt. Ezúttal négy halmot tártak fel, közelebbi megjelölés nélkül.^{47 48 49}

Ezután már csak három ízben folytattak ásatást a Várhelyen. 1926-ban Lauringer vezetésével augusztus 10-én indult meg egy kb. kéthetes munka. „A kilátó alján elterülő mesterséges domborulatban” jelölik meg az elsőnek feltárt sír helyét, a többről azonban semmit sem tudunk.^{50 51}

1927-ben ismét augusztus elején ásatott Lauringer, amikor két sírt bontottak fel.^{52 53} Ugyanezen hónap végén ismét ásatott kb. egy hetet, ekkor valószínűleg egy halmot tárt fel.^{54 55}

Utoljára 1932-ben volt ásatás a Várhelyen Lauringer Ernő és Gallus Sándor vezetésével. Felásták a 99. és 101. sírokat, valamint egy kicsit is, de utóbbi számát nem közölték, valószínűleg a 100. számú volt. Ugyanekkor még egy lakóvermet is feltártak.^{56 57 58}

A felsorolt adatok tehát a Várhely ásatásának igen régi és gazdag eredményeket felmutató multjáról tanuskodnak. Eddig kb. 80 sírhalmot tártak fel, az anyag nagyrésze ma is megvan. A régészeti kutatás azonban sok mindennel adós még a Várhely történetét illetően. Az a közel 200 sírhalm, ami jelenleg is látható a sáncoktól délre eső gerincen, nem jelentheti az egész várhelyi őskori telep temetőjét, ahol sok-sok ezer ember élt, mégpedig 3—400 éven keresztül. A ma is látható sírhalmok nyilván a vezetőrétegé voltak, erre vallanak a mindig diszes urnák és mellékletek is. Az alsóbb társadalmi osztályokhoz tartozók temetője még ismeretlen előttünk, a véletlen talán egyszer előhozza azokat is. Ugyanígy nem ismerjük az ilyeneket követő várhelyi kelták temetőjét sem, pedig, ha kisebb számmal is, ők is megtelepedtek a Várhelyen. Végül pedig a lakótelepnek elrendeződését, jellegét és a ma is csodálatot keltő hatalmas erődítmények pontos építési idejét sem ismerjük. A Várhely egykori gazdag történetét pedig csak ezek segítségével lehet igazán rekonstruálni. A Bella Lajos által elkezdett és Lauringer Ernő által folytatott kutatások hosszú sora tehát sok problémát vetett fel, melyek megoldása az elkövetkezendő régészeti kutatások feladata lesz.

44. A Soproni Régészeti Társulat jegyzőkönyve. 1918. augusztus 16.

45. A Soproni Régészeti Társulat jegyzőkönyve. 1920. január 18.

46. Soproni Hírlap. 1918. augusztus 14.

47. Sopronvármegye. 1922. július 18.

48. Sopronvármegye. 1922. július 25.

49. Oedenburger Zeitung. 1922. július 26.

50. Soproni Hírlap. 1926. augusztus 20.

51. Sopronvármegye. 1926. augusztus 29.

52. Sopronvármegye. 1927. augusztus 4.

53. Oedenburger Zeitung. 1927. augusztus 5.

54. Soproni Hírlap. 1927. szeptember 4.

55. Sopronvármegye. 1927. november 13.

56. Oedenburger Zeitung. 1932. augusztus 27.

57. Soproni Hírlap. 1932. augusztus 28.

58. Gallus. i. m. 14.

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Ujabb adat a sopronkörnyéki őskori vaskohászatra

Irtta: Nováki Gyula

A sopronkörnyéki őskori vaskohászat már régen ismert, de kevésbé kutatott problémája a régészetnek. A századforduló utáni időkben három helyen is találtak vasalakokat és tüzelőhelyeket a Kányaszurdok és a katonai lövőde környékén. Ezekről már több ízben is jelentek meg ismertetések.¹ Maguknak a leleteknek a pontos leírása, vagy lerajzolása azonban elmaradt, így egyelőre probléma maradt az is, hogy egyáltalában mire használták az ott talált kemencéket. Fennáll ugyanis a lehetőség, hogy itt egy római kori hypocaustum volt. A vasolvasztás mellett szól azonban az a két nagy kiolvasztott vastömb, melyeket állítólag a Kányaszurdokban találtak és jelenleg a soproni múzeumban vannak. A sopronkörnyéki vaskohászat nem állt magában, mert a szomszédos burgenlandi és a távolabbi osztrák területeken is számos nyomát találták ennek az őskori iparnak.² Ehhez kívánok most újabb adattal szolgálni.

1952 nyarán a Magashídtól NyNyD-re, kb. 50 m távolságban, egy meredeken felfelé tartó kocsút jobboldalán útjavításnál salakokat és fujtatócsőtöredékeket találtak. Ezekre lett figyelmes Bschaden Emil erdősz s a leleteket behozta a soproni múzeumba. E bejelentés alapján októberben megindult az ásás. Ennek során egy vasolvasztókemence romjait tárták fel.

A kemence enyhe lejtésű, déli fekvésű hegyoldalon volt s teljesen tönkrement állapotban került elő. A romok kb 3,5 m. átmérőjű, nagyjából kör alakú területet foglaltak el, melynek kis részét az útjavítással kapcsolatban már elhordták. A rétegződés nagyjából a következő volt: 5—10 cm humusz, 20 cm salak, 30—40 cm vörösre égett föld. Ez azonban csak általános kép, mert a salakból és vörösre égett földből egyaránt volt a felső és alsó részekben. Közben 25 darab kis agyagfujtatócsövet is találtunk, melyek minden rendszer nélkül, valamennyi már másodlagos helyen, többnyire az előbb említett rétegek között voltak.

Általában már 70 cm mélységben elértük az érintetlen talajt. Itt a legnagyobb figyelem mellett sem találtuk meg a kemence alapjait, így a pontos körvonalát sem sikerült megállapítanunk.

Az olvasztás technikai leírása csak a salakok és fujtatócsövek közelebbi vizsgálata után válik lehetségessé. A fujtatócsövek hossza átlag 12 cm, alakjuk tölcserre emlékeztet. A hozzájuk kapcsolódó (nyilván bőrből készült, tehát elpusztult) fujtató felé eső vége 7—8 cm-re szélesedik ki, tűzbe erő végük pedig 2,5—3 cm átmérőjű. Utóbbi végükön több-kevesebb erősen ráégett salak van.

A kemence falából is sikerült pár nagyobb töredéket megmenteni. A legnagyobb töredék átmérője kb 40 cm, kissé

ívben hajlik. Ha ezt az ívet vesszük alapul a kemence alakjához, akkor a kemence kóralakú és átmérője 90—100 cm körül volt. Mivel azonban a töredék eredeti helyét nem ismerjük, ez a számadat nem egészen mérvadó. A fal anyaga az arra a helyre jellemző erősen agyagos, kavicsos föld, belső oldala erősen salakos, külső oldala vörösre égett, vastagsága átlag 10 cm. E nagy töredék közepén egy fujtatócső is van az eredeti helyen és ennek elhelyezkedéséből következtethetünk arra, hogy a fujtatócsövek közötti távolság legkevesebb 20—25 cm volt. Ez, a nagy számban előfordult fujtatócsőre való tekintettel, nem érdektelen adat.

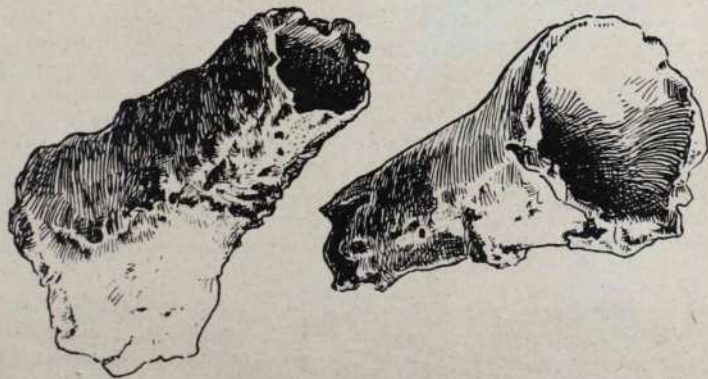
Az ásatás folyamán semmilyen korhataározó leletet sem találtunk. A fujtatócsövek korong nélkül készültek, de jelen esetben ez semmit sem határoz. Ezért meglehetősen tág időközbe kell helyeznünk a kemence használati idejét. A korai vaskorban (hallstattkor, i. e. 900—400) ismerik ugyan a vasat, de még csak kis mennyiségben állítják elő, ezért ilyen nagyarányú kohászatra, mint amilyen Sopron környékén tapasztalható, még nem gondolhatunk. Ellene szól ennek az a körülmény is, hogy Sopron környékén igen jelentős koravaskori települések voltak és mégis alig pár darab, jelentéktelen vaslelet ismeretes ebből a korszakból. Ez fejlett kohászat esetén elképzelhetetlen.

Ki kell zárunk a középkort is, mert ha technikailag nem is volna lehetetlen, de ilyen nagyarányú kohászatnak valami írásos emléke feltétlenül fennmaradt

volna a rendkívül gazdag soproni levéltárban. Így tehát csak a kelta (i. e. 400—18) és a római (i. e. 18—i. v. kb. 400) idők jöhetnek számításba, de ezen belül pontosabb kormeghatározás egyelőre még kockázatos volna.

A most tárgyalt kemence szerintem eldönti azt a kérdést, mely a korábban találtakkal kapcsolatban felmerült, hogy t. i. helyi kőzetből olvasztották-e ki a vasat, vagy pedig már kiolvasztott vastömböket hoztak távolabbi vidékekről feldolgozásra. Romwalter Alfréd második tanulmányában már a helybeli olvasztás mellett szól, de akkor ezt még nem lehetett egészen bizonyítani. A most újabban feltárt olvasztó azonban annyira magasan fent a hegyek között van, hogy már maga ez a tény eleve kizárja azt a gondolatot, hogy távolról szállították ide a vastömböket, mert lényegesen könnyebb a lábához, mint a nehéz vastömböket felvinni a hegyekre. Ennek alapján a vastartalmú kőzetet is ott, az olvasztókemence közvetlen közelében fejthették, de ennek helyét még nem ismerjük.

E fejlett kohászat kutatásának még tág lehetőségei vannak. A tárgyalt kemence közvetlen közelében, alig 10—15 m-re, még két salakdomb látható, ezek is nyilván egy-egy kemencét takarnak. Nem lehet befejezettnek tekinteni továbbá a már korábban feltárt kányaszurdoki és a katonai lövölde környéki kemencéknek kutatását sem és bizonyára lesz még máshol is nyoma a környéken ennek a kiterjedt kohászatnak.

Leletek a Magas-hídi ásatásból

Harka nevérol

Irta: Mollay Károly

A Sopron közelében fekvő község nevét (első adata 1245-ből) Pais Dezső még 1926-ban (Magyar Anonymus. Bp. 1926, 119) a Konstantinos császár (905—959) művében említett *harkan* méltóságnevből származó és Anonymusnál (1196—1203) szereplő *Horka* személynévből magyarázta, megjegyezve, hogy e személynév származékaként kell tekintenünk a többi magyarországi *Harka* és a *Harkány* helyneveket is. Ezt a magyarázatot fogadta el 1932-ben Schwartz Elemér is (A nyugatmagyarországi német helységnevek. Bp., 1932, 60), aki arra is rámutatott, hogy a név helyi német nyelvjárási alakja *horka* a magyar alakot tükrözi. Ennek tudálékos magyarázatából alkották a német *Harkau* nevet, mivel sok német helynévben a szóvégi *-a* eredetileg valóban az *Au*, régi „Wasser, Strom, Wasserland, Insel, Halbinsel” jelentésű szóval függ össze. Így jött létre helynevünk másik német nyelvjárási alakja *horkao*. A *Harkau* névalak azonban a középkorban még nem fordul elő.

Lényegében ugyanezt a magyarázatot veszi át Moór Elemér (Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936, 132). Moór azonban azt a gondolatot vetette fel, hogy a magyar helynév magyarázatánál esetleg gondolni lehetne a szlovák *horka* „kis hegy” szóra is. Ha ugyanis ennek a területnek a magyar honfoglalás előtti szláv lakossága nyugati szláv, közelebről szlovák jellegű volt, akkor ez a szláv lakosság a Harkai csúcsra (Harkauer Kogel) való tekintettel települését így nevezhette volna. Hivatkozott egy csehországi német *Harkau* helynévre, amelynek a csehben Ernst Schwarz (Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle. München-Berlin, 1931, 190) szerint a szlovák *horka*

szóval is összefüggő helynév felel meg. Moórnak ezt a gondolatát tette magáévá Ján Stanislav, a pozsonyi egyetem tanára, „Slovensky juh v stredoveku” (Turc. Sv. Martin, 1948) című kétkötetes munkájában. Kniezsa István a Magyar Tudományos Akadémia 1951. évi nagygyűlésén tartott előadásában (A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei II, 373) azt a kérdést vizsgálta meg, vajjon a magyar honfoglalás előtt a dunántúli szlávok nyugati szláv, közelebről szlovák, vagy pedig délszláv nyelven beszéltek-e. A Dunántúltra vonatkozó egész anyag, főleg pedig a helynevek hangtörténeti vallomása alapján arra az eredményre jutott, hogy nemcsak a Dunántúl, hanem a Vág, a Nyitra, a Garam és az Ipoly környékének a Középhegységtől délre eső részén is nem szlovákok, hanem délszlávok laktak. A magyar *Harka* szlovák származtatását azért nem tartja valószínűnek, mivel a szlovák *horka* szóban az *o* hosszú, ezt pedig a magyarok nem vették volna át rövid *a*-nak. Így semmi sem szól amellett, hogy elveszük Pais Dezső fentemlített magyarázatát nemcsak a Sopron közelében fekvő *Harka*, hanem a Komárom megyei *Harka*, a Zala megyei *Harka* dülő és a Kiskúnhalas mellett levő *Harka* puszta esetében sem.

A *Harka* név minden esetre környékünk honfoglaláskori történelmének egyik nyelvi emléke.

Német eredetét a tudományos irodalomban eddig senki sem vetette fel.

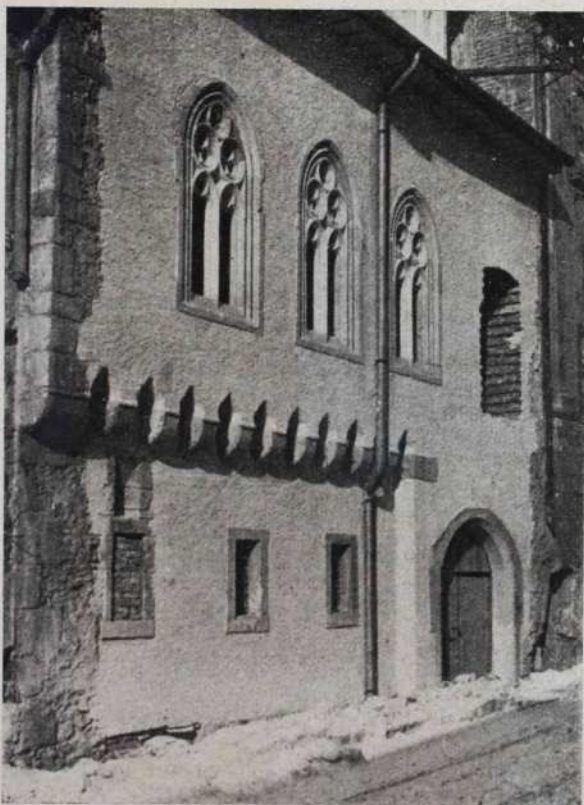
Ezek után — úgy látszik — logikus, hogy a mi *Harka* falunkat néhány évvel ezelőtt a helynév „német” eredetére való hivatkozással *Magyarfalva*-nak nevezték el. Sapiienti sat!

Az Új utca 16. számú ház helyreállítása

Irtó: Storno Miksa

A Soproni Szemle utolsó számának megjelenése (1944. augusztus 31.) óta Sopron műemlékállása jelentősen megváltozott. A második világháború bombázásai sok régi épületet pusztítottak el vagy rongáltak meg, de egyúttal kimutatták azt is, mily fontos munkát végzett

a folyóirat azáltal, hogy helyi értékek közlésével és ismertetésével legalább képben rögzítette a régi állapotot az utókor számára. A pusztítás azonban némi haszonnal is járt: a Lenin körüli bástya feltárása által Sopron régi erődítményeinek egyik jelentős részlete vált láthatóvá,

Sopron, Új utca 16.

eddig nem ismert középkori töredékek kerültek napfényre és lehetővé tették a további kutatást, eddig is oly eredménytel, melyre máskülönben alig, vagy talán évtizedek múlva számíhattunk volna. A feltérési munkák azonban már ezt megelőzően megindultak, amikor az Új utca 16. számú ház homlokzatán még 1943-ban kibontottam a befalazott mérnöves ablakkeretek töredékeit. Ismeretes, hogy e házat annakidején a város azért vette meg, hogy lebontásával utcát nyisson a Kolostor utca felé. Ezáltal a belváros két régi utcaképe változott volna meg gyökeresen, mindkettő nagy hátrányára. Ezt a tervet ellenezve módot kerestem megakadályozására, ami sikerrel is járt. Az épület alapos átvizsgálásakor ráakadtam a padlástérben befalazott mérnövek töredékeire, valamint egyéb középkori részletekre, és a városhoz intézett beadványomban rámutattam az épület művészettörténeti jelentőségére és műemlékvoltára. Erre a város a bontási tervtől el is állott és a ház helyreállítását határozta el.

Scká húzódott az ügy az idők viszonyosságai folytán, de most már befejezése felé jár a helyreállítási munka. A munkálatok folyamán sajnos kitért, hogy az utcai főfal, valamint a többi falak nagy része is nagyon hevenyészve van rakva, és későbbi átalakítások folytán a szerkezeti összefüggést is megbolygatták, így e falak lebontása nem kerülhető el.

A bentáskor láthatóvá vált az eredeti kapunyílás helye és az előkerült töredékekből meg volt állapítható a kapunyílás alakja és mérete. Most kiegészítve, régi formájában látható. Feltűnő a nagy kapunyílás ezen a kis, udvar nélküli házban. Azt hiszem, nem kocsibehajtásra szolgált, hanem inkább egy ipari műhelynek ablakkal, illetve kirakattal kapcsolatos bejárata, melyen át egyúttal a ház

lakói is közlekedtek, ahogy erre középkori házaknál több helyütt ismerünk példát.

Rége a vásárokat a belvárosban tartották és erre utalnak a középkori helymegjelölések, mint *Markt* majd *Platz* (a mai Belciannisz tér) vagy *Salzmarkt* (a mai Orsolya tér), csak a gabonát és fát árulták a belvároson kívül a *Kornmarkt*-on és *Holzmarkt*-on, mely elnevezésekkel már a XV. század elején találkozunk.¹ Így az iparosok és kereskedők műhelyei, illetve üzletei, ha nem is kizárólag, de nagyrészt a belvárosban helyezkedtek el, és ezek nyomaival is találkozhatunk.

A munkák folyamán szép számmal kerültek elő kisebb leletek is. Elsősorban érdekesek a középkori és ahhoz közelálló mázas és máznélküli kályhacsempék figurális és ornamentális díszítéssel, melyek az iparosok művészi tehetségének és a magasfokú lakáskultúra beszédes tanújelei. A változatos, benyomott díszítéssel ellátott középkori padlóburkoló téglák nagy száma is ugyanezt dokumentálja. Az agyagedények töredékei egyszerű használati tárgyakról valók, a már ismert formákban.

Az Új utca 16. számú ház egykori építetője jelentős anyagi áldozatot hozott a homlokzat kiképzésére. A mérnöves ablakkeretek helyett síma kökeretek is megfeleltek volna, ha kizárólag a célszerűséget vesszük. A város díszítésére való törekvés nyilvánul meg ebben, mely nemcsak a lakás berendezését tartja szem előtt, hanem a köznek is szolgálatot kíván tenni. Nem elvétett esettel állunk szemben; amint a legújabb kutatások mutatják, több helyütt voltak ehhez hasonló kiképzésű homlokzatok, s mindjobban kibontakozik előttünk a város középkori képe. Igazolva és indokoltnak látjuk Valentini Cézár ferrarai követnek 1487-ben tett kijelentését Sopron szépségéről.

1. Veszefka László: Sopron régi németsége és a soproni német nyelv feltűnése a városi kancelláriában, Sopron, 1934, 40.

A soproni késgyártók

Irtó: Csatkai Endre

A ma fejlett soproni vasipar elődei között a késgyártókról két nagyhangú dicséretet olvashatunk a multban. Evlia Cselebi török utazó 1664-ben azt jegyezte fel Sopronról, hogy benne 3000 kovácsnak és késgyártónak van boltja.¹ Szerencsére tudjuk, hogy a derék török nagyokat szokott mondani: Sopronnak akkori-ban még 10 000 lakosa sem volt. A másik vállveregetés a soproni késgyártókat a Vasárnapi Ujságban tisztelte meg, eszerint jelentős itt a késműipar. 1858-ban írták ezt városunkról, annyira még sok ember emlékezete elér, de semmiféle szóbeli, vagy írásbeli adat nem tanuskodik az egyébként kitűnő folyóirat tudósításának igaza mellett.²

Igaz viszont, hogy a középkor végén két soproni késes is letelepszik Bécsben. Sőt mint derék és szorgalmas mesterember, még meg is vagyonosodik mindkettő. Kálmán mester 1476-ban lesz Bécs polgára, Farkas pedig 1506-tól fogva több éven át szerepel a császárváros okirataiban.³ Mindamellert a nagy számnak és nagy hírnek nem igen találjuk nyomát hiteles írásokban.

1583-ban valóságos hajbókolással fogadnak egy késest, aki le akar telepedni Sopronban, csak tegye le a polgári esküt. Ha sokan lettek volna már efféle mesteremberek, aligha vetnek rá ügyet.⁴ 1706-ban a késgyártó a pozsonyi céhhez tartozott, 1814-ben a bécsihez.⁵ Pedig ha három mester működött volna, már önálló céhet alakíthatnak. Lassan-lassan telepszének le, egyesével.

A mesterségre nézve üssük fel Moller

ismert kézi könyvének 1818-ban megjelent magyar fordítását,⁶ ahol ezt olvashatjuk: „Azok a fábrikánsok, a kik késeket készítenek, késmíveseknek, késtsinálóknak nevezetnek. Fel szoktak osztatni hosszú-, rövid-, avagy kiskésmíveseknek. Hosszú-késmíveseknek azok nevezetnek, a kik olyan fegyvereket készítenek, a melyeket az emberek az ördölcikra szoktak kötni p. o. kardot, vadász-kést s a t. kiskésmíveseknek pedig azok, a kik tulajdonképen úgy nevezetnek szokott késeket: úgy mint asztali, sebbeli, pennavágó késeket, beretvákat s a t. készítenek. Ezek a kis késmívesek nem csak különböző némű késeket, hanem metztő eszközönek, fogóknak, ollóknak s a t. különböző neveit is (a melyekre a mesterembereknek, seborvosoknak s a t. van szükségük) szoktak készíteni”.

Amint látnivaló, nem is éppen egyszerű mesterség a késgyártóé, széles skálája van a gyártmányoknak. Hosszú-kés csináló, azaz kardműves élt Sopronban is. 1730-ban a bécsújrhelyi születésű *Mayr* Mátyás kap engedélyt letelepedésre, a következő évben már meghal, így a város szívesen ad engedélyt a gráci születésű *Sack* J. Mórincnak, aki a helyére kívánt lépni. És mint hosszú-kés csináló lett polgár *Weissbarth* Orbán, a csehországi *Rosenau* szülötte 1755-ben, de később már mint kardcsináló szerepel és árulja gyártmányait a most szabaddá lett várkerületi kis bástyák előtt egy kis bódében.⁷

A kardkészítés egymagában, úgy látszik, nem jelentett virágzó ipart, 1720-ban

1. Evlia Cselebi magyarországi utazásai. Bp., 1908. II, 12.

2. Vasárnapi Ujság 1858. 365–7.

3. Genthon István: Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig. Bp., 1927.

4. Soproni monográfia. Forrásanyag. II: 39.

5. Városi tanácsjegyzőkönyv. 1706: 74. 1814: 2903. sz. végzés. 1784/5-ben is csak két késes tevékenykedett a városban: *Olner József* és *Schmid Frigyes*. *Thirring*: Sopron városa a 18. században: 191. *Egy Schmidt Frigyes* 1732-ben lett a város polgára, valószínűleg két nemzedéken át űzte a család a mesterséget.

6. Az Európai Manufaktúrák és fábrikák mesterség mivei. Pest, 1818. 56.

7. Tanácsjegyzőkönyv 1702, 115; 1732, 104; Számadáskönyv 1755, 69.

Horváth György csak mint kardcsináló (Saebelmacher) szerepel, a város 95 kardot bír rá javításra, de nem tudta vállalni előleg nélkül, azt meg nem adott a város, hát visszavonták a megrendelést. Valóban szegény ördög lehetett, mert mikor 1723-ban meghalt, özvegyét a városi szegényházban kellett elhelyezni.⁸

1725-ben a város megengedte Wallner Ágostnak a letelepedést. A bajorországi Schwaerlingből származott és kardok köszörülésével kívánta kenyérét keresni.⁹

A kis kések gyártói közül 1702-ben ketten telepsznek le. Wascher Vilmos Waidhofenből jön, azaz az Enns melletti ma is nagy vasgyártó városból, hol az apja szintén késgyártóként élt. A másik jövevény Pozsonyból érkezett, Kern Kristófnak hívták és Mayr letelepedési kérelmének megbírálásánál tőle kért a városi tanács hivatalos véleményét, nem volt kifogása a letelepedés ellen.¹⁰ A XVII. században a várkerületi bódék egyikében egy *Eltischer* nevű késes árult, halála után 1706-ban *Dubl* nevű késcsináló kérdzkezik ide, azt mondja róla az írás „ein brüderlicher Messerschmid“. Azaz vagy anabaptista volt, vagy valamely morva testvérüléshez, szektához tartozott. Kern hozzájárulását adta. És ha letelepedett tényleg, akkor a soproni késipar érdekes új szint nyert.¹¹

Ezek az Észak-Magyarországon élő morva „testvérek“ kítűnő iparosok voltak. A régi Sopron jól ismerte őket. 1547 óta állandóan éltek Sopronban, még 1635 táján is tevékenykedtek. Ők építették a város szárazmalmát, amely később a mai Széchenyi gimnázium telkére került át és 1754 óta színház céljaira szolgált, míg 1841-ben ki nem vették: 1847-ben lerombolták. De voltak köztük üvegesek, fazekasok, kályharakók, ácsok, pintérek és késgyártók is.¹² Az „újkeresztény“ kés finomabb fajta valami volt. Szerepelteti Gvadányi József a „Peleskei nótáriusá“-ban egy csikósról szólva: „*Újkeresztényen kését acéljához fente*“. Nem

véletlen, hogy az említett *Dubl* éppen úgy szakolcai volt, mint a költő is, már pedig Szokolai környékén éltek az újkeresztényeknek nevezett anabaptisták.

Az ilyen díszes kés viselése nem is illette meg a szegényebb néposztályt, a dámak sem a zsebükben viselték, hanem díszes tokban, a szoknyájuk oldalán, ahogy az evangélikus konvent birtokában lévő Dobnerné-árcképen látni is (letét a a Liszt Ferenc Múzeumban). Így érthető egyrészt, hogy kést kellett a Lövön tanuló német gyerekeknek a pap számára ajándékoznok minden vásár alkalmával, mint valóban értékes adományt, és így érthető, mért vetett akkora füstöt az a semmicske esemény, hogy az újkéri pap a szolgálójának „hüvelykés“-t vásárolt.¹³

Az egyszerű zsebkést, amelynek nyelére be lehet szoritani a pengét, a régi soproniak házilag csinálták, még akár ma is sokan maguk készítik. Nem kell hozzá más, mint egy darab régi penge, a fát kifaragni nem nehéz, többnyire rózsaszínre festették meg. A nép fiaiban meg van a törekvés, hogy díszítsék a nyelet. Érdekes példa erre az, amit a Sopronmegyei Régészeti Társulat 1884. évi jegyzőkönyvében olvashatunk. Etergőc faluban hat évvel előtte a földben csontvázat találtak, amelynek lábszára körül fémtekerés volt. Ebből egy 30 centiméteres darabot Varga István kondás kapott meg, ki is bicskát készítgetett, a sodronyból szegeket csinált portekájának díszítésére. A tekerés aranyból volt!¹⁴

A közönségesebb kések köszörülését is külön mesterember vállalta, általában Schleifer néven jelölik. Ilyen volt *Rotensteiner* Baltazár, aki Lungauban született és 1723-ban nyert engedélyt letelepedésre.¹⁵

Orvosi műszereket bizonyosan csak a 19. század első felében gyártottak Sopronban. 1827-ben nagy zavart támasztott egy ilyen mester, *Fischer* Mátvás. Azt kérte a tanácstól, mit csináljon már öt éve szolgáló inasával, valami Dolnay,

8. Tanácsjegyzőkönyv. 1720, 125; 1723, 372.

9. Tanácsjegyzőkönyv. 1725, 301.

10. Tanácsjegyzőkönyv. 1702, 115; 1730;

11. Tanácsjegyzőkönyv. 1706, 74.

12. Payr Sándor: A soproni ev. egyházközség története. Sopron, 1917, 91.

13. Payr Sándor: A dunántúli ev. egyházkerület története. Sopron, 1924, 111, 122.

14. Jelentés a soproni Liszt Ferenc Múzeum irattárában.

15. Tanácsjegyzőkönyv. 1723, 354. Az 1704-ben említett Stockinger János köszörős, valószínűleg a soproni család sarja volt.

nyilván Tolnay nevű ifjúval. Az országban ugyanis nincs az ilyen műszereket gyártóknak céhe. Felszabadíthatja-e mága. A tanács Fischert a töcsinalókhöz, a szerszámkovácsokhoz és késekhez

utasította.¹⁶ Az öt esztendei inaskodás is mutatja, hogy itt már nagy tudást igénylő mesterségről volt szó, amely méltán vált külön a késgyártók azóta persze már szintén megszűnt iparától.

Adalék a dőri fazekascéh történetéhez

Irta: Thier László

J. A magyar népművészet gazdag tárházához tartoznak a gölönccserek díszesebb-egyszerűbb kivitelű termékei. Ezek az agyagművek a legváltozatosabb formákat ölelik fel; technikai kivitelük, díszítésük vidékenként változott. Az egykor virágzó fazekasság jelentősége a céhek megszűnésével rohamosan hanyatlott s csak újabban kezd ismét feléledni.

Sopron megyében a *dőri* fazekasok biztosítottak maguknak jó nevet a kerámia történetében, ami nem utolsó sorban kiváló agyagjuknak tulajdonítható. Az 1847. évi soproni tudógyűlésen például megállapították, hogy a *dőri agyag* kályha-, edény- és pipagyártásra igen alkalmas.

Ebben az időben számos mester működött e faluban, többek közt *Völtsei József*, akinek leszármazottja a még élő *Völtsei Lajos*, halódó iparának utolsó dőri képviselője.

Az említett *Völtsei József* fazekas 1856. évi tanulólevelét gyűjteményemben örözm. Közlésével oly újabb adattal szereztem a céhtörténeti kutatást szolgáltni, amely a rábaközi nyelvjárást is tükrözi.

2. *Völtsei József fazekas tanulólevele* (1856. jún. 19.)

„Mi Czé (!) Mesterek és a Többi mester Társoink / a Tek: Ne: / Sopron megyiben Kebelezett Csorna mező Várossában, adják tudtárho minden / Kinek illik, hogy *Völtsei József* Rom: Kátolikus Dőri

Születési Sopron megyiben az fazakas / mestersigit, *Völtsei József* fazakas Mestertársunknál, Dörbe Sopron megyiben, a fölsőb / rendőletek következténél fogva betanulta ligen, és minthogy 1851 dik Évi junius / hó 22 dikén az Öszves Czé elöt(t) beszegödtetet, jelen bizonyságoi Horvát Imre és Pleier / András. Miután a Tanulási idejét a Tanító Mestere megöligedése, és a Czé heleslése / után 1854 dik Évi junius hó 18 dikán az Öszves Czé közönsége elöt(t) fölszabadított: Mizerint / Kiretnek áltolunk mindenek kiket e tanuló levél illet, és illetni fog, hogy azon / és niki mindenben akadaltalanul segítségül leni kérjük; melynek is nagyobb / hitelére élő Czéhünk pötsétével és aláírásainkkal hitelesítettet(t).

Költ Csorna 1856 dik Évi Junius hó 19 dikén.

Böhm József Czéjegyző.

Völtz József Tonidó Mestere. Münzberg(?)

cs. kir. segéd bíró és Czéh Comissarius”.

A 6 krajcáros okmánybélyeggel ellátott tanulólevél jobb sarkában piros viaszba nyomott céh-peccsét, alatta:

Georg Schlei...
obervorsteher
Czitler Ob Pál
attga (!) Mester.

Gyakorlott kéz írása — haránt — ívrét nagyságú papíron.

16. Tanácsjegyzőkönyv. 1827. 501.

Adalék az idegen nyelvi oktatás terjedésére Sopronban

Irtta: *Verbényi László*

Sopron várcsa népiségi összetételénél fogva századokon át többnyelvű város volt. A városi levéltár gazdag oklevélanyagának bizonyossága szerint egyaránt használatos volt a közéletben és a mindennapi életben a magyar, latin és a német nyelv.

Számos adatunk van ugyan arra, hogy a soproni tudósvilágban egyéb nyelvek ismerete is elterjedt, az iskolai oktatás azonban elég hosszú ideig húzódozott a reális szükségletek, a modern nyelvek iskolai oktatása elől. Éppen ezért különösen becsesnek kell tekintenünk azt a beadványt, amely 1843. júniusában került a soproni tanács elé. Készítője *Pitroff Anna* pedagógus azt a kérést terjeszti elő, hogy iskolaalapítási tervvel foglalkozik.¹ Különösen fontosnak tartja, hogy növendékei a mindennapi életben szükséges ismereteket sajátítsák el, azonkívül bevezeti a francia nyelv és a zene oktatását is. Elmondja magáról, hogy több tanintézetben megfelelő nevelői gyakorlatot szerzett s különösen a francia nyelv

vet tudja „elméletben és gyakorlatban” jól tanítani. A helytartótanács az iskola megnyitását bizonyos feltételekkel engedélyezi.

A Pitroff-féle iskolaalapítás kétféle szempontból figyelemre méltó. Egyrészt ki kell emelni, hogy az iskolaalapítás leányokra vonatkozik, tehát ez a kezdeményezés a magyar nőnevelés igen korai adata, főként reális célkitűzése miatt (intézményes középfokú oktatás leányok részére csak 1870 után kezdődött).² Másrészt a hazai idegen nyelvi oktatás érdekes kísérlete és kezdeményezése iskolai keretben.³ Fontos lenne tudni, hol szerzte Pitroff Anna nyelvi és pedagógiai képesítését, milyen tankönyvből folyt az idegen nyelvi oktatás, milyen volt a célkitűzés és milyen módszerrel tanítottak az iskolában.

A benyújtott tanterv közelebbi felvilágosítást nem ad. Nem reménytelen, hogy a további kutatások során Pitroff Anna személye és idegen nyelvoktatói tevékenysége részletesebben élénk táru.

Juhász Gyula daljátéka a soproni színpadon 1912-ben

Irtta: *Csatkai Endre*

Arany Jáncon, Madáchon és Ady Endrén kívül alig van magyar író, akinek kapcsolata ki nem mutatható Sopronnal. Az eddig ismertekhez csatolunk most az alábbiakban még egyet: Juhász Gyuláét. Hogy *Atalanta* című daljátékának kevés előadásai közül néhány városunkban zajlott, arra gimnázista koromból emlékeztem, de hogy az előadásoknak nyoma van Juhász Gyula leveleiben, arra Péter

László, szegedi barátom hívta a figyelmet fel és így utána néztem az egykorú lapokban az előadás körülményeinek.

1911 őszén a több éve Sopronban működő Nádasdy-társulat balszerencsével kezdte meg előadásait, a hivatalos város neheztelt az igazgatóra, mert egy évvel előtte hibáján kívül későn kezdhette meg előadásait és valamiféle kárpótlásról

1. Fasc. IX. 377. a soproni levéltárban.

2. Schneller E.: Az első soproni leányiskoláról, SSz. VII. 65.

3. Verbényi L.: Adalékok a soproni oktatás történetéhez, SSz. V. 245, VI. 303.

beszélt, maga a társulat is kisebb volt a szokottnál; az egyébként érdemes Nádasdy József belebukott és 1912 első napjaiban Thury Elemér, ismert vidéki hősszerelmes vette át a kétségbeesett tagokat, egyúttal amúgy hamarjában összeszedett szerződéstelen színészekkel kiegészítette a hiányokat. Jól, rosszul, de érkezett az évad vége, a tavasz és minden híradás arról beszélt, majd az őszel felfrissített társulattal tér vissza Thury. Így is lett. Azonban akkora az európai mennyiből hamarosan beborult, szinte napról napra várható volt, mikor avatkozik bele a monarchia a balkáni háborúba, behívások izgatták a lakosságot, a színház senkit sem érdekelt. Ehhez járult az is, hogy Sopronban nagyon szerették az operetteket, de ezekben az években a termés eléggé gyatrán ütött ki, Pesten pedig a Király Színház volt az egyedüli operett-színház, ha a külvárosi Budapesti Színházat és a Népepera kirándulásait a könnyebb műfaj vizeire nem számítjuk. Nagyon nehéz volt műsort összeállítani a soproniak kedvére és az 1912. szeptember végén meginduló előadások szerfelett kevés közönséget vonzottak.

Sokat nem lehetett várni persze két vidéki szerző daljátékától sem. A szövegíró: Juhász Gyulát, bár akkor már 15 éve szerepelt, ám főleg vidéken, az irodalom kevés számú igaz barátja persze ismerte, a zeneszerző, Deésy Alfréd csak később lett nevezetes, mint filmszínész. Maga az operett Nagyváradon került először színre. 1909. március 21-én, más forrás szerint április elsején.¹ Juhász Gyula ekkoriban i. i. Nagyváradon élt, majd 1911-től fogva Szakócán tanárkodott. A soproni színpártolók közt a tanárok ismerték a fiatal költő nevét és köztünk, diákok közt nagy hírverést is csináltak, de meg kell vallanom őszintén, hogy eléggé eredménytelenül. A társulatnak nem volt olyan primadonnája, amely megmozgatta volna a diákálló szívét.

Nagy munkát végzett a darab sikere

érdekében Thury igazgató sajtószolgálatá. Sajnos az akkori két magyar újság közül a Sopron évfolyama nincs meg, csak a Soproni Naplóé. Ebben olvashatjuk október 9-én: „Juhász Gyula hírneves költőnk és Désy Alfréd daljátékát, az Atalantát Thury igazgató megszerezte előadásra. A daljátékot tudvalevőleg egyik főslágerének tartogatja a budapesti Népepera. Most az az érdekes eset fordul elő, hogy a soproni színház a daljáték bemutatásával megelőzi a fővárost“. Akkoriban az volt a nézet, hogy ami nem a fővárosi színpadokról jön, abban nem sok eshetősége van sikernek. Ismeretes, hogy a Népepera üzleti vállalkozás volt és csak biztosra ment; az Atalanta tehát sohasem került színre ctt.

Ilyenkor aztán a szabványos hírverés az volt, hogy a fővárosi színgazgatók is jelen lesznek a bemutatón. Október 12-én legalább is bejelenti a Soproni Napló, hogy Mérei Adolf, a Népepera főrendezője, Polgár Károly, a pozsonyi színház igazgatója és valószínűleg Karczag Vilmos, a bécsi Theater an der Wien igazgatója ide érkeznek. „A szerzők közül Juhász Gyula jelentette be az igazgatóknak, hogy ha csak valami akadály nem gördül szándéka elé, jelen lesz a darab főpróbáján és első előadásán“. Szakolcáról végül is nem volt nehéz Pozsonyon át eljutni Sopronba. De az igazgatók felvonulásáról szóló határozott nyilatkozat hatását ugyanabban a számban Deésy Alfréd levele lerontotta alaposan. Megírta, hogy az igazgatók „minden valószínűség szerint jelen lesznek“, mint ahogyan valóban nem voltak jelen. Egyébként: „Juhász Gyula, egyik legnagyobb élő magyar poétánk írta szövegét és verseit és már maga ez a körülmény is garancia, hogy műélvezetben és irodalmi eseményben lesz része Sopron város intelligens és műértő közönségének“. Egyébként kijelentette, hogy csak ilyen jó együttesnek, mint amilyen Thuryé, adhatta át előadásra darabját,

1. A bemutató napjára nézve a források ellentmondóak. A Magyar Színművészeti Lexikon II. kötete szerint 1909. március 21-én (341. lap), az első kötet szerint ez év április 1-én, város említése nélkül (331. lap). Harmadik társszerzőként Lehel Károly karmestert említik, aki nyilván hangszerelte a darabot. Domonkos László Juhász Gyula és a színház c. szakdolgozata szerint 1909. január 9-én lett volna a nagyváradi első előadás, még az évben április elsején Debrecenben (lásd a lexikont), Szegeden pedig november 19-én. A dolgozatot a szegedi egyetem irodalomtörténeti tanszékének szíveségéből Péter László dr. közvetítésével olvashattam.

még tulajdon kartársainak sem Debrecenben.²

A bemutató előadás szombati napon, október 12-én volt, a darabot megisméltették 13-án és 17-én, ezzel örökre le is tűnt a soproni színpadról.

Tartalmát a névtelen bíráló mondja el a Soproni Napló október 15-i számában. Nem Juhász agyában született meg, Pierre Loti³ Aphrodite c. regényét dolgozta fel. Egy szobrász a nők kegyeltje, akik één a királynő verseng érte. A fiatal férfi megunja és beleszeret egy Atalanta nevű görög leányba, aki látszólag nem viszonozza érzelmeit, hanem három próbát követel. Rabolja el Aphrodite templomából a csodatűkrőt, öljön meg egy papnót és hozza el annak csodatűfűjét. A gyilkosságért elfogják a szobrászt, de Atalanta most már szerelmében magára vállalja a bünt, méregpohár kivására ítélik és mikor meghal, ajkairól szerelmese magába szívja a mérget. Operának inkább való szöveg, mint operettnak a sok halál folytán és az ujság bírálója éppen a költői értékeket emeli ki: „Juhász Gyula szépen oldotta meg feladatát. Dicsérnünk kell az egész darabon végigvonuló színpadi rutint, mellyel a cselekvést, a drámai részletek kifejlődését felvonásról felvonásra tovább fejte nagy színpadi hatással fokozza. Említésre méltó a költő szép nyelvezete, melyet különösen a verses részekben gyönyörűséggel hallgattunk“.

A bíráló kiemeli, hogy a zenei részben nagy feladat vár a szereplőkre. Kiemeli Szabócski Józsa és Paxy Margit énekesnőt, Miskey Józsefet, a szobrász alakítóját, aki később az Alapi-kamaratársulatnál működött és Halmos János tenoristát,

a budapesti Operaház későbbi neves tagját.

Azonban az Atalanta sem volt alkalmas arra, hogy anyagilag segítsen a társulaton: „A darab nagyobb közönséget is megérdemelt volna“.

Ekkoriban három német lapot adtak ki Sopronban. A kormánypárti Ödenburger Zeitung általában dicséri a darabot; szép daljátéknak nevezi, líraian rajongó motívumairól, szellemesen kigondolt ritmikusszerű dalairól beszél; lehet persze, hogy mindez a dallamokra vonatkozik és nem a szövegekre. Mint egy mesében, úgy mond, változik vidámság és szomorúság. Sok benne a drámai mozzanat és a felharmozott gyűjtő anyag még sohasem robbant olyan hatalmasan, mint a bemutatón, fejezi be a tudósító.⁴

A baloldali Radikal október 17-én bírálja a darabot. „A tárgyat egy regényből merítették és az az érzéki szerelmet dicsőíti. A szöveg helyenként poézisben gazdag tartalomig emelkedik, még gyakrabban viszont útszéli párbeszédre alacsonyodik le“.⁵ A klerikális Westungarisches Volksblatt már október 10-én beharangozza, hogy egyik legjobb költőnk szövege kezekedik a sikerért. Október 12-én azt a hamis hírt bocsátja világgá, hogy a sopronival egy napon van a budapesti Népcoperában is a darab bemutatója. Végre október 15-én általában dicséri a darabot: „helyenkint a poézissal átszőtt a szenvedélyes szerelem émsztő lángjái emelkednek a hangulatos képek“. Egy kicsit lehűt a befejezés: „Befejezésül még csak annyit, hogy a darab nem való az ifjúság számára“.⁶

Szemmel látható, hogy a nagy dobbal jelzett vendégekről nincs említés, nem is

2. Domozskos László előbb említett dolgozata szerint persze Sopron legfeljebb a negyedik város, ahová eljuthatott a darab. Egyébként a német lapok vagy az előzetes hírdetésekkben, vagy a bírálóban úgy említik, hogy ez volt az első előadás vidéken is.

3. Nyilván azonban nem Loti, hanem Louys

4. Egyes részletek belőle „Wir müssen Dir, Thury das Kompliment machen, dass er das schöne Singspiel mit seinen lyrisch schwaermerischen Motiven, mit geistvoll erdachten rythmischen Liebesliedern in überraschend schöner Ausstattung — das ganze war von einem grossstaedtischen Zuge durchflutet — sehr würdig inscenierte“. „In dem Singspiel wechseln wie in einem Maerchen, Lustiges und Trauriges“. „Das Singspiel hat viele dramatische Moments und der aufgעהaupte Zündstoff hat sich bisher noch nie in so heftigen Schlaegen, wie bei der Premiere entladen“.

5. A Radikal bírálataból: „Das Sujet derselben ist aus einem Roman entlehnt und verherrlicht die sinnliche Liebe. Der Text erhebt sich stellenweise zu einem poesiereichen Inhalte, noch öfters aber erniedrigt er sich zu den vulgaren Dialogen“.

6. A Westungarisches Volksblatt bírálataból: „Stellenweise poesievoll durchwoben steigern sich die stimmungsvollen Bilder bis zur verzehrenden Flamme der leidenschaftlichen Liebe“. „Zum Schluss nur noch soviel, dass das Stück nicht für die Jugend ist“.

voltak jelen, a darab Budapesten nem került színre, Juhász Gyula is az Atalantán kívül próbált kiruccanások után megtalálni igazi életútját. A soproni előadás azért nem maradt jeltelen Juhász pályáján. Hugához intézett levelében ezeket írja: „Igaz, hogy Sopronban nagy sikere volt Atalantának. Különösen a német lapok himnuszokat zengettek a drámai, lírai színes és zengetes libretto dicséretére, de én nem dicsekszem, mert a siker abszolút erkölcsi, legalább is eddig. Lásd a Soproni magyar Színészet válságáról szóló cikket“. Ezt a levelet Katona Irma idézi Juhász Gyula ismeretlen versei c. szakvizsgálati kéziratos dolgozatában és utána Péter László: Juhász Gyula és a színház című cikkében, amely a Szegedi

Tükörben 1954/55-i évfolyamának 3. számában jelent meg. Mindketten azonban az 1912. szeptember 28-as keletet közlik, ami természetesen nem állhat, hiszen a darab bemutatója később volt. Sajnos a levél maga már nincs meg, Katona Irma a költő édesanyjánál olvasta; Juhász Gyula levelei később a szegedi Móra Ferenc Múzeumba kerültek, de ez a levél hiányzik. Már most lehetséges, hogy Katona Irma tévesen másolta a keletet és Péter László bona fide követte, de azt sem tartom kizártnak, hogy a költő tévesztette el a kelteztést, esetleg egy korábban megkezdett levélből való a Sopronra vonatkozó idézet.

Kár, hogy e tévedés folytán a nekünk oly kedves adat csonka marad.

Virág Benedek soproni vonatkozásai

Irta: Csutkai Endre

Virág Benedek soproni vonatkozásai sajnos eléggé kiderítetlenek, pedig igen rokonszenves, hazafias író kapcsolnának városunkhoz. 1754-ben született Zala megyében s így tavaly ünnepelték meg kétszázados születési évfordulóját. Pest, Pécs, Székesfehérvár és végül hosszú évtizedekre Buda az állomásai életének. Sopron egyelőre hiányzik életrajzaiból.

Mégis vannak bizonyos kapcsolatai, amelyekre egy-két verséből lehet következtetni. 1799-ben jelent meg a Magyar Minerva sorozatban Poétai munkái címen a „A muzsa és a poeta“ című verse. Ebben olvassuk:

*Engemet is, látom, kinevetsz; pedig a mi javadra
Szolgál, azt akarom; magyarán megmondom; ez által
Véttsz a régi barátságunk törvényei ellen.
Vétt-e az, a kire mi ha, vagy 7 hónapig immár
Várakozunk? menny el Sopronyba! s Balassa fülébe
Sugd ezeket. Ne tsevegg! nints kedvem válaszádra!*

Persze ma már alig értjük, mit is akar Virág itt mondani és ki az a Balassa, aki Sopronban nyilván a muzsával társalkodott. Semmiféle feljegyzés nem beszél tudtommal arról, hogy valamiféle Balassa élt volna a XVIII. század utolsó negyedében Sopronban.

Érthetőbb a kötet Tóth Farkas soproni direktornak című verse. Színyei „Magyar írók lexikonja“ című művéből

(XIV, 367.) tudjuk, hogy valaha jezsuita volt, majd Pécsen tanárkodott s a soproni kir. gimnázium igazgatója lett. Ez az intézet a jezsuiták jogutóda és a benecések elődje. Tóth a XVIII. és XIX. század fordulóján igazgatta. Latinul verselgetett és Sopronban nyomták 1801-ben „Mele Pindarica“ (Pindaroszi méz) című latin ódáját Szényi rozsnói püspök tiszteletére 12 lapcn.¹ Egyébként irodalom-pártolónak ismerik: amikor még Sopronnak nem volt könyves boltja, ismerős és ismeretlen írók hozzá küldték el műveiket, egyszersmind hirdették is az újságokban, hogy Tóth Farkasnál kaphatók

a művek. Révai Miklós is ő hozzá szállt, amikor 1800-ban elhatározta, hogy Sopronban telepszik meg.²

Virággal is jó barátságban volt. A neki szóló ódában még valami soproni célzás is van:

*Ne gyujtsd szivemnek lángjait! inkább
A Fertőt öntsd rám fenekestől!*

Tóth 1801-ben elhagyta Sopront és ezzel nyilván az utolsó szál is elszakadt, amely Virágot ide fűzte.

1. Petrik: Magyarország bibliográfiája III, 661.

2. Irodalomtörténeti Közlemények. Bánóczi: Révai Miklós élete és munkái. Bp., 1879, 273.

MEGEMLÉKEZÉSEK*

Romwalter Alfréd (1890–1954)

Irta: Vendel Miklós

1954. szeptember 7-én Sopronban elhunyt *Romwalter Alfréd dr* egyetemi tanár, az erdőmérnöki főiskola kémiai tanszékének vezetője.

Vele egy igaz és mindenben nagy ember távozott el körünkől. Koporsója mellett nemcsak szerettei, közvetlen munkatársai, barátai, tanártársai, Sopron város tanácsának képviselői, a város polgárai jelentek meg, de ott állt tanítványainak nagy tömege is, akiknek a kiváló professzor iránt érzett tiszteletét és szeretetét nemcsak a koporsó díszkísérete és kettős sorfalunk a sírhoz vezető úton mentén, hanem a szemünkben megcsillanó könny és a sírnál elmondott megható búcsúszavak is bizonyítottak.

Romwalter Alfréd elhunytával igen nagy veszteség érte a magyar felsőoktatást, a természettudományokat, a magyar ipart és nem utolsósorban városunkat. A kiváló tanár előbb mint felsőkereskedelmi iskolai nevelő, számos kereskedelmi szakembert, majd később a magyar mérnökök százait tanította kémiai ismeretekre, sokszáz bánya-, kohó-, geofizikus-, olaj- és erdőmérnök köszönhet neki kémiai tudásának alapjait. Tudományos munkásságát pedig közel száz magyar s idegen nyelven megjelent tanulmány és cikk fémjelzi, amelyek közül nem egy a nemzetközi irodalomban is igen komoly megbecsülést szerzett nevének. Az ipar számára is értékes eredményeket adott *Romwalter* professzor, főleg az ásványi nyersanyagok, mégpedig különösen a barnaköszén és az ércék feldolgozása terén.

Romwalter Alfréd 1890. április 22-én született Sopronban *Romwalter Károly* és *Kolb Mária* idősebb gyermekeként. Elemi és középiskolai tanulmányait ki-

váló eredménnyel városunkban végezte el. A természettudományok és ezen belül is főleg a vegytan iránti vonzalma már realista korában megnyilvánult, aminek felkeltésében nagy érdeme volt az iskola akkori kiváló igazgatójának és a soproni közélet egyik legkitűnőbb egyéniségének, *Wallner Ignác dr*-nak, aki korán felismerte fiatal tanítványának hatalmas képességeit s laboratóriumába fogadva jeles tanítványát, a középiskolai foknál jóval nagyobb tudással bocsátotta azután 1908-ban a budapesti Tudományegyetem bölcsészeti karára. Az egyetemen tanárai sorában találjuk a jeles *Lengyel Béla* vegyészt, a fizika világhírű tudósát, *Eötvös Lórándot*, a kiváló *Entz Géza* zoológust, *Koch Antal*t, a hírneves geológust és *Krenner Józsefet*, az ásványok világszerte elismert ismerőjét, s még érzeteti hatását az ez évben elhunyt *Than Károly*, a korszerű vegytani oktatás és kutatás nagy magyar úttörője. *Romwalter Alfréd* közismerten egyik legjellemzőbb tulajdonsága volt számos tudományra kiterjedő érdeklődése, képzettsége és rendkívül magasfokú általános műveltsége. Igazi polihisztor volt a szó legigazabb és legmagasabb fokú értelmében, olyanforma ember, mint amilyenekkel a művelődéstörténet a renaissance legragyogóbb szakából ismert meg bennünket. E sokoldalú érdeklődése már egyetemi hallgató korában megnyilvánult, amennyiben már ekkor is nemcsak a vegytan az a fizika, de a biológiai tudományok terén, sőt a matematika vonalán is megmutatkoztak remek képességei. Ez a sokoldalúság bizonyos hátrányt jelentett azonban neki azért, mert nem tudta eldönteni, hogy melyik tudományágat válassza fő munkaterületül.

* A soproni tudományos élet többi jeles elhunyt munkásáról folyóiratunk következő számaiban emlékezünk meg.

Romwalter Alfréd

A Megboldoguit nem egyszer említette nekem, hogy rendkívül hatottak rá egyetemi tanulmányai során a nem vegyész oktatók is, s terelték érdeklődését a fizika és a biológiai tudományok felé is.

Egyetemi tanulmányait kiváló eredménnyel befejezve, mint bölcsészdoktor és vegytan-termeszetrájszakos középiskolai tanár 1913-ban a fiumei állami felsőkereskedelmi iskola, illetve Kiviteli Akadémia tanára lett, ahol 1920-ig tanított. Közben megszerezte a felsőkereske-

delmi iskolai tanárképesítő bizonyítványt is a vegytan-áruismeret-technológia tárgy-körből.

Az első világháborút követő összeomlás után, minthogy nem tette le az olasz állam iránti hűségesküt, meg kellett válnia Fiumétől. Ekkor kérte, hogy a szülővárosában működő állami felsőkereskedelmi iskolába osszák be, ami még 1920-ban meg is történt.

Romwalter Alfréd életében e sorsfordulat kedvező helyzetet teremtett, mert

alkalmat adott arra, hogy az akkor már városunkban működő *Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskolával* közelebbi kapcsolatba kerülhessen, ami azután mind neki, mind pedig a felső oktatásnak és a tudományos kutatásnak nagy nyereségévé vált. 1928-ban már a Főiskola rendkívüli tanára és elemző vegyintani tanszékének a vezetője. Ez időponttól kezdve azután a Főiskola, majd a részben ebből kifaradt *József-Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem* bánya-, kohó- és erdőmérnöki karának s végül 1949. óta az ősi Alma Materből kiszakadt *Erdőmérnöki Főiskola* professzora volt.

*Romwalter Alfréd*nak igen nagy könyvnyelvismerete. Szóban és írásban tökéletesen használhatta a magyar, német, olasz és francia nyelvet s ezenkívül fordítani tudott még angolból és latinból is. Tágkörű ismereteinek dolgozatain és cikkein kívül érdekes bizonyítékát leltem felsőkereskedelmi iskolai tanári minősítési táblázatában. E táblázat a vegyintan-áruismeret-technológia tárgyakból szerzett felsőkereskedelmi iskolai tanári képesítésen kívül felsorolja még azokat a tárgyakat is, amelyeket *Romwalter Alfréd* már tanított, vagy pedig amelyeket tudna tanítani. Ezek: mennyiség, természet, földrajz, gépírás, szépírás, magyar nyelv, történelem, levelezés, kereskedelmi számtan és közgazdaságtan. További bizonyítéka sokoldalúságának az is, hogy a Közgazdaságtudományi Kar az oknyomozó áruismeretből magántanárrá habilitálta. Az ember szinte elámul azon, hogy milyen széles skálájú tudás rejtett ebben az egyszerű és szerény emberben.

Tudományos és egyéb szakmunkásságát áttekintve pedig világosan megállapítható nagy tudományterületeket átfogó kutatói képessége.

Mint érdekességet említjük, hogy az elhunytnak az iparral való kapcsolata már gyermekkorára nyúlik vissza. Edesapjának soproni nyomdájában ugyanis még akkor megtanulta a nyomdászmeesterséget. A nyári szünidőben inaskodott, majd felszabadult, s betűszedő lett. E

fizikai dolgozói képesítésére igen büszke volt, s nem egyszer meg is emlékezett erről baráti körben.

Romwalter Alfréd tudományos munkásságának elismerése volt az 1953-ban megítélt *Kossuth-díj*. 1941-ben a *Magyar Tudományos Akadémia* levelező tagjává választotta, majd az *Akadémia* 1949-ben történt átszervezése óta annak tanácskozó tagja lett.

Szilővárosát igaz ragaszkodással szerette. *Sopron* ipara és kultúrája mindig erősen érdekelte. Szakkérdésekben mindig szívesen és mondhatni önzetlenül állt szülővárosa segítségére, s a soproni kultúra emelésében is mindenkor az élen járt. Gondolunk itt elsősorban a nyári egyetem szervezésében, irányításában vezető szerepére, valamint arra a számos tudományt népszerűsítő előadására, amelyet részben a nyári egyetem, részben pedig egyesülések keretében tartott. Nagyon szépen, de egyben nagyon egyszerűen és világosan tudott beszélni, ami népszerű előadásaira is mindig nagy tömegeket vonzott.

Szerette nagyon a soproni erdőket is, s fiatalabb korában nem mult el egyetlen olyan tavaszi, nyári vagy őszi vasárnap vagy ünnepnap, amelyet ő családjával együtt nem a hegyekben töltött volna. Végzetlenül szerette családját is. Mindenben megértő hitvese volt *Bikkessy Margit*, akivel 1914-ben megkötött házassága óta a legpéldásabb egyetértésben és szeretetben élve nevelte fel két gyermekét. Végzetlenül nagy örömet jelentett neki két unokája is, akik gyakori vendégei voltak Sopronban.

Igy láttam én *Romwalter Alfréd*ot. Szerénynek, becsületosnak, kimagasló szellemi képességű tudós, kiváló nevelőnek, jó férjnek és családapának s végül nem utolsó sorban önzetlen és igaz jó barát. Mindannyian, akik csak közelébe kerültünk, akár mint munkatárs, tanítvány, barát és tisztelő, csak szerethettük és becsülhettük. Ellensége egy sem akadt, de barátja annál több. Szép emléket mélységes kegyelettel s az igaz embernek kijáró igaz tisztelettel s szeretettel őrizzük meg.

Ruhmann Jenő (1884–1950)

Írta: Csathai Endre

A régi Soproni Szemle gárdájának egyik vezető személyisége dőlt ki 1954. június 17-én és vele megritkult azoknak a sora, akik a rossz évtizedekben a haladás zászlaját hordozták e városban, nemcsak elismerést nem várva, hanem sokszor a felsőbbség üldözésének kitéve. Nyiregyházáról származott közbénk és egyetemi tanulmányainak befejeztével művészettörténeti doktorátust is megszerezvén, 1907. szeptemberében megkezdte működését az ev. liceumban (ma Berzsenyi gimnázium). Attól fogva csak katonai és hábcruis szolgálata vonta el Soprontól, amelyet rajongásig megszeretett. Működésének hosszú évtizedei alatt nemcsak az ifjúságnak volt nevelője, hanem a felnőtteké is. Kineveztetése idején a fiatalságot mesterségesen távol tartották a korabeli magyar irodalomtól, Jókai műveit az iskolai könyvtárakból csak a két legfelső osztály tanulói kaphatták meg, az irodalomtörténetet 1867-tel zárták le. Ruhmann Jenő lett a Magyar Társaság nevű önképzőkör vezetője, vele azonnal új szellem vonult be: nemcsak, hogy szó esett Adyról, de a fiatalok megmámorcodva az új hangtól, szorgalmasan szavalgatták is, hasonlóképp Gyóni híres hábcruellenes versét (Caesar, én nem megyek). Ruhmann helyet adott az önképzőkörben a haladóbb filozófiának is, több délután fejtegette egy nyolcadik osztályos a monizmus elméletét. De a felnőttek oktatását is szívügyének tartotta a fiatal tanár, egy filantróp bölcséleti társaság tagja lett 1911-ben, ott is tartott előadásokat, de élményszerűek voltak művészettörténeti előadásai a szabad liceumokban a renaissance nagyjairól. Sajátságos, hogy nagyobb művészettörténeti tanulmányt sohasem írt. Az első világháború után sokkal inkább elfoglalta a tanítás, majd intézetének vezetése, mert 1943-ig igazgatója is volt a liceumnak. Különböző előadásorozatokban irodalomtörténeti előadásokkal szerepelt, ezek közül kimagaslott a Babitsról szóló. Az 1937-ben megindult Soproni Szemle szerkesztő bizottságában tevékeny szerepet töltött be, több nagyobb lélegzetű tanulmánya jelent meg. A folyóirat mintegy új forrást nyitott meg ismét

ismereteinek hatalmas halmazán. Tanulmányai a helyi családok történetéből merítették anyagukat. A folyóirat hasábjain egész sora jelent meg könyvbírálatoknak, rendkívül alapos, mérlegelő és gondolatébresztő munkák ezek is. Nyugalomba vonult, de ugyanakkor a súlyos betegségbe esett Heimler Károlyt helyettesítette a folyóirat szerkesztésében, éppen a legnehezebb, 1943–44-es esztendőben. Sopron pusztulása mélyen lesújtotta, viszont örömet okozott neki az, hogy minden baj ellenére könyvtárát sértetlenül látta viszont az ostrom lezajlása után. Számos idegen nyelven írt és beszélt; a hivatalos nyugalom idején órádoként tartotta a kapcsolatot az iskolákkal, egyetemekkel. Betegség támadta meg és látását is elvesztette, ez szörnyű csapás volt rá, aki állandóan olvasott, képezte magát. A rádió és házi muzsika hallgatásában keresett és talált vigaszt, míg a halál el nem szólította családjá és nagyszámú tisztelője köréből. A soproni művelődés kitűnő harcosa tűnt el személyében és hagyott maga után nagy űrt.

Hillebrand Jenő (1884–1950)

Írta: Noráki Gyula

Hillebrand Jenő halálával a magyar régészetnek nemcsak egyik legkiválóbb képviselője távozott el körünkből, hanem annak egyik úttörője is. Az őskori régészet nálunk nem tekint vissza nagy multra és hogy ma már olyan kiváló eredményeket érthetünk el, abban, különösen a paleolitikum terén, Hillebrand Jenőnek nagy érdemei vannak.

Régi soproni családból származott, középiskoláit szülővárosában végezte el. Tanítványa volt a másik neves soproni régésznek, Bella Lajcsnak, kívül később is fenntartotta a kapcsolatot. Az egyetem elvégzése után Budapesten magántanár lett a régészeti és antropológiai szakon, majd a Nemzeti Múzeumba került a régészeti osztályra, melynek idővel az igazgatója lett.

A magyarországi paleolitikumnak legkiválóbb kutatója volt, de nemcsak hazájában, hanem külföldön is elismerték és többször is alkalma volt a híres nyugat-európai paleolitikus lelőhelyeket tanulmányozni. Hazánkban sok nagyjelentőségű barlangásatás fűződik nevéhez, hogy csak a nevezetesebbeket említsem: a kis-kevélyi, a két bajóti barlang, a Bükk-hegységben pedig elsősorban a Balla és Szeleta barlangok kutatása. Valamennyi kutatásának közölte az eredményeit hazai és külföldi szakfolyóiratokban. A paleolitikum periódusai közül elsősorban a solutréen-korszak érdekelte, melynek magyarországi jelentőségét sikerült tiszt-

táznia. De nemcsak hazai, hanem egész Európára kiterjedő problémákkal is foglalkozott számos tanulmányában. Figyelme később fiatalabb korszakokra is kiterjedt, így a mezolitikumra, rézkorra, bronzkora és a szkitákra. Különösen a magyarországi rézkor kutatásához járult hozzá nagyban a bodrogkeresztúri és pusztaitvánházi ásatásaival. Igazában azonban mindig elsősorban a paleolitikum érdekelte. A barlangásatások mellett nyílt települések után is kutatott s jelentős eredményeket ért el Ságváron és a miskolci Avastetön.

Érdeklődési köre távltartotta ugyan Soprontól, de szabadságának jó részét minden évben szülővárosában töltötte családjá körében. Egy ízben a híres soproni Burgstallon is ásatott Bella Lajossal együtt, ki akkor már szintén a Nemzeti Múzeumban dolgozott, s ugyan-csak vele írta meg közösen „Az őskor embere és kultúrája” című népszerű könyvét.

Utolsó éveiben sokat betegeskedett és nem tudott már bekapcsolódni a felszabadulás utáni fellendülő régészeti kutatásokba, inkább az egyetemen tartott előadásokat a paleolitikumról, melynek kutatása egész életét kitöltötte.

Halálával nagy veszteség érte a magyar régészetet, de munkásságával, melyben a magyarországi őskor kutatásának irányát is megszabta, maradandó emléket állított magának.

Gantner Antal (1869–1945)

Írta: Csatnai Endre

Soproni kuriózumképen emlegették valaha *Gantner Antalt*,¹ a kaszinó ruhatárcsát, hogy amíg a szórakozó, olvasgató, kártyázó soproni polgárok bundáját, felöltőjét őrizte a ruhatárban, a Kaszinó Egyesület kézi könyvtárának történeti munkáit bújta; átdolgozta Szinnyeinek a magyar írókról szóló lexikonát, szorgalmasan kijegyezte belőle a soproni

vonakozású tollforgatókat, az újságokból történeti cikkeket vágott ki és gyűjtötte a Sopronra vonatkozó könyveket. 1910 táján egyszerre füzeteket, könyveket kezdett kiadogatni.

A város neves vendégeinek mutogatták a derék ember csodaképpen, pedig igazán nem volt afféle látványosság: a soproni multnak lelkes kutatójaként élt és

1. Született Nagycenken 1869. szeptember 6-án. Edesapja Gantner Ferenc csizmadia, edesanyja Fáltisz Borbála volt.

dolgozott, aki nagyszerű szímmal mentette a városról szóló régi írásokat, képeket és maga is mint ügyes fényképész, sorra fényképezte le a lebontásra ítélt egyes házakat és utcárszöveget. Nem volt ugyan soproni születésű, Nagycenkén látta meg a napvilágot, de azért városaként szerette Sopront és nem volt számára közömbös egy sarkocskája sem. Nagy, mondhatatlan nagy volt Gantner Antal érdeme a sok eltűnt épület, városrész megörökítésében és jó érzéssel fényképezte az eseményekkel telt években a városi élet különleges megnyilvánulásait, a sorbanállásokat a háborúk alatt, a foglyokkal való bánásmódot. Fényképeit s a régi képeket az évről évre megjelenő Dunántúli Tárogatóban közölte, amelyhez tréfás mellékletet is csatolt, majd később saját igényeinek növekedésével Képes Dunántúli Tárogató címen inkább csak képekkel szolgált az évente megjelenő lapban finom papíron. Igénye egyéb munkáival szemben is megnőtt. Az 1910-es évek végén még krónikás naptárokat szerkesztett lexikális adatokból, vagyis minden napra felsorolt egy sereg soproni és más nevezetes eseményt, nagyok születésének és halálának idejét, sőt 1913-ban az egész XVIII. század krónikáját adta fő tekintettel a kuruc korszakra, az 1930-as és 1940-es években megjelent könyvek csinoság dolgában bátran állíthatók a legszebb soproni könyvek sorába. Különösen kiemelkedett a következő három: Török-tatár-kuruc világ Nyugatmagyarországon (1933), A régi Sopron (1936), A soproni színház és színészet története (1941). Két kiadást is ért meg az első világháború elején megjelent álcázott című „Bombák és kartácsok” tréfás szólásgyűjtemény.

Minden munkáját hazafias tűz járta át, Rákóczi és Kossuth volt a bálványja. Sok dicséret is érte életében, de sok szomorúság is. Az első világháború alatt világo-

san látta a dolgok lényegét; a soproni baloldali újságírók „örög bolsevik”-nek hívták; szokimondása, egyik fiának részvétele a Vörös Hadseregben a fehér terror idején nagy bajba hozta. Azt, hogy a Kaszinó elbocsátotta állásából, könnyebb lélekkel elviselte, mint azt, hogy a fehér katonák feldúlták lakását és fényképlemezeit összetörték, köztük nagy számmal a Tanácsköztársaság idejéből valókat. Ez nagy sebet ütött a szívében. Végül a megbízható ruhatárost nem tudta az egyesület nélkülözni, visszavették, de most már Gantner Antal hallgatott, csak meghitt emberei előtt hangoztatta lesújtó véleményét a korról, főleg amikor műegyetemi tanárokat, neves orvosokat és más derék polgárokat rekesztettek ki faji alapon az egyesületből.

A felszabadulást még megérte, de 1945. július 15-én közlekedési baleset folytán életét veszítette. Hosszú évtizedes munkássága példakép állhat, hogyan kell szeretni a várost, hogyan a tágabb hazát.

Gombocz Endre (1882—1945)

Irta: Csapody István

Buda ostroma közben, 1945. január 16-án nehéz bombáktól halálra zúzva, örökre kialudt a magyar botanikai tudomány egyik kimagasló alakjának, Gombocz Endrének élete lángja.

Sopronban, 1882-ben született. Iskoláit ugyanitt, az evangélikus liceumban, édesapja intézetében végezte kitűnő eredménnyel. Mint az Eötvös-kollégium tagja, 1900-ban iratkozott be a budapesti

Tudományegyetem bölcsészeti fakultására s 1905-ben szerzett természetrajz-vegytan szakos tanári oklevelet. Egyre felfelé ívelő pályáját a pesti Veres Pálné gimnáziumban kezdte el 1906-ban. Harctéri szolgálata után, 1918-ban már magántanári képesítést szerez tudománytörténeti tárgykörrel, amelynek műveléséhez haláláig hű marad. 1922-ben az Erzsébet nőiskola polgáriskolai tanárképző főiskoláján találjuk. Ezen intézet botanikai tanszékét tölti be 1929-ig s ez időben írja meg Rendszeres Növénytanának két kötetét, melyben szabatos előadás keretében kitűnő áttekintést nyújt a virágtalan növények rendszeréről. Csak sajnálhatjuk, hogy virágos növényekről szóló részével adós maradván, akkor korszerű műve csonkán maradt. Tudás, széles látókör, sokoldalú képzettség és kitűnő előadói képesség ekkor már olyan szerencsésen párcsul személyében, hogy ezidőtájt a budapesti egyetem általános növénytanai tanszékére jelölik. Jelölése azonban, részben politikai természetű vádakkal következtében, elcsúszik s katedra hiányában a Nemzeti Múzeum Növény-tárhoz nyer beosztást 1929-től igazgató-őri, 1936-tól c. igazgatói, 1941-től pedig vezető igazgatói minőségben, 1942-ben történő nyugdíjombavonulásáig. Időközben egyetemi nyilvános rendkívüli tanári címet is kap. A Természettudományi Társulatnak évtizedeken át lelkes és közhasznú eredményeket elérő titkára, majd szerkesztője a Természettudományi Közlönynek. 1939-től kezdődően a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

Tudományos munkássága főként három irányban jelentős: példászerű bibliográfus, páratlan tudománytörténész és kitűnő növényrendszertan.

Mint bibliográfusnak, hézagpótló az az 1936–1939-ben, két kötetben megjelent „A magyar tudományos botanika bibliográfiája” c., 1925-ig bezárólag adatokat tartalmazó műve, melyhez az adatgyűjtést már katonai szolgálata alatt kezdte meg. Munkája minden e szakmában dolgozó kutatóknak ma már nélkülözhetetlen segédeszköz s napjainkban éppen a Szovjetunió egyik kitűnő bibliográfusa állította Gombocz Endre ezen művét követendő például saját és más nemzetek bibliográfiai működésé elé.

Tudománytörténeti téren elért ered-

ményei azt mutatják, hogy szívéhez legközelebb álló tárgykör mégis a hazai botanikai tudomány története volt. Nemcsak ebből a tárgykörből szerez magántanári képesítést és nyeri el a Magyar Tudományos Akadémia Vigyázó-díját, hanem számtalan történeti tanulmány után, 1936-ban megjelenteti összefoglaló művét, a Magyar Botanika Történetét. Ez a munkája bármilyen képzettségű olvasó számára is élvezetesen vonzó módon, közel öt évszázad tudományos mozgalmait eleveníti fel s alig van nemzet, amelynek ilyen élvezetes tudománytörténeti munkája lenne. A jó szerencse hiánya, hogy legnagyobb magyar flórakutatóknak, *Kitaibel Pálnak* rendkívül értékes utínaplóit, sok-sok év szemrontó és fejtörő munkája után, éjszakába nyúló szenvedélyes szorgalommal másolt fardozatai ellenére is csak, mint Gombocz Endre poshumus munkáját ünnepelhetjük, az Országos Természettudományi Múzeum kiadásában.

Mint rendszertan.

a *Populus*-nem monográfiája c. munkájával alkotott kiemelkedőt, továbbá említett Rendszeres Növénytanán kívül azokkal a tanulmányaival, amelyekben a növénytár exotikus anyagának feldolgozásával foglalkozik.

Szülőföldje számára Gombocz Endre első sorban mint florisztikus emlékeztetés: diákszága éveiből s már kora ifjúságában megmutatkozó bibliográfus pontosságával felkutatott régi adatokból 1906-ban, 24 éves korában, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenik „Sopron vármegye növényföldrajza és flórája” című, vidékünk flórakutatásában azóta is határkövet jelentő műve, mely nélkül a korszerű soproni flóramű megírására ma még nem is gondolhatnánk. Leew és Deccard (1740), Kováts Gyula (1847), Szontagh Miklós (1864) és Wallner Ignác (1903) enumerációi után 1589 növényfajt sorol fel az akkori megye területéről s helyesen ismeri fel Sopron környékén a különböző jellegű flórajárások jelenlétét. Csak becsületére válik, hogy szülőföldjéről később sem feledkezett meg s élete végéig hű maradt a földhöz, ahonnan származott. Ha sokirányú elfoglaltsága tevőlegesen nem is engedte meg, hogy írásaival a Soproni Szemle hasábjain szölgön, mindvégig helyet foglalt annak szerkesztőségében s szerető gondcskodással, érdeklődéssel fordult szűkebb hazája felé.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Csatkai Endre, Deresényi Dezső, Entz Géza, Gerő László, Héjj Miklós,

Mollay Károly, Radnóti Atadár:

Sopron és környéke műemlékei

Szerkesztette Deresényi Dezső. Fülep Lajos előszavával.

Bp., Akadémiai Kiadó 1953, 584 l. + 566 ábra.

Sopron és környéke című kötet megjelenésével hazánkban új szakasza indult a művészettörténeti topográfiának. Előkészítő munkák már régen folytak, nagyobb vagy kisebb egységek feldolgoása is megtörtént itt-ott, a kísérletezésen bizonyos tekintetben túljutott tudományunk már előzőleg is, de e műfaj valóban komplex jellegét, a tudományterületek összefogását, a munkatársak közös munkáját, a gazdagodott és mélyült szemléletmód alkalmazását csak ilyen átfogó, egész mű megvalósításával lehet szemléletesen bemutatni. Hogy erre a soproni kötet kínálkozott első, sőt a munka megindulásakor egyetlen lehetőségként, a Soproni Szemle olvasóinak nem kell külön magyarázni. Elég rámutatnunk arra, hogy itt állt rendelkezésünkre a legszélesebb okmánytári közzététel, itt működött *Csatkai Endre* személyében olyan szakember, aki nemcsak a topografiai munkában rendelkezett tapasztalattal, hanem egy élet munkája során a művészeti anyag feltárásának jóformán minden területén működött és a tudományos feldolgozás legtöbb ágában lefektette azokat az alapokat, amelyekre a művészettörténeti topográfiának a szó fejlett és korszerű értelmében épülnie kell. Nem felesleges emlékeztetni arra, hogy jó száz év alatt milyen nagy utat kellett megtennie a hazai tudományosságnak, amíg a pusztán lexikális, felsoroló művektől eljutott arra a fokra, amelyet az előtünk lévő kötet képvisel. Alapjában olyan feldolgozást kellett nyújtania sok száz év emlékekben gazdag területének, amelynek a vezetéspontja a művészettörténet, így tehát a főhangsúly a művészeti emlékekre esik, de ezeket az emlékeket nem önmagukban, hanem a társadalom fejlődésének teljes történelmi szélességében láttatja és ezért igénybe veszi a szomszédos területeket is, foglalkozik olyan határkérdésekkel is, amelyekkel az erősen specializálódott művészettörténeti kutatás eddig nem törődött. Ezért nevezhető a feladat komplexnek és világos, hogy csak közös munka árán valósítható meg.

A topografia műfajának ez a sajátossága a munka minden állomásán megmutatkozott. A közvetlen előzmények közül azt a sokoldalú és sok erőfeszítést kívánó előkészítést kell említeni, amely mind módszer, mind terminológia tekintetében kidolgozta a műemléki topografia kivánalmait, megállapította azokat a szerkesztési körvonalakat, amelyek — állandóan tökéletesedve — a továbbiakban is meghatározzák majd ilyen természetű munkáinkat. Ha nem is

sikerült minden részletében egyesíteni a terminológiát, ha nem is lehetett kiküszöbölni minden félreérthető szöveget, a teljesítmény e téren is igen jelentős. A különféle területek igényeinek, a munkatársak szokásainak és módszereinek az összehangolása hozta létre sok fáradság árán azt a kimagasló tudományos teljesítményt, amelynek fényes elismerését a kötet főmunkatársának és szerkesztőjének, Csatkai Endrének és Dercsényi Dezsőnek Kossuth-díjjal való kitüntetése jelentette.

A hatalmas kötet nem csupán a hozzáfűződő szakmai igényeket váltotta be, hanem az érdeklődők széles körét tudta lebilincselni, a hazai mult iránti érdeklődést fokozni. Bizonyította ezt az a ritka élénkségű, nagy hallgatóság előtt zajlott vita, amely megjelenése után az Akadémia rendezésében folyt, de bizonyítja ezt az a hihetetlenül rövid idő, amely alatt a magas bolti árú (280 forint) könyv elfogyott. Hozzáfűzhetjük, hogy a szakember számára is lényegesen többet nyújt, mind az eddigi anyag rendszerezését, a részmunkák együttesét. Természetes, hogy ilyképen minden közreműködőre komoly feladat hárult és nem egyszer követelt lemondást a munkatársaktól azért, hogy az egész mű megfelelő arányokban bontakozzék ki.

A mű nagyjában két részre bontható: az első részhez az általános alapvetést nyújtó bevezető tanulmányok tartoznak, a másodikhoz maga a részletes topografikus leírás. A topografia módszerének elvi kérdéseit tisztázva, e második rész írása és szerkesztése látszott megoldhatóbbnak. Bár munka közben itt is sok váratlan nehézség merült fel, a követett eljárás nyilván nem minden esetben a legtokéletesebb, mégis a szinte megoldhatatlan nehézségek a bevezető tanulmányok készítésénél jelentkeztek. E téren sem kellő gyakorlat, sem megfelelő példakép nem állt rendelkezésre.

Már az első tanulmány is — a régészeti összefoglalás — teljesen új feladatot teljesít. A szerző, *Radnóti Aladár*, alapos ismerője a terület anyagának és igyekezett a jellegzetességek kiemelésével e részterületet az ország egészének régészeti képével szervesen összekapcsolni. Munkáját igényes komolysággal valósította meg, és sok tekintetben irányt mutat az ilyen anyag kezelésére. Talán kissé laza még a régészeti anyagnak a művészettörténetivel való kapcsolata, a régészeti emlékek beágyazása az egyes helységek művészettörténeti topografiájába, de megoldása így is komoly elismerést érdemel, annál is inkább, mert a fenti lazaság megszüntetése inkább szerkesztő és lektor feladata lett volna. A régészeti bevezetés után következik a talán kissé túlméretezett történeti összefoglalás (*Mollay Károly*), amely azonban olyan élvezetesen, annyi új, érdekes anyaggal tárja elénk e terület sokszázados, harcokban gazdag multját, hogy valóban kár lett volna rövidíteni, már csak azért is, mert egész hazai kutatásunknak és ezen belül művészettörténeti kutatásunknak egyik kerékkötője a helytörténeti munka elsorvadása. Ennek orvoslására is Sopron mutatót követendő példát. A történeti fejezet után következik a tulajdonképpeni művészettörténeti bevezetés (*Csatkai Endre és Dercsényi Dezső*), amely színes és gazdag képből foglalja össze a város és környéke multját, igen sok anyaggal megvilágítva a fejlődés állomásait és éreztetve a koronkénti gazdagságnak és lanyhulásnak azt a hullámzását, amelyre ez a határmenti terület különösen érdekes példát szolgáltat. Ebben a fejezetben szinte rosszul esik az a tartozkodás és fegyelem, amely nem engedte sem terjedelmét, sem jelentőségét növelni, noha nemcsak a szakember, hanem az olvasó is szívesen látott volna terjedelmesebb, részletekben még jobban bővelkedő összefoglalást. A város-történetnek, a városkép kialakulásának érdekes kiegészítését adja a soproni látóképeket (vedutákat) összefoglaló fejezet, amelynek anyaggazdagsága és biztoskezü felépítése mutatja legérzékletesebben, mennyi előzetes munka és milyen

szigorú mérlegelés előzi meg még az egyszerűnek látszó meghatározásokat is.

E tudományos igényességgel készült bevezető tanulmányok után kerül sor a kötet tulajdonképpeni feladatára, a topografikus leírásra. Szükszavú ismertetésünk kapcsán nem részletezhetők azok az elvek, amelyeket e munka követett és nem boncolható a megvalósulás minden változata sem. A tárgyalás jól megválasztott topografikus rendben, majdnem ingadozásmentes módszerességgel halad emlékről-emlékre, a nagyobb jelentőségűeket szinte monografikusan tárgyalja, az összefüggő egységekre — egy-egy tér vagy épületegyüttes, egy-egy helység jellege — külön súlyt vet. Érthető, ha az új kérdések tudományos megoldása terén olykor egy-egy vitatható álláspont is kialakul, vagy olyan kérdések merülnek fel, amelyek megoldásához további feltárásra, ásatásra lenne szükség. (Ilyen például a soproni vár helyére és történetére vonatkozó kérdés tisztázása.) Nem volt könnyű eldönteni, hogy az amúgy is gazdag, elsősorban építészeti emléktanyag feldolgozása mennyire lehet részletező, hol ér véget a topografikus feldolgozás igénye és csap át — esetleg túlságosan elmélyült és részletező feldolgozásával — a részletmonográfiába. Hogy ez utóbbi veszélyt a szerzők nagy általánosságban elkerülték, nem csekély érdeme a munkának.

Az építészeti anyag feldolgozása terén mutatkozó fegyelemnek következménye, hogy az ingó műemlékek szerényebb helyet kaptak. Ha ez az arányosítás érthető is, végeredményben nem egészen helyes, mert ilyképen az iparművészeti alkotások csakúgy, mint a képzőművészeti alkotások nagy része szükséztavúan, kevésbé kimerítően volt tárgyalható. Ez annál sajnálatosabb, mert az ingó emlékkálag amúgy is nagy fogyasztáson esett át a háborús események következtében és további helyváltoztatás sincs kizárva — részletes rögzítése tehát kívánatos. Amilyen egyszerű ezt az igényt hangsúlyozni, oly nehéz a helyes mértéket eltalálni, főleg, ha nagyobb gyűjteményekről van szó. Kétségtelen, hogy a topografia nem pótolja és nem is pótolhatja sem a nagyobb, sem a kisebb műgyűjtemény tudományos katalógusát. Viszont az is kétségtelen, hogy a híresebb gyűjteményekről a kevésbé beavatott olvasó is tud és például a soproni gyűjteményekről is többet szeretne hallani, mint amit a kötet nyújt. A kötet megvitatásának ez a tapasztalata is hasznosítható lesz a további munka során. Ugyanide tartozik az is, hogy az ingó emléktanyagnak most követett szükséztavú, értékeléstől tartózkodó tárgyalása — amire elsősorban a kötet amúgy is nagy terjedelme készítette a szerzőket — élesen különbözik attól a részletes feldolgozástól, amelyben az építészeti emlékek részesültek. Ez azért is sajnálatos, mert Csatkai Endre ezeknek az emlékeknek a legavatottabb ismerője, többnyire első publikálója és a túlságos tömörítés folytán úgy hat, mintha kevésbé kedves és fontos tárgyai lennének a feldolgozásnak. Ebből a tömörítésből fakad néhány félreérthető vagy pontatlan fogalmazási részlet is. Mindez korántsem befolyásolja a kötet értékét, de sok tapasztalatot eredményezett a munka további folytatása szempontjából.

A szöveggel szinte egyenrangú terjedelmet foglalnak el a jelentőségben is nagyfontosságú képmellékletek. A kiválasztás gondossága, a közölt anyag nagy mennyisége, a részletek eddig soha sem látott gazdagsága, az építészeti felmérések egységesítése oly komoly teljesítmény, hogy sokak számára ebben rejlik a munka legnagyobb meglepetése. Különösen a soproni műemlékeket bemutató felvételek — túlnyomórészt Diebold Károly kitűnő munkája — mutatnak egyenletes magas színvonalat, de nem marad mögöttük a sopronkörnyéki anyag sem, csupán a tárgyfelvételek terén lenne még további javítani való. Nagyszámú levéltári és tervtári anyag egészíti ki a dokumentációt, különösen fontos helyt igényelve abban az esetben, ha már elpusztult emlékről van szó. Bő

bibliográfia és részletes névmutatók, valamint idegennyelvű kivonatok segítik elő a kötet tudományos használhatóságát.

A soproni topográfia megjelentetése az Akadémia megértő támogatásának és az Akadémia Kiadó gondos munkájának is köszönhető.

Zádor Anna

Karl Mollay: *Scarbantia, Ödenburg, Sopron*

(*Ostmitteleuropäische Bibliothek Nr. 49.*)

Budapest, 1944, 136 lap.

A tanulmány ugyan nem a legutóbbi évek termése, mégis szükségesnek mutatkozik, hogy ismételjük rá a nyugatmagyarországi helytörténeti kutatás iránt érdeklődők figyelmét. Abban a terjedelmesre nőtt irodalomban ugyanis, amely több évszázados multra visszatekintő hagyománnyal s közel 100 éve tudományosan foglalkozik Sopron művelődéstörténetének feltárásával, Mollay Karoly tanulmánya egyik számottevőnek számít.

A könyv maga a címnek megfelelően 3 nagyobb részre tagolódik és zárszót is tartalmaz. Mindegyik rész egységesen 3 fejezetre oszlik: az első fejezetek a helynévi elnevezés előfordulásait gyűjtik egybe, a második fejezetek eredeti módon a helynevek utóéletét (tudós hagyomány) kísérik nyomon, a harmadik fejezetek a településtörténeti tanulságokat vonják le. Tartalma szerint a tanulmány a soproni térben a római, avar-karoling és magyar település lehetőségeit vizsgálja meg s állításait, véleményét mindenkor gazdag adatbeli anyaggal igazolja. Mint időrendben ezzel a tárgykörrrel foglalkozó utolsó könyv, érdemei az alábbiakban foglalhatók össze:

1. A Sopronra vonatkozó nyelvészeti és történeti anyagot gondosan gyűjti össze és bíráltnak veti alá. Az 1870-es évek óta ugyanis a művelődéstörténetnek különféle résztudományai kezdtek Sopronnal kapcsolatos gyűjtőmunkát és feldolgozást. Elég tekintélyes ebben az a rész, amely műkedvelő jellegű, tudományosan alapotlan, akad azonban értékes anyag is. Bár ilyen szétválasztásra korábban is történt kezdeményezés, teljesen ezt a feladatot Mollay könyve oldja meg.

2. Kevés figyelemre méltatta eddig a helytörténeti kutatás azt a munkát,

amelyet ezen a téren a magyar humanizmus végzett. Nem kell azt gondolni, hogy jelenlegi tudományos felfogásunk szerint talán megoldották volna valamelyik helynévi fejtést, de kerestek, kutattak, teóriákat állítottak fel. Ezek a vélemények tovább éltek, tovább fejlődtek s néha egyideig gátolták a helyes tudományos álláspont kialakulását. (pl. *Sempronia-Scarbantia* probléma.)

3. Számos új, eddig ismeretlen adatot és anyagot közöl. Legértékesebb ezek között az 1153. évi *Chevrouna* (Idrisi arab író leírásából) előfordulás, azonkívül a humanista anyag.

4. A 859. évi oklevél helyrajzi körülményeinek tisztázása. Ezzel kapcsolatban komoly kételyek már korábban is felmerültek, mégis Mollay elég valószínű kimutatja, hogy a 859. évi *Odinburch* nem Sopronra vonatkozik.

5. Újszerűnek látszik a helytörténeti kutatásnak az a módja, amely a helynévi előfordulások pontos tisztázása után igen óvatosan és alaposan kezd településtörténeti következtetéseket levonni.

Természetesen Mollay könyvében van még hipotetikus-teoretikus anyag (pl. Sopron avar lakossága a honfoglalás idején) s hogy a római őrhely és a magyar *Castrum* végleges elhelyezésére még nem rendelkezünk elég anyaggal. Nagyon fontos azt világosan látnunk, hogy a Sopronra vonatkozó településtörténeti kutatások nem tekinthetők befejezetteknek. Ily alapvető munka áttanulmányozása sarkalja arra a helytörténeti kutatókat, hogy továbbra is lankadatlanul keressék és tanulmányozzák azt a gazdag anyagot, amely Sopron térségében több évezred folyamán gyűlt egybe.

Verbényi László

Az utóbbi évek során Sopron, a műemlékek városa, földrajzi helyzete folytán a közérdeklődés körén kívül esett, és háborús sebeit gyógyítgatva, mintegy árnyékban élt.

Kétezer éves multja alatt már nem egyszer került hasonló helyzetbe, ámde belső erői és értékei mindannyiszor újra kiemelték a homályból az éltető fénybe.

A jelek azt mutatják, hogy a mult esztendő óta ismét fordulat állott be sorsa folyásában. A műemlékek védelméről szóló törvényerejű rendelet módot adott a városi tanácsnak, hogy a kormány hathatós támogatásával, a helyi műemlékvédelmi bizottság javaslatára sorra helyreállítsa a megsérült műemlékeket, megfelelő keretbe helyezze a bombák által felszínre hozott bástyafalakat, özkincsek tegye a magyar gótika egyik legszebb emléket, az úgynevezett középkori termet, napvilágra hozza az Új utca 16. sz. ház barokk homlokzata mögé rejtett gótikus házat és megindítsa a műemlékfeltárások jelenleg folyó sorozatát.

Mindezek a kincsek az egész nép kincsei, de csak akkor lesznek valóban azokká, ha az ország tudomást is szerez róluk.

A második világháború megszakította azoknak a műveknek sorát, amelyek — mint Heimler Károly „Sopron műemlékei I.“, „Soproni képeskönyv“, a „Szép Sopron“ — ezt a célt szolgálták. Amióta azonban 1953. decemberében a Sopronban tartott Országos Műemléknapok az illetékes körök figyelmét újra Sopron felé fordították, új, a réginél szélesebb alapokon indult meg Sopron művelődéstörténeti és művészeti értékeinek széleskörű ismertetése.

A magyar könyvkiadás egyik jelentős eseménye volt a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott közel 600 oldalas monumentális mű: „Sopron és környéke műemlékei“. Ennek, a maga nemében egyedülálló műnek főmunkatársa Csatkai Endre, a soproni Liszt Ferenc Múzeum országosan is-

mert és elismert igazgatója, most a Képzőművészeti Alap „Magyar Műemlékek“ című sorozatában a „Sopron“ című kötetrel örvendezteti meg Sopron minden barátját és a város barátjává teszi mindazokat, akiknek e könyv kezükbe kerül.

A művész izessel kiállított, kézbe simuló könyv előszavában Bognár Dezső, Sopron város végrehajtóbizottságának elnöke ismerteti a könyv keletkezését és célját, a soproni művelődéstörténet megismerésének országos fontosságát és azt kívánja, hogy „szolgálja ez a könyv hazánk, népünk kulturális felemelkedését, nyujtson a mindennapi munkában elfáradtakkal felfrissülést, szórakozást“.

Csatkai Endre a könyv szövegrészében 42 oldalon sűrítve, de mindvégig élvezetesen és érdekesen, egykorú vedutákkal illusztrálva, Sopron története hivatott tudósának biztonságával tárja elénk a lényegét és pergeti le Sopron politikai, gazdasági és kulturális történetének minden fontos mozzanatát. Ezzel előkészíti a szemet a könyv második — vizuális élvezetet nyújtó — részére, amelyben Diebold Károly egészoldalal, művészi fényképfelvételei mindazt beváltják és igazolják, amit a bevezetés és szövegrész ígér. Ha a „Sopron és környéke műemlékei“-ben még nem minden egyes kép üti meg azt a mértéket, amelyre a mű jogosan igényt tarthat, akkor kisebbik fivérében, a „Sopron“ című könyvben a képek gondos kiválasztása és egybehangelése megvalósítja a teljes harmóniát.

Igy a Sopronról szóló irodalom egy olyan kötettel gyarapodott, amely öröme lesz mindenkinek, aki kezébe veszi, olvassa és képeiben gyönyörködik. Emlékeztető barátja lesz azoknak, akik elszakadtak Soprontól, visszahívó emléktár azok számára, akik itt üdültek és már álltak az Eggenberg-ház árkaos udvarán, hivatkozó mindazoknak, akik egyelőre csak képekből ismerik, és hirdetője egy kétezer éves kultúrának, egy olyan kincsnek, amely nélkül hazánk képe cserbe maradna.

Becht Rezső

Heimler Károly irodalmi működése¹

I. Önálló művek

Összeállította: Thier László

Thirring Gusztávval: *Sopron és környékének részletes kalauza*. Bp., 1921. Turistaság és Alpinizmus. Kis 8°. 50 l. (Ism. Turistaság és Alpinizmus 1921, 103); 2. kiadás: uo., 1925, 58 l.; 3. kiadás: uo., 1932. 64. l.; 4. kiadás: uo., 1935, 64 l.

Thirring Gusztávval: *Führer durch Sopron und Umgebung*. Bp., 1921, Turistaság és Alpinizmus. Kis 8°. 48 l.

Nyilas Kolb Jenővel: *Soproni képek*. Bp., 1933. Somló. 8°. 124 l. (Ism. Győri Szemle 1933, 69—70; Hétfő 1933. I. 23., 1934. I. 14.).

Szép Sopron. Bp., é. n. Somló. 8°. 85 l.

Sopron topografiája. Sopron, 1936. Röttig. 8°. 308 l. (Ism. OeZ. 1936. IX. 26; SH. 1937. II. 9., III. 10.; Vasi Szemle 1937, 197—99; Földrajzi Közlemények 1936, 165; Városok Lapja 1937, 131; Ungarische Jahrbücher XVIII, 398; Südostforschungen 1940, 944).

Sopron szabályrendeleteinek gyűjteménye. Sopron, 1937. Röttig. 8°. XI+598+térkép. (Ism. SSz. I, 157).

Sopron műemlékei. I. Sopron, 1939. Röttig. Folio. XVI + 164 + 18. (Ism. Úsvm. 1939. XII. 24; OeZ. 1939. XII. 13, 1940. I. 5; Pannonhalmi Szemle 1940, 387—88; Új Idők 1940. IV. 7; Műszaki Világ 1940. III. 2; SH. 1940. I. 27; Neues Politisches Volksblatt 1940. V. 17; Országjárás 1940. II. 9; Magyar Kultúrszemle 1940. 1. sz. SSz. IV, 46).

Kunstdenkmäler der Stadt Sopron. I. Die Altstadt. Sopron, 1941, Röttig. Fol. IX + 183 p. (Ism. SSz. VI, 97).

Sopron ville d'art. La cité. Sopron, 1941, Röttig. Fol. VIII + 171. (Ism.: SSz. VI, 199).

Payr György és Payr Mihály krónikája. Jegyzetekkel. Sopron, 1942. 8°. V + 199. (A Soproni Szemle melléklete).

II. Kisebbs munkák ujságokban, folyóiratokban, stb.

A mi városunk. Magyar Művészet 1928, 467—469.

Az utolsó tíz év. A Soproni Városszépítő Egyesület évkönyvében. Sopron, 1929. 91—111.

Mi történjék a Bécsi dombbal? Svm. 1936. X. 11.

Bécsi domb. Hegyiliget. SH. 1937. II. 5.

A Tschurl-átjáró ügye. SH. 1937. X. 8.

Liszt Ferenc névnap ajándéka. SSz. I, 71.

Deák Ferenc soproni városatyja. SSz. I, 71.

Adatok a soproni 48-as emlékmű keletkezéséhez. SSz. I, 280—2.

Thirring Gusztáv dr. kiténtetése. SSz. III. 256—58.

Thier Lászlóval: *Adalékok a soproni Széchenyi-irodalomhoz*. SSz. III, 359—76.

Thirring Gusztáv és munkássága. SSz. V. 74—88.

Loew András. SSz. V, 138—9.

Loew (Loevius) Károly Frigyes. SSz. V. 139—41.

Sopron idegenforgalmának fejlődése és jövő tervei. Országjárás 1943. V. 21.

Családnévmutató. Thirring Gusztáv Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig című munkájához. Sopron, 1941, Székely. 8°. 264—293.

1. Rövidítések: OeZ. = Oedenburger Zeitung; SH. = Soproni Hírlap; SSz. = Soproni Szemle; Úsvm. = Új Sopronvármegye.

III. Könyvismertetések (többnyire ry jelzéssel)

- Felföldi János: Soproni poncichter (gazdapolgár), SSz. I, 156.
Thier László: Scarbantia. SSz. I, 74.
Thier László: Sopron im Spiegel alter Drucke. SSz. II, 106.
Gergye Béla: Szívem harang, Megkongatom. SSz. II, 108.
A M. Kir. Á. Felsőépítő-ipariskola 1936—37. tanév szünidei felvételei. SSz. II, 264.
Nyugati Örszem. SSz. II, 337.
Bányászati, Kohászati és Erdészeti felsőoktatásunk története 1735—1935. 1—2. füzet. SSz. III, 183.
Thirring Gusztáv: A soproni polgárság vagyoni és birtokviszonyai II. József korában. SSz. IV, 131.
Jordán Károly: Calculus of finites differences. SSz. IV, 287.
Közlemények Thier László magángyűjteményéből. I. Beiträge zur Geschichte der Musikerfamilie Kurzweil. SSz. IV, 287.
Soproni Elek: A kultúrsarok gondjai. Sopron vármegye szociális és gazdasági viszonyainak feltárása. SSz. IV, 386.
Ollram Ferenc: Csorna település- és gazdaságföldrajza. SSz. V, 68—69.
Radó István: A Sopron sz. kir. thj. város közkönyvtárában őrzött Széchenyi-könyvtár-töredék címjegyzéke. SSz. VI, 98.
Kertész János: Széchenyi faluja, Nagycenk. SSz. VI, 102.
Csatka Endre: A soproni harangöntés és tűzoltószerek gyártásának története. SSz. VI, 311.
Dubovitz István: A magyar földrajzi irodalom 1942. SSz. VI, 312.
Tíz írás a nyomdászatról. SSz. VII, 74.
Notter Antal: Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről. SSz. VII, 159.
Schaeffer Emil: Béla Meller, wie ich ihn kannte. SSz. VII, 159.
Móra Mihály: Házassági kereseti jog a köteléki perben az egyházi jog szerint. SSz. VII, 159.

Sopron bibliográfiája

(1943. szept. 1-től 1954. dec. 31-ig)

A Soproni Szemle első évfolyamának (1937) első számában az 1936. július elsejétől fogva megjelent soproni és megyei vonatkozású irodalom könyvészetét kezdte közölni. Az utolsó közlés az 1943. évfolyam harmadik számában jelent meg és az augusztus 31-ig megjelent irodalmat tartalmazta. A fontos és hasznos rovatot az újjáéledt Soproni Szemle sem nélkülözheti. Több mint tíz év anyagát pótolni, ez idő alatt sehol sem folyt rendszeres gyűjtés, viszont mind több és ismeretterjesztő folyóirat foglalkozik Sopronnal. Ezt az irodalmat egyetlen ember ma már alig tarthatja számon. Az itt következő bibliográfia *Csapody* István, *Csatka* Endre, *Faller* Jenő, *Mollay* Károly és *Thier* László gyűjtéséből való. Az esetleges hiányokat az 1955. év folyamán fogjuk pótolni. Kérjük olvasóinkat, hogy összeállításunk hiányaira könyvészeti adatok vagy támpéldányok beküldésével hívják fel figyelmünket.

A korábbi gyakorlatól eltérően különválasztottuk a természettudományok és a társadalmi tudományok anyagát.

Rövidítések: *GySH.* = Győr-Sopronmegyei Hírlap; *OeZ.* = Oedenburger Zeitung; *SH.* = Soproni Hírlap; *SSz.* = Soproni Szemle; *SU* = Soproni Ujság; *ÜS.* = Új Sopron; *ÜSvm.* = Új Sopronvármegye.

A) Természettudományok

- Aradi Mátyás:** A Hanság élővilága. Győr, é. n. (1954) Győr-Sopronmegyei Tanács 8°. 32 l.
- Bernatzik, Hugó Adolf:** Vogelparadies. Innsbruck, 1947, Selbstverlag.
- Bohus Gábor:** A kalapos gombákra vonatkozó rendészeti és ökológiai kutatások eredményei. I. A ritka *Boletus pseudo-sulphureus* KCHB előfordulási körülményei Magyarországon. Botanikai Közlemények 1948—53, 61—62.
- Boros Ádám:** Magyarország mohái. Bp., 1953. Akadémiai kiadó.
- Borosné Murányi Jolán:** A soproni Hidegvízvölgy flórája. Erdészeti Kísérletek 1949, 149—53.
- Csapody István:** Kiegészítő adatok Sopron flórájának ismeretéhez. Erdészeti Kísérletek 1949, 149—53.
Sopron és Sopronmegye a magyar botanika történetének tükrében. Az Agrártudományi Egyetem Erdőmérnöki Karának Évkönyve 1950. I, 257—298.
Új növényelőfordulások Sopron környékén és Baranyában. Az Erdőmérnöki Főiskola Évkönyve 1952. II, 17—21.
- Csatkai Endre:** Mikor a Fertő befagy. SU. 1946. I, 29.
- Fehér Dániel:** Beszámoló a Műszaki Egyetem Erdőmérnöki Osztálya Növénytani Intézetének kutatómunkásságáról (Sopron) 1923—1949. Erdészeti Kísérletek 1949, 196—216.
- Fehér Dániel és Kiss Lajos:** A Műegyetem Erdőmérnöki Osztályának botanikus kertje Sopronban 1923—1948. A Növénytani Intézet Közleményei. Sopron, 1949, 1—13.
- Gaál István:** A Fertő őstörténetéből. Természettudományi Közöny 1944, 65—72.
Közölte az Új Sopronvármegye ezen a címen: A Fertő multja és jövője, 1944. III, 28., 29., 30.
- Győrfi János:** A *Fomes annonus* Fries károsítása a soproni botanikus kertben. Erdészeti Kísérletek 1943—44, 71—78.
Sopron környékének cincérféléi. SSz. VIII, 74—96.
- Igmándy József:** Adatok Sopron mohallorájához. Erdészeti Kísérletek 1949, 164—7.
- Jávorka Sándor:** Gombocz Endre emlékezete. Botanikai Közlemények 1947, 1—8.
(Soproni születésű volt, folyóiratunk szerkesztőbizottságának tagja).
- Kárpáti Zoltán:** A magyar flóra néhány új és érdekes hybridja. (*Artemisia Gayeriana* és *Centaurea Sopronensis*) Borbásia 1946, 86—97.
Megjegyzések néhány berkenyéről. Az Agrártudományi Egyetem Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Kar Közleményei 1948, 119.
Kiegészítés Soó-Jávorka: A Magyar Növényvilág Kézikönyve című munkájához. Botanikai Közlemények 1949—53, 71—76.
Hazai cornusaink vadontermő és kerti változatai. Az Agrártudományi Egyetem Kert- és Szőlőgazd. Kar Közleményei 1949, 113—125.
Érdekes és újabb növényelőfordulások Sopron környékén. Erdészeti Kísérletek 1949, 168—182.
Dendrológiai jegyzetek. Az Agrártudományi Egyetem Kert- és Szőlőgazdaságtudományi Kar Közleményei 1950, 177—184.
Újabb adatok Magyarország flórájának ismeretéhez. A budapesti Tudományegyetem Biológiai Intézetének Évkönyve 1950. I, 43—47.
A *Ligustrum vulgare* alakköre. Kertészeti Kutató Intézet Évkönyve 1950. I, 103—114.
A barkócafa alakváltozatossága. Agrártud. Egyet. Kert- és Szőlőgazd. Kar Évkönyve 1951, 11—16.
- Kiss Lajos:** Néhány érdekes növényelőfordulás Sopron flórájában. Erdészeti Kísérletek 1949, 160—163.
- Kótai Albert:** A Fertő tava. Buvár 1944. okt. szám.
- Machura, Lothar:** Ein Weg zur Lösung des Neusiedlersee-Problems. Burgenländische Heimatblätter 1947, 93.

- Mazek-Fialla*: Die österreichische Seestepppe. Wien, 1947, Kühne Verlag.
Die Zukunft des Neusiedlersees. Wien, 1948, Kühne Verlag.
- Németh Pál*: Fertőmellék. Ifjúság és Élet 1944, 14. szám.
- Österreichischer Naturschutzbund: Der Neusiedlersee, ein Kleinod Österreichs 1947.
(Különnyomat ismeretlen folyóiratról, számos tanulmánnyal és képpel).
- Schuster Ferenc*: A Fertő-tó. Földtani értesítő 1947, 22—26.
A Fertő tóvázháztartása. Hidrológiai Közöny 1947.
- Szádeczky Elemér*: Sopron és a Kisalföld a déleuropai hegyláncok keretében. Földtani Értesítő 1947, 15—19.
- Varga Lajos*: Néhány adat a Fertő-tó német részének halászati viszonyairól. SSz. VIII, 30—33.
- Vendel Miklós*: Sopron. Földtani Értesítő 1947, 4—15.
- Vendl Aladár*: Száz éve. Földtani Értesítő 1947, 1—3. (Az 1847. évi soproni tudós-gyűlésről, amelyen e'határozták a Földtani Társulat alapítását).
- Vitális István*: A sopronvidéki Pannonia-Pontusi tenger szerves maradványai. Földtani Értesítő 1947, 20—21.
- Wendelberger, Gustav*: Das naturwissenschaftliche Schrifttum über das Gebiet des Neusiedlersees. Burgenländische Heimatblätter 1949, 122.
Botanische Kostbarkeiten des Neusiedlersees. Burgenländische Heimatblätter 1949, 183.
- Zimmermann, Rudolf*: Beiträge zur Kenntnis der Vogelwelt des Neusiedlerseegebietes Wien, 1943, Naturhistorisches Museum.

B) Társadalmi tudományok

- A. A.: A beszédes kövek városa. Magyar Rendőr 1954. IV. 24.
—ai—: Csapod az ősi sopronmegyei település SU. 1948. XII. 25.
- Angyal Endre*: Lackner Kristóf és a barckk humanizmus kezdetei. SSz. VIII, 1—19.
- Augusztinovič Elemér*: Sopron a régi magyar irodalomban Vándortűz 1947. IX. 11.
- Banner János*: Néhány sopronkörnyéki őskori leletről. SSz. VII, 248—54.
- Bárczi Géza* (szerk.): Mutatvány a Magyar Nyelvatlasz próbagyűjtéséből. Bp., 1947.
(Ebben Szabó Dénes: A Duna-Rába szögéről).
- Barb, Alphons*: Ein spätrömischer „Burgus“ bei St. Margarethen im Burgenland. Kny. Jahreshfte des Öst. Arch. Institutes XXXVII. kötetéből (265—86).
- Benkő László*: Irodalmi élet. Vándortűz 1947. IX. 6—7.
- Benkő Loránd*: Egy jobbágylevél margójára. Magyar Nyelv XLVII, 221—229. (Szabó János hegykői jobbágy 1550. évi kérvényének nyelvjárasi sajátosságairól).
- Benkő Loránd és Lőrincze Lajos*: Magyar Nyelvjárasi Bibliográfia, 1817—1849. Bp., 1951. Akad. Kiadó. 8°. 259 l.
- Berecz Dezső*: Csetepaté az Irodalmi Körben. Soproni Hírlap 1943. XII. 25. (A volt Frankenburg-kör alapítása).
(szerk.): Sopron és Sopronmegyei Kalendárium 1944. Sopron, é. n. Máté. 8°. 144 l.
A soproni színház. Vándortűz. 1947. XI. 9—10.
Castrum Sopron. Vándortűz. 1947. IX. 1.
- Bergmann Pál*: Sopron fejlődésének multja és jövője. M. Építőművészet 1944, 221—23.
- Borsiczky Oszkár*: Az Úr vezetett. Sopron (1944), Máté Kis 8°. 75 l. (Önéletrajz).
- Brennberg*. Ein Burschentanz auf dem Kirtag Brennberg bei Ödenburg. Volk und Heimat 1954, 20. szám.
- Csányi Károly*: Néhány szobrászati emlék az Árpádok korából. Lyka-Emlékkönyv (1944) 112—115. (A csornai prépostsági templom domborművéről).
- Csatkai Endre*: Zadjeli Slachta Etelka soproni naplója 1838—1842. Sopron, 1943. Soproni Városspépítő Egyesület. 8°. 155 l. (A Soproni Szem'e melléklete). Sopron 1848/49-ben. Sopron, 1948. Máté. Kis 8°. 40 l.
Petőfi Sopronban. Sopron, 1948. Máté. Kis 8°. 32 l.

- és Dercsényi Dezső, Entz Géza, Gerő László, Héjji Miklós, Mollay Károly, Radnóti Aladár: Sopron és környékének műemlékei. Bp., 1953. Akadémia Kiadó. Kis folio. 584 l.
- Sopron. Bp., 1954. Képzőműv. Alap. 8°. 46 l. + 136 ábra.
- Markó Károly sopronmegyei vonatkozásai. SSz. VII, 267.
- Lőportorony a Szt. Mihály-templomnál. SSz. VIII, 38.
- Herczeg Ferenc művei a soproni színpadon. ÚSvm. 1943. X. 2.
- Soproni moziélet 30 évvel ezelőtt. ÚSvm. 1943. X. 9.
- Klarissza-ház vagy Csáky-ház? ÚSvm. 1943. X. 16.
- A soproni mozik a tudomány szolgálatában. ÚSvm. 1943. XI. 6.
- Schätzel Mihály, Petőfi soproni pártfogója. ÚSvm. 1943. XI. 13.
- A megújított Káptalanház multja. ÚSvm. 1943. XI. 20.
- 150 évvel ezelőtt született Déryné. ÚSvm. 1943. XI. 27.
- Sopron és Svédország. ÚSvm. 1943. XII. 4.
- A mai soproni vasipar kisipari elődjei. ÚSvm. 1943. XII. 19.
- Egy 150 esztendő soproni levél. ÚSvm. 1943. XII. 24.
- Kisfaludy Sándor soproni hetei. ÚSvm. 1944. I. 3.
- Három magyar költő és a Fertő. ÚSvm. 1944. I. 15. (Barcsay Ábrahám, Csokonai, Jókai).
- A soproni Bach-korszak a közgazdasági mérlegen. ÚSvm. 1944. I. 29.
- Emlékezések Jászai Marira. ÚSvm. 1944. II. 5., 12., 19.
- Dorfmeister-freskók a Balaton partján ÚSvm 1944. II. 26. (Balatonkeresztúrott).
- A soproni Benczur-család. ÚSvm. 1944. III. 4.
- Munkácsy Mihály és Sopron. ÚSvm. 1944. III. 11.
- Kocsuth Lajos életútja soproni emlékei nyomán. ÚSvm. 1944. 18., 24.
- Mozart Requiemje és a Szt. Mihály-templom egyházi zenéje. ÚSvm. 1944. IV. 1.
- Conti Péter Antal, soproni stukkószobrász. Lyka Károly-Emlékkönyv (1944), 188—190.
- Orosz vonatkozások Sopron multjában. ÚS. 1945. VII. 1.
- Orosz kapcsolatok Sopron zenéjének és színházának multjában. ÚS. 1945. VII. 8.
- Egy soproni szappanossegéd vándorútja. ÚS. 1945. VII. 15.
- A soproni könyvomat kettős jubileuma az 1945-ös évben ÚS. 1945. VII. 29.
- Kuruc hősök, soproni utcanevek. ÚS. 1945. VIII. 5.
- Bartók Béla és Sopron. ÚS. 1945. X. 10.
- Inások, segédek nevelése a régi Sopronban. ÚS. 1945. I. 1.
- Magyar fény a német sötétségben. ÚS. 1946. I. 26. (Órtl soproni ev. pap a XVIII. század közepén magyar rovásírással foglalkozott).
- Egy török Hári János Sopronról. SU. 1946. I. 24. (Evlia Cselebi jegyzetei 1664-ből).
- Egy pörüljárt békekötvétség Sopronban. SU. 1946. II. 21. (A törökök békekötvése 1699).
- Régi soproni kemény telek. SU. 1946. III. 9.
- Dóczy Lajos elmulasztott centennáriuma. SU. 1946. III. 14.
- Hegykőn írták az első ismert magvanyelvű levelet. SU. 1946. III. 22.
- Jegyzetek a soproni utcanevek korszerűsítésének kérdéséhez. SU. 1946. III. 24.
- A Marseillaise a Neu Hofban. SU. 1946. IV. 3.
- Fend János a soproni gótikus oltárok visszaalakítója. SU. 1946. IV. 7.
- Aranycsoda az 1681-es soproni országgyűlésen. SU. 1946. IV. 26.
- Lábas-ház az Orsolya téren. SU. 1946. V. 19.
- Kiről nevezték el a soproni lovassági kaszárnyát? SU. 1946. VI. 2. (Barcsay Ábrahám).
- Eltűnt várkerületi házak nyomában. (115—117., 111., 109., 107a., 107b.,

- 105., 103., 101., 99., 97., 95.) SU. 1946. VI. 9., 14., 26; VII. 2., 11., 24., 25; VIII. 2; X. 3.
- Századvégi történet Sopronban. SU. 1946. VII. 16. (A háziipari iskola története).
- A régi soproni szürszabók. SU. 1946. VII. 20.
- A nándorfai Raffensberger-házban. Soproni Hírlap. 1946. VII. 21.
- Farsangi lakodalom Széplakon, anno 1718. SU. 1946. VIII. 31.
- Egy viszontagságos soproni szüret. SU. 1946. X. 8. (1719).
- Megoldódott a soproni múzeum zsidó sírkövének rejtélye. SU. 1946. X. 19.
- Néhány adat a kávé soproni útjának elejéről. SU. 1946. X. 20.
- Egy belvárosi ház, amely ontja az érdekességeket SU. 1946. X. 22. (Hátsó kapu-utca 2).
- Egy ház a Kolcstor utcában. Gyóni Géza cikke Sopronról. SU. 1946. XI. 29.
- Leligék, távszózatok, zengicséletek egy száz éves soproni könyvben. SU. 1946. XII. 1. (Tatay István soproni tanár könyve).
- Házcsoport a Várkerület torkolatában. SU. 1946. XII. 14., 19.
- Gyóni Géza soproni lapot akar alapítani. SU. 1946. XII. 25.
- 150 esztendő a Gotterhalte. SU. 1947. III. 14.
- Elpusztult belvárosi házak nyomában. SU. 1947. IV. 6., VII. 27.
- A fertőbozti Apollónia-szobortól a piaci kuruzslásig. SU. 1947. V. 8. (A fogfájás régi gyógymódjai).
- A félreismert Szent Gál. Soproni Hírlap. 1947. VI. 28.
- 150 éves művészeti pör. SU. 1947. VIII. 7. (Az ifjabb Dorfmeister szédelgése).
- A soproni Szinyei Merse Pál. SU. 1947. XI. 16. (Graf Lajos).
- Egy szerecseny... két szerecseny. SU. 1947. XI. 23. (Cégérek).
- A várasi múzeum építője 100 évvel ezelőtt született. SU. 1947. XI. 30. (Hofer Ottó).
- A Szent György utca eltűnt házainak nyomán: 2., 4., 6., 8., 17. SU. 1947. XII. 7., 21.; 1948. I. 23.; II. 1.; IV. 4., 11.
- A Pócsi utcában lakott Sopronban Berzsényi Dániel. SU. 1947. XII. 25.
- A régi kalaposok tündöklése. SU. 1948. I. 11.
- Mikor a soproniaknak egyszerre két „Nap”-juk volt. SU. 1948. I. 18. (Régi cégérek).
- Oroszlánok a régi Sopron utcáin. SU. 1948. III. 28. (Cégérek).
- 100 évvel ezelőtt halt meg Donizetti. SU. 1948. IV. 18. (Darabjainak soproni előadásai).
- Festőművész, akit Közsegnek engedünk át. SU. 1948. IV. 11. (Kugler János).
- A magyar demokrácia három hőse, akiknek utcánév jár Sopronban. SU. 1948. V. 1. (Hajnóczy József, Vajda Péter, Bacsányi János).
- Ismeretlen Dorfmeister-freskók megyénk szomszédságában. SU. 1948. V. 9. (A vasmegyei Kenyeriben).
- Elpusztult belvárosi házak nyomán. Templom u. 21. Káptalanház. SU. 1948. V. 15., 23.
- Jegyzetek a soproni textilipar történetéhez. Soproni Textilmunkás. 1947. II. 2.
- Két magyar író, aki haragudott Sopronra. Soproni Világosság. 1947. IV. 4. (Barcsay Ábrahám, Jókai Mór).
- Két ismeretlen soproni vonatkozás Széchenyi életéből. Soproni Világosság. 1947. IV. 8.
- Sáskajárás Sopronban a korábbi századok folyamán. Soproni Világosság. 1947. VI. 9.
- Sopron, az élő múzeum. Vándortűz. 1947. IX. szám, 2—5.

- Sopronmegyei példa a rostaforgatásra a XVIII. századból. *Ethnographia* 1946, 153.
- A soproni szürszabók. *Ethnographia* 1947, 71—73.
- A magyarok szövete. *Ethnographia*. 1948, 164. (A Szt. Mihály temp'om bőjti kendője).
- A márc. Egy eltűnt népi csemege. *Ethnographia*. 1948, 160.
- Kugler Ferenc Pál éremművészetéhez. *Numizmatikai Közlöny*. 1946/47:53.
- Numizmatikai vonatkozású kisgrafikai lapok. *Numizmatikai Közlöny*. 1946/7:52. (Rézkarccal díszített előfizetési felhívás éremre a soproni múzeumban).
- Néhány adat Dóczy Lajos soproni vonatkozásaihoz. *Irodalomtörténet*. 1946, 68.
- Széchenyi István széljegyzetei egy Táncsics Mihály-könyvben. *Irodalomtörténet*, 1947, 100. (A soproni múzeum birtokában).
- A soproni múzeum néprajzi szemináriumának tevékenysége 1947—49-ben. *Ethnographia*. 1949.
- A népies üvegfestmény. *Ethnographia*. 1949, 88—98. (A soproni múzeum példányai is!).
- A soproni múzeum a tanulóifjúság szolgálatában. *Köznevelés*. 1948, 136—7.
- Barokk kiállítás Sopronban. *Magyar Művészet*. 1949, 76—77.
- Divéky József. *Szabad Művészet*. 1952, 600.
- A nyugatmagyarországi barokkszobrászat problémái. *A M. T. Akadémia II. Társadalmi-történeti tudományok osztályának Közleményei*. 1951, 91—102.
- Altomonte és Schaller István szerepe a soproni barokk festészetben. *Művészettörténeti értesítő*. 1952, 69—75.
- Steinacker Károly soproni biedermejer festő. *Művészettörténeti Értesítő*. 1953, 147—150.
- A soproni Liszt Ferenc Múzeum orvostörténeti kiállítása. *Muzeumi Híradó*. 1954, 188.
- Szabó József nyelvész levele Széchenyi Istvánhoz a magyar nyelv rokonsága ügyében. *Magyar nyelv*. 1952, 200—202. (Szabó a liceum tanára volt).
- Az ál-Petőfi Győr megyében. *GySH*. 1954. I. 1.
- Ötven éve mutatták be Gorkij Éjjeli menedékhelyét Sopronban. *GySH*. 1954. I. 21.
- Jókai regényalakok a soproni utcán. *GySH*. 1954. V. 12.
- 125 éves a soproni zeneiskola. *Győr-Sopronmegyei Ujság*. 1954. VI. 20.
- A soproni munkásmozgalom legkorábbi időszakai. *GySH*. 1954. VII. 8; VIII. 25; IX. 26.
- Egy lengyel szabadsághős Sopronban. *Győr-Sopronmegyei Ujság*. 1954. X. 24.
- Régi választások Sopronban és a környékén. *GySH*. 1954. XI. 5.
- Névtelen 1848/49-es hőseink. *GySH*. 1954. XII. 12.
- Csipkés Kálmán*: A soproni múzeum közleményei. Gyűjteményeink gyarapodása az 1943. észendőben. *SSz*. VIII, 28—29.
- Szakál Ernő legújabb műalkotásai *SSz*. VIII, 33—36.
- A művészi emléktáblák városa. *Vándortűz*. 1947. IX. 13.
- Dávidházy István*: Soproni közszállítási posztó a 18. században. *Magyar textiltechnika*. 1954. IV. 129—30.
- Dercsényi Dezső*: Magyar műemlékvédelem a felszabadulás után. *Művészettörténeti Értesítő*. 1952, 147.
- Deszkásy Boldizsár*: A Soproni Kaszinó 100 éve. Sopron 1944, Röttig. 8°. 200 l.
- Endrédi Zoltán*: Boldogasszony Sopron felett. Sopron. 1948. Városlébania kultúrbizottság. Kis fol. 71 l.

- Erdős Aladár:** Gestapó!... Nyilasok!... Deport!... Sopron. 1945. Röttig, kis 8° 50 l. Gyóni Géza soproni napjaiból. SU. 1949. 99—106. szám.
- Fábricius Endre:** Milyenek látták Sopron városát egy huszárhadnagy 1847-ben? SSz. 1943, 278—79.
- Faller Jenő:** Brennbergbánya régi térképei. M. Tud. Akadémia műszaki tudományok osztályának Közleményei. 1953, 535—559.
In memoriam Emeríci Dr. Ban. (kiadásában); Bán: A Magyar közbányászati története az 1759—1918. években A M. Tud. Akadémia műszaki tudományok osztályának Közleményei. 1953, 499—525.
Rieder János György, soproni szogkovács, hazánk első szénbányásza. Bányászati Lapok. 1954, 377—378; GySH. 1954. 62. szám.
- Fejős Imre:** Széchényi Ferenc. Múzeumi Híradó. 1954, 137.
- Garas Klára:** Magyarországi festészet a 17. században. Bp., 1953. Akad. Kiadó. (Sopron, Kismarton stb.).
- Gárdos Miklós:** Beszélgetés a kétezeréves Sopronnal. Magyar Nemzet. 1954. VIII. 3. 12. G. B. Seta Sopronban, a műemlékek városában. Idegenforgalmi Tájékoztató. 1954. 11—12. szám.
- Genthon István:** Magyarország műemlékei. Bp., 1951. Akadémiai Kiadó. Győr-Sopron megye műemlékei: 209—258. Soproni: 243—253.
- Gergely Sándor:** Falusi jelentés. Bp., 1951. Szépirodalmi Könyvkiadó. 8°. 173 l. (Mihályi községről szól).
Uri szék. 1514. Bp., 1950. 8°. 276 l. (Első kiadása: Moszkva, 1936, a harmadik: Bp., 1954). Részben Sopron megyében játszódik és soproni vonatkozásai is vannak.
- Gerő László:** Megelőző műemlékvédelem. Bp., 1950. MOK. Fol. 39 l. (Számos soproni példa, Stornó-ház, Gyóni-ház, Várbástya stb., stb.).
- Gerő László:** Magyar városképek. Bp., 1953. Építőipari könyvkiadó. 8°. 106 l. (Számos soproni példa).
- Gombos László:** Egy múlt századbeli soproni diák tréfás verse. SSz. VII, 282. (Fábián István).
- Gradwohl, Karl:** Volkslieder aus dem Burgenlande. Wien. 1948. Öst. Bundesverlag.
- Gruszecki, Oskar:** Münzstätte Odenburg? Burgenländische Heimatblätter 1949, 79.
- Grünwald Fülöp:** Zsidó martír sirköve a középkori Sopronból. Darhému (zsidó folyóirat 5707. évi keltezéssel) 15—16 l.
- Gyárfás Miklós:** Soproni holmi. Irodalmi Ujság. 1954. XI. 6.
- Gyimessy Károly:** A soproni evangélikus egyház kincstára. Bp., 1944. Fol. 36 l. Kny. az „Evangélikus templomok“ című műből (ld. *Kemény*).
- H.:** Nur 32 Kilometer von Wienar-Neustadt. Österreichische Zeitung. 1954. XI. 20. (A bécsujhelyi és soproni közállapotok egybevetése).
- Hadrovics László:** A XVI. századi protestáns horvát nyomtatványok helyesírása. A M. Tud. Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. I, 164—173 (a nyugatmagyarországi horvátokról).
- Halmer, Félix:** Karte der Wehr- und Schlossbauten in Niederösterreich (einschl. im nördlichen Burgenland). Wien, 1948, Touristik-Verlag.
- Hamar Gyula:** Régi soproni tudósok. SSz. VII, 255—259.
- Hetény János:** Fogadott ünnep és mondája Fertőhomokon. Ethnographia. 1948, 151—155.
- Hornung, Maria, Roitinger, Franz:** Unsere Mundarten. Wien, 1950, Öst. Bundesverlag. (A burgenlandi nyelvjárásokról is szól).
- Horváth József:** Sopron zenekultúrája. Vándortűz. 1947. IX. 7.
- Horváth Mihály:** Lángoló rögök. Szabad Nép. 1954. IX. 4. (Részlet a szerző hasonló című regényéből, amely Brennbergbánya felfedezőjéről szól).
- Idegenforgalmi Iroda:** A soproni ipar 100 éve. 1847—1948. Sopron, 1948. Röttig. 8°. 42 l. + 13 mûmelléklet.
- I. J.:** Százéves a soproni színház. Színház és filmművészet. 1954. XI.
- Kemény Lajos, Gyimessy Károly:** Evangélikus templomok. Bp., 1944. Atheneum. (Sopron, Ágfalva, Harka stb.).

- Kerényi György:** A regős ének magja. A Kodály-emlékkönyv. Bp., 1953, 241—254. (Sopronmegyei adatok).
- Kerpel Claudius:** A Tiberistől a Volgáig. Kerpel Leopold festőművész élete. Új Idők. 1947, 158—9.
De restitutione hominis. Bp., é. n. Bibliotheca. Kis 8°. 67 l. (A soproni születésű szerző önéletrajza).
- Kiss Lajos:** A Lengyel László-játék. Kodály-emlékkönyv. Bp., 1953, 373—398. (Bágyogszováti adatok).
- Klier, Karl Mária:** Kinderspiele, Reime und Lieder nach Aufzeichnungen von Joseph Gruber (Ödenburg) um 1860. Burgenländische Heimblätter 1954, 34.
- Kölkedy István:** Így látom Sopront. Győrmegeyi Népművelés 1954, 1. sz.
- Kniezsa István:** A honfoglalás előtti szlávok nyelve a Dunántúlon. A M. Tud. Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei II, 373—390. Hozzászólások és válasz. II, 390—397.
- Kolb Jenő:** Egy újonnan felfedezett ifjúkori Steinacker-kép a Fővárosi Képtárban. SSz. VII, 264—265.
- Kövesi Magda:** Képzőtanulmányok a sopronmegyei nyelvjárásokból. Magyar Nyelvjárások II, 71—106.
- Legény János:** A magyar nyelv és a nemzeti szellem a soproni iskolákban 1867 előtt. SSz. VIII, 41—73, 117—130.
- Leitner József:** Soproni Városszépítő Egyesület. Vándortűz. 1947. IX. 12.
- Lukács Károly:** A Fertő és a Rábaköz halászatának történetéhez. Ethnographia 1953, 282—3.
- Lyka Károly:** Magyar művészeti élet Münchenben. Bp., 1951. Művelt Nép. (Baditz Ottó és Karcsey Lajos sopronmegyei festőkről).
Festészeti életünk a milleniumtól az első világháborúig. Bp., 1953. Képzőművészeti Alap. (Baditz Ottó sopronmegyei festő).
- Major Jenő:** Hozzászólás a „Sopron és környéke műemlékei” című könyvhöz. Településtudományi Közlemények 1953, 94—112.
- Máté György:** Soproni árnyak, soproni fények. Szabad Nép. 1946. XII. 15.
- Mollay Károly:** Újabb szempontok a helytörténetírás műveléséhez. SSz. VII, 161—70. A soproni városi ökmánytár margójára. SSz. VII, 261—4.
Scarbantia, Ödenburg, Sopron. Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde (Ostmitteleuropäische Bibliothek. No. 49). Bp., 1944. Sárkány. 8°. 136 l.
A Schlägli Szójegyzék *beller* böllér szava. Magyar Nyelv. XLV. 140—148 (Soproni adatok).
Szójegyzékeink *polgár* szava. Magyar Nyelv. XLVII, 21—35. (Soproni adatok, a soproni latin-magyar szójegyzékről).
Szótörténeti adalékok. Magyar Nyelv. L, 206—7. (Soproni adatok).
Das älteste deutsche Lehngut der ungarischen Sprache. Acta Linguistica I, 373—417 (soproni vonatkozásokkal).
- Nagy István:** Megcáfolhatatlan ősiséget bizonyítanak a sopronbánfalvi leletek. 2. A Magdolna-kápolna a XI. század magyar temploma. ÚSvm. 1943. IX. 1.
- Németh Sámuel:** Serpilus János, Sopron városbírája és országgyűlési követe 1681-ben. SSz. VII, 271—277.
- Östör József:** A döblingi Széchenyi. Bp., 1944. 8°. 456 l.
Ö(stör) J(ózsef): Lédeczi Imre SU. 1945. XII. 25. (A horpácsi falubólondja).
- Pajzs István:** Sopronmegyei puszták. Vándortűz. 1947. I. 17.
- Parragi György:** Sopron élni akar. Magyar Nemzet. 1954. X. 8.
- Pataky Dénes:** A magyar rézmetszés története. Bp., 1951. Közoktatásügyi kiadó. (Sopron: 18., 21., 89., 104., 165., 183., 211., 220. lap. Lackner Kristóf. Michel Zakariás, Schraps Mihály).
- Peéry Rezső:** Levél Sopron sebeiről. Csillag. VIII, 2172—2175.
- Péter László:** Soproni jegyzetek szegedi tanulságokkal. Délmagyarország. 1954. VIII. 29.
- Pintér Imre:** Színházi emlékek. Soproni Hírlap. 1943. XII. 23.

Folytatása következik.

ÚJJÁÉPÜLT VÁROSUNK
DOLGOZÓINAK IPARCIKK-SZÜKSÉGLETÉT
AZ

IPARCIKK
KISKERESKEDELMI
VÁLLALAT ÜZLETEI

KIVÁLÓ SZAKÉRTELEMMEL ÉS KÖRÜLTEKINTÉSSEL
LÁTJÁK EL!

1895 óta közkedvelt

A

**SOPRONI
SÖR**

Gyártja:

SOPRONI SÖRGYÁR

Sopron, Baross út 28

TELEFON: 107, 108, 1130, 1131

S O P R O N I

HÚSIPARI

VÁLLALAT

S O P R O N

T E L E F O N S Z Á M O K: 192, 193

*

A S O P R O N I H Ú S I P A R I

V Á L L A L A T D O L G O Z Ó I

M I N Ő S É G I H E N T E S Á R U K

K É S Z Í T É S É V E L S Z O L G Á L J Á K

A S Z O C I A L I Z M U S É P Í T É S É T

A HALADÓSZELLEMŰ
ÚJ SOPRONI SZŐLŐKULTÚRA
MEGTEREMTŐJE

a Soproni

HALADÁS

Szőlőtermelő

Szövetkezet

ORSZÁGOSHÍRŰ
KITÜNTETETT

FAJBORAI

SOPRONI

KÜLÖNLEGESSÉGEK!

A
soproni szőlővidék
legjobb bora

A SOPRONI ÁLLAMI GAZDASÁG

HÍRES

KÉKFRANKOSA

KÉRJE MINDENÜTT!

A SOPRONI SZÁLLODA ÉS VENDÉGLÁTÓ VÁLLALAT

Figyelmes kiszolgálással és jó ellátással, szeretettel várja kedves vendégeit

Minőségi üzemei:

PANNONIA SZÁLLO ÉS ÉTTEREM:

80 szobával, központi fűtéssel a város reprezentatív vendéglátó üzeme

FENYŐGYÖNGY SZÁLLO ÉS ÉTTEREM:

a Lövérék gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülő- és kirándulohely

KERTVÁROSI VENDÉGLŐ:

a kertváros kedvelt kirándulóhelye, árnyas kerthelyiséggel

ALPESI VENDÉGLŐ:

a Lövérék kedvelt nyári vendéglátóüzeme

SZABADSÁG ÉTTEREM:

a város legszebb terén tágas kerthelyiséggel, elsőrendű tánczenével

BELVÁROSI ÉTTEREM:

a patinás belvárosban, elsőrendű konyhájával

VÁRKAU ESPRESSO:

I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján

SZABADSÁG — CIKLÁMEN

cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagyaltkülönlegességeivel és minőségi espressokávéval

*

Büfék és italbottok a város legkülönbözőbb helyein és a strandokon

L Á T O G A S S A M E G Ü Z E M E I N K E T I !

GYÖR-SOPRON MEGYE TANÁCSÁNAK
IDEGENFORGALMI HIVATALA

S O P R O N
KEZELÉSÉBEN

IBUSZ

MÁV HIV. MENETJEGYIRODA FIÓKJA

MINDENFELE UTAZÁSI ÜGYBEN
KÉSZSÉGGEL ÁLL AZ UTAZÓ-
KÖZÖNSÉG RENDELKEZÉSÉRE!

SOPRON, ÓGABONA TÉR 8. SZ.
TELEFON: 55. SZ.

Tisztaság: fél egészség

Saját egészsége
érdekében látogassa a több káddal bővített, hőlégfürdővel, központi fűtéssel korszerűsített

V Á R O S I F Ü R D Ő T

FÜRDŐVÁLLALAT

SOPRONI
POSZTÓ-
ÉS
SZŐNYEGGYÁR

*

Sopron, Baross út 24 sz.

*

GYAPJÚSZÖVETEK
TAKARÓK
BÜTORSZÖVETEK
SZŐNYEGEK

SOPRONI PAMUTIPAR

SOPRON,

SELMECI

UTCA

15-17 SZÁM

TELEFON:

298 SZÁM

PAMUTSZÖVŐGYÁR

SOPRONI

Ruhagyár

SOPRON, RAKÓCZI U. 6

1950-ben indult 60 fővel, 27 lábajtásos géppel

1955-ben 1000 fővel dolgozik a legkorszerűbb automata villanygépekkel

FIÓKÜZEM Brennebergben 120 fővel

Termelési eredmények:

1955 I. negyed **112.90%** mennyiség

99.50% minőség

1955 II. negyed **105.—%** mennyiség

99.45% minőség

EXPORTTERV (150%-ra) túlteljesítve

1954-BEN
KÉTIZBEN

ÉLÜZEM

1955. évi Felszabadulási Műszakban
Minisztertanács oklevelével kitüntetve

**MAGYAR
SELYEMIPARI VÁLLALAT
SOPRONI SZÖVŐGYÁRA**

S O P R O N
KŐSZEGI ÚT 9-12
TELEFONSZÁM: 550

1 9 5 4. É V I
II. ÉS IV. NEGYEDÉVBEN

É L Ü Z E M

Sóproni

Lakatosárugyár

Sopron, Csengery u. 30—32

É L Ü Z E M

Gyártmányai:

ZÁRAK,
AJTÓ- ÉS
ABLAKPÁNTOK,
ÉPÜLETVASALÁSOK,
FÜSTCSÖVEK,
CIPŐORRVASALÁS

Fejlődés:

AZ 1944. ÉVHEZ VISZONYÍTVÁ
A MUNKÁSLÉTSZÁM 257 %-KAL
A KÉSZÁRUTERMELÉS 547 %-KAL
E M E L K E D E T T !

A Soproni Vasöntöde

A KÖZPONTI VEZETŐSÉG
MÁRCIUSI HATÁRO-
ZATÁNAK HELYES
VÉGREHAJTÁSA ÉRDE-
KÉBEN

*legfőbb feladatának az önköltség
csökkentését és a termelékenység
növelését tekinti!*

É. M.

SOPRONI ÉPÜLETASZTALOSIPARI VÁLLALAT

Hazánk legkorszerűbb
épületasztalosipari
nagyüzeme

Gyárt:

Mindennemű épületnyílás-
záró szerkezetet és egyéb
felszereléseket

Gyártelep:

SOPRON, BAROSS ÚT

Telefon: 370, 371, 372

SOPRONI

FÉSÜSFONALGYÁR

Gyártelep:

SOPRON, ÁGFALVI ÚT 4. SZ.
TÁVBESZÉLŐ: 50

Budapesti iroda:

BUDAPEST, V. NÁDOR UTCA 18. SZ. — TÁVBESZÉLŐ: 328-722

CSEPEL AUTÓGYÁR

ALKATRÉSZGYÁRA SOPRON

GYÁRTMÁNYAI:

„RÁBA“ GÉPKOCSI

MOTOR

„CSEPEL 300“
ELSŐ FUTÓMŰ
HÁTSÓ FUTÓMŰ
CSÖRLŐMŰ

ELSŐ FUTÓMŰ
HÁTSÓ FUTÓMŰ
SEBESSÉGVÁLTÓMŰ

„CSEPEL 130“
ELSŐ FUTÓMŰ
HÁTSÓ FUTÓMŰ
CSÖRLŐMŰ

SZAKMA LEGJOBBJAI

Esztergályos	GAÁL PÁL	198 %
Marós	PAP GYULA	214 %
Fúrós	VARGYAS JÓZSEF	158 %
Csiszoló	BRAUN MIHÁLY	172 %
Szerelő	TOMSITS JÓZSEF	185 %

Soproni Tűgyár

SOPRON, CSEPEL UTCA 3

*

KÜLÖNFÉLE TÚÁRUK, KÁRPITOS
DÍSZSZEG, CIPŐKARIKÁK,
FÜZŐSZEMEK, BÓRSZEGECSEK,
MEZŐGAZDASÁGI GÉPALKAT-
RÉSZEK, KESÁRUK, KÜLÖNFÉLE
KÉZISZERSZÁMOK KÉSZÍTÉSE

*

ELSŐ NEGYEDEVI MUNKÁJA ALAPJÁN
1954. II. NEGYEDEVTŐL KEZDVE

negyedszer nyerte el az élüzem címet!

*1955 első 5 hónapjának
kiváló egyéni teljesítményei:*

PÁPAI KÁROLYNÉ

csomagolónő elnyerte a
„szakma” kiváló dolgozója”
címet, miután 1 éven kereszt-
től állandóan sztahanovista
szinten végezte munkáját.
Átlagteljesítmény %/a 165%
Ugyancsak a „szakma ki-
váló dolgozója címet” nyerte
el **ASBÓTH FERENCNÉ** és
VARGA IZABELLA, akik
szintén 1 éven keresztül
állandóan túlteljesítették a
135 %/o-ban megállapított
sztahanovista szintet

Sztahanovista oklevelet kaptak: 3 hónapi sztahanovista szinten végzett munkájuk
után **Peremiczkó József, Iváncsics Jenő, László József** lakatosok, valamint
Szabó Sándorné gépmunkásnő

A Soproni

Élelmiszerkiskereskedelmi
VÁLLALAT

FÜSZER-,
CSEMEGE-,
ÉDESÉG-,
DOHÁNY-,
TEJ- ÉS HÚS-
BOLTJAI

A VÁROS MINDEN TERÜLETÉN,
A NAP MINDEN SZAKÁBAN

a dolgozók igényeinek kielégítése szolgálatában!

SOPRON ÉS VIDÉKE
K Ö R Z E T I

FÖLDMŰVESSZÖVETKEZET

MEZŐGAZDASÁGI SZAKBOLTJA:

ÖTVÖS U. 3

A MEZŐGAZDASÁG FEJLESZTÉSÉHEZ
MINDEN KELLÉK KAPHATÓ

SOPRONI
VAS- ÉS SZERELŐ SZÖVETKEZET

vállal rádiójavítást,
gyermekkocsijavítást,
bádogos, vízszereleési,
lakatos, esztergályos, géplakatos,
villanyszerelő, motortekercselő-
munkákat

SOPRON — ÓGABONA TÉR 16

SOPRONI

FÉMTÖMEGCIKK KISIPARI SZÖVETKEZET

VÁLLAL:

edényjavítást, mindennemű bádogos-
munkát, nikkelezést, hegesztést,
lakatos- és esztergályozási munkákat

SOPRON — LENIN KÖRÚT 41

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz

Óállal :

kőműves

szobafestő

üvegező

ács

mázoló

üvegesíszoló

tetőfedő

címfestő

kályhás

épületasztalos

dukkozó

parkettás

M U N K Á K A T

*

Központi telep és iroda: Kossuth Lajos utca 5. — Telefon: 318 és 327

*

Üveges részleg: Lenin körút 22. — Telefon: 326

Soproni Asztalos- és Faipari KSZ

Sopron, Vitnyédi u. 13 — Telefon: 704

asztalos

festő, mázoló

j á t é k

kárpitos

j a v í t ő

iparművész

R É S Z L E G E I V E L

a lakosság szükségleteinek kielégítésére a legmesszebbmenőkig rendelkezésre áll

Készít:

HÁLÓSZOBÁT, KOMBINÁLTSZEKRÉNYT,
REKAMIERT, SEZLONT,
KONYHABÚTORT

és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat, egyéni megrendelésre,
elsőrendű minőségben és ízléses kivitelben

Óállal:

CÍMTÁBLAFESTÉST, BÜTORMÁZOLÁST
ÉS MINDENMŰ JAVÍTÁST

Játék és iparművészeti készítményei minden alkalomra nagy választékban
a Soproni Kiskereskedelmi V. üzleteiben kaphatók

SOPRONI

Háziipari Szövetkezet

LENIN KÖRÚT 77 ÉS 94

a dolgozók szolgálatában

SZEMFELSZEDÉS

STOPPOLÁS

FEJELÉS

HIMZÉS

ELŐNYOMÁS

GOMBKÉSZÍTÉS

PULLOVER,

KARDIGÁN KÖTÉSE

HOZOTT ANYAGBÓL!

NYLON-HARISNYÁK

ÁTKÖTÉSE

KOSÁRFONÁS

SOPRONI

FÉNYKÉPÉSZ SZÖVETKEZET

MŰTERMEI:

SZÉCHENYI TÉR 20

LENIN KÖRÚT 72

Művészi kivitelezésű fényképek
a legkényesebb igényeket is kielégítik

H Í V Á S R A

HÁZHOZ IS MEGYÜNK

gyermek- és családi képek felvételére

Amatőr-fotók gyors kidolgozása

A SOPRONI GÉPGYÁR FINOMMECHANIKAI RÉSZLEGE

Sopron, Mátyás király út 5 szám

VÁLLALJA

RADIÓK, ÓRÁK,
MÉRLEGEK,
IRÓGÉPEK,
SZÁMOLÓGÉPEK,
FÉNYKÉPEZŐGÉPEK,
KERÉKPÁROK,
MOTORKERÉKPÁROK,
VASALÓK,
ORVOSI MŰSZEREK,
MÉRŐMŰSZEREK,
ESERNYŐK STB.

JAVÍTÁSÁT

valamint

BOROTVÁK, OLLÓK, KÉSEK STB KÖSZÖRÜLÉSET

TAKARÉKOSKODJUNK A GÁZZAL,

*akkor kisebb lesz a gázszámla
és jobb lesz a gáznyomás!*

*

Felvilágosításért
és panasszal forduljunk

A G Á Z M Ű H Ö Z

Táncsics Mihály u. 12 Telefon 254

Kisipari
minőségi
munka
hozott
és saját
anyagból

SOPRONI SZABÓSZÖVETKEZET

Köztársaság utca 20

Színház utca 29

Lenin körút 30

Mátyás király utca 20

Átalakítás,
vasalás,
fordítás

Javító osztály: Színház u. 5

Legkisebb javítás is eszközölhető!

MÉRTÉKUTÁNI OSZTÁLY:
LENIN KÖRÚT 71

GUMIJAVÍTÁSI OSZTÁLY:
LENIN KÖRÚT 67

**SOPRONI
CIPÉSZ SZÖVETKEZET**

FIÓKOK:

KOSSUTH U. 2

BÉKE ÚT 35

JAVÍTÁSI ÁTVEVŐHELY: LENIN KÖRÚT 65. SZ.

A SOPRONI

FODRÁSZ SZÖVETKEZET

KORSZERŰSÍTETT,
HIGIÉNIKUS TERMEI-
BEN GONDOS ÉS
FIGYELMES KI-
SZOLGÁLÁS VÁRJA

A SOPRONI DOLGOZÓKAT

SZÍJGYÁRTÓ ÜZEM

Lenin körút 90 sz.

Telefon: 317

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárak készítése, javítása

MOTORJAVÍTÓ ÜZEM

Botond utca 1 szám

Telefon: 524

Megbízható, gyors, biztos service

SOPRONI JÁRMŰGYÁRTÓ SZÖVETKEZET

Központi iroda: Rákóczi utca 27 szám — Telefonszám: 319

BOGNÁR, KOVÁCS ÜZEM

Rákóczi utca 27

Kézikocsi,

szekér,

fejse,

eke

készítés,

javítás

lőpatkolás

AUTÓKAROSSZÉRIAKÉSZÍTÉS

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Odenburger) Rundschau.

Lokalhistorische Quartalschrift.

Herausgegeben vom Stadtrat. Redigiert von André Csatkai.

Aus dem Inhalt:

- Bors, Andreas:* Meine Erinnerungen aus der Zeit der Räteregierung in Sopron.
Faller, Eugen: Bergrechtliche Kontrakte der Stadt Sopron 1791—1946.
Major, Eugen: Der Hintergrund der Entstehung des Namens „Ödenburg“.
Jandek, Gustav: Das Virginalbuch von Johann Wohlmuth, 1689.
Németh, Samuel: Ausländische Studien der Schüler des Soproner Lyceums 1680—1782.
Domonkos, Otto: Der Zunftbrief der Soproner Schnürmacher 1633.
Nováki, Julius: Neuer Beitrag zur prähistorischen Eisengewinnung in der Gegend von Sopron.
Csatkai, André: Die Soproner Messerschmiede.

MUNKATÁRSAINKHOZ

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm.) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják.
2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkített szedést szaggatott aláhúzással jelezzék. (A ritkítást csak szavaknál eszközöljék.)
3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyam és a lap számát, napilapoknál a megjelenés keltét. A kötetet vagy az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt teygenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.
4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.
5. A nagyobb cikkekhez lehetőleg idegen nyelvű kivonatot is mellékeljünk!

OLVASÓINKHOZ!

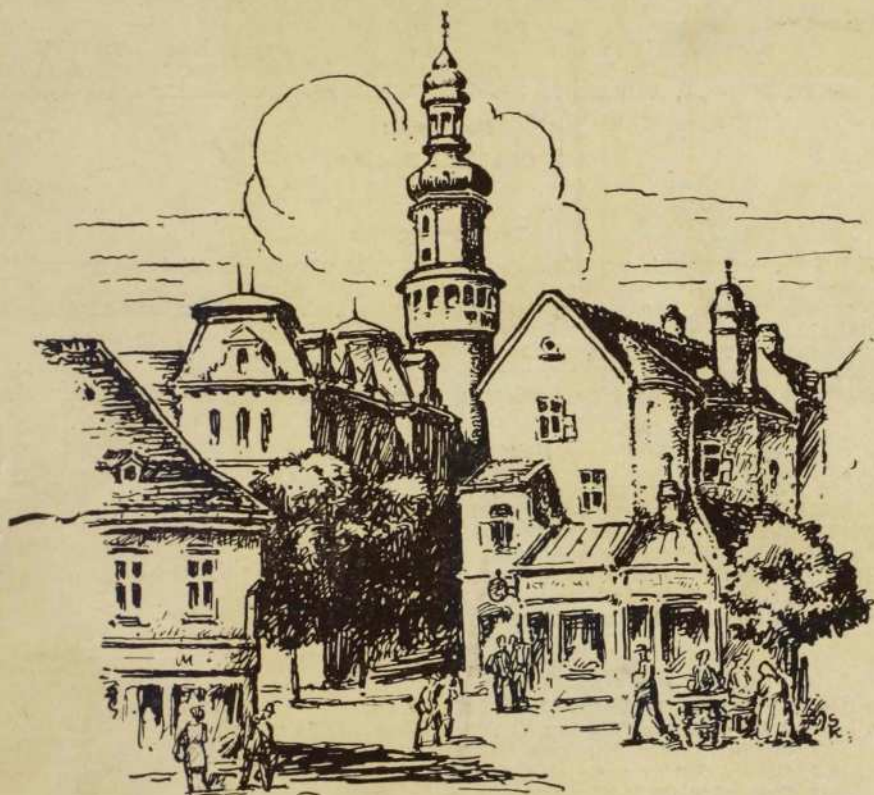
A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, a Soproni Városi Tanács kiadásában negyedévenként, összesen évi 24 iv terjedelemben jelenik meg.

A folyóiratra a Soproni Szemle kiadóhivatalánál (Sopron, Tanácsháza) vagy a 205.930 számú csekk számlán lehet előfizetni. Előfizetési díj évi 48 forint, amely negyedévi részletekben is fizethető. Egyes szám ára 20 forint. Kettős szám ára 40 forint. Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

Terjedelem: 14,1 (A/5) iv, 33 szöveggézőlti órával, Példányszám: 1000

Felelés kiadó: Csatkai Endre — Győr-Sopronmegyei Nyomda Vállalat 15327 — Felelés vezető: Mentler Endre

SOPRONI SZEMLE

IX. ÉVFOLYAM

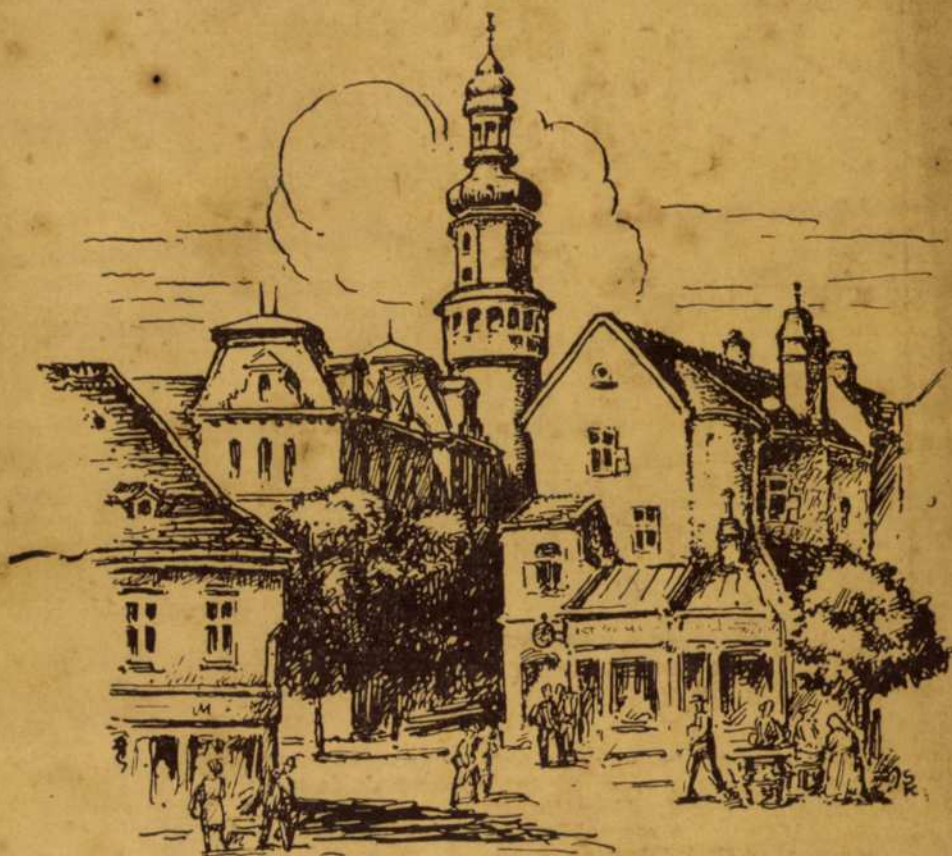
1955.

3—4. SZÁM

KIADJA:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

SOPRONI SZEMLE

IX. ÉVFOLYAM

1955.

3-4. SZÁM

KIADJA:
SOPRON VÁROS TANÁCSA

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat.

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztőbizottság:

BODOR BÉLA, BOGNÁR DEZSŐ, BOTVAY KÁROLY, CSATKAI ENDRE, DOMONKOS OTTÓ, FALLER JENŐ, GYULAY ZOLTÁN, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH OTTÓ, KELENYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, ROLLER KÁLMÁN, TAKÁTS ENDRE, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZÁMBÓ JÁNOS.

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

Győrfi János: Sopron környékének fenyőbózs- és fenyőmagkárosítói és azok parazitái.
Csapody István: A sopronkörnyéki flóra elemeinek analízise.
Sági Károly: Adatok a pannóniai civitasok területének és etnikumának kérdéséhez.
Szöke Béla: IX. századi sírok Sopronkőhidán.
Mollay Károly: Az „Ödenburg” név keletkezéséhez.
Vörös Károly: Az 1826. évi kapuvári parasztmozgalom.
Csatkai Endre: Sopron népegészségügye és népművelése az 1919-es Tanácsköztársaság idején.

Helytörténeti adattár:

Berecz Dezső: Frankenburg arcvonásai.
Petz Aladár: Frankenburg Adolf győri elődei.
Csatkai Endre: Bartók Béla soproni szereplései.
Csatkai Endre: Vörösmarty Mihály soproni kapcsolata.
Cs. Katona Imre: Kőrösi Csoma Sándor soproni barátja és iskolatársa.
Verbényi László: Pestalozzi tanítványa Sopronban.
Kubinszky Mihály: 80 éves a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút.

Sopron 1945—1955.

Roller Kálmán: Az Erdőmérnöki Főiskola tíz éve.
A soproni Liszt Ferenc Múzeum tíz éve a felszabadulás után:
1. *Csatkai Endre:* Általános történet.
2. *Nováki Gyula:* A sopronkörnyéki régészeti kutatások.
3. *Domonkos Ottó:* Néprajz.
Gereben Béla: Sopron város idegenforgalma a felszabadulás 10 esztendejében.

Megemlékezések:

Varga Lajos: Fehér Dániel (1890—1955).
Augusztinovitz Elemér: Lauringer Ernő (1883—1944).
Horváth Zoltán: Széki János (—1952).
Mollay Károly: Zsirai Miklós (1892—1955).

Soproni könyvespolc:

Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. (Ism.: Mollay Károly).
I. Tóth Zoltán: Magyar történeti bibliográfia. (Ism.: Mollay Károly).
Boldizsár Iván: Magyarország. Útikönyv. (Ism.: Mollay Károly).
Soproni bibliográfia. Kisebb közlemények.

Sopron környékének fenyőtoboz- és fenyőmagkárosítói és azok parazitái

Írta: Györfi János

Az erdővédelemnek legelhanyagoltabb területe az erdei famagvak károsítóinak problémája. Magyarázata ennek az, hogy a károk csak ritkán érik el azt a mértéket, ami a szakemberek figyelmét felhívja. Tervgazdálkodásunk változást hozott e téren is. Rontott erdeink felújítása, újabb területek beerdősítése nagyszámú csemete nevelését követeli meg, ami a magvakkal való legnagyobb takarékoságot teszi szükségessé.

A fenyőmag és fenyőtoboz kártevőivel 1932 őszén kezdtem foglalkozni. Kezdetben csak a lucfenyő károsítóival foglalkoztam, később megfigyeléseimet kiterjesztettem mindama fenyőfélékre, amelyeknek tobozaiból vizsgálati anyagot kaptam.

Vizsgálataimat tulajdonképpen az egész országra kiterjesztettem. Jelen dolgozatomban azonban csak a Sopron környéki eredményekről számolok be. Lelőhelyenként lehetőleg egyforma mennyiségű, átlagosan három-három kg tobozt szereztem be. A begyűjtött tobozokat sűrű sodronyhálóval ellátott rovarnevelő-szekrénybe, vagy üveghengerbe téve fűtött szobában helyeztem el. A kipergett magot összeszedtem és leelőhelyenként csoportosítva kisebb üvegedényekbe tettem, hogy az esetleges magkárosítókat külön gyűjthessem.

Számos tobozt, átlagosan a vizsgálati anyag egyharmadát, részeire bontottam és vizsgáltam, miáltal több esetben sikerült a károsítók és élősködők fejlődésébe bepillantást nyernem. A levegő páratartalma és a toboz kiszáradása iránt érzékeny, vagy a talajban bábuló rovar kifejlődésének elősegítése céljából a tobozokat üdén tartottam, homokra helyeztem, s gondoskodtam a tobozoknak időnkénti locsolásáról is.

Vizsgálataim folyamán megállapítottam, hogy a magkárosítók felépése vidékenként és évenként erősen ingadozik. Megfigyeléseim szerint Sopron környékén a fenyőmagvaknak 20—25 százaléka megy veszendőbe a különféle rovarkárosítások miatt, ami erdeink felújítása szempontjából nem közömbös.

Sopron környékén 61 megfigyelést végeztem. Ezek közül néhányat időrendben sorolok fel, s megemlítem mindjárt a belőlük kitenyészített rovarokat is.

Tenyészési eredményeim sok esetben eltérnek az irodalomban eddig ismertetett eredményektől. Ez különösen az egyes károsítók gazdanövényére vonatkozik. Az élősködők közül több új fajt sikerült kitenyésztenem, több fajnak a gazdáját tisztáztam, de akadtak olyan fajok is, melyeknek gazdáját nem tudtam megállapítani.

A tobozokban csak téli szállást kereső parazitákat szintén mellőzöm. Ezek a paraziták arról ismerhetők fel, hogy a meleg helyre elhelyezett nevelőszekrényekben dermedt állapotukból hamarosan felélednek, és egy-két napon belül jelentkeznek. Ugyanez áll a többi, nem tipikus toboz-lakókra is.

Megemlítem még azt, hogy a nem jellegzetes toboz-lakók legnagyobb része a pókokon kívül a kisebb testű Chrysomelida és Coccinellida fajok közül kerültek ki.

A kitenyészített fontosabb tipikus toboz-lakó rovarfajok jegyzékét a megfigyelések sorrendjében az alábbiakban közlöm.

1. sz. megfigyelés: Sopron, 1932. október 20.

1. Fafaj: <i>Picea excelsa</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. Az állomány kora: 40 év

Talált fajok:

<i>Gastrodes abietis</i> F.	<i>Laspeyresia strobilella</i> L.
<i>Habrocytus egregius</i> Först.	<i>Elachertus geniculatus</i> Ratzb.
<i>Platythorax piceae</i> Rsch.	<i>Pleurotropis obscuripes</i> Ratzb.
<i>Kaltenbachia strobi</i> Winn.	<i>Plemeliella abietina</i> Seitn.
<i>Pseudocatolaccus asphondyliae</i> Masi.	<i>Torymus azureus</i> Boh.

2. sz. megfigyelés: Sopron, 1933. november 5.

L. 1. sz. megfigyelés adatait.

Talált fajok:

<i>Gastrodes abietis</i> F.	<i>Conomorium eremita</i> Forst.
<i>Platythorax piceae</i> Rschk.	<i>Platyterma laticorne</i> Walk.
<i>Stenomalina rugosa</i> Thoms.	<i>Laspeyresia strobilella</i> L.
<i>Kaltenbachia strobi</i> Winn.	<i>Aprostocetus strobilanae</i> Ratzb.
<i>Torymus caudatus</i> Boh.	<i>Tetrastichus miser</i> Nees.
<i>Torymus azureus</i> Boh.	<i>Plemeliella abietina</i> Seitn.

5. sz. megfigyelés: Sopron, 1934. december 9.

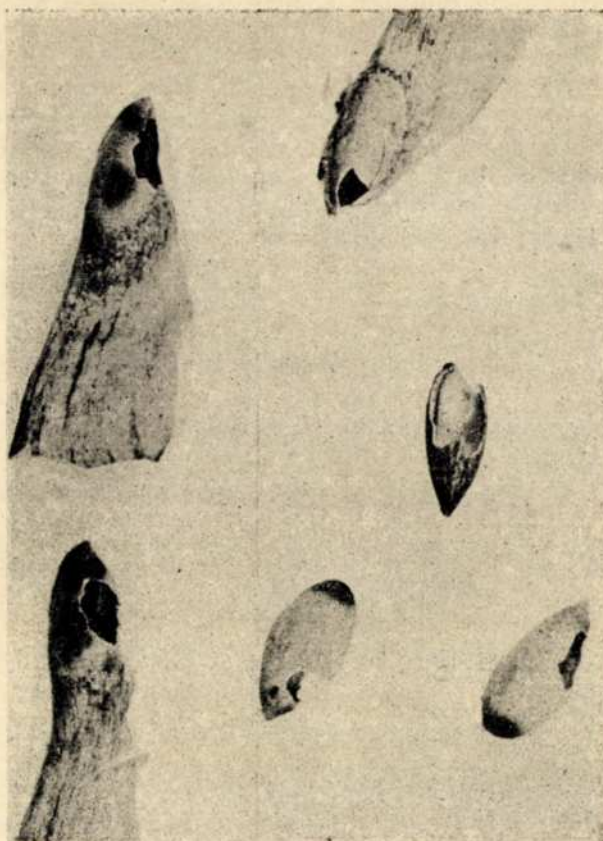
1. Fafaj: <i>Picea excelsa</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 300 m
2. Lelőhely: „Daloshegy“	4. Az állomány kora: 60 év

Talált fajok:

<i>Platythorax piceae</i> Rschk.	<i>Ernobius nigrinus</i> Sturm.
<i>Catolaccus ater</i> Ratzb.	<i>Elechertus geniculatus</i> Ratzb.
<i>Kaltenbachia strobi</i> Winn.	<i>Tetrastichus miser</i> Nees.

7. sz. megfigyelés: Sopron, 1935. december 2.

1. Fafaj: <i>Picea excelsa</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 360 m
2. Lelőhely: „Fáberrét“	4. Az állomány kora: 55 év

Ernobius álcák által károsított fekete fenyőmag.
A szerző felvétele.

Talált fajok:

Gastrodes abietis F.	Torymus caudatus Boh.
Gastrodes ferrugineus L.	Ernobius nigrinus Sturm.
Platythorax piceae Rschk.	Glabrobracon pineti Thoms.
Kaltenbachia strobi Winn.	Laspeyresia strobilella L.
Torymus azureus Boh.	Phaedroctonus cremastoides Hgn.

8. sz. megfigyelés: Sopron, 1936. szeptember 6.

1. Fafaj: Abies alba	3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. A fák kora: 40 év

Talált fajok:

Megastigmus suspectus Borries.	Pimpla examinátor F.
Dioryctria abietella Schiff.	

10. sz. megfigyelés: Sopron, 1936. október 3.

1. Fafaj: Tsuga canadensis	3. Tengersizteletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. A fa kora: 15 év

Talált fajok:

Elachertus geniculatus Ratzb.	Chortophila laricicola Karl.

11. sz. megfigyelés: Sopron, 1936. október 3.

1. Fafaj: Picea glauca	3. Tengersizteletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. A fák kora: 15 év

Talált fajok:

Gastrodes abietis L.	Torymus azureus Boh.
Kaltenbachia strobi Winn.	Laspeyresia strobilella L.

14. sz. megfigyelés: Sopron, 1937. augusztus 10.

1. Fafaj: Abies alba	3. Tengersizteletti magasság: 480 m
2. Lelőhely: „Várhely“	4. Az állomány kora: 60 év

Talált fajok:

Hypocampsis contorticornis Ratzb.	Pimpla turionellae L.
Resseliella piceae Seitn.	Eubadizon extensor L.
Evetria margarotana H. S.	

15. sz. megfigyelés: Sopron, 1937. december 15.

1. Fafaj: Picea excelsa	3. Tengersizteletti magasság: 460 m
2. Lelőhely: „Kövesárok“	4. Az állomány kora: 70 év

Talált fajok:

Gastrodes abietis L.	Kaltenbachia strobi Winn.
Habrobracon vernalis Szépl.	Pseudocatolaccus asphondyliae Masi
Ernobius abietis F.	Elachertus geniculatus Ratzb.
Cryptoprimna atra Walk.	Eucoila floralis Dahlb.
Hyphantidium terebellum Zek.	

16. sz. megfigyelés: Sopron, 1938. január 20.

1. Fafaj: Pinus strobus	3. Tengersizteletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. A fák kora: 50 év

Talált fajok:

Gastrodes ferrugineus L.	Glabrobracon fumipennis Wesm.
Laspeyresia cosmophorana Tr.	

17. sz. megfigyelés: Sopron, 1938. január 20.

1. Fafaj: Picea pungens	3. Tengersizteletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. A fák kora: 50 év

Dioryctria abietella Schiff hernyója által szétrágott lucfenyőtoboz. A szerző felvétele.

Talált fajok:

<i>Gastrodes abietis</i> L.	<i>Aprostocetus strobilanae</i> Ratzb.
<i>Platythorax piceae</i> Rschk.	<i>Kaltenbachia strobi</i> Winn.
<i>Glabrobracon caudiger</i> Nees.	<i>Torymus azureus</i> Boh.
<i>Plemeliella abietina</i> Seitn.	

19. sz. megfigyelés: Sopronbánfalva, 1939. június 30.

1. Fafaj: <i>Larix decidua</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 350 m
2. Lelőhely: Községi erdő	4. Az állomány kora: 40 év

Talált faj:

Chortophila laricicola Karl.

22. sz. megfigyelés: Sopron, 1939. augusztus 6.

1. Fafaj: <i>Pinus nigra</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. A fák kora: 50 év

Talált fajok:

Habrobracon palpebrator Ratzb.	Pimpla inquisitor Scop.
Pissodes validirostris Gyll.	Dioryctria abietella Schiff.

25. sz. megfigyelés: Ágfalva, 1939. december 18.

1. Fafaj: Picea excelsa	3. Tengersizintfeletti magasság: 550 m
2. Lelőhely: „Asztalfő“	4. Az állomány kora: 60 év

Talált fajok:

Gastrodes abietis L.	Torymus azureus Boh.
Platymesopus tibialis Westw.	Laspeyresia strob'ella L.
Glabrobracon caudiger Nees.	Plemeliella abietina Seitr.
Elachertus geniculatus Ratzb.	Hypocampsis contorticornis Ratzb.
Ernobius abietis F.	Hyphantidium terebellum Zek.

26. sz. megfigyelés: Brennberg, 1939. december 20.

1. Fafaj: Larix decidua	3. Tengersizintfeletti magasság: 470 m
2. Lelőhely: Ilona-akna	4. Az állomány kora: 50 év

Talált fajok:

Corynetes coeruleus Deg.	Platythorax piceae Rschk.
Ernobius abietinus Gyll.	Rhopalicus hohenheimensis Ratzb.

27. sz. megfigyelés: Brennberg, 1939. december 20.

1. Fafaj: Picea excelsa	3. Tengersizintfeletti magasság: 460 m
2. Lelőhely: Ilona-akna	4. Az állomány kora: 50 év

Talált fajok:

Ernobius nigrinus Ström.	Ernobius abietis F.
Baeacis abietis Ratzb.	Spathius Radzayanus Ratzb.
Habrobracon stabilis Ratzb.
var. concolor Thoms.	Lycoria tenax Winn.
	Hyphantidium terebellum Zek.

29. sz. megfigyelés: Sopronbánfalva, 1939. december 28.

1. Fafaj: Picea excelsa	3. Tengersizintfeletti magasság: 280 m
2. Lelőhely: Községi erdő	4. Az állomány kora: 60 év

Talált fajok:

Ernobius nigrinus Sturm.	Platythorax piceae Rschk.
Baeacis abietis Ratzb.	Kaltenbachia strobi Winn.
Glabrobracon caudiger Nees.	Eupelmus fuscipennis Först.

36. sz. megfigyelés: Sopron, 1940. november 25.

1. Fafaj: Pinus montana	3. Tengersizintfeletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. Az egyes fák kora: 14 év

Laspeyresia strobilella L. hernyója által megrágott és elgörbített lucfenyőtoboz. A szerző felvétele.

Talált faj:

Laspeyresia strobilella L.

37. sz. megfigyelés: Sopron, 1940. november 25.

1. Fafaj: <i>Pinus banksiana</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 235 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. Az egyes fák kora: 15 év

Talált fajok:

Borkhausenia similella Hb. *Borkhausenia stipiella* L.

38. sz. megfigyelés: Sopron, 1940. november 25.

1. Fafaj: <i>Pinus contorta</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. Az egyes fák kora: 15 év

Talált fajok:

Hyphantidium terebellum Zek. *Pimpla sagax* Htg.

45. sz. megfigyelés: Sopron, 1940. december 20.

L. 1. sz. megfigyelés adatait.

Talált fajok:

Platythorax piceae Rschk.	Habrobracon vernalis Szépl.
Caenacis parviclava Thoms.	Ernobius abietis F.
Trichomalus fasciatus Först.	Baeacis abietis Ratzb.
Dryophilus pusillus Gyll.	Glabrobracon caudiger Nees.
Pleurotropis bimacularis Dalm.	Laspeyresia strobilella L.
Kaltenbachia strobi Winn.	Habrobracon instabilis Mersch.
Aprostocetus strobilanae Ratzb.	Glabrobracon pineti Thoms.
	Ernobius nigrinus Sturm.

46. sz. megfigyelés: Sopron, 1940. december 20.

1. Fafaj: Picea pungens
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert
3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m
4. Az egyes fák kora: 40 év

Talált fajok:

Plesiodema pinetellum Zett.	Stenonalina crassicornis Dalm.
Psallus piceae Reut.	Comedo opaculus Thoms.
Habrobracon vernalis Szépl.	Eucoila floralis Dahlb.
Rhaphidia ophiopsis L.	Kaltenbachia strobi Winn.

49. sz. megfigyelés: Sopron, 1941. január 28.

1. Fafaj: Picea excelsa
2. Lelőhely: Principihenő környéke
3. Tengerszintfeletti magasság: 350 m
4. Az állomány kora: 50 év

Talált fajok:

Gastrodes abietis L.	Elachertus geniculatus Ratzb.
Ernobius abietis L.	Glabrobracon caudiger Nees.
Baeacis abietis Ratzb.	Habrobracon instabilis Mersch.
Pimpla sagax Htg.	Laspeyresia strobilella L.

50. sz. megfigyelés: Sopron, 1941. január 31.

1. Fafaj: Pinus nigra
2. Lelőhely: Alsólőverek
3. Tengerszintfeletti magasság: 280 m
4. Az állomány kora: 60 éves

Talált faj:

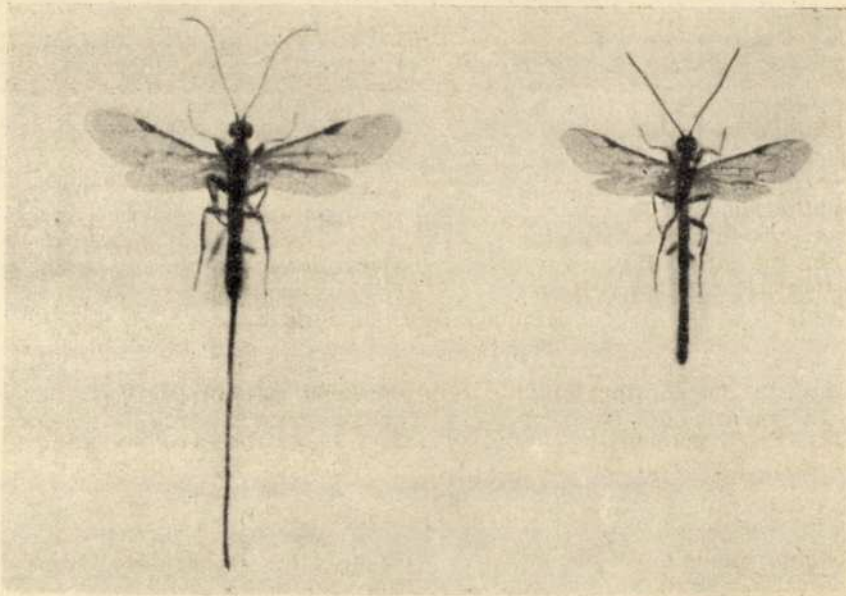
Laspeyresia strobilella L.

62. sz. megfigyelés: Sopron, 1941. március 14.

1. Fafaj: Pinus nigra
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert
3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m
4. Az egyes fák kora: 60 év

Talált fajok:

Hypocampsis contorticornis Ratzb.	Pleurotropis obscuripes Ratzb.
-----------------------------------	--------------------------------

Ephialtes glabratus Ratzb. *Laspeyresia Strobilella* élősködője.
A szerző felvétele.

63. sz. megfigyelés: Sopron 1941. március 14.

1. Fafaj: <i>Pinus excelsa</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. Az egyes fák kora: 60 év

Talált fajok:

<i>Lycoria tenax</i> Winn.	<i>Glabrobracon caudiger</i> Nees.
<i>Laspeyresia strobilella</i> L.	<i>Glabrobracon delusor</i> Spin.

64. sz. megfigyelés: Sopron, 1941. március 14.

1. Fafaj: <i>Pinus strobus</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 235 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. Az egyes fák kora: 60 év

Talált faj:

Dioryctria abietella Schiff.
nagy mérvű rágásának a nyoma.

65. sz. megfigyelés: Sopron, 1941. március 14.

1. Fafaj: <i>Pinus murrayana</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. Az egyes fák kora: 15 év

Talált fajok:

<i>Borkhausenia similella</i> Hb.	<i>Sympiesis laticornis</i> Ratzb.

66. sz. megfigyelés: Sopron, 1941. március 14.

1. Fafaj: <i>Pinus ponderosa</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. Egyes fák kora: 15 év

Talált fajok:

Evetria margarotana Tr.

67. sz. megfigyelés: Sopron, 1941. március 14.

1. Fafaj: <i>Pinus montana</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. Egyes fák kora: 10 év

Talált fajok:

<i>Habrobracon palpebrator</i> Ratzb.	<i>Pissodes validirostris</i> Gyll.
<i>Glabrobracon caudiger</i> Nees.	<i>Laspeyresia strobilella</i> L.

68. sz. megfigyelés: Sopron, 1941. március 14.

L. 1. sz. megfigyelés adatait.

Talált fajok:

<i>Kaltenbachia strobi</i> Winn.	<i>Torymus azureus</i> Boh.
	<i>Laspeyresia strobilella</i> L.

107. sz. megfigyelés: Sopron, 1943. november 15.

L. 1. sz. megfigyelés adatait.

Talált fajok:

<i>Habrobracon vernalis</i> Szépl.	<i>Torymus caudatus</i> Boh.
<i>Habrobracon stabilis</i> Wesm. var. <i>concolor</i> Thoms.	<i>Laspeyresia strobilella</i> L.
<i>Hypocampsis contorticornis</i> Ratzb.	<i>Stenomalina crassicornis</i> Dalm.
<i>Baeacis abietis</i> Ratzb.	<i>Spintherus linearis</i> Walk.
<i>Glabrobracon osculator</i> Nees.	<i>Clinodiplosis strobi</i> Kieff.
<i>Glabrobracon pineti</i> Thoms.	<i>Platythorax piceae</i> Rschk.
<i>Ernobius nigrinus</i> Strm.	<i>Trichonalus fasciatus</i> Först.
<i>Ernobius longicornis</i> Strm.	<i>Kaltenbachia strobi</i> Winn.
<i>Glabrobracon caudiger</i> Nees.	<i>Pleurotropis obscuripes</i> Ratzb.
<i>Ernobius abietis</i> F.	<i>Aprostocetus strobilanae</i> Ratzb.
<i>Torymus azureus</i> Boh.	<i>Tetrastichus miser</i> Nees.

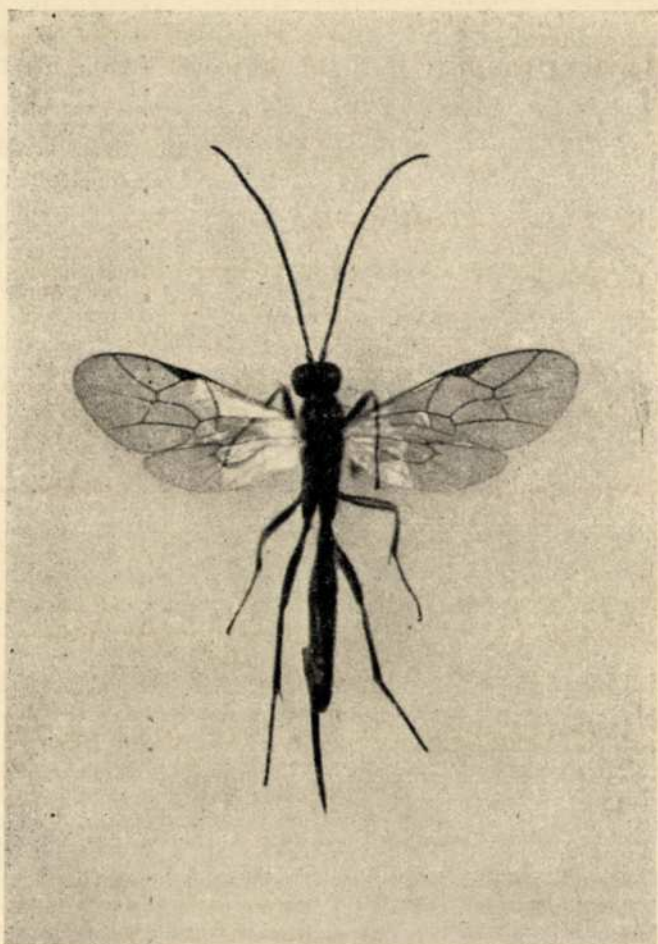
Winnertzia conorum Kieff.
Plemeliella abietina Seitz.

127. sz. megfigyelés: Sopron, 1944. november 28.

1. Fafaj: <i>Pinus montana</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert.	4. Az állomány kora: 14 év

Talált fajok:

<i>Glabrobracon pineti</i> Thoms.	<i>Laspeyresia strobilella</i> L.
-----------------------------------	-----------------------------------

Phaedroctonus cremastoides Hgn. *Laspeyresia strobilella*
 élősködője. A szerző felvétele.

128. sz. megfigyelés: Sopron, 1944. december 5.

1. Fafaj: <i>Picea pungens</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. Az egyes fák kora: 45 év

Talált fajok:

<i>Platythorax piceae</i> Rschk.	<i>Ernobius nigrinus</i> Sturm.
<i>Habrobracon vernalis</i> Szépl.	<i>Laspeyresia strobilella</i> L.
<i>Kaltenbachia strobi</i> Winn.	<i>Stenomalina crassicornis</i> Dalm.
<i>Pseudocatolaccus asphondyliae</i> Masi.	<i>Atractotomus magnicornis</i> Pall.
<i>Glabrobracon caudiger</i> Nees.	<i>Aprostocetus strobilanae</i> Ratzb.
<i>Torymus azureus</i> Boh.	<i>Torymus caudatus</i> Boh.
<i>Camptomyia strobi</i> Kieff.	<i>Plemeliella abietina</i> Seitn.
<i>Lycoria tenax</i> Winn.	<i>Tetrastichus miser</i> Nees.

129. sz. megfigyelés: Sopron, 1944. december 30.

1. Fafaj: <i>Pseudotsuga taxifolia</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. Az egyes fák kora: 50 év

Talált fajok:

<i>Stenomalina rugosa</i> Thoms.	<i>Habrobracon vernalis</i> Szépl.
<i>Elachertus geniculatus</i> Ratzb.	<i>Diglyphis aeneiscapus</i> Thoms.
<i>Platythorax piceae</i> Rschk.	<i>Habrobracon instabilis</i> Mrsh.
<i>Platyterma laticorne</i> Walk.	<i>Megaselia rufipes</i> Meigl.
<i>Platyterma teliforme</i> Walk.	<i>Glabrobracon fumipennis</i> Wesm.
<i>Pseudocatolaccus asphondyliae</i> Masi.	<i>Catolaccus ater</i> Ratzb.
<i>Diapria conica</i> L.	<i>Tetrastichus miser</i> Nees.
<i>Oscinosoma cognata</i> eMig.	<i>Kaltenbachia strobi</i> Winn.
<i>Torymus azureus</i> Boh.	<i>Blacus maculipes</i> Wesm.
<i>Trichonalus nubeculosus</i> Först.	<i>Ernobius longicornis</i> Sturm.
<i>Pimpla sagax</i> Htg.	<i>Laspeyresia strobilella</i> L.
	<i>Ernobius densicornis</i> Muls.

130. sz. megfigyelés: Sopron, 1945. február 20.

L. 1. sz. megfigyelés adatait.

Talált fajok:

<i>Habrobracon vernalis</i> Szépl.	<i>Habrobracon instabilis</i> Mrsh.
<i>Stenomalina rugosa</i> Thoms.	<i>Baeacis abietis</i> Ratzb.
<i>Platythorax piceae</i> Rschk.	<i>Laspeyresia strobilella</i> L.
<i>Pachyneuron coccorum</i> L.	<i>Ernobius abietis</i> F.
<i>Cyrtogaster vulgaris</i> Walk.	<i>Ephialtes glabratus</i> Ratzb.
<i>Elachertus geniculatus</i> Ratzb.	<i>Prionomitus tiliaris</i> Dalm.
<i>Kaltenbachia strobi</i> Winn.	<i>Platythorax hungaricus</i> Erd.
<i>Pseudocatolaccus asphondyliae</i> Masi.	<i>Platyterma laticorne</i> Walk.
<i>Torymus azureus</i> Boh.	<i>Aprostocetus strobilanae</i> Ratzb.
<i>Comedo opaculus</i> Thoms.	<i>Tetrastichus miser</i> Nees.
<i>Platyterma teliforme</i> Walk.	<i>Plemeliella abietina</i> Seitn.
<i>Clinodiplosis strobi</i> Winn.	<i>Ernobius nigrinus</i> Sturm.
<i>Phaedroctonus cremastoides</i> Hgn.	<i>Hyphantidium terebellum</i> Znk.

131. sz. megfigyelés: Sopron, 1945. július 20.

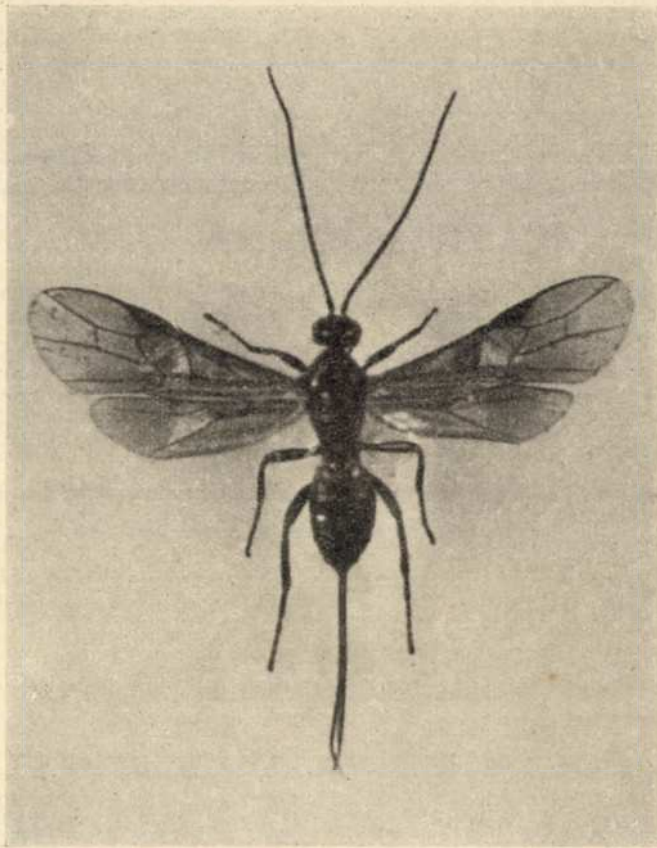
1. Fafaj: <i>Pinus strobiformis</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. Az egyes fák kora: 15 év

Talált fajok:

<i>Laspeyresia conicolana</i> Heyl.	<i>Ernobius pini</i> Sturm.
<i>Dioroctria abietella</i> Schiff.	<i>Baeacis abietis</i> Ratzb.

133. sz. megfigyelés: Sopron, 1946. január 5.

1. Fafaj: <i>Pseudotsuga taxifolia</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. Az egyes fák kora: 51 év

Glabrobracon pineti Thoms. Laspeyresia L. élősködője.
A szerző felvétele.

Talált fajok:

Habrobracon vernalis Szépl.	Superprionomitus strobi L.
Pseudocatolaccus polygraphus Först.	Cononorium eremita Först.
Stenomalina rugosa Thoms.	Ernobius densicornis Muls.
Pseudocatolaccus asphondyliae Masi.	Laspeyresia strobilella L.
Glabrobracon osculator Nees.	Platythorax piceae Rschk.
Megaselia rufipes Meig.	Kaltenbachia strobi Winn.
Stenomalina muscarum L.	Aegilips nitidula Dalm.

134. sz. megfigyelés: Sopron, 1946. február 16.

1. Fafaj: Pinus ponderosa	3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. Az egyes fák kora: 20 év

Talált fajok:

Pissodes validirostris Gyll.	Borkhausenia similella Hb.
Sympiesis sericcicornis Nees.	

135. sz. megfigyelés: Sopron, 1946. február 20.

1. Fafaj: <i>Pinus excelsa</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. Az egyes fák kora: 45 év

Talált fajok:

<i>Ernobius abietis</i> F.	<i>Kaltenbachia strobi</i> Winn.
<i>Laspeyresia strobilella</i> L.	<i>Hypocampsis contorticornis</i> Ratzb.

136. sz. megfigyelés: Sopron, 1946. február 20.

1. Fafaj: <i>Pinus nigra</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 225 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. Az egyes fák kora: 55 év

Talált fajok:

<i>Necrobia violacea</i> L.	<i>Laspeyresia strobilella</i> L.
<i>Ascogaster rufidens</i> Wesm.	<i>Hemerobius micans</i> Oliv.
	<i>Tetrastichus miser</i> Nees.

137. sz. megfigyelés: Sopron, 1946. március 1.

1. Fafaj: <i>Pinus nigra</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 350 m
2. Lelőhely: Ojtozi út	4. Az állomány kora: 60 év

Talált faj:

- Laspeyresia strobilella* L.

138. sz. megfigyelés: Sopron, 1946. március 4.

1. Fafaj: <i>Picea excelsa</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 450 m
2. Lelőhely: Köveshát	4. Az állomány kora: 90 év

Talált fajok:

<i>Habrobracon vernalis</i> Szépl.	<i>Torymus azureus</i> Boh.
<i>Rhaphidia ophiopsis</i> L.	<i>Pimpla sagax</i> Htg.
<i>Hypocampsis contorticornis</i> Ratzb.	<i>Phaedroctonus cremastoides</i> Hgn.
<i>Platythorax piceae</i> Rschk.	<i>Ernobius abietis</i> F.
<i>Laspeyresia strobilella</i> L.	<i>Ernobius parvicollis</i> Muls.
<i>Winnertzia conorum</i> Kieff.	<i>Hyphantidium terebellum</i> Znk.

139. sz. megfigyelés: Sopron, 1946. március 7.

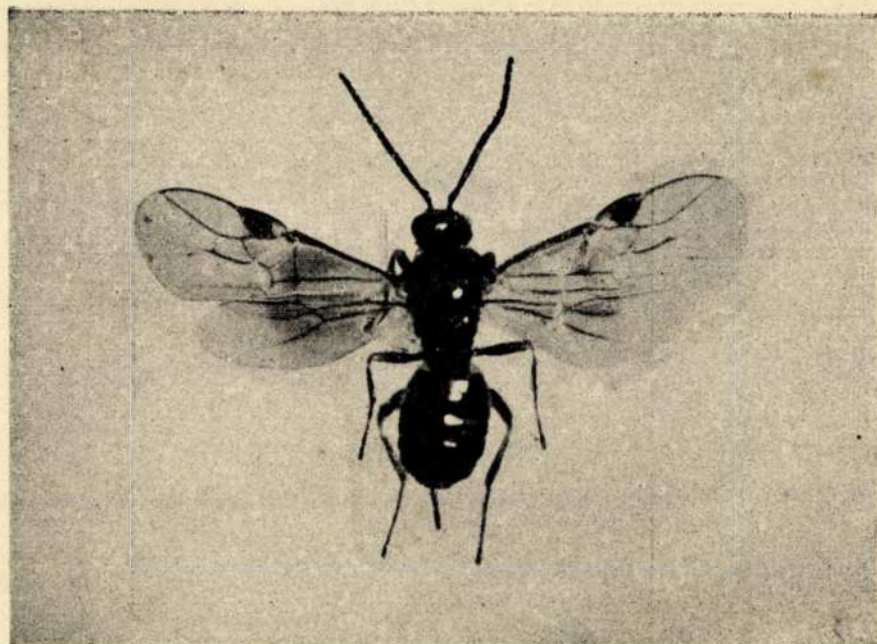
1. Fafaj: <i>Pinus leucosperma</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 225 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. Az egyes fák kora: 10 év

Talált faj:

- Borkhausenia stipella* L.

140. sz. megfigyelés: Sopron, 1946. március 16.

1. Fafaj: <i>Tsuga canadensis</i>	3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m
2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert	4. Az egyes fák kora: 25 év

Habrobracon vernalis Szépl. Laspeyresia strobilella L. és Ernobius fajok
élősködője. A szerző felvétele.

Talált fajok:

Ernobius abietinus Gyll.

Rhopalicus hohenheimensis Ratzb.

141. sz. megfigyelés: Sopron, 1946. március 16.

1. Fafaj: Picea excelsa

3. Tengerszintfeletti magasság: 250 m

2. Lelőhely: „Károlymagaslat töve“

4. Az állomány kora: 50 év

Talált fajok:

Ernobius abietis F.

Baeacis abietis Ratzb.

142. sz. megfigyelés: Sopron, 1946. március 18.

L. 133. sz. megfigyelés adatait.

Talált fajok:

Aleooides circumscriptus Nees.

Habrobracon vernalis Szépl.

Lycoria tenax Winn.

Laspeyresia strobilella L.

143. sz. megfigyelés: Sopron, 1946. március 18.

1. Fafaj: Picea glauca

3. Tengerszintfeletti magasság: 230 m

2. Lelőhely: Egyetemi bot. kert

4. Az egyes fák kora: 25 év

Talált fajok:

Glabrobracon caudiger Nees. Coprodiplosis coni Kieff.
Stenomalina crassicornis Dalm. Ernobius lucidus Muls.
Laspeyresia strobilella L.

144. sz. megfigyelés: Sopron, 1947. március 6.

L. 133. sz. megfigyelés adatait.

Talált fajok:

Habrobracon vernalis Szépl. Pseudocatolaccus asphondyliae Masi.
Stenomalina rugosa Thoms. Baeoponerus aeneus Masi.
Lycoria tenax Winn. Tetrastichus miser Nees.
Platyterma laticorne Walk. Kaltenbachia strobi Winn.
Trichomalus fumipennis Walk. Laspeyresia strobilella L.
Coelopisthia cephalotes Walk. Ernobius abietis F.

145. sz. megfigyelés: Sopron, 1947. március 8.

L. 136. sz. megfigyelés adatait.

Talált fajok:

Coelopisthia cephalotes Walk. Laspeyresia strobilella L.

A kitenyészített rovarokat ökológiai szempontból két főcsoportra osztom:

1. Nem igazi tobozólakók (conoxen fajok). Ide azokat a fajokat sorolom, amelyeknek fejlődését nem a toboz biztosítja, hanem a tobozban védelmet, ritkábban táplálékot keresnek. Ezek lehetnek:

- a) alkalmilag előforduló vendégek (eurytop fajok),
- b) rendszeresen előfordulók (stenotop fenyveslakók).

2. Tobozban élők (conobionták), melyeknek fejlődése a tobozhoz kötött. Ezeket az alábbiak szerint csoportosítom:

- a) tobozevők (conophag),
- b) magevők (seminiphag),
- c) toboz- és magevők (conoseminiphag),
- d) élősködők (paraziták).

Az idetartozó rovarok nagyrésze az erdőben mindenütt előfordul.

Ezek mindenütt megtalálják életfeltételeiket. A tobozban való előfordulásuk egész véletlen, ott főleg téli szállást keresnek. Vizsgálataim alatt 60 fajt találtam.

Az idescrott fajok fenyvesekben élnek ugyan, de a tobozokban csak téliszállást keresnek. A tobozban való előfordulások már nem véletlen, hanem rendszeres. Kísérleteim közben 18 fajt neveltem.

Az idetartozó rovarok fejlődését a toboz, ill. a tobozban levő mag biztosítja. Ezek a tulajdonképpeni toboz- és magkárosítók.

A toboz- és magkárosítók elszaporodását sokszor a nem megfelelő termőhelyre való telepítés és az időjárás segítik elő. Rossz időjárás esetén, amikor a fenyő virágzása megakad, a károsítók fellépése is erősebb, mint bő toboztermés alkalmával, aminek oka véleményem szerint az, hogy a

kevesebb virágot a károsítók jobban ellepik. A tobozkezdemények, ill. virágok és a károsítók egyenlőtlenül reagálnak az abiotikus faktorokra. A virág érzékenyebb, mint a rejtkehelyekre húzódó rovarok, és a hidegnek kitett virágból fejlődő tobozok is alkalmasabbak a károsító megtelepedésére.

Azokat a fajokat sorolom ide, melyek csak a toboz testét károsítják, a benne levő magot nem bántják, ill. ez csak egész véletlenül esik a tobozevők áldozatául. Vizsgálataim alatt kilenc tobozkárosító fajt neveltem ki (pl. *Pissodes validirostris* Gyll., *Hyphandrium terebellum* Znk, *Kaltenbachia strobi* Winn.).

Főleg a Dipterák rendjébe tartozó magevő fajok különféle fenyőmagvakban fejlődnek. Károsításukat fokozza az a körülmény, hogy kifejlődésük sok esetben több évig tart. A fenyőmagban átfekvő légyálca rendszerint csak a második, sőt harmadik évben bábul, s így a magkárosítók széthurcolása a magvakkal könnyen megtörténhet.

Vizsgálataim során 7 magevő fajt tenyésztettem ki (pl. *Plemeliella abietina* Seitn., *Magastigmus suspectus* Borries., *Resseliella piceae* Seitn.).

Az idetartozó fajok főleg tobozkárosítók, de a tobozok szétrágása alkalmával a magot is elpusztítják. Vizsgálataim alatt 14 ilyen fajt tenyésztettem ki (pl. *Ernobius abietis* F., *Laspeyresia strobilella* L., *Diorcyctria abietella* Schiff.).

A tobozlakók negyedik csoportját a paraziták alkotják. Vizsgálataim alatt 53 fürkészdarázsfajt neveltem a tobozokból, mint a toboz- és magkárosítók élősködőit. Az élősködők közül több új fajt sikerült kitenyésztenem, több fajnak a gazdáját tisztáztam.

Gyakran azt tapasztaltam, hogy az egyes kártevők között olyan fajok is vannak, amelyeket bizonyos körülmények között a paraziták erősebben megtámadtak mint másokat, ill. mint ugyanazt a fajt más körülmények között. Ez — a vizsgálatok szerint — egyrészt azon alapszik, hogy a paraziták elterjedése nem azonos a gazdaállat tömeges elterjedésével, vagy pedig bizonyos faktorok gátolják egyes helyeken az élősködő elszaporodását. Az első esetben a paraziták betelepítésével a kérdés megoldható. Sokkal nehezebb annak az esetnek a megoldása, amikor különféle gátló tényezők akadályozzák a hasznos rovarok elterjedését.

Sikerült megállapítani, hogy az eredeti termőhelyen élő fenyőfélek tobozából mindig több parazita jött elő, mint a nem eredeti termőhelyre telepített fenyők tobozából. Más szóval a toboz- és magkárosító rovarok egyedi és faji száma a nem megfelelő termőhelyre ültetett fenyők tobozában sokkal nagyobb volt, mint az eredeti termőhelyen nőtt fenyőknél.

A kitenyészített élősködők közül megemlítem: *Ephialtes glabratus* Ratzb., *Phaedroctonus cremastoides* Hgn., *Glabrobracon pineti* Thoms., *Habrobracon vernalis* Szépl., *Baeacis abietis* Ratzb., *Torymus azureus* Boh., *Superprionomitus strobili* L., *Pseudocatolaccus asphondyliae* Masi., *Aprostocetus strobilanae* Ratzb., *Hypocampsis contorticornis* Ratzb.

Legtöbb parazitája a *Laspeyresia strobilella* L., a *Kaltenbachia strobi* Winn. és az *Ernobius abietis* F.-nek, tehát a legkártékonyabb fajoknak van, aminek magyarázata az, hogy ez a három károsító földrajzi elterjedése a legnagyobb, s összefügg a lucfenyő elterjedésével és előfordulási helyeiken egyedi számuk is igen nagy.

Az elmondottakból látható, hogy a fenyőtobozoknak igen sok lakójuk

van. Ezek egy része káros, a másik része közömbös. A fenyőtoboz- és magkárosítók száma nagy.

Vizsgálataimból és az irodalmi adatokból az is kiderül, hogy a rovarok időnként nagyobb kárt okozhatnak a magtermésben. Érdekes volna a rovarok által okozott kár pénzbeli értékének megbecslése. A kárbecslést nagyon megnehezíti az a körülmény, hogy még nem ismerjük az összes rovarkárosító elterjedését és populációjának törvényszerűségét. De a magtermés adatai is erősen ingadoznak.

A rovarok által okozott kár évente is erősen ingadozik. Néha alig észrevehető, máskor meg csaknem az egész magtermés tönkremegy. Az évi átlagos rovarkárt 15—20 százalékra becsülhetjük. Meg vagyok győződve arról, hogy ha az évi magtermés pénzbeli értékét ismernők, az így megbecsült kár oly nagy összeget tenne ki, hogy a védekezési módokról komolyan kellene gondolkodnunk. Tervszerű erdősítéseinkhez szükséges csemetenevelés évről-évre nagyobb és megbízhatóbb csiraképességű magvak beszerzését követeli meg, ami maga után vonja a károsítók elleni védekezési módok kidolgozását és a károsítókat pusztító hasznos rovarok ismeretét. Az erdőben a védekezési módok megszervezése nagyon nehéz. Nehéz azért, mert a magkárosítók legnagyobb része a magot, ill. a tobozt virágzás ideje alatt, vagy közvetlenül utána támadja meg. Magpergetőkben és tárolókban a védekezés már jóval könnyebb. Forró levegő, dezinficiáló gázok, megfelelő berendezések alkalmazásával a magban élő károsító elpusztítható. Mindenesetre részletes kísérletekre lenne szükség, hogy magpergetőkben és tárolókban milyen kémiai anyagokat alkalmazhatunk anélkül, hogy az egészséges magvak csiraképességükből veszítenének.

Összefoglalás

1. A toboz- és magkárosítók elszaporodását a nem megfelelő termőhelyre való telepítés és az időjárás segítik elő. Rossz időjárás esetén, amikor a fenyő virágzása elakad, több a toboz- és magkárosító, mint bő toboztermés idején. A toboz- és magkárosítók által okozott kár átlagosan évente 15—20 százalék.

2. A legtöbb toboz- és magkárosítója a lucfenyőnek van.

3. A tobozevő (conophag) fajok ugyan a magot megkímélik, de károsításuk folytán a toboz a benne levő magvakat rendszerint beérlelni nem tudja, vagy ha a tobozok be is értek, pikkelyei nem nyílnak ki és így a magtermés kihozatali százaléka erősen csökken.

4. Legveszedelmesebb tobozkárosító a *Kaltenbachia strobi*, amelynek elterjedése egybeesik a lucfenyő mesterséges megtelepítésének határával. Főleg az alacsonyabb vidékeken gyakoribb. A *Kaltenbachia strobi* bábjának egyrésze átfekvő, tehát csak a következő évben repül, ami a fenyőfélék két vagy három évenkénti bővebb toboztermésével kapcsolódik.

5. A magevő (seminiphag) fajok főleg a Dipterák közül kerülnek ki. Károsításukat fokozza az a körülmény, hogy átfekvésük miatt teljes kifejlődésük szintén több évig tart; emiatt a károsítók széthurcolása a magvakkal könnyen megtörténhetik.

6. A magkárosítók közül legnagyobb figyelmet a *Plemeliella abietina* érdemel. Földrajzi elterjedése sokkal nagyobb, mint azt az első pillanatra látjuk. Sopron környékén mindenütt megtalálható.

7. A kipergetett és tárolt fenyőmagokat is fenyegetik rovarkárosítók. Különösen a rosszul tisztított, a toboz- és a nagyszárnytörmeléket tartalmazó magok vannak kitéve a károsítóknak, főleg akkor, ha a tárolóhely nedves és nem elég hűvös.

8. A toboz- és magevő (conoseminiphag) fajok a legveszélyesebb károsítók, mert mind a tobozt, mind a magot elpusztítják.

9. Legérzékenyebb károsító ebben a csoportban a *Laspeyresia strobilella*. Ez a lepke az irodalmi adatokkal ellentétben nemcsak a luc tobozában él, hanem majdnem minden fenyő tobozában megtalálható. A magot egész fiatal hernyó korában támadja meg, és csak a mag elpusztítása után furakodik be a toboz orsójába. Kedvező viszonyok között a magtermés nagyrészt elpusztíthatja.

10. A tobozlakók legnagyobb csoportját a károsítóknak élő paraziták adják. Vizsgálataim alatt 53 fűrészdarázsajt neveltem toboz- és magkárosítókból, amelyekből 4 faj a tudományra nézve új.

11. Legtöbb élősködője a *Laspeyresia strobilella* L., a *Kaltenbachia strobi* Winn. és az *Ernobius abietis* F.-nek van.

12. 15 károsítóból élősködőt nem kaptam.

13. Az eredeti termőhelyen élő fenyőfélék tobozából mindig több parazita jött elő, mint a nem megfelelő termőhelyre telepített fenyőkéből, vagyis a nem megfelelő termőhelyre telepített fenyőfélék tobozában a károsítók vannak túlsúlyban, az eredeti termőhelyen nőttek tobozában pedig a paraziták.

14. Egyes tobozkárosítók parazitáinak áttelepítésével megfelelő klimatikus viszonyok között eredményeket érhetünk el.

Richter: Sopron 1840 körül. Kőrajz.

A sopronkörnyéki flóra elemeinek analízise

Írta: Csapody István

Sopron flóráját *Clusius* (1583), *Loew* és *Deccard* (1740), *Jacquin* (1778), *Kováts Gyula* (1847), *Uhl János* és *Albach Szaniszló* (1850), *Szontágh Miklós* (1864), *Wallner Ignác* (1903) és *Gombocz Endre* (1906) alapvető, régebbi, valamint *Gáyer Gyula* (1925), *Kárpáti Zoltán* (1932, 1933, 1934, 1935, 1938, 1941, 1949, 1950, 1954) és *Csapody István* (1949, 1950, 1953) újabb munkáiból jól ismerjük. Növénytársulástani szempontból *Zólyomi Bálint* a Hanság (1933), *Magyar Pál* a sopronkörnyéki erdőtípusok (*Quercetum myrtilletosum*, 1933), *Soó Rezső* pedig érdekesebb sopronkörnyéki növénytársulások vizsgálata (1941) terén végeztek úttörő, igen jelentős munkát. *Fehér Dániel* (1932) munkatársaival végzett mikrobiológiai—ökológiai irányú kutatásai egyrészt fenyeveseink, másrészt néhány bükk-, gyertyán- és tölgy-állományunk összetételének megismeréséhez járultak hozzá. Legújabbban az Erdőmérnöki Főiskola Növénytani Tanszékén a sopronvidéki erdőterületek vegetációs térképezése folyik.

A közel négy évszázados soproni flórakutatás eredményeként ma Sopron környékén 1452 edényes virágtalan és virágos növényfaj él. E számban csak az őshonos, spontán növény, a legújabb fajfelfogás szerint fajként, kivételesen alfajként értékelt taxonok foglalnak helyet (l. *Soó—Jávorka: Magyar Növényvilág Kézikönyve*, 1951.), a legalább feleannyi hybrid, változat, forma, stb. nem értődik a fajszámába. Ez a szám idők folyamán lett ennyire teljessé, s kis részben még ma sem lezárt, hiszen minden terület flórájának összetétele állandó változások színhelye. A kutatás elmélyülésétől és céljától függően *Clusius* mégcsak mindössze 7 növényfajt említ Sopron flórájából, híres munkájában nem is törekedve többre futó adatoknál. *Loew* és *Deccard*, az első magyarországi helyi flóramű kitűnő szerzői *Flora Semproniensis*-ükben már 1098 növényről adnak számot. Adataik között sok olyan formát, alfajt találunk leírva, melyekről csak 100—150 év múlva találunk említést a szakirodalomban. *Kováts*nak „Sopron megye viránya” című dolgozata 1000 magvas növényt tartalmaz. *Szontágh Miklós* értékes enumerációja 956 fajt és 28 alakot sorol fel. A századforduló után *Wallner Ignác* „Sopron virágos és kryptogám növényei” c. felsorolásában az ismertetett fajok száma ismét ezer felett van, az alapvető és összegező *Gombocz*-féle soproni flóramű pedig 1589 fajt tartalmaz. Ez mindmáig, ha nem is legkorszerűbb, de legteljesebb enumerációnk.

A sopronkörnyéki flóra ismert tagjai számának fenti ingadozása több

Soproni erdeink védelemre szoruló virága, a ciklamen (*Cyclamen europaeum* L.)
Vajda E. felvétele.

tényező következtében állt elő. Elsősorban természetesnek vehető, hogy a kutatás előrehaladtával és alaposságával — egy bizonyos határig — ez a szám nő. Ettől eltekintve azonban a terület nagyságától is függ, melyre azt vonatkoztatjuk. Ma nem vehetjük figyelembe *Gombocz* flóraművének a jelenlegi határon túli területre vonatkozó adatait, amely körülmény elsősorban az alpesi flóratertület noricum flóratartományának sopronkörnyéki fajszámában jelent csökkenést. Adataink a nyugati határszéltől a Lajta-hegység folytatását jelentő Szárhalmi- és fertőmelléki dombsor keleti határa, valamint északról a Fertő-tó, délről az átmeneti flórajárás országhatár szerinti beszögelés közé eső területre vonatkoznak. További változást idéznek elő az őshonos és vadontermő növényekkel kapcsolatos állásfoglalások is. Alábbiakban csak a spontán fajokkal foglalkozunk. E tekintetben a Magyar Növényvilág Kézikönyvét vesszük alapul, miként a fajfelfogást illetően is ezt követjük. A kérdésben ugyanis utóbbinak döntő szerepe van. Régebben az alacsonyabb taxonokat is szívesen tartották nyilván önálló fajként, újabban hajlamosabbak vagyunk az eddig fajnak minősülteket is a hozzá rendszertanilag legközelebbálló alfajaként felfogni vagy viszont. Végezetül — bár nem utolsó sorban — helyet kaptak legújabb kutatási eredményeink, amelyek értelmében az irodalomban esetleg közölt és kétes, régóta nem talált fajokat helyi flóránkból töröl-

tük, a területünkre nézve egészen új fajokat pedig felvettük. Utóbbiak, ha lényegesen nem is változtattak területünk flórájának összetételében, adataink teljessé tételéhez segítettek hozzá.

Fentiek figyelembevételével kritikailag értékelt 1452 növényfaj egy helyi flórában igen figyelemreméltó. Különösen számottevő akkor, ha némi összehasonlítást végzünk. A régi Magyarország virágos és edényes virágtalan növényeinek száma kb. 4000 (Horvátország nélkül 3400) volt, amihez a változatok, kereszteződések mégegyszer akkora száma járult. Ezzel szemben Németország és Ausztria együttes területén 3200 növényfaj él. A Brit-szigeteken 1300-nál többet alig tartanak számon. Mai államterületünkön a virágos növények és harasztok száma 2200 körül mozog, az ország egyes flóraidékei pedig *egész kiterjedésükben* 1500—1700 fajt tudnak felmutatni. Például (még Jávorka: Magyar Flóra c. 1924—25. művének fajait véve figyelembe!) a növényföldrajzi értelemben vett egész Dunántúlon (Transdanubicum) 1670, az Alföldön (Eupannionicum) 1530 faj él. — A szomszédos Győr megye, úgy, ahogyan azt *Polgár Sándor* kitűnő megyei flóraművében közreadja, 1345 fajt számlál. Jelen felfogásom szerint ez alacsonyabbra száll, miként a velünk dél felé határos Vas megye *Borbás Vince* által megadott (1898) és még a borostyánkői serpentinflórát is magábanfoglaló 1650 faja, vagy akár *Soó Rezső* professor 1928-ban közölt idevágó viszonyszámai is. Véleményem szerint egész Vas megye flórája sem számlál többet 1400 fajnál, mert az azóta területileg csökkentett alpin hatás mellett a fajgazdag pannóniai terület egyáltalán, az illír hatás pedig aránylag kis mértékben, inkább szélein képviselt.

Sopron és környéke tehát hazánk leggazdagabb flórájú vidékei közé tartozik. Alábbiakban ennek a flórának elemzését adom és az ökológiai tényezőkkel kapcsolatos összefüggéseit keresem.

Flóraelemzéseink alapjául a flóraelemcsoportok szolgálnak. Flóraelemekhez úgy jutunk, hogy az azonos elterjedési területtel (area) bíró növényfajokat fajszaám és az összes fajszaám százalékában kifejezett értéke szerint csoportosítjuk. Így kapjuk a modern növényföldrajz (geobotanica) nézőpontjából alapvető areálgeográfiai tájékoztatót. Ezzel azt is megmondtuk, hogy a *Christ* által 1867-ben bevezetett fogalmat nem genetikai (*Reichart*), hanem a magyar növényföldrajzi irodalomban már megszokott földrajzi értelmében (*Soó, Máthé*) használjuk, hiszen flóraelemzéseinknek egyetlen biztos alapját az areatípusok szerinti csoportosítás képezi. A kimutatásnak elméleti vonatkozásokon kívül igen fontos gyakorlati, elsősorban erdő- és mezőgazdasági, szőlő- és gyümölcsstermesztési jelentősége van. Erről az összefoglaló részben emlékezem meg.

A florisztikai spektrum jelzéseit illetően *Soó: Növényföldrajzára* (1945) és *Soó—Jávorka: A Magyar Növényvilág Kézikönyve* (1951.) c. munkákra utalok, értelmezését illetően pedig *Máthé* id. dolgozatára (1940). Rövidítések: K. = kozmopolita; Adv. = adventív; Cp. = circumpoláris; Eua. = euráziai; Eu. = európai; Em. = közép európai; Kt. = kontinentális (keleti); Pont. = pontusi; Pont—Med. = pontus—mediterrán; Med. = mediterrán (déli); Atl. = atlantikus (nyugati); Bor. = boreális (északi); Alp. = alpin (havasi); Balk. = balkán; Pann. = pannóniai; Kárp. = kárpáti; End. = endémikus (bennszülött). A többi az említettek kombinációja, jellegük szerint.

	Faj-szám.		%	
K.	107		7,359	
Adv.	22		1,515	
Cp.—	133	} 134	} 9,159	
—(kt.)	1			0,068
Eua.	233	} 426	} 16,114	
—(med)	161			11,075
—(kt.)	28			1,928
—(k.)	2			0,137
—(bor.)	2			0,137
Eu.	71	} 169	} 4,869	
—(med)	83			5,716
—(kt.)	15			1,033
Em	101	} 162	} 6,931	
—(med)	50			3,443
—(kt.)	9			0,619
—(balk.)	2			0,137
Kt.	37	} 106	} 2,548	
—(euá)	59			4,062
—(eu)	4			0,274
—(med)	6			0,411
Pont.	15	} 25	} 1,033	
—(pann.)	9			0,619
—(balk.)	1			0,069
Pont-Med.	48		3,319	
Med.	78	} 177	} 5,372	
—(euá)	8			0,550
—(eu)	4			0,074
—(em)	81			5,567
—(kt)	3			0,204
—(balk)	3			0,204
Atl.—(em)	4	} 28	} 0,272	
—(med.)	24			1,652
Alp.—(cp.)	1	} 18	} 0,068	
—(bor.)	2			0,137
—(em.)	1			0,068
—(med.)	2			0,137
—(kárp.)	2			0,137
—(balk.)	10			0,771

Balk.	3		0,204	
—(em.)	2	14	0,137	0,955
—(med.)	1		0,068	
—(pann.)	3		0,204	
—(dac.)	1		0,068	
—(kaukázus)	4		0,274	
Pann.	2		0,137	
—(balk.)	5	9	0,374	0,648
—(end.)	2		0,137	
Kárp.-balk.	1			0,068
End.	6			0,411
Összesen:	1452 faj.			100,00 %

Adatainkból kitűnik, hogy flóránk összetétele nagyjából hazánk flóraelem-megoszlásával egyezik. Az elemcsoportoknak több mint felét (cca. 51%-t) az európai elemcsoport tagjai teszik ki (beleértve a cirkumpoláris, euráziai, középeurópai elemeket is!). Igen figyelemreméltó és feltűnő jelenség a mediterrán elemek nagy száma (12%), melyek számérték szerint második helyen állanak. Előfordulásuk zömmel a várostól keletre eső lajtamészko-területekre esik, fellépési körülményeikről alább fogunk szólni. A kontinentális elemek értéke ugyancsak magas (7%). Jelenlétüket a pannóniai flóra erős befolyása indokolja s még területünk aránylag szűk keretein belül is megfigyelhető, hogy értékük nyugat felé csökken. Pontosan fordított a helyzet a kis számú, de annál lényegesebb alpin elemekkel kapcsolatban. Az adventív és kozmopolita elemek együttes értéke (cca. 9%) hasonló az országos megoszláshoz. Az atlantikus elemek százalékos értéküknél (cca. 2%) lényegesen nagyobb szerepet játszanak.

Mesterségesen kihatott területegységekre vonatkoztatott flóraelemzések azonban nemcsak mechanikusan hatnak, hanem tulságosan heterogének is. Éppen azokat a finom különbségeket mossák el, amelyek egy-egy növényföldrajzilag elkülönülő vidék karakterét adják meg. Ez pedig elsősorban ott döntő fontosságú, ahol, mint nálunk, flórajárások találkoznak egymással.

Sopron közelében három, egymástól lényegesen elütő flórajárás határvonalai futnak össze. A várostól keletre eső területen (Szárhalm, Fertőrákos, Bécsi dombok) molyhostölgyből és csertölgyből álló, szárazabb erdők váltakoznak napsütötte pusztai rétekekkel. Ez a terület köti össze a Keleti Alpok és a Nyugati Kárpátok mészterületeit, sajátos lajtamészko alapközzel. Itt virítanak legnyugatabbra a keleti sztyeppék előőrsei. Ez a lajtai táj, a *Laitaicum*, melynek szomszédságában kelet felé már a kiskalföldi flórajárás (*arrabonicum*) fekszik. Tőle nyugatra és délnyugatra, átmeneti és keletalpesi növények mutatnak átmenetet az Alpok legszélső nyúlványai felé: ez az átmeneti sáv vagy *Praenoricum*. Tartalmazza az ú. n. soproni hegységet, Ágfalva—Brennbergbánya vonalától nyugatra eső részek kivételével. Ez utóbbi ugyanis már a keletalpesi táj vagy *Noricum*. Legteljesebb pompáját a Hidegvíz-völgyben éri el. Sok tekintetben fentiek határainak pontos megállapítása még a jövő kutatásainak feladata. Ha

szakirodalmunk eddigi megállapításait ilyen vonatkozásban módosítanunk is kell majd, meggyőződésünk, hogy az említett három flórajárás szerint készült alábbi részletes spektrumok lényegbeni módosítást semmiképpen sem fognak szenvedni.

Laitaicum spektruma

K	94 faj.	7,85 ‰
Adv.	19 „	1,59 „
Cp	93 } 94 „	7,85 „
—(kt)	1 }	
Eua	201 } 370 „	30,92 „
—(med)	145 }	
—(kt)	22 }	
—(k)	2 }	
Eu	53 } 138 „	11,53 „
—(med)	81 }	
—(kt)	14 }	
Em	60 } 104 „	8,69 „
—(med)	35 }	
—(kt)	2 }	
—(balk)	1 }	
Kt	36 } 103 „	8,61 „
—(eua)	58 }	
—(eu)	4 }	
—(med)	5 }	
Pont.	13 } 22 „	2,00 „
—(pann)	9 }	
Pont-Med.	45 „	3,76 „
Med.	68 } 156 „	13,03 „
—(euá)	3 }	
—(eu)	4 }	
—(em)	72 }	
—(kt)	3 }	
—(balk.)	1 }	
Atl—(em)	3 } 16 „	1,33 „
—(med)	13 }	
Alp.—(em)	1 } 9 „	0,75 „
—(med)	2 }	
—(balk)	6 }	
Balk	2 } 11 „	0,91 „
—(em)	2 }	
—(med)	1 }	
—(pann.)	2 }	
—(dac.)	1 }	
—(kauk.)	3 }	
Pann.	2 } 9 „	0,75 „
—(balk.)	5 }	
—(end.)	2 }	
Kárp-balk.	1 „	0,09 „
End.	6 „	0,36 „
Összesen:	1197 faj	100,00 ‰

Praenoricum spektruma

K.	69 faj	7,79 ‰	
Adv.	15 „	1,69 „	
Cp.	81 „	9,15 „	
Eua	172	320 faj	36,28 ‰
—(k)	1		
—(med)	128		
—(kt)	18		
—(bor)	1		
Eu	50	124 „	14,01 „
—(med)	65		
—(kt)	9		
Em	65	103 „	11,63 „
—(med)	30		
—(kt)	7		
—(balk)	1		
Kt	12	35 „	3,84 „
—(euá)	17		
—(eu)	2		
—(med)	4		
Pont.	3	8 „	0,91 „
—(pann)	4		
—(balk)	1		
Pont-Med	18 „		2,03 „
Med	39	85 „	9,61 „
—(euá)	5		
—(eu)	2		
—(em)	36		
—(kt)	1		
—(balk)	2		
Atl—(em)	4	14 „	1,58 „
—(med)	10		
Alp—(balk)	6	7 „	0,79 „
—(em)	1		
Balk.	2	5 „	0,57 „
—(em)	1		
—(pann)	1		
—(dac.)	1		
Fann-balk.	1 „		0,12 „
Összesen:	885 faj		100,00 ‰

Noricum spektruma

K	58 faj	8,45 ‰
Adv	9 „	1,31 „
Cp	78 „	11,37 „
Eua	147	
—(med)	97	
—(kt)	17	
—(k)	1	
—(bor)	1	
	263 „	38,34 „
Eu	45	
—(med)	49	
—(kt)	4	
	98 „	14,29 „
Em	52	
—(med)	25	
—(kt)	4	
	81 „	11,81 „
Kt	7	
—(euá)	10	
—(med)	2	
	19 „	2,76 „
Pont-pann	3	
—(balk)	1	
	4 „	0,59 „
Pont-Med.	8 „	1,16 „
Med	17	
—(euá)	4	
—(eu.)	1	
—(em.)	26	
—(kt)	1	
	49 „	7,15 „
Atl—(med.)	6 „	0,87 „
Alp—(cp.)	1	
—(bor)	2	
—(kárp)	2	
—(balk)	5	
	10 „	1,46 „
Balk.—(em)	1	
—(pann)	1	
—(kauk)	1	
	3 „	0,44 „
Összesen:	686 faj	100,00 ‰

A flórajárások közötti különbségek számszerűleg fentiekből kiviláglanak. Laitaicum területén előfordul 1452 fajból 1197, azaz az egésznek 82,5‰-a. Praenoricum területén 885 faj, az egésznek 62,3‰-a. Noricum területén, kis volta ellenére, 686 faj, az egésznek 47,4‰-a. Összetételénél

fogva a teljes spektrumhoz természetszerűleg legközelebb áll a laitaicum, a noricumban pedig a fajok legtöbbször a praenoricuméval közös.

Avégből, hogy az egyes flórajárások között szemléletes összehasonlítás legyen eszközölhető, alábbi táblázatban egyszerűsítve, a területről összesen, s a geobotanikailag egymástól eltérő részokről külön-külön, egyesített listát közlök.

Flóraelem	Sopron összesen		Laitaicum		Praenoricum		Noricum	
	db	%	db	%	db	%	db	%
Kozmopolita	107	7,36	94	7,85	61	7,79	58	8,45
Adventiv	22	1,52	19	1,59	15	1,69	9	1,31
Cirkumpoláris	134	9,23	94	7,85	81	9,15	78	11,37
Euráziai	426	29,39	370	30,92	320	36,28	263	38,34
Európai	169	11,62	138	11,53	124	14,01	98	14,29
Középeurópai	162	11,13	104	8,69	103	11,63	81	11,81
Kontinentális	106	7,29	103	8,61	35	3,84	19	2,76
Pontusi	25	1,73	22	2,00	8	0,91	4	0,59
Pontus-mediterán	48	3,32	45	3,76	18	2,03	8	1,16
Mediterrán	177	12,17	156	13,03	85	9,61	49	7,15
Atlantikus	28	1,92	16	1,33	14	1,58	6	0,87
Alpin	18	1,32	9	0,75	7	0,79	10	1,46
Balkán	14	0,96	11	0,91	5	0,57	3	0,44
Pannóniai	9	0,65	9	0,75	1	0,12	—	—
Kárpáti	1	0,07	1	0,09	—	—	—	—
Endémikus	6	0,41	6	0,36	—	—	—	—
Összesen :	1452	100,00%	1197	100,00%	885	100,00%	686	100,00%

Az összevetésből mindenekelőtt kétirányú változás tűnik ki. Az egyiket a kontinentális, balkáni, pontus, pontus-mediterrán és mediterrán elemek, azaz a keleti és déli, tehát magasabb hőigényű, szárazságtűrőbb, kevesebb csapadékot igénylő, meszes altalajú, bázikus kémhatású, vagy legalább is semleges talajreakciót megkövetelő és megjelenési formájukat illetően elsősorban xerotherm fajok — keletről nyugatfelé való csökkenése jelenti. Másikat az európai flóracsoport (cirkumpoláris, euráziai, európai és középeurópai), valamint alpesi elemek keletről nyugat felé való

A lajtai táj (Laitaicum) országos ritkasága a papucskösbőr (*Cypripedium calceolus* L.) eredeti környezetében. Vajda E. felvétele.

jelentős *emelkedése* mutatja. Az atlanti elemek legtöbbje mediterrán és közép-európai jellegű, azaz olyan atlanti faj, mely az Atlanti-óceán partvidékén kívül a mediterrán flóratérület nyugati felén is, illetve a másik esetben Közép-Európában is otthonos, anélkül, hogy a mediterránban fellépne. Elsőre példa a nagyon ritka *Ophrys sphegodes* Mill., a *Helianthemum canum* (L.) Baumg., *Viola odorata* (L.), másodikra az *Aira caryophyllea* L., *Ophrys muscifera* Huds., stb. Kis számuk ellenére egyik-másikuk igen jellemző lehet, miként savanyú gesztenyéseink káliumdús talaján a *Sarothamnus scoparius* (L.) Wimm., vagy a Querceto-Carpinetum transdanubicum differenciális karakterfajaként ismert *Primula vulgaris* Huds. (Tódl.) Igen jellemző a pannóniai és endémikus fajok hiánya a noricumból, sőt a praenoricumba is véletlenül szivárgott be egy faj. Ez megegyezik a Transdanubicumról nyert általános képpel, ahol az endémikus fajok ugyancsak elenyészően csekély számban szerepelnek (0,7% Soó), sőt a pannóniai flóra endémizmusairól is az a tapasztalat, hogy kevés kivétellel nyugaton már a laitaicumból is csak vérszegényen ismertek (2,3%-kal szemben Sopronnál csak 0,75%-ban!). A kimutatásban szereplő kárpáti elem *Waldsteinia geoides* Willd., erősen balkáni jelleggel. A mediterrán elemek nagy számáról külön kívánok szólni.

Fenti változások okai földrajzi helyzetükkel összefüggésben klimatológiai és geológiai tényezőkben lelik magyarázatukat. Másként hogyan is magyarázhatnók meg, hogy elterjedési központjuktól távol, messze az országterület mediterrán részzeitől északi irányban jelentősen találunk déli elemeket? Másként hogyan is igazolható, hogy az Alpok közelségében, alig 15—20 km-es távolságon belül merőben más, a hozzánemértő előtt is azonnal érzékelhető, más tájak találkoznak egymással?

A felelet további fejtegetéseinkből tűnik ki.

Az éghajlati elemek közül a vegetációra a csapadéknak és a hőmérsékletnek van legnagyobb hatása. Éppen ezért a kettővel behatóbban foglalkozunk, mégpedig a kettő közül is elsősorban a csapadékot vesszük szemügyre, minthogy szélsőségei által hazánkban általában, vidékünkön pedig fokozottan ez gyakorol befolyást a vegetáció kialakulására. A kérdést *Hajósy* nyomán a csapadékmennyiség negyvenéves (1901—1940) átlagaiból, a vegetáció szempontjából leglényegesebb nyári évszaki csapadékmennyiség értékeiből, a csapadékeloszlás évi menetéből s a csapadékos napok számából kiindulva közelítjük meg — mindenütt reámutatva azok növényföldrajzi vonatkozásaira.

Csapadékmennyiség tekintetében Sopron, az osztrák határ mentén húzódó és *Gáyer Gyula* által praenoricumnak keresztelt területsávjával egyetemben, hazánk legszerencsésebb vidéke. A csapadékmennyiség évente megközelíti, ill. meghaladja a 700 mm-t, sőt az Őrségben a 800 mm-t is. Ha az Irottkő közel 1200 mm-es és a kőszegi Stájerházak 1027 mm-es csapadékát részint nagyobb tengerszintfeletti magasságuk, részint az Alpokhoz való közelebbi voltuk miatt még e magas értékek közül is kiütő kivételeknek tekintjük, akkor is igen számottevő az a körülmény, hogy Sopron meteorológiai állomásai negyvenéves átlagban 689 (Egyetem), ill. 711 (Szőlészet) mm-t mértek, s ettől nyugati irányban Ágfalva 803 mm-t, Brennbergbánya 917 mm-t kap. Pedig a Magyar Alpok vidékének helységei közül relative legszárazabb még Sopron környéke (nyilván a közeli arrabonicum keletről jövő kontinentális hatásánál fogva), melyet fentiekén kívül igazol a 40 év alatt nyolc esetben 600 mm alá leszálló csapadékmennyiség és az ugyanezen idő alatt Sopronban mutatkozó 7 aszályos nyári hónap. (Délnyugaton csak 2. Egyébiránt *Hajósy* térképe a csapadékelcszást fentiek támogatására kitűnően szemlélteti.)

Még szemléletesebbé válnak az elmondottak, ha a nyári csapadékmennyiség értékeit vizsgáljuk. Ekkor ugyanis élesen kitűnik, hogy a legcsapadékosabb terület, amely a gráci medence felől 275 mm-nél nagyobb nyári csapadékmennyiséggel elsősorban a *Jávorka Sándor* által megállapított Borostyánkő—Körmend—Zalalövő—Alsólendva vonalig terjed s nagyjából északi irányban Burgenlandon át folytatódik, Sopronbánfalva és Ágfalva között érinti ismét az ország területét. Ez a vonal megegyezik a növényföldrajzi értelemben vett noricum és praenoricum érintkezési vonalával. Ilyen értelemben a nyári csapadékmennyiség ugyanis Sopronban (Egyetem) 245 mm, Sopronbánfalván már 253 és Ágfalván 286 mm. Az említett vonaltól keletre a nyári csapadékmennyiség — a napfénytartam egyértelmű növekedése mellett (jó borteremő vidékek!) — hirtelen csökken. (Pl. Fertőszentmiklósnál már csak 221 mm.) *Jávorka Sándor* szerint a Sopron—Porpác—Sárvár—Keszthely—Kaposmérő—Babócsa vonal-

nak már csak legfeljebb 225 mm nyári csapadék van. Sopron alatt itt kétségkívül a laitaicum-i területrezt kell értenünk, továbbá a fertőmelléki dombsornak már más klimahatást mutató vidékét. Ez érthetővé teszi, miért van Sopron és Keszthely flórájának sok közös vonása.

Geobotanikailag tehát a noricum-ot kelet felé a soproni praenoricum, majd a laitaicum, végül az arrabonicum (Kis-Alföld) váltja fel.

Erre magyarázatul szolgál, hogy nyugatról keleti irányban haladva a tengerszintfeletti magasságok egyre csökkennek (Brennberg 405 m, Ágfalva 256 m, Sopronbánfalva 237 m, Sopron 234 m, Fertőszentmiklós 134 m, Petőháza 128 m, Fertőd 125 m) és az ennek következtében jelentkező csapadékarányok folytán csökkennek a csapadékmennyiség értékei is. Így a negyvenéves (1901—1940) csapadékátlagok: Brennbergbányán 917 mm, Ágfalván 804 mm, Sopronbánfalván 711 mm, Sopronban 689 mm, Fertőszentmiklóson 677 mm, Petőházán 623 mm, Fertődön 595 mm. Ugyanígy, fenti sorrendben a nyári évszaki csapadék értékei: 324 mm, 286 mm, 253 mm, 245 mm, 221 mm, 203 mm, 194 mm.

Nyilvánvalóan mutatja ezt az európai és alpin flóraelemcsoportok nyugatról kelet felé való jelentős csökkenése s ezzel szembejövően a kontinentális, mediterrán, stb. elemeknek emelkedése. Amennyire érdekes és jelentős tehát klimatológiai szempontból egy alig 20 km-es távolságon belül a csapadékmennyiség ilyen gradációja, olyannyira érdekes geobotanikai szempontból ugyanezen távolságon belül eljutni a keleti sztyeppék nyugatra tolt előőrseitől a keletalpesi táj őslucosáig. Nyilvánvaló, a kettő között igen szoros, fenti összefüggés áll fenn.

A csapadékeloszlás évi menetét illetően, néhány minket érdeklő állomásra nézve, a negyvenéves átlag (1901—1940) értékeit idézem:

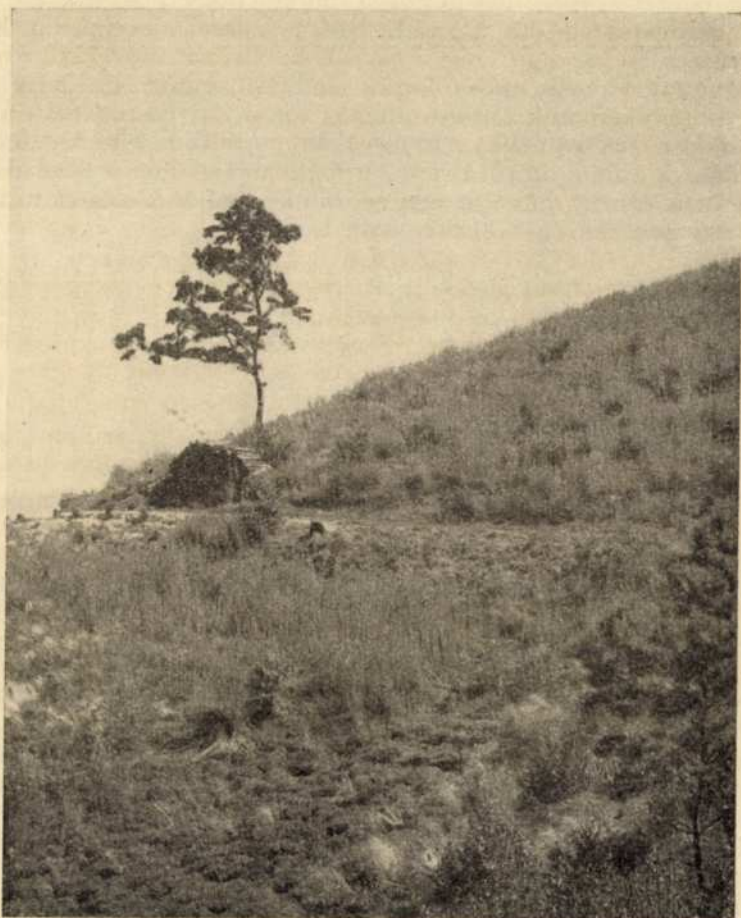
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Évi
Brennberg	42	44	51	72	92	100	122	104	94	74	62	60	917
Ágfalva	37	39	44	63	80	88	107	91	82	65	55	52	803
Sbánfalva	33	34	39	56	71	78	95	80	73	58	48	46	711
Sopron	32	33	38	54	69	75	92	78	70	56	47	45	689

Kitűnik, hogy területünkre — hasonlóan Kőszeg, Szentgotthárd és az egész Alpok aljához, szemben a mediterrán klíma erősebb befolyása alatt álló s ezért kettős esőmaximummal rendelkező Keszthely és Pécs környékével — a júliusi esőmaximum jellemző. Amennyiben Hajósy fenti adatait görbében hordjuk fel, a görbe kulminációs pontját minden esetben júliusban éri el, fel- és leszálló ágai pedig egyenletesen emelkednek, ill. süllyednek. Ez letagadhatatlanul az Alpok hegyvidékének csapadékjárására emlékeztet*, s eredményezi az alpesi elemek relatív jelentékeny számát (1,3⁰/₀). De a speciális alpi befolyás alatt álló vegetáció kialakulását nemcsak az egymaximumos esőgörbe teszi lehetővé, hanem a hónapról-hónapra, az ország többi vidékétől eltérő csapadékeloszlás is. December hónap itt pl. jóval csapadékosabb, mint a földrajzi Dunántúl nagyrészen s mint a rákövetkező hónapok, amikor is az Európa keleti felét borító hideg légtömegek nagyobb nyomása a nyugati és délnyugati, azaz alpesi és adriai esőfrontok benyomulását megakadályozza. Januárban ez a decemberhez viszonyított száraz-

* Pitten (Sopron magasságában): 30 31 38 60 71 101 114 85 81 51 42 40 746 mm. (20 éves átlagok. 1889—1900.)

ság az Alpok árnyékában még fokozottabb mértékben jelentkezik (Sopron januári csapadékösszege 13 mm-el kevesebb, mint a decemberi). Februárban a helyzet változatlan, míg március-áprilisban növekszik ugyan a csapadék mennyisége, de csak fokozatosan. Májusban meghaladja az előző hónapét, de míg csaknem az egész országban az évi összeg 10%-a hull le, az Alpok esőárnyékában fekvő nyugati határvidék ez alól kivételt képez. Júliusra megváltozik e körülmény. Országosan ugyanis a csapadék csökken, de nálunk az oceánikus levegő beáramlásával kapcsolatos hidegfrontbetörések sűrűbbé válnak s ekkor esik le Sopronban az egész évi csapadékmennyiségnek 13,3%-a! Augusztusban kisebb mértékben, de lényegében ezzel azonos jelenség játszódik le. Szeptemberben pedig még mindig az évi mennyiség 10,2%-a hull le, szemben az ország más helyein leeső 8–9%-kal. Fentiekben rámutattam már arra, hogy az októberi másodmaximum, amely a Dunántúl déli részén és a Balaton nyugati csücskében jellemző, nálunk, miként Ausztriában is, teljesen ismeretlen.

A fentiek által jellemzett, sok tekintetben egyéb területektől eltérő, de feltétlen csapadékban bővebb, eloszlásában egyenletesebb s amint még látni fogjuk, a hőmérsékleti maximummal találkozó esőmaximum által egymagában véve is kiegyenlítettebb, de humid makroklimának megfelelően válik élesen ketté Sopron környékén a noricum, ill. praenoricum a laitaicumtól ill. arabonicum-tól. A nyugati részek jellemzésére közölt csapadékadatok teszik érthetővé, hogy a legalább 700 mm évi csapadékot igénylő, magashegységi luc őshonosan leereszkedik a Brennborg-Asztalfő-i határszélen; hogy a nagy csapadék hatására, a csillám- és gneisz alapközet mállásából keletkező egyébként is savanyú erdőtalaj fokozottabb kilúgozásának következtében igen szép erdei fenyveseink diszlenek. Ha e tekintetben az északi, hidegebb és podzolos talajú tájakról származó *Pinus silvestris*-einknek nem is találjuk meg oly szép állományait, mint amilyenek az őrségi *Dicrano-Pinetum praenoricum*-ban teljeseznek ki (vítás még a Nagyfűzes-i folt), kétséget kizárólag őshonos fafaja Sopron környékének is. Előfordulása itt nem reliktum-jellegű, mint egykor a Hanságban, nem edafikus tényezőkkel magyarázható, mint a *Fekete-Blattny* által közölt elterjedési határtól keletre eső szigetszerű előfordulásai, hanem egyenesen a csapadék- és alanti hőmérsékletek összhatásából adódik. Egyáltalán a humid hatása alatt alakulnak és fejlődnek ki podzol-talajaink, melyeknek környékünkön állandó és hű kísérői az erdei fenyők. Ugyanígy kísérik ezt a területet a *Pyrola*-fajok, a *Pteridium aquilinum*, mohák közül a *Dicranum scoparium*, *Leucobryum glaucum*. A *Lycopodium clavatum* újabban szaporodó lelőhelyei (Hidegvízvölgy: Teppert-tanya; Várhelyoldal; Hétbükka alatti szurdok) is fentiek vázolásával válnak érthetővé, miként a *Goodyera repens* előfordulása is. A kiegyenlítettebb, kontinentális hatást teljesen nélkülöző területrészek egészen karakterisztikus tájképi eleme, a szinte soproni képpé szélesülő *Callunetum* is (Tacsi-árok), melynek fellépése azonban a makroklimatikus viszonyok mellett a kőzet- és talajviszonyoknak éppen úgy köszönhető. (L. alább.) A praenoricumi *Callunás*-okért nem kell messze mennünk, már a Károly-magaslat oldalán, a Daloshegyen, vagy akár a Deák-kút kőfejtőjének ormain előtűnnek. Uralja e társulást a szubatantikus jellegű *Calluna vulgaris* Hull., s mellette állandó kísérői a fekete áfonya, *Vaccinium myrtillus*, a sédbúza, *Deschampsia flexuosa*, a fehér perjeszittyó, *Luzula albida*, itt-ott néhány nyírral (*Betula pendula*), rezgőnyárral (*Populus tremula*) és erdei fenyővel (*Pinus*

Jellegzetes kép a soproni praenorikumból: Fekete áfonya (*Vaccinium myrtillim* L.) csarabbal (*Calluna vulgaris* Hill.) sédbúzával (*Deschampsia Hernosal* L.) Beauv., háttérben egy meghagyott kocsánytalan tölgygel (*Quercus petrola* Liebb.) Vajda Ernő felvétele.

silvestris pH. 3,9). — Sem az erdei fenyveseket, sem ezeket a csarabosokat, melyeket a nép tévesen erikásnak nevez, a várostól keletre már nem leljük. Növénytársulásaink ezen kiragadott példái a soproni praenoricum keleti határát s ezzel egyértelműen a nyári esőmaximumos területek határát is követi.

A csapadékos napok számát illetően csupán annak megjegyzésére szorítokozom, hogy az 140 körül mozog itt is s az ország egyéb területeinek csapadékos napjaitól az esőzés alatt lehulló bővebb csapadékmennyiség által különbözik. A *Rosenkrantz*-féle oceánitási index, amely a csapadék és a relatív nedvesség csúcértéke félszegének szorzata, valamint a hőmérsékleti és a húszszoros hőmérsékletingadozás négyzetgyöke szorzatának hányadosából adódik, sajnos, közvetlen területünkre nézve nem kiszámí-

tott. Csak hozzávetőleges tájékozódást jelent, hogy analógia alapján ezt Soprontól nyugatra 40—45, a keletre eső részekre nézve pedig 30 körüli értékekre vesszük fel.

Az éghajlati elemek másik fontos eleméről, a hőmérsékletről Sopron közvetlen környékén csak három állomás szolgáltat használható adatokat. *Bacsó* ezeknek negyvenéves (1901—1940) terminus-középtékeit adja meg. Kívánatos volna, ha pl. Brennbergbányáról és Fertőrákosról is volna hasonló adatunk, mert belőlük meggyőzőbben volna kiolvasható az alább adott néhány adatban rejlő törvényszerűség.

Sopron (Egyetem)	—0,7	0,3	5,0	9,6	14,8	17,9	20,1	19,0	15,2	9,8	4,4	0,7
Sopronbánfalva	—0,8	0,2	5,4	9,4	14,7	17,8	19,9	18,9	15,1	9,9	4,5	0,8
Kőszeg	—0,9	0,0	4,8	9,2	14,5	17,9	19,8	19,0	15,1	9,8	4,3	0,3

Az évi középhőmérsékletek C°-ban kifejezett értékei: Sopronban 9,7, Sopronbánfalván 9,6 és Kőszegen 9,5. — A hőmérsékleti görbe júliusban kulminál s összeesik a csapadékmaximummal. Ez eredményezi a kellemes nyarat s bár a sorból magasabb hőmérsékleti értékek ugranak ki, a levegő relatív páratartalmának 79%-os átlagértéke (1901—1930) a humid éghajlati vonásokat eltorzítani nem engedi.

A januári izotermák szerint kiderül, hogy januárban legenyhébb terület hazánkban a nyugati határszél és a Dunántúl déli sávja, melyet *Bacsó* rendkívül szemléletes térképen fejez ki. Ennek okát, miként a csapadék tárgyalásánál láttuk, abban kell keresnünk, hogy a hideg légtömegek nyomásával szemben nyugati és délnyugati enyhe légtömegek egyre fokozottabban törnek be az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger felől. Ugyanez áll február hónapra is, aminek eredményeként nyugati vidékünkön az enyhe tél megszokott. Hogy ennek az enyhe télnek lefolyásában az Alpok kiegyenlítő hatásának is szerepe van, nem vitás. Mégis sokkal inkább valószínűnek tartja *Réthly*, hogy ez az Adria relatív közelségének köszönhető, melynek melege az Alpok és Horvátország közötti részekben benyomulva, a Dunántúl nagyrészének téli hőmérsékletét mérsékelni tudja. Fokozottabban érvényesül ez a hatás Vas megye nyugati területén és attól délnyugatra s annál nagyobbá válik, minél inkább haladunk lefelé ebben az irányban. Ez a magyarázata annak, hogy a vasmegyei Kámonban, Iváncon, Szelesten, de legfőképpen az Ambrózy-Migazzi István által létesített nagyszerű Jeli-szálláson oly növények kiterjedt kultúráját találjuk, melyek más, a Dunántúl kontinentálisabb vidékén elfagynak. A *Rhododendron*-ok, *Azalea*-k, *Mahonia*, *Ilex* s egyéb tengernyi örökzöld soha nem képzelt káprázatos erdőt képez itt. Sopronban az a mérséklő hatás, amely fentiek tényezetét lehetővé teszi, érezhetően mérséklődik. Mégis ennek tudható be, hogy magán- és közkertjeink, első helyen az Egyetem Botanikus Kertje örökzöld anyaga is zökkenőmentesen vészeli át szabadföldi teleltetését s másutt aligha gondolhatnánk olyan *Conifera*-gyűjtemény létrehozására, amilyen itt már most is közel negyven év óta áll. Nem hagyhatom szó nélkül, hogy ez a hatás az Alpok temperáló hatásával kiegészülve keleti irányban a Rábán túl délen, s a Fertő mentén északon már erősen csökken. Élénken fejezik ezt ki az évszaki izotermák lefutásai, amelyek megközelítik több flórajárás érintkezési vonalát. Az egész évre vonatkoztatott hőmérsékleti amplitudo értékeire ugyanez vonatkozik (Sopronnál 19,2 C°, Sopronbánfalván 18,9 C°), amelyek — miként arra már *Botvay K.* is rámutatott — közel állnak az ország közismerten legeny-

Brennbergbányai részlet. Diebold K. felvétele.

hőbb éghajlatú Keszthely (19,7 C°) és Kőszeg (18,7 C°) vidékéhez. (40 éves átlagok!)

Megváltozik a helyzet márciusban, amikor már nem ez hazánk legmelegebb vidéke, hanem dél. Ekkor az átlagos hőmérséklet 5–6 C°, s bár április magasabb hőmérsékleti átlagértékkel szerepel, mint az előző hónap, országosan mégis hűvösebb. Az április és október között értékeinél csak sajnálnunk lehet, hogy nem hegyekben mért adatok eredményei, hanem a síksági részekre vonatkozathatók csupán. Nem eléggé jut ugyanis kifejezésre a hegység éghajlatának a tengerivel rokon azon vonása, hogy az említett hónapok középhőmérsékletei meghaladják az évi közepet s az október lényegesen melegebb az áprilisével. Mindez pedig ténylegesen tapasztalható Sopron esetében s ezért megszokott Sopron hegyeiben a hosszú „vénasszonyok nyara”.

A hőmérsékleti szélsőértékek átlagai az eddigieket erősítik meg. Jelentőségük abban van, hogy a kontinentalitásnak, az éghajlat szélsőséges ingadozására való hajlamának igazi fokmérői. Nos, a 33° izotermával (Sopronnál 32,7 C°) elkülönített legalacsonyabb évi maximummal rendelkező nyugati határsáv éppen úgy területünkön található, mint a legmagasabb minimummal bíró vonal futása, azaz Sopron környéke a legkisebb szélsőérték-ingást felmutató sávba esik s amennyiben kontinentalitás szerint rangsoroljuk helységeinket, az ország legkontinentálisabb helyével (Bihar megye 34%) szemben vidékünket a legkiegyenlítettebb hatást mutató 24%-os kontinentalitási index jellemzi. Ez kifejezésre jut a kontinentalitás

flóraelemek számarányában is, mely 2—3%. Ennek litaicum-ra kapott 8,6%-a sajátos mikroklimáján kívül geológiai okokkal magyarázható s csak itt találhatunk olyan elemeket, amelyek az Alföld buckáin és a Középhegység déli lejtőin díszlenek. (*Stipa pennata*, *Festuca sulcata*, *F. pseudovina*, *Veratrum nigrum*, *Allium senescens*, *Erysimum diffusum*, *Alyssum alyssoides*, *Potentilla arenaria*, *Euphorbia sequieriana*, *Inula hirta*, stb.)

Éghajlatunk további hőmérsékleti viszonyainak jellemzésére mutatnak a fagyos, téli, zord, nyári, hőség, és forró napok statisztikus értékei is. Sopronban a fagyos napok ($t_{\min} \leq 0,0 \text{ C}^\circ$) száma 90; téli napok ($t_{\max} \leq 0,0 \text{ C}^\circ$) száma 24,6; zord napok ($t_{\min} \leq -10,0 \text{ C}^\circ$) száma 8,4; nyári napok ($t_{\max} \geq 25 \text{ C}^\circ$) száma 54,8; hőség napok ($t_{\max} \geq 30 \text{ C}^\circ$) száma 7,7; forró napok ($t_{\max} \geq 35 \text{ C}^\circ$) száma 0,2. (Botvay K.) A szélsőségek tehát mérsékeltlen fordulnak elő, s ezen éghajlati elem esetében éppen olyan mérséklettel találkozunk, mint egyéb éghajlati elemek esetén. A borultság például 30 éves átlag szerint 68%, 157,2 borult nappal, a napfénytartam pedig Sopronban 1734 óra. Mint fentebb rámutattam, ez az ország belseje felé nő és Alföldünkön már az átlag 2000—2050 órát éri el.

Végül a másutt hűvösebb tavaszi és őszi időszak enyhébb hőmérsékleti viszonyai nálunk az Alpok keleti lejtőjén átbukó, meleg, száraz főhnyelgű széllel is vonatkozásba hozhatók, amely a Bécsi-medencében tolibe s gyakran 10 C° fokkal melegebb viszonyokat eredményez.

Éghajlati viszonyaink mellett igen nagy szerepet játszik flóránk kialakulásában és az egyes flóraelemek megjelenésében területünk közettani felépítése is. A Vendel Miklós által szerkesztett kitűnő geológiai térkép első rápillantásra elárulja, hogy ott, ahol a növényföldrajzi határt pontosan, a klimatológiát pedig megközelítőleg megvontuk, geológiai határ is van. Sőt! Kárpáti Zoltán, vidékünk legélesebb szemű kutatója már másfél évtizeddel ezelőtt megfogalmazta, hogy az éles növényföldrajzi határ „elsősorban a geológiai viszonyokban, a talaj összetételében keresendő”. Állításának ezen kiemelése arra vonatkozik, amelyet magam is hangsúlyozni vagyok kénytelen, t. i. ez a határ sokkal élesebb litaicum és a praenoricum, mint a praenoricum és a noricum között s ennél fogva a geológiai tényezők feltűnőbb alakító tényezők az első esetben, mint utóbbiban, ahol a keletalpesi táj létrejöttét nem annyira az egymásba jelentéktelen különbségekkel áthaladó kőzetféleségek, mint inkább a klimatikus viszonyok sajátos jelentkezése és az Alpok földrajzi közelsége hívta életre.

A lajtai táj főként lajtamészkből áll, de igen nagy mértékben foglal magában szarmata-rétegeket, sőt homok- és lősz-területeket is. A lajtamészkbő sajátos megjelenési formáival találkozunk a fertőrákosi kőfejtő környékén és a Szárhalmi-erdő számos pontján. Morfológiailag közelebb áll a morzsálódó dolomithoz, mint a mészkőhöz s mintha geobotanikai megfigyeléseink is ennek a geomorfológiai véleménynek adnának igazat. Mindenesetre a lajta- és szarmatamészkbő egyaránt megegyeznek magas CaCO₃ tartalomban, bázikus kémhatásban s jellemző hidrológiai tulajdonságaikban egymással. Éppen ezért egységes és jellemző az a kép, amely itt várja a szemlélőt. Ahol nem erdő telepedett meg, ott a Magyar Középhegység dunántúli szárnyának jellegzetes kopártársulásai találtak otthont vagy reliktum lappoltok díszlenek. A földes kopáron a *Caricetum humilis* és *Festucetum sulcatae* legnyugatabbra tolt őrhelyei foglalnak helyet, név-

Brennbergbányai részlet. Diebold K. felvétele.

adó fajaikon kívül a mézskedvelő és pontusi *Iris pumila*-val, pontus-balkáni *Pulsatilla grandis*-szal, Középeurópa napos lejtőinek *Pulsatilla nigricans*-szával, a kontinentális *Adonis vernalis*-szal, az ugyancsak kontinentális puszták képét idéző árvalányhajjal, *Stipa pennata*-val, ritkán (Caricetum-ban!) a *Biscutella laevigata*-val s egy grafitszagú májmohával, a *Grimaldia fragrans*-szal. Cserjéseiben a csepleszmedgy, *Prunus fruticosa* uralkodik, a molyhostölgyesekben pedig egész sereg kifejezetten mézsigényes vagy mézskedvelő, rendszerint xerofita és flóraelem szerint mediterrán, pontus-mediterrán, pontusi, kontinentális vagy balkáni elem üti fel tanyáját.

Ilyenek a nevezetesebbek vagy tömegesen előfordulóbbak közül a mediterrán *Quercus pubescens*, *Quercus cerris*, *Rhamnus saxatilis*, *Viburnum lantana*, *Euphorbia verrucosa*, *Sorbus domestica*, *Coronilla coronata*, *Ononis pusilla*, *Trinia glauca*, *Geranium pyrenaicum*, *Lithospermum purpureo-coeruleum*, *Teucrium chamaedrys*, *Gloublaria elongata*, *Reseda phyteuma*, *Minuartia fastigiata*, *Allium carinatum*, *Allium flavum*, *Melica ciliata*, *Sclerochloa dura*, etc. etc. elemek, melyeknek itt nem közölhető hosszú sorát a kontinentális *Adonis vernalis*, *Stipa pennata*, *Veratrum nigrum*, *Lathyrus pannonicus* ssp. *collinus*, a kontinentális jellegű, de eurázsiai flóraelemnek számító rendkívül ritka *Cypripedium calceolus*, a balkáni *Mercurialis ovata*, balkánkárpati *Waldsteinia geoides*, középeurópai, de nyugati mész- és dolomitterületeken megjelenő *Leontodon incanus*, pontus-pannóniai *Cirsium pannonicum*, mediterrán *Carex micheli* s a

középeurópai (alpin-mediterrán) *Bupthalmum salicifolium* egészítenek ki. Nem célozom ezt a fajlistát folytatni. Az elmondottak meggyőzőek arra nézve, hogy az itt uralkodó környezeti (éghajlati és geológiai) viszonyok sajátosan kedveznek a hagymásoknak, a xerofil fáknek, cserjéknek és fél-cserjéknek, helyzet adnak nyugati szomszédságában a kelet lakóinak és délnek. Meggyőzőnek arról, hogy a mediterrán elemek 13%-os jelentkezésével nyugodtan beszélhetünk mediterrán szigetről. Erre már *Csapody Vera* 1932-ben felhívta térképeivel a figyelmet, amikor kimutatta, hogy a mediterrán elemeknek 0%-os értékei a többi flóraelemhez viszonyítva a Dunántúlon a legmagasabbak: a Balatonfelvidéken (18,4%), a Magyar Középhegység dunántúli szárnyán (17,2%), Mecsekben (16,6%), Tolna-Fehér megyében (16,3%). Kis-Alföldön, beleértve a jelen tárgyalásunkban szereplő lajtai tájat is (16,2%), végül Somogy megye következt (16,0%) és a sort a szoros értelemben vett nyugati határszél (15,6%) zárta be. Értékei lényegesen alacsonyabbra szállanak mai flóraelem-értékeléseink értelmében, mégis megállapítható, hogy hazánkban a Mecsek és déli síkja, azután a Balatonfelvidék és a Soprontól keletre eső lajtatum leggazdagabbak mediterrán elemekben. Irodalmilag újabban ez *Soó—Jávorka* kézikönyvében nyert igazolást, ahol az elterjedési adatok kapcsán minduntalan utalásokat találunk Sopron, Keszthely és a Mecsek közös növényelőfordulásaira. Az elmondottakat, s ezen belül a soproni mediterrán flóraszívetet állatföldrajzi oldalról *Szilády Zoltán* fejtegetései támogatják.

A várostól nyugatra és délnyugatra sehol sincs mészkő. Uralkodnak a kristályos palák (muskovit-gneisz, leukofillit, szericit-klorofillit és diszténes csillámkvarcit), a soproni hegység peremén a kavicsos törmelék-kúpok és nagyjából a noricum területén a brennbergi rétegek. Ezeken a kőzetfélésegeken képződő talaj jobbik esetben barna erdőtalaj, legtöbbször azonban podzol. Talajreakcióink ennek megfelelően gyengébben vagy erősebben savanyúak s a vegetáció is acidofil. Kivételek természetesen, bár elvétve, akadnak. A mészkedvelő *Anemone silvestris*, *Gentiana ciliata*-val és *Carex micheli*-vel előjön az Erdei malom felett gneiszen (Kárpáti), a mészkedvelő *Anthericum ramosum* jelentkezik a praenoricum több helyén, stb. Ezek azonban ritka csemegéi a botanikusnak, de éppen kivételes voltak miatt nem általánosíthatók. A *Cyclamen europaeum* előfordulása, ellentétben a külföldi munkák állításaival, melyek mészkedvelőnek mondják, nálunk kifejezetten a savanyú területekre korlátozódik és véletlenül sem találjuk meg a lajtatumban. Az említett kőzetfélésegeken létrejött talajok kedvező tenyészfeltételeket biztosítanak az éghajlatilag is megfelelően ellátott gesztenyéseinknek (*Castanetum*). Ugyanígy éghajlati viszonyok mellett talaj- és kőzetviszonyaink alakították ki másik két igen fontos növénytársulásunkat is, a *Callunetum*-okat, és az erdei fenyveseket, (*Pinetum*). Savanyú tölgyeseink még eddig kéllőleg nem ismert típusai (*Vaccinium*-os, *Deschampsia*-s, *Luzula*-s, stb.) is itt találják meg életfeltételeiket. Ezen társulásokon belül, de ezeken kívül is, egészen számottevő a savanyú termőhelyet jelzők száma. A legközönségesebb fajokról (*Vaccinium*, *Calluna*, *Luzula albida*, *Veronica officinalis*, etc.) nem beszélve, egyenesen mészkerülők a nyershumuszkedvelő *Dryopteris spinulosa*, az alhavasi *Struthiopteris filicastrum*, (Hidegvízvölgy), *Polystichum lobatum*, *Asplenium septentrionale* (Brennbergi völgy: Fehér híd), erdei fenyvesek kísérőjeként a *Galium scabrum*, a hidegvízvölgyi *Equisetum silvaticum*, az alpesi *Cirsium erisithales*, *Arnica montana*, *Alchemilla glabra* ssp. *alpestris*, *Senecio capitatus* ssp. *aurantiacus*, *Senecio rupester*, *Lycopodium*

Brennbergbányai részlet. Diebold K. felvétele.

clavatum, *Pirola secunda*, *rotundifolia*, *minor*, és újabban Asztalfőn a *Pirola uniflora*. (1955.) Elmondottak nem törekszenek teljességre, csupán a legérdekesebbeken keresztül óhajtottam részint karakterizálni, részint igazolni fenti állításaimat.

A tanulságot, amely értekezésemből leszűrhető, gyakorlatilag kíváncsi megfogalmazni. Ez a megfogalmazás szól első helyen erdeink művelőinek és telepítőinek, a helyes fafaj-megválasztás, a természetvédelem és mértéktartó állománykezelés vonatkozásában. Telepítőinknek alapvető principiuma kell legyen az őshonos fafajok mellett törni pálcát. Pl. amikor helyesen foglalkozunk a noricumban és a praenoricumban lucosítással, legmervebben vissza kell utasítanunk az ilyen irányú próbálkozásokat a laitaicumban, a szárhalmi erdő molyhostölgyeseinek közelében. Jobban fel kell karolnunk az erdei fenyő kultúráit savanyú területeinken, a laitaicumban pedig vele szemben sokkal inkább a balkáni eredetű szubmediterrán és melegigényes fekete fenyőt (*Pinus nigra*) tartjuk indokoltnak. A *Pinus nigra* hozzánk egészen közel, Burgenlandban, Kismarton felett, a Lajta-hegység déli végén éri el őshonos termőhelyének legészakkeletibb pontját s igen jó növekedést nyújt azokon a területeken, amelyeket a laitaicum kopár területeinek fent említett karakternövényei kísérnek. Természetesen őshonos fafajaink ápolása és kultúrája nem zárja ki a megfelelően alkalmazott és választott exoták telepítési kísérleteit sem. Javaslatot mernék tenni erdőtelepítőinknek az ugyancsak déli származású, de feltétlen kiegyenlített klímát igénylő mézskerülő tengeri fenyőre, *Pinus pinaster*-re nézve, mert tőlünk délebbre, kedvezőtlenebb talajviszonyok ellenére is, kedvező tapasztalatokkal rendelkezünk. Vörösfenyőnknek főleg a határhoz közeleső részein nagyobb jövőt jósolunk, hiszen itt már

autochton előfordulásának határán járunk. Sajnos, nem állítható ez a jege-nyefenyőről (*Abies alba*), amelynek telepítése különösen a várhelyi állományok növénykörtani vizsgálatai alapján ellenezhető. Ennyit a fenyőről. Lombfáinkat nem óhajtom sorra venni. Csupán néhány megjegyzés: Bár elsőrendű célja Szárhalmi erdők Querceto-Cotinetumainak (nem tipikusak) a talajvédelem s csak másodsorban a fatömegprodukció, állományátalakításuk elkerülhetetlennek látszik. Középhegységi viszonylatban sokkal rosszabb termőhelyeken megnyugtatóbb növekedési és állományviszonyokat találunk. Elkövetkezendő állományátalakításokhoz az erdészgeobotanikus a *Quercus pubescens* mérsékelt meghagyása mellett főként *Quercus petraea*-t, kis mértékben *Qu. cerris*-t, mezei juhart (*Acer campestre*) és hársakat (*Tilia*) ajánl. Az ezüst vagy magyar hárs (*Tilia argentea*) itteni meghonosítása nyitott kérdés, mert areájától messze esünk s ha a csapadék elegendő is, kérdés a megfelelő melegmennyiség biztosítása. Mindenestre kísérletezni kellene véle. Minthogy a feketefenyő idegen lomboserdős tájunkon, csak csoportosan, kisebb állományokat alakítva ajánljuk. A praenoricumi gyertyános-tölgyesek (*Querceto-Carpinetum*) zónális társulások, miként a noricum magasabb helyein azzá lép elő a bükk is (*Fagetum*). Itt ezeknek biztosítunk helyet. Savanyú, mészkerülő tölgyeseink állományviszonyai, elegyítése, telepítése és népgazdaságunk követelményeit fokozottabban kielégítő termelékenysége megoldandó feladataink közé tartozik. Tudatában vagyunk annak, hogy nagymúltú soproni erdőművelésünk az elmondottakat sokkal régebben magáévá tette, semmint azok megfogalmazást nyertek volna. Mégis meggyőződésem, hogy amennyiben eddiginél mélyrehatóbb növényföldrajzi ismeretekkel, s mi még ennél is fontosabb, a geobotanica tanításaihoz való szenvedélyes ragaszkodással nézünk bele más termőhelyi tényezők gondos elemzése és koordinálása mellett erdeink sorsába, az eredmény nem fog elmaradni.

A mezőgazdász számára flóraelemzési fejtegetéseinkből sok egyéb mellett következtethető, hogy rendelkezésre álló szántóföldjeink minden termény megtermelésére alkalmasak. A tavaszi árpa, korán érő kukorica, őszi rozs, őszi búza, burgonya kitűnően tenyészik.

A szőlőművelő bár a jó bor megtermeléséhez szükséges napfénytartam alacsonyabb értéke folytán Sopronban nem számolhat sok fényvel, *Botvay K.* szerint azonban a közelben fekvő Fertő hatalmas víztükreinek fényvisszaverése olyan diffúz sugárzást idézhet elő, mely kompenzálja a rövidebb sugárzástartamot s ezért a bor mégis kellemes zamatú lesz. Ehhez járul az a — *Botvay K.* közelítő számításai szerint — 3006 C° hőösszeg, amely bár az utolsó két esztendőben lényegesen alacsonyabbra szállt, elég alapot szolgáltatott arra, hogy megismételhessük a soproni születésű és Bázelen tanuló *Komáromy János*nak 1715-ben, a világirodalomban először megénekelt soproni bor dicséretéről szóló „Dissertatio physico-medica inauguralis de vino soproniensi” című értekezésének magasztaló sorait.

A szőlő elterjedési határával nagyjából összevág a szelíd gesztenye elterjedése. Sopronnak egykor is, ma is díszei. Sajnos, haldokló díszei. Pedig egyetlen ellenségétől, a késői (májusi) fagytól sem kell túlzottan tartani kiegyenlített klímánkban. Gyümölcstermelőinknek és löver-tulajdonosainknak elsőrendű érdeke gátat vetni pusztulásuknak.

Felhasznált irodalom:

- Bacsó Nándor*: A hőmérséklet eloszlása Magyarországon. 1901—1930. Meteorológiai és Földmágnassági Intézet Kiadv. Magyarország éghajlata sor. 5. sz. Budapest, 1948.
- Bacsó Nándor*: A hőmérséklet szélső értékei Magyarországon. 1901—1950. Országos Meteorológiai Int. Kiadv. Magyaror. éghajlata sor. 8. sz. Bpest, 1952.
- Botvay Károly*: Adatok Sopron éghajlati vonásaihoz különös tekintettel a növénytermesztésre. 1955. II. 17-én elhangzott előadás jegyzete.
- Botvay Károly*: Adatok a tavak és folyók parti környezetének éghajlatához. Időjárás. 1952. 5—6. sz. 131—144. p.
- Borbás Vince*: Vas vármegye növénygeográfiai viszonyai (Geographia plantarum comitatus Castriferrei. (Magyarország Vármegyéi és Városai sorozat.) Vas megye. 1897. Budapest.
- Csapody Vera*: Mediterrán elemek a magyar flórában. Doktori értekezés. Bpest, 1932.
- Csapody Vera*: A cserkészek növénygyűjtő napjának eredményei. Bot. Közl. XXXIII. köt. (1953.) 1—6. sz. 195—197. o.
- Csapody István*: Kiegészítő adatok Sopron flórájának ismeretéhez. Erdészeti Kísérletek. 1949.
- Csapody István*: Sopron és Sopron megye a magyar botanika történetének tükrében. Erdőmérnöki Kar Évkönyve. Sopron, 1950. Tom: I. Fasc: 1. 257—298. p.
- Csapody István*: Új növényelőfordulások Sopron környékén és Baranyában. Erdőmérnöki Főiskola Évkönyve. Sopron, 1953, 17—21. p.
- Csapody István*: Keszthelykörtényeki kopárok fásítása. Kézirat. 1953.
- Fekete—Blattny*: Az erdészeti jelentőségű fák és cserjék a magyar állam területén. Selmechánya. 1913.
- Gáyer Gyula*: Vas megye fejlődéstörténeti növényföldrajza és a praenorikumi flórasáv. Szombathely, 1926. Vas vármegye. Muz. Évk. I. k.
- Gombocz Endre*: Sopron vármegye növényföldrajza és flórája. 1906.
- Hajósy Ferenc*: Magyarország csapadékviszonyai. 1901—1940. Orsz. Met. Int. Kiadv. Magyarország éghajlata sor. 6. sz. Budapest, 1952.
- Horváth Adolf*: A Mecsek-hegység és déli síkjának növényzete. Pécs. 1942.
- Jávorka Sándor*: Magyar Flóra. Flora Hungarica. 1924—25.
- Jávorka Sándor*: Magyarország növényvilága. In: Viruló természet. Budapest, 1948. 118—132. p.
- Jávorka Sándor*: A magyar praenorikum. Kézirat.
- Jávorka Sándor*: Növényföldrajz az erdészet szolgálatában. Az Erdő. Tom.: I. No: 1. 3—9. p. 1952.
- Jávorka Sándor*: A szovjet mezővédő fásítási terv geobotanikai vonatkozásai. MTA Biol. Oszt. Közl. I. köt. 1. sz. Budapest, 1952.
- Kárpáti Zoltán*: Adatok Sopron vármegye flórájához. Beiträge zur Flora des Komitates Sopron. Annales Sabariensis: Folia Musealii. I. 1932. 4—7. p.
- Kárpáti Zoltán*: Újabb adatok Sopron megye flórájához. Magy. Bot. Lapok. XXXII. (1933) 1/6. sz. 105—106. p.
- Kárpáti Zoltán*: Újabb adatok Sopron flórájához. II. Folia Sabariensis. Vasi Szemle. I. évf. 2. sz. 1934. 174—178. p.
- Kárpáti Zoltán*: Gáyer Gyula adatai Sopron megye flórájához. Vasi Szemle. II. évf. 3. sz. 1935. 163—165. p.
- Kárpáti Zoltán*: Adatok Magyarország flórájához. Bot. Közl. 1935. XXXII. köt. 1—6. p.
- Kárpáti Zoltán*: Erdekes és újabb növényelőfordulások Sopron környékén. I. Soproni Szemle. 1938. 1—2. sz. — II. U. o. 1941. V. évf. 3. sz. — III. Erdészeti Kísérletek 1949.

- Kárpáti Zoltán*: Újabb adatok Magyarország flórájának ismeretéhez. Bpesti Tudegy. Biol. Int. Évk. Tom: I. Fasc: 1, Bp. 1950. 43—47. p.
- Kárpáti Zoltán*: Kiegészítés Soó—Jávorka: „A magyar növényvilág kézikönyve” c. munkához. Bot. Közl. XLV. köt. (1954.) 1—2. sz. 71—76. p.
- Kulin István*: Útmutatás éghajlati feldolgozásokra a tervgazdálkodás érdekében. Budapest. 1952.
- Máthé Imre*: Magyarország növényzetének flóraelemei. Acta Geobotanica Hungarica. Tom. III. (1940.) 116—148. p. — Tom. IV. (1941.) 81—108. p.
- Polgár Sándor*: Győrmegeye flórája. Flora Comitatus Jaurinensis. Bot. Közl. XXXVIII. (1941.) 5—6. f.
- Réthy A.—Rapaics R.*: Melyik hazánk legenyhébb éghajlatú vidéke? Felelet. Term. Tud. Közl. 1932. 351—352. p.
- Róna Zsigmond*: Éghajlattan. II. Magyarország éghajlata. Budapest, 1909.
- Soó Rezső*: Analyse der Flora des hist. Ungarns. Magy. Biol. Int. Munk. VI. k. 1933. 173—194. p.
- Soó Rezső*: Vasvármegye szociológiai és florisztikai növényföldrajzához. Vasi Szemle. I. évf. 1. sz. 105—134. p.
- Soó Rezső*: Növényoszvetkezetek Sopron környékéről. Pflanzengesellschaften aus der Umgebung von Sopron. Acta Geobotanica Hungarica. IV. k. 1941.
- Soó Rezső—Jávorka Sándor*: A magyar növényvilág kézikönyve. Budapest, 1951.
- Szilády Zoltán*: Mediterrán állatszigeetek. Pótf. Term. Tud. Közl. 1939. LXV. köt. 27—29. p.
- Vendl (Vendel) Miklós*: Die Geologie der Umgebung von Sopron. I. Teil. Die kristallinen Schiefer. M. kir. Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola bányászati és kohászati oszt. közl. Sopron.
- Vendl (Vendel) Miklós*: Sopron környékének geológiája. Erdészeti Kísérletek. XXXII. évf. (190.) 1. sz. 1—74. p. — és 2. sz. 267—353. p. Térképpel!

Sopronbánfalva: Magdolna-templom.
Csatnai E. felvétele.

Adatok a pannoniai civitasok területének és etnikumának kérdéséhez

Írta: Sági Károly

I. e. 11 körül Róma uralma alá került a Kárpátmedence dunántúli és Dráva—Száva közti része. A meghódított részeket Pannonia néven, új tartományként csatolták a birodalomhoz. Több kisebb-nagyobb önálló törzs élt ezen a területen. A Róma által leigázott törzsek elvesztették ugyan politikai önállóságukat, magát a törzsi szervezetet azonban a hódítók is megtartották és arra építették fel az Alpok és a Duna-vidék többi tartományához hasonlóan az új tartomány, Pannonia közigazgatását is¹. A római hódítás után, a közigazgatási egységként kezelt törzseknek civitas lett a nevük².

Az alábbiak során az egyes pannoniai civitasok határait kíséreljük meg megrajzolni, ott, ahol erre lehetőség kínálkozik. Ennél a munkánál az eddigi gyakorlattól eltérően a történeti és felirattani adatok mellett a római császárkor temetkezési szokásainak mondanivalóit is figyelembe vesszük. A temetkezési szokások vizsgálata ugyanis lehetővé teszi bizonyos népi csoportok szétválasztását, ami sok esetben megkönnyíti a törzs, vagyis a későbbi civitas határainak megrajzolását. A törzs és civitas fogalma, mint említettük, azonos lett a császárkorban.

A temetkezési szokásokat ősi, vallási képzetekkel és a túlvilághittel is összefüggő gondolat hozza létre. Minél régebbi időre megyünk vissza, a temetkezési szokások között meghúzódó vallásos elképzelések annál eleveőbb erővel hatnak, ennek megfelelően annál jobban ragaszkodnak azokhoz. Így aztán az egyidejű és azonos temetkezési szokások térképezése nyomán egy-egy népi egység letelepedési területét is megkapjuk.

Ez a felismerés azért fontos, mert a pannoniai törzseket a leletanyag alapján szinte lehetetlen ma még elkülöníteni egymástól. A mai Franciaország területéről i. e. 350 körül a Kárpátmedence területére ért hódító kelta törzsek ízlése és formakincse annyira egyöntetű leletanyagot eredményez, hogy a különböző törzsek anyagi kultúrája eltűnik az egységes kelta stílus takarója alatt³. A római foglalás után a római kultúra festi át a leletanyagot és ez az egyöntetűség nehezíti meg a sajátos helyi csoportok felismerését.

A római foglalás előtti törzseknél a pénz a kereskedelem segédeszköze csupán, felségjogi szerepe nem volt. Ez az oka aztán annak, hogy a római foglalás előtti pénzverés és pénzleletek alapján a későbbi civitasok alapjául szolgáló törzsi határokat nem lehetett még megállapítani⁴.

A törzsi határok megállapításánál a római császárkori feliratos anyag sem minden esetben ad használható eredményeket, hiszen a kelta foglalat túlélte koravaskori népesség, az illirek és a hódító kelták személynév anyaga néha még egy családon belül is előfordulhat⁵.

A temetkezési szokások közül a kutatás mai állása mellett csupán a halomsíros (tumulus) és a kocsitemetkezések mondanivalóit vehetjük figyelembe. Az előbbi temetkezési módnál az elégetett halott hamvai főle hatalmas földhányást, tumulust hordtak össze, az utóbbinál kocsit és lovakat is temettek el a halottal, hogy a vélt távoli túlvilágra vezető utat minél nagyobb kényelemben tehesse meg az elhunyt. A számtalan többi temetkezési szokás részletes összegyűjtése és vizsgálata természetesen finomítani fogja az alább vázolt képet, amelyet első ilyen irányú kezdeményezésnek szántunk csupán.

A pannoniai császárkori halomsíros temetkezések összefoglalása megtörtént⁶, azonban a temetkezési szokást gyakorló népcsoport, vagyis etnikum meghatározása nyitott kérdés maradt. Az alábbiakban ezzel kell tehát elsősorban foglalkoznunk.

A kérdés megállapításánál Hunyady Ilona meglátásából kell kiindulnunk, aki szerint a Kárpátmedencében egyedül a kustánfalvi XI. számú tumulus származik a késői vaskorból. Ennek a tumulusnak az anyaga azonban szkita hatást mutat szerinte⁷. A kárpátmedencei kelta tumulusok hiányára egyébként a kérdéssel foglalkozók közül többen utaltak már⁸. Ez a hiány világosan mutatja, hogy a hódító keltáknak nincs köztük a tumulus-temetkezéshez. Jól aláhúzza ezt H. Koethenek az a megállapítása, hogy azon a területen, ahol a késői vaskorban a kelta istenek tisztelete az uralkodó, ott császárkori tumulussal sem találkozunk⁹. Teljesen jogos tehát az a feltevés, hogy a tumulustemetkezés hátterében a kelták által meghódított koravaskori illir népességet kell keresnünk¹⁰.

Más helyen utaltunk már arra, hogy a kocsitemetkezést is az illirek temetkezési szokásai közé kell sorolnunk¹¹. Utalunk arra is, hogy a császárkori sírköveken gyakran szereplő kocsiutazás képe szorosan összefügg a kocsitemetkezés gondolkörével. A túlvilági kocsiutazás képével díszített sírkövek elterjedése is illir etnikumra mutat¹².

A kocsitemetkezés, a túlvilági kocsiutazás képével díszített sírkövek és a császárkori halomsíros (tumulus) temetkezések elterjedése alapján meg lehet tehát állapítani, hogy Pannonia melyik részében vészelték át a kelták hódítását nagyobb tömegű illir népcsoportok és érték meg a római foglalat. Az említett temetkezési szokások alapján Pannonia és Noricum (mai Ausztria) határvidékén és a Duna jobb partján tételezhetünk fel nagyobb illir tömböket a római foglalat korában, valamint az azt követő időkben.

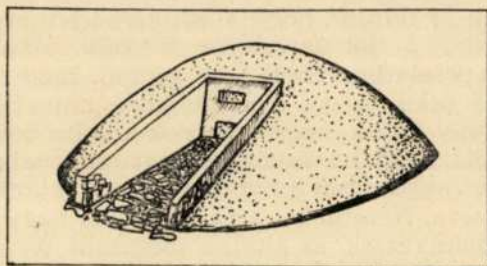
Nyugatpannonia északi részének tumulus temetkezései és kocsijelletes sírkövei az illir carnokkal¹³ vannak kapcsolatban. Carnuntum, a mai Deutschaltenburg császárkori neve is arra utal, hogy ez a törzs egész a Dunáig lakta valaha ezt a vidéket¹⁴. A carnokat a kelta vándorlás szaggatta szét¹⁵ és a Fertő tó körül élő töredékeiket a kelta bojok igázták le utoljára a késői vaskor folyamán. Bár politikai önállóságuk megszűnt, koracsászárkori létüket nemcsak a már említett illir temetkezési szokások igazolják, hanem egy sajátos kapcsolótű forma is, amely a Fertő vidék mellett még a Duna jobb partján is jelentkezik az ugyancsak illir eraviscusoknál¹⁶. A Fertő tó környéki carnokról egyébként a latin források is

tudnak és megemlítik, hogy az erdélyi dákok által tönkrevért boj állam területén, a deserta Boiorumon a bojokkal együtt lagnak¹⁷.

A Fertő tó vidéke császárkori lakossága népi összetevői közé kell még sorolnunk a kelta bojok, az illir carnok mellett egy germán csoportot is. Menghin mutatott rá, hogy Alsó-Ausztria keleti felének tumulusaiban erős germán hatást mutat a leletanyag.¹⁸ A bernsteini, grosshöfleini, katzelsdorfi és mannersdorfi¹⁹ tumulusokhoz kell még számítanunk azt az oberkohlstätteni tumulust is, amelyből egy germán nevet feltüntető sírkő került elő²⁰.

Samuca Respecta és a germán Vannius említett sírköve úgynevezett „titulus”, amely valamilyen falazatba volt egykor beépítve²¹. Az oberkohlstätteni tumulus sírkövének leletkörülményeiről Lipp Vilmostól értesülünk, aki a következőket írja: „a termésköből rakott kamra fölött” került az elő²². A sírkő a földhalom középpontjában épített sírkamrával volt itt tehát összefüggésben, ami csak folyosós tumulus esetében képzelhető el. Nyitott folyosó vezetett ennél a halom típusnál a tumulus középpontjában álló kamrához, hogy a kamrába többször is temetkezhessenek a halom földjének megbontása nélkül²³. A megfigyelt példáknál azt látjuk, hogy a folyosó falai a halom szelétől egyenletesen emelkednek a kamráig²⁴. Ilyen falak vezethettek tehát az oberkohlstätteni halom kamrájához is. A kamrát egyébként ez esetben is olyan vaspántos faajtó zárhatta el a folyosótól, mint amilyent az egyik au-am-kraking tumulusból is ismerünk.²⁴ Hogy a halom földje a nyitott folyosóba ne tudjon hullani, a kamra ajtóval áttört homlokfala és a folyosó falai is magasabbak lehettek a halom földjénél. A sírkő maga a sírkamra ajtaja fölé a folyosó felől lehetett befalazva.

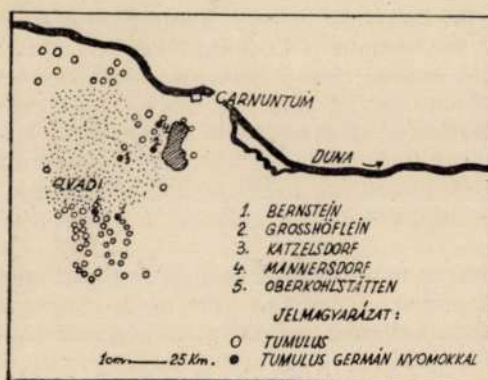
A fentiek alapján rekonstruált oberkohlstätteni tumulus képét az 1. számú képen mutatjuk be.

1. kép.

Az oberkohlstätteni tumulus sírkövén szereplő germán név (Vannius) azt mutatja, hogy a fentebb említett tumulusok leletanyagában szereplő germán jelleg nem az anyagi kultúra pusztá átvételét jelenti csupán, hanem a germán etnikum tényleges bekapcsolódását is bizonyítja.

Mint a 2. számú képen látjuk, a Lajta hegység területén és ettől dél-nyugatra van egy-egy tumulus csoport, vagyis illir etnikum. A két csoport nem függ össze egymással, a kettő közt a tumulustemetkezések szempontjából üres területet találunk. Nagyon érdekes, hogy éppen ezzel az üres területtel északról és délről érintkező tumulusokban jelentkeznek a germán nyomok, mint a 2. számú képen is látjuk.

2. kép.

A tumulusok germán jellegű emlékanyagával kapcsolatban O. Menghin a Vanniusszal letelepített germánokra gondol²⁶. Ugyanerre a területre teszi L. Franz is Vannius germánjait²⁷. Ezt a feltevést Cassus és Strubilo már korábban ismert²⁸ sírköve alapján R. Egger is valószínűnek tartja²⁹.

Tudrus, Ariomanus libertusának sírköve alapján a két említett tumulus csoport közé ékelt germánság nyugati határára nem következtethetünk, mivel a germán Tudrus rabszolgakereskedelem révén bekerült ember is lehetett, nem biztos tehát, hogy a Vannius féle csoport tagjai közé sorolandó³⁰. Feltehető azonban, hogy a Bécsi Medence termékeny, sík része is a Vannius-féle csoport telephelye lett.

Már A. Barbnak is feltűnt, hogy a császárkori tumulusok a hegy- és dombvidékeken, tehát a földművelésre kevésbé alkalmas területeken található. Ezzel kapcsolatban Barb arra gondol, hogy a hódító rómaiak szorították vissza az őslakosságot a nehezebben művelhető területekre³¹. A magunk részéről úgy látjuk, hogy a carnok a kelta betöréskor elvesztett politikai önállóságukkal együtt mezőgazdasági területeiket is elvesztették és már ebben a korai időszakban a nehezebben művelhető hegy- és dombvidékre szorultak vissza. Nézetünket arra alapítjuk, hogy a boj állam pusztulása után a síkvidéki részek, az általuk megszállt területek néptelenedtek el annyira, hogy összefüggő tömbben lehetett itt az elűzött Vannius quad király és párthíveit letelepíteni. A quadok betelepítése semmiesetre sem történhetett volna meg erre a területre akkor, ha a római telepések nyomták volna vissza a carnokat a hegyek közé, hiszen ekkor a római telepések akadályozták volna a germán betelepítést.

Ez a betelepített germán réteg vágta aztán ketté a Lajta hegység és a Soproni hegyek carn lakóinak kulturális kapcsolatait. Ez az alábbiakkal bizonyítható:

A túlvilági kocsiutazás képével díszített sírkövek nyugati elterjedési területe a Lajta hegység területére esik³². Ennek a területnek a sírkövei nem függenek össze a közeli limes táborok sírköveivel, hanem galliai minták hatnak itt³³. Galliában gyakori a kocsiabrázolás³⁴, tehát a Lajta hegység kocsijelenetes sírköveit is galliai hatással magyarázhatjuk.

A két carn etnikai csoport közé ékelt germán sziget tette aztán lehe-

tetlenné a két azonos népcsoport közös kulturális fejlődését. A Soproni hegység illirjei Scarabantián (Sopron) és Savarián (Szombathely) keresztül dél felől jövő kultúrhatás területére estek és annak megfelelően fejlődtek is. Ezt még az is elősegíthette, hogy a nyelvi kapcsolat erős hatást jelentett a Sopron környéki és a póvidéki illirek között.³⁵

A Lajta hegység jól megfigyelhető példája, ahol a népi kontinuitás a koravaskorig vezethető vissza, mutatja, hogy az időbeli előzmény nélkül jelentkező pannoniai kocsitemetkezés, illetve az azzal legszorosabban összefüggő kocsijelenetes sírkövek esetében nincs szükség egy eddig ismeretlen nép betelepítését feltételeznünk.

A Fertő tó körül elterülő boj civitas a koracsásárkorban a fentiek szerint a bojok mellett carn és quad elemeket is összefogott. A boj civitas kelet felől az azalus civitasszal volt szomszédos. A cohors I Noricorum³⁶ L. Volcacijs Primus nevű parancsnoka a Duna-szakasz praefectus ripae tisztsége mellett az említett két civitas közös előljárója is volt.³⁷

A boj és azalus civitasok közös határa bizonytalan volt eddig. Hampel³⁸ és Barkóczi³⁹ is feltételezik csupán, hogy a Rába folyó választotta el a két törzset egymástól. Ezt a megállapítást a legújabb kutatás is elfogadta⁴⁰.

A civitas határainak kijelölése a civitas praefectusának jogköréhez tartozott⁴¹, így a helyi adottságokat is figyelembe vehették a határ megvonásánál. Ilyen szempontból a Rába, mint jó természetes határ, valóban megfelelhetett volna. Szerintünk azonban a Rába nem lehetett a két civitas közös határa. Amikor ugyanis Caracalla idejében Pannonia Inferior és Superior (Alsó-, Felsőpannonia) határát újból rendezték, az új tartományi belső osztóhatár Szőny és Győr között futott ki a Dunához⁴². Amennyiben az azalusok nyugati határa a Rába lett volna, ez az új határ kettévágta volna a törzset. Aligha hihetjük ezt, hiszen a pannoniai őslakosság etnikai jelentősége a III. század elején elvitathatatlan még⁴³. A törzsi kötelék keretein nyugvó civitasok léte is kimutatható még a III. század első felében⁴⁴.

A boj és azalus civitasok közös határa véleményünk szerint Pannonia

3. kép

Inferior és Superior Caracalla-kori határával azonos. Ennek megfelelően a Bakonyér, illetve az abba ömlő Cuha patak völgyében vonnánk azt meg. Ezt a feltevést az azalus származást feltüntető feliratos emlékek elterjedési térképe alapján is bizonyítottak látjuk. A 3. számú képen bemutatott elterjedési térkép legnyugatibb azalus lelőhelye Ászár. Ászártól nyugatra, 5 km távolságban folyó Bakonyeret jelölhetjük meg ezen az alapon is a két civitas közös határaként. A Fertő vidékének mocsaras, legeltető állattartásra alkalmas térszíne itt változik át magasabb, földművelésre is alkalmas területté.

A Duna, Bakonyér-Cuha, a Balaton által határolt boj civitas nyugati határa Noricum és Pannonia határa lehetett. A civitas déli határa bizonytalan, azonban nagy a valószínűsége, hogy a Zala folyó lehetett itt a határ.

A bojok ugyanis az azali és latobici között laktak Ptolemaeus szerint⁴⁵. A latobici lakóhelyét Plinius nem mondja meg, bár említi őket⁴⁶. Ptolemaeustól tudjuk viszont, hogy Pannonia Superior déli részén, Noricumtól délre kell keresnünk ezt a törzset⁴⁷. A törzs nevére utaló Praetorium Latobicorum Emonatól délkeletre feküdt⁴⁸. Ezen az alapon nyugodtan feltételezhetjük, hogy a boj civitas határa a Zala folyóig nyúlt le. Savaria, (a mai Szombathely) egyébként még a deserta Boiorumon, a boj pusztaságon épült fel⁴⁹, ami csak megerősíti ezt a feltevést.

A szóbanforgó boj civitason belül a kelta bojok elhelyezkedését nem tudjuk még a termetkezési ritusok alapján körülhatárolni. A feliratos anyag nem sokat mond ilyen szempontból. Boj származást tüntet fel egy parndorfi⁵⁰, egy brucki⁵¹ és egy ebreichsdorfi⁵² sírkő, valamint egy carnuntumi katonai elbocsátó levél.⁵³ Ezekből az adatokból azt látjuk csupán, hogy a Bécsi Medence északkeleti részén, valamint a Fertő tótól északra egységes boj etnikum kereshető.

A boj civitas központja ma még ismeretlen. M. Cocceius Caupianus boj princeps parndorfi lelőhelyű sírkövéből⁵⁴ nem következtethetünk erre. A princepsok ugyanis a bennszülött arisztokrácia tagjai⁵⁵, egy-egy falunak a vezetői⁵⁶, akikből a törzsi tanács tagjai is kikerültek⁵⁷.

Irodalmi forrásaink nem sokat mondanak az azalusokról, a bojok keleti szomszédairól. Ptolemaeus szerint Pannonia Superior északi részében laktak, szomszédai a Pannonia Superior északkeleti részében lakó kütnoi és a Pannonia Inferiorban lakó eraviscusok.⁵⁸ A kütnoi a cotoneivel azonos.⁵⁹

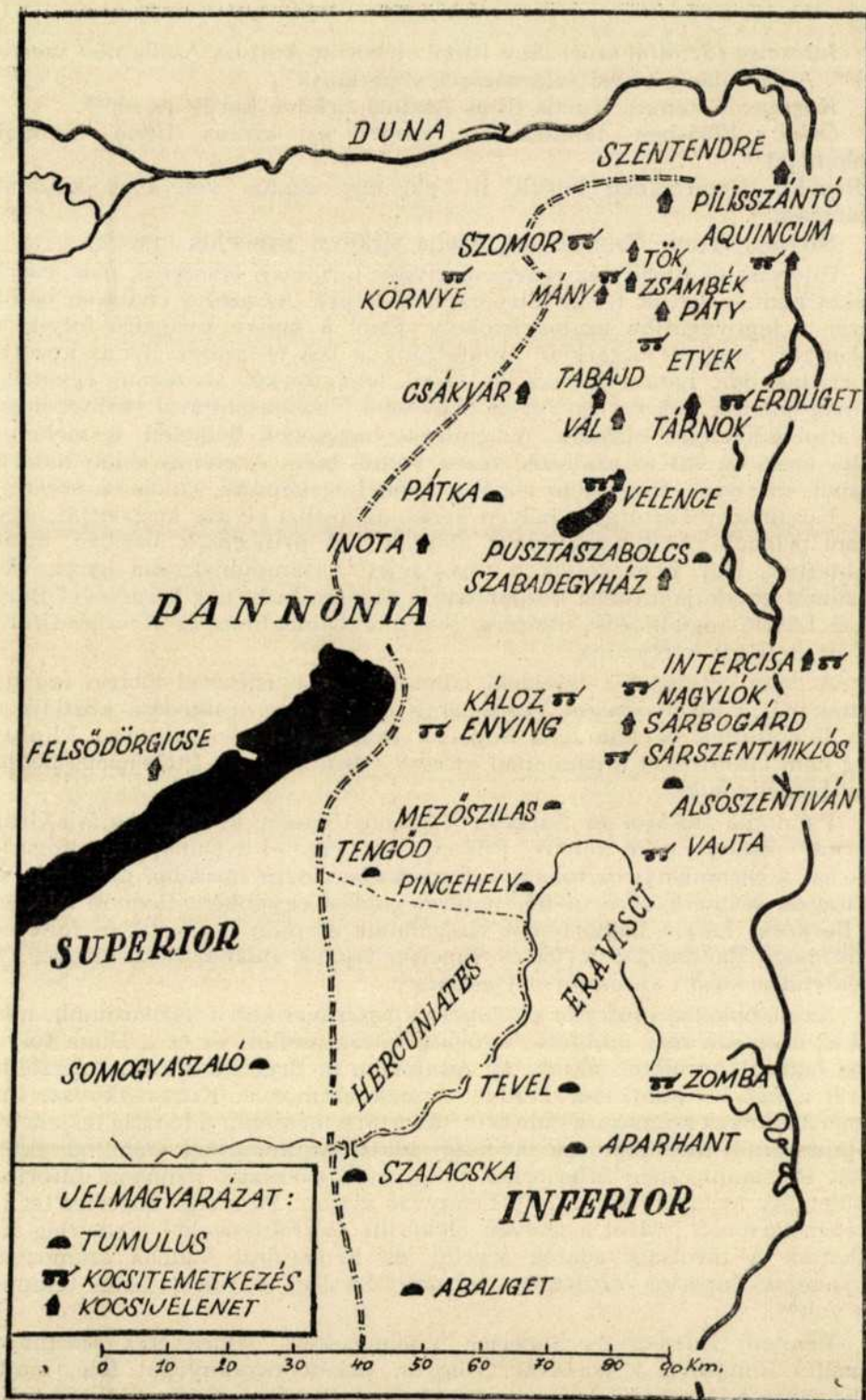
Az azalus civitas északi határa a Duna volt⁶⁰. Nyugati határuk a bojokkal volt közös, ennek megfelelően a Cuha-Bakonyér vonalában kereshetjük azt. A 3. számú képen mutatjuk be az azalus származást feltüntető feliratos emlékek lelőhelyét, ami további jó adatokat nyújt a civitas kiterjedésének meghatározásához. A 3. sz. képen szereplő lelőhelyek irodalmát az alábbiakban adjuk:

Ászár: Kincslelet az azulus Atta katonai elbocsátó diplomájával.⁶⁰

Brigetio: Itt állomásozott i. u. 80 körül a CON I BRITANNICA (miliaria) C. R., melynek Lucco nevű katonája azalus nőt vett feleségül és katonai szolgálatának letelte után felesége szülőföldjére tért vissza.⁶² Két azalus származású katona diplomáját is ismerjük innét.⁶³

Csabdi: A község határában épületromok közül került elő Viator, Romani filius katonai diplomája⁶⁴.

Esztergom: Solva, principis Azaliorum filia sírköve ismert innét⁶⁵.

4. kép.

Intercisa (Sztálinváros): Egy itteni sírkövön Aurelia Asalia név szerepel⁶⁶. A névadás a törzsi származásra vonatkozik⁶⁷.

Környe: Cotomas, Nurtis filius Asalius sírköve került itt elő⁶⁸.

Öskü: 1785-ben találták itt meg⁶⁹ az azalus Ursio katonai diplomáját⁷⁰.

Regöly: Nemrégiben került itt elő egy azalus veteranus katonai diplomája⁷¹.

Sárisáp: Aicca, Cansali filia Asalia sírkövét ismerjük innét⁷².

Intercisa és Regöly az eraviscus civitas területén fekszenek már, ezért ezeket nem is vettük fel az elterjedési térképre. Az azalus civitason belül Ászár a legnyugatibb azalus lelőhely. Ettől 5 km-re nyugatra folyik a Bakonyér, amelyet határként említettünk a boj és azalus civitas között. A civitas déli határa Csabdi és Öskü lelőhelyeket összekötő egyenes. Ez nagyjából a Bakony és Vértes hegységek vízválasztójával párhuzamos, de attól délkeletre húzódik. Az említett hegységek délkeleti, termékeny lejtői ezek szerint az azalusok kezén voltak még. A civitas keleti határa Csabdi—Sárisáp—Esztergom vonal a lelőhelytérképünk vallomása szerint.

Kuzsinszky Esztergom helyén keresi az azalus civitas központját, egy ottani princeps Azaliorum felirat alapján⁷³. A princepsok azonban, mint említettük, már nem voltak a törzs fejei⁷⁴. Hampelnek van igaza, aki Azaumot gondolja a törzsi központnak⁷⁵. Azaum helyének kérdésével Barkóczi László foglalkozott utoljára. Szerinte Dunaalmás és Nyergesújfalu között kell azt keresnünk⁷⁶.

A celta cctinusek⁷⁷ felvidéki lakóhelyének kérdésével többen foglalkoztak már⁷⁸. Egy részüket Vespasianus és Marcus uralkodása közti időben telepítették be Pannonia Superior északkeleti részébe, mert Plinius még nem említi őket a pannoniai törzsek felsorolásánál. Ptolemaeus pedig már beszél róluk⁷⁹.

Pannonia Inferior és Superior Traianus császár korabeli határa Graf szerint⁸⁶ Esztergomtól keletre, Pilismarótnál érte el a Dunát. Ha elfogadjuk ezt a tartományi osztóhatárt, Superiorban nem maradna már hely a cotinusok számára. A Graf-féle határmegoldást egyébként Radnóti Aladár és Barkóczi László hadtörténeti vizsgálataik alapján is elvetik és feltételezik, hogy Pannonia Inferior és Superior határa valahol Békásmegyér és Szentendre között futott ki a Dunához⁸¹.

Az alábbiakban Inferior és Superior határával kell foglalkoznunk, mivel az azalusok már említett nyugati határa mellett ez és a Duna folyó által határolt területet lakták. Az Aquincum és Brigetio közti út mérföldkövei a két légióstábortól kezdve vannak számozva. Kuzsinszky szerint a mérföldkövek számozása mindkét tábortól a tartományi határig terjedt⁸³. A pilisszántói mérföldkövek távolsági adatai Aquincumtól számítódnak⁸³, tehát Pilisszántó még Inferiorhoz tartozott. Ugyancsak Pannonia Inferior területéhez tartozott Bajna is⁸⁴. Leányvár viszont Pannonia Superior területéhez tartozott, mivel a Cséven előkerült mérföldkövek⁸⁵ eredetileg itt állhattak a távolsági adatok szerint és Brigetiotól vannak számozva. Ugyancsak Superior területéhez tartozott Sárisáp is, mivel azalus település volt⁸⁶.

Pannonia Inferior és Superior Traianus-kori határa ezek szerint a Dunától kiindulva a Vörösvári völgyön haladt északnyugat felé, majd Pilisszántó és Leányvár között keletnek fordulva, Bajnánál tért el dél felé.

A határ Csabdi község táján vette fel a Bakony és Vértes hegységek víz-választójával párhuzamos irányt.

Pannonia Inferior és Superior említett határa, a Duna és az azalus civitas által határolt területre telepítették be a cotinusokat. Ez a terület földművelésre még ma is eléggé alkalmatlan, mely a késői vaskor folyamán gyér lakosságú volt⁸⁷.

Az azalusok és cotinusok szomszédai Ptolemaeus említett helye szerint a Pannonia Inferiorban lakó eraviscusok voltak. Az eraviscusok északi és nyugati határa Pannonia Inferior Traianus kori határának felel meg. Inferior és Superior említett határát a 4. számú képen mutatjuk be. Ugyanezen a képen tüntettük fel az illir népesség már említett temetkezési szokásának, a tumulus, kocsi-temetkezés és kocsijelenetes sírkövek elterjedését is. Azt látjuk, hogy az illir etnikum egész pontosan követi a két tartományrész határát, amit természetesnek tarthatunk.

Már a régebbi kutatás is észrevette, hogy az eraviscusok nem voltak kelták⁸⁸. Az újabb kutatás határozottan illir voltak mellett foglal állást⁸⁹. Ez az oka aztán, hogy Alsópannonia északi része, amely Ptolemaeus szerint lakóhelyük volt, annyira gazdag illir temetkezési szokásokban.

Az illir temetkezési szokásokat feltüntető 4. sz. képünkől látjuk, hogy az illir etnikum egész a Mecsek hegységig nyúlt le. A civitas déli határát, melyet a feliratos emlékmű alapján jóval északabbra keresett eddig a kutatás⁹⁰, a magunk részéről a Mecsek hegységben keressük. Az úgynevezett Baranyai háromszög (a Duna, Dráva és a Mecsek hegység által határolt terület) nem lehetett már a civitas területe, mint Salamon Ferenc⁹¹ és Wosinsky Mór⁹² gondolják, mert a temetkezési szokások nem árulják el az illir etnikum ottani létét.

A 4. számú elterjedési térképből látjuk, hogy a Balatontól délre, ahol Alsó- és Felső-Pannonia határát a Graf-féle megoldásban fogadhatjuk el, a határ, valamint Tengőd és Pincehely községek által bezárt területen az illir temetkezési szokások szempontjából üres területet találunk. Ide helyezhetjük a hercuniates kelta⁹³ törzset.

A hercuniates Ptolemaeus szerint Alsó-Pannonia nyugati határán lakott⁹⁴. Graf a Bakony hegység területére teszi őket⁹⁵, ezt a nézetet újabban is elfogadják⁹⁶. Amint térképünkől is látjuk, Alsó-Pannonia északi részében — természetesen a Traianus-kori felosztásról van szó — nagyobb, egységes kelta etnikum befogadására nem maradt már hely. A hercuniates most meghatározott új telephelyének nem mond ellent a törzs nevében szereplő „tölgy” gyök⁹⁷, mivel az említett területen ma is gyakori még a mocsári tölgy, másrésztől a törzsek elnevezése nyilván sokkal régebbi keletű és az elnevezés egy korábbi lakóhelytől is származhat. Nem tartjuk valószínűnek, hogy a hercuniates keleti határa a Kapos völgyén is túlment volna, mivel csak ezen a részen függhetett össze az eraviscusok északi és déli csoportja.

A hercuniates újonnan meghatározott telephelye révén más megvilágításba kerül a Pons Sociorum kérdése is. A Pons Sociorum, a „szövetségesek hidja”, Kenner szerint Dombóvár körül keresendő⁹⁸. A Pons Sociorumot Mommsen Pons Mansuetinával veszi egynek⁹⁹. Felfogását osztja Domaszewski is¹⁰⁰. Az említett helyeket Radnóti Aladár a Kapos völgyében fekvő Nagyberkivel azonosítja.¹⁰¹ A Kapos völgyén Nagyberkinél

átvezető hid ezek szerint az eraviscus és hercuniates törzs baráti viszonyának nevét örökíti meg.

Mindössze ennyi, amit a pannoniai civitasok etnikai és településtörténeti viszonyairól a temetkezési rítusok segítségével ma még mondhatunk. Tudatában vagyunk annak, hogy a fentiekben etnikai egységként kezelt csoportok csupán a kutatás hiányos volta következtében jelentkeznek homogén egységként. A valóságban ma még csak az illir vagy kelta vallási képzetek túlsúlyáról beszélhetünk egyes területek népességével kapcsolatban. A finomabb elemzés lehetőségét a teljes felírt anyag névanyagának összevetése, a vallástörténeti kutatás kieszelesítése, a temetkezési szokások részletes felgyűjtése és az anthropologiai vizsgálatok kézzelfoghatóbb eredményei adják majd meg.

Jegyzetek :

1. Kornemann, PW. „Oppidum”, p. 722.
2. Alföldi András, BpTört. I. 158. l.
3. Alföldi András, Magyarország népei és a római világbirodalom, 9. l.
4. Alföldi András, BpTört. I. 149. skk.
5. Gronovszky Iván, Meghatározott nemzetiségű pannoniai személynevek. Diss. Pann. I. 2, 39 sk. — Alföldi András, Századok LXX, 1936, 5. l. — Nagy Lajos, AE. 1930, 243. l.
6. Sági Károly, AE. 1943, 113. skk.
7. Hunyady Ilona, Kelták a Kárpátmedencében. Diss. Pann. II. 18, 148. l.
8. Reinecke Pál, AE. 1898, 316. l. — O. Menghin, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 1928, S. 33. — Márton Lajos, A korai La Tène-kultúra Magyarországon. AH. XI, 25. l. — A. Barb, MAG. 1937, S. 111. — J. Caspart, MAG. 1938, S. 183.
9. H. Koethe, Trierer Zeitschrift 1939, S. 116.
10. O. Menghin, i. h., S. 33. — A. Barb, i. h., S. 111 és Vasi Szemle V, 1938, 227. l. — J. Caspart, i. h., S. 133 — Hunyady Ilona, i. h., 149. l.
11. Sági Károly, AE. 1951, 73 skk.
12. Sági Károly, AE, 1944—45, 214 skk.
13. A. Graf, Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. Diss. Pann. I. 5, S. 79.
14. A. Graf, i. h., S. 79.
15. Alföldi András, i. h., 26. l.
16. Patek Erzsébet. A császárkori fibulatípusok főformái és eredete Pannoniában. Diss. Pann. II. 19, 14 sk.
17. A. Barb, i. h., 79.
18. O. Menghin, i. h., S. 30.
19. Sági Károly, AE, 1943, 122, 124, 126. l.
20. A. Barb, Vasi Szemle V, 1938, 228. l.
21. A titulus felhasználására v. ö.: A. Schober, Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien, S. 4, 16.
22. Lipp Vilmos, A vasmegyei Régészeti Egylet évi jelentése IV, 1876, 58. l.
23. J. Caspart, i. h., S. 180.
24. J. Caspart, i. h., Abb. 5, Taf. I, 3 — A. Barb, MAG. 1937, Abb. 11.
25. J. Caspart, i. h., S. 131.
26. O. Menghin, i. h., S. 30.
27. L. Franz, BRGK. 1928, S. 138.
28. CIL III. 11301. — E. Polaschek, JOeAI. XVI, 1930, Beibl, 208 ff.
29. R. Egger, Ein neuer Germanenstein. Diss. Pann. II. 10, S. 150.
30. R. Egger, i. h., S. 150.
31. A. Barb, Phoenix XLVI. 1933, S. 10; Burgenland III. S. 2.
32. Sági Károly, AE, 1944—45, 214 sk.
33. A. Schober, JOeAI. 1914, Sp. 233 f. — Alföldi András, Századok LXX, 1936, 11. l.
34. B. Schröder, BJ. 1902, S. 68 — A. Schober, i. h., s. 202.
35. Alföldi András, i. h., 9. l.

36. A csapattestre vonatkozóan: Radnóti Aladár és Barkóczy László, AE, 1951, 85. l., korábbi irodalommal.
37. A feliratot utoljára említi Radnóti Aladár és Barkóczy László, i. h., 85. l.
38. Hampel József, Adalék Pannonia történetéhez, 25. l.
39. Barkóczy László, Brigetio. Diss. Pann. II. 22, 11. l.
40. Radnóti Aladár, Sopron és környéke műemlékei, 23. l.
41. Demaszevski, BJ. Bd. 117, S. 108.
42. A. Graf, i. h., S. 40.
43. A markomann-szarmata háborúk pénzleletei a limes vonalnál vannak és csak a 260-as nagy betörés kincsleletei vannak meg a Mura vidékén is. R. Alföldi Mária szíves közlése. V. ö.: R. Alföldi Mária, FA. 1954, 72 sk., ahol a következőket olvashatjuk: „A Dunántúlon 21 zárt éremlelet mutatja e korszakban egy rendkívül súlyos barbár betörés irányát. E 21 lelet Aquincumtól egészen a Muráig átlós irányban szeli át a Dunántúlt...”
44. V. ö.: A civitas Eraviscorum létét még Philippus Arabs idejében is említi oltárkő. Alföldi András, AÉ. 1939, 108 skk.
45. Ptol. II. 14. 2.
46. Plin. n. h. 3, 25, 148.
47. Ptol. II. 14. 2.
48. A. Graf, i. h., S. 46, 48, 53.
49. A. Graf, i. h., S. 26.
50. B. Saria, Burgenländische Heimatblätter 1951, S. 4.
51. A. Schober, i. h., S. 79, Nr. 171, Abb. 85.
52. CIL III. 4594=11311.
53. CIL XVI. 61.
54. V. ö.: 50. jegyzet.
55. Alföldi András, Bp.Tört. I. 159. l.
56. Alföldi András, Századok LXX. 1936, 23. l. — Nagy Lajos, Bp.Tört. I, 237. l.
57. Schulten, Rh. Mus. 1895, S. 490.
58. Ptol. II. 14. 2.
59. A. Graf, i. h., S. 30 — Alföldi András, i. h., 27. l.
60. V. ö.: 37. jegyzet.
61. CIL XVI. 96.
62. CIL XVI. 49. — Barkóczy László, Brigetio. Diss. Pann. II. 22, 18. l.
63. CIL XVI. 97, 99.
64. Barkóczy László, MM. 1946. 57 skk.
65. Kuzsinszky Bálint, Solva. Klebelsberg emlékkönyv, 112. l.
66. CIL III. 10307.
67. Barkóczy László, Brigetio. Diss. Pann. II, 22, 12. l.
68. Barkóczy László, i. h., 51. l., 3. sz.
69. Taczko Dezső, Balácsa, 14. l.
70. CIL XVI. 104.
71. Alföldi András és Csalog József, AÉ. 1943, 102. l. — Csalog József, AE. 1944—45. 198 skk.
72. Barkóczy László, i. h., 64. l., 303. sz.
73. Kuzsinszky Bálint, i. h., 115. l.
74. V. ö.: 55—57. jegyzet.
75. Hampel József, Adalékok Pannonia történetéhez Antoninus Pius korában. Akad. Értek. 1884. 26. l.
76. Barkóczy László, i. h., 12. l.
77. Tac. Germ. 43 alapján: A. Graf, i. h., S. 30 — A. Premerstein, JOeAI. 1904, S. 228 — Hunvady Dona, i. h., 12. l.
78. Gohl Ödön, NK. 1904. 4. l. — F. Schwarz, Sudeta 1931. 151 ff. — K. Pink, Die Münzprägung der Ostkelten, Diss. Pann. II. 15, S. 86 — H. Mitscha-Märheim, MAG. 1950. S. 217.
79. Plinius és Ptolemaeus korára v. ö.: Klotz, Kl'o 1931, S. 48.
80. A. Graf, i. h., térkép.
81. Radnóti Aladár és Barkóczy László, i. h., 99. l.
82. Kuzsinszky Bálint, i. h., 118. l. — Galliában a civitasok határáig számozták a népföldköveket, V. ö.: Greiner, Arch. Gallo-rom., p. 148. 160
83. CIL III. 4635=10657 4636=10659 — Kuzsinszky Bálint, MKÉ. 1908, 112. l. — Ifj. Alföldi András és Radnóti Lóránt, AÉ. 1944—45, 202. l.
84. A. Graf, i. h., S. 96.
85. CIL III. 4634, 11338—11339.

86. V. ö.: 72. jegyzet.
 87. V. ö.: Hunyady és Pink i. m., elterjedési térkép.
 88. Hampel József, Bp. Rég. 1892, 36. l. — Makay Béla, a Balaton a történeti korban, 21. l.
 89. Alföldi András, NK. 1933, 65. l. — A. Graf, i. h., S. 25.
 90. Tomaschek, PW. „Aravisci” címszó. — A. Graf, i. h., 29. l. — Szilágyi János, Bp. Tört. I, 491. l. — Alföldi András, Bp. Tört. I, 156. l.; AÉ. 1943, 102. l.
 91. Salamon Ferenc, Buda—Pest története I, 116. l.
 92. Wosinsky Mór, Tolnavármegye története II, 540. l.
 93. A. Graf, i. h., S. 26.
 94. Ptol. II. 15, 298.
 95. A. Graf, i. h., S. 26.
 96. Szántó Imre, AÉ. 1953, 61. l.
 97. A. Graf, i. h., S. 26.
 98. Kenner, Noricum und Pannonia, S. 113.
 99. Mommsen, CIL III. p. 432.
 100. Domaszewski, Westdeutsche Zeitschrift 1902, S. 181.
 101. Radnóti Aladár, Pécs város Majorosy Imre Múzeumának értesítője 1939—40, 33 sk.

Karl Sági: *Beiträge zur Frage des Gebietes und des Ethnikums der pannonischen civitates*. Verf. versucht die Frage der Grenzen und des innerhalb dieser Grenzen lebenden Volkstums außer den historischen und epigraphischen Angaben in erster Linie durch die Zeugenschaft der Hügelgräber und der Wagenbestattung zu klären. Die Bestattung in Hügelgräbern und die Wagenbestattung ist die Bestattungsart der illyrischen Bevölkerung in der frühen Kaiserzeit.

Die im nördlichen Teil von West-Pannonien gefundenen Hügelgräber der Kaiserzeit sind Denkmäler der illyrischen Carni. Die Carni wurden durch die Wanderung der Kelten auseinander getrieben und zuletzt von den keltischen Boien unterjocht. Ihre politische Unabhängigkeit hatte damit ein Ende, doch werden in der Umgebung von Ödenburg die Carni noch von den schriftlichen Quellen der Kaiserzeit erwähnt.

Außer den illyrischen Carni und den keltischen Boien finden wir in der frühen Kaiserzeit in der Umgebung des Neusiedlersess auch noch ein germanisches Volk. Die Germanen des Vannius wurden zwischen dem Leitha- und dem Ödenburger Gebirge, in der zum Ackerbau geeigneten Ebene, auf einem Gebiet der Hügelgräber angesiedelt. Deshalb findet man germanische Spuren in Tumulusgräbern, die vom Berühungsgebiet mit den Germanen stammen, wie das auf dem Bild 2 zu sehen ist.

Die civitas der Boien grenzte im Osten an die Asalen an. Nach der früheren Auffassung wäre die Grenze zwischen den beiden civitates die Raab gewesen. Verf. verlegt diese Grenze an die Bächer Cuha und Bakonyér. Als nämlich zur Zeit des Kaisers Caracalla die Grenze zwischen Pannonia Inferior und P. Superior neu geregelt wurde, erreichte die neue Grenze zwischen Komorn und Raab die Donau. Wäre der Raab-Fluß die westliche Grenze der Asalen gewesen, so hätte die neue Grenze zwischen Pannonia Inferior und P. Superior den Stamm der Asalen in zwei Teile getrennt. Das ist kaum denkbar, da das Vorhandensein der auf dem Stammesverband beruhenden civitates noch zu Beginn des 3. Jahrhunderts nachweisbar ist. Diese Annahme kann auch mit der Verbreitungskarte der auf Asalen hinweisenden Inschriften bestätigt werden (vgl. Bild 3). Diese Verbreitungskarte ermöglicht auch die Feststellung der Ostgrenze der Asalen. Östlich von den Asalen, beim Donaubogen wohnten die Cctini. Südlich von den Cotini finden wir die illyrischen Eravisci. Auf dem Bild sind die Fundorte jener illyrischen Bestattungen dargestellt, mit deren Hilfe die civitas der Eravisci gut umgrenzt werden kann. Auf Grund der erwähnten Verbreitungskarte kann die Südgrenze der civitas de Eravisci im Mecsek-Gebirge gesucht werden.

Dieselbe Verbreitungskarte weist auch darauf hin, daß südöstlich vom Plattensee die illyrischen Bestattungen fehlen. Auf diesem Gebiet werden wir die keltischen Hercuniates suchen müssen.

IX. századi sírok Sopronkőhidán

Írta: Szőke Béla

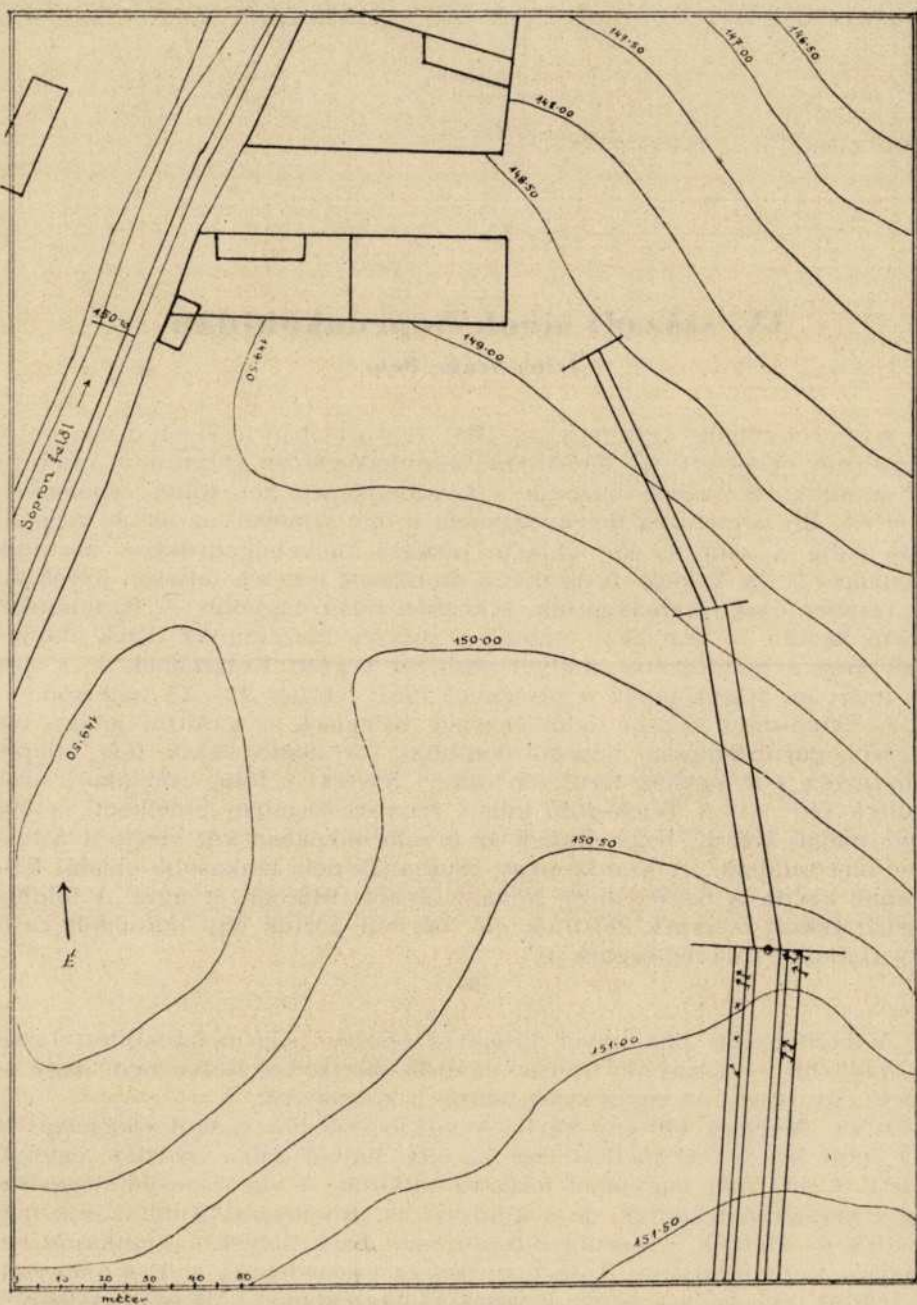
A sopronkőhidai volt fegyház 1951 februárjában a Teich-dűlön öntözőcsatornát építtetett egy létesítendő konyhakertészet céljaira. A csatorna egy dombhát hosszában húzódik s tulajdonképen két töltés emelésével építették. Így a csatorna feneké egyezik a föld színével, az alább tárgyalt sírok pedig a csatorna két oldalán húzódó földvértelgödörökben kerültek napvilágra (1. és 2. kép). A sírokat a munkások részben teljesen felforgatták, részben csak megbolygatták, a közben talált nagyobb — figyelmüket el nem kerülő — tárgyakat átadták a soproni múzeumnak. Ezek alapján indult meg a mentőásatás, melyet alulirott végzett Kotzmanek J., a soproni múzeum dolgozójának segítségével 1951. február 21—23. napokon.

A Teich-dűlő, Sopron felől érkeve Kőhidára, a műüttől jobbra eső és ezzel párhuzamosan húzódó dombhát. A domb észak felé ellaposodó részén s a fegyház területén őskori leletek¹ s főleg rómaikori sírok kerültek elő². — A Teich-dűlő keleti szomszédságában emelkedik a 208 méter magas Kecske-hegy. Ennek az északi oldalában két elrejtett Silvanus-oltárt találtak³. A Kecske-hegy csúcsának déli, lankásabb oldalát kettős sánc keríti. A belső sáncot Nováki Gyula 1948-ban átvágta. A földhányásból őskori cserepek kerültek elő, de volt köztük egy korongolt kelta vagy rómaikori cseréptöredék is⁴.

*

A mentőásatás alkalmával feltárt és részben csak megállapított 11 sír egy nagyobb — a hasonló típusú temetők méreteiből ítélve nem nagy — temető egy része. Az egyes sírok adatai a következők:

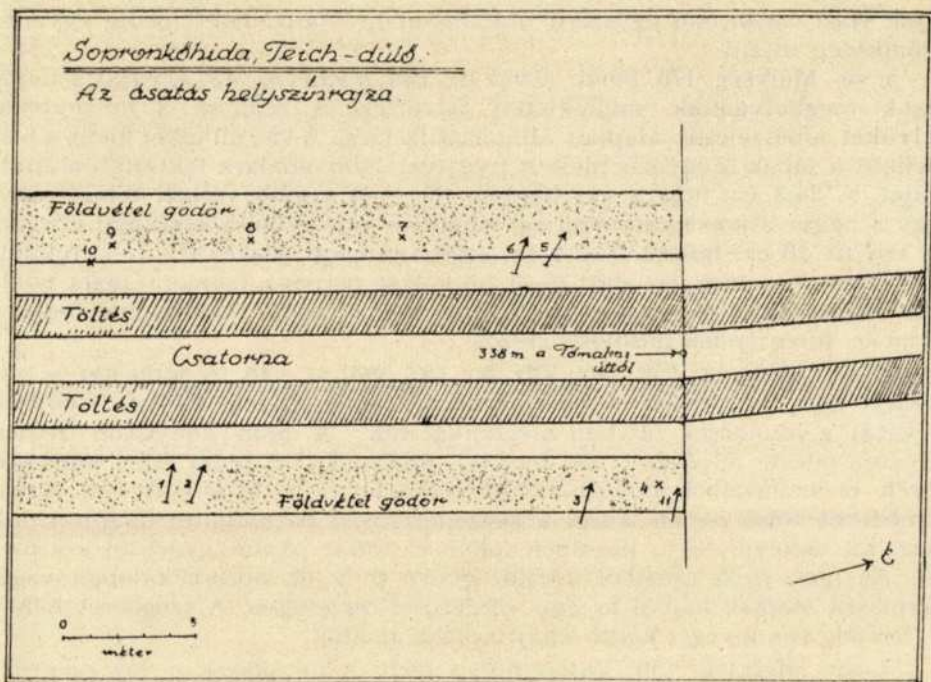
1. sír. Mélység 140 cm. Férfi. A váz hossza 173, a váll szélessége 38 cm.⁵ Jobb kar a test mellett, bal az ölbe hajtva, lábai nyújtva, egymás mellett. A sírt már nagyjából feltárva találtuk. A váz csontjai nagyrészt még a helyükön feküdtek, de a lándzsát és csíholóvasat a munkások már felvették és átadták a soproni múzeumnak. Ezek helyét a munkások bemondása alapján közlöm. A 35.3 cm hosszú vaslándzsa (I. t. 1) a jobb vállnál feküdt úgy, hogy a hegye a váz koponyatetőjével volt egyvonalban, a fegyver tehát a férfi mellé volt fektetve. A csíholóvas (II. t. 2) a jobbkez csuklója alatt feküdt, ugyanott találtuk egy kis vaskés teljesen elrozsdásodott töredékét is. A balkézen vékony bronzgyűrű volt, teljesen elmállott. A töredékei maradtak meg annak a kb. 2 cm széles, lapos vastárgynak is, mely mindkét lábfej alá külön-külön tört ívben hajlott be. Ismeretlen részét a lábfej csontjainak egy részével a munkások levágták, eldobálták

1. kép

s eközben a tárgy földben maradt részei is összetöredezték, elmozdultak. A jobb lábfejnél talált töredékek egyik darabján bronzroszda maradt fenn. A tárgy felismerése, meghatározása lehetetlen volt.

2 sír. Mélység 145. Nő. Váz h.: 162, váll sz.: 30. Mindkét kar a test-

2. kép

hez szorítva, a jobb az ölse hajtvá, a bal a test mellett nyújtva. Lábai nyújtva egymás mellett. — A vázat a földmunka közben részben megrongálták. A koponyát összetörve és a helyéről elmozdítva találtuk. Mellette a megbolygatott földben találtunk egy kerek átmetszetű, ezüst huzalból készült sima, nyitott karikát (I. t. 2) (legn. átm.: 2.2 cm) és egy szőlőfürt-diszes bronz függőt (I. t. 3) (legn. átm.: 2.2 cm). Ez öntés útján készült, erősen elrozsdásodott. A tojásdad alakú, kerek átmetszetű függő közepvonalán egy-egy kis gomb ül, ez a finomabb példányokon látható egy- vagy többszörös apró gyöngyrozetta durva utánzata. A függőt alul díszítő fürt, mely kisebb részével benyúlik a függő alsó ívébe is, részben letört. A balkönyök alatt hosszúkás vastárgyat, valószínűleg kést találtunk, ezt azonban a rozsdá teljesen szétmarta.

3. sír. Mélység: 130. Nő. Váz h.: 132, váll sz.: 37. Mindkét karja nyújtva a test mellett, a lábai is nyújtva egymás mellett. A vázat a munkások megrongálták. A fejből csak az állkapcsot találtuk a helyén, a koponyarészt összetörték, eldobálták. A fejnél a megbolygatott földben találtunk egy törött bronzfüggőt (I. t. 4). A kerek huzalból készült függő hosszabb, letört szára laposra és hegyesre van kalapálva. Alsó részén kicsi gomb díszíti. A rajzon látható többi dudorodás csak rozsdá.

4. sír. A 3. sz. sírral azonos mélységben és irányban feküdt. A vázcsontjait a munkások fölszedték és egy kupacba összedobálták. Elbeszélésük szerint a váz bal lábfejenél egy edényt találtak (III. t. 1). Magasság: 10.5 cm, a fenék átm.: 10 cm. Az alacsony edény szemcsés agyagból készült, vöröses téglaszínűre van kiegészítve, itt-ott szürke foltok látszanak

rajta. Hasi részén két egyszerű hullámvonal, a talpa felett pedig egyenes vonalköteg díszíti.

5. sír. Mélység: 175. Férfi. A váz h.: 163, a váll. sz.: 43. A vázat a munkások megbolygatták, mellékleteit felvették és beadták a múzeumba. Helyüket elbeszélésük alapján állapítottuk meg. A váz mindkét karja a test mellett, a lábak is egymás mellett nyújtva. Jobb oldalára fektették a lándzsáját. A 34.3 cm hosszú vas lándzsa (II. t. 1) a jobb vállnál feküdt úgy, hogy a hegye a koponyatetővel egyvonalban volt. A jobb kézfejnél a nyéllel együtt 20 cm hosszú és 2.4 cm széles pengéjű vaskés (II. t. 7) feküdt. A sír alján, az egész váz alatt 2—3 cm vastag pernyés, hamus réteget találtunk. Rózsaszínes és szürkés, pernyével kevert égett homokréteg fedte a vázat is, főleg annak felsőtesti részét.

6. sír. Mélység: 158. Nő. Váz h.: 157, váll sz.: 40. A jobb kar a test mellett nyújtva, bal kar az ölbe hajtva. A lábak egymás mellett, nyújtva. A vázat a munkások részben megbolygatták. A jobb könyökön erősen elrozsdásodott, töredezett kis vaskést találtunk. A jobb füle tájékaról kerek bronzhuzalból készült karika töredéke (I. t. 5) került elő. A bal combcsont felső részén, közel a kézfejhez, zöld patinafoltot állapítottunk meg. Ez valószínűleg a közelben fekvő és törött pántos gyűrűtől származik. Az igen rossz ezüsből készült gyűrű (I. t. 6) laposra kalapált végei egymásra vannak hajtva és egy szögeccsel összefogva. A szögeccset belülről verték át s a végét kívül lehajtva lekalapálták.

7. sír. Mélység: 150. Valószínűleg férfi. A munkások a váz csontjait felszedték és egy kupacba összedobálták. Elbeszélésük szerint a váz vállánál találták a 28.7 cm hosszú vas lándzsát (II. t. 4), a jobb kézfejnél pedig egy 18 cm hosszú vaskést (II. t. 3) és egy edényt (III. t. 2) találtak. A kés 2.3 cm széles pengéjének csak egy töredéke maradt meg, a többi elmállott. Az edény 14.8 cm magas, peremének átmérője 12.5 cm. Szemcsés agyagból készült, néhány sötétebb folt kivételével téglapirosra van égetve. Az edény felületét három egyenes vonalköteg és a köztük lévő két sávban hullámvonal díszíti.

A munkások elbeszélése szerint a 7. és 8. sz. sírok között kb. fele távolságban, ezekkel a sírokkal azonos mélységben egy edényt találtak, mely a közölt három edényhez hasonlított. Az edény elkallódott.

8. sír. Valószínűleg nő. A 7. sz. sírral azonos mélységben feküdt, a munkások teljesen felforgatták. Elbeszélésük szerint a váz jobb kézfejnél egy 27.8 cm hosszú vaskés feküdt. Pengéje 3 cm széles, rajta vércsatorna fut végig (II. t. 5). A bal alsókar mellett orsót találtak (II. t. 6). Ennek magassága 2.25 cm, átmérője 2.15 cm. A szép, arányosan készült darabot finom, világos kávészínű réteg borítja. Ez egy helyen lekopott s itt kilátszik a belső szürke, finomszemcsés agyag. A váz melle fölött mintegy 5—10 cm magasságban cserépedény állott. Az edény töredékesen került a soproni múzeumba (III. t. 3), szájának átmérője 18 cm. Finomszemcsés agyagból készült, színe téglapiros. A hasán két egyenes vonal-pár között háromszoros hullámvonal díszíti.

9. sír. Mélység: 160. A vázat teljesen felforgatták, csontjait egy halomba dobálták. A munkások elbeszélése szerint a váz jobb vállánál, de annál magasabb szintben juhféle állat koponyája feküdt. A közelben meg is találtuk a koponyáról letört két szarv töredékeit. Az emberi váz törött csontjai közt egy tűzköszilánkot találtunk (I. t. 7).

10. sír. Az előbbi sír közvetlen közelében feküdt. A váz csontjait a munkások széthányták, azokat nem találtuk meg. Elbeszélésük szerint a váz gerincén egy kis vaskést találtak. A tárgy elveszett.

11. sír. Mélység: 178. Nő. Váz h.: 150, váll sz.: 22. A váz bolygatatlan volt. Vállai összenyomottak, karjai erősen a testhez szorultak. Jobb karja az öلبه hajtva, bal nyújtva a test mellett, lábai egymás mellett, nyújtva. A koponyánál, a jobb fülnél egy ezüsből öntött függőt találtunk (I. t. 9). Négyzetes átmetszetű és tojásdad alakú. Az egyik vége kihegyesedik, a másik végén és ezzel szemben a függő ívének közepén granulációt utánozó, két-két gyöngysorból álló rozetta, alul pedig lecsüngő és az alsó ívbe is benyúló fürt díszíti. A tárgyon a huzamosabb használat kopása látszik, kicsiny méretű, legnagyobb átmérője 2.5 cm. Ugyanott találtuk egy kerek átmetszetű bronz függő töredékét (I. t. 10) és egy ezüst függő erősen elmállott maradványait. Ismeretlen, rátapadt anyag borította (I. t. 8). A bal fülnél egy bronzból öntött, kerek átmetszetű függőt találtunk töredékes állapotban (I. t. 11). Egymással szemben két gombalakú rozetta díszíti. Két helyen kissé betörött, ott elvékonyodik. Legnagyobb átmérője 1.5 cm. A jobb kézfejen teljesen elmállott vékony gyűrű zöldpatinás nyomát találtuk meg. A balkönyöknél a bordákon vaskés feküdt. A kés pengéje teljesen elrozsdásodott, szétesett, a nyele is töredékes (I. t. 12 a, b). A nyél kétfelől borítja a kés vasát és agancsból készült. Három helyen van szegeccsel összefogva, egyik végén pedig a megerősítésére alkalmazott vasabroncs töredéke is megmaradt. Díszítése közepén ponttal hangsúlyozott körökből áll. A vázat takaró földrétegben apró, szenes pernyeszemcséket találtunk.

Sírmellékletek, vagyis az elhunyt viseletéhez tartozó tárgyak s azok, melyeket az iránta érzett tisztelet, szeretet jeleiként, valamint a halotti kultusz kellékeiként temettek el vele együtt, mind a 11 sírban voltak.

Ezek közül az ékszereket az egyszerűség és szegénység jellemzi. A 2. és 11. sz. sírban talált szőlőfürt-díszes függők közül az egyik bronzból (I. t. 3), a másik ezüsből (I. t. 9) készült öntés útján. Ez a forma, melyen a szőlőfürt a függő alsó ívéről lecsüng, de fel is nyúlik abba, igen elterjedt Morvaországban, délnyugati Szlovákiában, de ismerjük a Dunántúlról és horvát-szlavón területről is. J. Poulik Dol. Věstonice⁶, Staré Město⁷, Blučina⁸, Boleradice⁹, Pustiměř temetőiből közöl a miénkhez hasonló vagy azonos példányokat. A Dol. Věstonice-i temető főleg a IX. század második felében és a X. század első felében népesült be, a blučinai típusú leletekkel jellemzett temetők pedig, mint Blučina, Boleradice, Pustiměř, stb. a IX. század folyamán voltak használatban¹¹. V. Hrubý Staré Město nagy temetőjéből közöl a sponrkőhidaiaknál általában díszesebb példányokat¹². A szőlőfürt-díszes függők kicsiny öntött példányait V. Hrubý a kísérőleletek alapján a 900 körüli évekre keltezi¹³. Szlovákiában a Velký Grób-i (nagygurabi) temetőben találtak a miénkhez hasonló függőket¹⁴, a Dráva mellett pedig a Ptuj (Pettau) szomszédságában fekvő Turniščén¹⁵. Az előbbi lelőhely korát a IX. század végére, az utóbbiét pedig a IX. századra helyezik. Magyarországon a zalavári ásatások során kerültek elő hasonló, de nemesféműből s művészi munkával készült függők¹⁶.

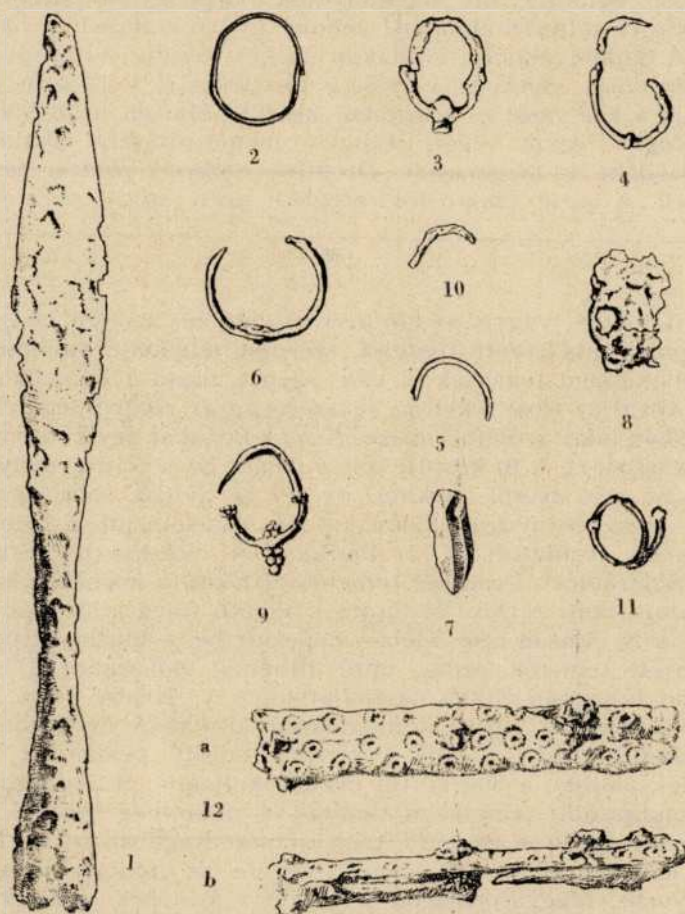
A sponrkőhidai temető 3. sírjában talált bronzfüggőt az alsó ívén kicsi gomb díszíti, az egyik végét hegyesre kalapálták, a másik vége

azonban letörött (I. t. 4). Kérdés, nem díszítette-e ezen a végén kezdetleges S alak, amilyen a blučinai XII. sz. sírban talált, teljesen azonos példányon látszik?¹⁷ J. Poulik ezt a függő-típust a IX. század végére, vagy a X. század elejére keltezi¹⁸.

A 11. sz. sírban talált kerek, két gombbal díszített bronz fülbevaló (I. t. 11) valószínűleg hiányos. Az ép példányokon a függő alsó ívét henger alakú csüngő díszíti. Hasonló hiányos és ép példányokat ismerünk a morvaországi IX. századi temetőkből. Ilyenek Sardičky¹⁹, Boleradice²⁰, Blučina²¹, Věstonice²².

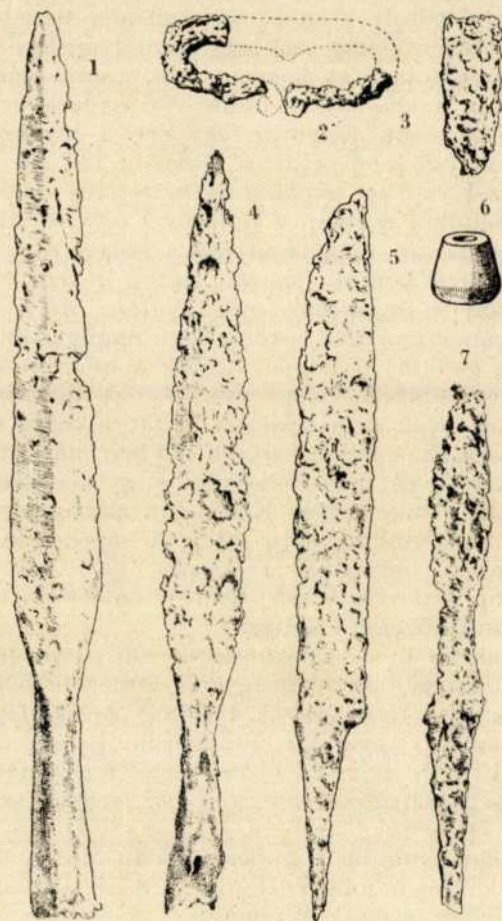
Az ezüst- és bronzhuzalból készült egyszerű nyitott karikák (I. t. 2, 5), fülbevalók gyakoriak már az avarkori temetőkben, általánosak a IX. században s a későbbi századokban is.

A vékony huzalból készült gyűrűk (1. és 11. sz. sír) elmállottak, a 6. sz. sírban talált szögecselt pánt-gyűrű (I. t. 6) pedig talán nem is ékszer volt. Amennyiben ékszerként viselték, nem ismerem a megfelelőit a soppnokhidaival azonos típusú IX. századi temetőkben.

I. tábla. Sopronkőhida, Teich-dűlő. 1:1. sír; 2,3:2. sír; 4:3 sír; 5,6:6. sír; 7:9. sír; 8, 9, 10, 11, 12 a, b:11. sír.

A temető 8 sírjában találtunk 1—1 vaskést. A kisebb méretűek teljesen elmállottak, hasonlóan, mint a nagygurabi temetőben²³. A nagyméretű kések hossza 18, 20, 27.8 cm. A kést férfiak és nők sírjában egyaránt, vagy a könyök magasságában, vagy a jobb kézfejnél találtuk, tehát vagy az

II. tábla. Sopronkőhida, Teich-dűlő. 2:1 sír;
1,7:5. sír; 3,4:7. sír; 5,6:8 sír.

övbe dugva vagy a halott kezeügyébe téve kerültek sírba. A IX. századi mörva sírokban a kés helye hol a jobb-, hol pedig a balkéz mellett van²⁴, a dévényújfalusi avarkori temetőben viszont többnyire a jobbkéznél találtak rá²⁵. A korai csontvázás szláv sírokban talált kések többnyire kis méretűek²⁶. A hosszabbak ritkák, így a Staré Město-i temetőben talált 456 vaskés közül csak kevés a 15—20 cm nagyságú, a leghosszabb pedig nem haladja meg a 20.6 cm-t²⁷. A kések eszköz- és fegyverként egyaránt szolgáltak s érdemes talán megemlíteni, hogy az egyik írott forrás szerint a cseh fejedelem kísérete a 900. év körüli időben hosszú késekkel volt fel-fegyverezve²⁸. A kések foka többnyire egyenes, ritkán kissé ívelt. Ugyan-

így az él is egyenes, a karéjosan kivágott él V. Hrubý szerint a huzamos használat következménye²⁹. Nyelük rendszerint fából készült, ritka a csontnyél. A sopronkőhidai kés agancsból készült nyelének (I. t. 12, a, b) középen ponttal jelölt körökből álló díszítése gyakori az avarkori fém- és csonttárgyakon, de gyakran használt díszítőelem már a régebbi korokban is. A csonttal borított késnyél az avarkori temetőkben is ritka, a Staré Město-i temetőben pedig csak egyetlen ilyen kés került elő. Ennek a nyelét fonott szalagminta és koncentrikus körök díszítik. V. Hrubý a kísérőleletek alapján a IX. század utolsó harmadára keltezi³⁰.

A sopronkőhidai sírok jellemző fegyvere a levélalakú tokos kopja. Három sírban került elő 1—1 példány. Hosszuk 28.7 (II. t. 4), 34.3 (II. t. 1), 35.3 cm (I. t. 1). Az 1. és 5 sz. sírban a férfiváz jobb oldalán találták a kopjavasat, hegyük mindkét esetben a fejtetővel egy vonalban volt. A 7. sz. sírban nem volt pontosan megállapítható a helye. A nagygurabi temetőben sikerült lemérni a kopják hosszát, ami 2 m volt. Ha tehát Sopronkőhidán helyes volt a munkások megfigyelése, itt a kopját kettőtörve helyezték el a sírban. Az erősen rokonjellegű nagygurabi és dévényi temetőkben³¹ aránylag gyakori a kopja, viszont a morvaországi blučinai csoporthoz tartozó temetőkben eléggé ritka³². A dévényújfalusi avarkori temetőben a szabad lovas vagy gyalogos sírját a kopja és könnyű lándzsa jellemzi³³. A kopja a IX. század második felében már általánosan elterjedt fegyver volt a szláv és germán törzseknél s így rendszerint nehéz eldönteni a származásukat, mivel egész Közép-Európában ugyanazok a formák éltek már a római provinciák kora óta³⁴. A sopronkőhidaiakhoz hasonló rövidtölcös, levélalakú kopjakat J. Eisner szláv formának tekinti³⁵. V. Hrubý ezt a kopjátípust a Staré Město-i temetőben talált kísérőleletek alapján a IX. század közepére keltezi³⁶.

Csiholóvas csak az 1. sz. sírban került elő a váz jobb csuklója alatt (II. t. 2). A lantalakú példány legnagyobb átmérője 8.5 cm. A csiholóvasaknak ez a formája nemcsak az avarkori és honfoglaláskori magyar sírokból ismert, hanem ugyanúgy általánosan ismert a szláv, viking és nyugati germán sírokban is³⁷. Kicsi méreténél fogva nem valószínű, hogy a tűzgyújtó készség tartozéka volt a 9. sz. sírban szórványosan talált tűzköszilánk (I. t. 7).

A sopronkőhidai temetőben 4 edény került elő. A 4. sz. sírban, a bal lábfejnél, a 7. sz. sírban a jobb kézfejnél, a 8. sz. sírban pedig a váz felett 5—10 cm magasságban találták az edényt. A 7. és 8. sz. sírok közötti területen talált edény elveszett. Csak a 7. sz. sírban talált példány ép (III. t. 2), a másik kettő törött, hiányos. Mivel a helyüket a sírban csak a munkások elbeszéléséből állapíthattuk meg s az is bizonytalan, épen-e vagy már törötten találták-e őket, adataink további következtetések levonására alkalmatlanok. Az edények finomszemcsés homokkal kevert agyagból készültek kézi korongon. Faluk vékony, jól kiégetett, színük sötétebb foltokkal tarkított téglapiros. Díszítésük vízszintes vonalokból vagy vonalkötegekből és alacsony, gyorsütemű hullámvonalokból áll. Mindhárom darab más alakú. Közülük a legjellemzőbb a 7. sz. sírban talált edény (III. t. 2). Szabályosan ívelődő oldalfalainak a kiöblösödése az edény magasságának felére esik, nyaka alig van, pereme körgallérszerűen kihajló. Ez az alak a legáltalánosabb és legjellemzőbb típusa az ú. n. morvamelléki kerámiának. A szláv kerámia fejlődésének J. Poulik által kidolgozott rendszerében a morvamelléki kerámia csoportjába a III. fokozat edényei tartoz-

nak. E fokozat korát Poulik a 800—950 évek közötti másfél évszázadra teszi³⁸. A morvamelléki kerámia fejlettebb formái, amilyen a mi sopronkőhidai edényünk is, a IX. század második felében, illetve ez évszázad végén alakultak ki a sokkal fejlettebb blučinai típusú kerámia hatására, mely ebben az időben érte el fejlődésének tetőfokát³⁹. Poulik megkísérli a blučinai csoport elterjedése területét a morva hanákok törzsének szállásterületével azonosítani, a morvamelléki kerámia csoportját pedig a nyugatszlovák és morva-szlovák (moravské Slovácko) nyelvjárás területével azonosítja. A Dyje folyó mellett és attól a Dunáig terjedő területen további ismeretlen morva törzset feltételez, melynek anyagi kultúrája a Dol. Věstonice-i temető leleteinek tanúsága szerint már a délibb szlovén etnikummal rokon⁴⁰. A tárgyalat sopronkőhidai edénnyel teljesen azonos példányok ismeretesek Horní Němčí, Hluk⁴¹ (mindkettő Uherský Ostroh vidékén) koraközépkori lelőhelyéről és gyakori ez az edénytípus Staré Město „Na valách” és „Spitálky”⁴², valamint Šardičky⁴³ temetőiben is.

III. tábla. Sopronkőhida, Teich-dűlő 1:4. sír; 2:7. sír; 3:8. sír.

A 8. sz. sírban talált edény (III. 3) pereme kissé kihajló, a talpa kisebb átmérőjű lehetett, mint a szája. Díszítésének megfelelői a blučinai csoport edényein található meg⁴⁴, de az egyszeres gyorsütemű hullámvonalak és vízszintes vonalak jellemzők a köttlachi kultúra edényeinek díszítésére is⁴⁵.

A 4. sz. sír törött, alacsony edénye ritkább forma (III. t. 1). Megfelelői előfordulnak morvaországi lelőhelyeken, mint Strážnice⁴⁶, Boleradice⁴⁷, Dol. Věstonice⁴⁸, Staré Město⁴⁹. Ezt az alacsony formát V. Hrubý átmeneti formának nevezi, mivel átmenetet képez a magasabb edények és a lapos tálak között. Ilyen edény került elő pl. a Staré Město-i temető 267/51. sz. sírjában bizánci jellegű kerámiával együtt s így annak korát V. Hrubý

a IX. század harmadik negyedére teszi⁵⁰. Az alacsony edényformák a köttlachi kultúra kerámiájában eléggé gyakoriak⁵¹. A köttlachi edényeken igen gyakori a fenékbélyeg, a mi edényeink talpa viszont sima.

A 8. sz. sírban talált orsó inkább csonkakúp, mint duplakonikus alakúnak mondható. Alakjával, jól iszapolt anyagával, világosbarna színével, díszetlen felületével rokon a Staré Město-i orsógombokkal⁵².

A 9. sz. sírban a váz fölötti földrétegben kisebb állat — juh vagy kecske — koponyáját vagy annak csak egy részét találták meg a munkások. A Staré Město-i temetőben a váz mellett vagy a sírgödört kitöltő földben találtak különböző állatsontokat. Leggyakoribb a disznósont volt, kecskesontok ritkán fordultak elő. Többnyire csak a fejet vagy egy részét tették a halott mellé. Ebből V. Hrubý arra következtet, hogy ez már csak szimbolizálta a régebbi állataldozatot. Az állatsont-mellékletek az avar kori és IX. századi temetőkben igen gyakoriak⁵³.

A feltárt 11 sír közül csak hat (1, 2, 3, 5, 6, 11) volt bolygatatlan vagy kisebb mértékben bolygatott, a többit (4, 7, 8, 9, 10) a földmunka során teljesen felforgatták, tönkretették. A sírok közül háromban (1, 5, 7) férfi, négyben (2, 3, 6, 11) nő nyugodott, a többi esetben (4, 8, 9, 10) a váz nemének megállapítása bizonytalan, vagy lehetetlen volt. Gyermekváz nincs köztük, lehetséges azonban, hogy a 7. és 8. sz. sírok között talált edény erősen elporladt és fel nem ismert gyermekváz melléklete volt.

A vázak kisebb-nagyobb eltéréssel K—Ny irányban feküdtek, fejjel mindig Ny-on. A sírgödörök alakjára vonatkozóan semmiféle megfigyelést nem tudunk tenni, mivel a földmunka során a sírokról a földet eltávolították. Csak a sírok mélységét tudtuk megállapítani. A legmélyebb sír 178, a legsekélyebb 130 cm mély volt, nagyobb részük másfél méternél mélyebbre nyúlt le.

Amennyiben a vázak koponyáját érintetlenül találtuk, az egyenesen, esetleg jobbra vagy balra kissé elfordulva feküdt. A karok fekvését hat esetben állapíthattuk meg. Két esetben mindkét kar a test mellett nyújtva feküdt (3, 5), két esetben a jobbkar a test mellett, bal az ölbehajtván (1, 6), két esetben pedig a balkar feküdt egyenesen a test mellett s a jobb volt az ölbe hajtván (2, 11). Néhány esetben (2, 11) a karok igen erősen a testhez szorultak. Ez nyilvánvalóan annak a következménye, hogy a halottat szorosán begöngyölték a halotti lepelbe, gyékénybe vagy bőrbe. Hasonló megfigyeléseket tettek a nagygurabi temető ásatói is. A lábak minden esetben egymás mellé téve, nyújtva feküdtek.

Az 5. és 11. sz. sírckban a váz alatt és a sirt kitöltő földben pernyés hamut találtunk. Staré Město temetőjében 41 sírban találtak elszórtan faszénrögöket. Faszén és hamu előfordult a nagygurabi temetőben s a blučinai csoporthoz tartozó temetők egyes sírjaiban is. V. Hrubý szerint ezek a sír kifüstölésének a nyomai, a sírgödör kifüstölésének a célja az ártó szellemek elűzése volt.⁵⁴ A közeli avar kori temetők közül Győrött több sírban is találtak a váz alatt hamuréteget⁵⁵.

Az 1. és 10. sz. síroktól délre már nem kerültek elő a földvételegödörökben további sírck, így ezek a temető itteni szélét jelzik. A feltárt síroktól északkeletre a domb szelíd lejtőjén szép számmal fordulnak elő a felszínen apró lekopott és nagyobb, épebb cserepek. Ezek azonos korúak, mint a sírokban talált edények s így a temető további folytatása ebben az irányban keresendő. A felszínen található cserepek jelölik a bányai Győr-

hegyen (Győr-Sopron m.) részben feltárt avarkori temető területét is⁵⁶. J. Korošec a ptuji X. századi temetőben ugyancsak talált a felszínen a sírokkal egykorú cserepeket. Ezeket a halottak kultuszánál használt, a sírokra helyezett edények töredékeinek tartja⁵⁷.

Lehetséges, hogy a feltárt 11 sír egyes csoportjai között mutatkozó üres területeken is voltak sírok — főleg gyermeksírokra gondolok — ezek azonban elkerülték a munkások figyelmét. A sopronkőhidaival rokon temetőkben azonban mindig megfigyelték, hogy a sírok egyes csoportjai között nagyobb távolság van. Például hozom fel a nagygurabi temetőt⁵⁸, ahol a sírok két csoportra oszthatók. Az egyiket a köznép szegény sírjai, a másikat a vezetőréteg gazdag sírjai képezik. Az utóbbi, többnyire fegyveres sírok vagy egy-egy szegény sírcsoport közepében jelennek meg; vagy egészen külön csoportosulnak. Sírgödreik is nagyobbak, mélyebbek s a bennük fekvő is gyakran fordított irányban tájolt. A Staré Město-i temető legrégebbi csontvázas sírjai is csoportokban fekszenek, ezek közepén gyakran sírboltszerű sírt találtak. V. Hrubý e sírcsoportok korát legkésőbb a IX. század harmadik negyedére keltezi⁵⁹. J. Korošec a turniščei IX. századi temető sírjairól írja, hogy azok távol fekszenek egymástól, csak néhol mutatkozik a sorokban bizonyos csoportosulás, mintha ezek egy-egy család sírjai volnának. A feltárt 24 sír közül az egyikben deszkakoporsóban fekvő gazdag, fegyveres férfi vázát találták⁶⁰. Az elmondottak a korabeli társadalom tagoltságának nyilvánvaló jelei.

Sopronkőhidán a két földvételegödörnek megfelelő két sor síron kívül bizonyosra vehető még egy harmadik sor is, mely a csatorna és töltései alatt rejtőzik. (2. kép.)

A sopronkőhidaival rokonjellegű temetők és leletanyaguk a IX. század második felére határozzák meg e temető korát. Ezt az időszakaszt, egy-egy lelettárgy kopottságát, valamint az analógiák pontosabb korhatározó értékét figyelembevéve a IX. század utolsó harmadára szűkíthetjük le.

A Kárpát-medence nyugati szomszédsága a IX. században két nagy művelődési körzet között oszlott meg⁶¹. Morvaországban a IX. század második harmadában oly magasfokú anyagi kultúra bontakozott ki, mely messze kimagaslott az egész akkori szláv világból. E kultúra gyökerei részben a Duna mellékének ősi művelődési talajából táplálkoztak, részben pedig Bizánc volt az éltető elemük. Egyik központja Veligrad, a későbbi Staré Město volt s ereje kisugárzott a szomszédos Csehország és Nyugat-Szlovákia területére. A Dunától délre, a Keleti Alpok területén alakult ki a köttlachi kultúra, vagy ahogyan újabban M. V. Garašanin jugoszláv régész nevezi, karantán kultúra. Ennek etnikai hovátartozása vitás. K. Dinklage német archeológus szerint a köttlachi kultúra nem tekinthető önálló művelődési körzetnek s nem más, mint a korai német telepítés régészeti hagyatéka⁶². A jugoszláv és csehszlovák régészek viszont mind meggyőzőbben mutatják ki, hogy az általuk karantánnak nevezett önálló művelődési körzet a szlovének földjén alakult ki s az ő régészeti hagyatéka is tekinthető. E kultúra kialakulásának és fejlődésének kérdései mindenesetre alaposabb megvilágításra várnak még.

Mi volt a IX. század folyamán e két nagy művelődési körzettől keletre, tehát a Dunántúl és az Alföld területén, az ma még igen kétséges. Hampel J. nagy művében⁶³ nem találunk semmit, ami e két szomszédos

kultúra itteni jelenlétét, befolyását tanúsítaná. Eredményeket várhatunk e téren a zalavári ásatásoktól és a múzeumokban fekvő anyag tüzetes átvizsgálásától. Véleményem szerint azonban e munkák elvégzése is legfeljebb a morva és karantán kultúra itteni hatását, befolyását fogják kimutatni. Az egykori avar területen földrajzi egysége és kultúrájának ősi hagyományai miatt is önálló fejlődésnek, alakulásnak kellett folynia. A jövő kutatás feladata, hogy eloszlassa a homályt, mely e kérdést takarja.

A sopronkőhidai temető szoros rokonságban van a közeli nagygurabi, a Morva völgyében pedig Dévény, Horní Němčí, Hluk, Staré Město, stb. temetőivel s így ugyanannak a morva-szlovák etnikumnak a jelenlétét is tanúsítja a Fertő mellékén. Mollay Károly a X. században, tehát a magyar honfoglalás korában földrajzi névanyaggal bizonyítja a szlávok jelenlétét Sopron környékén⁶⁴.

Az elmondottak után jogosan felmerül a feltételezett sopronkörnyéki IX. századi avarság kérdése. Mollay K. Sopron (Ödenburg) nevének megfejtésével kapcsolatban feltételezi, hogy a 805-ben Carnuntum és Sabaria közé telepített avarok az egykori Scarbantia környékét is birtokukba vették⁶⁵. A Sopronkőhidán eltemetett IX. századi etnikum anyagi és szellemi kultúrája kétségkívül nagyrészt az avarkor talajában gyökerezik, megjelenésében azonban már a korabeli szlávtságot tükrözi. Ez a temető, vagy legalább is az eddig feltárt része aligha bizonyíthatja avar maradványok jelenlétét Sopron környékén a IX. század második felében.

Sopronkőhida, Dévény (Devín), Nagygurab (Velký Grób) fegyveres népe azokban a vajúdással teli évtizedekben élt, melyekben a morva és frank birodalom élet-halál harcukat vívták, amikor a Morva-medencében és a Duna-mellékén a feudalizmus új gazdasági és társadalmi rendje volt kialakulóban s amikor a honfoglaló magyar csapatok is mind döntőbb szerepet kezdtek játszani a Kárpát-medence életében. Éppen ezek a mozgalmas idők teszik indokoltá azt a feltevésemet, hogy a Teich-dűlőn feltárt temetőben nyugvó fegyveresek és a szomszédos Kecse-hegyen lévő sáncvár között kapcsolat feltételezhető, ha ezt az eddigi ásatások nem is igazolták megfelelő módon⁶⁶.

*

A temetőből csak négy, embertani vizsgálatra alkalmas koponyát tudtunk megmenteni. Ezekről közlöm Nemeskéri János összefoglaló értékelését.

Az 1. sz. sírban 50—55 éves férfi, az 5. sz. sírban 45—50 éves férfi, a 11. sz. sírban pedig 32—37 éves nő feküdt. Fennmaradt még egy 20—23 éves nő koponyája is, azonban bizonytalan, hogy ez melyik sírből került elő.

A négy sír embertani anyaga alapján megalapozatlan lenne messzebbmenő következtetések levonása. Megállapítható azonban, hogy a dolichomesokran elem képezi az alap embertani elemet s ezt egy határozott mesokran elem módosítja. Tipológiai vonatkozásban a leletek igen közelállók a Zalavár-Vár temetőben feltárt IX. századi leletekhez. Ott e típusösszetétel egészen általános, olyannyira, hogy a homogenitásnak egészen magas foka állapítható meg. Hasonló jelenségek állapíthatók meg az oroszvári, valamint sorokpolányi X.—XI. századi temetőkben is. Dunántúl északnyu-

gati területein e típusösszetétel oly határozó jellegű, hogy a XI. századi népességet is túlnyomólag ez határozza meg. Igen élesen elválaszthatók e tipológiai elemek a magyar leletekre jellemző elemektől. Kapcsolata nyugatra a Reihengräber-típussal nagyfokú, valamint a morvaországi temetők meso-dolichokran elemeivel.

Jegyzet

1. Archaeologiai Értesítő 1890. 73—75. — Dunántúli Szemle. 1941. 12. — Soproni Szemle. 1943. 253. — Patay P., Korai bronzkori kultúrák Magyarországon. Diss. Pann. Ser. II. No. 13. Budapest, 1938. 72.
2. Oedenburger Zeitung 1893. X. 14. — Soproni Hirlap 1896. VIII. 13.
3. A. É. 1954. 76.
4. A. É. 1952. 94. — A lelőhely környékére vonatkozó régészeti adatokat és a róluk szóló irodalmat Nováki Gyulának, a közleményhez mellékelt rajzok elkészítését pedig Sterbenz Károlynak köszönöm.
5. Mindig a sírban lemerített hosszúságot és válszélességet közlöm.
6. J. Poulík, Jižní Morava, země dávných Slovanů. Brno 1948—1950. 129. kép g., 133. kép g, f., 142. kép c, d, e, f.
7. Poulík i. m. 13. kép.
8. J. Poulík, Staroslavanská Morava. Praha 1948. L. t. 2.
9. Poulík i. m. LXIII. 17, 18.
10. Poulík i. m. LXXIV. 9.
11. Poulík, Již. Mor. 84 és Star. Mor. 100.
12. V. Hrubý, Staré Město, Velkomoravské pohřebiště „Na valách”. Praha 1955. 25. t. 7., 29. t. 4, 5., 31. t. 4, 5., 55. t. 1—6., 64. t. 3., 67. t. 8, 9., 69. t. 11., 77. t. 6, 7.
13. Hrubý i. m. 233.
14. B. Chropovský, Slovanské pohřebiště vo Velkom Gróbe. Arch. Rozhledy V. (1953) 6. 749—752.
15. J. Korošec — P. Korošec, Predzgodovinsko in staroslovansko grobišče pri Turnišču v bližini Ptuja. Razprave-Dissertationes III. Ljubljana 1953. Különnyomat.
16. Fehér G., Les fouilles de Zalavár (1951—1953). Acta Arch. 4. (1954). Budapest, 1954. Fig. 3, 3. 4.
17. Poulík, Star. Mor. L. t. 2.
18. U. o. 44. 1.
19. U. o. LXX. 12, 13, 14.
20. U. o. LXVIII. 1, 2, 3., LXVII. 3., XIII. 3.
21. Poulík, Již. Mor. 101. kép.
22. U. o. 37. kép ch., 129. kép i, k., 131. kép e., 133. kép b., 135. kép c, h.
23. A. R. V. (1953) 6. 749—752.
24. Poulík, Star. Mor. 41.
25. J. Eisner, Devínska Nová Ves. Slovanské pohřebiště. Bratislava 1952. 298.
26. J. Eisner, Základy kovářství v době hradištní v Československu. Slavia Antiqua tom. I. Poznan 1948. 384.
27. Hrubý, Staré Město 109.
28. Eisner i. m. 384.
29. Hrubý i. m. 109.
30. U. o. 109.
31. A. R. V. (1953) 6. 749—752. és A. R. V (1953) 2. 171—173.
32. Poulík, Star. Mor. 40.
33. Eisner, Dev. N. Ves 290—291.
34. Hrubý, Staré Město 176—178., Eisner, Základy kovářství 377, 382.
35. Eisner, Dev. N. Ves 290—291.
36. Hrubý i. m. 176—178. 119/AZ sz. sír.
37. U. o. 116.
38. Poulík, Star. Mor. 1. kép, 81 s. k.
39. U. o. 100.
40. U. o. 84—85.
41. U. o. XXII. 4, 6.
42. U. o. XIX. t. és Hrubý i. m. 31. t. 8, 39. t.
43. Poulík i. m. LXX. t. 1.

44. U. o. XIV. t., XIX. t. 1—2., 82.
45. R. Pittioni, Der frühmittelalterliche Gräberfund von Köttslach. Brünn—München—Wien 1943. XIX, XVI. t.
46. Poulík i. m. XXIV. 1, 2.
47. U. o. LVI. t. 1.
48. Poulík, Již. Mor. 126. kép c., 127. kép c.
49. Hrubý i. m. 46. t. 1.
50. U. o. 126, 139. 17. kép 6.
51. Pittioni i. m. XIV., XVI. t.
52. Hrubý i. m. 114.
53. U. o. 96—97.
54. U. o. 99.
55. Fettich N.—Nemeskéri J., Győr története a népvándorlaskorban. Győr, 1943. 238., 446., 677., 704., 757., 811. sz. sírok.
56. A győri múzeum 1950. évi ásatása.
57. J. Korošec, Staroslovansko grobišče na ptujskem gradu. The old slav burial place on the castle-hill of Ptuj. Ljubljana 1950.
58. A. R. V. (1953) 6. 749—752.
59. Hrubý i. m. 49.
60. J. Korošec—P. Korošec i. m. 200 s k.
61. J. Eisner, Počátky českého šperku. Kézirat.
62. J. Eisner, K dějinám našeho hradištního šperku. Časopis Národního musea CXVI, Oddíl duchovědný 2. 1947. 161 1. és jegyzetben K. Dinklage idevonatkozó irodalmának felsorolása.
63. Hampel J., Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig 1905.
64. Mollay K., A váermegye történeti vázlata 1848-ig. Sopron és környéke műemlékei. Szerk. Dercsényi D. Budapest, 1953. 37.
65. Mollay K., Ódenburg, Helynévfeltés és településtörténet. Budapest, 1942. 36.
66. E közlemény lezárása után kaptam meg A. Točík cikkét, melyben az újabb szlovákiai ásatások eredményéről számol be (Význam posledných archeologických výskumov na Slovensku pre dejiny najstarších Slovanov a veľkomoravskej ríše. Historický časopis III. 3. 410—421.). Ebben a Velký Grób-i temetőhöz hasonlókról ad hírt Nyitrán (Nitra), Kiskoszmályon (Malé Kozmálovce), Felsőjattón (Horný Jatov). Mindezek a lelőhelyek délnyugati Szlovákia területén vannak.
- Béla, Szőke: *Gräber aus dem IX. Jahrhundert in Sopronkőhida*. Im Jahre 1951 kamen nordwestlich von Ódenburg, bei Stein am Brückl (Sopronkőhida) 11 Gräber zum Vorschein. Die Anlage der Grabstätte, die Art der Bestattung, die Beilagen stellen diese Grabstätte neben ähnliche Grabfelder in der südwestlichen Slowakei (Velký Grób, Nitra, Malé Kozmálovce, Horný Jatov) und in der March-Gegend (Devín, Horní Nemci, Hluk, Staré Mesto usw.). Die Gräber können aus der zweiten Hälfte, bzw. aus dem letzten Drittel des 9. Jahrhunderts datiert werden und bezeugen das Vorhandensein des mährisch-slowakischen Zweiges der Slawen in der Gegen des Neusiedler Sees.

Az „Ödenburg“ név keletkezéséhez

Írta: Mollay Károly

1. Sopron négy neve (*Scarbantia, Sopron, Ödenburg, Sempronium*) közül a német név a legvilágosabb nyelvi szempontból, kialakulásának történeti magyarázata mégis több fogós kérdést vet fel, mint a többi név bármelyike. 1942-ben megjelent „Ödenburg”, majd 1944-ben írt „Scarbantia, Ödenburg, Sopron” című tanulmányomban¹ megkíséreltem, hogy e nevekkal kapcsolatos, több mint 400 éves irodalom kusza szövevényében rendet teremtek, az adatokkal igazolható megállapításokat a többé-kevésbé ingatag feltevésektől világosan elválasszam. Befejezésül természetesen minden lényeges kérdésben a magam véleményét is megfogalmaztam, munkámat azonban nem tekintettem lezárásnak, hanem a további, sok felesleges ballaszttól megszabadult kutatások kiinduló pontjának. A tudománytörténeti vizsgálat során ugyanis nemcsak az derült ki, hogy a XV—XVI. századi humanistáktól (Bonfini, Ransanus, Aventinus, Cuspinianus, Lazius) kezdve 1944-ig az egyes szerzők milyen források, adatok és ismeretek alapján formálták meg véleményüket, hanem az is, hogy egyes részletkérdésekben sokszor évszázadokon át hivatkoztak nem létező adatokra, hogy sajtóhibára építettek településtörténeti elméleteket, lapszámból fontos évszámot csináltak, stb. Az *Ödenburg* névvel kapcsolatban a következő két eredményt emelném ki: 1. Német Lajos császár 859. évi oklevele, ill. annak *Odinburch* adata nem Sopronra vonatkozik; 2. a *Nieder-Alteich* Évkönyvek 1065. évi *deserta civitas* kifejezése, mint az akkor állítólag már létező *Odinburch* helynév latin fordítása, nem tekinthető hitelesnek. Ezzel Sopron IX. századi német betelepülésének elmélete dől meg, az *Ödenburg* név keletkezését most már a XIII—XIV. század fordulójára kell tenni.

Sopron IX. századi német betelepülésének elmélete — bármilyen ingatag alapokon is áll — fennállásának négyszáz esztendeje alatt annyira meggyökerezett a tudományos és laikus közvéleményben, hogy előrelátható volt: németül megjelent tanulmányom sem külföldön, sem idehaza nem marad visszhang nélkül. A külföldi visszhang a közbejött politikai események miatt elmaradt, idehaza csak Moór Elemérnek 1946-ban megjelent ismertetése² állapította meg, hogy előre felállított településtörténeti elméletre próbáltam ráhúzni az *Ödenburg* név magyarázatát, hogy így a magyar városnév elsőbbségét bizonyíthassam a némettel szemben, s közben nem veszem észre, ill. kikerülöm a magyarázatomnak ellentmondó adatokat. Persze többet ért volna, ha Moór Elemér ezt a „megállapítását”

konkrét adatokkal, nyelvészeti és történeti szempontból szilárd bizonyítással azóta alátámasztotta volna. Verbényi László folyóiratunk előbbi számában (SSz. IX. 158) megjelent ismertetésében az említett 859. évi oklevéllel kapcsolatos bizonyításomat „elég valószínű”-nek mondja. Az oklevél adatainak általam közölt magyarázataival szemben támadt aggályokra csak azt felelhetem, hogy kísérelje meg valaki az oklevélben leírt birtoknak Sopron környékén való elhelyezését. Ha ez sikerül, akkor az aggály indokolt.

Major Jenő elfogadja a 859. évi oklevél és a Nieder-Alteichi Évkönyvek adatának általam közölt magyarázatát, bár az utóbbiét még nem tartja egészen megnyugtatónak (SSz. IX, 68). Teljesen megértem egy történésznek ezt az aggályát, hiszen itt a XI. századi magyar történelem egyik legfontosabb forrásának hitelességéről van szó. A további kutatások módszereisége érdekében ezzel kapcsolatban a tanulmányomban is említett következő szempontokra szeretném a figyelmet felhívni. Ugyanis mást jelent egy forrás hitelessége a történettudomány és ismét mást a nyelvtudomány szempontjából. A Nieder-Alteichi Évkönyvek szövegét a XI. századra nézve történettudományi szempontból hitelesnek tartom, nyelvtudományi szempontból azonban csak bizonyos fenntartásokkal, mivel csak egy 1517. évi humanista másolatban (Aventinus) maradt fenn, az eredeti szöveg elveszett. Az Évkönyvek kérdéses helyén arról van szó, hogy a Szentföldről visszatérő Günther, bambergi püspök 1065. július 23-án egy magyarországi városnál, „quae *Deserta civitas nuncupatur*”³, meghalt. Azok, akik a német városnév és a németiség megjelenésének elsőbbségét vallják, itt kivétel nélkül nem veszik észre vagy kikerülik azt a tényt, hogy Günther kísérotársának, Altmann passai püspöknek († 1091) életrajza, amely egy XII—XIII. századi kéziratban maradt fenn, Günther halálát *Wizenburc*-ba (Székesfehérvár) helyezi. Ennek az adatnak a galámbolyan bizonyító ereje van, mint a Nieder-Alteichi Évkönyvekben foglaltak! Én ennek az adatnak figyelembe vételével próbáltam a *Deserta civitas* kifejezés létrejöttét megmagyarázni.

2. Fenti tanulmányom eredményeit próbáltam azután beépíteni „Sopron és környéke műemlékei” (Bp., 1953.) című műben megjelent város-történeti összefoglalásomba. Így természetesen állást kellett foglalnom Házi Jenő elgondolásával szemben, hiszen én tőle eltérően Sopron történeti magját nem a mai belvárosban, hanem a Szt. Mihály-templom környékén keresem⁴. Major Jenő az első, aki a Házi Jenő által is képviselt elgondolást, t. i. hogy az első ispáni vár is a mai belváros területén volt, az előbbi elmélettel szemben gondos forráselemzéssel, módszeres bizonyítással részletesen kifejtette⁵. Major Jenő érdeme, hogy városkutatásunkba egy most alakuló új tudományágnak, a városépítéstörténetnek szempontjait viszi bele⁶, aminek hiányára a „Sopron és környéke műemlékei” 1953. évi akadémiai vitáján már Gerevich László is rámutatott⁷. Cikkeinek hiányossága azonban, ezt maga is elismeri (SSz. IX, 74, lapalji jegyzet), hogy elgondolásának nyelvészeti megoldásával adós maradt, pedig a különböző oldalú, ún. komplex vizsgálatok, így a nyelvtörténeti és a városépítéstörténeti is, összefüggenek és kölcsönösen támogathatják vagy ellenőrizhetik egymást. Ugyanakkor idézett két cikkében lényegében nyelvészeti kérdést tárgyal: a *burgum* szót, az *Erdburger* dülönév és az *Odenburg* városnév új magyarázatát.

Verbényi László nyomán én ugyanis összefüggést kerestem az *Odenburg* név keletkezése és az *Erdburger* dülönév között. Az összefüggés indo-

kolásában nagy szerepet játszik I. Károly király 1330. április 16-án kelt oklevelének értelmezése.

3. Ebben az oklevélben a király közli a soproniakkal, hogy tudomás szerint sokan közülük belvárosi házaikat elhagyva, a külvárosban, „extra civitatem in *Burgo*” laknak; elrendeli, hogy az „in *Burgo*” lakók az oklevél kihirdetése után „de *Burgo*” tüstént a belvárosba (*intra civitatem*) költözzenek vissza⁸. Ez a *Burgo* a középlatin *burgum* ‚vár; külváros’ szóból származik. Annak idején megjegyeztem, hogy a szónak van ugyan ‚külváros’ jelentése is, ebben az oklevélben mégis ‚vár’ jelentését tartottam valószínűbbnek. Ez a ‚vár’ jelentésű *burgum* szó az ugyancsak ‚vár’ jelentésű közép-félnémet *burc* (*burg-*) latinós átvétele, latin oklevélben így minden további nélkül lehet egy német *burg* ∩ *Burg* reflexe. Annak idején tájékoztam a *burgum* szó körül, állásfoglalásomat azonban munkámban bővebben nem indokoltam meg, hanem Verbényi László nyomán ezt a *Burg* nevet kapcsolatba hoztam az *Erdburger* dülönév középkori alakjával s így próbáltam az *Ödenburg* név keletkezését megmagyarázni.

Major Jenő kategórikusan kijelenti, hogy itt csakis a ‚külváros’ jelentésről lehet szó, bár ezt nyelvészetileg most sem indokolja. Az eszébe sem jut, hogy a középlatin *burgum* szónak ‚vár’ jelentése is volt, ezt Magyarországon 1330-ban ismerhették is és akkor a közép-félnémet *burc* (*burg-*) pontos latin reflexe (ld. alább!).

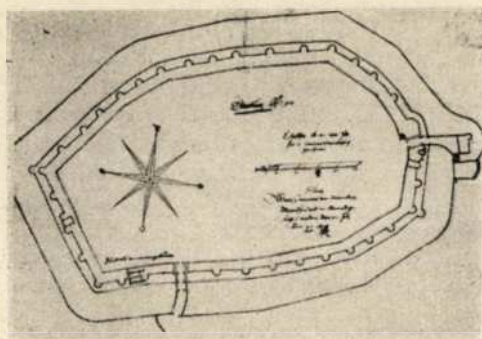
Az oklevél kérdéses szavát azért tartottam tulajdonnévnek, mivel nem láttam biztosítottnak, hogy az 1330-as években a középlatin *burgum* szó ‚külváros’ jelentéssel a magyarországi latin terminológiában használatos lett volna. Magyarországi latin terminológiánk még nincsen feldolgozva, készülő középlatin szótárunk remélhetőleg majd ezt a kérdést is megoldja. Major Jenő állításának megtámasztására egy Pozsonyra vonatkozó 1221. évi pápai oklevél „in *Burgum* eiusdem castris” kifejezésére és Mátyás király 1464. (helyesen: 1465.) októberében a pápához írt levelének „suburbium seu *Burgum*” adatára⁹ hivatkozik. Ezek szerinte az 1330-as évekre is érvényesek, ezért a fenti oklevélben a latin szónak csakis ‚külváros’ értelmezéséről lehet szó.

Ezeket az adatokat 1901-ben már Bartal Antal is idézte „A magyarországi latinság szótára”-ban. A pápai oklevél a mi esetünkben lényegtelen, mert legfeljebb azt bizonyítja, amit eddig is tudtunk, hogy t. i. a német *burc* (*burg-*) szóból származó középlatin *burgum* szót Nyugat-Európában, így a pápai udvarban, ‚külváros’ jelentéssel is közszóként használták¹⁰. Egyidejű magyarországi használatára ebből még nem lehet következtetni, hiszen a magyarországi és nyugat-európai, ill. itáliai latinság szóhasználata — főképpen a humanizmus előtt — nem feltétlenül egyezik. Mátyás királynak Major által idézett levele 1465. októberéből való s ebben a pápánál panaszt tesz a Sopront III. Frigyes német császár hívei részéről szeptember 7-én ért támadás miatt, amikor Sopron külvárosát, „suburbium seu *Burgum*”, felgyújtották és kirabolták¹¹. Majornak ezt az adatát néhánnyal még megszerezhetem, mert Mátyás király ugyanakkor III. Frigyesnek is, Carvajal bíborosnak is, a velencei dogának is, D’Estouville rouen-i bíboros-püspöknek is megírja ezt az eseményt¹² s mindegyik levélben az idézett kifejezés szerepel. E levelek mind Mátyás király leveleskönyvében, az ún. Hédervári-kódexben maradtak fenn. Azt is tudjuk, hogy Mátyás kancelláriájában korának legkiválóbb humanistái működtek s az 1471. évi összeesküvésig ők fogalmazták a király diplomáciai leveleit¹³. Éppen ezeknek az adatoknak az ismeretében Major minden

határozottsága ellenére nem látom kétségtelennek, hogy „a Mátyás-féle oklevél *suburbium seu Burgum* kifejezése az 1330-as évekre is érvényes”. Az 1330. évi adat így továbbra is egyedül áll, bár Major ennek elhárítására még I. Károly itáliai származását is latba veti. Az oklevelet azonban nem a király írta, hanem kancelláriája készítette, amelynek tényleges vezetője abban az időben az alkancellár, András fehérvári prépost volt.¹⁴ Major eddigi adatai mindenesetre nem bizonyítják, hogy 1330 táján a középlelatin *burgum* szó ‚külváros’ jelentésben a magyarországi terminológiában használatos lett volna. ‚Vár’ jelentéssel viszont a szót ismerhették, hiszen a ‚várbeliek’ latin megnevezésére a gyakoribb *cives* (vör. *civitas*) mellett a XIII. században a vele összefüggő *burgenis* szót nálunk is használták¹⁵. Az 1330. évi oklevél *in Burgo* „ *de Burgo* adataiban tehát nemcsak egy ‚külváros’ jelentésű *burgum* szót kereshetünk, mint Major teszi, hanem legalább ugyanolyan joggal a ‚vár’ jelentésű *burgum* szót is, amely ebben az esetben a német *burz* (*burg-*) reflexe. Az oklevél *extra civitatem in Burgo* kifejezése nyelvileg így is kifogástalanul megmagyarázható.

Magyarázatom indokolásában annak idején feltettem, hogy 1330 táján a soproni vár (*civitas*) körül összefüggő külváros még nem volt. Major erről ezt írja: „A Mátyás-féle oklevél (helyesen: diplomáciai levél) ismeretében ezt az egész érvelést jogosan tekinthetjük alaptalannak”. Ennek további bizonyításaképp aztán arról hallunk, hogy 1325-ben az „egész külváros” (*totum suburbium civitatis*) légegett, hogy 1317-ben már a külváros német neve (*vor der stat*) is megjelenik. A Mátyás-féle levelek bizonyító erejéről már szóltam. Az 1325. évi „egész külváros” nyilván nem jelenti azt, hogy az ispáni vár körül összefüggő külváros volt, az 1317. évi oklevél nyelvtörténeti értékére pedig csak az oklevél kiadójának szavait idézem: „Egyszerű, XV. század első feléből származó másolata a német nyelvre lefordított eredetinek”¹⁶. A német kifejezésre a legrégebb kétségtelen adatunk ugyanis csak az 1379. évi telekkönyvből van: *vor der Statt*. A lövéri telepet egy 1304. évi adat valóban Sopron külvárosaként említi, itt azonban csak magyarok laktak s így ennek az adatnak az *Ödenburg* név magyarozatával kapcsolatban különösebb jelentősége nincsen.

4. A német *Erdburger* dülönév (első adat 1424-ből: *auf der Erdpurg*) a magyar *Lövé*r (német *Lewer*) névhez hasonlóan városunk történelmének egy mozzanatára vet világot. A *Lövé*r (*Lewer*) név eredete és magyarozata körül támadt vita már lezárult: azoknak a nyíllal *lövő* királyi határőröknek (*sagittarii*) emlékét őrzi, akik 1277-ben a városi rangra emelt Sopron polgárai (*cives*) lettek¹⁷. Az *auf der Erdpurg* elnevezés történeti magyarozata még vitatott. Szerintem az elnevezés egy ‚földvár’ emlékét őrzi, amely a terület legmagasabb pontja, a Koronázó-domb körül lehetett, mivel 1625 előtt ez is még az *Erdburger*-dülöhöz tartozott. 1944. évi tanulmányomban ezt a földvárat a IX. századi avarokkal hoztam összefüggésbe, de megjegyeztem, hogy itt a szlávokat sem szabad figyelmen kívül hagyni. „Durch mündliche Überlieferung gelangte dann die Kunde von dieser Siedlung von den Ungarn zu den Deutschen, die sie in ihrer Sprache *auf der Erdburg*, abgekürzt *auf der Burg* nannten” (I. m. 94). „Sopron és környéke műemlékei”-ben ehhez még megjegyeztem: „Idézett munkámban lehetségesnek tartottam, hogy az *Erdburger* (*Burg*) elnevezések esetleg még egy avarkori várnak nyelvi emlékei is lehetnek, bár ezen a területen avar leletek (ásatások sem voltak!) eddig nem kerültek elő. Ma valószínűbbnek tartom, hogy a 13. századi lakosság szájhagyománya csak a 11. századra nyúlt vissza” (18. jegyzet). Major Jenő ezt a nyelvészeti meg-

A soproni belváros várfalövének tervrajza.
1597. (Bécs, Hadi levéltár).

jegyzésemet félreértette és ezt következtette belőle: „tehát a X. század végén, a XI. század elején a földvárat a magyarok maguk építették a Szent Mihály-templom táján. A földvár tehát mindössze 100 évig állt fenn, ami eléggé szokatlan önmagában is”. A félreértést az okozta, hogy Major a dolgot és elnevezését összekeveri. Én ugyanis egy szóval sem állítottam, hogy a földvárat a magyarok építették, csupán azt, hogy a földvár körüli terület XIII. századvégi német elnevezése egy XI. századra visszanyúló szájhagyományon alapulhatott. Ezért írtam a következőket is: „... amikor a 13. század végén és a 14. század folyamán a betelepült németység ezt a dűlőt elnevezte, a mai újtemető területén és attól nyugatra még láthatók voltak valamilyen várszerű erősítésnek nyomai, vagy legalább is a lakosság szájhagyománya ilyenről még tudott” (I. m. 40). Ilyen szájhagyományt különben Major is feltételez: „Az Erdburger dűlőnevet azonban nagyon érthetővé teszik egyrészt azok a kelta sáncok, melyeket Paur Iván ebben a dűlőben talált, másrészt az egykori Bécsi-kapu közvetlen szomszédságában található római amfiteatrum sáncszerű földhalma ennek a dűlőnek a várossal érintkező végében”¹⁸. Major persze, kissé pontosabban, azt is írhatta volna, hogy az amfiteatrum nem az egykori Bécsi-kapu, hanem az általam is megjelölt Koronázó-domb közvetlen szomszédságában feküdt, erről pedig tudjuk, hogy 1625 előtt ugyancsak az Erdburger-dűlőhöz tartozott.

Major fent említett félreértéséből származik az a téves állítása, hogy szerintem Sopron alapítása idején a magyarok ebben a földvárban telepedtek meg, a XI. század végén ezt hagyják el, hogy a mai belváros területére költözzenek. Mindebből munkámban ugyanis egyetlen szó sincsen. A név alapján feltételezett földvár lakóira nézve eredetiben idézem 1944. évi véleményemet: „Daß das landnehmende Ungartum im Ödenburger Raum eine Bevölkerung vorgefunden hatte, werden zukünftige Grabungen positiv entscheiden müssen. Auf Grund der im Mittelalter belegten *Burg*, bzw. *Erdburg*, die außerhalb der ungarischen Komitatsburg auf einer Erhöhung lag, dürfen wir mit einer Ortsbevölkerung rechnen. Nach den bisherigen Ergebnissen kommen zunächst die *Awaren* und dann *Slawen* in Betracht” (I. m. 131). A magyar Sopron történeti magjáról 1944-ben azt írtam, hogy „der älteste Teil des mittelalterlichen Siedlungskomplexes im Dreieck Amphitheater — Stadtpfarrkirche — Ikvaübergang, umgrenzt von den Straßen nach Wien, nach Petronell und der Kammlinie zwischen

dem Amphitheater und der Stadtpfarrkirche lag" (I. m. 92). 1953-ban a plébániatemplom elhelyezésére (legmagasabb tereppont!), a mellette elhaladó egykori római hadiút hadászati jelentőségére és a magyar honfoglalást megelőző időkből feltételezett földvárra való hivatkozással előbbi meghatározásomat még szűkítettem: „A fent említett oknál fogva a Szent Mihály-templom környékét a soproni magyar település legrégebbi részének tarthatjuk" (I. m. 40)¹⁹. A Szent Mihály-templom körül, a hadiút védelmére is képzeltem el az első ispáni várat, a Koronázó-domb körül az Erdburger-dűlőnek nevet adó földvárat.

1153-ban Idrisi, II. Rogérius szicíliai király arab geográfusa Sopronról többek között azt írja, hogy szép *síkságon* fekszik. Ez az adat csak a soproni völgyben, a mai belváros helyén épült várra vonatkozhat. Idrisi közlésének hitelességét soproni szempontból még külön is megerősíthetjük, hiszen Sopron leírásánál nemcsak az itt járt olasz kereskedők adataira, hanem Adalbert, Sopron megyei nemes úr közlésére is támaszkodhatott, aki éppen 1153-ban II. Géza magyar király megbízásából jár követségben a szicíliai királynál (vö. Árpádkori új okmánytár I. Pest, 1860, 63; A Pannonhalmi Szt. Benedek-rend története I. Bp., 1902, 602). Az első ispáni vár áttelepítését a későbbi belváros területére a XI. század végére tettem s ezt azzal indokoltam meg, hogy a megye nyugati (pontosabban: észak-nyugati) részének biztosításával a soproni völgy két őrhelye, t. i. az északi (a Szent Mihály-templom körül) és a déli (Lövé) elvesztette jelentőségét. Major szerint ennek az indokolásnak ellene mond az, hogy a lövéri őrhely a XI. század vége után még kb. 200 évig fennmarad. Major ezúttal a *dolgot a rendeltetésével* téveszti össze. Igaz ugyan, hogy a lövéri magyar *települést* 1304-ben még említik, azonban több mint kétséges, hogy ez akkor is még *őrhely* volt. A XI. század vége felé a Szent Mihály-templom mellett elvezető hadiút védelme valóban elvesztette jelentőségét 1096-ban pl. Kálmán király Godefroy de Bouillon kereszties seregét a Lajta-menti Brucknál fogadja s innen kíséri a soproni Szent Mihály-templom mellett elvezető hadiúton az ország déli határa felé. Ugyanakkor a bécsi országút védelmének fontossága egyre növekszik az egyre erősbödő német veszély és a Sopronnál meg-megismétlődő német, majd osztrák betörések miatt²⁰. Remélem, Major Jenő sem akarja azt mondani, hogy a lövéri vitézek nem a soproni ispán, ill. a várnagy várjobbágysai voltak, hogy nem a soproni várban teljesítettek szolgálatot, hogy még 1304-ben is lövéri „őrhelyükön” katonáskodtak. Amikor IV. László király 1277-ben a soproni várat kiveszi az ispán joghatósága alól és városi rangra emeli, a lövéri várjobbágyoknak is megadja a városi polgárjogot, *ut iudem Sagittarii illa per omnia gaudeant libertate, qua dicti cives Suprunienses gratulantur*²¹. Ezzel az új *váras*-ban rendezte a lövériek jogállását, hiszen addig nem voltak Sopron állandó lakói, nem a soproni falunagynak (*maior villae*), ill. birónak (*villicus*) voltak alárendelve, de a várba katonai szolgálat teljesítésére rendszeresen bejártak. Jogállásuk rendezésére azért volt szükség, mert ezt megelőzően IV. Béla (1235—1270) és V. István (1270—1272) a lövériek egyik felét, maga IV. László pedig 1277-ben a lövériek másik felét, Lövér falu határával együtt Sopronhoz csatolta²². 1304-ben a falu ezért tartozik Sopron külvárosához (*suburbium*), lakói pedig a soproni polgárokhoz (*cives*)²³. A lövériek beilleszkedése az önállóvá lett városba nyilván nem ment simán. 1282-ben *nostris hosuities de Suprunio et ex iis nominatim Jacobus de Sagittariis nostris circa Supronium* jelennek meg IV. László előtt, hogy átírja és megerősítse számukra azt a két oklevelet, amelyben

V. István a lövériek hegyvámmentességét biztosította szöleik után, IV. László pedig Lövér másik felének Sopronhoz való csatolását rendelte el.²⁴ Nem is telepedtek meg rögtön a *váras*-ban (belváros), hiszen Nyék szomszédságában, Bajánlakán is volt birtokuk, amelyet 1304-ben még növeltek is. Ezután vagy a *váras*-ban telepedtek meg, vagy pedig elköltöztek, Lövér *falu* mindenesetre megszűnt. Nem tudjuk, hogy 1330-ban még létezett-e.

A lövéri őrhely akkor vesztette el katonai jelentőségét, amikor a mai belváros területén felépült az ispáni vár. Ha a magyar Sopron alapításakor az első ispáni várat nem a Szent Mihály-plébániatemplom körül, hanem rögtön a mai belváros területén építették fel, mint Házi Jenő és Major Jenő gondolja, akkor Lövér falunak, mint őrhelynek nincs sok értelme, a lövériek akár ebben a várban is lakhattak. Ebben az esetben megmagyarázatlan marad Lövér falu keletkezése és beilleszkedése a határvédelmi rendszerbe. A soproni vár védelmi rendszerét részleteiben még nem ismerjük, bár tudjuk, hogy várjobbágyok máshonnan, pl. Babotról is jártak katonai szolgálatra a várba. Így ezen a vonalon még további vizsgálatok szükségesek. Ha az első ispáni várat a Szent Mihály-plébániatemplom körül képzeljük el, Lövér falu keletkezése is magyarázatot nyer.

5. Az *Ödenburg* név keletkezését úgy magyaráztam, hogy az 1283–1330-ig tartó viszály idején a soproni *váras*-ban letelepedett németek az általuk *Erdburg*-nak, röviden *Burg*-nak nevezett, Koronázó-domb körüli területre költöztek ki. Ezen épülő telepüket topográfiailag az *auf der öden Burg, bei der öden Burg, zu der öden Burg* stb. kifejezésekkel jelölhették meg²⁵. E jelzős kifejezésekből az *Ödenburg* név akkor vált ki, amikor a kifejezés elvesztette eredeti, konkrét jelentését és már csak identifikációra szolgált.

E magyarázatommal kapcsolatban Major Jenő a következőket írja: „Persze különös dolog, hogy ebben az esetben miért maradt meg napjainkig teljes alakjában is az *Erdburger* dülönév és a „*Burg*” a számos, kitelepülést tárgyáló oklevél közül mindössze miért csak egyben szerepel. Egy és ugyanazon dülönévnek ilyen kettős fejlődése szokatlan. Amellett 1283-ban az oklevél még mit sem tud „*Burg*”-ról, hanem a kitelepülés helyét „*in rure*” jelöli meg. Sajátos, hogy erről az adatról a kutatók egyáltalán nem vesznek tudomást...” (Településtud. Közl. 1953. dec. 103. l.). Az én magyarázatom értelmében persze nemcsak a teljes *Erdburg* alak maradt meg (vö. az *Erdburger* dülönévet!), hanem a rövidült *Burg* alak is: még pedig az *Ödenburg* névben! Itt nem egy és ugyanazon *dülönév*nek kettős fejlődéséről van szó, hanem egy topográfiai megjelölés teljes és rövidült alakjáról: az elsőből dülönév lett, a második újabb topográfiai megjelöléssé egészült ki, amelyből a városnév vonódott el. 1283-ban az oklevél nagyon helyesen még mit sem tud a *Burg*-ról. Ez a német elnevezés akkor még nem nagyon régen élhetett a köztudomású, hogy új helyrajzi elnevezések általában csak bizonyos idő elteltével, az elnevezés meggyökerezése után kerülnek feljegyzésre, hacsak nem modern, hivatalos elnevezésekről van szó²⁶. Nincs tehát semmi feltűnő abban, hogy az 1283. évi oklevél a kitelepülés helyét az *in rure* kifejezéssel²⁷ jelöli meg. Gyakran használt, hosszabb kifejezések, szók rövidülése, a beszélt nyelvben olyan közismert jelenség, hogy ennek igazolására talán nem kell külön kitérnem.

Major fenti szavaival saját magyarázatának helyességét is ellenőrizhetjük. Szerinte ugyanis az *Ödenburg* név keletkezése a soproni *váras*-sal, a mai belvárossal függ össze. Az én magyarázatomban kifogásolta, hogy

a *Burg* a számos (pontosan: 7), a kitelepülést tárgyaló oklevél közül mindössze csak egyben szerepel. Kérdem: a *váras*-t tárgyaló *rengete*g oklevél közül hányban van meg az a *Burg*, amelyből Major az *Ödenburg* nevet származtatja? A németség ugyanis a soproni völgyben épült várat sohasem nevezte *burg*-nak, a várarkot sohasem *burggraben*-nek, a várfalat sohasem *burgmauer*-nak, hanem mindig *stat*-nak, *statgraben*-nak, *statmauer*-nak²⁸, pedig a várossáemeléskor (1277) kapott és 1340-ig használt pecséten a *castrum* szó áll és III. András (1290—1301) egyik évszámmal el nem látott oklevelé is még *castrum*-nak nevezi!²⁹ A XIV. század eleje óta általánossá váló *civitas* szintén „vár”-at jelent és csak a *váras* (hely) *város*-sá fejlődése folyamán lesz a német *stat* „Stadt” egyenértékese. A *Burg* etimológiailag a *Berg* szóval függ össze³⁰, ezért írja róla a Grimm-testvérek nagy német szótára: „Dem wortverstande nach war *burg* bergende, schützende stätte, wie von *arcere* gebildet *arx*, auf der höhe, die freien blick in das land gewährte und gegen ersten anlauf schmirte, gebaut... wie *burg* die darunter ausgebreitete *stadt*, *arx* die umgebende *urbs*, beherrschte *πολις* und *ἀρχόπολις*; das *ἄστυ* ... später als grözere deutsche städte emporblühten, blieb ihnen häufig der alte name *burg* (*Straszburg*, *Regensburg*, *Augsburg*, *Magdeburg*) neben *berg* (*Bamberg*, *Nürnberg*)³¹. Ezért nem nevezte a soproni németség a soproni völgyben épült várat *Burg*-nak, az állítólag *üres*, pusztuló belvárosról ezért nem beszélhettek így: „in der öden *Burg*”, „von der öden *Burg*” stb.; ezért nevezte annak a „*hegyen*” (vö. *Wiener Berg!*), a Koronázó-domb körül egykor valóban létezett vagy csak a hagyomány által feltételezett földvárat, az *Ödenburg* név ezért nem lehet nyelvi emléke a belváros egykori pusztulásának, hanem a városbíró és a 12 tagú tanács választása miatt 1283—1330-ig a magyarok és az egyre nagyobb számban betelepedett németek között dúló belső harcnak. E harc folyamán nemcsak az *Ödenburg* név születik meg, hanem megteremtik a németség számára a polgármesteri tisztséget is, amely első feltűnésekor, 1321-ben rangban még a magyar városbíró tisztsége után következik. 1330-ban az *Ödenburg*-i németség vezető rétege visszatér a völgyben épült *váras*-ba (*civitas*), amelynek vezetését hamarosan magához ragadja. Ennek eredményeképpen most már az egész lakott terület, akár *in der stat*, akár *vor der stat* fekszik, *Ödenburghoz*, ill. *Sopronhoz* számít. 1352. szeptember 27-én már „*Johans, hern Wolfgers sün, richter in Oedenburch und die gesworn*” foglaltatják írásba a bécsi mészárosok számára a soproni bécsi kapunál fizetendő keresztes vám tarifáját³². A német nyelv bevonul a városi kancelláriába is³³ és nemsokára a polgármester kerül a város élére.

6. Azt hiszem, az előzőkben Major Jenőnek magyarázatommal szemben felhozott minden lényeges ellenvetésére feleltem; remélem, hogy egyúttal tisztáztam több olyan részletet is, amely eddig homályban maradt. A fentiek után érthető, hogy Major Jenő kategórikus kijelentései ellenére sem tudom elgondolását magamévá tenni. Az *Ödenburg* név keletkezésével kevésbé összefüggő részletekre az alábbiakban szeretnék néhány megjegyzést tenni.

Erősen túlzónak tartom azt a képet, amelyet Major az *Ödenburg* név *öde* szavának történeti magyarázatára az 1283. és az 1359. évek közti soproni belvárosról fest. Major itt teljesen megfelelkezik a modern forráskritikának arról a felismeréséről, hogy minden forrás bizonyos célzattal jön létre, hogy „pártatlan” elbeszélő forrás nincs s így a források elbírálásánál azokat az indítékokat is figyelembe kell vennünk, amelyek között ezek

a források létrejöhetnek. Azoknak pl., akik a királynak a németek kitelepüléséről jelentést tettek, érdekükben állt, hogy panaszukat minél gyorsabb és hathatósabb intézkedés kövesse, ezért érthetően felnagyították, eltúlozták a valódi helyzetet. A nagyítás és a túlzás nem feltétlenül számitásból jön létre, hiszen ez már az antik retorikának bevett eljárása volt (*hiperbola*) s mindennapi beszédünkben ma is élünk vele. Mindnyájan tudjuk, hogy nem kell szószerint venni, ha valaki azt mondja: „Egy fillérem sincs!” vagy „Egész éjtszaka egy szemhunyaszt sem aludtam”, „Üres a zsebem”, „üres volt a színház”, „üres, kihalt a város” stb. Ilyen hiperbolikus kifejezést maga Major Jenő is kimutatott. Én IV. Lászlónak egy 1277. évi okleveléből idéztem, hogy a soproniak várukat II. Ottokár cseh király támadása után *illese* „sértetlenül” adták át a királynak, holott ugyanez az oklevél másutt a várfalak repedéseiről beszél. A valódi helyzetet csak az egész forrásanyag minden oldalú, komplex vizsgálatával tudjuk majd megközelíteni.

Egyáltalán nem meggyőző az a feltevése, hogy amikor XVI. századi humanisták (Cuspinianus, Lazius) az *Ödenburg* nevet a *desertum burgum* vagy a *deserta civitas* kifejezéssel latinra fordítják, gondos forrástanulmányokra, még pedig oklevelekre támaszkodnak. Cuspinianus és Lazius jártak ugyan Sopronban, de nem hiszem, hogy az *öde* szó fordításához szükségük lett volna a városházán őrzött oklevelekre, amelyekben a belvárosra vonatkozólag Major szerint a *vacua, desolata, deserta* az állandóan visszatérő jelző. Különbön is ilyen modern levéltári kutatást a XVI. századi humanistáknál még nem tételezhetünk fel³⁴.

Majortól eltérően nem tartom kétségtelennek, hogy a belvárosi égett agyagfalak az első ispáni vár falai, tehát a magyar Sopronnal egyidősök, mert az 1277. és az 1297. évi oklevél „rendkívül régi (*antiqui*) várfalai” éppúgy származhatnak a XI. és a XII. század fordulója tájáról is.

A Szent Mihály-templom környékének utcahálózatából mindenekelőtt a Szent Mihály utca és a Wieden érdemelnek a további vizsgálatok szempontjából figyelmet. A *Wieden*, amelyet nem nagyon régen a semmitmondó „Gazda utca” névvel látták el³⁵, német nevét ugyan 1255 és 1425 között kapta, de a Szent Mihály utcához hasonlóan régi és sűrű település lehetett, hiszen a Wieden bordézmája fejében a városplébános lemondott az egész város egész bordézmájának őt megillető tizenhatodrészeről³⁶. További vizsgálatok ezen a téren még tanulságosak lehetnek.

Elhamarkodottnak tartom Major következő állítását: „Abból a negatívumból azonban, hogy ennek a földvárnak sem tárgyi, sem hagyományi emléke nem maradt, csak azt következtethetjük, hogy ez nem is létezett”. Nem rossz gondolat, hogy az *Erdburg* elnevezés keletkezésénél az amfiteátrum sáncszerű földhalmával számol, azonban ásatások, az avar és a szláv kérdés eddig nagyon elhanyagolt vizsgálata még meglepetésekkel szolgálhatnak, hiszen Sopron a IX. századi avar terület közepén fekszik.

A Szent Mihály-templom elhelyezésének magyarozatára felhozott bécsi analógia, ill. korábbi keresztény tradíciókra való hivatkozás figyelemreméltó, de ez is az avar és a szláv, esetleg még a római kérdéshez vezet. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról sem, hogy ahány a hely, annyi a sajátos helyi probléma. Még nagyobb óvatosságot ajánlanék a Major által idézett olaszországi analógiákkal kapcsolatban.

Abban mindnyájan megegyezünk, hogy e nehéz kérdések megoldásához további, széleskörű ásatások nélkül nem juthatunk közelebb.

Jegyzetek

1. Kny. a Magyar Történettudományi Intézet 1942. évi Évkönyvéből; Kny. az Archivum Europae Centro-Orientalis IX—X. évfolyamából.
2. Revue d'Historie Comparée XXIV, 150; Verbényi László: SSz. IX., 158. SSz. IX, 158.
3. Német fordítása ez lehetne: „...die Öde Burg genannt wird”.
4. A részletekben ettől helyenkint eltérően, de lényegében a bécsi külvárosban kereste az *Ödenburg* név keletkezését *Gergely Endre* (Sopron a középkorban. Sopron, civitas fidelissima, szerk. Thirring Gusztáv. Sopron, 1925), *Verbényi (Veszélka) László* (Sopron régi németsége és a német nyelv feltűnése a városi kancelláriában. Sopron, 1934), *Schünemann Konrád* (Hwb. des Grenz- und Auslandsdeutschtums I. Stuttgart 1935, 628) és *Gerő László* (A soproni vár. Sopron és környéke műemlékei, szerk. Dercsényi Dezső. Bp., 1953; Magyarországi váreépítéset. Bp., 1955).
5. Hozzászólás a „Sopron és környéke műemlékei” című könyvhöz. Településtudományi Közlemények 1953. évi decemberi szám; Az *Ödenburg* név keletkezésének háttere. SSz. IX, 68.
6. Vö. még Major Jenő: A középkori magyar városkép problémájához. Településtudományi Közlemények 1955. évi márciusi szám.
7. Művészettörténeti Értesítő 1954, 193.
8. Házi Jenő: Sopron szab. kir. város története. Sopron, 1921—1943, I. 1:56.
9. Fejér, Georgius: Codex diplomaticus III. 1. Budae, 1829, 312; Monumenta Vaticana I. 6. Bp., 1891, 33.
10. Du Cange, Charles: Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis I. Niort, 1883 a *burgus* címszónál.
11. Fraknói Vilmos: Mátyás király levelei I. Bp., 1893, 116; Házi i. m. I. 5:202-207.
12. Fraknói i. m. 115—120.
13. Vö. Fraknói Vilmos: Mátyás király leveleinek új kiadásáról. Magyar Könyvszemle XV, 1; Décsényi Gyula: Mátyás király leveleskönyve. I. h. XVI, 168; Fraknói Vilmos: Mátyás mint levélíró. Akadémiai Értesítő VII, 420; Szilágyi Loránd: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458—1526. Bp., 1930.
14. Vö. Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930, 154, 168.
15. Pl. 1250: „in castro Suproniensi... *Burgenses* dicti loci” (Fejér i. m. IV. 2:2:62-3). Vö. még Mollay: Acta Linguistica I, 407.
16. Házi i. m. I. 1:138. Itt említtem meg, hogy az 1379. évi telekkönyv eredetijében kétszer előfordul a *dye nider stat* kifejezés, amelyet Házi Jenő kiadása hibásan (*dye inder stat*) közöl. Az eredetiben ez áll: *Nota dy erst Saylmasse dy in dye nider stat gehört, dy hebt sich an vor der newstift; ...Nota dy erst Saylmasse dy in dye nider stat gehört, dy hebt sich an vor.* E kifejezés topográfiai magyarázata a külváros problémájával kapcsolatban további vizsgálatot érdemel.
17. A Lövér-vita történetére nézve vö. Maár—Mollay: SSz. II, 284.
18. Vö. Településtudományi Közlemények 1953. dec. szám 105.
19. Elismerem azonban, hogy ezután következő mondatom félreérthető volt: „Ide, az említett *Erdburg* területére helyezük az első soproni várat s ide helyezzük azt a *Burg*-ot is, ahová az oklevelek tanúsága szerint a német telepések az 1283—1330-ig tartó viszály idején a városból kiköltöztek”.
20. A további részletekre nézve ld. Schünemann, Konrad: Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert. Berlin u. Leipzig, 1923; Belitzky János: Sopron vármegye története I. Bp., 1938.
21. Fejér i. m. V. 2:397.
22. Fejér i. m. V. 2:375.
23. Nagy Imre: Sopron vármegye története I. Sopron, 1889, 65.
24. A két oklevél: Fejér i. m. V. 1:23; V. 2:375; átírásuk: V. 3:120.
25. A közép-felnémet *öde* jelentései: leer, öde, unbebaut, unbewohnt: leicht, gering; arm, entblösst; eitel, schwach, gebrechlich; widerwärtig, dumm, töricht. Lexer, Matthias: Mitelhochdeutsches Taschenwörterbuch. Leipzig, 1953²⁷.
26. Erre modern soproni példát is idézhetek. A mai Paur Iván utcát hivatalos elnevezése és megnyitása (1930) előtt a Halász utca felől a külső várfal zárta el, amelyen a gyalogközlekedés lebonyolítására embernagyságú *lyuk* (a német nyelv-járásban *loux* ‚Loch’) tátongott; az utcát ezért már gyermekkoromban ‚Lyuk utcá’-nak

(*louxkossn* „Lochgasse“) nevezték. 1939-ben aztán én jegyeztem fel ezt az adatot (SSz. III, 20), hogy a városépítéstörténet e mozzanatának talán *egyetlen* nyelvi emléke feledésbe ne merüljön.

27. Vö. középlatin *rus, pagus, regio, territorium*” (Du Cange i. m.). Vö. még: „*Rus universim appellatur ab Antiquis quilibet locus extra urbem, ubi sunt agri sive culti sive inculti, silvae, pascua et villae* (Forcellini, Aegidius: *Totius latinitatis lexicon*. Prati, 1881).

28. Az első adatok: 1361: *in der stat*; 1423: *aus dem statgraben*; 1447: *zu den statmeuren* (Házi i. m. I. 1:124; II. 1:162, 68). Ha megállapítható volna, hogy a már említett 1317. évi oklevél latin eredetijét *mikor* fordították németre, talán valamivel korábbi adatot is kaphatnánk a belváros *stat* elnevezésére, hiszen a XV. századi másoló nem változtatott a szó használatán.

29. Vö. Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Sopron toporafiája, szerk. Heimler Károly. Sopron, 1936, 79; Hazai Okmánytár II, 25.

30. Vö. Kluge—Götze: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin, 1953¹⁶.

31. *Deutsches Wörterbuch II*. Leipzig, 1860, 534.

32. *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien*. Wien, 1895—1921, II. 1:98.

33. Erről bővebben Verbényi László idézett munkája szól.

34. Arra sem gondolhatunk, hogy Lazius esetleg a *Nieder-Alteichi* Évkönyvek Aventinus-féle másolatát ismerte.

35. Helyes magyar elnevezése *Dézsma utca* lehetne.

36. Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 286.

Karl Mollay: Zur Entstehungsfrage des Namens „Ödenburg“. Verf. schrieb im Jahre 1944 eine Arbeit, „*Scarbantia, Ödenburg, Sopron*” (SA aus dem IX—X. Jahrgang des „*Archivum Europae Centro-Orientalis*”), in der er die Entstehung der Namen unserer Stadt, sowie die Forschungsgeschichte der damit zusammenhängenden Fragen behandelte. In bezug auf den deutschen Stadtnamen kam er u. a. zum Ergebnis, daß sich die Urkunde Ludwigs des Deutschen aus 859 nicht auf unsere Stadt, sondern auf die Umgebung von Graz bezieht; daß die Angabe der *Nieder-Alteicher Annalen* (1065, *Deserta civitas*) als lateinische Übersetzung des damals angeblich bereits lebendigen Namens *Ödenburg* für das XI. Jahrhundert nicht stichhältig ist. Damit mußte auch die Theorie der karolingischen Besiedlung unserer Stadt aufgegeben und die Entstehung des deutschen Stadtnamens auf die Wende des XIII. und XIV. Jahrhunderts verlegt werden. Den Namen *Ödenburg* brachte ich — Ladislaus Veszelka folgend — mit dem mittelalterlichen Flurnamen *auf der Erdburg* (heute: *Erdburger*) in Zusammenhang. Die „*Burg*“, von der diese Ried ihren Namen bekam, stellte ich mir um den sog. „*Krönungshügel*“ vor und bezog darauf die urkundlichen Belege *in Burgo de Burgo* aus dem Jahre 1330. Die historische Erklärung für eine Siedlung *auf der öden Burg* oder *bei der öden Burg* ergab sich aus der zwischen 1283 und 1330 urkundlich belegten Aussiedlung der Deutschen aus dem *castrum Supruniense* (heute: *Innere Stadt*), die wegen des Streites um die Wahl des Richters und der 12 Geschworenen erfolgte. Der Streit wurde im Jahre 1330 geschlichtet.

Verf. antwortet auf Entgegnungen, die seit dem Erscheinen der Arbeit veröffentlicht wurden, besonders auf zwei neuere Artikel von Jenő Major, der die Entstehung des Namens *Odenburg* mit einer angeblichen „*Verödung*“ der inneren Stadt zwischen 1283 und 1359 erklären möchte. Verf. bespricht die Beweisführung dieser Artikel, widerlegt ihre Ergebnisse und hält an seiner früheren Auffassung fest.

Az 1826. évi kapuvári parasztmozgalom

Írta: *Vörös Károly*

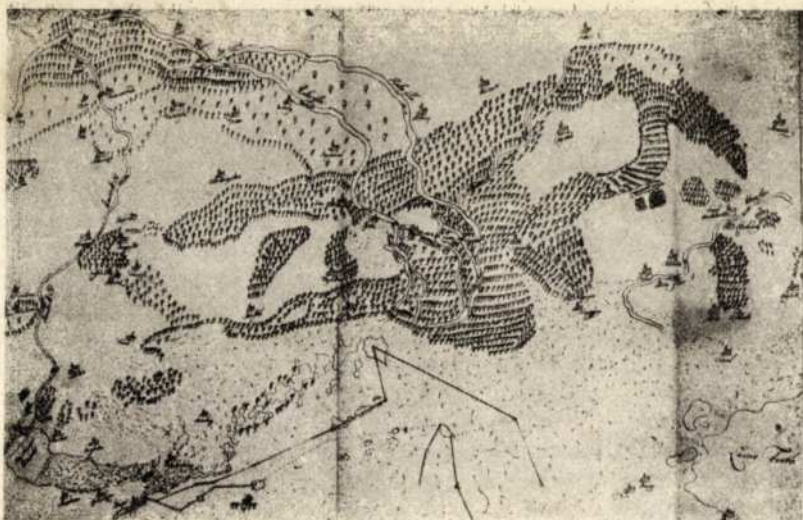
„Hogy a paraszt támadásnál veszedelmesebb és irtóztatóbb vétek nintsen, senki kétségbe nem veheti, mert ezáltal minden törvényes rend fölbontatik, a személyes és tulajdoni bátorság számkivettetik és az egész polgári társaság boldogsága felforgattatik... nem betsüli az a Királyt, nem imádja igazán az Istent, aki annak törvényét meg nem tartja, annak világi helytartóit, a törvényes hatalmat meg nem ösméri, azért Dózsa s gonosz társai... minemű büntetés alá estek jobban tudatik hogyszem emléttetni kellene...“

E fenyegető szavak 1826 őszén Sopron vármegye fenyítő törvényszékén hangzanak el. Aki hangoztatja őket: a vármegye vádló tisztifőügyésze, — aki ellen e Dózsára célzó komor mondatok irányulnak: 44 lázadással vádolt kapuvári parasztember, köztük a helység bírása, s rajtuk keresztül tulajdonképpen az egész kapuvári község. — „Ugy vagyon!“ — kiált most fel a tisztifőügyész — „mutatják az előadott minden kifogás nélkül való oklevelek, hogy a kapuváriaknak fejek már 60 esztendőktől fogva ég, s a tüzet okádó hegynek módjára majd megcsendesül majd ismét rémítő zivatarral kiüti magát a hamú alatt lappangó tűznek lángja, s amidőn ezen vulcanusi ki tsapások üdőről üdőre mérgesebbek s kiterjedőbbek lennének, méltán lehet tartani attól, hogy ezen kapuvári Vesuviusnak látvája még a szomszéd helységeket is el ne öntse.“ A főügyész kemény büntetést kér tehát a vádolt kapuváriak fejére, „hogy azoknak rettentő példájukból a többiek tanulságot vehessenek... Ezt hozza magával az országlásnak okos politicája, hogy a bosszuálló büntetés kevésre, és a félelem minnyá-jokra kiterjesszen...“

I.

Ha e 44 kapuvári paraszt vádoltatásának előzményeként ennek, a már nyíltan bevallva is csak terrorral elfojtható kapuvári tűzfészeknek magvát keressük, legalább addig az időpontig kell visszanyúlnunk, mikor 1671-ben a Wesselényi-féle szervezkedésben való részvételéért lefejezett Nádasdy Ferenc összes birtoka — köztük Kapuvár is — a bécsi udvar kezére jutott.

1. A földrajzi helyzeténél fogva is (a község a Hanság árterületének észak felől akkor még egészen Kapuvárig lehúzó szélé, s az Alpok magyarországi nyúlványait borító, délről felnyúló hatalmas erdők közötti keskeny útsávon, a Rába átkelésénél feküdt) már a középkor óta jelentős erősség a török háborúk korában, mikor a kapuvári vár olykor az egész környék menedékévé, védelmének egyik középpontjává vált, különös

A kapuvári uradalom a 18. sz. közepe táján. (A térkép nem a mai észak-déli, hanem éppen fordított: dél-északi irányú tájolásban ábrázolja a vidéket. Jól megfigyelhetők a Kapuvár körüli nagy erdőségek s a vár a folyók közöttől védett, jól biztosított fekvése.) — Országos Levéltár, Térképtár, Esterházy térképek VII: 244. sz.

jelentőséget nyert. A Rába fontos átkelőhelyét védő őrsége a XVII. század második felében az állandó katonai szolgálat fejében a paraszti sornál lényegesen kedvezőbb feltételek mellett földet is kapott a birtokos Nádasdy-családtól. Valószínűleg a saját verejtékes munkájukkal művelhetővé tett irtásföldek egy része volt az, melyet az uradalom, mint hűségük biztosítására alkalmas „hajdúhelyet” művelésre átadott nekik.

A többi Nádasdy birtokkal együtt Kapuvárat is átvevő bécsi udvar azonban 1672-ben megkísérelte a végvári katonaelet fokozott paraszti terhekkel való súlyosbítását. Az 1672-ben kiadott rendelet szerint az egész község állandó hadiszolgálat mellett évi 20 Ft adó együttes fizetésére s a Rába hidjának karbantartására köteleztetett. Az egyes hajdúháztartást pedig mindennek reájutó részén kívül heti 1 napos, marhával vagy annak hiányában gyalog végzendő robottal terhelték meg. Termékszolgáltatást (tized, kilenced) nem követeltek rajtuk, de e súlyos, főleg robotterhek mellett a kapuvári hajdúk várvédő lelkesedése nyilván ugyancsak megcsappanhatott. Mutatja ezt az is, hogy alig 4 évvel később, 1676-ban már új s ezúttal igen jelentős privilégiumokat kapnak a császártól. Hiszen a török hódoltság legnagyobb kiterjedésének korát éljük, s az udvar nem kockáztathatja még a kis kapuvári helyőrség hajdúinak hűségét és buzgalmát sem. A privilégium a személyes katonáskodás és a Rába-híd fenntartása fejében már a robottól és a 20 Ft adótól is felszabadítja őket, de meghagyja a termékszolgáltatás alóli mentességüket is. Kapuvár kamarai birtok lévén, melynek közvetlenül az uralkodó a földesura, a kapuváriak e rendelkezéssel gyakorlatilag szinte szabad paraszttokká lettek; — olyan helyzet ez, mely bár csak néhány évig tartott, mégis késői évtizedekre is

érezte hatását, emlékezetessé tévén Kapuvár lakosai között Lipót császár uralkodásának napjait.

E valóban nagy szabadság ugyanis alig néhány évig tartott. 1682-ben az 5 év múlva majd hercegi rangra emelt gróf Esterházy Pál kapta meg a kapuvári birtokot, bár birtokba iktatásának a kapuváriak, szabadságukra hivatkozva, ellentmondtak. Az uralkodó ugyan 1683-ban még utasította Sopron vármegyét a kapuváriak kiváltságainak megőrzésére, Esterházyt pedig figyelmeztette fegyveres szolgálatuk fenntartásának biztosítására, — 1685-ben a gróf mégis megkezdte a város lassú alávetését. Egy-egy hajdúhelyre évi 8 nap robotot előíró contractus kieroszakolásánál (140 év múlva úgy emlékeznek erre a kapuváriak, mint amelyet csupán Esterházy és „titkos tiszte“ készített, s mely „az maga belső erőtlensége miatt dugába dőlt“) többre azonban még mindig nem mert vállalkozni. A kapuvári hajdúk kardjára — a már megindult felszabadító háborúban — még szükség volt a császárnak. 1687-ben „Kapuvár egész sereggel táborba szállt a nemes vármegye helyett“ — írják. Ekkor még a török ellen harcolnak, de nyilván Esterházy kísérletezéseinek is nagy szerepük van abban, hogy alig két évtized múltán az ostromolt Kapuvár hajdúi már a kurucok közé állnak.

2. A szatmári béke után az országban állandó hadsereget felállító 1715. évi 8. törvénycikk azonban végleg feleslegessé tette a kapuváriak fegyveres szolgálatát. 1675-iki privilégiumuk alapján méltán gondolhatták, hogy katonakötelezettségük is megszűnván, többé semmiféle kötelezettséggel senkinek nem tartozó, teljesen szabad parasztokká lettek. Az uradalom azonban nem volt hajlandó elismerni ezt a helyzetet, s ha az 1865-iki contractus 8 napi robotszolgáltatásának továbbemelésével egyelőre nem kísérletezett is, földesúri jogait a község felé már nem volt hajlandó feladni.

A kapuváriak a XVIII. század békés évtizedeiben nagy lendülettel láttak a terjeszkedésnek. Az eredeti 86 hajdútelek nagyon kicsiny volt ugyan: egyenként alig 4 kishold szántóból s a hozzátartozó kb. egy szekér szénát termő rétből állott, mely az utódok kezén máris osztódni kezdett. A város körül elterülő nagy erdők, bozótok kiirtásával, földjük művelhetővé tételével azonban még szert tehettek nagykiterjedésű, az uradalomtól olcsón szerzett irtásokra. Főleg rétnak és legelőnek használván őket, néhány évtized alatt állataik száma hatalmasan megnőtt, — pedig takarmánynak még mindig annyira bővében voltak, hogy eladásra is bőségesen jutott.

A kapuváriak ilyen, látszólag akadálytalan terjeszkedésével egyidőben azonban lassan továbbfejlődik a hatalmas hercegi uradalom saját gazdálkodása is. A század második negyedétől kezdve gyors ütemben épülnek ki Sopron megyében a herceg új meg új hatalmas majorságai: földjük a jobbágytól visszavett, annakidején a paraszt roppant munkájával használhatóvá tett irtásföld, — munkaerejük: ugyanezen jobbágyság egyre magasabbra emelt ingyen robotmunkája. Előrelátható volt, hogy előbb-utóbb megindul a földesúri támadás a kapuváriak nagy irtásai és alacsony robotjai ellen is.

3. Valóban 1754-ben a herceg arra hivatkozva, hogy a régi katonai szolgáltatások, melyeknek alapján a kapuváriak kiváltságait élvezték, immár teljesen feleslegessé váltak, meg is indította az eljárást a kapuváriak földjének szabályozására s a város „szabályszerű urbárium“ alá veté-

A kapuvári vár 1680 körül. (Greischer M. rézmetszete.) — Történelmi Képcsarnok.

sére. Az 1757-ben befejeződött eljárás eredménye a község számára katasztrófális volt. Minden hajdúhelyet 4 Ft földbér fizetésére köteleztek s 8 napi évi robotjukat 22 napra emelték.

A kapuváriak minden úton-módon védekeztek: panaszos kérvényeket adtak be a megyéhez, sőt magához Mária Teréziához is. Gyenge szavuk, „a régi öreg jámboroktól“ öröklött kiváltságaik azonban mit használhattak a nagybefolyású, hatalmas herceg érdekeivel szemben? Perüket elveszítették, 1767 szeptember 15-én pedig az általános úrbérendezés során újabb királyi rendelet mondotta ki, hogy régi kiváltságaik „mivel azon levelekben kikötött szolgálatoknak nemei az üdönök környülállásaira nézvest önként megszűntek s különben is megváltoztattak, félretétetvén“ Kapuvár egyszerű úrbéres községnek nyilvánítatik.

Mit jelentett az úrbéres sor a község számára? Jelentette azt, hogy a faluhatár nagyságának ezzel járó új felmérése során csupán az 1660. évi 86 hajdúhely területét, összesen 330 kishold szántóföldet s némi rétet imertek el úrbéres telki állománynak, azaz állami adó alapjául szolgáló földnek, melyet — bár tulajdonjogilag a földesúré — az már nem vehet el a paraszttól. A határ összes többi részét: a hatalmas irtásréteket, szántókat, legelőket, „irtásföld“-nek nyilvánították, — megadván ezzel a lehetőséget a hercegnek, hogy nevésegesen csekély (holdanként 2 Ft) díj lefizetése ellenében bármikor egyszersmindenkorra visszaválthassa az azt valamikor iszonyú munkával használhatóvá tevő paraszttól. S ha a földesúr nem vette is el azonnal az így bekebelezett föld használatát, érte most már tetszés szerint emelhető bért, súlyos különrobotokat állapíthatott meg s használatát bármikor fel is mondhatta. Az úrbéres sor így messzemenő lehetőséget adott a hercegnek arra, hogy nagy majorságai földigényének biztosítása érdekében az egész, egyre gyarapodó falut valósággal belefójtassa a szűk telkiállomány megmaradt 330 holdjába.

De jelentette az úrbéres sor azt is, hogy csupán a 330 kishold fejében is minden háztartás házas zsellerek módjára évi 18 nap ingyenmunkával tartozik a földesúrnak. E robot gyakorlatban már kezdetben is az előírtnál súlyosabb tehernek bizonyult. Az uradalom ugyanis a robotokat nem a szabályszerű módon portánként szabta ki, hanem az egy-egy telken ekkor már összezsúfolva élő több háztartás mindegyikén külön-külön igyekezett

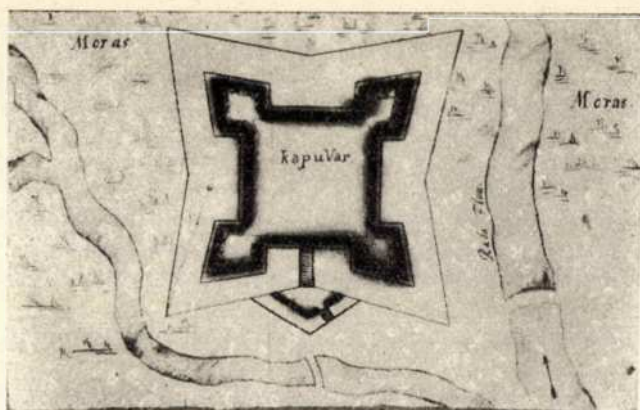
a 18 napot behajtani. Az uradalom a majorságainak megművelésére szükséges megfelelő számú ingyen munkaerőt ezáltal is biztosíthatta.

Végül jelentette az úrbéres sor a város mézszárszékének, vendégfogadójának elvételét s az uraság kezére adását s jelentette a lakosok régi gyakorlat által szentesített s az egész országra kiterjedő, a nemesihez hasonló vámmmentességének megszüntetését is.

A mindezek következményeként roppant súlyos helyzetbe került község azonban nem adta fel a harcot. Annál kevésbé is tehetette ezt, mert az uradalom — amellet, hogy megkezdte a robotok behajtását is — hozzáfogott egyes irtásföldek visszavételéhez is. Elvették a Borgyas-kert s a Nagy-bokor nevű réteket, megszorították a legelőt, kizárták őket az Iharos nevű legelőrészből s lezárták az erdőt, honnan eddig épület- s tűzifájukat nyerték. Az uradalom elvette a malmokat, vendégfogadókat és mézszárszékét és megkezdte vámkedvezményük felszámolását is. A kapuváriak 1771—75 közt még próbálnak védekezni: pereskednek, újabb és újabb kérévényekkel ostromolva az uralkodót. Ismét, ezúttal véglegesnek látszóan hiába, — az 1776. december 19-én kiadott királyi rendelet végleg és megfellebbezhetetlenül elutasította panaszait s Kapuvárt úrbéres községnek nyilvánította. Sorsuk eldőlt.

4. Az így végleg úrbéres sorba jutott régi hajdúközség azonban nem felejtette el régi, bár alig néhány évig élvezett szabadságát. Emlékeztették őt erre bizonyos még megmaradt régi jogai is. Így pl. más jobbágyközségekkel ellentétben a kapuváriak szabadon adhatták-vehették hajdúhelyes telkecskéiket. Emlékeztették őket régi szabadságaikra ezekről szóló, nagy becsben tartott okleveleik is. „A kapuváriak régi szabadságleveleik mindenkor az öreg bíró gondviselése alatt tartatnak olyformán, hogy azok a községet illető más irományokkal együtt egy különös ládában a bírói háznál zár alatt vannak. Kulcsa az öreg bíró kezénél lévén, kinek engedelme nélkül senki ezen irományokhoz nem nyúlhat“ — vallják még 1826-ban is. — S emlékeztetik őket a szabadságaik 1767-ben történt elvesztéséről, a földesúr és tisztjei csalárdságáról s az előljárásság árulásáról szóló legendák. A város — emlékeznek vissza — „az előbbeni előljárásság gazsága és a tisztek áméttása miatt lett robotos. . . Erről jól emlékszünk rész szerént traditio, rész szerént pedig most is életben lévő kapuvári lakosok által, hogy ezen urbáriumot is vassal és bottal igyekezett az uraságbeli tisztség ránkhozni, sokan akkor ellentmondások miatt meg is heverték a tömlőcet, senki annak hirdetésén Ruzsits János, Szakáts István és Nagy Jánoson kívül jelen nem volt, ugyan Ruzsits János ezen erővel reánk hozott urbáriumot több esztendőök által akkor bíró lévén, titkon tartatta a városládában, s akkor, midőn nálunk urbárium béhozattatás végett a conscriptio tétett, 12 ember csak meg sem is jelent“ — emlékeznek vissza. Egy Rozsits László nevű gazdára még 1826-ban is „boszonkodnak s azt hányák szememre, hogy Rozsits János öregapám idejében hozatott be az urbárium, és hogy én is olyan huncfut vagyok, mint az öregapám“. — És jogaikhoz való ragaszkodásuk szinte tüntető bizonyítékeként úrbéres község létükre (a herceg szerint teljesen szabálytalanul) ugyan, de továbbra is használják a „privilegizált mezőváros“ címet s régi pecsétjüket; a két zászló között álló tornyos kőkaput, mely előtt ágyúk, ágyúgolyók és egy dob, — a szabad katonaélet jelképei láthatók.

A régi hajdúszabadságok elvétele, az irtások kezdődő visszaváltása, a kicsiny hajdúhelyek fejében követelt egyre súlyosabbnak és méltánytala-

A kapuvári vár alaprajza a 17. század végén. (Az alaprajz pontosan megfelel mind Greisher ábrázolásának, mind az uradalom 18. század közepi térképén közölt alaprajzoknak.) — Országos Levéltár, Térképtár, Esterházy térképek VVVII: 1063. sz.

nabbnak tűnő robot, — ezzel szemben a nem lankadó szívós igyekezet mindezek megváltoztatására és a régi szabadság visszanyerésére: íme 6 évtizeddel a 44 paraszt megítélése előtt itt állunk a kapuvári „tűzetokádó hegynek” roppant ellentéteket rejtegető magvánál.

II.

1. Az utazó, aki a múlt század 20-as éveiben a Győrből Sopron felé vezető országúton Kapuvár határához ért, végigmenve a községgel ekkor már szorosan összeépült Garta hosszú utcáján s áthaladva a Rába hídján, házakkal, néhány műhellyel hézagosan szegélyezett széles térre jutott. A tér közepén egy téglából és fából összeeszkábált akasztófa és egy kőből való vásároszlop tűnhetett szemébe, nyugati szélén pedig a község védőszentjének, szent Annának szentelt, klasszicizáló stílusban épült plébánia-templomot pillanthatta meg. Ha pedig lépteit jobbkéz felé irányította s egy szépen tagolt talapzatú, Nepomuki Szent Jánost ábrázoló kőszobor mellett elhaladva belépett a régi vár helyén épült, hosszan elnyúló uradalmi épületbe, annak a zajos, lármás tértől az épület elé ültetett fasorral és szép kerttel gondosan távortartott szobáiban talán a község és uradalom térképeit és összeírásait is kezébe vehette.

A térképen mintegy madártávlatból most az egész községet maga előtt láthatta: a belterületet, ahol egy-egy belső telken két-három külön háztartás épületei is szorongtak, s láthatta a határt: a délfelől még mindig a Rábáig felnyúló erdőséget, s a várost északról övező agyagos dűlőket: Tormostyát, Szilosokat, Lökösárkot, Kovácsrétet, Külsőirtást, Kápolnát, Kisirtást, Potyondi hanyaszélt, Följáró dűlőt, Baloli hanyaszélt, Hanykaput, Kisrétet, Gyepüt, az Öreg földeket, az Oszványokat, az Öreg cankót, Nagyistókot, Henyi kárácont, Madarászt. Láthatta a réteket: a Dőri, Bakonyi,

Nyilási, Homokéri, Gacsi, Szücs méh házi, Oslí Rába melléki, Cuka és Rák réteket — s köztük, nyugatra a Rába mellett azt a bizonyos legelő darabot is, melynek birtokáért megye és földesúr segédkezése mellett a XVIII. és XIX. század fordulóján oly hosszú, sokszor véres küzdelmeket vívtak Vitnyéd és Kapuvár földéhségükben ügyesen egymás ellen uszított parasztjai. — S még messzebről nézve a térkép, megmutatta azt is, hogy a szinte valószínűtlenül kicsinyre aprózódott hajdúhelyeket, földeket és réteket, bérletek kicsiny parcelláit, — a vármegye legnagyobb zsellérköziségét hogy fogják körül az uradalom, a szomszéd határokra is átterjedő őríási földdarabjai — mint valóságos falak, meggátolva minden kitörést halálos ölelésükből.

Az uradalmi épület nagy szekrényeiben őrzött összeírások konkrét számadatokban fejezik ki a térkép madártávlatának ábrázolását. Belőlük megállapítható, hogy a község 570 háztartásából 230-nak már egyáltalán nincs, 286-nak pedig csak 1/48 és másfél kishold között változó nagyságú úrbéres földje van, — s csupán 54 háztartás gazdája mondhatja magát ennél nagyobb, de 4 kisholdnál egyetlen esetben sem több úrbéres földterület birtokosának. S hogy e roppant földszükén az esetleges bérleti lehetőségek sem sokat segítenek, mutatja, hogy az úrbéres föld nélküli háztartások közül 146-nak egyáltalán nincsen igázásra használható állatja, s még a másfél kisholdas kategória alatti földes háztartások közül is 105 hasonló helyzetben van. Az 570 háztartás közül csak 187-ben van egy pár ökör vagy ló; csupán kettőben van két pár igás állat, s a házak udvarain összesen csak 86 disznó számolható össze. Az állatállomány hiányára jellemző, hogy a földeket — mivel elégséges trágyájuk nincsen — csak minden hatodik évben tudják trágyázni.

De satnya az ipar vagy kereskedelem is: 1828-ban 1—1 gombkötőt, mészárosot, csizmadiát, kalapost, fésűst, esztergályost, timárt, szappanost, kékfestőt, kovácsot, 2—2 kéményseprőt, molnárt, s takácsot találunk. Közülük a két takács és a csizmadia nem is tud egész éven át dolgozni, segédje is csak az egyik molnárnak és a mészárosnak van. A kereskedelmet az egyik urasági épületben tanyázó 3 gyenge jövedelmű kereskedő képviseli: az egyik vasárukkal, a másik kettő rövidárukkal: kendővel, szalaggal kereskedik.

A térképek és az aprólékos számadatok nyújtotta összkép egyértelmű: a nép már nem képes megélni földjéből s számára nincs más megoldás, mint beletörődni a zselléri állapotának megfelelő napszámos, alkalmi-munkás, a hatalmas hercegi birtokok számára mindig mindennél olcsóbban kínálkozó munkaerő nyomorúságos sorába.

2. A kapuváriak azonban nem merülnek el ebben a nyomorúságban. Észreveszik azokat a lehetőségeket, melyeket az ország legjobb piacainak közelsége számukra még nyomorúságos helyzetükben is kínál. S megvan az eszközük is a lehetőségek kihasználására: a termés, amely munkaigényessége s viszonylagos magas ára folytán kis földdarabról is biztos megélhetést ígér. Az úrbéres sor elleni küzdelem már kilátástalan, a falu határa sem tágítható, — s az apró kapuvári és gartai belsősegeken még szélesebben virágozik fel a XVIII. század eleje óta üzött dohánytermesztés. A községből kivezető utakon dohánykereskedő kapuváriak rajzanak ki s a győri és pomogyi vámokon — hivatkozva még az 1676-iki privilégiumban megadott s az úrbérrendezéskor nem egyértelműen eldöntött vámmen-

A kapuvári vár képe a község régi pecsétjén. Greischer ábrázolásával összevetve megállapítható, hogy a pecsét metszője jól emelte ki a várkép legjellegzetesebb elemét: a várkaput a felette emelkedő kaputoronnyal. Kétoldalt zászlók, a kapu előtt dob dobverőkkel, alatta keresztben ágyúk és halomba rakott ágyugolyók láthatók. (Soproni Allami Levéltár, Sopron vármegye levéltára. Fenyítőperes 1826: 83. sz. 19. számú mellékletén.)

tességükre — vámfizetés nélkül kivitt jóhírű dohányukat (a vitnyédi dohányt) szép haszonnal adják el Győr, Sopron, Pozsony piacain.

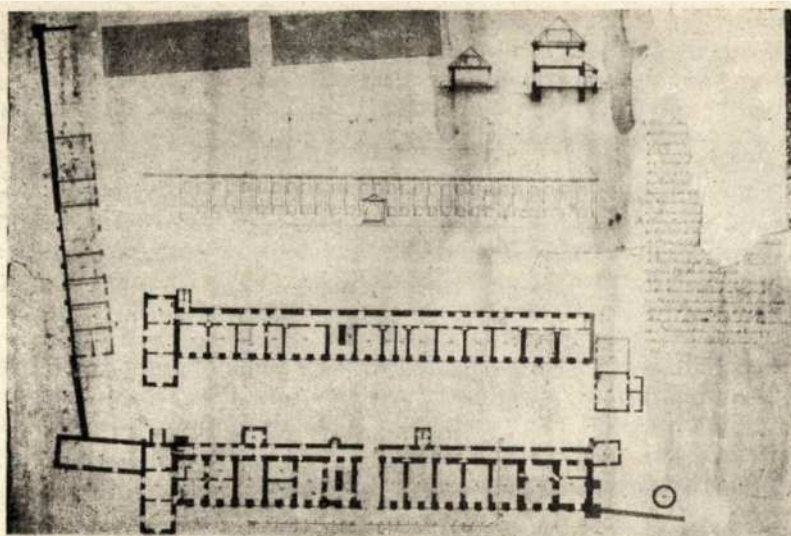
Nem tudni egyelőre, hogy a község lakosságának pontosan mekkora — az 1828-iki összeírás egy mondatából következtetve mindenestre elég széles — rétege vonódott be a dohánytermesztésbe. Nem tudni azt sem, mennyiben befolyásolta a dohánytermesztés és a kereskedés a község előbb ismertett vagyoni viszonyait: gazdagok és szegények csoportjainak egymáshoz való arányát. Kétségtelen, hogy kialakult egy keskeny felsőréteg, — túlságos megerősödését mindenestre korlátozhatták a földszerzés abnormis nehézségei —, de kétségtelen, hogy most már nemcsak ezek, hanem a kisebb dohánykertészek s a dohánytermesztésben állandóan foglalkoztatott munkások is egyre inkább függetlenül tudnak az uradalomtól. A földnélküli (igaz, hogy a hajdúhelyek néhány holdján viszont már csaknem teljes polgári tulajdont élvező) nyomorult község kifejlődő árutermelése révén szinte észrevétlenül a polgárosodás felé lép s a dohánytermesztésben rejlő nagyobb lehetőségek révén nagyobbat lép a pusztán hagyományos módon termelő parasztfalvak társadalmánál. Amit pedig polgárosodó gazdálkodásuk még nem tudna megadni — a polgár öntudatát — azt pótolja a község privilegizált múltjára visszaemlékeztető

hagyomány. — Polgárosodó gazdálkodás elég szélesen jelentkező csirái s egy erős, félig még feudális ízű parasztpolgári öntudat: a 20-as évek közepén egyfelől már e tényezők látszanak jellemezni Kapuvár viszonyait.

Másfelől azonban még mindig érezhető az uradalom nyomása, sőt a polgárosodás felé tett előrelépésük s ezzel kapcsolatban függetlenségre való fokozott igényük még érezhetőbbé teszi azokat a jogtalanságokat, sérelmeket, melyeket a feudális viszonyok között kapitalizálódni próbáló nagybirtok ezekben az években a jobbágyok rovására mindenhol elkövet. Az, hogy az uradalom kapuvári ispánja, Eller János a „szelléri 18 napos robotmunkát sokszor duplázza, triplázza“, a téli időre nem hagy semmi robotot, legnagyobb dologidőben pedig a kétórás járőföldre lévő újmajorhoz hajtja a parasztokat s éjjelre és másnap is ottfogja őket robotra — hogy az Esterházára rendelt robotosok egynapos útját csak félnapnak számítja be —, hogy a munka után fáradt embereket addig várhatja a munka igazolásával, míg sokan anélkül mennek haza, elveszítve így egész napi munkájukat, — hogy úriszékkor többnapos házimunkára rendel be embereket, de mégis csak egy napot számol fel, — hogy a fiatalság robotját, mint nem teljes értékűt, nem fogadja el, — mindez itt különös hangsúlyt nyer. Az uradalom alaptalan, semmiért élvezett feudális előjogai a paraszt saját, különösen munkaigényes gazdálkodása elől lopják el az időt, mely számára, jó értékesítési lehetőségei mellett, fokozottan drága. A robot még ha csak évi 18 — mindenféle csalással legfeljebb 25—30 — nap is, a kényes, gondos és — ha ideje kívánja — halaszthatatlan megmunkálást igénylő dohánynál különös teherré változik: olyan teherré, mely a kicsiny földek mellett a gazdát és munkását egyaránt súlyosan nyomja, existenciájában fenyegeti.

3. Arról nem is beszélve, hogy az uradalomnak az amúgy is kicsiny legelők csökkentésére irányuló intézkedései még további rétegeket is létalapjukban támadnak meg, — ráadásul a herceg egy még érzékenyebb ponton is harcban áll a kapuváriak kibontakozó árutermelésével. A XVIII. század végétől kezdve állandóak az uradalom támadásai a kapuváriak vámmentessége ellen. A pomogyi vámon, mely a Fertő mocsarán a herceg által emelt gáton vezető egyetlen útvonal végén feküdt, a hercegi vámos „arra meg volt tanétva, hogy az által utazó egyes kapuváriakat, nem figyelmeztetvén azoknak esmérletes, megyebéli tisztviselők által kiadott szabad passuális leveleire, vámfizetésre erővel is szorítsa“. Ugyanígy megkísérlik vámolásukat a győri vámon is. Válaszul és tiltakozásul évtizedeken át követik egymást a kapuváriak e tárgyban beadott panaszai és instanciái. A küzdelem változó szerencsével folyik: a XVIII. század végén, ugyanúgy mint 1809-ben is, elutasítják panaszukat, 1816-ban viszont az udvar elismeri vámmentességüket. 1820-ban az uradalom tiltakozására ismét vámfizetésre kötelezik őket, — ez ellen tiltakozó 1823-iki kérvényük azonban elsüllyed a helytartótanács által jelentéstételre felhívott Sopron vármegye tisztifőügyészének fiókjában.

Ezek az évek különben is a dekonjunktúra, az alacsony árak évei. Az állandó kulcsú vámteher e relatív emelkedése tehát gazdát és munkását egyaránt súlyosan érinti s ha ez nem is egyenlő mértékű, mindkettejüket közösen teszi érdekeltté a vámok elleni küzdelem további vitelében. Nem csodálhatjuk tehát, ha a 20-as évek elejétől kezdve előtérbe nyomul egy — elsősorban éppen a lakosság szegényebb rétegei által képviselt — olyan nézet, mely szerint a községnek végre saját magának aktívan kell kezébe

A vár helyén épült, ma is fennálló (a perben „vár” néven emlegetett) uradalmi épület tervrajza (19. sz. eleje). (Az egyes szobák rendeltetését magyarázó felirat részben hiányos, — a 10, 11. sz. helyiségek szolgálták börtönül.) — Országos Levéltár, Térképtár, Esterházy térképek XLIII : 7434.

vennie sorsának irányítását. S nem csodálható, ha az 1824-iki választáson három új ember: Varga Andor János, Litskay Márton és Kovács György ennek a törekvésnek jegyében kerül be a község tanácsába.

Varga 30 év körüli fél hajdúhelyes (két-három kishold) paraszt; „főparancsoló kontató, biztató, tanácsadó és minden bekövetkezett rosszaknak oka” — emlegeti a vádirat. Litskay szintén 30 év körüli negyed helyes gazda, aki „több oskolákat végezvén a magyar, német s deák nyelvekben olvasott és gyakorlott ember”. Kovács György vagyoni helyzetéről mitsem tudunk, — neki csak a későbbiek folyamán lesz nagy szerepe.

Az elégedetlenek szervezkedése, mely bejuttatja őket az előljáróságba, még 1823 vége felé indulhatott meg, mikor a község időközben elhunyt iskolamesterével, Molnár Györggyel együtt igyekeznek kiutat találni a község szorult helyzetéből. Egyelőre saját ügyvéd fogadásáért harcolnak, nem bizva már az ügyük vitelét hivatalból ellátó vármegyében. Valóban agitációjukra a falu külön ügyvédet fogad a győri nemeslégi Fekete György személyében. Fekete azonban miután kb. egy évig vitte a kapuváriak ügyét, nem takarékoskodva sem a nagyhangú ígéretekkel, sem a lakosok keservesen összegyűjtött pénzével, a per vitéletől 1825 folyamán végül is eredmények nélkül visszalép. („A községet először felpiszkálta, azután pedig elhagyta” — emlegetik bcsszusan még 1 év múlva is.) Vargaék azonban már nem tágitanak és még inkább ütik a vasat. Az öreg bíró, a 70 év körüli Bársony Péter aggódik is: „nincs bíránk, mert

a kerthez köti az ebet“ — mondogatják róla kicsinylően a faluban. A mozgalom irányítása — és egy kis ládikában a pénze is — már Varga Jánosnál van. Házanként 4 Ft adót vetnek ki, kölcsönöket vesznek fel, de még alighogy összegyűlt némi összeg, — s a hajnali órákban már zörög az utcán Varga Bécsbe, Győrbe vagy Sopronba induló szekere, a bíró pedig átbalagva a jegyzőhöz, kétségbeesve mondogatja „hogy ötöt még szerencsétlenné teszik”.

4. Bár eddig benyújtott kérvényeikben s a királyi kihallgatáson is az elégedetlenek még mindig csak a vámszabadságról s a város ezt biztosító régi privilégiumának megerősítéséről beszélnek, valóságban 1825 nyarán már egyre világosabban kezd megmutatkozni, hogy itt mindezeknél többről van szó. A földesúr, aki már a dohánykereskedelmet is megvámolva a szűkülő földek s gyarapodó lakosság 60 éve fokozódó nagy szociális feszültségének egyetlen megmaradt kiútját készül elzárni vagy legalábbis erősen továbbszűkíteni, elérte azt, hogy a feszültség most már újból és mindenütt jelentkezik. Nem csodálható, ha hatására a paraszti ellenállás is a perlekedésen túl most a jobbágy-földesúri viszony egyre szélesebb frontján fog kivezető utat keresni magának. A vámpér hosszas, bürokratikus folytatása közben az évek óta eltemetett, vagy már megszokottak tűnt régi sérelmek: a földek, legelők, faizás csökkentése, elvétele, a brutális bánásmód, mind most egyszerre válik érezhetővé.

Pénze a hatás nem egységes: leghamarább a szegénység reagál rá: a munkások és az egészen kis dohánykertészek. Az aktívabb fellépést sürgető 3 új esküdt megválasztása is az ő szavazataikkal történt. A jobb módú gazdák és kertészek — közülük kerül ki az előljárási többsége — már óvatosabbak. Alapjában véve egyetértenek a mozgalom céljával, hiszen a vámentesség igazi hasznot elsősorban nekik, az ő fejlődő árutermelésüknek fog jelenteni. De félnek a harc kiélesedésétől: még nem azért, mert közvetlenül a falu szegényeitől tartanak, — ha lassan is, de gyarapodó vagyonukat a meggondolatlan akciókra, esetleg bekövetkező földesúri megtorlástól féltik. Az árutermelés szabadságára irányuló, alig néhány éves igény azonban már így is erősebb a sok százados paraszti óvatosságnál: egyelőre, ha aggódva, bizalmatlankodva és fejcsóválva is, de résztvesznek a gyűlésekben és az egyre sűrűbb instanciák aláírásában. Csak kevesen lehetnek, akik teljesen szembeállnak a mozgalommal, de már azok sem mernek szót emelni: a község egyelőre kifelé teljes egységben indul a szabadságáért folyó küzdelembe.

„A neveletlen s együgyű paraszt köznép“ — fejtegeti Sopron vármegye főügyésze — „az eláméttás és a kontatás maszlagjától összezavarodva minek utána eláméttatott és megvakított, levetkezi az emberi okosságot s úgy ragadtatik és hanyattatik idestova a vak indulatoktól, mint a tengeri gálya a szélvész tengernek dühösködő hullámaintól”. — Kapuvár lakosainak nincs szükségük „kontatásra és áméttásra”: polgárosodásuk csirái hagyományaikból táplálkozó öntudatuktól erősítve egyfelől, — a földesúri terhek egyre érezhetőbbé váló nyomása s a földesúrnak az általa készített nyomorból kivezető egyetlen útjuk továbbszűkítésére irányuló kísérletei másfelől, együttesen adják meg a végső lökést ahhoz, hogy felfordítsák a főügyész által „Isteni megváltozhatatlan elvnek“ állított törvényt: „adjátok meg a császárnak, ami a császáré és a földesúrnak, ami a földesúré”. A „kapuvári Vesuvius” 60 év múltán, 1825 őszén, méhében a 6 évtizeden át hatalmasra nőtt feszítő erővel, kitörésre készen áll.

III.

1. Vargaék, utazgatásaik és megbeszéléseik eredményeként, 1825. március 23-án a község nevében kérvényt adtak be az udvari kancelláriához a minden census és taxa fizetés alóli mentességüket biztosító Lipót-féle privilégium újbóli megerősítése érdekében. A kérvényt a kancellária a szekács uton azzal küldte le a helytartótanácsnak, hogy az ügy állásáról a megyénél és a földesúrnál informálódják, majd ezen információkat véleményével együtt terjessze vissza. Úgy látszott, hogy a kapuváriak ügye, a megye minden huzavonája ellenére is, most végre újból döntésig jutott.

Míg válaszul a kérvényre az uradalom ügyvédje ellenérveit keresgélte, az 1825. év nyarának napjaiban a községben egyre-másra kezdett megmutatkozni a parasztek növekvő önbizalma. Varga már hónapok óta nem szolgált robotot, s bár berendelték a tisztiházba, megbüntetni nem merték. „Ha merné az uraság — mondegatja büszkén —, miért nem verezett meg?” Ősszel ismét Bécsbe utaznak és hazatérve még bátrabban beszélnek. „Míg az uraság a feleletet nem adja, olyan törvényes úton vagyjon, mint mi” — magyarázza már az úton Varga Litskaynak „és addig nem kell robotot szolgálni”. Otthon pedig már nyíltan ki is mondja, hogy „míglen robotot szolgálnak, ügyöknek vége nem szakad”.

Növelte biztonságérzetüket az a körülmény, hogy a helytartótanács rendeletére, az uradalomnak áprilisi kérvényükre adott válaszát velük is közölnie kellett. Kifejtve álláspontjukat, magabiztos hangon írják rá válaszukban szeptember végén: „Jaj volna akkor az alaton rendű, erőtlen, szegény embernek, ha azt egy uradalom oly könnyen megronthatná, ami igazságban gyökereztetik, minden törvénnyel és jó szokással megegyez”. Az elégedetlenek önbizalmát reppantul fokozta végül az, hogy a márciusi kérvényüket a megyéhez leküldő helytartótanácsi rendelet kivonatos magyar fordításából (melyet Sopron vármegye jegyzőkönyvéből másoltattak ki) a szöveget félreértve olyan következtetést vontak le, mintha Lipót-féle privilégiumukat végre felsőbb helyen is elismerték volna. Jellemző a nép és vezetői felfokozott reményeire és váradalmaira, hogy a rendelet meglehetősen egyértelmű szövege ilyen — számukra természetesen kedvező — értelmet tudtak belemagyarázni. Az említett jegyzőkönyvi bejegyzés hiteles másolatát október elején meg is hozták Sopronból s azt a Lipót-féle privilégium új fordításával együtt Varga, Litskay magyarázatának kíséretében többször is felolvastatta a népnek, — magyarázat s tanulságképpen ismét ilyeneket mondva: „Ne robotoljunk, kereskedjék ellenünk a herceg”. — Azaz: fordítsák meg a per scrát s most már ne ők kérjenek a hercegtől, hanem a herceg kérje (s ha nem kap, perelje) őket.

A környéken ugyanakkor már elterjed a híre, hogy „a község megnyerte az igazságot, senkinek sem tartozik fizetni, avagy szolgálni”. A tél elején Mihályiban már olyan hírek járnak, hogy „a kapuváriak a keresetüket megnyerték, most már olyanok, mint a nemes emberek”.

S bár az uradalom ekkor már észbekapott s Vargát egy hamis vád alapján kizáratta az előljárásból, sőt vasárnap töltendő három napi fogásra is elítélte, — a helyzeten ez már nem sokat változtatott. A Vargát elítélő úriszék ítélete maga is kénytelen beismerni, hogy „a kapuvári

község már egy üdötül fogva oly engedetlené lett, hogy a lakosok robotra csak akkor mennek, amidőn nekik tetszik". S ez elégedetlenség s robotmegtagadás ekkor már fenyegető méretei mellett egyre hiábavalóbb a szolgabíró többszöri figyelmeztetése is. Utána pár napig jobban ment a dolog, de egyre inkább szükséges lett a „bottal és árestommal“ való figyelmeztetés.

Az évvégi uradalmi robotelszámolás még nem mutatott nagy hiányt. Restanciák és késedelmek voltak, de a munka nagyjából még ment. De ez, a főleg a téli időben csökkent robotoltatásból származó pillanatnyi vihar-szünet érezhetően nem jelentette az ellentétek megszüntét. S valóban: 1826. január első napjaiban a mérsékeltebb elemek már csak alig tudják megakadályozni Vargáék azon javaslatát, hogy urbáriumukat: a zselléri szolgáltatásaikat rögzítő okiratot, szabadságuk kinyilatkoztatásaképpen ön-hatalmúlag vissza ne adják a földesúrnak. A nyílt kirobbanást azonban ez már csak napokkal késleltette.

2. 1826. február 8-án Esterházy Pál herceg arról értesítette Sopron vármegye alispánját, hogy kapuvári parasztjai a terhek alóli felmentetésükről keringő hírek hatására, megvetve minden figyelmeztetést, néhány nap óta minden robotot megtagadnak és hirdetik, hogy földjeik nem úrbéressek, hanem szabadok, s hogy a haszonvételek is őket illetik.

A herceg e segélykérő levelére 14-én az alispán Róth József szolgabíró-t küldte ki a lakosok megrendszabályozására. A szolgabíró az eddig valahogy bevált módszer szerint másnap fenyegető hangú levelet küldött a községnek, emlékeztetve azt már korábbi intéseire, figyelmeztetve őket tettük komoly következményeire: a börtönre s a deresre, s tanácsolva az „isteni és világi törvények szerint tartozó jobbágyi enegedelmességet“. Csak ez esetben remélhetik ugyanis folyamatban lévő vámperükben „Isten segedelmét s különben is a nagyobb kellemetlenségek elkerültét“.

A levél megérkezett, az előljárásság — Bársony Péter öregbíró, Varga és a jegyző — azonban éppen Budán járván, nem volt, ki hivatalosan átvegye. Híre azonban elterjedt s a lakosok „alattomos gyűléseiben“ egyre gyakrabban hangzott el a javaslat: „Csak küldjük vissza az írást, annál bosszúsabb lesz a főbíró“. Az uradalmi tisztartó azonban mit sem törődve az elégedetlenség e növekvő jeleivel, február 15. és 22. között mindenestre valamennyi lakost ismét robotra rendelte. Megdöbbenéssel tapasztalhatta azonban, hogy „egy sem jött robotra, és durvaságok nagyobb terjedést tett“.

1826. február 22-én így került sor a kisutcaiak robotra rendelésére. A község azonban már délután gyűlést tartott, melyben a kisutcaiak tanácsot kértek, mit tegyenek. A bíró által helyettesítésével megbízott 70 éves hajdúhelyes Sipőcz János öreg esküdt biztatni kezdte őket, „hogy ne menjenek, hogy csak ő reá vigyázzanak (hallgassanak V. K.)... én vagyok a bíró képiben, ha el nem állanak tőlem, én nem hagyom el a várost és megállok a város nevében“. Nyilván nem kis részben e jobbmódú gazda biztatásának hatására is ezekután a község megegyezett, hogy a robotot többé senki sem fogja teljesíteni.

Másnap, 22-én reggel 8 órakor már hatalmas tömeg gyűlt össze a községházánál, ahol Kovács György esküdt végre felolvasta a főszolgabíró már említett 14-i, de azóta hivatalosan még senki által át nem vett levelét. A megelőző napok „alattomos gyűléseinek“ hatására „az egész község fejenként erre azt felevén, hogy eők egyáltalán fogva semminémű

jobbágyi terheket magokra nem vádolnak, hanem mind azon őseik által érdemekért nyert privilégium és szabadságaik mellett ennek utánna erősen megállanak“, ennek látható jeleként a főszolgabíró levelét a „közöséges város“ 482 név aláírásával vagy keresztvonásával kifejezett „teljes és egyenlő akaratával“ visszaküldték írójának.

E határozat meghozatalánál, a község szabadságának kinyilatkoztatásánál is már világosan megmutatkozik a küzdelem társadalmi alapjainak kettőssége. A kezdeményező szerepet ebben a döntő lépésben a szegénység játssza. Lumniczer tisztartó levele szerint „a község szemetje (mert az okos része el nem jött)“, a jegyző gyűlölködő hangú levele szerint „a nyáladék és értetlen fiatal emberek“, „(mert az ifjúság, az esztelen nyálánság ezekkel tart)“ jelenlétében zajlott le a szabadság kinyilvánítása. „A józan gondolkodó és békességet szerető gazdák“, az „okos rész“ nincs itt, — az ennyire nyílt állásfoglalástól már félnek. Jellemző viszont az állásfoglalás elől kitérni nem tudó előljárási magatartása: az esküdtek ott vannak a gyűlésen, mert a nép — mint a községi strázsamester vallo-mása elmondja — „úgy hajtotta az esküdséget“ a részvételre. Az öreg bíró, mikor hazaérkezése után az „öregebb gazdák“ szándékai véleménye iránt érdeklődnek „tsak azt felelte: amit a város elvégez“. Az urasági árendások nyíltan a földesúr pártján vannak: állásfoglalásuk (bár alig néhány hónapja a község legális mozgalmát: az instanciázások, bécsi, budai utak költségeit még szívesen támogatták kisebb-nagyobb kölcsöneikkel) most nem is csodálható. Hiszen a nép ezekben az órákban — mint a tisztartó levele elmondja — máris mint a község árendásait kezeli őket, nyilván éreztetni próbálván velük azt, hogy kisdud panamáiknak, magas áraiknak, s az alacsony bérleti összegeknek most már vége van.

Szabadságuk nyílt kimondása magasra fokozta önbizalmukat. Lumniczer 23-án kelt levele rémülten számol be róla, hogy az urasági cselédek most már azzal biztatják, hogy ezentúl a város cselédjei lesznek „mert az övéké az egész határ“. Mindenhol csak „szabadságrul, függetlenségrul és bátorságjukról beszélnek... ugyannyira, hogy még egy katonai executió-tul sem félni látszanak“. Egy embert, aki a serházban ennek eshetőségét latolgatta, csúnyán letorkolnak.

Litskay még aznap este közölte a tisztartóval, hogy az előljárási megtiltott minden robotolást. „Egészlen függetlenné lettek, tsak azt mondhatni, hogy kész revolutio“ — írja néhány nap múlva az időközben hazaérkezett jegyző a főszolgabírónak. Róth hasonlóan rémült és tanácstalan: csúfosan visszaküldött parancsával kezében nem tud mást javasolni a másodalispánnak mint, hogy olyan intézkedéseket tegyen, „mellyek által ezen már gyulladásban lévő tűz tüstént vagy legalább mentül előbb és teljes erővel eloltassék, ellenkező esetre méltán tartani lehet, hogy ez nem tsak a kapuvári, hanem hasonló szabadságlevelekkel ditsekedő és amazoktul nem sokkal különböző fajta és indulatu szomszéd helységbeliekre is terjedvén, közönséges veszedelemmé fog válni“.

3. A megyei büntetőtörvényszék alig négy nappal később máris intézkedett. Március 3-án négytagú bizottságot küldött ki Kapuvárra a történetek kinyomozására és a bűnösök elfogatására. A bizottság estefelé ért Kapuvárra, az uradalmi épületbe, a „vár“-ba szállott s azonnal maga elé idéztette a község előljárásiát. A megjelentek azonban közölték, hogy Bársony Péter, Litskay és Varga még mindig Budán van, hová kb. két hete utazott el.

Allításuk azonban nem volt igaz: nevezettek akkor már Kapuvárott tartózkodtak, hazaérkezésük eltitkolása csak időhúzás céljait szolgálta. A teljes előljárási ügyben még aznap este összegyűlt meghatározandó további magatartásukat. A helyzetet azonban nem láthatták pontosan: Varga és Litskay tehát Kovácsot késő este azzal az utasítással küldte fel a várba „Konkoly László főbíróhoz, hogy tisztelt urat 20 forinttal megkínálja és tőle tanácsot kérjen az eránt, hogy mitévők legyenek, hogyha másnap reggel be fognak rendeltetni a T. Deputatio színe eleibe“. Kovács a 20 törintot állítólag nem kínálta fel, hanem elvette, viszont a főszolgabírónak eljárásukat kárhóztató szavait nem mondta meg küldőinek. Ehelyett visszamenőleg úgy referált, hogy Konkoly a pénzt elfogadta, azt mondván: „ha erőssen szollok is ellenetek, csak keményen tartásotok magatokat a privilégiumhoz“. — Utóbbi részlet homályos: Kovács küldetésének e részletei csak évek múltán, gyanús körülmények között tudódtak ki. Tény, hogy akár a főbíró csalfasága, akár Kovács kapzsisága, vagy a nyílt ellenállást mindenképpen kirobbantani akaró heves elszántsága (mely már a 22-i gyűlés határozatának alakítására is döntő befolyással volt) okozta is, de határozatba ment: a robotokat nem veszik fel, a bizottsággal nem tárgyalnak, a mozgalom szervezői közül senkinek nevét ki nem adják, szabadságuk mellett kitartanak.

A másnap reggel a megyei urak előtt ismét megjelent előljárási valóban ennek megfelelően viselkedett. Magukkal hozták Lipót-féle privilégiumokat s írásban nyújtották át válaszukat: kitartanak az itt megadott szabadság mellett, hisz őket nem köti „ha eleink mind ezeket a mi legnagyobb kárunkkal, talán tudatlanul, vagy némely hitegetések által megerősítették“. Szabadságukat 1816-ban és most legújabbán felsőbb helyen megerősítették, robotot tehát nem is fognak szolgáltatni. S szavukat az egész község szavával megerősítendő, átnyújtották a bizottságnak a február 22-i gyűlés 482 név aláírása vagy keresztvonása által megerősített határozatait.

A bizottság egyenként próbálta kikérdezni őket a történetekről, a lázítók nevei s a mozgalom okai felől s rábeszélte a robotok felvételére. Az elsőnek bent tartott öreg Sipőcz János — a február 21-i előzetes tanácskozás harcias elnöke — mintha máris megbánta volna akkori viselkedését: remeg, de megismétli; „Ha a közönség elvégezi, azon esetben fog robotolni, de különben nem“. Többi esküdt társa már nem is hajlandó egyenként a bizottság elé állni, mitsem használ a főbíró intő szövege: „Több jeles példákát is hoztunk elől, melyek hasonló esetekben más helységekkel történtek“ — írja jelentésében. Végül megparancsolva nekik, hogy március 6-án reggel 8-kor Sopronban a törvényszék előtt jelenjenek meg, elbocsátották őket. — Am alig mentek el az előljárási, csak rövid idő és „nevezett előljárási egyetemben az egész közönség minden meghívó rendelés nélkül a várba tódulván“ — míg a megrémült bizottság azon tűnődött: le merjen-e menni az udvarra — megjelent „mintegy rémulve“ az előbbi Sipőcz János öreg esküdt és Nagy Ferenc kisbíró, közölve: őket a közönség azért küldte, hogy az urbáriumot visszaadják a küldöttségnek. Azok hiába tagadták meg az átvételt, emezek az urbáriumot az asztalra letéve kimentek, s utánuk elszórt a tömeg is. — „Ha élünk, ha halunk, de a privilégiumunktól el nem állunk“ — mondja Nagy Ferenc kisbíró. Kapuvár nemcsak, hogy a robotokat nem vette fel, hanem az urbárium visszadobásával önhatalmúlag formailag is felszabadította magát a földesúri hatalom minden vonatkozása alól.

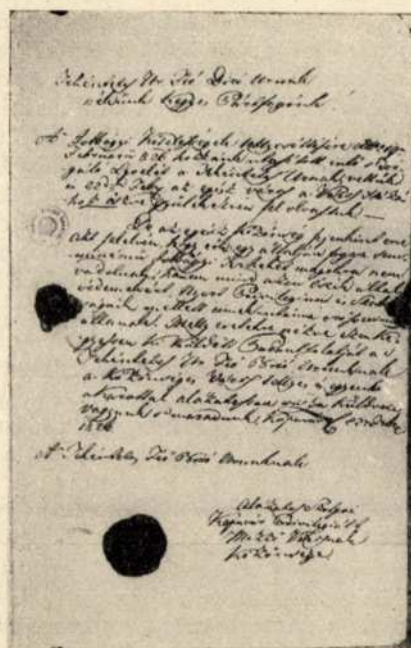
esküdt hajlandó lenne bemenni a bizottság elé, de „nem mertem, mert a nép zendülésben volt, és féltém tőlök“. Rozsits László esküdt (az 1767-ben a község elárulásával vádolt bíró már említett unokája) mégis megpróbál szót emelni az urbárium visszaadása ellen; „felkiáltott, hogy ő ebben társ nem leszen“ — majd nem agyonverik. „Bár katonaság jött volna ki, akkor legalább kitetszett volna az előljárók ártatlansága, kik most itt szenvednek“ — gondol vissza sóhajtva az egyik esküdt később ezekre az eseményekre. A katonaság jelenléte megadhatta volna a tisztos indokolást meghátrálásukra, melyre így féltükben nem mertek vállalkozni. A mozgalom már nem engedi kiugrani őket: a nép éber szemmel figyeli magatartásukat, nem tántorodnak-e el a most kinyilvánított szabadságtól.

A kapuváriak önbizalmát mutatja az a körülmény is, hogy március 6-án a berendelt 13 ember helyett még csupán Kovács jelent meg másodmagával a vármegye törvényszéke előtt. Ők is csak útközben voltak: a község Bécsbe küldötte őket megsürgetni a felszabadítást kérő — s mint láttuk, már kedvezően elintéztetnek vélt — kérvényükre adandó királyi határozatot. A megyét ezúttal tulajdonképpen csak semlegesíteni akarták a kitört viszályban: hosszú kérvényt nyújtanak be az esküdtek aláírásával, melyben egyrészt a történekekért Eller ispán kegyetlenségét teszik felelőssé, másrészt ígéretet tesznek arra, hogy ha az uralkodó döntése ellenük szól, az elmaradt robotot visszamenőleg is teljesíteni fogják.

A megye azonban nem törődik bécsi küldetésük céljával; a két embert azonnal letartóztatják és börtönbe vetik. Ugyanígy börtönbe vetették azt a további 11 embert is, akik még aznap és másnap engedelmességet ígérő és bocsánatot kérő levéllel állítanak be. Március 8-án már az egész előljáróság fogoly, köztük Varga és Litskay is, akik igazságuk teljes tudatában gyanútlanul szintén megjelentek a törvényszék előtt. Litskay még itt sem hajlandó elismerni, hogy a privilégium elismerésének hitt jegyzőkönyvi kivonatot félreértették volna, s Varga is kijelenti, hogy a mozgalom oka „igazságunk és privilégiumunk“ volt. De még a békülést akaró előljárók hódolni kész szava sem hatja meg a megyét: a veszedelmesebb embereket „a földesúri hatalom megismertetésére adandó nagyobb példa tekintetéből“ az uradalom fraknoi börtönébe küldik át. A megye úgy érzi, hogy most váratlanul simán és gyorsan elérkezett az ideje a hevesen indult kapuvári ellenállás kíméletlen megtörésének.

A kapuvári nép azonban — bár kompromisszumra hajlamos előljárói mellett már igazi vezetőitől is megfosztva — ezekben a napokban még további bizonyítékát adta szívós kitartásának. A következő héten ugyanis Róth főszolgabíró ismét megjelent, közölve egy különleges vizsgálóbizottság kinevezését, mely előtt mindenkinek feltétlenül meg kell jelennie, s további ellenállás esetére katonasággal fenyegetve meg a parasztokat. Küldetése harmadik feladatuként pedig új előljáróság választását kezdte meg.

A főszolgabíró úgy számított, hogy az előljáróság néhány, különösebb vétek híján időközben szabadon eresztett tagjára (köztük a Budáról időközben végre hazaérkezett öregbíróra) s az előljárósággal állítólagos pénzügyi manipulációk miatt szembenálló ellenzékre támaszkodva a választást le fogja tudni bonyolítani. Számításában azonban ismét csalódott: még a szavazás megindításánál biztosra vett 37 emberből is csak 28 volt hajlandó résztvenni a választási komédiában, nyolcan pedig — jórészt azok, akik csak a vagyonkezelés miatt álltak szemben az előljárókkal — kijelentették, hogy nincs szükségük új tanácsra, a jelenlegi nekik teljesen

A szabadság kinyilatkoztatása ... A város visszaküldi a főszolgabíró levelét — Soproni Állami Levéltár, Sopron vármegye levéltára, Fenyitőperек 1826 : 83. sz. 19. sz. melléklet.

megfelel. A kudarc akkor lett teljes, mikor a községháza előtt időközben összegyűlt tömeg leszavaztatására került a sor: „Mindnyájan nagy lármával azt is válaszolták, hogy sem egyenként előttünk meg nem jelennek, sem a mostani előljáróktól egyáltalában el nem állanak“. Mindenféle hosszadalmas csitítás, rábeszélés eredménytelen, fenyegetés sem használ, „nagy lármával azt felelték, hogy robotolni sem mennek, míg a Fels. Resolutio (királyi rendelet) el nem érkezik“ — s meg nem tudják, hogy szabadok-e, vagy sem. Újabb fenyegetésekre „még nagyobb lármával és hangon közönségesen azt felelték, hogy akármi történjék is rajtuk, sem nem robotolnak, sem új előljárókat nem választanak. Egyes szavukból azt lehetett érteni, hogy ha nyakokat is levágják, mégsem állanak el ezen akarattoktól, ha élnek, ha halnak is“.

A szolgabíró egy egész éjszakát vár, a másnap reggel ismét összehívott parasztok azonban változatlanul makacsok, s mikor Bársony Péter öregbíró közli a néppel, hogy a bíróságról ilyen módon önként mond le, a tömeg óriási lármával tiltakozik. „Meg kell maradni“ — kiáltozzák, jeleként annak, hogy a nép továbbra is azonosítja magát mindazokkal az eseményekkel, melyek ez előljárásiág működése alatt történtek.

A helyzet egyre komolyabbra kezdett fordulni. Róth hazatérve katonai karhatalmat kért, mivel a kapuvári ellenállás „már körül lévő helyi-

ségbeliek figyelmét is magára vonta“. De hasonló komolynak láthatta a helyzetet maga az éppen a pozsonyi országgyűlésen tartózkodó József nádor is. A hozzáérkezett jelentések hatása alatt hazarendeli Niczky Józsefet, a vármegye követként jelenlévő alispánját. Niczky, és őt megelőzőleg helyettese is, azonban hiába megy ki Kapuvárra alkudozni a parasztokkal, azok nem állnak kötélnek. „Egy az Isten, egy a hit, egy a szabadság“ — mondja a falugyűlésben Ihász Takács másképp Sipőcz Ferenc. „Egy az Isten, egy a királyunk, aki a privilégiumot adta, és nem kis időre, hanem firül fira“ — emlékezik vissza rá ugyanő. S jellemző, hogy miután Niczky a herceg feddő levelét mutatja nekik, a gyűlésről hazafelé menő parasztok előtt Litskay Márton így beszél: „A levél nem is az hertzeg írása, az nem irt volna olyan szepen, tsak a hertzegnek nevében ment“.

Éppen a sok kapacitálás, az erőszakos megtorlás elmaradása erősíti meg őket még jobban hitükben: szabadságukat már megkapták, s ha most hitelt adva a herceg vagy a vármegye feddő szavainak, jószántukból újból robotolni kezdenek, önként mondanak le a Lipót császár méltó utóda által most végre újból megerősített szabadságukról. És e hitükben megerősíti őket Varga levele is, melyet felesége csempész ki a fraknoi börtönből: „hogy tsak keményen tartsa magát a város, ha ő ott rohad is“, „fel ne adja magát a város!“

4. Ellenállásuk már hatodik hete tart: a kapuvári nép már hatodik hete áll szemben a feudális rend hatalmas képviselőivel, mikor a helytartótanács a megye stafétával küldött segélykérésére április 4-én elhatározza, hogy ellenállásukat a legvégső eszközzel: katonai karhatalommal törli le. A megye — rémületére jellemző módon — 1500 főnyi gyalogos katonaság kiküldését kérte, hogy a kb. 500 házból álló község minden házát három katonával tömhesse meg. A Consilium józanabb: csupán két-két osztály gyalogos és lovas katonaságot indítanak Kapuvárra, a helyszíni eljárásra utasított megyei törvényszék védelmére. A valóságos karhatalom, ami ápr. 18-án bevonul a községbe, még ennél is kevesebb: a magyarországi főhadparancsnokság csak egy század gyalogságot tud a vármegye rendelkezésére bocsátani, — a Frigyes szász herceg nevét viselő dragonyosezred egy osztályát maga a megye tartja vissza tartaléknak.

A lakosság ellenállása azonban — a vármegye tudta nélkül — éppen a közvetlen megelőző napokban nyer újabb alátámasztást. Két jobbmódú hajdúhelyes gazda, a 34 éves Vargyas András és az 56 éves Cserpes István Bécsbe siet a község újabb, ellenállásukat mentegető (a kérvény szerint a robotokat azért tagadták meg, hogy így kiprovokálják végre az uradalomtól a Helytartótanács rendeletére ügyükben adandó választ), foglyaik szabadonbocsájtását és a katonai karhatalom kiküldésének felfüggesztését kérő kérvényével. Csak április 6-án kapnak kihallgatást Lajos főhercegtől s a kihallgatás eredményeképpen egy, a helytartótanácsához intézett semmitmondó s a megye közben tett intézkedései által már meg is haladott rendeletet: a megye — a lakosság makacskodása esetén katonai karhatalom fedezetével — küldjön ki bizottságot Kapuvárra s a helyszínen kezdje meg az ügy kivizsgálását. A rendelet szerint azonban a lakosság addig is köteles a földesúrnak járó szolgáltatások teljesítésére. A két ember bizonytalanokodva tér vissza szállására, a Récehez címzett fogadóba, mikor ott egy magát „a cancellaria fő notariusának“ nevező férfi lép hozzájuk, s csodálkozva gratulál nekik: „most irta bé az igazságukat a protocollumba, tsudálja, hogyan tudtak ilyen szabadságot nyerni“.

A nyilvánvalóan a jó hír örömeire kínált étel- s italtra számító csirkefogó (jellegzetes élősdiye, olykor tragikus félrevezetője a hasonló célokból Bécsset járt magyar parasztküldöttségnek) szavai tökéletes hatást érnek el. Amikor a még mindig bizonytalankodó s a robotok felvételére hajló két ember hazatérve, a falugyűlésen megegyezést javasló beszámolója végén — inkább csak lelkiismerete megnyugtatóására — ezt is megemlíti, „egyszerre csak megzendült a község, hogy nem kell robotolni, mert azt a felség nem parantsolta“. S az írással szemben is rögtön kész a magyarázat: egy asszony szerint a Bécsben nyert rendeletnek a robotok felvételére célzó zárószöveget biztosan a megyén írták hozzá. A nép konok szabadságvágya ismét túlkialtja a megbékélést hirdető szavát: a város, igazsága minden eddiginél teljesebb tudatában várja az elkövetkezendő eseményeket.

A Hessen-homburg gyalogezred katonái ezzel a hangulattal találják szemben magukat, mikor április 18-án reggel a velük jött megyei bizottság rendelkezése szerint körülveszik a község főterét: 24 fő a község házában, 24 fő a fogadóban helyezkedik el, 40 a környező házakba szállja meg, a többi a várban szállásol, a bizottságot védendő. Az utcákon az éjszakai titkos megbeszélések meggátlására katonaság cirkál, s a „pipabírák“ városzerte hirdetik a megyei urak a lakosságot másnap reggel nyolcra a vár udvarára rendelő parancsolatát.

De a másnap még mindig kudarcot hoz a vármegye urai számára. Éjszaka mégis csak sikerült egy titkos gyűlést tartani, melyet bár a vége felé a katonaság szétugrasztott s a jelenlévők névsorát átadta a bizottságnak, az utasítás már szétfutott a faluban. Másnap reggel üres a várudvar, — vele szemben azonban a piacon a vásároszlop körül („mert az a városé“ indokolják) a város régi hajdúzászlaja alatt komor tömeg feketéllik. A hangulat feszült. Mikor Vargyas András, a legutóbbi bécsi út követé ismét megegyezést javasol, s a népet a bizottság elé biztatja, Szücs Ádám Jankó, egy 56 éves halászember „ötet a mellénél fogva megrázta és azt mondotta: Te vagy a népbódéttó, te vagy az Antikrisztus“. Testvére, Vargyas Györgyre Nagy Ferenc csizmadia ront rá: „Ma egy embernek meg kell halni“ — fenyegeti. A parasztek szóbaelegyednek a környező házakba szállásolt katonákkal is: „Mit vérünkkel szereztünk, csak vérünkkel veszítjük el“ — mondják elszántan.

„Egy az Isten, egy a hitünk, egy az igazságunk, amellet megállunk“ — kiáltja ugyanekkor bent a várban Ihász Sipőcz Ferenc 40 éves hajdúhelyes gazda az alispán felé. Az előljáróságnak a múltkor szabadon eresztett, békülékenyebb fele tárgyal ott a bizottsággal, — nem sok eredménnyel: a parasztokat még arra sem tudják rávenni, hogy bemenjenek a várudvarba. Az öreg Sipőcz János azonban végül színt változtat: ő, aki eddig is „jobban a községtől való félelemnek, mintsem makacosságának“ folytán hallgatott, most végre elárul néhány nevet. Csatlakozik hozzá Fűzi János esküdt, hajdúhelyes gazda: ő is mond néhány nevet az ellenállás szervezői közül. A tömeg azonban még künn áll a piacon, — az alispán déltájban hazaküldi őket, de délután már intézkedik is, hogy a szász herceg lovaságának egy százada is induljon el Kapuvár felé.

Mire a lovasság 21-én délelőtt 11-kor beérkezett a községbe, hála Sipőcz vallomásának, a bizottság már 29 névből álló lajstromot tudott összeállítani az elfogatásra szóbaajóhető emberekről. Köztük van Bóka Andor, aki e napokban az ellenállás szervezését átvette: nála folytak a

gyűlésezések, s a fiatalsággal lázítva járta be a községet, — valamint két asszony is. A bizottság maga elé idézi az előjáróságot, s közli velük, hogy senki házát el nem hagyhatja, gyűlésezni tilos „különben akár férfiak, akár asszonyok többen együtt találatnak, a felvigyázó katonai patrol által széjjel veretni rendeltettek“. 22-én ennek ellenére még mindig azt jelentik, hogy részben az utcán, részben magános házaknál a tanácskozások még folynak. A bizottság utasítja a katonaságot, hogy az utcai gyűlékezőkkel szemben „érzékenyebb módokkal is“ járjon el, a magánházaknál tartott gyűlések elfogott résztvevőit pedig állítsák a törvény elé.

E 23-ára virradó éjszakán zajlottak le a valóságos katonai táborra változott községben a letartóztatások. A keresettek közül csak néhánynak sikerült megszöknie. A bizottság úgy érezhette, hogy ezek után hozzákezdhet a lakosság ellenállásának végleges megtöréséhez s a társadalom megzavart rendjének helyreállításához. Elrendelte, hogy 24-én reggel 40 majorutcai lakos álljon elő robotra, a templomból kijövő népnek pedig magyaráltassék meg, hogy robotkötelezettségüket a kérvényükre legfelsőbb helyen adott elintézés szerint is teljesíteniük kell.

5. Már csak néhány nap van hátra Kapuvár lakosainak hősie ellenállásából: e napok azonban a mozgalom csúcspontját jelölik, örök példáját nyújtva a nép szabadságszeretetének. A kis parasztházakban már hatodik napja terpeszkednek a császár katonái, felélve a paraszt szűkös kamráját, fogyasztva — tél vége lévén — amúgy is drága takarmányát, állandó gyanakvó szemmel kísérve minden mozdulatát. A falu vezetői, ellenállásának irányítói börtönben ülnek, — az urasági épület falai között a vármegye magasállású tisztviselői irányítják a megtörésükre célzó intézkedéseket, — s az oly sokáig biztosra vett, hitt és várt királyi rendelet: szabadságaik várva várt megerősítése is egyre inkább vakhitnek bizonyul. Ezek az utolsó napok már az egyén hősiességét hirdetik vármegye és államhatalom uraival és fegyvereivel szemben.

Mert a Major utcai 44 robotba hívott paraszt közül 24-én reggel csak egy jelenik meg a roboton. Az ellenállók házait azonnal katonaság szállja meg, de még ennek hatására is csak három további ember jelentkezik, vállalva a robotot. Jelentkezik azonkívül 7 Vitnyédi utcai és hat Alsó utcai paraszt is, akinél már napok óta szállásol a katonaság. A bizottság kijelenti, hogy ha a legközelebbi kirendeléskor tényleg el is mennek robotra, gondoskodni fognak arról, hogy a náluk lévő katonaság is a most ellenállt Major utcaiakhoz szállásoltassék be.

26-án reggel a robotot 24-én megtagadott 29 Major utcai embert a katonák a bíróság elé állítják. 22-re 12—15 pálcát vernek, kettő 20, öt 25 pálcát kap. Utóbbiak ugyanis már előállításukkor kijelentik, hogy azért nem álltak elő robotra, „mert szabadságaik mellett megmaradni akarnak“. De 5 ember még az ütlegek után is kitart amellett, hogy nem vállalja a robotokat. Ezeket azonnal börtönbe kísérik, — nem is fogják majd a többiekkel együtt kiengedni őket. A többiek megtört testtel megígérik a szolgálatot.

Április 28-án újabb 12 parasztot hoznak be a bizottság elé, mert megtagadták a robotramenetelt. Néhányan igazolják magukat, 3 ember 12—15 pálcát kap, öten egy-három napra börtönbe kerülnek. Jellemző, hogy e parasztok még mindig milyen kínosan vigyáznak jogaik fenntartására: Antal másképp Derzsovcics Ferenc, mikor megkérdezik, hajlandó lenne-e az uraság parancsára robotra menni, gondosan kitér: „Ha a felség és a

nemzetes deputátus urak parancsolják“ — válaszolja. Ugyanígy fejtegeti Füzi György a pandurörmesternek „hogyha a herceget urának elesmérné, akkor a felséget tagadná meg“. Vannak viszont, akik még mindig a községtől félve tartanak ki: „Ha a község megy robotra, én is megyek, más-képen pedig nem, mert félek, hogy agyonvernek“ — mondja Szücs Ádám Pál. — A bizottság mindenesetre április 29-én reggelre elrendeli mindazok robotbahívását, akik az előző napok ütlegeinek hatására a robot felvételét már megígérték.

A robotok megtagadásának hetvenedik, a katonai megszállásnak tizenegyedik napján reményében csalatkozva, felélve, összevert polgártársai példáján megrettenve Kapuvár lakossága feladja a harcot. Május 2-án reggel összegyűlnek a várudvarban, itt felolvassák előttük a helytartótanács rendeletét, mely a katonai karhatalmat rendelte el ellenük s felszólítja őket az engedelmességre. Ezután következik az új előljáróság kinevezése: tagjait felesketik, majd felolvassák a törvényszék által az új előljárók részére kiadott rendtartást. S végül visszaadják az új előljáróságnak az urbáriumot, amit két hónappal azelőtt a város népe odalőkött a bizottság elé. Majd az új előljáróság és „több tehetősebb jobbágyok aláírások alatt oly jótálló levelet adtak, hogy általok a rend tökéletesen helyreállíthatni, a kiadott rendszabások pontosan megtartani, a jobbágyi kötelekességek pedig minden jobbágy által rendesen teljesíttetni fognak, és hogy ellenkező esetben a felelet terhét az aláírottak magokra vállalják“. — Két nap múlva május 4-én a lovas, további három nap múlva a gyalogos katonaság is elhagyja Kapuvárt, 12, illetve 18 napi megszállás után. Velük mennek a megyei urak is. 14 vádlott marad még börtönben, a többi ideiglenesen szabadlábon hagyják.

Eltávozása előtt a törvényszék — talán, hogy a működése nyomán támadt elkeseredést valamivel csökkentse — elrendeli az urasági ispán elleni panaszok bejelentését. Még alig távozott el a katonaság a faluból s a félelem még ott él az emberekben, mégis 36 panasz jön össze, gyakran 5—7 éves sérelmek, jellemzően a parasztok makacs bosszúvágyára. A bíróság úgy intézkedik, hogy az ispán ezentúl senkit maga ne büntessen, s főleg ne verjen, a robotszámadásoknál a jegyző és bíró mindig jelen legyen, a robotról érkező parasztot ne válassák, hanem munkáját azonnal igazolják, szüntessék meg a nyakra-főre való bírságolást, s a továbbiakban kiszabandó bírságokról a felettes tisztnek mindig tudnia kell.

A község nem hálátlan foglyaival szemben, — mindent megtesz szabadlábra helyezésük érdekében. Július elején kikényszerítik az új előljáróságtól a község pecsétjét: kérvényt írnak alatta foglyaik érdekében az uralkodóhoz. De kérvényeket adnak be érdekükben még augusztusban is. „Ó mely szomorú eseteket kell szenvedni a mi Felséges Királyi és Császári Igazságaink és Érdemeink mellett, holott ezen fölséges adományt nem mink szegtük meg, hanem az uradalmi tisztség, és az nemes vármegyének is (meg)hagyatott, hogy oltalommal tartsa az privilegiált várost“ — panaszkodnak. Ekkor már halottjuk is van, — augusztus 21-én meghal a börtönben a Vargyast antikrisztusnak szidalmazó öreg halász, Szücs Ádám János: „nyavalyájában éppen semmi orvosságot bé nem akart volna venni, hectica hideglelésbe esvén ugyanezen nyavalyában... meg is holt“.

De nem teljes a rend sem Kapuvárott. 1826 októberében a robotra hívtaknak még mindig csak kis része áll elő, azok is „kelletlen munkájuk mellett nemhogy az urasághoz kívánt hívséget bizonyítanak, sőt

inkább némellyek képzelt szabadságjoknak megnyerése reménysége alatt még most is azt merik mondani, hogy ingyen dolgoznak“. A falu telve van névtelen fenyegető levelekkel, júliusban a jegyző udvarán is találnak egy cédulát, „melyben a notárius külömbféle illetlen nevek mellett azzal vádoltatott, hogy a községtől elállott és azt elárulta, ezért vigyázzon magára“.

6. A per azonban ezekben a napokban már folyik. Július 3-án indult meg a megye törvényszékén 44 vádlott ellen, szeptember 12-én a helytartótanács már minél gyorsabb befejezésére sürgeti a megyét. A tisztiügyész Dózsa s Horia emlékét idézi, végül hivatkozva Mária Terézia 1765. szeptember 16-án az úrbérrendezés körüli mozgalomban résztvevő parasztok ellen kiadott pátensére, halált kér fejükre, s családjuknak birtokukból való kibecsülését javasolja.

A bíróság óvatosabb: nem mernek olajat önteni a még parázsló tűzre. Az 1826. december 4-én hozott ítélet Vargát, Kovácsot és Litskayt a vizsgálati fogságot is beszámítva, 2—2 évi börtönre, félévenként 30 pálcára ítéli. A halálos ítélettől eltekintenek „minthogy senkinek erőszakosan és fegyveres kézzel ellent nem állottak“, — a kibecsültetéstől családjukra való tekintettel állnak el. — 15 további ember: Cserpes Ferenc, Varga másképp Huszas István, Füzi György, Pereklet János, Jósi Varga Mihály Márton másképp Varga Ferenc, Pali másképp Sipőcz István, Ihász Takács másképp Sipőcz Ferenc, ifjú Boka másképp Mészáros Mihály, Szücs Adám Pál, Kis Horváth János, Pereklet Pál, Szabó másképp Mátyás Mihály, Füzi Fábián, Dezomics másképp Antal Ferenc „mint a kontatók után ugyan fővétkesek“, — valamint az az 5 ember, aki a megveretés után sem volt hajlandó robotolni: Herczeg János, Dezonicus János, Varga Márton, Szabó György, Gyula Horváth András (a vizsgálati fogságot is beszámítva) egyévi börtönre s utána a helyszínén kiadandó 30 pálcára, illetve ha ennek elviselésére nem alkalmas, további egy hónap börtönre ítéltetik.

De nem viszi el szárazon a kompromisszumra hajló előljáróság sem. A bíróság véleménye szerint már a nyugtalanság legkezdetén fel kellett volna lépniök ellene, ahelyett, hogy kezdeti terjedését eltűrték. Bársony Péter, Rozsics László, Szajkovicus István, Sipőcz György, Kis Pál, Horváth Péter, Axnix Pál és Füzi János, azonkívül Nagy Ferenc kisbíró és Sipőcz Antal községi strázsamester fél-fél évet kap, heti két böjtnappal súlyosbítva. Ugyanígy bűnhődik két már paraszti sorba jutott kismes is, — 15 fiatal embert „mint kevésbbé vétkes“-t helyszínen elszenvedő harminc pálcára ítélnék. Ha testileg nem alkalmasak ennek elviselésére, egy hónapi börtönt kapnak helyette, hetenként súlyosbítva két böjtös nappal. Végül elrendelik az egész község alapos megdorgálását. „Privilegiális és más észvesztő levelek pedig, amelyeknek ereje felsőbb helyeken már ügyis megsemmisítettett, hogy azok által ily gonosz cselekedetre való vetemedésre nékiek alkalmatosság ne szolgáltatassék, tőlök elszedetni, és lajstrom mellett a vármegye levelestárába bététetni rendeltetnek“ — mondja az ítélet.

Az elítéltek 1827 tavaszán fellebbeznek: fellebbezésüket 1828. február elsején a királyi tábla, március 3-án az ország legfőbb bírósága, a hétszemélyes tábla tárgyalja, helyben hagyva az ítéletet. 1828. március 15-én a vármegye elrendeli az ítéletek végrehajtását.

A börtönre ítélték esetében ez már csak formáság, hiszen a fellebbezés hosszadalmas eljárása alatt a vizsgálati fogságban már majdnem mindegyik leülte a maga büntetésének megfelelő időt. De akár kiszabadult

már, akár még éppen büntetését tölti, 1828. március 20-án mindegyiket odaidézik, illetve odaszállítják Kapuvár piacterére. Az összegyűlt lakosság előtt újból felolvassák az ítéletet, s egyúttal kiosztják a testi büntetésre ítélték pálcáit és botjait. Kapuvár szabadságáért vívott hősie harca, botok zuhogása, pálcák suhogása, összevert emberek jajgatása közben a vármegye kiküldöttjeinek az egész községet megdorgáló szavaival formailag most ér véget.

IV.

1826 elején 70 napra Kapuvárott megakadt a feudalizmus elnyomó apparátusának működése, — több mint két hónapon keresztül a Magyar Királyság e kis pontján szabadon élt a magát szabadnak nyilvánító s akaratára mellett oly sokáig szívósan kitartó kapuvári paraszt. Csak viszonylag nagy, nyers katonai erőszak tudta legyőzni ellenállását, melynek leszereelésére a feudális állam szokványos adminisztratív módszerei már nem voltak elégségesek.

A mozgalom e példátlan szívóssága, ereje két körülményre vezethető vissza. Az egyik a község csaknem teljes földnélkülisége, a másik az ennek ellensúlyozására megkísérelt dohánytermesztés és dohánykereskedelem széles elterjedése. Az egyiknek eredményeképpen a lakosság nagy hányada már kiszakad a feudális társadalomból: a nincstelenek szabadsága jut osztályrészüül. A másikkal következménye egy jól fejlődő árutermelés, melynek lendületét csak fokozza, hogy részben — ha kicsiny is —, de olyan földeken folyik, melyekkel a paraszt már viszonylag szabadon rendelkezhet. E két tényező tulajdonképpen 2 réteg: zsellérek és gazdagok külön-külön problémája lenne, — a földhiány és a súlyos robotkövetelések, a dohánytermesztés hasznát és a munkabért egyaránt érintő vádmoltatás azonban közelhozza egymáshoz a teljesen nincstelen zsellért és az 1—2 holdas, vagy többségében még annál is kisebb földből élő kertészt, vagy kisbérelő gazdát. Erős antif feudális érdekközösség ez, melyet erősít a régi hajdúszabadságokra visszaemlékező öntudat s az a körülmény, hogy a küzdelemben — éppen a község földtelenségének következményeképpen — már meglehetősen háttérbe szorul a földbirtok nagyságának gazdagot és szegényt más mozgalmakban oly élesen szétválasztó szerepe.

Mindebből következik a mozgalom egyik fő jellegzetessége is: már nem csupán védekező, mint a kor számos más paraszti megmozdulása. Nem egyszerűen csak egyes földesúri visszaélések, tisztartói erőszakoskodások megszüntetését vagy egy-egy vitás földdarab vagy legelő visszacsatolását követelik. A kapuvári mozgalom már többet mond ennél; — ahogy Kölcsey fogja egy évtized múlva megfogalmazni: „...itt a szó azon halhatatlan, hódíthatatlan szellemről van, melly százak óta most lánggal lobogva majd hamv alatt emésződve ég. S ezt nem zabolázza meg félelem, nem győzi le hatalom, ezt csak megszelidíteni lehet. Nem egyéb pedíg, csak oly közös érdekekkel, melly a társaság tagjait egyformán kösse a hazához, s ez az érdek csupán két szó: szabadság és tulajdon“.

Szabadság és tulajdon: a polgári átalakulás, ha kezdetleges formában is, de más falvak mozgalmainál — éppen erősebben polgárosult gazdasági alapjai folytán — határozottabb körvonalakban kirajzolódó igénye; — ez az, ami a kapuvári parasztok e mozgalmában már nemcsak objektíve, de öntudatosan kifejezve is megtalálható. Nagy tömegű nincstelen és viszonylag széles árutermelésben erősen korlátozott kisárutermelő réteg szövet-

sége adja meg a mozgalom lendületét és polgári tulajdonra és polgári szabadságra törekvő jellegét.

A mozgalom e kezdetleges bár, de határozottan és tudatosan a polgárosodás felé mutató jellege teszi lehetetlenné azt, hogy pusztá fenyegetésekkel, ígéretésekkel, látszatrendszabályokkal félrevezethessék. Korlátai persze így is vannak: földjeik szabad, minden földesúri szolgálat nélkül bírhatásának igényén túl, a mozgalom még nem jut el az urasági földek akár csak tőlük jogtalanul elfoglalt részei visszavételének követeléséig sem. S még megvan benne a terézianus időkre visszanyúló erős királyhűség is: a mozgalom teljes kibontakozását végig hátráltatja az a körülmény, hogy állhatatosan bíznak az uralkodó, végül is igazságaik mellett döntő jóindulatában. De mindezek ellenére is ezek a parasztok már újat akarnak s még ha régi privilégiumaikat szedik elő, az, amit általuk elérni kívánnak, már több a régi állapotok egyszerű helyreállításánál: szabadság és tulajdon határozott igénye jelentkezik törekvéseikben. Ezért nem lehet kompromisszumra kényszeríteni őket s ezért kell leverésükhöz már nyers katonai erőszak.

Mert a mozgalmat végül leverik: az ő erejük a feudális rend felborításához még kevés és gyenge, mint ahogy a parasztság lassan fejlődő polgárosodása önmagában mindig gyenge és szétforgácsolt erőt jelent ahhoz, hogy ezt eredménnyel próbálhatná. 1848-ig is csupán a birtokos közép-nemesség fogja elérni a polgári fejlődés olyan fokát, melyen már nemcsak hogy elviselhetetlen nyügnék fogja érezni a feudalizmus szorítását, hanem elég erős lesz annak felszámolására, az ország polgári átalakításának vezetésére is. Kapuvár mozgalma korai jelzése annak, hogy a magyar parasztság szintén készen áll e törekvések támogatására.

Kapuvár harca, a magyar parasztság polgárosodási igényeinek e korai előfutára azonban ekkor még szükségképpen elbukik. De az újért és előremutatóért harcoló ősök emléke nem szabad, hogy eltűnjék ma is az újért harcoló népünk szívéből.

JEGYZET: A szorosabban vett mozgalom s előzményei jórésze történetének forrásanyagát: az ellenállással vádolt parasztok ellen indított bünper testes iratcsomóját Sopron vármegyének a Soproni Állami Levéltárban lévő levéltára „Fenyítő perek” 1826:83. sz. alatt őrzi. Az itt található, kiegészítést csak alig igénylő nagy tömeg anyag helyenkénti teljesebbé tétele érdekében felhasználtuk még az Országos Levéltár anyagát is: a Helytartótanács levéltárából a Commerciale 1825:13 kútfő 69 és 179 tételszámai alatti, — a Magyar Kancellária levéltárából pedig az 1816:14755, 1825:4446, 11459, 1826:4340 sz. alatti iratokat. Használtuk továbbá a községnek a mozgalommal csaknem egyidőben, az 1828. évi regnicoláris conscriptio alkalmával készült összeírását és 1854. évi kataszteri térképét is. — Irodalomból Soós Imre „Ősi családok Sopronmegyében” c. művének (Sopron 1940) Kapuvárra gondosan kidolgozott alapvető vázlatán kívül csupán néhány egykorú vagy közel egykorú leírásban lehetett némi adatokat találni. Így Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára (Pest, 1851), Zerpák Antal: Kapuvár. Vasárnapi Újság 1855. 21. l., Nemesapáti Kiss Sámuel: Sopron vármegye ismertetése. Tudományos Gyűjtemény 1823 X. köt. 53—67. l. — A modern feldolgozások közül felhasználtam a Sopron és környéke műemlékei c. nagy monográfiát (Csatka Endre, Dercsényi Dezső stb.) és a Városépítési Tervező Iroda által Kapuvárról végzett műemléki és városképi vizsgálat anyagát tartalmazó 1954-ben kéziratként kiadott munkálatot. — A Kölcsey idézet: Válogatott művei (Kiadja Barta János) Bp. 1951. II. k. 43. l.

Sopron egészségügye és népművelése az 1919-es Tanácsköztársaság idején

Írta: Csathai Endre

A Tanácsköztársaság idején előfordultak hibák és az ellenforradalom állandóan ezeket használta fel, hogy elhomályosítsa velük a vívmányokat. Nehezebb körülmények között aligha élt nép, mint 1919-ben a dolgozó magyarság: külső és belső ellenség között a régi elnyomás állásait rombolni, az új világot építeni és mindezt mintakép híjával, mert hiszen mai példánk, a Szovjetunió, akkor maga is alakulóban volt még. Kellner Sándor, Sopron és Sopron megye népbiztosa a Selmecbányáról idetelepült főiskola hallgatói előtt találóan és röviden így jellemezte a viszonyokat: „Ma még nagyon keveset építhetünk, a harcok óráit éljük most”¹.

E harcok idején is számos értékes eredmény akad a Tanácsköztársaság soproni időszakában, követendő példák és ma is használható hagyományok. Két területet ragadunk ki: az egészségügyet és népművelést.

Az egészségügy terén nagy szerencséje volt a városnak, hogy a vele erősen összefonódó népjóléti osztály szorosán együtt működött. Ez utóbbinak vezetője, Fischl László, már régebben a Munkásbiztosító tisztviselője, majd egyik vezetője lévén, alapos ismerője volt a munkásosztály kívánságainak. Az egészségügyi népbiztosságot pedig dr. Szilvási Gyula vállalta. Nem született Sopronban, Nagybányán látta meg a napvilágot 1881-ben. Sopronban csak 1912-ben telepedett le és nemsokára a Munkásbiztosító orvosa lett². Szociális érzése révén hamarosan a város legismertebb orvosai közt emlegették; az első világháború alatt állandóan a nyomorúság enyhítésén fáradozott. Figyelmét az elhanyagolt proletárgyermekek felé irányította és egyesületet alapított ezek cipővel való ellátására. Ez a törekvése átvitte a kulturális térre is; az egyesület javára rendezett estélyek egyikén először szólaltatta meg az első világháború idején Sopronban Karinthy Frigyeszt, akit a hivatalos irodalmi kör akkor még alig ültetett volna előadó asztalhoz, továbbá Kosztolányi Dezsőt.

1919 március végén a közbizalom Szilvási Gyulának juttatta az egészségügyi biztosságot és Szilvási Gyula nehéz feladatát kiválóan állta.

Nemcsak a világháború folytán volt leromlott Sopron egészségügye akkor, amikor a proletárdiktatúra megkezdődött: évtizedes mulasztások bosszulták akkor meg magukat. A kórházügy siralmasan festett. Ma is megvan a hajdani városi kórház épülete a Sztálin-tér végén, meghúzódik a tanítóképző mögött. Az idősebb nemzedék jól emlékszik rá, amikor még elhanyagolt kertje egyrészt a Magyar utca házainak parkjáig, másrészt a beboltozatlan Rákpaták széléig lehúzódk, a betegek itt sétálgattak pisz-

kos, csikos kórházi ruhában, egy-egy arra haladótól cigarettát koldulva. A gyógyítást két orvos látta el, akiknek egyébként nagyon kiterjedt magánpraxisa is volt, tanult sebész egyik sem volt, így a tehetősebb soproniak inkább a bécsi és bécsújhelyi kórházat keresték fel műtét esetében. A közelben a Zita-kórház magánjelleggel működött, szintén szakorvosok nélkül. Ezenkívül volt még 1917 óta egy tüdőbeteg gondozó az Esterházy utcában kis helyiségekkel és a városháza egyik hivatali szobájában működött az anya- és csecsemővédelem 1918 óta.

A város még a háború előtt elkezdte új kórházának építtetését, azt is alkalmatlan helyen, forgalmas országút mellé, vasútvonal közvetlen közelében és az állatvásár meg egy sertéshizlaló sem esett messzire. Hogy mért éppen ott? Hát eléggé köztudomású, hogy a város vezetőinek arrafelé volt telke. Az elkészült épületet persze lefoglalta a katonaság és a háború befejeztével elhagyta ugyan, de azt mindenki elképzelheti, milyen állapotban és hogy a felszerelést sem hagyták ott. Szilvási Gyula tehát elsősorban kórházról kívánt gondoskodni. Ezt célozza egyik legelső rendelkezése, hogy a városban tartózkodó ápolók és ápolónők jelentkezzenek³. Ennek a rendelkezésnek hamarosan igen kedvező alapot nyújtott a Tanácsköztársaság népjóléti bizottságának 2075. sz. rendelete, amely a kórházi személyzet fizetését rendkívül előnyösen szabályozta⁴.

Az orvosokra általában nagy feladatok váraoztak. A kormányzat elrendelte 21. K. T. E. szám alatt, hogy minden munkás biztosítandó betegség és baleset esetére, az április 3-án közzé tett rendeletet másnap követte a közalkalmazottak hasonló biztosítása. A városban magában nem volt orvoshiány, annál inkább a megyében, így Szilvási 20 orvost helyezett el, néhányat magából a székvárosból⁵. Rendezte a tüdőbeteg gondozó ügyét, oda Berczeller Miksa fiatal, képzett szakorvos került. Itt intézték az egészségtelen lakások összeírását is. E téren Sopronban a szegényebb néposztály kizsákmányolása határtalan volt. A pincelakások mellett egész negyedek voltak egészségtelenek. A gondozóban olyan tömegek jelentkeztek, hogy egyelőre az összeírást meg kellett állítani, nem volt mód egészségesebb lakások kiutalására⁶. Így vált sürgetővé új lakások építkezése. Az építkezési ügyosztály nem is maradt tétlen, a tervek ezek voltak: az új kórház mögött egy 48 lakásos hatalmas munkásház, a huszárlaktanya mögött munkástelep 200 lakással és végül a Szélmalomkaszárnya átépítése 50 lakással⁷. Ez utóbbi a Horthy-korszakban olyanformán történt meg, hogy szegylene lett a városnak, míg a népi demokrácia gyökeresen meg nem oldotta a kérdést. Tervbe vették a Papréten gyermekotthon és gőzfürdő építését. Az elavult fürdőház már akkor évtizedes gondja volt a haladó gondolkodású városatyáknak, de megérlelni nem tudták. Fischl László Szilvásiival egyetértve az említett terv elkészültéig úgy rendelkezett, hogy a régi fürdőházat államosította, elrendelte, hogy naponta nyitva tartsák, leszállította az árakat, ugyanakkor minden olyan iskolásnak és ipari tanulóknak, akiknek szülői otthonában nem volt fürdőszoba, heti egy ingyenjegyet utalványoztatott⁸.

Sajnos, az építkezések csupán a tervek elkészítéséig jutottak el. Ugyanúgy terv maradt az anya- és csecsemővédelem kiterjesztésére készült beadvány, amelyet Szilvási szorgalmazására Csatkai Ignác gyermekorvos állított össze⁹.

A mai Sopron égető kérdése, a balfi fürdő korszerűsítése Szilvásit és Fischllyt egyaránt izgatta: már április közepén államosították, de elretentő

Szilvási Gyula, Sopron egészségügyének intézője
a Tanácsköztársaság idején

viszonyokat találtak és így a nyár folyamán három új kazánt és számos új kádat kellett beállítani¹⁰. Szilvási a lábadozó munkásokra is gondolt, amikor már április elején a közeli Savanyúkút szanatóriumait államosította és egyszeriben 200 proletárnak biztosított üdülést. A közelben még egy munkáspihenőt rendezett be, a darufalvi Patzenhofer-kastély nagy parkjával ezt a célt szolgálta. A felszabadult kolostorok és zárdák ilyen felhasználását is szorgalmazta Szilvási. Érdeklődése igen sokrétű volt: a megyében több helyen fakadt kihasználatlan gyógyvíz, így Kaboldon, Németkeresztúrott, Balfon; ezeknek palackozása végett is megtette a kellő lépéseket¹¹.

A Tanácsköztársaság soproni népegészségügyi bizottsága a teljes anti-alkoholizmus mellett bontott zászlót; ebben némileg túl is lőtt a célon; nagyon hamar megjelent a borjegy, amelynek kiosztása az orvosok gondja lett. Antialkoholista tanács is keletkezett, elnöke Varga Henrik, vasúti főfelügyelő volt, a tanács tagjai közt ott szerepelt persze maga Szilvási, Fischl és néhány orvos. Példaadó volt egy pincérdolgozó szereplése, aki felszólalásaiban elrettentő eseteket tudott felhozni a kocsmái életből. Egyébként, ha nem is sokan, de a diákság, kaçonaság köréből akadtak az eszmének követői¹².

Mind Szilvási, mind Fischl a város legnépszerűbb emberei között szerepeltek; megválasztották őket a város tanácsába, Fischl megkapta az összes szavazatot, 7765-öt, Szilvási pedig 7760-at¹³.

A Tanácsköztársaság legnagyobb egészségügyi vívmánya az Erzsébet-kórház megnyitása június 23-án. Amint láttuk, Szilvási erre tervszerűen készült, mindamellett, ahogy az újságtudósítás is bizonyítja, mellőzött minden ünneplést¹⁴:

„Bárha csendben, minden régi időben divatos céció nélkül is történt tegnap délután az új közkórház megnyitása, mégis szép és felejthetetlen ünnep volt ez, mert a soproni proletariátus vezetői és a kórház kiváló szaktudású orvosai találkoztak itt és megígérték, hogy minden erejükkel támogatni fogják egymást a szenvedő emberiség gyógyításában. Ebből a kórházból számúzve van örökre a protekció, melynek átka a szegény embert még szenvedésében is gyötörte, a zsiros panamak és a kegyetlenség — itt melegszívű proletárorvosok járnak a betegszobákat, akik mindent megtesznek a betegekért. Délután 5 órakor megjelentek a közkórházban a városi intézőbizottság, a Gaurat¹⁵ és a sajtó képviselői, akiket a kórház orvosai fogadtak és végigkalauzoltak a kórház összes pavilonjain. A vendégek meglátogatták az összes osztályokat. A sebészeti osztályt a kórház főorvosa, dr. Király Jenő és az alorvos, dr. Molnár Mihály, a belgyógyászatot dr. Hruby Ede és dr. Földes Mária, a szülészeti dr. Gross Sándor, a bőrgyógyászatot dr. Szilvási Gyula, mint az osztályok orvosai mutatták be. A kórház összes épületei, betegszobái, műtői a legpompásabban vannak felszerelve és ami még hiányzik, azt rövidesen pótolni fogják. Betegekkel van már majdnem tele az egész kórház és mikor a bizottság tagjai kikérdezték őket, mindnyájan a legmelegebb szeretet hangján beszéltek orvosokról.“

Pár nappal később Poszvék Lajos, soproni származású orvos a népegészségügyi bizottság nevében felkereste az új intézményt, nagy dicsérettel halmozta el, főleg hogy „a nehéz időkben“ sikerült így talpra állítani. Július 8-án pedig maga Guth, a népjóléti népbiztos látogatott el Sopronba a kórház kedvéért. A legközelebbi tervek külön pavilont helyeztek kilátásba a szülészeti és bőrgyógyászat számára; minthogy pedig eladdig nem volt sebész Sopronban, viszont a mai napig csorbítatlanul nagy hírű szakorvost nyertek meg a sebészeti osztály vezetésére, hetek alatt kicsinek bizonyult a helyiség és új ágyak szerzése volt a legégetőbb kérdés¹⁶.

A Tanácsköztársaság Sopronban tehát nagyszerű kezdeményezést hajtott végre a kórház megnyitásával. Rövid pillantást vessünk a további fejlődésre. 1919-ben tehát hat orrossal nyílt meg, 1943-ig, azaz 24 év alatt csak 11 újabb orvosi állás volt. Az igazi nagy fejlődés a felszabadulás után indult meg, jóllehet 1944/45-ben háborús események folytán az épületek tetemes kárt szenvedtek. 1953-ban az orvosok száma 23 volt már, tehát

csak 10 év alatt hattal növekedett. 1953-ig a felszabadulás óta létesült mikológiai (gomba) kutató állomás, házi gyógyszertár, rákszűrő állomás, fürdőosztály, gégeosztály, fertőzőosztály, kultúrterem, étkező az alkalmazottak számára, tekepálya, a gyermekosztály ágyainak fülkésítése, virágház, 300 kötetes könyvtár az alkalmazottak, 600 kötetes szakkönyvtár az orvosok számára, továbbá országos egészségügyi intézet. 1953 óta még további gazdag fejlődésről lehetne beszámolni.

A Tanácsköztársaság bukása után, augusztus elején, az ellenforradalom megtorlása elérte Fischlt és Szilvásit. Fischl azonnal börtönbe került és kiszabadulása után Ausztriába emigrált, Kismartonban kis szénüzletet nyitott és rossz anyagi körülmények között élt. Valószínűleg a német megszállás idején meg is halt. Szilvásit ugyan az első napokban bántatlanul hagyták, csak később mondva csinált vádak alapján került fogságba, amely a közvélemény nyomása folytán csak néhány napra terjedt.

Életének második szakasza majdnem teljesen a kórházhoz kötötte. Itt folytatta nagy eredményekkel járó kísérleteit a bakteriológiai kutatás terén. Az erjesztő gombák közül felismerte azokat, amelyek az emberiség gyógyítását szolgálhatják. Festési eljárást talált fel. Fáradhatatlanul szívós kutatása nem egy hazai és külföldi nagy tudóst hozott el Sopronba, de mindannyiszor elcsodálkoztak rajta, hogy mért nem kap kellő támogatást a nagy tudós. Úgy halt meg Szilvási Gyula 1937 decemberében, hogy tudományos munkássága torzó maradt. A két világháború közt érvényesülnie nem lehetett.

A kultúrelet terén hatalmas munkát végeztek a soproni Tanácsköztársaság idején, a készületlenség itt is egypár kisebb hiba oka volt, de egészében tiszteletre méltó eredményeiben a munka. Hőseit okmányszerűen nem ismerjük, azaz nem tudjuk pontosan, kinek mennyi része volt benne, anynyi biztos, hogy Kárpáti Sándor, a neves zeneszerző, Faragó József reáliskolai tanár és Wurdits Antal elemi iskolai tanító kezében volt a vezető szerep.

Sopron nemes hagyományát, a zene kedvelését és művelését átültették az új világba és kiszélesítették, megnyitva a muzsika és költészet kincseit az eddig utána legfeljebb áhítozó, de odáig eljutni nem tudó proletárok előtt. Kárpáti már április elején megszervezte az ismeretterjesztő előadásokat¹⁷. Majd szervezettebb formában május 17-én megnyílt a munkások szabad iskolája, ezt Faragó József irányította, volt analfabéta tanfolyam, elemi iskolai tagozat és egy általános műveltségre tanító előadás-sorozat, amely művészettörténetet, kémiát, fizikát és német nyelvoktatást közvetített. Más tanfolyamok kereskedelmi ismeretekre, textilszakokra, szabászatra nevelték az érdeklődőket. A szabad iskola minden hallgatója köteles volt egészségtani, szociológiai, fejlődéstani és művelődéstani órákra is járni. A jelentkezők száma olyan nagy volt, hogy egy részét egy későbbi tanfolyamra kellett utasítani¹⁸.

A zenei művelődés dolgában a hatalom átvételekor nagy volt a zavar. A majdnem egy évszázados multra visszatekintő Zeneegyesület a háború alatt énekkarát, zenekarát nem tarthatta fenn, a zeneiskola sem működött, 1919 elején szedelőzködött Zwinz Károly karnagy vezetésével a hajdani együttes és Haydn egy nagyobb miséjének előadására készült. Április 11-én tehát ezt adták elő a hajdani kaszinóban, akkor Népház volt a neve,

A soproni kórház megnyitása idején, 1919. Gantner Antal felvétele.

mégpedig ún. concertante módon, azaz nem mise kísérőjeképpen, hanem a zenei részeket egymás után. Igaz, hogy nem éppen az egyházi zene az, ami után a proletárok első sorban érdeklődtek, de Haydnról, a Sopron közelében élt nagymesterről volt szó és az ő muzsikája annyira vidám, derűs, hogy nagy hatást tett; hozzá azon akkoriban jó, próbált magán-énekeselek: Klafszky Henrik, Gabnay Lajos, Rácz Vilma, Czullik Betty. Hamarosan azonban e téren is jobb szervezést látunk: vasárnap délutánonként voltak a jól megválogatott műsorú munkáshangversenyek, többnyire ingyenesen. Április 21-én Buresch Jenő zenetanár Schubert darabokat hegedült, Varga Irén pedig húga, Margit kíséretében Brahmtól és Kárpátitól énekelt dalokat, a soproni szerző Tompa Mihály verseit zenésítette meg; a színház drámai hősnője, Sárvári Anna szavalt. Április 27-én a munkások énekkara és a színházi zenekar számai mellett a város legkiválóbb muzsikusa, Altdörfer Viktor Chopin-t ismertette meg a proletárokkal. Május 4-én Hoffer Ottó hegedűtanár Svendsen és Mozart darabokat, Haniffel Emilia zongoratanárnő Moszkovski és Schumann műveit adta elő, Czullik Betty pedig Kárpáti Sándor kíséretével Schubert-dalokat énekelt. Május 18-án Hild Rózsi Dvořák Antal cigánydalait adta elő, Zsupáncsics Miklós kamarazene együttese a legmagasabb zenei élvezetek felé terelte az érdeklődést, a fiatal Horváth József, jelenleg zeneiskolai igazgató, Stráner Mici kíséretében nagy sikerrel mutatkozott be hegedűszámaival a soproniaknak, Takács Jenő pedig Sinding Tavaszi zsongásának előadásával jelentkezett. Az előadásokon mindig volt rövidebb ismeretterjesztő előadás, ezeken Visnya Aladár iskolaigazgató mellett emlékezetes maradt Mészáros Sándornak, a költő-tanárnak megemlékezése Katona József Tiborc alakjáról¹⁹.

A legmagasabb igényeknek is megfelelt a színházi zenekar önálló hangversenye május 11-én, amelyet Wurdits Antal vezényelt. Schubert Befejezetlen szimfóniája, Brahms Magyar táncai, a Tannhaeuser bevonulási indulója és a Figaró házassága nyitánya Mozarttól szerepeltek műsoron és volt egy szólista, egy fiatal fuvolaművész, aki Gounod Fausztjának egyes részeiből összeállított ábrándot játszott zenekar kísérettel²⁰.

Májustól fogva a soproniak általában nem szívesen járnak hangversenyre, a 18-án adott gazdag műsorral befejeződött a proletárok zenei idenye.

A színházat úgy vette át a Tanácsköztársaság a maga szétesettségében. 1918-ban ősszel Balla Kálmán színigazgató kezdte meg a játékrendet, azonban a spanyol járvány és a forradalom folytán elakadt anyagilag. Kereket oldott; követte a primadonna, a magára maradt tagok tehát ún. konzorciumot alkottak. Egypár munkáselőadás, p. o. Heyermanns Reménye, Gorkij Éjjeli menedékhelye megmutatta, hogy kellő vezetés mellett szép eredményeket lehetne elérni a közönségnevelés terén, de ilyen dráma kétszer-háromszor ment akkoriban csak, míg az operetteket 10—12-szer is lehetett ismételni. A Tanácsköztársaság rendes fizetést adott a színészeknek, de a személyzet elég kicsi volt és nagyobb feladatokhoz nem igen nyúlt, ezenkívül belső egyenetlenségek is akadályozták a munkát, május 15-én végre el is hagyták Sopront, kb. két hónap alatt alig mutathattak fel érdemlegesebbet, mint Földes Imre darabjait, aki merészen nyúlt a korabeli polgári társadalom hibáihoz²¹. Utolsó előadás a Remény volt. A soproni tanács Bodonyi Bélát kötötte le, hogy őszre nagy társulatot hozzon ide.

Május 15-én német szintársulat érkezett Zeman Károly színigazgatóval, aki már korábban is szerepelt itt, sőt a kózsza hírek szerint valaha az egyik soproni hentesnél tanulta ki eredeti mesterségét. Jó színész volt, de nagy zsarnok és így pár nap alatt a társulat maga kötött utilaput a talpa alá. A város igen nagy támogatásban részesítette a hatalmas, nagy társulatot, amelynek kiváló tagjai voltak. T. i. ebben az időben Ausztriában éhínség dúlt és minden színész boldogan jött át az aránylag még jobban ellátott Magyarországra. Nem volt tehát hiány szép kiállításban. De a műsor is méltó volt a bőséges támogatáshoz. Ekkor került színre először Sopronban az Ödipusz király görög tragédiája, egy ünnepi hét keretén belül Offenbach Szép Helénája, az Éjjeli menedékhely és az Ödipusz király szerepeltek a műsoron²². Sajnos, a magyar színészek operett dolgában csak az újabb silány műveket ismételték, a németek viszont a klaszszikus operetteket vették elő és júliusban a Kuhreigen (Forradalmi szerelem) című operával álltak ki (Kienzl).

Mozi akkoriban csak kettő volt; a művelődés terjesztésébe annyival kapcsolódtak be, hogy az Ifjú Munkások Szakszervezete ingyenjegyeket szerzett az ipari tanulók számára, ha a darab nevelő hatású volt.

A proletárdiktatúra csak néhány napra hagyta meg Sopron polgári újságjait. Helyettük két-két újság jelent meg magyar és német nyelven, mégpedig a Soproni Vörös Újság, a Soproni Munkástanács, az Ödenburger Arbeiterrat és a Proletarier. Minthogy a rendeletek ezekben jelentek meg, igen nagy olvasottságnak örvendtek e lapok, de közülük papírhány miatt meg kellett szüntetni a Soproni Munkástanácsot, míg július elején a két német lap is egyesült Ödenburger Proletarier címen. A proletár ifjúság számára május 9-én indult meg a Nyugatmagyarországi Ifjú Proletár.

A szerkesztőségben a nemrégén meghalt Farkas Jenő, továbbá Richly Rezső, egy-egy cikkel Bors László és a később mint humorista nevezetes Nóti Károly szerepelt.

Nagyvonalú volt a Tanácsköztársaság tevékenysége a könyvtárügy terén. Sopront e ponton eléggé elmaradottan találta a változás. Volt egy nagy könyvtára a Kaszinó-Egyesületnek, ezt a polgári társadalom több rétege használta, ennek megfelelően valamelyest hajolt balra is, jobbra is. A kat. kör természetzerűleg kevésbé nyitott ajtót haladó szellemű könyveknek és a társulatnak a címében kifejezett iránya sem engedett bejutást bárkinek. A városi könyvtár akkoriban még egészen fiatal intézmény volt, mert csak a háború folyamán nyitották meg a Színház utca 33. számú ház földszintjén egy kis olvasó-szobával. Anyaga nagyrészt az 1900 táján létesült Népkönyvtárból került át, ezt pedig főképpen az alapító szabadkőművesek szervezték ajándékkönyvekből. Általában pedig ajándékba ritkán adnak rendes könyvet, ezek szerint elképzelhető, milyen volt a könyvtár állaga, amelyet most már a város adta szerény javadalomból gyarapítottak. Ennek a könyvtárnak azonban már az ún. táskás rendszere volt, az, amelyet ma már minden könyvtárban használnak, míg az előbb említett két könyvtárban könyvbe írták fel a kikölcsönzést.

Geleji Frigyes tanító ötlete volt, hogy e könyvtárakat egyesítsék és egy nagy proletárkönyvtár keretében bocsássák a dolgozók rendelkezésére. Mivel beleolvastották volna az egyéb kisebb könyvtárakat is, kb. 200 000 kötetes gyűjteménnyel számoltak, bizony nem volt könnyű megfelelő nagyságú helyiségre, sőt épületre találni. Geleji először a mai ruhagyárra gondolt, végre kiharcolta az Orsolya-zárdának internátusát a Széchenyi tér és a mai Lenin-körút sarkán²³. Egyelőre az egész első emeletet utalták csak ki és heteken át hordták szekéren oda a könyveket. A könyvtár vezetését Kálmán Ernőre, a városi főjegyzőre bízták, aki aztán egész sor munkatársat szervezett maga mellé, általában a felső tízezerből származó hölgyeket, de akiből hamar ki kellett ábrándulnia, amikor megkezdődött a katalóguscédulák szerkesztése és az egyik bárókisasszony így írta egyik legnagyobb költőnk nevét: Vörös Marty, a Vörös Zászló és Vörös Ujság címszók mintájára. Elsősorban a kaszinói könyvek leltározására és táskázására került a sor. Arról volt szó, hogy lassanként a közeli kastélyok könyvtárait is itt egyesítik, de az egész munka július második felében kezdődött csak el és a Tanácsköztársaság elbukása idején éppen csak a kaszinói könyvek leltározása készült el.²⁴ Augusztus 3-án megkezdődött a könyvek visszaadása. A kaszinó könyvtára jól járt, mert minden költség nélkül át tudott térni a korszerű és igen célszerű társarendszerre.

Sajnos, a proletárdiktatúrának ezt a hagyományát a mi korunk nem folytathatta, mert a háborús események folytán könyvtáraink majdnem teljesen megsemmisültek. 1919-ben elkövették azt a hibát, hogy válogatás nélkül a proletárok kezébe akarták adni az összes könyvet, selejtezés helyett leltárba vették Beniczkyné, Crocker limonáderegényei mellett a ponyvát is. Bizonyára később rájöttek volna, hogy ez helytelen volt. Ebből a szempontból a népi demokrácia egyes közegei kezdetben másik végletbe estek, ma azonban már megvan az egyensúly.

Népi demokráciánknak tehát értékes példákat mutat 1919 a kultúra előbbrevitelében és lelkes munkára ösztönöz.

Jegyzetek

1. Soproni Vörös Ujság (a továbbiakban rövidítése SVU) május 9.
2. Halász Imre: Soproni és sopronmegyei fejek. Sopron, 1930. 152.
3. SVU április 3.
4. SVU április 13.
5. SVU április 4, 5, május 22.
6. SVU április 15.
7. SVU április 16.
8. SVU április 16, június 24, április 9.
9. SVU május 22.
10. SVU április 16, május 11.
11. SVU április 10, május 29, május 14.
12. A nevelőket is összehívták, de mivel arra a kérdésre, hogy kis mértékben is ártalmas-e az alkohol, nem kaptak kerek választ, egy fiatal tanító kivételével egy nevelő sem volt hajlandó a teljes antialkoholizmust elfogadni és terjeszteni. Az ülésen személyesen is résztvettem.
13. SVU április 9.
14. SVU június 24.
15. A soproni német ajkú dolgozóknak akkor volt kialakulóban valamiféle önkormányzata.
16. SVU június 6, július 8.
17. SVU április 2, 4.
18. SVU május 18.
19. Az előadások legnagyobb részén magam is jelen voltam.
20. Wurdits később Kismartonban élt, mint énektanár.
21. A császár katonái, Hivatalnok urak, A kuruzsló; ma is még hatással adott színművek. A SVU színi bírálója nem egyszer sajnálkozik is rajta, hogy a Mágna Miskával tartják az új közönséget.
22. A nagymértékű támogatás lehetővé tette, hogy az előadásokat igen szép díszletekkel és hatalmas statisztériával adhassák. A társulat főrendezője, Lind Alfréd, később mint filmszínész szerepelt, karmestere, Dub Oszkár Csernovitzból jött Sopronba; a Tanácsköztársaság bukásával azonnal elhagyta Magyarországot.
23. Geleji Frigyes, a Kossuth-díjas Geleji Sándor műegyetemi professzor atyja tanítói állása mellett a függetlenségi párt egyik vezéralakja volt Sopronban és szerkesztette a Sopron és Nemzetőr címen megjelenő újságot. 1919. augusztusában őt is elfogták és több évi börtönre ítélték, bár már akkor súlyos beteg volt. Még büntetése kitöltése előtt elhunyt.
24. E sorok írója, mint egyetemi hallgató is alkalmazottja volt a könyvtárnak.

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Frankenburg arcvonásai

Írta: Berecz Desső

Frankenburg Adolfnak két arcképét ismerjük. Egyiket 1851-ben a *Hölgyfutár* sokszorosította. Ez magyar ruhában, Kossuth-szakállal, kardosan ábrázolja az akkor 40 éves férfit. Szép arc, szelid tekintet, vékonykeretes pápaszem. Az a valószínű, hogy maga az arckép korábbi eredetű, mert nem hihető, hogy a szabadságharc leverése után Frankenburg ezt a viseletet hordta volna. Tudjuk, hogy a kincstári szolgálatban álló Frankenburgot felettesei 1847-ben Bécsbe helyezték, mivel forradalmi gondolkodását, haladó eszméit az amúgy is megbízhatatlan magyar fővárosban kényelmetlennek tartották. 1849-ben Kossuthékkal fennállt kapcsolatai miatt fogságot is szenvedett. A zsinóros kabát, a cifra kardmarkolat tehát nem látszik időszerűnek. Egyébként a soproni lakóházán elhelyezett emléktábla alkotója ezt a képet vette mintául.

A másik kép már öreg korában ábrázolja. Eltűnt a szakáll, a hosszúra növesztett haj. Dús bajusza ősz, arca jószágos, tekintete élénk. Szemén vékonykeretes szemüveg. Ez a kép pontosan megegyezik azzal a leírással, amelyet Mikszáth Kálmán emlékbeszédében olvashatunk: „Őnök sokszor láthattak fiatal társaim sorában egy nyájas öregurat, kinek nemes homlokát gondosan fésült

ősz haj fedte, de kifejezésteljes kék szemekben fiatalos kedély tükröződött. Azok közé a szép aggastyánok közé tartozott, akiken örömmel pihen meg a szem. Olyan volt mint egy derűs téli nap, midőn a napsugár hóval játszik. Finom és szellemes arca fehér és üde vala, mint egy gyermeké”.

Mikszáth 1885-ben a Petőfi Társaságban mondott emlékbeszédet az egy évvel korábban elhunyt Frankenburgról.¹ Azt mondja róla, hogy nyugodtan, csendesen üldögél az első padban, gondosan figyelt a fiatalokra, jóakaratólag mosolygott s még akkor is figyelt, amikor már mindenki unatkozott, legfeljebb aranykeretes szemüvegét igazította változatosság kedvéért. Ő volt a társaság legszorgalmasabb tagja, feltűnt, ha egy ülésen véletlenül nem jelent meg.

Míg a „jó öreg” a fiatalok munkáit figyelte, bizonyára saját fiatalságára gondolt, a félszázaddal korábban indult nemzedékre, melynek nekirugaszkodása a szabadságharcba torkollott.

Frankenburg ereiben nyugtalan vér keringett. A gimnázium négy alsó osztályát Sopronban végezte, az V. és VI. osztályt Pécsen, a VII-et Győrött, a VIII-at Szombathelyen. Azután jogásznak ment Egerbe, de közben kémiát is tanult, gazdaságot Keszthelyen, majd

1. Megjelent a *Koszoruban*, a *Pesti Hirlapban* és *Az én halottaim c. kötetben*. Címe: „A jó öreg Frankenburg”.

jurátusnak állt Pozsonyban, mint Széchenyi István titkára a nagyeceni levéltárban foglalatostkodott, két hónapon át katonára volt, ezt követően megnősült és Somogyban 100 hold földet bérelt. Azon akart gazdálkodni. Mellesleg mindig a tollat forgatta s írásai pesti lapokban jelentek meg.

Mikszáth így jellemzi: „Alapjában jó, szelíd fiú volt, de könnyű véru... Könnyűvérűsége nem egy hajtásból való a magyar gentry ifjainak könnyűvérűségével. Szófogadó, viaszszívű fiú ő, tele jó szándékkal, érzékösséggel és gyermekes naivitással. Nem vásott, nem pazarló, nem hencegő, csak gondtalan és vidor, mint a madár”.

Frankenburg korai elbeszélései, rajzai első személyben elmondott szerelmi kalandokról szólnak. Mikszáth, a szép író fantáziájával ebből azt következteti, hogy a fiatal író „kegyence” a női társaságoknak, valóságos Don Juan, az egyik gyöngéd viszonyt még fel sem oldja, már újba kezd, vegyítve szökét barnával. (Ez nyilván hozzátartozik a vegyészeti stúdiumokhoz — jegyzi meg aranyos humorral.) Ezzel szemben Szinnye Ferenc² részletesen foglalkozva Frankenburg írói működésével azt írja, hogy ezekben az elbeszélésekben folytonosan szerelmes természetére hivatkozik, ideálokat keres és talál, egy ideig rajong értük, aztán a kiábrándul, csalódik, kosarat kap vagy más módon ér véget szerelme. Ezek az ideálok mind egyformák. „Elvont, vértelen lények, földi tulajdonságaik nem igen vannak, csak az író képzeletében élnek némi árnyék-életet”. Egyetlen nagy kalandjáról tudunk, amelynek Hivatal Anikó³ a hősnője. A győri diák miatta szökött meg a gimnáziumból s kísérte el a színtársulatot Komáromba és Esztergomba. A sok élő, vagy képzelt ideál közt az egri Vilt Nina a legkedvesebb. 1835-ben — Frankenburg akkor 24 éves — feleségül veszi és bérelt birtokára viszi.

Tovább forgatta a tollat, gazdálkodása pedig nem sikerült. Végre Pestre került s a *Regélő*-vel fennállt kapcsolatai révén bekerült írnoknak a Tudós Társaságba. Rendkívüli szorgalommal, élénk tollal

megírt rajzai, versei, bírálati, cikkei a *Regélőben*, *Rajzolatokban*, *Természetben*, *Pesti Hírlapban* jelentek meg, német nyelvű írásait a *Pesther Tageblatt* közölte, színdarabjait a német színház játszotta. Hivatásos íróvá lett. A fiatal nemzedékhez csatlakozott, pálcát tört a fordítások s az idegenből való átdolgozások felett, ez okból szembehelyezkedett az Akadémiával s annak titkárával Toldy Ferencsel is, írnoki állását ez okból elvesztette s 1838-ban kincstári szolgálatba lépett.

Írói dolgozatairól Mikszáth azt mondja: „nem becses művek, a styl németes, az élcek erőszakolt Saphir-utánzatok,⁴ a meseszövéshöz nincs talentuma s mélyen jellemezni nem tud, de az irány nemes s tollától nem lehet megtagadni bizonyos éleveséget, ami akkor még új dolog volt: úgyhogy tárcái majdnem olyan kapós olvasmányok voltak, mint Kossuth vezércikkei”. Két évig dolgozott Kossuth lapjában, a *Pesti Hírlapban* s különösen e lap hasábjain honosította meg a magyar irodalomban a tárcát. Felettes hatósága eltiltotta a *Pesti Hírlaptól*, ekkor Kossuth így búcsúztatta: „Komoly lapjaink fűszere az ő tolla volt. Ő vala fővárosunk fonákságainak, visszaéléseinek, hiányainak rettenthetetlen ostora. Sokaktól gyűlölve lépett le pályájáról, de magával vivé az elnyomottaknak, az általa oly férfiasan védelmezetteknek háláját s magával az olvasó közönség szeretetét”.

1843-ban végre sikerült régi terve, megindította a *Magyar Életképeket*, majd a következő évben megindította élete fő művét, az *Életképeket*. Ismét Mikszáthot idézem: „Látjuk nyüzsgögni ebben az aranykaptárban a következő nagy kornak munkás méheit”. Hát bizony ebben a kaptárban ott nyüzsgött a kor minden írója, aprók és nagyok, ott volt Petőfi, Jókai, Arany, Vörösmarty, Bajza, Jósika, Toldy Ferenc és velük együtt az akkori egész magyar irodalom. A 40-es évek legértelmesebb szépirodalmi lapja volt 1200 előfizetővel. Frankenburg érdeme, hogy olvasótáborra tudott teremteni és hogy honoráriumot fizetett.

2. Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig.

3. 1837-től a Nemzeti Színház tagja, id. Lendvay Márton felesége.

4. Magyarországi születésű német humorista.

Folyóirata jóval érdekesebb volt, mint akár Vahot Imre *Pesti Divatlapja*, akár Petrichevich Horváth Lázár *Honderüje*. A két utóbbi lap állandó marakodása mellett az *Életképek* a komoly tisztességet és a művelt nemzeties irányt képviselte, mondja Mikszáth.

Az állami hivatalnok azonban túlságosan forradalmi utakon járt, ezért feletesei szabadulni akarván tőle, 1847-ben áthelyezték Bécsbe. Onnan is szorgalmasan küldözgette írásait a pesti lapoknak, beváltván az *Életképek*ben közölt ígértét: „Szellemileg minden héten találkozandunk s e találkozás edesebb lesz, mert idegen égöv alól⁴repülnek hozzátok vágyaim és gondolataim, idegen égöv alól, melyben a magyar kétszer edesebben emlékezik vissza szeretett hazájára s hátramaradt kedveseire”. Az *Életképek* szerkesztését Jókai vette át.

Csendes hivatalnokoskodás következett egészen 1866-ig, nyugdíjba vonulásáig. Ekkor ismét Pestre költözött s újult erővel illeszkedett bele az új nemzedék irodalmi életébe. Ír, szerkeszt, dolgozik s a kiegyezés idején is a 48-as eszméket hirdeti.⁵ Az 1861-ben kiadott *Őszinte vallomások* után 1868-ban megjelennek az *Emlékiratok*. Ugyanebben az évben az 57 éves Frankenburg Sopronba költözött. Pihenni akart és mint Kossuth egykori munkatársa, valószínűleg minél távolabb

akart lenni a 67-es kiegyezés világától. Itt rendezte sajtó alá *Bécsi élményeim* c. kötetét, amely 1880-ban jelent meg. Emlékezéseit Mikszáth így jellemzi: „Sok melegség és közvetlenség van bennük, noha nem tudja eltalálni mi az érdekes, mi nem: fölösleges naivságokat beszél el s a nagy eseményekből, amelyek közt él, nem tud megfigyelni eleget. És mégis egy becsületes, ártatlan lélek mosolyog ránk a lapokból”.

De Sopronban nemcsak a bécsi élmények érdekelték. „Hozzáfogott magyarsítani az ódon német várost. Izgatott, írt, művészi kört alapított s addig el sem ment onnan, míg meg nem érte, hogy magyarul beszélnek” — mondja Mikszáth.

Sopronban házasodott harmadszor. Itt vette feleségül 1881-ben Carina Anna⁶ operaénekesnőt, aki korábban a pesti Nemzeti Színház tagja, majd vendége volt, s aki 1877-ben e színházban mondott búcsút a színpadnak. A Nagycenken tartott esküvő után Frankenburgék Pestre költöztek.

Két arckép bátorított fel arra, hogy egy lassan elhomályosuló emberi és írói arc vonásait felvázoljam. Végezetül ismét Mikszáth emlékbeszédéből idézek: „Középszerű író volt, de hasznosabb sok nagy írónál. Közkatona volt, ki vezéreket vezetett”.

5. Ez időben szerkesztette a Magyarország és a Nagyvilág c. folyóiratot és megindította az 1848. c. politikai lapot.

6. Első felesége 1850-ben meghalt. Másodszor Bécsben nősült, de rövid idő múlva különváltak. Második felesége 1881-ben halt meg. Carina Anna ugyancsak Bécsben született (igazi neve: Gschmeidler Katalin) 1836(?)-ban. Híres operaénekesnő volt. A Nemzeti Színházon kívül, német színpadokon, Bécsben és Firenzében énekelt. Frankenburg halála után egy évvel, 1885-ben halt meg Budapesten.

Frankenburg Adolf győri elődei

Írta: *Petz Aladár*

A régi győr-újvárosi kórháznak 23 éven át (1774—1797) volt chirurgusa (azaz felcsere) Franckenburg Xavér Ferenc. Mielőtt Győrbe jött, a Lembergben állomásozó, Ferdinánd főherceg nevét viselő gyalogezrednek katonafelcsereként

működött. Nevét nagynevű unokájától, Adolftól eltérően nem egyszerűen magyaros „k”-val, hanem „ck”-val írta.¹ Győri alkalmaztatását a győri vár 1727—1751 közötti katonaoorvosának, dr Mulartz János Henriknek köszönhetette, akit az

1. Frankenburg Adolf származásáról nem sok szó esik eddigi életrajzaiban, apján túl visszamenőleg nem derült még fény elődeire.

egykorú írások mint „Garnisons Medicus”, „Stabs Medicus” és „Grentz Physikus” említenek. Dr Mulartz János Henrik a páduai híres egyetemet végezte és ott 1725-ben nyerte el orvosi oklevelét; 1751-ben hosszú szolgálati ideje és szélhűdése miatt saját kérelmére Mária Terézia nyugdíjazta. Ekkor nejével együtt Győrött telepedett le és a gyermektelen házaspár tekintélyes vagyonát a győr-újvárosi kórházra hagyta. Dr Mulartzné 1766-ban, dr Mulartz pedig 1777-ben halt meg.

Dr Mulartz jelentős és befolyásos ember volt és 1773-ban el tudta érni, hogy az említett újvárosi kórházban Franckenburg Ferencet alkalmazzák, mint chirur-gust és gondnokot („Verwalter und Chirurgus”). Valószínű, hogy dr Mulartz még aktív katonai szolgálati idejéből ismerte Franckenburg Ferencet, aki az ő kikötése alapján az újvárosi kórháznál 50 forint évi fizetést és természetbeni háromszobás lakást élvezett abban a házban, amelyben dr Mulartz is lakott, a kórházzal kapcsolatos telken. Franckenburg Ferenc feleségét Chaichin (Tscheik?) Mariannának hívták és mivel férje Lembergől került Győrbe, úgy látszik, lengyel nő volt. Fiatal házasként kerültek Győrbe, mert két fiúgyermekük már itt született, mégpedig Antal, az frónak, Adolfnak apja (szül. 1783. júl. 2.) és Jakab, aki 1780 december 11-én látta meg a napvilágot.² Franckenburg Ferencnek már Lembergben is születtek gyermekei (leánygyermek?), ami kitűnik dr Mulartz János Henrik 1773. december hó 20-án kelt végrendeletének 9. pontjából:

„NEÜNTENS: Nachdeme der Herr Frantz Franckenburg Cirurgus pur auf mein begehren von Löbl. Ertzhertzog Ferdinand Infanterie Regiment quitiret, und selbiger mit grossen kosten gar aus Lemberg in Pohlen mit Weib und Kindern auf meine schriftliche Versicherung herausgekommen, so ist mein ernstlicher Will, das selbiger Kraft meines mit ihme schon unter 30ten 9ber 772 Jahr gepflogenen Contracts, welchen auch die Löbl. Stadt und Bürgerschaft unter den heün-

tigen dato in allen punkten bey zu behalten bekräftiget und Roboriret hat, sowohl bey meinen Lebszeiten als auch nach meinen Todt beybehalten werde mit 50 fl. Reinl. jährlichen Gehalt, sanbt freyer Wohnung bestehendt in 3 Zimmern zu ebener Erdt, darinnan die Fenster auf die Gassen gehen, 1 Kuche, 1 Keller, und ein Boden, worüber er sich aber Herr Franckenburg bestens verobligiret nicht nur als Verwalter Obigen Krankenhauses jederzeit eine getreue Diensten zu widmen, sondern sich auch den Nothleidenden Krancken (als geschickter Wundt-Arzt) sowohl in Ordinirung der Medicamenten, als auch administrirung der Chirurgie bestmöglich bey zu bringen”.³

Franckenburg — nyilván dr Mulartz ösztönzésére — már 1772-ben benyújtotta letelepülése iránti kérvényét a győri tanácshoz, de akkor elutasították, mert a borbélysebész céhben zárt szám volt gyakorlatban. Erre hivatkozik a tanács elutasító határozata (1772. VI. 13—223. sz.). Franckenburgot az írás így nevezi: „Pedestris Hungaricae Legionis Serenissimi Archi-Ducis Ferdinandi Chyrurgi”. Csak úgy kaphatott volna letelepedési engedélyt, ha megvásárolja az egyik már működő borbélysebész műhelyt.

„Nachdem diese Bittschrift mit denen Bürgl. Chyrurgis ad Replicandum communiciret worden so erhellet aus derselben bei heutiger Rathsversammlung eingegebener beantwortung nicht undeutlich, dass ein jeder sein Officin umb paares Geld erkaufet die meysten noch frembde Gelder alljaehrlich verintressiren müssen, und die Zahl deren offenen Barbierstuben zu sicherheit auch deren Creditoren mittels ergangenen Allerhöchsten Resolution durch Ihre Königl. Apost. Majestaet allergnädigst bestättiget worden, übrigens aber an denen Chyrurgis sowohl in der Inneren, als äusseren Stadt allhier gar kein Mangel seyen, sondern das Publicum von allenseithen überschlussig versehen, und solche sambt Weibern und Kindern kümmerlich ernähren, dass arme Krankenhauss auch in der Vorstadt allwo

2. A győr-újvárosi r. k. plébánia keresztelési anyakönyvének VII. kötetében.

3. Dr Petz Aladár: Győr sz. kir. város Szentháromság közkórházának multja és jelene (1749—1928). Győr, 1929. 53 old

die Apotheke sich befindet, mit dem benöthigten Medico und Chyrurgo eine vollkommene Provision habe, alls sollte sich imbegriffener Supplicant entweder um sein Subsistenz mässigeren Orth umsehen oder aber gleich, denen allhier befindlichen Bürgl. Chyrurgis ein Barbier Stuben käuflich an sich bringen".

A győri borbélysebeszek első szabályzatát a káptalan adta ki; amikor Szinán basa 1594-ben elfoglalta Győrt, ez az okirat elveszett; a káptalan Győr visszafoglalása után 1607-ben újból kiadta. Ez sincs meg eredetiben, de másolatát a győri levéltár őrzi. A győri borbélysebeszek céhlevelét III. Ferdinánd 1649-ben április 19-én megerősítette, majd III. Károly 1719. december 19-én pótlásokkal kiegészítve újból kiadta. E pótlás „Első Articulus”-a többek között a következőket rendelte el.

„Hogy annyival inkább mesterségünket böcsületesebben folytathassuk és azzal ezen Tettes Nemes Statusoknak és Lakósnaknak dicséretesebben szolgálhassunk, szükségeseznek itéljük maghunk között oly rendet szabnunk, hogy ezután hat főnnálló műhelynél több ne lehessen ezen győri céhben, mivel elégségesnek találattik ezen helységben, lévén azonkívül két német Barbély is, avagy feldscherer. In casu vero necessitatis, ha ezen helység üdővel annyira szaporodnék, hogy azon numerusból álló szám nem sufficiálhatna, avagy a véletlen Pestis avagy Háboru (kit Isten eő Szent felsége tőlünk kegyelmesen távoztasson) ugy hozná magával, hogy több böcsületes Mester emberek kívántatnának, tartozik in eo casu ezen Czéh az föllyül irt számot ampliálni és többet bévenni oly conditioval mindazonáltal, hogy elmullván történhető véletlen Pestises avagy háboruságos üdő, azon bé vett ifju Mester ember köteleztetik maghának az hatt főnnálló műhelyek közül valamellyikét, ha elladó légyen, megvenni”.⁴

Franckenburg Ferenc azonban dr. Mularcz támogatása révén ilyen műhelyvásárlás nélkül is megkapta a letelepülési engedélyt 1774-ben. A nagy képzettségű és elismert orvos támogatása azt is elérte, hogy a pártfogolt szabad lakást is kapott a kórházban, sőt fizetése is nagyobb volt 38 Ft-tal, mint elődeié, akik 12 Ft évi fizetést kaptak.

Franckenburg Antal fivére, Jakab, szép pályafutást ért el. 1804-ben Pesten sebészdoktorrá, 1805-ben orvosdoktorrá avatták, 1811-ben pedig a pesti egyetemen rendszeresített első önálló szülészeti klinika tanára lett.

Frankenburg Adolf is hallhatott gyermekkorában ezekről a dolgokról. Az ő apja, Antal, eleinte harmincados tiszt volt, majd a gazdatiszti pályára ment, előbb az Esterházy hercegnél, majd a Széchenyieknél. Az előbbieket németkereszturi birtokán született 1811-ben a később oly nevezetes Adolf nevű fia, aki iskoláit Sopronban kezdte, majd Pécsen is járt. Ott írta 1826-ban első ismert versét magyarul, míg első nyomtatott munkája, egy latin nyelvű szatíra 1827-ben kelt.⁵ Pécs után, tehát 1827 körül, a győri bencésekhez adja atyja. „Őszinte vallomások” című emlékezéseiben ő is megerősíti, hogy atyja győri születésű volt. Sőt alig érkeztek meg apa és fiú a győri beiratkozáshoz, máris kegyeletes sétára indultak: „Voltunk a házban, hol apám született. Most is egy orvos lakott benne, nagyapám utóda. Ezen kívül még apám dajkáját találtuk, ki egy udvarszobában lakott, s kártyavetésből élt. Igen örült, midőn minket meglátott s kért, hogy maradjunk nála ozsonnára. Teljesítettük kívánságát: megittuk kávéját, de a jövődölés ellen protestáltunk”.⁶ Nem is lett volna jó, mert egy év sem forgott le, amikor Franckenburg Antal haláláról értesítették a győri diákok.

4. U. o.: 66 old

5. Győri Szemle. 1932. (III. évf. 140). Gálos Rezső: Frankenburg Adolf első költői kísérlete.

6. Őszinte vallomások. Pest, 1861, 177, 179.

Bartók Béla soproni szereplései

Írta: Csatkai Endre

Az 1877-ben alakult Soproni Irodalmi és Művészeti Kör, amely később felvette alapítójának, Frankenburg Adolfnak vezetéknevét, anyagilag valami jól sohasem állott. Éppen ezért műsorain a zeneművészeti részt vagy helyi erők szolgáltatták, vagy pedig a fővárosi fiatalok közül hívtak vendéget, mivel azoknak nem volt nagy tiszteletdíjra igényük. Sajnos ma már kideríthetetlen, kinek ajánlására szerepelt 1905-ben az akkor még csak 25 éves Bartók Béla a Soproni Irodalmi és Művészeti Kör pódiumán. A nevét annyira amennyire ismerték a fővárosban, de a vidék aligha vett még róla tudomást. Az egyesület elnöke Hering Zsigmond ügyvéd volt, az alelnök Stengl Antal törvénytudós bíró, a főtítkár Stodolni Gyula. Mindhárman 1905-ben kapták tisztségüket. Mindhárman a soproni zene történetében alig játszottak nagyobb szerepet. Vajjon ki irányította a fiatal Bartókra a vezetőség figyelmét?¹

Az estélyeken felolvasás, szavalat mellett szokott zene és ének lenni. Az 1905. december 9-i műsor így hangzott: „1. A gyermekkitaléplés és nyári tanfolyam eredménye. Írta és felolvassa Krug Lajos úr. 2. Bach: Chromat, Phantasie und Fuge. Zongorán előadja Bartók Béla úr. 3. Wolf Cyril: Ave Regina coelorum. Éneklé Baboss Evelin úrhölgy. 4. a Bartók Béla: Ábránd és scherzo. b. Chopin: Nocturne és ballada. 5. Csanády Virgil: Balatoni nóta. Éneklé Baboss Evelin úrhölgy. 6. Liszt: Spanyol rhapszódia. Zongorán előadja Bartók Béla úr zeneművész”.²

Az estélyt szokás szerint az akkori kaszinó (ma kultúrház) nagytermében tartották. A műsor megértéséhez tudnunk

kell, hogy ekkoriban ez az irodalmi társaság magyarosítással is foglalkozott és nagyszabású mozgalmat indított, hogy a Rábaközben a soproni német ajkú gyermekek több nyári hónapot tölthessenek; erről beszélt az első műsorszámban a mozgalom egyik vezetője, Krug Lajos tanító. Baboss Evelin ma is él Budapesten. A kormánypárti Soproni Napló mindkettőjükkel elég röviden végez, Krugnak „hazafias hévvel teli felolvasás”-át említi, Baboss Evelinről azt veti oda: „a műkedvelő elemet képviselte”. Bartókról ezt írja: „Az estély fényes sikerét jelentette Bartók Béla zeneszerző és zongoraművész játéka, a ki mesteri technikát és érzésteli játékot mutatott be. A közönség nagy élvezettel hallgatta a művészt, a ki a tapsvihart ráadásokkal viszonzta, valósággal elkápráztatva hallgatóságát páratlan játékaival”.³

A Nemzetőr című ellenzéki lap a hangversenyt megelőzően „kiküldte” nyilván tudósítóját, Mayer Gézá, hogy kérdezze ki a fiatal művészt eddigi pályájáról. Mayer a korabeli vidéki újságírókat messzire felülmúlta értelem és hozzáértés dolgában, Bartók azonban nem igen bízott benne, mert inkább maga vetette papírra azt, amit közlésre érdemesnek tartott. Az eredeti fogalmazvány így hangzik:⁴

„Életrajzi adataim ezek:

Sz. 1881. Nagyszentmiklós. 7. év. elvesztettem apámat: anyám Voit Paula nagy küzdelmek árán nevelt fel.

10. év fedezte fel Altdörfer úr tehetőségemet Nagy-Szőllősn. Tanultam először édesanyámtól, aztán Pozsonyban Erkel Lászlónál, végül a bpesti zeneakadémián (Thomán, Koessler). Kossuth

1. Soproni Helikon. Fennállásának félszázados évfordulója alkalmával kiadja a Frankenburg Irodalmi Kör. Sopron. 1927. 32–33. Az akkori főtítkár, Stodolni Gyula még él, de az 50 esztendővel ezelőtti történet dolgokra már pontosan nem emlékezhet.

2. A műsort a Soproni Napló 1905. dec. 10-én keltezett, de már 9-én megjelent száma hozta.

3. Soproni Napló. 1905. dec. 14.

4. Az eredeti kézirat Thier László soproni gyűjtő birtokában. Először közölte Csatkai Endre a Sopronvármegye napilap 1922. május 7-i számában, legújabbán Demény János Bartók Béla levelei című könyvének első kötetében.

szimfóniámat Bpsten 1904-ben nagy sikerrel adták, utóbb Manchesterben. Ez év márc-ban Bpsten mint zongoristának volt sikerem, két hét előtt Manchesterben, 1 hét előtt teljes magyarságával fel-tűnést keltett zenekari suitem Bécsben.

Ilyet ugyan még nem írtam magamról, de mit tehetek róla: egy életrajzban épen ezek a „sikerek” a legfontosabbak. Hazafias üdvözlettel igaz híve

Bartók Béla”.

Mayer a Nemzetőr 1905. dec. 8-i szá-mában kivonatolta ezt az írást és hozzá-tette Bartókról: „fiatal kora ellenére is egyik legkiválóbb magyar zongora-virtuóz és jeles zeneszerző”. Továbbá: „azért is érdekes lesz Bartók fellépése, mert éppen most közeledik rohamosan művészi jelentőségének zenitjeihez”.

Mégis a december 12-i számban az Irodalmi Körről szóló beszámoló csak a szabványos dicséreteket mondja: „Bartók Béla csak növelte és megerősítette a mi körünkben is azt a szép nevet, amit már a Kossuth szimfóniával, meg más dol-gaival kivívott magának. A mi közönsé-günk is alig akart megválni tőle, több-ször kényszerítette a zongorához ülni”.

A két német helyi lap, kevésbé lévén érdekelt az Irodalmi Kör működésében, még kevésbé vett tudomást a soproni zeneélet egyik legnagyobb eseményéről; az Ödenburger Zeitung a december 12-i számában ír pár sort, a Westungarisches Volksblatt a 16-i számban csak annyit említ, hogy nem kapott meghívót és így nem is írhat tudósítást.

Annyira-amennyire megérthető a do-log, mert ezekben a napokban zajlott legjobban a politikai élet. A megye tel-jes tisztviselő kara lemondott, mert a Fejérvári-kormány törvénytelen rende-leit nem kívánta végrehajtani. A kor-mány erre Baditz Zoltánt nevezte ki fő-ispánnak és küldte a megye nyakára. A társadalom megoszlott; volt, aki a lemondott tisztikarral tartott, volt, aki sunyin Baditzhoz dörgölődött. Ilyen kö-rülmények közt az újságokat kevésbé érdekelte a zene és még szép volt, hogy a baloldali lap, nyilván a Kossuth-szim-fóniára való emlékezéssel, ereszkedett jobban bele a dolgokba⁵. Dicséretére

válik azonban Sopron régi zenekultúrá-jának, hogy akadt valaki, nevét sajna nem tudjuk, aki a közömbösségre felhor-kant és a Nemzetörben ki is fejtette né-zeteit. A december 14-i számban hosz-szabb cikkben elmondja, hogy az Iro-dalmi Kör estélye nem ezt a fogadtatást érdemelte a saját részéről. Sem Baboss Evelin, sem Krug Lajos, legkevésbé azon-ban Bartók Béla:

„Az estély egyik fő vonzó ereje, Bar-tók Béla hazánkfia és zongoraművész bemutatott művészete felett a kritika általános, semmitmondó frázisokkal ha-marosan napi rendre nem térhet. Midőn a kistermetű, de rokonszenves művész egy igazi tehetséget feltételező Bach-féle fugával mutatta be tudását, a hallgatóság hamarosan tisztában volt vele, hogy nem közönséges, a köznapiságot csak némileg túlhaladó tehetséggel állnak szemben, hanem Apolló egy meghíletett, felkent követőjével. Technikájának szé-dítő biztonsága Liszt spanyol rapszodiájá-ban jutott diadalmas érvényre. A bil-lentyű könnyed és tiszta érintése, a ve-zető motívumok uralkodó kiemelése és a kísérő zene jellegzetes hozzáépítése, hozzáillesztése a főgondolathoz mindmeg-annyi elsőrangú művészeti kvalitások. Pianoinak leheletszerű elhalása, a forték semmi erőművészeti produkcióra sem emlékeztető, hanem igazi erőt kifejező hatalmas hullámzása, az rendkívül jó izléssel és finom érzékre mutató felfo-gással párosulva: Bartók játékát befeje-zett és tökéletesessé teszik. Hogy mint alkotó és szerző is járatos a zene miszté-riumában, az (!) leginkább saját szerze-ményében „Ábránd és scherzo”-jában láttuk. Ha a játéka által előidézett be-nyomásokat összegezzük és belőlük a bí-rálatot leszűrjük, azt fogjuk találni, hogy a Bartók Béla nyújtotta élvezet azért volt oly teljes, mert a művészet hamisi-tatlan, hatást nem vadászó, tiszta igaz-sága szólalt meg benne. Úgy tudjuk, hogy a kormány a jeles művészt az egyes vidékek népdalainak gyűjtésével bizta meg, hogy ezek képezzék kiapad-hatatlan kincses bányáját a törül met-szett magyar muzsikának. Jobb kezekre bizony soha sem bízhatta volna. Úgy

5. Az általános izgalmat fokozta, hogy a hangversenyt követő napon mind a szocialistáknak, mind a keresztény szocialistáknak ülése volt felvonulással kapcsolatosan.

Altdörfer Keresztély, soproni zeneszerző és orgonaművész,
Bartók zenei tehetségének felfedezője.

hiszem, tartozunk vele magunknak is, hogy Bartók Béla iránt a feltétlen tisztelet adóját ekképen is lerójjuk”.

Nagyon jó volna tudni, ki rejtőzik a „Primás” név alatt. De ki él ma már, aki az újság kulisszái mögött akkoriban bejáratos volt?

Sajátságos, hogy Bartók soproni kapcsolata Altdörfer Keresztéllyel is homályban van. Németországból került

Sopronba, az ev. templom orgonása volt. Még az 1840-es évek végén énekkart szervezett, majd 1859-ben a Dalfüzért. Zeneszerzéssel is foglalkozott, továbbá kitűnő korálkönyvet is írt, amely két kiadást ért meg. 1898-ban halt meg. Fia, Altdörfer Viktor országoshírű zongoraművész és orgonajátékos volt. Az Altdörfer-családban kevés szó esett Bartók Béla felfedezéséről. 1922-ben Altdörfer

Viktor csak annyit tudott mondani, hogy apja rokoni látogatáson volt egy ízben Nagyszöllösön.⁶ Mikor apja felfedezettje bemutatkozott a soproni közönségnek, természetesen Altdörfer Viktor is ott volt tanítványával, ezek egyike, dr. Ruhmann Jenőné, ma is tanúsítja, hogy Bartók Bach-játéka milyen nagy hatással volt rá, aki pedig maga is nagy értője és értetője volt a lipcsei nagymesternek.

Bartók első szereplését igen sokára követte a második. Tán csak művész-körökben beszéltek róla, pedig már hamarosan európai híru lett. 1922-ben egy újságcikk közölte a Mayer Gézának adott életrajzi vázlatot és büszkén feltárta a soproni kapcsolatot Altdörfer Keresztély révén. Méltán írhatta akkor a cikk: „Bartókot, a zeneszerzőt, nem ismeri Sopron. A nép dalos ajkáról, primitív hangszereiről tanulja, lesi el a dallamvezetést, harmóniát, ami ma Sopronban, hol a klasszikus, kicsiszolt muzsika tartja fogva a lelkeket, egy kevés idegenkedésre biztosan találna”.⁷

1924. március 8-án szerencsétlente Bartók ismét Sopront. A baloldali Sopronvármegye napilap teljes tüzzel méltatta a nagy eseményt; március 5-én ezt írja: „Ha Sopron tényleg zeneváros, mint sokan szeretik mondani, erre a hírre örömszázlók kell, hogy repüljenek a zene-kultúra hajlékainak ormára”. Valóban amikor Reményi Ede játszott a múlt században, a szálló kitűzte a nemzeti zászlót; Bartók, amilyen szerény ember volt és amennyire nem adott effélére, nem jutott ilyen megtiszteltetéshez. Műsorán Scarlatti egy szonátája, Beethoven 10. számú szonátája, Debussy 3 darabja, egy Brahms rapszódia, egy Chopin nocturne szerepelt, míg a maga szerzeményei közül a Parasztdalokból, a Gyermekeknek sorozatából, a Román táncokból adott szemelvényeket, továbbá a Szonatinát, a Medvetáncot és az Est a széke-lyeknél c. darabját adta elő.

A Sopronvármegyében Szentimmey Lajos⁸ írt elragadtatott hangon az estről március 9-én. Maga nem volt ugyan ze-

nész, de kitűnő érzékkel kísérték bírálatai a soproni zeneéletet. A kiadós ismertetésből kiemeljük: „Harcolt a közönségével és győzött. Még a Medvetánc és a Szonatina bizarr szellemességei, groteszk ötletei is feltétlen megadásra készítettek mindenkit. És hálás volt a közönség, hogy végre konzseniális interpretálásban hallhatta Debussyt.” „A termet egészen megtöltő közönség hálás is volt a feledhetetlen gyönyörűségért és számról számra fokozódó lelkesedéssel, viharos ünneplésben részesítette a nagy zeneköltőt, aki végül ráadással mondott köszönetet”.

Az „új” muzsika híveit ez sem elégitette ki. Március 11-én kj jelzéssel újabb cikk jelent meg Bartókról, a népzene-kutatóról és egyúttal emberi nagyságáról is. Az írója Kolb Jenő, aki később Nyilas-Kolb Jenő néven számos művészeti könyv és cikk írója lett. Az 1920-as években a modern zenének nagy apostola Sopronban.⁹ De még ez a cikk sem volt elég, ugyanabban a számban ismeretlen tollból ily című cikk is olvasható: „Mi a különbség egy főherceg és a kultúra királya között?” Kiderül a rajongó képek szikkadt háttere. Ő, nemcsak zászlót nem tűztek ki, hanem „a hivatalos Sopron egyszerűen nem vesz tudomást Bartók Béláról”. Valamivel korábban Albrecht főherceg a Vörös kereszt-bál kedvéért eljött Sopronba, akkor a vezető emberek Pinnyéig elébe utaztak, Bartókkal egy időben Prohászka püspöknek adták meg a fogadtatás módját, Bartókot semmibe vették. A Sopronvármegye is teljesen igazat adván a felszólalásnak, kérdést intézett a polgármesterhez és az Irodalmi Kör elnökéhez ez ügyben. Mindketten hivatalos útjaikra hivatkoztak, mint ami megakadályozta őket a tisztelgésben. A lap méltán furcsálja, hogy pontosan egy időben, szombaton akadtak ilyen természetű elfoglaltságok.

A Soproni Hírlap, a jobboldali lap 1924. március 26-án szükségesnek látja olvasói felvilágosítását Bartókot illetően: „A soproniak közül sokan azt nem is

6. Sopronvármegye 1922. május 7. Csatkai: Bartók Béla soproni vonatkozásai.

7. U. o.

8. 1940-es évek elején halt meg. Az új, haladó szellemű irodalom híveként a Frankenburg Irodalmi Körben a baloldalt képviselte, mint titkár és ezért a kezdődő faszálódás 1936-ban kibukhatta.

9. Ő adta ki a Soproni Képeskönyvet és a Szép Sopront. 1944–45-ben Svájcba, onnan Palesztínába vándorolt ki, ahol jelenleg múzeumigazgató.

tudják, hogy mit jelent ma Bartók Béla, a magyar zene mai legnagyobb alakja". Tudósítója Klacsó Győző, polgáriskolai énektanár március 9-én bölcs szerénységgel így nyilatkozik: „Aki művészetével annyi dicsőséget szerzett Hazájának, mint Bartók Béla, annak játékaról és műveiről semmi kritikát sem írhatunk”.

Kolb Jenő már a következő, 1925-ös év legelején tárgyalást kezdett Bartókkal, aki is január 16-án ismert pontosságával műsortervet is küldött, ez a levél gyűjteményemből 1944/45-ben elkallódott, a dátumot a katalógusból veszem. Kolbot az ilyen ügyekben a legmesszebbre menő művészetpártolás vezette és kértére Bartók is szívesen vállalta a hangversenyt a soproni Anya- és Csecsemővédő Egyesület javára. Mért, mért nem, a hangversenyre csak 1928. december elején került sor. A Sopronvármegye ismét meghúzta a nagy harangot, december 2-án többek között ezt is írja: „A győri vasúti állomáson Thurner dr. polgármesterrel élén lelkes csapat fogja üdvözölni”.

Szegyenkezve kell bevallani, hogy a polgármestert, továbbá az Anya- és Csecsemővédelem vezetőségét ezúttal is *egyéb teendők* tartották elfoglalva, így az állomáson csak a Zeneegyesület két alelnöke, Kolb Jenő, Flórián György, kitűnő zongorajátékos és e sorok írója jelent meg. Az üdvözlő beszédre a Zeneegyesület Kárpáti Sándor, ismert zeneköltőt és zongoraművészt kérte fel, de az bizony nem jelentkezett még akkor sem, amikor a sínautó befutott és Bartók velünk szemben megállott, kis útításkáját letéve a földre. Kínos pillanatok voltak ezek; senki nem érezte magát hivatottnak, hogy pár köszöntő szót mondjon, csak a nevünket mormogtuk el. Végre Bartók felkapta a táskáját, indult a kijárat felé, mi pedig vert kutyaként utána. Ott kívül várakozott a szónok. Hát biz az történt, hogy peronjegyet kívántak tőle; vagy nem volt vele pénz, vagy egyáltalán nem volt egy pengője, ami a nagycsaládos zenetanárnál abban az időben könnyen megesset, a portás pedig nem kapott értesítést, hogy valami hivatalos fogadtatás készül (a hatalmaságok sohasem fizettek peronjegyet), egy szóval e körülmény elpanaszlása után

Kárpáti egypár meleg szóval üdvözölte Bartókot és egy zenebarát a személyautójával odajárt, hogy elvigye a művész vendéget a Pannóniába. Mi gyalogosan odasiettünk; déli 2 óra tájban volt ez, Bartók megebédelt, feltűnt, hogy csak főzeléket evett, utána kijelentette, hogy ki akarja próbálni az előadás színhelyét. Egyébként alig beszélt és úgy tetszett, hogy nem is igen figyel arra, amit mondunk. Kárpáti például emlékeztette, hogy majdnem első soproni szereplése évfordulóján érkezett ismét ide. A régi kaszinó nagytermét akkor kezdték csak fűteni, Bartók mégis levetette kiskabátját is, elkezdett játszani; néhány taktus Bach után már szabadon rögtönzött, majd ismét visszatért valamely ismert Bach-szólamra, el-elkalandozott, saját dolgaiból is belevegyített a rögtönzésbe, így kb. másfél óra hosszat. Délután négy óra tájban visszakisértük a szállóba. Este, azaz december 2-án megtartotta hangversenyét a következő műsorral: először az ismeretlen nevű Ciala, 18. századbeli olasz szerző kis szonátáit játszotta, majd Scarlattitól egy szonátát. Most Beethoven Búcsúzó szonátáját, op. 81, hallhattuk. Ezután Kodály kisebb darabjait vette sorra, köztük a Székely-keservest. A maga művei közül egyet játszott a Parasztdalokból, egy Sirató éneket, három kis rapszódia, a második burleszket és az Allegro barbaro c. darabot. Befejzésül Liszt Pélérinages (Vándorlások) című ciklusából adott négy darabot örökre emlékezetesen. A sok ráadás után most már Sopron előkelőségei is közre fogták a mestert és megígértették vele, hogy a Zeneegyesület és zeneiskola 100 éves örömmünepén, a következő, 1929-es évben közreműködik.

A Sopronvármegye névtelen tudósítója ezt írta: „A legintelligensebb, legdisztíngváltabb és pur et simple mondhatjuk, a legkonzervatívabb közönség gyűlt össze a Kaszinó termében. És ez az intelligens, disztíngvált, rezerváltan konzervatív közönség tűzbe jött, lelkesedett és tapsolt Bartók Béla különös, háborgó muzsikájának, újra vissza és visszahívta a hangversenydobogóra, úgy hogy a művésznek saját műveiből három ráadás kellett játszania. Ez a siker a leglényegesebb leszögezni valónk erről a hangversenyről”. Ezután kissé lehangoltan olvassuk:

„szép, de nem túlságosan nagyszámú közönség”.¹⁰

Egy év sem telt bele, Bartókot újból lehetett hallania Sopronnak. A Zeneegyesület fennállásának 100 éves ünnepét ülte 1929. októberében. A díszhangversenyen Weber Oberonjának nyitánya szerepelt először, amely darabot száz évvel előtte is műsorra tűzték a legelső egyesületi hangversenyen. Ezt követte Bartók Béla a zongorára és zenekarra írt rapszódijával, majd Kodály Psalmus Hungaricusra következett és végül Dohnányi fis moll suiteje. Október 21-én zajlott le ez az óriási műsor. Egyéb rendezvények mellett e napokban ünnepelte a Sopronvármegye 30 éves fennállását, a szerkesztők és lapkiadók kongresszusát is erre a napra tűzték ki, éppen az eddig Bartók Bélát annyira ünneplő lap nem áldozott egy sort sem Bartók szereplésének ismertetésére. A Soproni Hírlap Mészáros Sándorra, az ismert költőre bízta a díszhangversenyéről szóló beszámolót. Weberről szólva így folytatja: „Teljes más világba vitt Bartók mély magyarságú kompozíciója. A zongora első ütemeire fekete függönyként és engedelmesen váltak szét a nagy zenekar hangszereinek ütemei és csodálatos volt látni a mestert, amint a zongora játszás láthatatlan dirigens pálcájával valami kifejezhetetlen erővel gyürte uralma alá a féltérmet betöltő zenei

instrumentumok sokszínű lelkét. Megrázó volt a zongorának és hangszerkaroknak ez a küzdelme és benne a rapszódia lelkének kifejezhetetlen vergődése, míg végül ez a harc a zenei koszonancia magas és ünnepeles harmóniájában olvadt át. A közönség szinte lenyűgöző áhitattal leste a mester nagyszerű vezetésének és dinamikájának ezt a csodálatos produkcióját”.¹¹

A következő napon, azaz október 22-én az ünnepi hangversenyek során szólistáest következett Liszt és Petőfi tiszteletére, Bartók Liszt Weinen-Klagen c. darabját adta elő. Ezúttal még a Soproni Hírlap is csak nagy általánosságban szólt a hangversenyéről.

1929 óta elmúlt egy negyedszázad, de kedvetlenül kell megállapítanunk, hogy Bartókot ma sem ismeri jobban a soproni dolgozók világa, mint korábban. Zenekari műveinek előadása sok nehézségbe ütközik, a szólójátékosok hatásosabb darabokat választanak, csupán a fiatalság és a kórusok közül is inkább az ifjúságiak azok, amelyeknél Bartók-kultusról beszélhetünk. A nagy mester halálának 10. évfordulója alkalmával a Liszt Ferenc Múzeum és a Berzsényi Gimnázium egy-egy kis kiállítással áldozott emlékezetének és volt néhány sikerült emlékhangverseny, remélhetőleg egy erőben teljesebb Bartók-kultusz előjátékának tekinthető kezdeményezések.¹²

10. Sopronvármegye. 1928. XIII. 4.

11. Soproni Hírlap. 1929. X. 22. Mészáros Sándor 1946-ban baleset következtében hunyt el.

12. A Nemzeti Múzeum Bartók-kiállításán volt egy érdekes grafikon, amelynek tanúsága szerint Bartók Béla fiatalabb éveiben személyesen kutatott a volt megye területén népi dallamok után, mégpedig Jobaházán és Fertőszéplakon. Érdekes volna kutatásainak körülményeit és eredményeit ismerni.

Vörösmarty Mihály soproni kapcsolatai

Írta: Csathai Endre

Az 1955-ös esztendő Vörösmarty-centenáriuma emlékezetünkbe idézi azt az érdekes soproni kapcsolatot, hogy a költő egyik fiatalkori tragédiáját, a Salamon királyt, csak nálunk hozták színre, mégpedig a lyceum, a mai Berzsényi gimnázium tanuló. Az irodalomtörténet és a színháztörténet szempontjából érdekes előadás pontos dátumát azonban haszta-

lan keressük a helyi irodalomban. A színlap is csak fényképmásolatban maradt fenn, de azon csak ennyit olvashatunk: „ma Vasárnap Június 24.” Kovács Sándor 1890-ben megjelent könyvecskéje az iskola önképzőkörének történetéről két helyen is szól az előadásról. „1829-ben Vörösmarty Salamon királyt adták elő jótékony célra. Hogy a

Felső Engedelemmel,

fog ma Vasárnap Junius' 24. Soprony Szabad' Királyi Város' játékszínen a' Sopronyi Tanuló Magyar Társaság' Tagjai által előadattatni:

SALAMON KIRÁLY.

Szomorú-játék 5 felvonásban. Irg. Vörösmarty Mihál.

Személyek:

Salamon Király	—	—	Lemle András
Gézsi	fejedelmek	az ország' harsadéka Urai	Iles József.
László	—	—	Horváth Daniél.
Otto	Morvai fejedelem	—	Szekély József.
Eryei	királyi tanácsok	—	Perkály János.
Vid.	—	—	Horváth Lajos.
Dezsi	Győri püspök	—	Méd Mihál.
Vilmos	Székesvári Apát	—	Szenczezy Pál.
Abony	hadnagy a' király' részéről	—	Zanony David.
Szomorú	—	—	Akay Zsigmond.
Rikta	hadnagyok a' fejedelmek' részéről	—	Tandner János.
Petrud	—	—	Zmeskál István.
Bator Ujász	híres vitéz a' fejedelmek' pártján	—	Horváth József.
Csatás	új vitéz a' király' pártján	—	Ibacs Lajos.
Kovács	egy csavargó bajnok	—	Kévisvasser Lajos.
Sorvatag	egy tebulodón remete	—	Tamaska István.
Köret	—	—	Kovács Sándor.
Eis	katoná	—	Hajos Gabon.
Masodik	—	—	Erat Samuel.
Lovász	—	—	Kó János.
Alorczas	—	—	Szalay Sándor.
Uraak	katonák mind két részről.	Alorczasok.	
Soga	—	—	Kis Lajos.

A' Felsőz' kívánására a' bevetel az elszegényedett kézműves-legények', szolgák' s' szolgálok' számára felállítású intézetnek töképezend' fog szolgálni.

Alapítványon meghivatottak e' végül minden rendűk T. T. Uraik és Asszonyaik, kik a' szegénység' terében könyveikbeni szorvas iparkodnak, hogy intézetünket becses jelműekkel elmozdítani mehozzassanak.

Büszkök Loge-khoz és rekesztett-székekhez váltathatnak Willi Mihál' lakásán a' Sz. Gyógy-utczában, 103 szám alatt az első emeletben.

A' helyek' szokott árra megmarad.

Kezdet 7 órakor. Végzet 10 órakor.

Soproni színlap Vörösmarty Salamon király-ának előadásáról

három nőszerepet (Neszte, Zsófia, Jolánka) kik játszották, arról a színlap nem világosít fel. Mivel az eredmény a legvérmesebb reményeket is felülmúlta, új előadást terveztek, de szándékuk a megújult belső viszályok miatt nem válhatott valósággá". Majd „1829-ben, midőn a tagok felléptek Sopron játékszíneben, a

Salamont tanulták be. Meg voltak győződve, hogy korukban szebb darabot, tartalomban magasztosabbat, alakban ragyogóbbat nem tud felmutatni a magyar költészet". Az előadás évét tehát Kovács kétszer is az 1829-es évre teszi.¹

Az első világháború éveiben Payr Sándor kis füzete az első magyar színelő-

1. Kovács Sándor: A soproni ev. lyceumi Magyar Társaság története 1790—1890. Sopron, 1890. 39, 55. l.

adásokról közli szószerint a színlapot és átveszi az 1829-es évet.² Vértes (Vatter) Ilona, aki színházunk történetét 1841-ig dolgozta fel, csak egy jegyzetben említi az előadást, de az 1828-as évvel kapcsolatosan.³

Az igazi dátum kérdését, ha nem is egy csapásra, de megoldja egy korabeli tudósítás, amely a Tudományos Gyűjtemény 1828-as évfolyamában jelent meg.⁴ Írója Edvi Illés Ádám, a címe: „A Sopronyi Magyar Társaságnak esmertetése 1827”. Az előadásra vonatkozó rész ez: „A Játékszintől most már az Egyesület el van tiltva. És különös engedelem vala, hogy a múlt eszt. Június 24-dik Vasárnapon a városi nyilvános Játékszinen eljátszható Vörösmarty Salamon Királyát, melly 22 személyt kívánó darab. A nyomtatott Játékszini czédulára ez vala alá írva: A Felsőség (városi t. i.) kívánságára a bevétel az elszegényedett kézműves legények, szolgák és szolgáltók számára Sopronyban felállítandó Intézetnek tőkepénzül fog szolgálni”.

„Múlt eszt.” írja a szöveg, a lap 1828-ban jelent meg, ezek szerint 1827 és nem a későbbi irodalomban említett év volna az igazi. Itt csak az okoz zavart, hogy a tudósítás címe meg 1827-ről beszél. Ha ezt a dátumot vesszük alapul, akkor 1826-ra kellene gondolnunk, márpedig a darab csak 1827-ben jelent meg, a könyvre nem kevesebb mint 12 diák fizetett elő, így könnyű volt megtanulni. A költő 1827. február 24-én kelt levelében köszöni meg az önképzőkör elnökének, Ódor István tanárnak a lelkes fogadtatást: „Nem hagyhatom felelet nélkül azon szép és példátlan készséget, mellyel Uraságod (t. i. az elnök) és társai felszólítatlan is részt kívántak venni munkám előmozdításában. Én valamint eddig örömmel hallottam hírét Társaságoknak, úgy most új okom van nagyra becsülni azt, midőn benne a legszebb ügyeket munkálkodni látom. Ezen

nyilatkozatásom és köszönetem mellett fogadja el uraságod az előfizetési példányokon kívül a 13-ik nyomtatványt velinen, melyet jeles Társaságok könyvtára számára magam jegyeztem ki. Az ifjúság éveiben egyebet is tenni, mint szilaj kicsapongást, ritkaság; de annál nagyobb érdem”.⁵

A magánlevélben foglalt köszönet mellett Vörösmarty a kor szokásához mérten a kötet végén felsorolta a könyvnek előfizetőit és így került megörökítésre a 12 diák neve: Hajas Gábor, Horváth Dániel, Horváth József, Horváth Lajos, Ihász Lajos, Illés József, Köpe Károly, Lehr Lajos, Mód Mihály, Prépost Ferenc, Reiz Emanuel, Ritter Friedrich.⁶ A színlap szerint közülük öten fel is léptek a darabban, lehet persze, hogy a nőszerepeket is az előfizetők sorából toborozták, viszont az is lehet, hogy soproni lányok adták. Még később is nagyon kárhoztatták azt a leányt, aki bár maga ellenszolgáltatás nélkül, de közreműködött valami belépődíjas előadáson.

1827-ben a polgárság még haladó szellemű volt és olyan alapításokon törte a fejét, amiből közvetlen anyagi hasznot nem látott, ilyen volt a Segéd- és cselédkórház, amelyet 1826-ban kezdeményezett az erre a célra alakult egyesület. Ezt mozdította elő a Salamon király előadása is.⁷

Vörösmartynak egyébként 1945-ig csupán az Áldozat című tragédiája került színre, 1901 újév napján adták. Shakespeare fordításai közül a Lear királyt 1904-ben, 1908. április elsején és az 1929/30-as idényben játszották. Csak a felszabadulás után merete egyik társulat a Csongor és Tündét előadni, addig röstelték a fáradságot és nem bíztak benne, hogy a közönséget érdeklí a darab. 1950. február 9-én volt a bemutatója és íme a megújhodott közönség még háromszor (február 14, 16, 19) megtöltötte a színházat. Az új közönség ízlése méltán lehet iránytűje a műsor összeállítóinak.

2. Payr: Az első magyar színi előadás Sopronban 1792. Sopron. é. n. 13, 15. l.

3. Vatter Ilona: A soproni német színészet története 1841-ig. Bp. 1929, 126 l.

4. V. 117. lap.

5. Kovács i. m. 55. lap. Sajnos, nem a teljes levelet közölte.

6. A Berzsenyi-gimnázium példányában éppen ennek a lapnak nagy része szakadt ki, a névsort Pethes Iván volt szíves számunkra a Széchenyi-könyvtár példányából kiegészíteni.

7. 1880-ban mint magánkórház folytatta működését, az első világháború után megszűnt és mint polgári otthon „Zita” néven volt ismeretes. A második világháborúban bombatalálat pusztította el. Statuten-Entwurf für die Ödenburger Privat-Heilanstalt. 3. lap.

Kőrösi Csoma Sándor soproni barátja és iskolatársa

Írta: Cs. Katona Imre

Borgátai Szabó József azon kevesek közé tartozott, akik úgyszólván egész életüket a magyar őshaza-kutatás ügyének szentelték¹. Nem volt soproni születésű, de egészen fiatalon kapcsolatba került a várossal, melynek haláláig hű tagja maradt. Östörténete szerint: „mindazon nagy nemzet utódai vagyunk, melynek élete a história keletkezésével egykorú”. Hirdette, hogy a „Mag nemzetség a Medusok egyik első osztálya volt Herodotos szerint”. Őseinket kutató fantáziája majdnem fél-Ázsiát bekalandozta. Ezért kapta az utókortól az „ábrándos” jelzőt.

Östörténeti fejtegetései nagyrészt már kora túlhaladta, mégsem fogják nevét elfelejteni, már csak azért sem, hisz ő adta az indítékot Kőrösi Cs. Sándornak arra, hogy a magyar őshaza felkeresésére elinduljon. Az alábbi sorokat Borgátai egyik kései írásából vesszük, melyet a „Sopron” című napilap 1876. évi december 16-i számában írt:

„Kőrösi Cs. S. Göttingában az 1817. és 1818-ik években tanuló társam volt. Ő akkor mintegy 20 éves középtermetű... barna arculatú, szerény székelő fiú volt. Egy párisi igen öreg Dámánál Vele megismerkedvén, többször volt nálam tudományos tárgyakról hazánk s nemzetünk-ről eszmecserén. Egykor már közel éjfélkor mulatásunk közben jelenté, hogy ő csak hírt s nevet szeretne magának szerezni. Szép szándék, válaszolám, s könnyen kivihető! Hogy-hogy? mondá ő. Keresd fel, Sándor! felelém, őseinket s hazájukat, a bíboros Koszta Császár (Bíborban született Konstantin) érintése szerint, Ásiában. Erre ő elnémult, tűzbe jött, szemei szikráztak s üstöke emelkedett. Utóbb tanácsomra vele együtt Diszentől Pindara magyarázatot halgatott”.

A két tanuló társ, illetve immáron jó barát kapcsolata az évek során csak mélyültek. Kőrösi Csoma is, mint Borgátai, 1818 júniusában hazajönni szándékozott, de mivel „a Nagy-Enyedi tanároktól neki segítség ígértetvén, még félévig ottmaradni készült”. E fél évet Kőrösi igen szorgalmas tanulással töltötte. Ott lebegett képzeletében az őshaza elérésének álma. A soproni fiatalember ötlete nem hagyta nyugodni többé. Akkor azonban még ki hitte volna, hogy e lehetőség a húsz egynéhány éves székelő fiú cselekvésében valósággá érik. Erre még Borgátai Szabó József sem mert komolyan gondolni. Annál nagyobb és meglepőbb volt csodálkozása, mikor 1819-ben róla „mármint Zágrábban és utóbb Constantinápolyban s Teheránban, Perzsia fővárosában az angol követ kegyelméből először” értesült. Borgátaiban sem az idő, sem a többszáz kilométeres távolság nem tudta elhomályosítani a régi barátság s a volt iskolatárs emlékét. A hír hallatára azonnal akcióba lépett: „...Széchenyi István azon kérésre, — írja visszaemlékezésében — hogy sziveskedjék számára segélyt küldeni, 400 aranyt szedett össze Mágásaink körében, s azt Néki elküldötte: de Sándor, ámbár eleget sanyargatott, azokat nem költötte el, hanem a Nagy-Enyedi collégium alapítványára rendelé, s nekünk is Sopronba megküldé a tibeti nyelv sok fáradsággal készített grammatikáját s szótárát”.

Kőrösi Csoma Sándor kapcsolata ezzel azonban még nem szakadtak meg Sopronnal. Mint az angolok kalkuttai könyvtárosa, élénk kapcsolatot alakított ki Teleki Józseffel, az akadémia elnökével. Neki írta többek között Heeren, a göttingiai egyetem hírneves történetnára

1. Szabó Józsefről a SSZ 1940. évfolyamában Németh Samu tollából már megjelent értekezés (95—108), amely futólag érinti is kapcsolatát Kőrösi Csoma Sándorral. Jelen cikk más forrásból, részletesebben világítja meg a kérdést. Lásd még Magyar Nyelv, 1952, 200—202. Szabó József nyelvész levele Széchenyi Istvánhoz a magyar nyelv rokonsága ügyében.

hatása alatt, hogy „Persia volt őseinek hona s a Sanskritban sok magyar szavak vannak”. Azonban Borgátai Sopronból küldött leveleiben hiába figyelmeztette a zend nyelvre, Körösi figyelme Kína felé fordult „hihetően azért, mert... azt olvasta, hogy a Közép Persáknak az arabs bősüzt mohamedánusok általi a 651-ben legyőzések, ezeknek egy része Chinába menekedett”. Ezért másodszor is útnak indult Kínába, de útközben a sárga-

láz áldozata lett. Hatalmas emlékkő hirdeti emlékét.

Borgátai Szabó József sokkal hosszabb élettel örvendeztette meg kortársait, mint volt egykori tanulótársa és barátja. Körösi Csoma Sándor. 70 évvel ezelőtt, 1885. június 8-án, 96 éves korában halt meg Szent György utcai házában, egyedül, magára hagyatva. Emléke előtt kegyelettel adózik minden soproni, s akiknek szíve a tudományért dobog...

Pestalozzi tanítványa Sopronban

Írta: Verbényi László

A népnevelés svájci úttörőjének híre még életében túlterjedt hazájának határára s a neuhofi iskola az európai nevelés új szakaszát készítette elő. Írásai a XIX. század elején hazánkban is elterjedtek s pedagógusok, szülők Pestalozzi tevékenységében a verbalizmusba meredett középkori nevelés nagy ellenlábását s a reális szükségletekre oktatás nagy harcosát látták.

Számos jel arra mutat, hogy Pestalozzi pedagógiai tanítása, a gyermekről vallott új felfogása Sopronban is elég hamar ismertté vált. 1838-ban kisdédóvóintézet kezdte meg működését, 1840-ben a soproni ev. el. iskola keretében reáosztály s „kisdéd lányokat női munkára oktató iskola” van¹. Másutt viszont kertészeti ismeretek és kézimunka, mint iskolai tárgyak jelennek meg. Lehetne az adatokat még folytatni.

Pestalozzi soproni hatásának terjedésére vannak még pontosabb adatok is. 1847-ben ugyanis megüresedett a második tanítói állás a soproni reáliskolában s a kiírt pályázatra jelentkezők sorában egy figyelmet érdemlő pályázó is van.

1847. november 20-án írásban fordul a városi tanácshoz egy Kohn Salamon nevű tanító². Beadványában előadja, hogy szeretné a reáliskolai tanítói állás elnyerni vagy magániskolát szeretne alapítani. Elmondja magáról, hogy pedagógiai módszerekkel való megismerkedés céljából számos külföldi nevelő intézetet látogatott, alaposan ismeri Pestalozzi és

más pedagógusok könyveit, sőt nevelési tárgyú cikkeket maga is írt.

Érdeklődése, úgy látszik, tanítómesterének szellemében elsősorban a szegény, elhanyagolt gyermekek felé fordult. Azt ígéri ugyanis, hogy azokat a gyermekeket, akik sem írni, sem olvasni nem tudnak, két hónap alatt ezekre az alapvető ismeretekre megtanítja. Beadványa buzog a fiatalos tetterőtől, tervektől. Felveti azonkívül a jobb eredmények elérésének érdekében a félévenkénti nyilvános vizsgát a szülők jelenlétében.

Kohn Salamonról a rendelkezésünkre álló adatok hiányosak. Nem tudjuk azt, melyik évben kezdett tanítani, mennyi ideig volt itt, milyen tevékenységet fejtett ki. Beadványának szelleméből kétségtelen, hogy Pestalozzi magyar tanítványának számítható. A reáliskolai állást ismeretlen okból nem kapta meg. Ezután rövidesen eltűnik szemünk elől; valószínűen más városban vállalt tanítói munkát. A tanácsi feljegyzések szerint Csáktornyára távozott, ott kezdett nevelői munkát. Valószínű az, hogy a javaslat benyújtója azonos azzal a Kohn Salamonnal, aki az 1850-es években hit-tudományi műveken kívül módszertani tanulmányt írt az olvasástanításról német nyelven, amely munka később magyarul is megjelent.³

Ha a két személy azonossága véglegesen tisztázódik, akkor Kohn Salamon pedagógiai tevékenységének ismeretlen szakaszára derül fény.

1. Verbényi L.: Adatok Sopron iskolaügyének múltjából. S. Sz. 2. 315–317.

2. Fasc. IX. 427, a Soproni Állami Levéltárban.

3. Szinnyei: Magyar írók élete és munkái VI, 704 l. A tanulmány címe: Anleitung zum Lesenlehren (1852).

80 éves a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút

Írta: Kubinsky Mihály

A múlt század negyvenes éveinek elején két bécsi tőkés érdekeltség, a Rothschild és a Sina bankházak versengtek a Bécs—Pest közötti vasútvonal építési koncessziójának elnyeréséért. Míg a Rothschild ház a vasutat a Duna balpartján akarta építeni, addig Sina iparbárá Győr érintésével kívánta a vonalat Budára vezetni. Sina azért választotta ezt a vonalvezetést, mert így több vonallal, melyek szintén az ő érdekeltségének részvételével épültek, szorosabb kapcsolatot tudott volna biztosítani. Ezek között szerepelt az 1847-ben megnyílt Bécsújhegy—Sopron szakasz is. Győri vonalának építése kevesebb sikerrel járt, a Rothschild csoportnak jobb összeköttetései voltak a mindenható Metternichhez, s ezért hazánk első vasútvonala a balparti összeköttetés Pest—Vác szakasza. A Bécs—Győr közötti vasútvonalat pedig csak közel 10 évvel később, 1855-ben nyitották meg. Nemsokára meghosszabbították ezt a vonalat Újszónyig. 1861-ben az időelőzben megnyílt Újszóny—Fehérvár és Fehérvár—Buda vonalak közbeiktatásával létrejött — különböző vasúttársaságok kezén — a jobbparti összeköttetés is, s Győr vasúti kapcsolatba jutott a fővárossal. 1865-ben a most már szintén Rothschild érdekeltségű Déli Vasút üzembe helyezi a Sopron—Kanizsa vonalat. Ennek a városunk fellendülésére nézve fontos eseménynek szeptember 20-án múltolt 90. esztendeje.

Csak ennek a helyzetnek ismeretében lehet megítélni a Sopron és Győr városok közötti vasúti kapcsolat szükségességét. A két város között már 1797-ben csatornát akarták ásni, mely Bécsig vezetett volna. A tervet Kis mérnök, a Ferenc-csatorna alkotója kezdeményezte. 1820-ban a Győr és Sopron közötti országutakon postajáratot akarnak szer-

vezni.¹ 1827-ben Bodmer János Gáspár badeni sóbányadirektor és Bellinger és Társa bécsi mechanikusok szabadalmazott Palmer rendszerű függővasúttal hálózatot akarnak építeni Magyarországon. Ennek egyik fontos szakaszát képezné a Sopron—Győr közötti függővasút. A függővasút ügye a kőbányai próbavasút eredménytelenségén bukott meg.² De a Sina-bank is gondolt Sopron és Győr között vasút építésére, ezt bizonyítja a Wien-Raaber Eisenbahn-t népszerűsítő kis térkép, melyen ez a vonalrész tervezett lóvasútként van feltüntetve. A gőzüzemű vasút kérdése itt első ízben a hatvanas években merült fel.

A vasút kérdése Győr és Sopron között azonban csak akkor kezd komoly keretek közé jutni, amikor Erlanger Viktor frankfurti (Majna) iparbárá, bankháza folyamodványára Győr és az országhatár között Sopron érintésével vasútvonal építésére engedélyt nyer. Az engedmény 1872. október 15-én kelt, s az 1872. XXVII. t. c.-kel nyert törvénybeiktatást.³ Nem sokkal később, 1873. májusában a tőzsdei „fekete péntek” rázta meg a monarchia gazdasági életét. A bécsi „tőzsdetrach” következményei a vasútépítést is érezhetően megrázták. Nem annyira az épülőfélben lévő vonalak maradtak el, hanem az új kezdeményezés hagyott ki. Így pl. 1874 őszétől számított közel másfél éven keresztül egy kilométer vonal sem nyílik meg Magyarországon (!) A gazdasági válságerő sokan a vasutakat okozták. Valóban nagy befektetéseket igényeltek ezek, de az állam által biztosított kamatok mellett a vasútépítés a magánvasutak részére jó üzletnek mutatkozott. A gazdasági válság valódi okai ellenben 1873-ban elsősorban a német-francia háború utáni felelőtlen tőzsdei spekulációban keresendők.

1. Csatkai Endre: A Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút 50 esztendő története. (Kézirat. Sopron, 1925.)

2. Edvi Ilés Aladár: A pest—kőbányai próbavasút. (Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye. 1895. évf. 217—223., 264—270. o.)

3. Ifj. Gonda Béla: A hatvanéves Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút. (Vasúti és Közlekedési Közlönye. 1936. 232. o.)

Erlanger Viktor a tőkészek közötti nagy riadalom közepette nem tudta tervezett részvénytársaságát megalapítani, s ezért, hogy az engedmény határidejének eleget tegyen, s a vállalkozást mégis nyélbe üsse, kénytelen volt az építkezést saját költségére megindítani.⁴ Csak 1875. február elsején jött össze az alapszabályokat is jóváhagyó alapító közgyűlés. Ennek során a társaság a „Győr Sopron Ebenfurti Vasút” nevet vette fel.

Időközben az építési munkák is befejezéshez közeledtek, s a vonalat az 1876. január 2-i ünnepélyes megnyitás után — 80 évvel ezelőtt — január 3-án átadták a forgalomnak. A vonal Sopronban a Déli Vasúthoz, Győrben az Osztrák Magyar Államvasúttársaság pályaudvarához szárnyvonalakkal csatlakozott. Ezzel mindkét fejlődőképes város vasúti gócponttá, elágazási csomóponttá fejlődött. Sopron város és környéke vasúti kapcsolatba jutott fővárosával, közel 30 évvel azután, hogy a bécsi vonal létrejött. Ez a sajnálatos késedelem Sopron város iparának és társadalmának fejlődésére nem elhanyagolható hatást gyakorolt. De kényelmes és gyorsabb összeköttetést Budapestről csak az Újszóny—Kelenföld vasútvonal megnyitása (1884) biztosított, melynek következtében a GySEV 1885. július 1-től személyvonatait a mai Győr MÁV állomásra járatta.

A vonal üzembehelyezésekor, 1876-ban Balf megállóhely, Nagycenk (ma Pinnye), Eszterháza—Fertőszentmiklós. Kapuvár, Csorna és Enese állomások nyíltak meg.

Meg kell jegyezni, hogy a vasút állami kamatbiztosításban nem részesült. Dacára annak, hogy elemi csapások (hófuvás, árvíz) következtében a forgalom rögtön az első évben 40 napig szünetelt, már az első évben nagy haszonhoz jutottak a részvényesek. A vasút további fejlesztése tehát biztosítva volt. Még az első szakasz megnyitása előtt tartott közgyűlésen elhatározták az építési munkák folytatását az országhatárig. Lajtaújfalutól a határig, illetve Ebenfurtig terjedő 2 km-es szakaszt illetően az osztrák kormány nehézségeket támasztott, ezért az itt meglévő iparvágányt kellett bérbe-

venni. Jellemző, hogy ezeket a nehézségeket akkoriban csak több mint 10 esztendő elmúltával lehetett megoldani, amikor a GySEV a Lajtaújfalui—országhatár szakaszt megvásárolhatta.⁵ Egyébként a forgalom már 1879 őszén megindult. A hálózat fejlődésére döntő befolyással volt még a Fertővidéki Hév üzemének saját kezelésbe vétele a megnyitás napjától (1897. dec. 19.), majd később részvényeinek felvásárlása. A teherforgalmat a vonal mentén épült cukorgyárak is erősen fellendítették, de az érintett városok iparának forgalma is tekintélyes volt.

A vasút első mozdonyait mind Ausztriában szerezte s csak később adott megrendeléseket az Államvasutak budapesti gépgyárának. Itt készültek a celldömölki vonal részére a mozdonyok, melyek némelyike még ma is tartalékszolgálatot teljesít. Vontatási téren meg kell emlékezni arról az úttörő munkásságról, amit a Győr Sopron Ebenfurti Vasút a motoros vontatás terén végzett.

Az első világháború után bekövetkezett területi változások folytán a GySEV vonalainak egy része Ausztriához került. Ennek dacára a vasút egységes üzemvitelét mind mai napig fenntartotta.

A soproni pályaudvart ért súlyos bombatámadásokon kívül a hidak felrobbantásával, s a gördülő anyag elhurcolásával végződött a német megszállás, a második világháborúban. A pusztítások a forgalmat rövid időre megakasztották. De a felszabadulás után hamarosan megindult rohammunka előbb csak provizoriumokon, később pedig újjáépített vonalon indította meg a forgalmat. Azóta a vasút igen nagy fejlődésen ment keresztül. Műszaki berendezései nemcsak újjáépültek, de tökéletesedtek, épületei új köntöst nyertek. A vasút feladata is megnőtt. 80 éves története alatt ilyen fontos szerepet alig töltött be, mint a mai építőmunka során. És most már a vasút is a dolgozóké, azoké a dolgozóké, akik a 80 éves fennállás ideje alatt példamutató és lelkiismeretes munkával névtelen harcosai voltak ennek a nehéz szolgálatnak.

4. Geschichte der Eisenbahnen der k. u. k. Monarchie. (III. kötet Wien, 1898.)

5 Raab-Ödenburg-Ebenfurter Eisenbahn: 75 jähriges Bestands-jubiläum. (Eisenbahn, 1954, 11—12. o.)

Az Erdőmérnöki Főiskola tíz éve

Írta: Roller Kálmán

Ez év október 7—9-ig ünnepelte az Erdőmérnöki Főiskola a magyar népszocialista életének tizedik évét, mely alkalommal meg kell emlékeznünk azokról az eseményekről is, amelyek a közel 150 éves főiskolának legutóbbi 10 esztendejét történelmi esztendőkké tették. Ez a 10 esztendő matematikai arányosítással mérve a 150 esztendőhöz képest kicsi, eseményekben azonban aránytalanul gazdagabb, eszmei-politikai fejlődésben pedig szinte egyenlő értékű a 140 év fejlődési ütemével. Ez a 10 év eredményezte az erdészeti tudományok rohamos kifejlődésének és az erdőgazdálkodás egyes ágazatainak szocialista kibővülése alapján az Erdőmérnöki Főiskola oktatási keresztmetszetének kiszélesítését, ezzel szoros kapcsolatban a főiskola leválasztását a közel két évszázados társtól, a Bányamérnöki Főiskolától, — az Erdőmérnöki Főiskola önállósítását a tudományok művelésében és az oktatásban, a tanszékek létszám- és keretemelését és az oktató tananyag gazdagítását. Mindez törvényszerűen következett be, párhuzamosan szocialista társadalmi rendszerünk fejlődésével.

1944-ben főiskolánk nehéz viszonyok között volt, mert a szovjet haderő előnyomulása elől nyugat felé menekülő német és nyilas alakulatok, de maga a nyilas kormány is Sopronban igyekezett a lábát megvetni. Ez az áradat nagymértékben veszélyeztette főiskolánk lé-

tét, részben, mert a főiskola épületeit hadi célokra kívánták felhasználni, másrészt, mert az egész főiskolát oktató személyzetével, hallgatóival, felszerelésével együtt a nyilas kormány Tharandtba akarta kiköltöztetni. Szerencsére, mindkét igyekezet meghiúsult, ami a kar egységes állásfoglalásának köszönhető, írja Sébor János egyetemi tanár, az „Erdő” 1955. évi 4. számában.

A felszabadulás előtt az egységes Bányá-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemhez tartozott. A kart az egész Egyetem Rektorának irányítása mellett a helyi dékán vezette, aki 1944-ben Cotel Ernő egy. tanár volt. Betegsége miatt azonban Sébor János egy. tanár helyettesítette, aki a legkeményebb helytállással oldotta meg ez év súlyos problémáit. Amikor a kar tudomást szerzett a kormány kitelepítési terveiről, az egész műszaki egyetemmel egyetértésben 1945 első napjaiban memorandumot készített és jutatott el a kultuszminiszterhez, melyben többek között a következő állott: „Lelkiismeretünk és a magyar jövőbe vetett rendíthetetlen hitünk parancsolja, hogy kormányzatunktól a tervezett intézkedések mellőzését kérjük. Kijelentjük, készek vagyunk arra, hogy a magyar tudományos élet folyamatosságára, szász veszély közepette is magyar földön

éleszthessük az új magyar jövőendő tüzait, s magyar szellemben nevelhessük magyar földön élő véreinket.

E szép hivatás parancsszavaitól indítatva, mi, a műszaki egyetem tanári kara, arra kérjük a kormányzatot, tegye lehetővé, hogy ezt az áldozatos kötelességünket hazai földön, ősi székhelyünkön teljesíthessük”.

A memorandum természetesen nem hatotta meg a kormányzatot és a kitélepítést továbbra is szorgalmazták. A kar tanárai és dolgozói azonban különböző technikai nehézségekre hivatkozva, az előkészületeket állandóan halogatták. Közben a műszereket, értékes felszerelési tárgyakat biztonságba helyezték, hogy a bombatámadásoktól és az elvouló csapatok kapzsiságától megmentsek. A főiskola épületeit, felszerelését, egy eltévedt bomba által okozott kár kivételével sikerült a felszabadulás napjáig megőrizni.

A felszabadulás utáni hónapokban a főiskola épületeibe betelepült szovjet kórház fegyelmezett vezetőségének köszönhető, hogy intézményünket ezután sem érte nagyobb kár. A szovjet haderő parancsnoksága tette lehetővé, hogy az egyetemi oktatás továbbra is zavartalanul folyhasson. Hálával kell megemlékeznünk Turik szovjet őrnagyról, aki a Szövetséges Ellenőrző Bizottság Sopron megyei teljhatalmú megbízottjaként külön gondokkal figyelt az egyetem zavartalan munkájának biztosítására.

A felszabadulás utáni években gyorsan peregtek le azok az események, amelyek erdészeti szakoktatásunk fejlesztését és megerősítését eredményezték. A Szovjetunió tudósai nagy hatással voltak a magyar tudomány fejlődésére. Haladó gondolkodású tudósaink hamar felismerték az elméleti kérdések tisztázásának fontosságát és a tudományos kutatás gyakorlattal való szoros kapcsolatának objektív szükségességét. A szocialista gazdálkodási rendszer tervszerű fejlesztése ugyanis megköveteli, egyrészt, hogy alaposan ismerjük a természet és társadalom törvényeit, másrészt, hogy ezeknek a törvényeknek hatásait a dolgozók érdekében tudatosan felhasználjuk. Ez a tudomány és technika állandó fejlődését eredményezi, de ehhez csak úgy juthatunk el, ha tisztá-

ban vagyunk a materialista dialektikával.

A dialektikus materializmus alaptételeinek megismerése forradalmat jelentett az erdészeti tudományok művelésében is. Világossá vált, hogy az erdőmérnöki oktatás fejlődése a legszorosabb kapcsolatban van az erdőgazdálkodással, támaszkodik az erdőgazdálkodást végző üzem fejlődésére és megszilárdulására. Az erdőmérnöki oktatás az általános tudományos alaptételeken belül csak az erdőgazdálkodás gyakorlati felvetéseiből táplálkozhat, csakis az eleven gyakorlat emelheti magasra, az elméleten keresztül az oktatás színvonalát és csakis a szocialista erdőgazdálkodás talaján verhet gyökeret a dialektikusan fejlődő erdészeti tudomány. Ez a felismerés a dialektikus materializmus nyomán keletkezett és ennek a felismerésnek az oktatási gyakorlatban való megvalósítása töltötte be a főiskola oktatóinak minden igyekezetét az elmúlt 10 esztendőben. Ez az igyekezet sikeres volt, amit bizonyít a számtalan tanügyi reform, az átdolgozott tantárgyak tartalma, továbbá a tanári kar és a hallgatóság népet és hazáját szerető magatartása.

A 10 esztendő eszmei-politikai fejlődésének kiemelése után meg kell emlékeznem a történeti eseményekről is. Elsősorban a hallgatók számának emelkedéséről. Míg a hallgatók létszáma az 1945—46. tanévben átlagosan 150 fő volt, ma az átlagos évi létszám 390 fő, akik 60 százalékban munkás és paraszt származásúak. Az oktatás szélesebbkörűvé tétele érdekében 1947-ben megszervezték a fatechnológiai tanszéket, 1950-ben az erdőfeltárási és gépesítési tanszéket, majd 1951-ben az erdőművelési tanszék-ből kivált az erdőtelepítési tanszék, továbbá újjáalakult az üzemszervezési tanszék a régi Erdőgazdasági Politikai Tanszék helyett. A tanszékek létszámának az emelkedése szoros kapcsolatban történt az erdőgazdálkodás szocialista fejlesztésével, amely új feladatokat kapott az üzemszervezés, az erdőgazdaság gépesített feltárása, valamint a korszerű biológiai elméletekre alapozott erdőművelési eljárások újszerű kimunkálása tekintetében. Ez a fejlődés annyira fokozódott, hogy 1949-ben két tagozatra osztott az Erdőmérnöki Főiskola: faipari

A soproni Erdőmérnöki Főiskola. Diebold K. felvétele.

mérnöki és erdőgazdasági mérnöki tagozatra. Ez az állapot 1954-ig maradt fenn. Ekkor a két tagozat ismét egyesült és az erdőmérnök-képzés újra általános lett, miután a fejlődés menete bizonyította, hogy a kikerülő erdőmérnökök műszaki és biológiai munkakörét élesen szétválasztani nem lehet. Olyan erdőmérnökökre van szükség, akik üzemi feladataikat az erdőgazdasági munka széles profiljának megfelelően képesek teljesíteni. Az 1954. évi összevonás következtében felül kellett vizsgálni az egyes tantárgyak tartalmát és szükségességét is és most van kialakulóban az új terv, amely az erdőgazdaság további fejlődésével lépést tartva tökéletesíteni fogja az oktatást. Az Erdőmérnöki Kar leválása a Műszaki Egyetemi Karokból két évszázados együttműködés után 1950. június 15-én történt meg. Az Erdőmérnöki Kart az Agrártudományi Egyetemhez csatolták. 1953-ban az Erdőmérnöki Főiskola önálló főiskola lett egyetemi ranggal. A felügyeletet az Állami Gazdaságok Minisztériuma és a Földművelésügyi Minisztérium Szakoktatási Főigazgatósága gyakorolta. Az Állami Gazdaságok Minisztériuma 1954-ben beolvasdta a Földművelésügyi Minisztériumba. Ezen időtől fogva főiskolánk a F.

M. Szakoktatási Főigazgatóság hatáskörébe tartozik. Természetesen a szakirányítást továbbra is az Erdőgazdaságok Főigazgatósága gyakorolja.

Az elmúlt 10 év alatt több idősebb professzorunk halálozott el. 1945-ben Kelle Artur az erdővédelemtan és Krippelel Mór a fahasználat tanárai haltak meg. 1947-ben Modrovich Ferenc távozott el hirtelen körünkből. 1952-ben dr. Walek Károly kiváló matematika professzorunk, 1954-ben dr. Romwalter Alfréd, a kémia tanára és 1955-ben dr. Fehér Dániel talajbiológus, egyet. tanár elhunyt borította mély gyászba főiskolánkat.

A szomorúság mellett öröm is érte azonban a főiskola tanári karát, amikor 1953-ban dr. Romwalter Alfréd egyet. tanárt, 1955-ben pedig Roth Gyula ny. egyet. tanárt Kossuth-díjjal tüntette ki kormányzatunk. A legmagasabb országos kitüntéseken túlmenően tanári karunknak sok tagja a Munkaérdemrend tulajdonosa, az oktatásügy és az erdőgazdaság kiváló dolgozója elismerésnek a birtokosa. A kitüntetések bizonyítják, hogy az Erdőmérnöki Főiskola tanári kara megújulva, nagy buzgalommal ápolja az erdészeti tudományokat és a gyakorlattal szoros összeköttetésben

neveli az üzemi élet nehézségeire és problémáira a jövő erdőmérnököket.

Meg kívánok még emlékezni az elmúlt 10 év alatt megválasztott dékánokról és igazgatókról. Az 1944—45. tanévben, a legnehezebb iskolaévben Sébor János egyet. tanár, mint helyettes dékán irányította az akkor még egyesített kart. 1946—47-ben dr. Proszjt János, 1947—1948-ban újra Sébor János, 1948—49-ben dr. Szádeczky-Kardoss Elemér, 1949—1951-ben dr. Fehér Dániel volt a dékán, 1951—54-ig dr. Haracsi Lajos volt az Erdőmérnöki Főiskola igazgatója. Professzoraink a fejlődésnek ebben a 10 évében nagy rátermettséggel és hozzá-

értéssel vezették az Erdőmérnöki Főiskolát.

E tíz év alatt nemcsak az egyetemi oktatás, de a nevelő munka is nagy fejlődésen ment keresztül. Ma már két kollégiumban az Erdőmérnöki Főiskola hallgatóinak majdnem mindegyikét közös nevelésben és kollégiumi ellátásban tudjuk részesíteni. Az ifjúság kulturális, szellemi és erkölcsi nevelésének minden lehetősége a kezünkben van és az elkövetkezendő idők bizonyítékai lesznek annak, hogy az elmúlt tíz esztendő tapasztalatai által megerősödve, megfelelő képzettségű és szellemi színvonalú erdőmérnököket tudjunk képezni szocialista hazánk számára.

A soproni Liszt Ferenc Múzeum tíz éve a fejszabadulás után (1945—1955)

1. Általános történet

Írta: Nováki Gyula

A soproni múzeum alaposan kivette részét a második világháború bajaiból. A várost érő első nagy bombázás 1944. december 6-án tönkretette természetrajzi pavilonját, a főépület üvegteteje beszakadt, meghasadtak az ablakok fátáblái és betörték az üvegek. A légnyomás a tárlók nagy részét elpusztította, hatalmas, nehéz bútordarabokat taszított fel és sújtott a földhöz. Ezt a rombolást a március eleji második nagy bombázás tovább fokozta. Magára a főépületre nem esett ugyan akkor sem bomba, de a parkban tölcser tölcserért ért és a barokk síremlékek nagy része megsérült, sőt el is pusztult több értékes darab. A város ostroma 1945 március utolsó napjaiban következett be. A tárva-nyitva álló épületben a menekülő fasiszta katonaság és volksbundisták fosztogattak. A bevonuló Szovjet Hadsereg egy őrnagyával Kotzmanek János altisztnek sikerült megértetnie, hogy nem valami főrangú palotáról van szó, hanem múzeum az épület, így a melléképületbe katonai vargaműhely került, amely egyúttal a kóbor nép ellen őrségül is szolgált.

Fokozta a nehézségeket, hogy a mú-

zeum vezetője, Lauringer Ernő 1944 októberének végén elhunyt; utódja, Csatkai Endre bölcsészdoktor pedig csak 1945. július elsejével kapott megbízatást. Egyelőre több nem is történhetett. Budapesttel alig volt kapcsolat; hiány mutatkozott építőanyagban, pénzben, viszont a fél város romokban hevert. Kotzmanek altiszt diákok segítségével az ablakokat téglával elzárta, deszkahulladékkal az ajtót is pótolta, az irodába villanyt vezetett be. Azonban a beszakadt tető alatt valóságos vízmedence támadt, a bútorokat, könyveket még a távolabbi helyiségekben is penész kezdte ellepni. Csak az ősz folyamán érkezett pénz Budapestről, 100 000 pengő, ugyanakkor azonban nem lehetett üveget kapni. Végre november 2-án az üvegtető elkészült és ezzel sok-sok romlásnak elejét lehetett venni. A károk számbavétele folyt, ugyanakkor rendbeszedték a könyvtárat és az érdeklődők rendelkezésére bocsátották. Akkoriban — 1945-ben — ez volt a város egyetlen tudományos jellegű könyvtára. Az a körülmény, hogy a múzeumnak sikerült az említett összeget célszerűen felhasználni, arra indította a kultuskormányt, hogy

Liszt Ferenc Múzeum. A barokk főrangú terem az 1947-es rendezésben.
Diebold K. felvétele.

újabb nagy összegeket folyósítson. Am a pénz értéke napról-napra csökkent és az áruhiány nőtt; a megye alispánja jött a múzeum segítségére, romházból származó deszkába lehetett a pénzt fektetni és azok feldolgozása ablaktáblává azonnal megkezdődhetett. A kuriózum kedvéért meg kell említenünk, hogy a forint behozataláig a múzeum 5 377 000 094 500 000 pengőt kapott.

A véglegesen megállapított kár számszerűen 6,5 százalékos volt, textilában és irodai felszerelésben mutatkozott leginkább. Az utóbbi pótlása valamilyen mértékben megtörtént. Múzeumbarátok buzgón igyekeztek az éremtárban esett hiányok pótlására; mivel pedig az óriási lakás ingyesség miatt az emberek összességében szorultak, sokan fölösleges öreg holmijaiktól, könyveiktől igyekeztek szabadulni, legtöbbször ajándékképp engedték át, mások, főleg értékesebb holmit, csak élelmi szerért voltak hajlandók cserélni.

A forint megszületése 1946. augusztus elsejével gyorsabbá tette az újjáépülést, sőt bizonyos mértékig az üzem is megindult. A múzeum vezetője az iskolák igazgatójával megbeszélte, hogy egyes osztályokat elhozhat, kívánság szerint a ládába tárolt anyagból egyes tárgy-

csoportokat magyarázat keretében bemutatnak, p. o. őskori vagy római régiségeket, céhemlékeket, képzőművészeti alkotásokat, majd az egyik teremben annyira-amennyire ép tárlókban hevenyésztek régészeti kiállítást. 1947 tavaszán a város komolyan hozzáfogott az épületek helyreállításához, ugyanakkor a berendezést is pótolták, vagy megújították. A munkálatokat nyomon követte az új rendezés. A vezető gondolat az volt, hogy a múzeum a város művelődéstörténetét kezdettől fogva lehetőleg minden rétegében megmutassa és idézze fel a fegyvercsörgés helyett a békés, alkotó munka hangját. A régészeti teremben még az 1913-as megnyitás óta hatalmas, alvázás tárlók álltak a közepén, ezzel lehetetlenné tették a vezetést, az új rendezésben körben álltak és így meg lehetett valósítani az időrendbeli elhelyezést is. A régészeti termeket egy nagy díszterem követte; itt korábban olyan soproni származású katonák emlékei is helyet kaptak, akik nem a magyar ügyért, sőt ellene harcoltak; most a terem soproni képzőművészet, zene és irodalom nagyjainak emlékezetét hirdette. A terem jelentősége azzal emelkedett, hogy itt álltak a múzeum legszebb bú-

torai is. A képtár megszűnt, helyette polgári barokk-szoba együttese került. A következő biedermeier szoba megmaradt, ugyanúgy a céhterem is, viszont ennek benyílójában helyet kaptak az időközben gyűjtött egészségügyi és kereskedelmi emlékek. Megmaradt a Széchenyi-szoba, a soproni látképek szobájában pedig az időrendet tartották szem előtt a felállításban, továbbá elkülönítették a megyei képeket. Megmaradt a patrícius szoba is, új díszre lett a nagycenki kastély utolsó maradéka, egy rokokó kályha. Az emeleten korábban a folyosó falait térképek borították, ezek a bombázás folytán majd mind ronggyá szakadtak szét, ide most a felszabadulás óta szép számmal gyűjtött grafikai anyag került, továbbá néprajzi szerzemények, szöttesek, stb. Az egyik padlásteret átalakították konyhává és szobává és a sopronkörnyéki anyaggal rendezték be, korábbi helyét eddig ismeretlen anyag foglalta el, soproni kispolgári szoba; a horvát és magyar parasztszobákat is átrendezték. Az alagsor műhelyei meglehetősen régi állapotukban kerültek vissza, de egy helyiséget az addig az udvarban hányódó középkori töredékekkel használtak fel. Az üvegpavilon egyelőre még nem épült újjá.

1947. június 28-ra hirdettük a megnyitást. A városban akkor még vendégek fogadására egyetlen szálló nem volt és ámbár az ország legelső, teljességében megnyíló múzeuma tárta ki kapuit és így a magyar élniakarás szép megnyilatkozását láthatták benne, mégis csak aránylag egyszerű házi ünnepséget tartott a város; részt vett a Szovjet Hadsereg soproni vezetője, Turik György, a tanács tagjai, a hivatalok vezetői; közreműködött a városi házi dolgozók énekara. A kb. 100 főnyi ünneplő közönség örömmel és tetszéssel járta végig a helyiségeket és mind ott, mind a sajtóban kedvező hangú bírálatok hangzottak el. Az első csonka év (1947.) 7329 látogatóval zárult. A Horthy-korszak egy-két ezres látogatottságával szemben ezt a számot nemcsak az újdonság ingerével érte el a múzeum, hanem az ú. n. külön kiállításokkal. Ugyanis akkor még a vendégforgalom nem indult meg, a dolgozóknak csak kis rétege érdeklődött a múzeum iránt, tehát Gerezdes Jenő múzeumbarát

ösztönzésére az ú. n. átriumban változó kiállítások kezdődtek és ezek újból és újból felfrissítették az érdeklődést. Elsőnek 1945 szeptemberében Vosinszky Kázmér, neves vízfestőnk gyűjteményes kiállítása került bemutatásra, ezt Horváth József követte, ugyanakkor soproni kultúrhetet tartottak, a Soproni szép könyv címen is nyílt külön kiállítás a múzeum egyik helyiségében. A nehézség ott mutatkozott, hogy a múzeumnak megfelelő felszerelése nem volt, a festőállványokat, tárlószekrényeket kölcsön kellett kérni. Az átriumot Reichardt József múzeumbarát saját költségen és munkájával alakította át, hogy képeket lehessen akasztani a falra annak megsértése nélkül. Az első kiállítás sikere a várost arra készítette, hogy sopron kívül megcsináltassa a belső üvegtetőt is.

1948-ban a külön kiállítások száma négyre emelkedett, ennek megfelelően a látogatottság megközelítette a 18 000-et. Két ízben élő művészeink gyűjteményes kiállítása szerepel (Mühl Aladár, Mihailovits János); a város négy asztali tárlót csináltatott e kiállítások számára, első ízben az 1848—49-es kiállításon kerültek felhasználásra. A múzeum anyagát e kiállításon a levéltár és magánosok emléktárgyai egészítették ki. Az év utolsó kiállítása a városban található barokk-képek és szobrok javát hozta. Jelentősége azért is volt, mert alkalom nyílt magántulajdonban levő alkotások pontosabb meghatározására. Ez a kiállítás annyira fellelkesítette Amerikában élő földinket, Scholtz János csellóművészt, hogy kb. 60 barokk és biedermeier rajzot küldött a múzeumnak ajándékba, továbbá átengedte soproni vonatkozású hatalmas műsorgyűjteményét, könyveit és kis nyomtatványait, ezen felül a kiskörmárai Dorfmeister-freskók egyikének olajvázlatával is gazdagította a múzeumot; Sopronban élő nővérei, Maurer Ignác soproni festő egy olajfestményével járultak hozzá a gazdag adományhoz, amelynek nem akadt sem előtte, sem utána párja az intézmény történetében.

1949-ben már arra kellett gondolni, hogy a közben meginduló magyar múzeológia eredményeit és a mindinkább ismeretessé vált szovjet tapasztalatokat érvényesítsük. A régészeti helyiségekben

Liszt Ferenc Múzeum. A római terem az 1947-es rendezésben.
Diebold K. felvétele.

Liszt Ferenc Múzeum. A római terem az 1951-es rendezésben.

a nagy, nehéz alvázakat eltüntettük és helyettük vékony vaslábakat szereltetünk, a kiállított anyagot erősen ritkítottuk és a meglévő áttekinthetőbbé tettük, az üvegpavilon is újjáépült, ott a rendbe hozott üvegtárlókban a gazdag kerámiai gyűjteményt állítottuk fel országárszerint, a felszabadult tárlók, magában a múzeumban, alkalmat adták a búcsújáráshelyek, továbbá a környékbeli zsidó községek emlékeinek felállítására. 1949-ben a külön kiállítások száma már hat volt. Elő művészeink közül Mende Gusztáv festészetét mutattuk be, régebbi művészeink közül pedig Baiditz Ottó, érdemes sopronmegyei festő (†1936) műveit gyűjtöttük össze; nagyban támogatott minket a Fővárosi Képtár gazdag letéttel. Jelentős volt a soproni művészképmások bemutatása, számos művésznink nem is gondolt ilyesmire, a tárlat erős ösztönző hatással volt a soproni önarckép fellendülésére. Külön kiállításra mutattuk be Scholz János sokrétű adományát, vendégül láttuk a helybeli művész-pedagógusok tárlatát és mint legnagyobb sikert könyvelhettük el a „Sopron a Bach-korszakban” című kiállításunkat, amely sokszor a gúny fegyverével tette neveltségessé a zsendár- és picli-uralmat.

1949-ben alakult ki az első fiókmúzeumunk is. A Storno-családnak t. i. volt egy több szobára terjedő Széchenyigyűjteménye, nekünk pedig egy Széchenyi-szobánk, nem volt sok értelme, hogy két egymást szépen kiegészítő emlékesoport elkülönülve álljon, így a múzeumi anyag átkerült a Storno-ház első emeletére¹.

Akkor, amikor Sopronban már teljesen újjáépülve működött a múzeum, vidéken, sőt sokszor a fővárosban is a múzeumok alig jutottak el a rendbeszedéshez és így egységes vezetésre volt szükség, 1950-től fogva, mindjobban fokozódva, átmentek a városi múzeumok állami kezelésbe. A múzeum dolgozóiban egyre inkább erősödött a tudat, hogy a

szocializmus építésében nekik is részt kell venni és a tömegek szocialista nevelését erőteljesen intézni. 1950 első külön kiállítása a Tanácsköztársaság soproni időszakát mutatta be. Hogy a dolgozók bepillantást kapjanak a múzeum belső munkájába, a második kiállítás a grafika terén végzett gyűjtés eredményeit vitte elibük. Ekkor került bemutatásra Scholtz János második nagy ajándéka, kb. 20 igen értékes barokk és biedermeier rajz is, továbbá Horváth József nagyméretű vízfestménye: „Mi lesz Veled?”², amely mű később a Munkácsy-díjat szerezte meg kiváló mesterének. A múzeum gazdag plakettgyűjteménye többnyire csak beavatottak szemé elé jutott eddig, ez évben jobb darabjai külön kiállításra kerültek, ugyanakkor szemléltetően bemutatták a tárlók a technikákat és a pénz fejlődését. A természetrajzi pavilon annak idején bombázáskor elpusztult, mint említettük, ez évben megkezdődött viszont a soproni herbárium gyűjtése, amelyet Csapody István, akkor még mint műegyetemi hallgató intézett a következő években is. Mutatóba az 1950-es év hozta az első természetrajzi vonatkozású kiállítást ezzel a címmel: A Fertő múltja. Egy kiállítás a soproni festészet 100 évének bemutatásával arra a kérdésre igyekezett felelni, mi a haladó művészet. Majd a magyar múlt két nagy alakjának, Zrínyi Miklósnak, a költőnek és Mikoviny Sámuelnek, a bányászat nagy újtójának emlékkiállításával szolgált a múzeum, az utóbbiban Faller Jenő docens jelentős segítsége volt a siker kezességé.

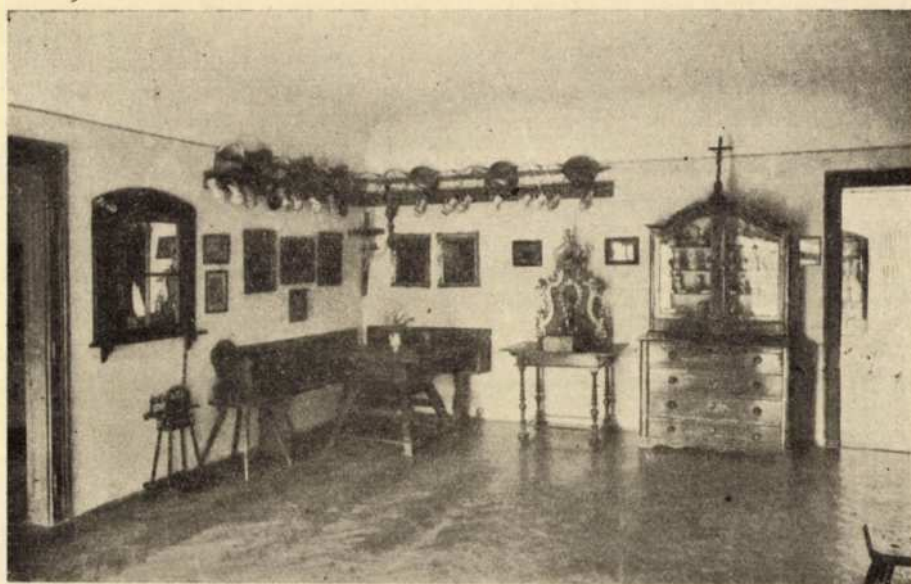
Az 1951-es esztendő nagyobb változásokat hozott, az év első napjával a múzeum teljesen átment állami kezelésbe; felvette a Liszt Ferenc Múzeum nevet; a korábbi munkatárs, Csipkés Kálmán rajztanár nyugalomba vonult, helyébe immár a Múzeumi Központ Nováki Gyula okl. régészt nevezte ki a nyíregyházi múzeumból. Az év első hónapjában hirdették ki a múzeumok országos mun-

1. A Storno-családnak 1945-ig két gyűjteménye volt, a nagyobbik a belvárosban, ez csak kisebb háborús károkat szenvedett, a másik gyűjtemény a Bécsi utcában egyúttal a családtagok hatalmas műtermét is magába foglalta. Ez jelentékenyebb károsodást ért meg és jelenleg nem áll a dolgozók rendelkezésére, míg a belvárosi gyűjtemény, mint nemzeti érdekű magángyűjtemény újjarendezetten a felszabadulást követő első esztendőben már látogatható lett.

2. A kiváló művel Sopron városa vásárolta meg 1947-ben a múzeum számára.

Liszt Ferenc Múzeum. Sopronkörnyéki parasztszoba.
Diebold K. felvétele.

Liszt Ferenc Múzeum. Kispolgári szoba. 1947-es rendezés.
Diebold K. felvétele.

kaversenyének eredményét, múzeumunk a vidékiek közül a második, az összes magyar múzeumok közül a harmadik lett, a vezető pedig megkapta a „legjobb magyarországi múzeológus” címet.

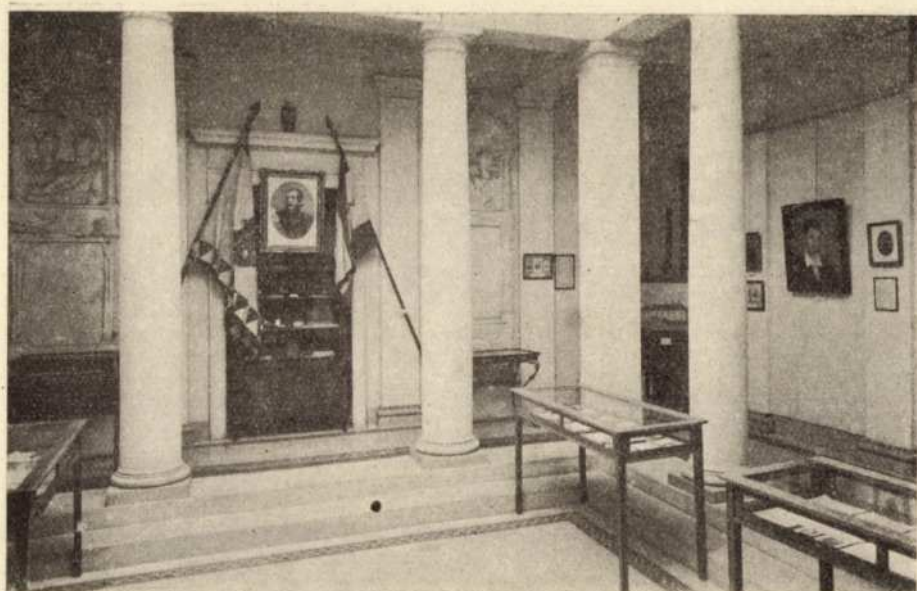
Az ekkép kitüntetett múzeum igyekezett a megtiszteltetésnek eleget tenni. Megkezdődött az intézet újabb korszerűsítése, ebben az évben sor került a régészetre. Az első keskeny szoba 1945 óta a városra vonatkozó festményeket és metszeteket tartalmazta, ezek most az előcsarnok királyképeinek helyét foglalták el. Az így nyert helyiség egyik falára László Gyula a megye térképét vázolta fel és megjelölte a leőhelyeket, a másik falon pedig a soproni régészet múltját állította össze a vezető 5 képcsoportban. A következő 4 helyiségben a régészeti anyagot teljesen új csoportosításban állították fel és a tárlószekrényeket átalakították úgy, hogy széles, de alacsony falakra kerültek. Az ősrégészetet Nováki Gyula, a római kort Radnóti Aladár, a népvándorlás korát László Gyula, az újabb kort a középkor végéig a múzeum vezetője rendezte. A több hónapig tartó rendezés ideje alatt is folytak a külön kiállítások. Elsőnek az utóbbi évek néprajzi gyűjtését mutattuk be, majd következett Sopron 600 éves színházi múltjának ábrázolása, mely alkalmával Szegei Pál előadást is tartott. Azután Steinacker Károly biedermeier festő művészetét mutatta be egy kiállítás és végül megtartottuk a második művészkiállítás-kiállítást. Az újjárendezett régészeti táruk és a 25. külön kiállítás megnyitása egybe esett, 1951. augusztus 20-án. Az érdeklődés e napon páratlanul mondható: 800-on felül volt a látogató. De fővárosi kiküldöttekben sem volt hiány: Zádor Anna, Dercsényi Béla, László Gyula, Barkóczy László nevét mutatja a vendégkönyv. Kevesebb érdeklődés mutatkozott az esztendő utolsó kiállítására iránt, amelyet a központból küldtek le és amely a körünkbeli magyar torzképet volt hivatott bemutatni.

1952-ben folytatódott a földszinti terem átrendezése. A díszterem t. i. megszakította a történelmi folyamatot; abból most a 18. század főrangú terme lett, az utána következő terem a polgári barokkot mutatja be, kisebb változások estek a biedermeier szobában is, változatlan maradt a céhterem és végre az utolsó

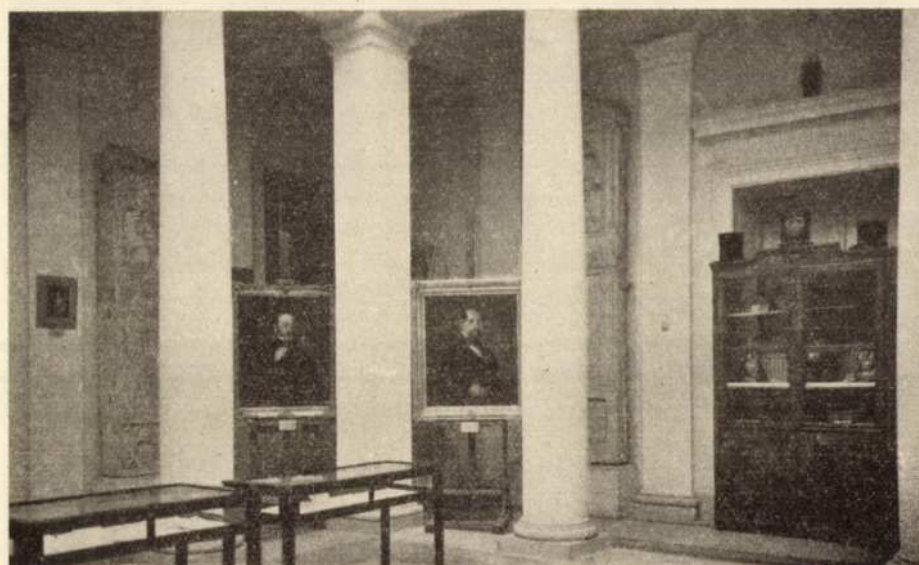
teremben a korábbi barokk-berendezés helyett a soproni haladó zene, képzőművészet és irodalom emlékei kerültek. A külön kiállítások sora sem szakadt meg, sőt megnyitásokat emelkedettebbé tette kamarazene, vagy énekkarok szereplése. Ez évben többször adtunk hanglemez-műsort is. Először az 5 éves soproni műemlékvédelem eredményeit mutattuk be. Ugyanakkor volt az egykori bencés rendházban a középkori terem felavatása is, ahol a múzeum középkori kótára kapott alkalmas helyet. A második kiállítás Brennerbánya múltját közvetítette bő természetrajzi vonatkozásokkal, majd a Nemzeti Múzeum 150. évéről volt bemutató, ezt maga a jubiláló intézet főigazgatója, Fülep Ferenc nyitotta meg. Végre a 30. ünnepélyes külön kiállítást a soproni műipar keresztmetszetének szenteltük (ötvösség, óra, kártyafestés, öngyártás, stb.). Egy kiállítással áldozott a múzeum a Sopronban elhunyt Divéky József európai hírű grafikus emlékének is és végre a Kossuth Lajos emlékezetét megújító kiállítással bezárult az 1952-es év.

Ebben az 1952-es évben a tudományos dolgozók sora megnövekedett. A Múzeumi Központ idehelyezte Domonkos Ottó néprajzost.

Az 1953-as év első napjaiban egy kisebb jellegű kiállítással kezdődött az év, az Ady- és Kodály-jubileummal kapcsolatban összeszedtük a városban található idevágó anyagot, majd a tavasszal Tóth Ágoston honvédeztudós és földrajztudós emlékezetére rendeztünk kiállítást, felhasználva azt az értékes anyagot, amelyet a nagy férfiú életrajzírója, Molnár László adományozott a múzeumnak. Most újból olyan kiállítás következett, amely a múlt év szerzeményeit mutatta be együttesen a régészet, néprajz és a helytörténet terén. Majd ismét új oldalról kerestünk kapcsolatot a múzeum a dolgozókkal a Soproni sport 2500. éve című kiállítással, valóban olyan dolgozókat vonultatott fel, akik korábban feléje sem néztek a múzeumnak. Ezt a kiállítást a vidéki múzeumvezetők egyik csoportjának kirándulói is megtekintették; ankét is volt, amelyen a város számottevő körei igen értékes tanújelét adták a múzeumügy iránt való érdeklődésüknek. Majd a Szépművészeti Múzeum „Akitől a soproni barokkfestők tanultak” cí-

Liszt Ferenc Múzeum. V. külön kiállítás; 1848/49. Sopronban
Diebold K. felvétele.

Liszt Ferenc Múzeum. XII. külön kiállítás; a Bach-korszak Sopronban.
Zalán Z. felvétele.

Liszt Ferenc Múzeum. XV. külön kiállítás: újszerzeményű grafikák és vízfestmények. Diebold K. felvétele.

men szép sorozatát küldte le festményeknek és rajzoknak. A kiállítás terve és rendezése Katonáné Czobor Agnes munkája volt. Ezután a Rákóczi emlékkiállítás következett és végül lezárta az évet a soproni bélyeggyűjtők igen érdekes kiállítása, amelyhez a múzeum a maga részéről a soproni postaügy történetének bemutatását csatolta.

Az 1954-es év kedves reménységet hozott a jövő fejlődésére nézve. A város átadta a Lábasházat az Orsolya-téren, persze az átalakítás az egész évben folyt és átnyúlt még 1955-re is, amely év folyamán már a berendezés is megkezdődött. De a tudományos munka eredményességét fokozta a fotólaboratórium felszerelése és nagy hiányokat pótolta a melléképületben átalakított kéthelyiséges

raktár. A külön kiállítások sorában új szintet adott a soproni gyógyítás történetének bemutatása, majd igen nagy sikert hozott a Jókai-emlékkiállítás. A megnyitás ünnepségét Peéry Rezső iskolaigazgató magvas előadása Jókairól emlékeztetett³. Az 1950. évi belvárosi ásatást idézte a harmadik kiállítás, amelyet annak egyik résztvevője, R. Alföldi Mária rendezett. Az Alkotmány ünnepére újból szokatlan természetű kiállítás várta a dolgozókat, bemutattuk a Fertődi Kísérleti Állomás munkásságát, ugyanakkor a kiállítás ismertette a hírneves kastélyt és főleg annak zenei életét Haydn idejében. Az év utolsó kiállítása a soproni kultúrhét egyik eseményéhez kapcsolódott. A soproni *hivatásos* színészet ugyanis 200. évét érte meg, eb-

3. A soproni Levéltár mellett a Berzsenyi-gimnázium a 10 év alatt számos jelét adta együttérzésének; a rendkívül gazdag könyvtár nem egyszer egészítette ki a múzeum külön kiállításának anyagát. De a kölesönhatás is meg volt. Az iskola az 1950–51-es tanévtől kezdve az épület egyik tágas folyosóján gyors egymásutánban rendezett falitárló irodalomtörténelmi kiállításokat, amelyekben a múzeum is szívesen segítkezett. A hosszú sorozatból kiemelendők: Nagy magyar írók, mint tanulók és tanárok (régii értesítők alapján), Szabadunk íróinak jelentkezése az önképzőkörökben, Nagy művek első megjelenése folyóiratokban, Egykorú képek és rajzok II. Rákóczi Ferenc szabadságharcáról. Csokonai korának művelődési viszonyai, a Vasárnapi Ujság, Byron magyar vonatkozásai, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond, Ady Endre, Berzsenyi Dániel, József Attila.

ből az alkalomból született meg a kiállítás is, amely átnyúlt 1955 első hónapjaira is.

Ugyanakkor ünnepeite a Zeneiskola fennállásának 125. évfordulóját. A földszint utolsó termében, ahol a haladó irodalom, képzőművészet és zene emlékei voltak láthatók, az anyag egy részét eltávolítottuk és bő zenetörténeti anyagunkat állítottuk ki. Ezt a részleget is meghagytuk 1955 nagy részén.

Valaha a soproni múzeum novemberben valóságos téli álomba merült és csak

tavaszkor ébredt újra életre. Az utóbbi években a dolgozók százai jönnek az ország minden részéből Sopronba üdülni télen is, így a múzeum, bár fűtellen, mégis nyitva tartja egész éven át kapuit. A vezetőségnek az a törekvése, amelynek jegyében az első perctől fogva dolgozott és amellyel a város szeretetét akarta átplántálni a helybeli és vendégdolgozók szívébe, tán eléggé sikerültek mondható, ha az 1954-es esztendő látogatottságának végösszegét összehasonlítjuk a Horthy-korszak párezres eredményével. Ez a végösszeg: 27 474.

2. A sopronkörnyéki régészeti kutatások tíz éve (1945—1954)

Írta: Noráki Gyula

Felszabadulásunk után a múzeumi munka nagy nehézségek között indult meg. Minden erőt az erősen rongált épület külső-belső helyreállítására kellett fordítani. Amíg ez a belső munka folyt, terepmunkára nem lehetett gondolni, így a régészeti kutatások is csak nehezen indultak meg. Fokozta a nehézségeket az is, hogy Csatkai Endre múzeumigazgatónak egyedül kellett mindent végezni. A régészeti kutatások terén csak néha jött segítség a Nemzeti Múzeum, vagy más vidéki múzeum részéről.

Az első nehéz évek után azonban az egész országban a múzeumi munka soha nem látott fejlődésnek indult. Kormányunk felismerve a múzeumok nagy szerepét a történelemtudományban és a népnevelésben, egyre több támogatást adott azok munkájához. A budapesti egyetemen megindult a múzeológus-képzés s 1951-ben már a soproni múzeumnak is jutott állandó régész.

Az alábbiakban kívánom ismertetni az elmúlt 10 év sopronkörnyéki régészeti kutatások fontosabb eredményeit. Ezek között sok apró, jelentéktelennek látszó adat is van, pedig ezek mind egy-egy láncszemet alkotnak a történelmi folyamatok sorában. Jelenleg csak általános, rövid ismertetés a célunk. Az egyes ásatásokat az azt végző régészek szíves engedélyével és közlése alapján említem, a részletes ismertetést az ő tollukból

olvashatjuk majd a Soproni Szemlében, vagy más szakfolyóiratban.

Az első régészeti kutatás még szorosan összefügg a háború pusztításaival. A szentgyörgyutcai káptalanház udvarán egy bomba ismeretlen pince boltozatát szakította át. Csatkai Endre végzett ott rövid próbaásatást 1945 őszén. Ennek alapján a pincét a 17. század közepeére lehetett datálni, valószínűleg borospince volt. Fenntartásának nem lett volna sok értelme, azóta be is temették.

Az intenzív régészeti kutatások sora 1948-ban kezdődik meg. Csatkai Endre e sorok írójával együtt Nagycenken a vasútállomástól délre fekvő szántóföldön több pattintott kovakő-eszközt gyűjtött. Ezek az eszközök a mezolitikumban (középső kőkorszak) használatosakra hasonlítanak, de koruk még nincsen hitelesen eldöntve. Így lehet, hogy ezek az emberiség sopronkörnyéki legrégebbi előfordulásának emlékei.

Rábapordányból jött értesítés alapján Csatkai Endre a falu szélén lévő homokbánya területén tett terepszemlét s egy avarkori edényt hozott a múzeumba. Rövidesen Holl Imrével együtt szálltunk ki s rövid próbaásatás után egy avarkori csontváznak a felét tártuk fel, másik részét már korábban lebányászták. A jobblábnál feküdt egy edény. Rábapordány már régebben ismeretes, mint avarkori temetőhely, lehetséges, hogy

ezúttal is ugyanarról a lelőhelyről gyarapodott a múzeum. A homokbánya sok helyen mutatja az egyes sírok nyomát.

Nyár folyamán a sopronkőhidai Kecsehegyen lévő őskori erődítmény belső sáncát vágtuk át, hogy annak korát tisztázzuk. Sopron környékén sajátságosan hat őskori erődítmény is van közel egymáshoz, melyek a korai vaskorból származnak (i. e. 900—400), ezek sorába tartozik a kecskehegyi erődítmény. Az alig másfél méter magas sánc átvágása meglepő eredménnyel végződött. A sánc előtt egy ma már a felszínen nem látható árok van, maga a sánc erős, kötőanyag nélküli fallal van megerősítve, a tetején pedig az egykori palánkot tartó cölöpök nyomai kerültek elő.

Az ősz folyamán a sopronbánfalvai Magdolna-kápolna esedékessé váló helyreállításával kapcsolatban nagyobb méretű ásatás volt a kápolna alatt és mellett, Héjj Miklós vezetésével. A felszabadulás előtti években volt már itt ásatás, most részint ennek folytatására került sor. Felül kora-árpádkori magyar sírok kerültek elő, az alsó rétegekben pedig egy nagyobb római kori épület alapfalai bontakoztak ki, fűtőberendezéssel. A kápolnakörül kerítésen kívül még koraközépkori lakóvermeket is találtak.

A tél folyamán Rőjtökmuzsajból értesítették a múzeumot, hogy a kastély parkjában egy fenyőkörönd és a kastély között földmunka alkalmával régi cserépeket találtak. A Sopronbánfalván ásató Héjj Miklós szállt ki terepszemlére. A helyszínen egy nagy bronzkori (i. e. 2500—900) agyag-urnát emelt ki, mely egy égetéses sírhoz tartozott. A környéken még sok őskori cserép hever a felszínen, valószínű, hogy itt nagyobb urnatemető van.

1950 nyarán a soproni belváros területén folytak ásatásokat Radnóti Aladár és felesége, valamint B. Thomas Edit vezetésével. A háborús bombázások súlyos károkat okoztak a műemlékek sorában, de ugyanakkor alkalmat adtak arra, hogy ezek helyén régészeti kutatással keressenek feleletet arra a kérdésre, volt-e élet a városban a római birodalom bukása és a magyar középkori élet megkezdése közötti időben. Két helyen folytak a kutatások. Egyik a Szentgyörgy és az Új utca találkozásánál volt. Itt egy

nagyobb, IV. században átépített római épület alapfalai kerültek elő, udvarán egy kúttal. Ezt a kutat még Zsigmond korában is használták, majd úgy látszik, forrásai végleg eldugultak s utána már csak szemétdög lett belőle. Később, valószínűleg az 1676. évi nagy tűzvész után, már nem is tudták, hogy ott van, mert ráépítették a második világháborúban elpusztult házak egyikét. Ugyanitt még egy durván összerótt tűzhelyet is találtak római épületekből összeállítva, előtte kb. IX. századi cserepekkel. A másik ásatóhely a Fegyvertár u. 3. udvara és az elpusztult zsinagóga helyén volt. Itt is egy nagyobb római kori épület hátsó szakasza került elő. Érdekessége az, hogy egy égetett római sír fölé épült többszörös átépítéssel, vagyis mutatja a római kori város terjeszkedését a II—III. században.

1951 koratavasán a sopronkőhidai Teich-dűlőn, közel a Nagytómalomhoz öntözőcsatorna ásása közben csontokat találtak. Szőke Béla vezetésével rövid ásatás kezdődött, mely 11 későavarkori sír feltárását eredményezte. A sírokban aránylag kevés melléklet volt, így vas-kés, lándzsahegy, bronz- és ezüstkarikák, tudományos szempontból azonban nagy a jelentőségük.

Az 1952. évi terepbejárások közül első sorban a kapuvárkönyeki várkutatást említem. Kapuvártól északra fekszik a Földvárdomb. Az itt egykor létező várnak ma már kevés a nyoma, északi oldalában félkörívben a régi várfal nyoma látszik. A domb valamikor magasabb és cvális alakú volt. A terület az egykori Hanság szélén van s feltehetőleg a kapuvári középkori várral alkotott egy védelmi vonalat. Ugyanide tartozhatott a baboti határban lévő „Feketevár”-dűlő, melytől egy hosszú töltés vezet Kisfalud irányában. Ez utóbbi az országszerte található, általában „Csörszárók”-nak nevezett védelmi vonalak egyike lehetett, melyek eredete még teljesen bizonytalan.

Fertőszentmiklóson az általános iskola úttörői Horváth Imre igazgató vezetésével falujuk határában kutatták fel az újabb régészeti lelőhelyeket s közölték a múzeummal. Fertőszentmiklós és Petőháza között az Ikva mentén egy vízlevezető árok tisztítása közben őskori cserépek kerültek elő. A petőházi cukor-

gyár mögött pedig az Ikvával párhuzamos árok mélyítése alkalmával nagyobb római kori temetőnek a nyomait találták.

Sopronhorpács nyugati szélén a kertek alatti kocsiút mentén nagyon sok római kori peremestéglátöredék sejteti, hogy itt valamikor nagy római telep lehetett. Völcejs és Sopronhorpács között az Imremajori erdő keleti sarkán van a „Várhely” nevű dűlő, a felszíni leletek itt is római épületre engednek következtetni.

Nagylozsról Kardos József ottani lakos értesítette a múzeumot, hogy a kavicsbányában sok régiség kerül elő. Itt egy római temetőt állapított meg a helyszíni szemle. Később Radnóti Aladár is megtekintette a lelőhelyet. A második terepszemle alkalmával a kavicsbánya területén lévő római kori temető és az ettől délre fekvő Ikva között húzódó alacsony dombháton megtaláltuk a temetőhöz tartozó lakótelep nyomait is. Ugyanekkor a Felsőmalom közelében is találtunk római nyomokat.

Római épületnyomokat sikerült megállapítani Kópháza határában, a Rakitye nevű földrészben. Egy derékszögben megtört dűlőút mentén sok római peremestéglátöredék és cserép nagyobb római villát enged feltételezni. E helyet Radnóti Aladár is megtekintette.

Ebben az évben sikerült római kori feliratok köveinket is gyarapítani. A sopronkőhidai Kecskéhegy aljában az állami gazdaság halastavakat létesített. A földmunkák során két szépen faragott, feliratcsoltárkövet találtak Silvanus erdei istennek szentelve. A lelőhelyet Mócsy András vizsgálta át. Valószínű, hogy e helyen nem szentély volt, hanem valamilyen ok miatt elásták a két követ.

A helyi őskori ipar története szempontjából fontos ásatás volt a soproni erdőben, a Magashídnál, melynek során egy őskori vasolvastó romjait sikerült feltárni. Erről ugyanezen folyóiratban már korábban beszámoltunk.

1953. tavaszán terepbejárással sikerült pontosan megállapítani a Scarabantia-Savaria közötti római kori útnak helyét. Említette ezt már annak idején Bella Lajos is, Storno Miksa is ismerte, de pontos rögzítése még nem történt meg. A pedagógus üdültől kezdődően, az Ojtozi fasor mentén, majd egy nagy gyümölcsösön keresztül vezet a katonai lö-

völde mellé, mely után nem sokkal egy mai útna folytatódik a határ irányában.

Csapodon a vasútállomástól nem messze egy őskori sírhalmot kezdtek elhordani, de mivel csontvázakat találtak, a munkát abbahagyták. A halom közepén és szélén összesen három csontvázat találtak, de a jelek szerint még többnek is kell lennie. Mivel a terület be volt ültetve, feltárását későbbre kellett halasztani.

Sopronban az Új utca 16. sz. gótikus ház helyreállításával kapcsolatban, bontás közben az egyik hátsó helyiség boltzatának kitöltésében több középkori bélyeges és bélyegnélküli padlótéglát talált Szakál Ernő. Az emeletre felvezető barokk-lépcső alatt XVI. századból származó kályhacsempét találtak, mely Szt. Margitot ábrázolja, két másikon pedig oroszlán, illetve griffmadár töredéke látható.

Az 1954. évi kutatások ismét Sopronhorpácsra kezdődtek. A falutól délre az állami gazdaság csatornát ásott. Egy kissé dombosabb helyen római falakat találtak. Ezzel is bővült a falukörnyéki római telepnyomok gazdag sora. Ugyanekkor ettől kissé távolabb az erdő szélén őskori cserepek kerültek elő, valószínűleg a bronzkorból.

Tavasszal Répcevisen volt kisebb ásatás. Moszkál Győző, ottani lakos már évek óta figyelte a téglagyár agyagbányájában előkerülő leleteket s rendszeresen értesítette erről a múzeumot. Két helyen kutattuk át a bánya területét. Egyik helyen egy koravaskori lakógödört tártunk fel, sajnos, egy részét már elpusztította az agyagbányászás. Földbevájt verem volt, alján tűzhely nyomaival. Ettől nem messze egy középkori lakóvermet sikerült majdnem épen feltárunk, csak egy kis részét bányászták le. Négyzetes laprajzú volt, a felszíntől számítva kb. háromnegyed méterre mélyedt le. Egyik sarkában majdnem ép kemence, mellett egyik oldalon padka, szépen tapasztva, a másik sarokban pedig kisebb verem. A tetőgerendák elszenesedett maradványai majdnem az egész gödörben észlelhetők voltak. Használati tárgy semmi sem került elő, mindössze pár kisebb cseréptöredék, ami viszont a ház datálását elősegítette.

Fertőszéplakon a téglagyárban nagy égetőkemencét kezdtek építeni, egy régi-
rek a helyén. Ennek során találtak pár
darab korabronzkori edényt, valószínű-
leg temetkezésből származnak. A lelő-
helyet azonban már a korábbi égetőke-
mence építésénél teljesen feldúlták, csak
egy kis rész maradt meg, ahol az emlí-
tett edények kerültek elő. Így ez a lelő-
hely végleg elveszett a régészet számára.

A Kapuvár határában fekvő Kistölgy-
famajor közelében kavicsbányászás köz-
ben régiségek kerültek elő, melyekre
Wagner Vilmos hívta fel a figyelmet.
Nemrégiben egy csontvázat találtak, mel-
lette egy edény, egy díszes bronzteker-
cs és borostyángyöngyök voltak. A leletek
a korai vaskorba datálják a sírt. Ettől
nem messze egy középkori agyagbogrács
darabjai kerültek elő. Mindez mutatja,
hogy az egykori Hanság kissé emelke-
dettebb helyei lakottak voltak.

Ez évben a fertőszentmiklósi úttörők
újabb lelőhelyre figyelmeztették a mú-
zeumot s ennek alapján ásatás volt a pe-
tőházi cukorgyár mögötti Ikva-parton.
Az Ikva partjának omlásai egy bronzkor
elejéről származó temetőt veszélyeztet-
tek, ezt kellett a további pusztulástól
megmenteni. Három zsugorított csontvá-
zat tártunk fel. Az egyik egészen mé-
lyen, erősen rongált állapotban került
elő, melléklete mindössze egy nagy bronz-
tű volt. A második csontváz melléklete
négy edényből állott. Leggazdagabbnak
a harmadik mutatkozott, amely mellett
összesen tíz edény volt, köztük tálak is.
Ezen a részen nagyobb temető lehet, fel-
tárása fontos volna a bronzkor elejének
ismerete szempontjából.

3. N é p r a j z

Írta: Domonkos Ottó

A múzeum gyűjteményei közül a leg-
súlyosabb háborús veszteség a néprajzi
tárat érte. A teljes néprajzi anyagnak
33 százaléka, 724 darab, elpusztult, vagy
eltűnt. Ez a mennyiség az összes eltűnt
és elpusztult muzeális tárgyaknak közel
felét teszi ki. A veszteség különösen je-
lentős volt a kerámiában és a textil-
anyagban. Rendkívül fájdalmas a 300
darab hímmzett lepedő és lepedővég, kapu-
vári népviselet stb. elvesztése.

A Pereszteg határában fekvő Vejke
major mellett két helyen is sikerült
újabb őskori telep helyét megállapítani,
ezek közül az egyik egészen nagykiter-
jedésű lehetett.

Ugyanezen évben az orsolyatéri általá-
nos iskola (volt Orsolya-zárda) tatarozá-
sát kezdték meg. Ezzel kapcsolatban a
kertben lévő magas várfaltöltés egy ré-
szét lebontották. Itt Héjj Miklós, majd
Nagy Emese vezetésével volt kisebb ása-
tás. A város legkorábbi középkori vár-
sánca került elő, melyet már Bella Lajos
is megtalált ugyanitt és a várostorony
körüli. Agyagos földből emelt magas
sánc, erősen kiégetve.

Ugyancsak az előbb említett tatarozás-
sal kapcsolatban volt nagyobb ásatás az
orsolyatéri egykori zárda egyik pincéjé-
ben, kb. 2 hónapon keresztül, Kiss Ákos
vezetésével. Nagykiterjedésű középület
alapfalai bontakoztak ki, valószínűleg
közfürdő volt. Rendkívül erős fűtőberen-
dezés jellemzi. Érdekessége a nagy fél-
köríves fal, mely talán a fürdőmedence
fala lehetett. Nagy mennyiségben kerül-
tek elő a bélyeges téglák, melyeket a X.
és XIV. ikerlégio, valamint az I. segéd-
légio készített. Egyik helyiségben mo-
zaikföredékekre bukkantak: fekete-fehér
geometrikus mintájúak. A kerámiaanyag
nagyobbrészt sötét hízkerámia, kevés
nyugati tartományokból idekerült ú. n.
terra sigillata is van köztük. Maga az
épület kb. az i. u. 2. században épült.
A felásott alapfalak egy részét nem te-
mették be, hanem némi kiegészítés után
a város műemlékeit fogják gyarapítani.

Az 1945-ös évben jelentősebb néprajzi
gyűjtés nem folyt, mert elsősorban a
megmaradt anyagot kellett biztonságba
helyezni és nyilvántartásba venni a ká-
rokat. Ebben az évben azért nyolc tárgy
mégis került a múzeumba. — Részben
néprajzi, részben helytörténeti érdeklő-
désre tartott számot dr. Csatkai Endre
céhéletről tartott előadása a MADISZ-
ban. — 1946-ban a Közgyűjtemények Or-
szágos Főfelügyelősége 150 forintot adott

vásárlásokra, melyet a hímezések pótlására fordított a múzeum. Említésre méltó a kőfaragók, a bábosok céhládájának, mézeskalácsos ütőfáknak a megszerzése és a bencésektől átkerült céhíratokkal való gyarapodás.

A múzeumvezető érdeklődése művészettörténeti szakterülete mellett, többek között a néprajzra is kiterjedt és amennyire ideje és ereje engedte, azt is felkarolta. 1946-ban az iskolások számára az Átriumban egy-egy bemutatót tartott a céhemlékek anyagából, elbeszélgetett a diákokkal néprajzi kérdésekről. Az év végén pedig megszervezett egy néprajzi szemináriumot 10—12 résztvevővel. Ezen a foglalkozásokon ő maga előadást tartott a „népi dallamok gyűjtéséről”, az „ájtatossági kép” (kis szentkép) néprajzi és művészettörténeti szempontból fontos gyűjtéséről és tanulmányozásáról. Palotay Gertrud a népi emlékek gyűjtéséről, Lovas Gyula pedig a kontyos házról tartott előadást.

Csatkai Endre Sopronban és Csornán a kisiparosok szokásait és életmódját vizsgálta, Bősárkányban pedig általános feljegyzéseket készített a falu életéről. Csipkés Kálmán múzeumőr a kapuvári temető régi fejfáit rajzolta le gondos körültekintéssel.

1947-ben az újjáépített múzeum megnyitotta kiállításait. A Közgyűjtemények Orsz. Főfelügyelősége részéről Palotay Gertrud vizsgálta felül az anyagot.

A gyűjtemény összesen 32 tárggyal növekedett, ebből 7 darab vásárolt szöttek volt, a többi a kisipar köréből került ki.

A néprajzi szeminárium folytatta munkáját, s a következő előadások hangzottak el 12—15 főnyi hallgatóság előtt: Csatkai E.: Népi szólások Sopron megyében, Csatkai E.: A fogfájás népi gyógymódjai, Palotay Gertrud: A múzeum néprajzi anyaga, Kótai Albert: A régi fertői halászat. Egy fertői regös-kirándulás után közösen beszélték meg, hogy volt-e hatással az Esterházy-kastély a környék népművészetére.

Csatkai Endre a tanítóképző fiú- és leánytagozatán egyaránt előadást tartott a képzés előtt álló hallgatóknak a néprajztudomány feladatairól, ezzel igyekezett felkelteni a falura kerülő fiatal tanítók néprajzi érdeklődését.

Palotay Gertrud megismerve Csatkai

Endre néprajzi adatgyűjtését és érdeklődését, e körbe vágó cikkek és tanulmányok megírására serkentette. Még 1947-ben meg is jelent az Ethnographiában egy kisebb közleménye a soproni szűrszabókról, a Néprajzi Értesítőben pedig a sopronmegyei háziipar múltjáról, régebbi irodalmunk néprajzi vonatkozásairól és a citrom magyarországi népi használatáról adott kisebb összefoglalást.

1948-ban 29 tárgy került be a néprajzi gyűjteménybe. A szemináriumban a néprajzi kutatás módszereiről Vég József, a magyar parasztházról Tatay Jenő tartott előadást, Hetényi János pedig „Rózsa Sándor a valóságban és a romantika tükrében” című beszámolóját tartotta meg.

A gyűjtemény céhládákkal, kádárszerzőkkel és céhlevelekkel bővült. Az év folyamán elkészült a Közgyűjtemények Orsz. Főfelügyelősége által előírt új leltárkönyv és a tárgyak új számozása. Ekkor derült ki először a néprajzi tárgyaitak pontos száma, 2665. Eddig sok esetben egy számon 20—30 azonos jellegű tárgy is szerepelt.

A néprajzi szeminárium a népi gyógyítás, kocsmacégérek, Hany Istók és a népi nyelv árnyalatainak kérdéseivel foglalkozott több alkalommal. Csatkai Endre a céhélet szokásairól tartott előadást az iparostanulóknak. Az Ethnographia ez évi számában a „Népies üvegfestmény”-ről jelent meg egy összefoglalás a dunántúli múzeumok eddig rendezetlen anyagára támaszkodva. Ezzel igen értékes, hiánypótló munkát végzett.

1950-ben a megye kisipari emlékeinek gyűjtésére 3000 forintot biztosítottak a felettes hatóságok. Ebből az összegből azonban elsősorban az elpusztult szöttekgyűjteményt pótolták 130 darab hímezett lepedő és lepedővég vásárlásával. A megye területére 13 esetben történt kiszállítás az év folyamán a kisipari emlékek felkutatására. Csatkai Endre és Dömötör Sándor egy tapasztalatcsere keretében Kisfalud és Mihályi községekben végzett megfigyeléseket. Általános feljegyzéseket készítettek a szokásokról, számbavették a falu legöregebb házait, sövény- és fasispos kéményeit, egyszerrel jó áttekintést adtak a falu arculatáról.

Csatkai Endre felajánlasként elkészítette a sopronmegyei falucsúfólók helységek szerinti kataszterét.

A néprajzi szeminárium egy alkalommal tartott összejövetelt, ahol a lucázás kérdéséről tartott előadást Csatkai Endre.

1951-ben rendszeres néprajzi gyűjtés nem folyt a múzeum állandó kiállításainak átrendezése miatt. A gyarapodás azonban így is 48 darab volt. Nováki Gyula régész egyik ásatása alkalmával Baboton a bábosmesterrel ismerkedett össze és röviden feljegyezte a munkáját, valamint faragott ütőfákat szerzett a múzeum számára.

1952. júliusában hivatásos néprajzost kapott a múzeum. Érdeklődése elsősorban a kisipari emlékekre és problémákra irányult. Sopronban 7 fésűs, 10 kosárfonó, 170 kékfestő szerszámot szerzett ajándékba, Mihályiban egy teljes esztergályos műhelyt vásárolt (340 db) ezer forintért. Csornán védelem alá helyezte a kékfestőüzemet, „mint nemzeti érdekű gyűjteményt”. Mihályiban a gazdálkodás kisebb szerszámai mellett említésre érdemes szerzemény egy faeke és egy szépen faragott tulipános láda. Kapuváron az állattartás emlékeiről készített feljegyzéseket két idős gulyás elbeszélése alapján.

1953-ban egy különkiállítás keretében az új szerzemények között bemutatásra került az esztergályos-, kékfestő- és a gombkötőipar számos jellegzetes szerszáma, készítménye és a mesterségre vonatkozó régi feljegyzés. Megvételre került egy gombkötőműhely gépeivel, kisebb szerszámaival, félkész és kész áruival együtt (összesen 300 db). Ez a műhely kiegészítette a már 1918-ban szerzett 130 darabnyi díszes kivitelű gyűjteményt, mindkettő a Török-féle gombkötőműhelyből származik.

Beled községből egy teljes felszerelésű gyertyaöntő és mézeskalácsos műhelyt vásárolt a múzeum 130 darab tárggyal. Kapuváron egy magyar szabó munkájának megfigyelése és leírása folyt. A kapuvári járásban 9 községben töltöttek ki pedagógusok néprajzi felderítő kérdőívet és 83 cédula-dolgozatot irattak az általános iskolásokkal gyermekjátékokról.

Sopronban két néprajzi szakkör működött, melyeknek patronálását a múzeum néprajzosa végezte.

Csornán megkezdődött a kékfestőüzem munkájának tervszerű felgyűjtése és fényképezése. A múzeum néprajzosa kisipari érdeklődésének megfélelően, az ország más vidékein is végzett gyűjtő és tárgyvásárló munkát, így Szarvason, Békéscsabán, Szentendrén, Veszprémben és Székesfehérvárott. Keszthelyen befejezte egy köteles mester munkájának gyűjtését.

1954-ben sorra került a múzeum néprajzi anyagának revíziója és újrendszerű leltározása, ez a munka azonban a következő évre is átnyúlik. Tovább folyt a csornai kékfestőüzem munkájának gyűjtése és történetére vonatkozó iratanyag feldolgozása. Elkészült egy diascroza a kismesterségek művészete c. előadáshoz. Tíznapos budapesti levéltári kutatás eredményeként fény derült a nyugat-magyarországi gombkötők céheinek alakulására és egymáshoz való kapcsolatára, valamint más céhtörténeti problémára. A gombkötőkre vonatkozóan áttekintést adunk a Soproni Szemle előző számában. Csatkai Endre múzeumvezető a Néprajzi Társaság előadássorozatában szerepelt a „Fertővidék és Hanság” c. munkájával Budapesten; előadását Sopronban is megismételte a Berzsenyi Gimnázium tanulói előtt.

Tárgyvásárlás történt Kópházán a viselet és bútorzat, Osliban a viselet, Fertőrákoson és Sopronban a gazdálkodás köréből. A Pamutipar volt festődjéből 180 darab kékfestőmintát szerzett a múzeum ajándékba. Fényképfelvételek készültek a rekonstruált kópházi viseletről, reprodukciók régi családi fényképekről. Jelentősen gyarapodott a néprajzi adattár anyaga, elsősorban a csornai kékfestőkre vonatkozó iratanyaggal. A múzeum néprajzosa ebben az évben is többhetes gyűjtést végzett az ország más vidékein.

Az állami támogatás további biztosítása újabb és újabb értékes anyag megszerzését teszi majd lehetővé.

Sopron város idegenforgalma a felszabadulás tíz esztendejében

Ista: Gereben Béla

A felszabaduláskor Sopron város idegenforgalmi létesítményei és berendezései újszólván teljes egészében romokban heverték, vagy a használhatatlanságig megrongálódtak.

Bizonyítja ennek a városnak élni akarását és rátermettségét az a tény, hogy a romok eltakarításán kívül az újjáépítést is azonnal megkezdték és egymás után nyiták meg a vendéglők és éttermek, valamint a szállodák jó része is.

A kibontakozás és az élet megindulása parancsszerűen követelte az idegenforgalmi iroda mielőbbi megnyitását is. Ez 1947. március 1-én meg is történt, amikor az Ógabona tér 8. sz. alatt megnyitott a Városi Idegenforgalmi Iroda. Ettől az időtől kezdve városunk idegenforgalma újból szakszerű irányítás alá került.

Ezzel egyidőben az illetékes városi szervek is megmozdultak és sietteték a romos Lövér-szálló egyik szárnyának helyrehozását, mert enélkül komoly idegenforgalomnak újbóli elindítása újszólván lehetetlen volt. Még 1947-ben megkezdték az építkezést s 1948. június 1-én a volt bérlő: Horváth Imre meg is nyitotta a szállodát. A Lövér-szálló megnyitását megelőzően bizonyos mértékig enyhítette a mindjobban felmerülő igényt az időközben megépült Sportszálló. Az élet megindulásával a többi idegenforgalmi létesítmény helyrehozását is megkezdték. A Hatvan-turistaházat a természetjárást kedvelő dolgozók hozták helyre, kifejezetten társadalmi munkával s a Pedagógus-üdülő is kitért a kapuit a kifáradt és alpesi levegő után vágyó pedagógusok előtt.

A Lövérekben lévő magánvillák is újból idecsalogatták a Sopronba szép számmal vágyakozó budapesti és az ország egyéb részeiből való idegeneket.

A város egyre nagyobb rendezvényekkel igyekezett a vidék és az ország érdeklődését felkelteni.

1946-ban, a felszabadulás második évében már nagyszabású ipari és kereskedelmi kiállítást rendeztünk. 1947-ben magas színvonalú kultúrhetet, míg 1949-ben a „Soproni ipar 100 éve” című kiállítást

rendeztük meg. Ez utóbbin felvonult az egész város gyár- és kézműipara, mezőgazdasága, valamint kereskedelme. A kiállítás színvonala bátran felvehetette a versenyt bármelyik fővárosi kiállítással. Ezzel egyidőben képzőművészeink, fotósaink és bélyeggyűjtőink is értékes kiállítással adtak életjelét magukról.

Ez a szépsikerű kiállítás nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Sopron iránt újból megindult az országos érdeklődés. Az üdülés céljait szolgáló szállodák és magánlakások újszólván telt házzal bonyolították le a nyári és őszi idényt. Biztató jelek voltak ezek arra, hogy idegenforgalmunk mégis elindul a felemelkedés útján.

Az elkövetkező 1949—50-es téli idény azonban nagyon lelohasztotta a kedélyeket, mert bizony az üdülőszállókban igen gyéren lézengtek olyan vendégek, akik Sopronba vágytak késő őszi, illetve téli üdülésre. A szállók bérlői, illetve tulajdonosai tele voltak panasszal ebben az időben.

Az 1950-es év az üdülés terén forradalmi változást hozott, amennyiben a tavasz folyamán államosították az összes üdülőszállókat és a kormányhatározat alapján a SZOT megindította a dolgozók szervezett üdültetését.

Hatalmas távlatok nyitak meg a dolgozók előtt, mert ezzel lehetőség adódott arra, hogy a továbbiakban napi 8 Ft térítési díj ellenében az ország különféle helyein lévő SZOT üdülőkben — s így Sopronban is — tölthetik el jól megérdemelt pihenőjüket. Ezzel a kormányintézkedéssel lehetővé tették azok számára is a kétheti gondtalan üdülést, akik azt azelőtt csak hírből ismerték.

Ezután már megszűnt a szállók teljes kihasználtságának gondja, mert a SZOT gondoskodott arról, hogy a Sopronban lévő négy üdülőszálló, mintegy 250 helyét állandóan igénybe vegyék.

Helyi vonatkozásban a városi tanács is tisztában volt azzal a kérdéssel, hogy városunk egyik fő bevételi forrása az idegenforgalom fejlesztésében kereshető.

Bognár Dezső vb. elnök lelkes irányítása mellett egymás után kelnek életre a városi tanács bizottságai, amelyek hivatva voltak szolgálni Sopron idegenforgalmát. Elsősorban a „műemlékvédelmi bizottság” munkássága révén született meg a műemlékvédelmi szabályrendelet, amely sok város számára iránytmutató „alapokmány”-nyá lépett elő. Ettől az időtől kezdve a fővárosi műemlékvédelmi szervek tervszerűen kezdtek városunk műemlékeinek helyrehozásával, illetve azok újabb feltárásával foglalkozni. Nagy mértékben hozzájárult ehhez a Sopronban megtartott „országos műemlékvédelmi nap” is. (1952) A műemlékek helyrehozása során elsősorban a Bencés-templom melletti gyönyörű ún. Középkori-terem bontakozott ki teljes pompájában.

A Múzeumi Központ (MOK) hatalmas összegeket áldozott arra, hogy hazánk egyik legszebb kora-gótikus emlékét az elhanyagoltságból és feledésből a dolgozók közkincsévé tegye. Major Máté építőművész, egyetemi tanár a terem elkészülte utáni avatóbeszédében hangsúlyozta, hogy a „középkori terem” restaurálására költött százezrek jelentik népi kormányzatunk gondoskodását, nemzeti értékeink megbecsülését és azoknak a széles néptömegek számára való bemutatását illetően. Az Új utcai mérműves ablakú gótikus ház, valamint a Lábasház is beszédes bizonyítéka fentieknek.

Műemlékeink megbecsülésének marandó emléket állított az Akadémiai Kiadó Budapest kiadásában megjelent „Sopron és környéke műemlékei” c. hatalmas topografikus mű. Dacára annak, hogy a könyvnek igen magas ára volt (280 Ft), mégis feltűnően gyorsan kelt el. Éppen ezért nyomtatékosan hangoztatták egy népszerűbb kiadásban megjelenő és Sopron műemlékeit tárgyaló könyv kiadásának szükségességét.

Kérésünkre a Képzőművészeti Alap kiadóvállalata vállalkozott ennek a könyvnek a kiadására. Semmi sem igazolta jobban szükségességét, mint az a tény, hogy megjelenése után a több ezer példányt hat héten belül elkapkodták. Természetesen az előbb ismertetett két mű a városunk iránti érdeklődést még jobban fokozta s tömegesen keresték az ún. „Kis-Sopron” c. könyvet.

A korábban életre hívott „üdülöhelyi bizottság” is hivatásának magaslatán áll és elkövet mindent annak érdekében, hogy a városunkban üdülő dolgozók az itt eltöltött két hét után a legkellemesebb emlékekkel hagyják el Sopront, a műemlékek és fenyvesek városát. Nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk, hogy nagyon kevés üdülöhelyen foglalkoznak olyan lelkesen a dolgozókkal, mint Sopronban. Minden csoport számára szervezett bel- és külvárosi vezetést, vetített-képes előadást és egyéb kulturális szórakozást nyújtunk. Meglévő üdülők gondnokai és kultúrfelelősei — dr Friedrich Károly üdülöhelyi előadóval együtt — lelkes zászlóvivői ennek a nemes ügynek. Ez a céltudatos kultúr munka meg is hozta gyümölcsét, amennyiben a dolgozók valóságos harcot indítanak egy soproni üdülési beutalásért és ma már jutalomszámba megy a soproni gondtalan és élvezetes kétheti üdülés.

Idegenforgalmunkban jelentős helyet foglal még el a különféle rendezvényekkel, iskolai tanulmányi kirándulásokkal, tapasztalatcsereikkel és sporteseményekkel kapcsolatos forgalom. Éppen fentiekre való tekintettel szorgalmazta a Megyei Idegenforgalmi Hivatal egy átvonuló diákszallónak Sopronban való felállítását. Ez a törekvés valóra is vált és ez év májusa óta a Ferenczi János utca 2. sz. alatt (a fürdőépület mellett) 70 ágvas diákszalló várja pihenésre a Sopront felkereső diák- és egyéb csoportokat. A szálló eddigi nagy forgalma beszédesen bizonyítja, hogy érdemes volt létrehozásán fáradozni.

Mindenesetre városunknak fokozott és céltudatos munkával arra kell törekednie, hogy azokat a létesítményeket (elsősorban vendéglőket, szállodákat, cukrászdákat, stb.), amelyek az idegenforgalom szolgálatában állanak, megfelelően korszerűsítsék és újakkal is pótolják. Különösen stílszerű lenne egy műemlékjellegű borozó, vagy exkluzív szórakozóhely létesítése. Ugyanis már komolyan számíthatunk külföldi idegenforgalomra és azokat csak úgy tudjuk folyamatosan idecsalogtatni, ha patinás városunk látványain kívül a szórakozó és étkezési helyek nagyszerűségét is emlegetik távozásuk után.

Nemcsak helyi, de országos vonatkozásban is nevezetessége lehetne váro-

sunknak a Fabricius-ház loggiás részében lévő gótikus pinceteremben nyitandó és korabelien berendezendő borozó. Ugyanis az ilyennek létesítése még fokozná a városunk iránti érdeklődést. El kell döntenünk éppen ezért az Új utcai mérműves gótikus ház rendeltetését is. Ha államunk oly hatalmas összegeket áldoz felépítésére, semmi esetre sem lehet a városlátogatók elől — azzal, hogy magánlakást létesítenek benne — elzárni. Van elég kulturális intézményünk, amelyek közül egynek méltó otthona lehetne ez a nagyszerű műemlék. Kívánatos lenne, hogy az illetékes szervek meggyorsítsanak az építkezés befejezését.

Tényként kell megemlíteni, hogy a Vendéglátóipari Vállalat őszintén törekszik ezeknek a hiányoknak a megszüntetésére, azonban az eredmény sokszor más tényezőkön múlik.

Meg kell állapítanunk, hogy Sopron idegenforgalmának fejlesztése érdekében — az adott lehetőségek között — az utóbbi tíz esztendőben sok minden történt. Külön megbecsülését láthatjuk idegenforgalmi munkánknak abban, hogy a közlekedési miniszter a megyei idegen-

forgalmi hivatalok életrehívása alkalmával a Győr-Sopronmegyei Idegenforgalmi Hivatal székhelyéül Sopront jelölte ki. Ez a tény is arra kötelez bennünket, hogy jó munkát végezzünk mind Sopron, mind az egész megye idegenforgalmának fejlesztése érdekében.

Említenünk kell még azt a sok szép és nemes törekvést is, amelynek eredménye lett városunk útjainak, parkjainak, fürdőinek, strandjainak, kilátótornyainak teljes vagy részbeni rendbehozása.

Az elmúlt tíz esztendő során bebizonyította a városi tanács, hogy idegenforgalmunk fejlesztése érdekében minden lehetőt megtesz és felkészülten várja a külföldi (elsősorban osztrák) idegenforgalom nagyobbmértvű megindulását, ami Sopron fekvése folytán a természet törvényéből való adottság és elhivatottság.

Legvégül meg kell említenünk, hogy mindenkinél jobban kívánja ez a sok megpróbáltatást elszenvedett város az igazi békét, mert tudja, hogy teljes felemelkedése és idegenforgalmának fejlődése csak békés építőmunka mellett lehetséges.

„Rábaközi földnép”. A Regélő melléklete 1840-ben.
Kohlmann acélmetszete.

MEGEMLEKEZÉSEK

Fehér Dániel (1890–1955)

Irta: Varga Lajos

Kereken 35 évig élt Sopronban, de a város lakói nem ismerték kiterjedt körben. Mint az Erdőmérnöki Főiskola professzora és Növénytani Intézetének vezetője a hétköznapiakat késői éjszakáig laboratóriumában töltötte el. Vasárnaponként pedig a gyönyörű soproni erdőket járta. Igazi hivatását már ifjúságában megtalálva, szerelmese volt az erdőnek, melynek életét kevesen ismerték olyan tökéletesen, mint ő. A vasárnapi kirándulók gyakran láthatták magas, erőteljes alakját, amint hátizsákkal és vállára vetett köpenyével sétál az erdős gerinceken. Kerülte a lármás erdei kirándulókat, ezért az országhatár közeléig bolyongott el magányosan. Az erdőben, a természet egyik legnagyobb élő alkotásában a csöndet, nyugalmat kereste. Ismert benne minden fát, minden lágyszárú növényt. Szeretettel figyelte ezek tavaszi életindulását, virágzását, lombhullását. Szerette gazdag nyári tenyészésüket, őszi színeiknek pazar tobzódását, téli álomra való törésüket és hóbundában rejtőzködő, méltósággal teljes nyugalmaikat.

Igen fejlett művészi érzékkel megáldott tudós volt, aki az erdőben is valószínű műremeket látott az év minden szakában. Ilyen szemekkel látta annak nagyszerű rendjét, évezredek során kialakult egységét, harmonikus életét és szerves fejlődését. Nem művelte, de nagyon szerette a zenét. Valamelyik páholy mélyére vonulva meghallgatott minden hangversenyt, melyet Sopronban rendeztek. Legjobban kedvelte a nagy operákat és szimfóniákat. Az erdő életében is élesen meghallotta a legmegrázóbb és legmegnyugtatóbb szimfóniát.

Ahhoz, hogy valamit nagyon szeresünk, részletesen és bensőségesen kell ismernünk. *Fehér Dániel* is azért szerette az erdőt, mert nagyon jól ismerte azt. Az egész tudományos világon senki sem kutatott, fáradt és dolgozott olyan sokat

az erdők talajában élő mikroorganizmusok életének és tevékenységének megismerése terén, mint ő. A talajt és a rajta élő fákat, növényeket *harmonikus egységnek* fogta fel. Az erdőben dolgozó erdőmérnököt rendszeren a fatömeg és faanyag érdekli; dolgozik az erdő felújításán, elvégzi a tisztító vágásokat, megtesz mindent a fa zavartalan fejlődése érdekében. *Fehért*, mint erdőmérnököt és tudós kutatót elsősorban az erdő *talajának* rendkívül összefonódott élete érdekelte. Idevágó, évtizedek nehéz és bonyolult kutatásai után kimondhatta azt a szabályt, hogy „az erdőtalaj mikroorganizmusok által benépesített lüktető, élő szervezet, amely életét a hőmérséklet és víz hatásának megfelelően évszakonként változtatja”. Ennek eredményeként él és fejlődik a talajba gyökerező és abból táplálkozó minden erdei növény.

Kutatásaink új és nagyszerű eredményeit többnyire külföldi folyóiratokban tette közzé. Minthogy szerzőjének neve mellett *intézete* és *Sopron* is szerepelt, azért az utóbbi harmincöt esztendő alatt kevesen járultak hozzá olyan nagy mértékben Sopron nevének az egész tudományos világon való megismertetéséhez és emlegetéséhez, mint *Fehér Dániel*. Ennek eredménye volt az, hogy a harmincas évek elejétől kezdve állandóan jöttek hozzá finnek, norvégek, svédek, németek, osztrákok, franciák, spanyolok és kínaiak, főleg tanulni és szépen felszerelt intézetében dolgozni. Az erdő talajának, majd a mezőgazdasági talajoknak biológiai kutatását fokozatosan olyan mértékben kifejlesztette, hogy a *talajbiológia* fiatal tudományának világviszonylatban is első otthonává tette Sopront és főiskolai intézetét. *Fehér Dániel* széleskörű, rendkívül alapos és jól megszervezett kutató munkássága nélkül a talajbiológia nem érte volna el azt a magas tudományos szintet, amelyre napjainkban felküzdötte magát. Ezen a té-

ren az ő neve a legelsőök között áll az egész tudományos világon.

1954 őszén jelent meg „Talajbiológia” c. kézikönyve 1263 oldalon, 154 szövegek közötti ábrával és műnyomólapon 105 fényképfelvétellel. Ez a hatalmas mű a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készült és az Akadémiai Kiadó adta ki. Bár magyarul jelent meg csak, mégis kezdik megismerni külföldön is és általános a vélemény, hogy egyedülálló munka az egész tudományos világon. Ezt a nagy művet csak olyan széles látókörű, nagy kutató és irodalmi munkásságot kifejtő, széleskörű ismeretekkel felfegyverzett tudós írhatta meg, mint *Fehér Dániel*. Éppen úgy otthon

volt a biológiában, talajtanban, erdészeti- és mezőgazdasági tudományokban, mint a matematikában, fizikában, kémiában és más ideológiai szempontból fontos tudománykörökben.

Még megérhette ennek az alapvető, nagy munkának megjelenését. Ebből a műből is kitűnik az, hogy minden kutatása és fáradozása nála sohasem volt cél, hanem csak eszköz. Eszköz arra, hogy megismerjük az erdők és mezőgazdasági területek talajainak életét abból a magasabbrendű célból, hogy ezek termőerejét fokozhassuk és az emberi termelés szolgálatába jobban beállíthassuk.

Milyen volt *Fehér Dániel* gazdag, termékeny, de küzdelmekkel teljes élete?

A györmegyei Tekepusztán született 1890. október 27-én. Szülei gondos nevelésben részesítették. Elemi- és középiskoláit Budapesten végezte jeles eredménnyel. Az érettségi vizsgálatot is így tette le 1908-ban, amikor a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola Erdőmérnöki Osztályára iratkozott be. 1910-ben több társával megalakították a fiatal szellemű Galilei-kör ottani csoportját. Ebben ő tartotta az első előadást. Tanulmányait 1912-ben végezte be jeles eredménnyel.

1912–13-ban a Korneuburg-i cs. és kir. vasútezednél teljesítette önkéntesi katonai szolgálatát. 1913 őszétől a berlini egyetemen növényélettant, fizikát és kémiát hallgatott és e tárgyak körében dolgozott. 1914. augusztus 1-én az első világháború kitörésekor katonai szolgálatra vonult be a 14. sz. vasútéptető századhoz s hamarosan Galiciába került ki századával, amelyben mérnöki feladatot kapott. Később a déli hadszíntérre, 1917-ben pedig a bécsi hadügyminisztériumba vezényelték. Bécsben az egyetemen is dolgozhatott. 1917 elején megnősült; 1918 nyarán felmentették a katonai szolgálat alól és elfoglalta a Selmecbányai Főiskola növénytan tanszékén tanársegédi állását.

A főiskolával együtt 1919 őszén Sopronba költözött. 1920 februárjában a bécsi egyetemen elfogadott disszertációja alapján növényélettantból és kémiából doktori szigorlatot tett kitüntetéssel. 1922-ben adjunktussá, 1923 végén főiskolai rk. tanárrá, 1926. június 14-én pedig főiskolai ny. r. tanárrá nevezték ki. 1923 óta igazgatója volt a főiskola Botanikus Kertjének, melyet azóta következetesen végrehajtott tervek alapján fákban és bokrokban a leggazdagabb hazai fűvész-kertté fejlesztett.

1926 óta sokszor utazott külföldre. Utjai mindig tanulmányutak voltak, vagy a magyar erdészeti tudományt képviselte a kongresszuson. Hat hónapig járt Finn- és Svédországban, Norvégiában és Dániában. Előadásokat tartott és dolgozott ez országok tudományos intézeteiben. Stockholmi tartózkodása alatt felvette a kapcsolatokat a Szovjetunió talajkutató tudományos köreivel. Ezeket az összeköttetéseket továbbra is fenntartotta és jelentékeny mértékben kifejlesztette. Értekezéseiben figyelembe vette és terjesz-

tette a legkiválóbb szovjet talajkutatók alapvető eredményeit. Ezen az alapon az ő nevét is jól ismerték és becsülték a Szovjetunióban, aminek eredményeként 1952-ben a Szovjet Tudományos Akadémia külön iratban kérte úttörő dolgozatainak megküldését.

1930-ban a norvég földművelésügyi minisztérium meghívására két munkatársával az északnorvégiai Lappföldön 3 hónapot töltött. Megállapították a Jeges-tenger partjain lévő erdőhatárokat és felvették a legfontosabb erdőtüpusokat. Innen a finn kormány meghívására Finnországot utazták végig.

1932-ben előadások tartására hívták meg Stockholmba és Helsinkibe. 1933-ban Baselen és Zürichben ismertette talajbiológiai kutatásainak eredményeit. 1934-ben Killian, algeri professzorral az első francia-magyar szaharai kutatóutat szervezte meg, melynek célja az észak-szaharai erdők talajainak vizsgálata volt. Hazafelé jövet előadást tartott a nancyi Erdészeti Főiskolán s ennek vendégeként bejárta Kelet-Franciaország erdőseit.

Ennek az expedíciónak feltűnést keltett eredményei következtében az Algeri Egyetem, a Francia Tudományos Akadémia és a Gyarmatügyi Minisztérium megbízásából 1936-ban megszervezte a második Szahara-kutató utat. Átmentek az egész Szaharán Algertől a Tsad-tó vidékéig, vizsgálva a sivatag és oázisainak talajbiológiai viszonyait. Az eredmények nagyon értékesek voltak s Párisban könyvalakban jelentek meg (1939).

1938-ban a Földművelésügyi Minisztérium megbízásából beutazta Észak- és Közép-Olaszországot, az ottani öntözésügyi berendezések tanulmányozása céljából. 1941-ben a Nemzetközi Biológiai Kongresszusra Berlinbe küldték ki, majd 1943-ban ugyanott a Botanikai Egyesület meghívására előadást tartott sugárzásbiológiai kísérleteiről.

Közben itthon nagy arányban fejlesztette Növénytan Intézetét és a főiskola fűvész-kertjét. Intézete fokozatosan a legjobban felszerelt hazai növényélettani intézettel fejlődött a legkorszerűbb talajbiológiai kutatások végzésére. Sorra jelentek meg könyvei és alapvető értekezései.

A második világháború alatt megszakítás nélkül folytatta tudományos kuta-

tásait, amelyeket csak az 1944–45-ben Sopront érő háborús események szakítottak meg rövid időre. Am helyén maradt s intézetét és féltett fűvészkertjét nem érte károsodás. 1945-ben tevékeny részt vett a Magyar-Szovjet Művelődési Társaság soproni csoportjának megalakításában, melynek 1946-tól 1949 őszéig elnöke volt. Ő tartotta 1945 novemberében az első előadást is, amelynek tárgya a szovjet talajbiológiai kutatás jelentőségének és súlyának ismertetése volt. 1949–1951 között a főiskola dékánjának tisztét töltötte be.

Tagja volt a Sopron Városi Tanácsnak, a Győr-Sopronmegyei Tanácsnak, az oktatási bizottságnak pedig elnöke. 1952-ben nyugdíjazták, de a Magyar Tudományos Akadémia, mely 1951. február 1-ével a kiemelt tudósok közé sorozta, nem engedte nyugalmába menni. Intézetét az Akadémia 1952. március 1-ével a Földművelésügyi Minisztériummal egyetértőleg átvette és az ő vezetésével saját talajbiológiai kutatóintézménnyé fejlesztette, meghagyva számára egyetemi tanári minőségét. Munkatársakat nevezett ki melléje és azóta ez az intézmény tovább dolgozik a talajbiológiai problémák népgazdaságilag fontos megoldásán.

A Tudományos Minősítő Bizottság 1952-ben „a biológiai tudományok doktora” fokozatot adta meg részére, a Magyar Tudományos Akadémia pedig 1954-ben levelező tagjává választotta. Ezekben az években számos szaktanácsot nyújtott a soproni állami gazdaságoknak és termelőszövetkezeteknek — talaigondozási szempontból. Ezeknek vezetői gyakran gyűltek össze dolgozószobájában.

Tagja volt a Finn Természettudományi, továbbá Erdészettudományi Társulatnak és a Német Növényteni Társaságnak.

Az 1955. év elejétől gyengélkedett, de az utolsó napig bejárt intézetébe telve tudományos tervekkel. Ez év február 16-án családjával együtt megnézte a Verdi-filmet, melynek hőstét és híres zenéjét rendkívül kedvelte, majdnem kívülről tudta. Hazafelé menet rosszul lett s bár rögtön orvosi segítségben részesült, a kórházba szállítás közben meghalt. A Magyar Tudományos Akadémia halottjaként temették el szeretett főiskolája főcsarnokából. Az ifjúság ősi erdésztemelést rendezett nagynevű professzora szá-

mára, aki életének 65. évében tragikusan, nagyon hamar távozott el közülünk.

Ostwald a tudós kutatók és gondolkodók két típusát különbözteti meg: a *klasszikus* (sztatikus) és *romantikus* (dinamikus) típust. Előbbi a hideg természet jellemzi, műveit nagy alapossgal és ésszerűséggel dolgozza ki, saját személyét háttérbe szorítja, csak teljesen igazolt eredményeket tesz közzé gondosan és kicsiszoltan. Utóbbi típust állandó nyugtalanság feszíti, nagy lelkesedés fűti és ezeket környezetére is kisugározza. Szemléletes gondolkodását nehezen fékezhető fantázia irányítja. Ezek birtokában sokat és gyorsan termel, eredményeit nem törekszik részletekben igazolni.

Fehér Dániel teljes mértékben a romantikus vagy dinamikus tudóstípusba tartozott. Megvolt benne minden szellemi készség a biológia s ebben a talajbiológia művelésére. Szerette az élő természet s dinamikusán áthatotta a talaj parányi élőlények megismerésére való törekvés. Megvolt benne a szenvedélyes életbúvár lelkesedése, kutatóvágya, megfigyelőképessége, éleslátása, dacos kitaratása és nagy szorgalma. Ezekhez járult sokszor megbámult emlékezőképessége. éles esze, kombináló értelme és szárnyaló képzelőereje. Megvolt benne a szívós akarat a nehézségek legyőzésére, mélyeséges vágy a problémák megoldására és a tudományos igazság felderítésére.

Annaira kutatónak érezte magát és vizsgálatai olyan mértékben foglalkoztatták, hogy a legnagyobb tehernek érezte az oktatást, a főiskolai előadások megtartását, vizsgáztatást. Hallgatóival szemben nagyon igényes és gyakran kíméletlen tudott lenni. De boldogan vezette ki őket a soproni és hazai erdőkbe, valamint a szomszédos osztrák havasokba. Ilyenkor bontakozott ki másik énje. Jókedve, derűje, szeretetreméltó magatartása az erdőben, a természetben, magukkal ragadták hallgatóit.

Széleskörű tudományos munkásságának eredményeit, nem számítva nagyszámú népszerű és ismertető cikkeit, 7 magyar nyelvű, 1 francia és 1 német nyelven írott könyve és kereken 230 tudományos értekezése öleli fel. Ezeket jórészt munkatársakkal írta meg. Ebben a rövidre szabott megemlékezésben lehetetlen felsorolni azokat az irányokat, ame-

lyekben dolgozott és feltárni azokat a felfedezéseket, amelyekhez eljutott. Csak egészen röviden vázoló azokat.

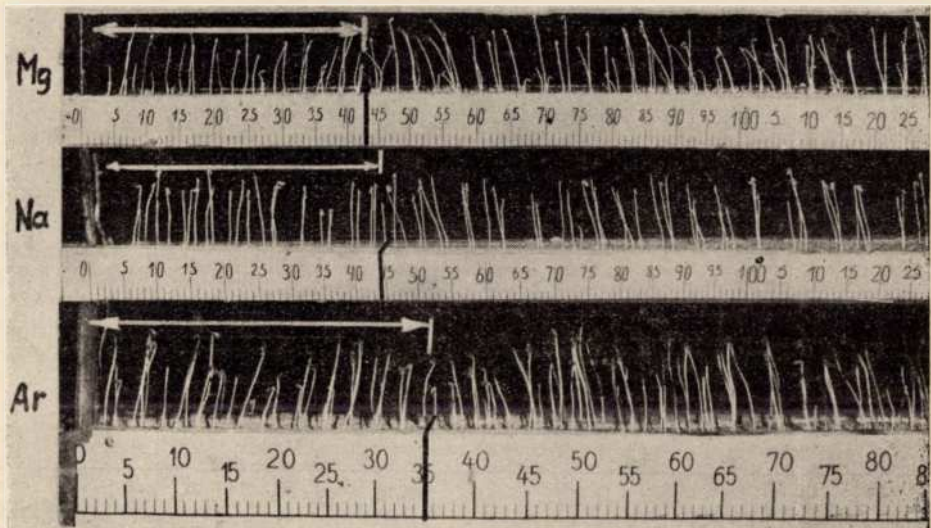
Mint erdőmérnököt és főiskolai tanárt természetesen elsősorban az *erdei* talajok élete érdekelte. Felismerte azt is, hogy az erdő talaja, mint az emberi tevékenységtől csekély mértékben bolygott élőhely (biotop), sokkal jobban alkalmas általános természeti törvényszerűségek megállapítására, mint a mezőgazdasági talajok. Ezeknek kiterjedt vizsgálatához csak akkor fogott hozzá, amikor az erdei és főként a soproni erdők talajának kutatásaiból leszűrt törvényszerűségeket felderítette.

Kutatta a talajlakó baktériumok, mikroscópikus gombák és moszatok életét, a talajban és a humuszképzésben kifejtett szerepüket, évi változásaikat, mennyiségüket, faji eloszlásukat. A világ minden részében fekvő 122 kísérleti területről beküldött erdei talajmintákból feldolgozta az említett parányi szervezetek fajait és földrajzi eloszlását. Vizsgálta a hazai szikéseket, homokok erdőtalajait, biokémiai viszonyait, szénsavgazdálkodását (lélekzését), nitrogén-, foszfor- és káliumtartalmát, ezek biológiai vonatkozásaival kapcsolatban. Nem maradt meg a laboratóriumi kísérletek mellett,

hanem természetes körülmények között szabadföldi kísérleteket állított be. A jelenségeknek nem keresztmetszetét, hanem oknyomozóan a hosszsmetszetét kutatta s ezért éveken át végbemenő jelenségeket vizsgált. A nyert eredményeket azután az erdő- és mezőgazdasági gyakorlat rendelkezésére bocsátotta.

Laboratóriumi és szabadföldi vizsgálatokkal beigazolta azt a törvényszerűséget, hogy a talajban élő szervezetek mennyiségi és mennyiségi étfolyamatait a talaj hőmérséklete és víztartalma szabályozza („R-szabály”). Ennek széleskörű érvényességét a magasabbrendű növények fejlődésében és terméseredményeiben is sikerült bebizonyítania. Külföldön ma mind elterjedtebben dolgoznak a Fehér-féle R-szabály értelmében, bizonyítva annak használhatóságát és értékét.

Nagyjelentőségű az a felfedezése is, amelyet a talaj mélyebb szintjeiben, tehát teljes sötétségben élő parányi zöldmoszatok asszimilációs tevékenységének vizsgálata alatt tett. Kiderült, hogy a nem rádióaktív elemek is — haláláig 72 elemet vizsgált meg — biológiailag hatékony, a nehéz fémeken (ólom, stb.) áthatoló sugárzást gerjesztenek. Ez a hatás a legérzékenyebb fizikai műszerekkel sem mérhető, ám szépen méri (lásd 1. képet)

A felső képsáv a magnézium, a középső a nátrium, az alsó az argon hatását mutatja a borsó csírázó növénykéire. Látható, hogy a növénykék a nyíl végéig elhajlanak a sugárzó anyagtól, a többiek pedig lefeje fordulnak. A különböző elemek esetében ez az elhajlási irányváltozás mindig más és más távolságban jelentkezik.

a tökéletes sötétségben tartott csírázó növény (borsó). Sikerült mérési módszert is kidolgoznia és meghatározni a különböző elemek sugárzásának hullámhosszát, a felezési állandót és az elnyelési együtthatót. Kiderítette, hogy ez az effektus nem vezethető vissza a kozmikus sugarak hatására. Bár hosszú évek céltudatos és rendszeres munkájának eredménye volt ez a felfedezés, a kérdés lényegét még nem tudta eldönteni. *Fehér* ezt a felfedezést tekintette élete és kutatómunkája legszebb eredményének.

Mint kutató tudós kíméletlen volt önmagával, de beosztott munkatársaival szemben is. Türelmetlen, szokimondó, szeszélyes, heves vitatkozó volt s nem lehetett szembekerülni vele. De, mint magánember tudott jóságos, nagyon szívélyes, végtelenül kedves lenni. Tele volt egészséges humorral, pompásan tudott adomákat elmondani és gyermekmódra szívből, hangosan nevetni. Nagyon szerette a szellemes ugratásokat és a tré-

fás élcelődéseket. Lelki depressziói idején komikus esetek és ártatlan tréfák hamarosan kiverték a legszélsőségsőbb lelki exaltációba. Általában vidámkedélyű, nagy műveltségű, sokat olvasott ember volt, aki élményeit, emlékeit pompásan és gazdag színekkel tudta elmesélni. Hosszú vasúti utazások, együtt töltött esték alkalmával egymaga egész társaságot el tudott szórakoztatni. Egyénisége képes volt kellemes meleget árasztani, de a következő órában jéghideget terjeszteni maga körül.

Ha azonban valaki munkalehetőséget kért tőle, mindent megadott. Számos soproni orvos, középiskolai tanár dolgozott nála és hosszabb időre készségesen adta kölcsön legféltettebb könyvét, eszközét és műszerét.

Nagy ember, nagy tudós volt, akinek elmúlásával sokat veszített a magyar tudomány, az Erdőmérnöki Főiskola, de nem utolsó sorban Sopron is.

Lauringer Ernő (1883–1944)

Irtá: Augusztovitz Elemér

Sopron tanügyi és kulturális múltjának, a két világháború közötti társadalmi életének csendes szavú, szerény magatartású, maga körül jóindulatot és kedélyt árasztó, emberi és tudós erényekben gazdag életének alkonyán eltávozott, városszerte és távolabbi körökben is becsült tagja volt.

Kőszegen született 1883. január 1-én, egyetemi tanulmányait a budapesti és kolozsvári egyetem bölcsészeti karán végezte. Ezeknek befejezése után több ízben járt külföldi tanulmányúton, főként Németországban. Tanári pályájának első állomása Szentgotthárd volt, 1911-től a soproni főreáliskola (a mai Széchenyi gimnázium) tanára lett, majd 1919-től nyugdíjaztatásának évéig annak igazgatójaként szolgálta a közoktatást. Szolgálati idejének betöltése után, 1941-ben nyugalomba ment, de nem sokáig élvezhette a pihenés éveit, mert 1944. október 30-án meghalt.

1914-től múzeum őri teendőkkel bízták meg, 1916-ban főorré választották, halá-

lái igazgatója is maradt az intézménynek.

Életét három felelet megoldásának szentelte: példás családapaként meleg családi körben, szigorú erkölcsi elvek alapján nevelte gyermekeit; szeretettel és aprólékos gondnal igazgatta iskoláját; sok hozzáértéssel gondozta a reabizott múzeumot.

Gimnáziuma csakúgy otthona volt a me'eg baráti együttesben élő tanároknak, mint ahogyan a tanulók is szerették iskoláját, vezetése alatt az intézet színvonalas munkával kitűnően előkészített növendékeket bocsátott ki kapuján évről-évre a magasabb műszaki képzésre és az életre. A fiatalabb pedagógusoknak jóakarató, gondos irányítója, a vele egykorúaknak baráti vezetője volt, aki bölcsen megtalálta a leghelyesebb megoldásokat iskolavezetésben és emberekkel való érintkezésben egyaránt, ha az élet egy-egy bukkánójához ért.

Sok lelkesedéssel törődött a múzeum gondjaival, amik bizony megannyi fárads-

ságot és munkát jelentettek számára. A világháború kellős közepén vette át az intézményt, amelynek anyaga, de pusztán léte is sok viszontagságon és huzavonán ment át a huszas években, úgyhogy csak 1924-ben nyílhatott meg a múzeum, de alig egy évtizedes működés után ismét szüneteltetni kellett a látogatását a szükséges nagyobb restaurálás miatt. A második világháborúban is alig tölthette be hivatását ez a gyűjteményünk, minthogy csakhamar óvóhelyre került annak teljes anyaga.

Intézetének hullámzó, sok nehézséggel küszködő élete akadályozta meg abban, hogy tudós képességeit és hozzáértését a muzeológiában kifejthesse. Főleg a numizmatika érdekelte, a múzeum éremtárát igen szépen kifejlesztette, és nagy gondnal, hozzáértéssel feldolgozta nagyszámú, értékes darabjait. Az ő idejében állították össze a Jupiter-triászt, és létesítették a természettudományi pavilont, amely 1944-ben elpusztult.

Gazdag irodalmi tevékenységet fejtett

ki napilapokban és folyóiratokban. Főként soproni vonatkozású és numizmatikai tárgyú cikkei tarthatnak számot szélesebb körű érdeklődésre. A Soproni Szemlének szerkesztőbizottsági tagja volt, itt is sok érmészeti és archeológiai cikke, valamint bírálata jelent meg. Kitűnő iskolai segédletnek bizonyult „A magyar közintézmények történeti fejlődése” című történeti kézikönyve, az ún. „kis-Lauringer”, amely több kiadást is megért.

Sokirányú érdeklődése és sokoldalú elfoglaltsága miatt nem szentelhette életét kizárólagosan a tudományoknak, ahogyan szeretete volna. azonban így is megbecsült nevet szerzett magának szakkörökben is, öregbítette a vezetése alatt álló intézmények tekintélyét, és széles területen növelte a kedves Sopronra iránti szeretetet. Életének írásos emlékei és egyéniségének szívekben élő emlékezete azok közé állítják, akiknek sorsa elválaszthatatlanul és eredményesen egybefonódott ennek a városnak múltjával.

Széki János (—1952)

Irta: Horváth Zoltán

Széki János egyetemi tanár, a műszaki tudományok doktora, a Műegyetem Bányászati és Kőművelésügyi Kara Fémkohászati Tanszékének volt vezetője azok közé a nagy emberek közé tartozik, akik életükben emberi nagyságukkal, nagy tudásukkal méltán vívták ki maguknak a velük érintkezésben lévő megbecsülését és elismerését, haláluk után pedig méltók arra, hogy szeretettel hajtsuk meg emléküket előtt a kegyelet zászlaját és nagyságukat az ország és világ tudomására hozzuk. (Mint volt tanítványa, beosztottja, majd Fémkohászati Tanszék vezetésében utódja ilyen elgondolások alapján kísérlem meg az alábbi sorokban Széki Jánost jellemezni.)

Szegény falusi kisiparos családból származott. Állandóan anyagi gondokkal küzdve végezte tanulmányait. 11 évi erdélyi üzemi gyakorlat után 1913-ban került a Fémkohászati Tanszék élére és ilyen beosztásban dolgozott Selmecbányán, majd Sopronban, 39 éven át, egészen 1952-ben bekövetkezett haláláig.

Liptai Irénnel 1906-ban kötött házasságot. Példamutató családi életet éltek. (Ennek jellemzésére legyen szabad megemlítenem, hogy felesége szavai szerint 42 évi együttélésük alatt egyszer sem veszekedtek. Ilyen bensőséges kapcsolat csak egymást nagyon szerető és megértő házastársak között képzelhető el.) A háznak két nagy tudású, kötelességüket minden körülmények között teljesítő, becsületes bányamérnököt neveltek.

Széki János *emberi nagysága* azonban nemcsak a családi fészket töltötte el melegséggel, hanem ennek fényéből és melegségéből bőven jutott azoknak is, akik vele érintkeztek. Kollégái, beosztottjai és hallgatói talán túlzottan is becsületes, mindenkor segíteni akaró, igen jó kedélyű embernek ismerték meg. Becsületességére jellemző pl., hogy a tanszéki levelezést mindig a saját költségén bonyolította le. Segíteni akarásának bizonyítéka, hogy évtizedeken át volt a Segélyező Egylet elnöke és ebben a minőség-

ben igen sok arra rászoruló hallgató tanulmányait tette lehetővé, ill. könnyítette meg. Végül kedélyére példa, hogy tanulmányutak és társas összejövetelek alkalmával több esetben kivette a hegedőt a primás kezéből és ő állott a banda élére. Ilyen ragyogó emberi tulajdonságai mellett nem csoda, hogy majdnem valamennyi tanártársával bensőséges barátságban volt, beosztottjai és hallgatói pedig mindig atyai jóbarátjuknak érezték.

Mint tanár mindig korszerű és a gyakorlat követelményeinek megfelelő előadásokat tartott. A legbonyolultabb problémákat is kézzelfoghatóan tudta magyarázni és talán ez volt előadásainak legnagyobb értéke. Szorgalma és tudásszomja bámulatos volt. Előadásaira mindig lelkiismeretesen készült. Az újtól, a haladótól sohasem idegenkedett, sőt ennek mindig leglelkesebb hívei közé tartozott. Pl. 68 éves korában kezdett oroszul tanulni és kb. 70 éves volt, amikor a termodinamikával kezdett intenzívebben foglalkozni.

Munkabírása rendkívüli volt. Az éjjeli rendszerint még a szakkönyvek között találta. A tanszéki munkát határtalanul szerette. Amíg egészséges volt, minden nap benn volt a tanszéken. Ez alól még a legnagyobb ünnepek sem jelentettek kivételt.

Beosztottjai és hallgatói mind nagyon szerették. Velük szemben mindig közvetlen volt. Bármilyen problémával nyugodtan lehetett Hozzá menni. Mindenkor időt és fáradságot nem kímélve segített. A problémákra adott válaszaiban sohasem volt dogmatikus. Mindig lehetett Vele vitatkozni és a megfelelő bizonyítékokkal alátámasztott ellenérveket szívesen fogadta el. Mindent elkövetett, hogy beosztottjait nevelje és szakmai továbbfejlődésüket elősegítse.

A vizsgáztatást lelkiismereti kérdésnek tekintette, éppen ezért igazságosan osztályozott. Kérdéseit sajtóságon tette fel. Rajtuk keresztül az előadott anya-

got mindig a gyakorlati élettel, gyakorlati problémákkal hozta kapcsolatba.

A gyakorlati élethez való vonzódása olyan erős volt, hogy *kutatási* témáit is innen merítette. Sikerral foglalkozott a poralakú félkoksznak a briketkezésével. Ilyen irányú elgondolásait 10 db., magyar és külföldi szabadalmában fektette le és ezek a Dorogon létesült szénlepárló üzemben valósultak meg. Sokat vizsgálta a recski érc gazdaságos feldolgozásának a lehetőségeit. A csucsomi származású, aranyban dús antimonzinpör kohósítására kidolgozott eljárását a Földön sok helyen alkalmazzák.

Tudományos működésére az volt jellemző, hogy nem annyira rendszeres, mint inkább igen jó érzékkel vezetett kísérletekkel oldotta meg feladatait. Ha azután nyomra jutott, akkor a részletkérdéseket a legnagyobb körültekintés-

sel és aprólékossággal dolgozta ki. Ezen a téren magával szemben is rendkívül igényes volt. Ennek tudható be, hogy kezei közül csak kifogástalanul fogalmazott és kiállításra a legkényesebb igényeknek is megfelelő fogalmazványok kerültek ki. Összes írásait saját maga fogalmazta és gyöngybetűivel letisztázva adta ki gépelni.

Eredményeire a külföld is figyelt és megfelelően értékelte azokat. Határtalan szerénysége azonban megakadályozta, hogy a külföld elismerését a hazaiak mindig tudomásul vegyék. Így pl. itthon csak nagyon kevesen tudnak arról, hogy Őt kérték fel a „Gmelin' s Handbuch” antinom-kötetének a megírására. A szakemberek tudják, hogy ez igen nagy kitüntetés, mert ilyen feladatokkal a témakörnek a Földön leginkább elismert szakteknikáját szokták megbízni. Ő ezt

a munkát betegsége miatt már nem vállalhatta. Talán éppen ezért nem dicsekedett el az Őt ért megtiszteltetéssel.

Az eddigiekben néhány kiragadott példával kíséreltem meg Széki Jánost jelle-

mezni. Céлом az volt, hogy ezekből az olvasó előtt példás családfőnek, igaz barát-nak, szívesen látott ismerősnek, eszményi főnöknek, nagytudású, termékeny tanárnak és a magyar névre dicsőséget hozó tudósnak a képe rajzolódjék ki.

Zsirai Miklós (1892—1955)

Irtá: Mollay Károly

1955. szeptember 9-én Budapesten halt meg Zsirai Miklós egyetemi tanár, az egyetemi Finnugor Intézet vezetője, a Magyar Tudományos Akadémia elnöki tanácsának tagja, a Magyar Nyelvtudományi Társaság társelnöke. 1892. október 10-én született Mihályiban. Paraszt-szülők gyermeke volt, aki korán árvaságra jutott s küzdelmes ifjúkora élte át. Középiskolai tanulmányait a soproni ev. líceumban (ma: Berzsényi-gimnázium) végezte, ahonnan a magyar nyelvtudomány egy másik büszkeségének, Gombocz Zoltánnak pályája is elindult s ahol Zsirai Miklóst, mint kitűnő tanár, a különben a reáliskolában (ma: Széchenyi-gimnázium) működő és azóta vezető nyelvészünk lett Pais Dezső tanította egy ideig görög nyelvre. 1912-ben érettségizett, aztán a budapesti Eötvös József-Kollégium növendéke és az egyetem hallgatója lett. A magyar nyelvtudomány érdekelte s szakdolgozatát szülőfalujának, Mihályinak nyelvjárásáról készítette. E munkájából 1913-ban „Adatok a rábaközi nyelvjárás szókincséhez” címmel mihályi tájszavakat közölt a „Magyar Nyelv” című folyóiratban (MNY. IX, 425—429, 464—465). Aztán hamarosan a frontra, majd orosz hadifogságba került, ahol hat esztendő telt. A hadifogságban találkozott a magyarság nyelvrokonaival s ez az élmény döntő hatással volt további tudományos munkásságára: finnugor összehasonlító nyelvész lett. Elsajátította a finnugor nyelveket és a finnugor összehasonlító nyelvtudomány kiváló művelőjévé kezdte ki magát. Bár általános és magyar nyelvtudományi, valamint magyar nyelvvelési kérdésekben is hallatta szavát, tudományos munkásságának javát mégis a magyar nyelv finnugor vonatkozásainak

szentelte. Főműve, „Finnugor rokonságunk” (Bp., 1937) ma is egyetlen összefoglaló munka ezen a téren. Emellett élénken érdekelték a magyar őstörténet kérdései, sőt amikor folyóiratunkban cikksorozatot indítottunk a nyelvi, néprajzi és történeti gyűjtőmunka kérdéseinek megvitatására, vállalkozott arra, hogy „A sopronmegyei magyar nyelvjárás kutatás”-ról ír számunkra cikket (vö. SSz. II, 7). Sajnos, erre nem került sor.

1931-ben a budapesti egyetemen a finnugor összehasonlító nyelvtudomány tanára lett. Ugyanebben az évben halt meg Pápay József, aki a tragikus sorsú Reguly Antal (1818—1858) által feljegyzett, nagybecsű osztják hőseinek szövegét megfejtette. Ettől kezdve kötelességének tartotta, hogy e két tudós hagyatékát feldolgozza és kiadja. Így jelent meg 1944-ben az „Osztják hőseinek” első kötete, amelyet 1951-ben a második kötetet. Amikor e második kötet német fordítását készítettem, sokat ültünk együtt, hogy egy-egy nehéz szövegrészletet megbeszéljünk. Lelkesen magyarul zott s amikor belefáradtunk a hőseinkbe, előkerültek régi, soproni emlékek, élmények s élvezetesen, jóízű humorral elevenítette fel a líceum egykori életét, diákjainak csínyjeit. Pedig akkor már beteg volt.

Augusztus 17-én láttam utoljára. Már nem érdekelt, ami körülötte történik, de a régebbi élményekre még emlékezett s a neki oly kedves finn és osztják szavakat önfeledten, boldogan ismételte...

Még sokat várt Tőle nyelvtudományunk, de így is sokat köszönhetünk Neki.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KOSÁRY DOMOKOS: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába.*

I. kötet 1711-ig. Bp., 1951, 480 l.; II. kötet 1711—1825-ig. Bp., 1954, 638 l.

Kosáry Domokos e két kötete a bibliográfia új műfaját képviseli. Tulajdonképp könyvészeti kiegészítés az egyetemi oktatás készülő tankönyveihez, anyagát azonban nem egyszerű felsorolásban, hanem egy-egy történeti kérdés tudománytörténetébe ágyazva nyújtja. Az első kötet „Bevezető rész”-e az időszaki kiadványokról, a gyűjteményes és összefoglaló művekről, a bibliográfiákról és a levéltárak anyagáról, ennek kiadásairól szól. Ezután az őstörténettől kezdődően korszakonként tárgyalja az egyes történeti kérdések ircdalmát, az első kötetben még elég szűkszavúan kísért megjegyzésekkel, külön-külön egy-egy kérdésre vonatkozó elbeszélő forrásokat, az iratkiadásokat és a szakirodalmat. A második kötet már bővebben tárgyalja az egyes korszakok könyvészetét, hiszen csak egy évszázadot ölel fel, még hozzá lényegesen nagyobb terjedelemmel. Ezért itt korszakonként az általános, összefoglaló irodalmat, aztán a gazdasági, a politikai, az egyházi és a szellemi élet irodalmát veszi sorra, de ezeket az egységeket is még tovább tagolja. A közeljövőben megjelenő harmadik kötet tartalmazza majd a pótlásokat és az egész mű névmutatóját.

A munka nemcsak az országos történet, hanem a helytörténet művelőjének is fontos segédeszköze. Nem öleli fel ugyan az egész könyvészeti anyagot, különösen az első kötet eléggé szűk terjedelme kényszerítette a szerzőt válogatásra, azonban az egyes kérdéseknél rendelkezésre álló összehasonlító anyag a helytörténészek is jó tájékoztatást nyújthat. E tekintetben különösen a második kötetben ismétlődő „Városok, polgárok” c. fejezet anyaga tanulságos. A készülő harmadik kötetre való tekintettel azonban néhány hiányosságra szeretném felhívni a figyelmet.

A „Bevezető rész”-ből hiányzik pl. C. Franz *Litschauer* „Bibliographie zur Geschichte, Landes- und Volkskunde des Burgenlandes 1800—1929” (Linz—Wels, 1933—38, 398 lap) c. műve, a Sopron vármegyei levéltár ismertetése (*Föglein* Antal: Levélt. Közl. 1927), *Házi Jenő* soproni okmánytárának utolsó kötete (II. sorozat 6. kötet: Sopron, 1943), továbbá *Lékai Lajos* könyve (A magyar történetírás 1790—1830. Bp., 1942), amelyről csak a második kötetben van szó (II, 136, 590). A honfoglalás koránál meg kell említeni a „Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums” (Stuttgart, 1933—35) magyar vonatkozású címszavait, a megyei monografiák sorából (80. l.) hiányzik *Belitzky* Jánosé Sopron megyéről. Még a III. fejezetben Stájer Ottokár krónikájáról szóló irodalomhoz fontos újabb kiegészítés *Eberhard Kranzmayer* könyve (Die steirische Reimchronik Ottokars und ihre Sprache. Wien, 1950), a hiteleshelyek irodalmához *Horváth* Antal tanulmánya (A csornai konvent hiteleshelyi működése. Keszthely, 1943) stb. Gyér számban fennmaradt virágénekeinkre vonatkozó irodalomhoz feltétlenül pótlendő *Házi Jenő* (A soproni virágének. Magyar Nyelv 1929) és *Horváth János* (Hír három virágénekről. Magyar Nyelv 1949) cikke.

A második kötet, mint már említettük, könnyebb feladat elé állította a szerzőt s ezért teljesebbnek is mondható. Mégis a pótlásokba felveendőnek tartanám az

oktatás történetének irodalmánál Kuczogi Marcell (A 300 éves gimnáziumunk története. A soproni bencés gimn. ért. 1935—36) és Lesenyi Ferenc (Erdészeti szakművelődésünk és felsőbb erdészeti szakoktatásunk történelmi alapjai. Sopron, 1940) tanulmányát.

Helytörténeti kutatásunk fejlődése szempontjából üdvös volna, ha megvalósulhatna Sopron bibliográfiája, amelynek megteremtése már Heimler Károly tervei között is szerepelt.

Mollay Károly

I. TÓTH ZOLTÁN (szerk.): *Magyar történeti bibliográfia. 1825—1867.*

1950—52, I—III. kötet, 4°. 119+260+407 lap.

Nemcsak helytörténetírásunknak, hanem országos történetírásunknak is hiányossága a XIX. és a XX. század kutatásának viszonylagos elhanyagolása. Az egykorú forrásanyag, a nyomtatványok és a részletfeldolgozások ebben a korban hatalmas mértékben megnövekednek s így egy ember erejét messze-messze felülmúlná ennek az anyagnak az összegyűjtése. A Magyar Tudományos Akadémia ezért már több mint négy évtizeddel ezelőtt elhatározta egy nagyméretű magyar történeti bibliográfia kiadását, ez azonban csak most kezd megvalósulni. Kosáry Domokos bibliográfiájának két kötete, amelyet folyóiratunknak ugyanebben a számában ismertettünk, címe és célja szerint is inkább csak bevezető az 1825-ig terjedő magyar történelem forrásaiba és irodalmába. A fenti három kötettel az ezután következő 120 év teljes irodalmának összegyűjtése indult meg. Négy kötet tartalmazza majd az 1867-ig terjedő korát (egy ötödik kötetben lesz a név- és a tárgymutató), egy újabb kiadvány pedig az 1945-ig tartó korszakét.

Az első kiadvány eddig megjelent három kötetében találjuk az általános, összefoglaló anyagot (I.), a gazdaságtörténeti (II.) és a politika, jog, oktatás — iskolák, tudomány, művészet, sajtó, vallás — egyházak irodalmát (III.). A negyedik kötetben a nemzetiségekre vonatkozó irodalom kerül sorra. A gyűjtőmunka során egyes személyekre vonatkozó, mintegy 15 000 címszót kitevő cédulaanyag is összegyűlt. Ez nem került kiadásra, de az Akadémia Történettudományi Intézetében hozzáférhető.

Kosáry két kötetével ellentétben ez a bibliográfia teljes anyaggyűjtésre törekszik. Majd a gyakorlat fogja megmutatni, hogy ez milyen mértékben sikerült. Érthető, hogy a politika és az ideológiai irodalmát tartalmazó harmadik kötet a legterjedelmesebb, igazi meglepetést azonban a második kötet hozott a vártnál dúsabb gazdaságtörténeti anyag feltárásával.

A helytörténetíró mindegyik kötetben találhat az összehasonlító anyagon kívül sajátosan helytörténeti anyagot is. A közölt irodalom csoportosítása eléggé részletező, úgy, hogy az egyes csoportok áttekintése az egyes kérdések feldolgozásának állapotáról is tájékoztat. A bibliográfia áttekintése ezért a helytörténetíró számára is eszmekeltő és tanulságos.

Mollay Károly

BOLDIZSÁR IVÁN (szerk.): *Magyarország. Útikönyv.*

Bp., 1955, kis 3°. 646 lap.

Az IBUSZ kiadásában hattagú munkaközösség (Huba László, Lipták Gábor, Pap Miklós, Pán Imre, Szitnyai Jenő, Zákonyi Ferenc) munkájából jött létre ez a nálunk újszerű útikönyv. A szerkesztő előszava szerint ennek az útikönyvnek az a célja, hogy az olvasót utazásának megkezdése előtt tájékoztassa, megismertesse vele „hazánk tájait és városait, műemlékeit és szocialista létesítményeit”. „Célja az, hogy kedvet teremtsen az utazáshoz és hogy utazás, városnézés, természetjárás közben az olvasó-utazó látva lásson”. Nem fényképek, hanem régi metszetek, ceruzavázlatok és festmények reprodukciója szemlélteti a szöveg legfontosabb mondanivalóját.

Jó gondolat volt, hogy nálunk is jelenjék meg egy könyv, amely az egész ország idegenforgalmi érdekességeire hívja fel a figyelmet. Budapest, a Dunántúl, Észak-

Magyarország és az Alföld, ezeken belül kisebb tájegységek szerint tagolja az anyagot. Külön fejezetet kapott Sopron (205—216. ll.), valamint a Hanság és a Rábaköz is (201—204. ll.).

Ez a jellege és izléses kiállítása magyarázza, hogy az ötvenezres példányszámban megjelent és 50 forintos árban kapható zsebkönyv iránt nagy volt az érdeklődés. Németnyelvű kiadása, amelyet országunk idegenforgalmának fejlesztésével kapcsolatban a sajtó is bejelentett (1955. szept. 1.), idegenforgalmi értékeink külföldi megismertetése körül hasznos szolgálatokat tehet.

Mindehhez azonban az is kell, hogy az útikönyv nyelvében és tartalmában megfeleljen azoknak a célkitűzéseknek, amelyeket a szerkesztő előszava fogalmaz meg. Egy-egy városunk, kisebb tájegységünk ismertetésére természetesen csak szűken szabott terjedelem juthat s így az adatközlés pontossága, a megszabott terjedelem jó kihasználása különösen fontos. A Sopronról szóló fejezet, sajnos, nem arról győzi meg az olvasót, hogy az útikönyv rendeltetésének és árának megfelelően e követelményeknek kielégítően felel meg.

Az előszó kissé lekicsinylően szól a nálunk eddig megjelent útikalauzokról, „amelyek nem voltak egyebek magyarra fordított bedekereknél” (6. l.). Ha az útikönyv nem is akar „történelmi (helyesen: történeti!) emlékeztető” lenni (9. l.), ezektől az útikalauzoktól a megbízhatóságot és a tömören jellemző tárgyalásmódot mindenestre átvehette volna. Például a mi Thirring Gusztávunk évtizedeken át megjelent útikalauzai az ország különböző részeiről útikalauz-irodalmunk legjobb termékei közé tartoznak s Heimler Károlyéit ma is haszonnal forgathatja a Sopront és környékét járó üdülő, turista. Nem hagyható említés nélkül, hogy a könyvből két kiadás, egy eredeti s egy javított fegyverkezéssel, neha a javított ez nincsen feltüntetve. Az eredeti pl. a soproni domokos templomot székesegyháznak mondja (tehát Sopront püspöki székhelynek teszi meg!), a tűgyárból pedig tüköryárat csinál. Azonban a javított kiadás sem tanuskodik arról, hogy a soproni fejezet szerzője városunkat vagy a róla szóló szakirodalmat valóban *megnézte* vagy munkáját helyismerettel rendelkező szakemberrel átnéztette volna. Inkább megelégszik azzal a banális újságírói fordulattal, hogy „Sopron története könyvtárakat tölt meg” (216. l.).

Egyes adatok felelőtlen tájázozatlanságról tesznek tanubizonyosságot. A könyv pl. a 213. lapon külön felhívja a figyelmet a Berzsenyi-gimnázium 1657-ben épült épületére. A fejezet szerzője vagy nem látta még életében a Berzsenyi-gimnáziumot vagy pedig fogalma nincs arról, mi a különbség egy 1657-ben és egy 1894-ben épült iskola között. „Sopronban nyílt meg a világ első bányászati egyeteme, a Bányatisztképző Intézet” — írja a 216. lapon az 1735-ben Selmecebányán alapított intézetről, amely természetesen nem volt egyetem; a későbbi (1770) akadémia viszont egy másik intézmény volt s csak Sopronban való átköltözése (1919) után, 1934-ben vált egyetemi jellegűvé. „A Tómalom-fürdőtől alig fél kilométernyi távolságra komor, gyszoszemlékeztű épület áll: a hírhedt sopronkőhidai fegyház” (215. l.). Egy 1955-ben megjelent útikönyvnek, amelyet a „nagy hagyományok mellett elsősorban a mai élet látható jelei” érdekelnek (8. l.), mégis csak illene tudomásul vennie, hogy Sopronkőhidán 10 év óta nincsen fegyház! A Kurucdomb „tetején hatalmas, régi épülettömb közepén ijesztően magas ... építmény öröklik a város felett” (212. l.). Ez az ijesztően magas építmény a könyv szerint valamikor szélmalom volt. Ha ez igaz volna, Sopron a világ legnagyobb szélmalomával dicsekedhetett volna! A szóbanforgó egykori Szélmalom-laktanya ugyanis a szomszédságában állott szélmalokról kapta a nevét. Egynek az épülete még ma is áll, erről azonban az útikönyv nem emlékezik meg.

A hibák másik csoportja abból adódik, hogy egyes mondatok megszerkesztése a szövegösszefüggésre való tekintet nélkül történt. „Közkedvelt soproni kirándulóhely a Deák-kút is, az ifjúság hajdani majálisainak színhelye. A város minden pontjáról látható, természetéből épült, 22 méter magas kilátótornyot az Alsó-Lővérek, Szálas-erdő, Károly-magaslat útvonalán közelíthetjük meg” (215. l.). Az ép nyelv-érzékű olvasó azt hiheti, hogy a Deák-kútnak van 22 m magas kilátótornya s ez látható a város minden pontjáról, holott ez a Károly-magaslat Károlyvár nevű kilátótornyára áll. Ugyanilyen módon kap a XVIII. század második felében keletkezett

Brennberg románkori és gótikus templomot és lesz a „bányászati egyetem” az erdészeti kutatás középpontja (216. l.).

Ilyen hatalmas példányszámban megjelent népszerűsítő munkában az sem mindegy, hogy a helytörténetírásnak milyen eredményeit terjeszti. Sajnos, a könyvben elég tág teret kap az álromantika is, amely az „ősi”, az „ódon”, a „hajdan” hangulatával igyekszik pótolni a konkrét történeti adatokat. Így válnak szinte „időtlennek” olyan korok is, amelyekről pontos értesüléseink vannak. A Storno-házzal kapcsolatban pl. azt az időmeghatározást olvassuk, hogy „barokk díszét csak a nagy soproni tűzvész után kapta” (211. l.). Tekintettel arra, hogy Sopron története bővelkedik a nagy tűzvészekben, nem magától értetődő, hogy itt az 1676. évről van szó.

Sopron történetét a könyv 12 sorban foglalja össze. Ez ebben a könyvben nem is volna baj, ha e 12 sor a helytörténet legfontosabb tényeit helyesen foglalná össze. A kelta alapítású helység nevének jelentése „gázlóváros”, a honfoglalás idején Bulcsu és Lél törzsei szállták meg a környéket — ezt olvassuk még mindig. A középkorról szó sem esik, a XIX. században pedig „Berzsenyi, Petőfi, Liszt Ferenc neve jelzi a város történetének nevezetesebb évszámait” (216. l.). Az itt diákoskodó, katonáskodó s akkor még ismeretlen két költő, a gyermek Liszt Ferenc ittartózkodása Sopron XIX. századi történetének érdekes epizódja ugyan, de helytörténeti szempontból egyáltalán nem lényeges mozzanat.

Aránylag sok a sajtóhiba a könyvben. Néhányat ideiktatok: Sopron-hegység (helyesen: Soproni hegység), Lövérek (*Lövérék*), Nádor-magaslat (*Nándor-m.*), Szerhalmi-erdő (*Szárhalmi-e.*); Mátyás király nem II., hanem III. Frigyesel hadakozott, a belső borítólagra rajzolt régi soproni városházára pedig tévedésből két kapu került, stb.

Nem állítjuk, hogy a könyvnek nem volnának erőnei, hogy nem volna jobb fejezete is, mint a soproni. Bővebben kellett azonban ezzel foglalkoznunk, mert sajnáljuk, hogy a túlgyors munkára való hibák helyenként élvezhetetlenné teszik az általában olvasmányosan megírt könyvet. Felelősségteljesebb, lelkiismeretesebb munkával ezek a hibák elkerülhetők lettek volna. A rendelkezésre álló 11 lapon is meg lehet oldani a város ismertetését. Ha elmarad egy-egy üres, általánosító mondat, ha arányosabban tagolódik a mondanivaló, akkor bizonyára 8 sornál több jut majd a soproni múzeumnak is. Meg vagyunk róla győződve, hogy egy alaposan átdolgozott új kiadás megérdemelt sikert fog aratni. Jó volna, ha az új kiadás fejezetenként a legfontosabb irodalomra is felhívna a figyelmet.

Mollay Károly

Sopron bibliográfiája

(1943. szept. 1-től 1954. dec. 31-ig)

(Folytatás)

- Pritz István*: Régi magyar órák. Szépművészet. 1944, 319—324. (A soproni Zoller, Wenneck és más mesterek méltatásával).
- Probst, Franz*: Die literarische Leistung der Ödenburger Jesuiten von 1636—1700. Burgenländische Heimatblätter. 1953, 174; 1954, 14.
Ödenburger Privatbibliotheken im 15. und 16. Jahrhundert. Burgenländische Heimatblätter. 1954, 136.
- Radocsay Dénes*: A középkori Magyarország falképei. Bp., 1954. Akadémiai Kiadó. (Sopronról 207—210).
- Rajczy Mária Mechtilda*: Csepreg irodalmi múltja és népköltészeti hagyományai. II. Csepreg népköltészeti hagyományai. SSz. VII, 171—241.
- Ratz, Alfréd*: Die Mörbischer Malerfamilie Hertlin im 14. Jahrhundert und die Fresken in Rust. Burgenländische Heimatblätter. 1948, 129—30.
Die Erbauung der St. Georgskirche zu Ödenburg aus St. Margarethener Stein durch Eisenstädter Baumeister. Burgenländischer Heimatblätter. 1949, 143.
- Rauch H.*: Kampf mit Rebellen auf dem Neusiedlersee vor 245 Jahren. Volk und Heimat. 1954. No. 11., 9. l. (A Wienerisches Diarium korabeli híradása).

- Ruhmann Jenő*: Soproni fiúból olasz tábornok. SSz. VII, 259—261. (Csudafy Mihály).
Rotaridesz Mihály soproni kapcsolatai. SSz. VIII, 19—27.
- S. A.*: Rábatamási hangja Sheffieldben. Szabad Nép. 1950. XI. 3.
- Sandy Dezső*: Monumentális méretű római falakra épült a sopronbánfalvi árpádkori templom. Soproni Hírlap. 1943. X. 22.
- Sárai Tibor*: Ünnepi hét Sopronban. Új Zenei Szemle. 1954. XI. szám.
- Schmidt, Leopold*: Die Bedeutung der Wallfahrt Maria Einsiedeln auf dem Kalvarienberg bei Eisenstadt in den ersten Jahren ihres Bestandes. Horn-Wien. 1948. 24 lap. (Burgenländische Forschungen Heft 2).
- Storno Miksa*: Régi pecsétnyomók. SSz. VII, 243—247.
A fertőbozi Gloriett. SSz. VII, 280—282.
Az ágfalvi evangélikus templom tornya. SSz. VII, 282—3.
Andrea del Pozzo egy magyar vonatkozású művéről. SSz. VIII, 97.
Gótstílusú lakóház-homlokzat Sopronban. Magyar Építőművészet 1944, 236.
- Stündl, Karl*: Die Fischerei des Neusiedlersees und die Möglichkeiten ihrer Ertragssteigerung. Burgenländische Heimatblätter. 1947, 8.
- Szakács Kálmán*: A párt harca a munkásosztály egységéért Győr-Sopron megyében (1945—1948). Bp., 1953. (Ism. Szabad Nép. 1954. III. 13).
- Szakál Ernő*: Soproni szobrokról. Magyar Építőművészet 1944, 235.
- Szalatnai Rezső*: Petőfi Sopronban. Bp., 1943. Válasz. 8°. 12 l.
- Szász Imre*: Szól a síp (Bottyán). Regény. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó. 1953. 589 lap. (A „Bottyán“ c. kétkötetes regény első része. Két fejezete, 47—71. és 463—74. lapok, Sopronról szól).
- Szelényi László*: Liszt utolsó átirata. Új Zenei Szemle. 1954. XI. szám. (Kjui-Liszt: Tarantella, 1885).
- Szöke László* (szerk): Magyar Sopron. Társadalmi, ipari és kereskedelmi életünk az újjáépítés tükrében. (Mészáros Sándor: Sopron lelke. Becht Rezső: Mult és jövő. Csatkai Endre: Sopron a magyarság útján. Berecz Dezső: Sopron irodalma és színháza. Gereben Béla: Sopron város idegenforgalma. Németh Pál: Sopronmegyei tájak uti kalauza). Sopron. 1947. Röttig. 8°. 112 l.
- Tatay Jenő*: A soproni Kecse-templom pogány-magyar legendája. SU. 1946. XII. 28; 1947. II. 16. (Visszhangja 1946. XII. 28; 1947. II. 19).
- Tárczy-Hornoch Antal, Jánossy Lajos*: Sopron, az egyetemi város. Vándortűz. 1947. IX, 8—9.
- Tóth Pál*: Soproni emlék. Népujság. 1954. XI. 14.
- Undi Mária*: Rábaközi csipkés kendők, pókos bekötés. Bp., 1944. Stephaneum (Magyar Kincsesláda IX.).
- Valkó Arisztid*: A fertődi (eszterházi) kastély művészei, mesterei. Művészettörténeti Értesítő. 1953, 134—137.
- Varga Ferenc*: Jelentés a soproni Nyári Egyetem VII. évéről. SSz. VIII, 38—9.
- Vécsei Jenő*: L'infedelta delusa. Kodály-emlékkönyv. Bp., 1953, 423—38. (Haydn operáját 1773-ban adták először Eszterháznál, olasz szövegkönyvét Sopronban nyomta Siess József).
- Weörös Sándor*: Soproni naplójegyzet. Vándortűz. 1947. IX. 5.
- Winkler Oszkár*: Korszerű építészet kérdései Sopron belvárosában. Magyar Építőművészet. 1944, 224—230.
- Zimmermann, Fritz*: Die Landespforte Cyperon. Burgenländische Heimatblätter. 1947, 115.
- Névtelenül*:
Az Irodalmi Kör működése 1943-ban. SSz. VIII, 36.
Sopron színháza 1943-ban. SSz. VIII. 37—8.
Sopron színházi gyűjteménye. SSz. VIII. 97—99.
Sopron újjáépítése. Vándortűz. 1947, IX, 15—16.
A soproni Ünnepi Hétről. Népművelés. 1954. X/XI.

Kisebb közlemények

Műemlékvédelmi kiállítás Budapestén

A Városépítési Tervező Vállalat V. műterme, amelynek Rados Jenő műegyetemi tanár a vezetője, a Magyar Építőművészek Szövetségének rendezésében 1955. január 21—30-ig a Szövetség székházában (I., Krisztina körút 99.) műemlékvédelmi kiállításon ismertette a VÁTERV által az 1954. év folyamán végzett s az elkövetkező évekre tervezett műemlékvédelmi munkálatokat. A kiállítás anyagát Péczeley Béla, Riedlmeyer Gyula, Szelle Kálmán és Vákár Tibor főleg Esztergom, Kőszeg, Miskolc, Sopron, Vác és Veszprém városokra vonatkozó fényképekből és tervrajzokból állította össze. Az ún. városképi felvételeken kívül a helyreállítási munkák során előkerült újabb műemlékek és a korszerű helyreállítási tervek keltettek különösen érdeklődést. Sopront az Előkapu környékének, a Szt. György u. 1—3. számú háznak, a Lenin körút északi részének és a volt „Fehér Ló” fogadó fényképei,

rendezési és helyreállítási tervrajzai képviselték. Mint ismeretes, a kiállítás egyik rendezője, Riedlmeyer Gyula Sopronban több eddig ismeretlen középkori házat tárt fel. A kiállítás megnyitásán Rados Jenő „A hazai műemlékek időszzerű kérdései” címmel tartott előadást s ebben többek között Sopront is kiemelte azon nem nagyszámú városaink sorából, amelyeknek vezetősége a műemlékek védelmét is szívügyének tekinti. Eddig 60 helyen fejezték be a városképi felvételeket s műemlékvédelmünk iránti érdeklődést tetemesen fokozná, ha ezeknek a sokszorosított szövege nyomtatásban szélesebb körök számára hozzáférhetővé válhatna.

A VÁTERV a kiállított anyagot vándorkiállítás keretében az ország más városaiban is be akarja mutatni. Kíváncsinos volna, hogy ezekből Sopron ne maradjon ki.

Mollay Károly

Pótlás

Első számunk 136—7. lapján Nováki Gyula Újabb adat a sopronkörnyéki őskori vaskohászatra című cikkének jegyzetei kimaradtak. Az alábbiakban pótoljuk:

1. Ödenburger Zeitung. 1925 X. 4. (Romwalter Alfred). Romwalter: Sopronban lelt őskori salakok és téglák. SSz. 1937:224—8. Vendl Miklós: Egy soproni kemenceboltzat tégláinak közzetani vizsgálata. SSz. 1937:229—44. Romwalter: A Hallstatt—L. Tene korbéli vaskohászat Sopron környékén. SSz. 1939:51—7.

2. Barb: Spuren alter Eisengewinnung im heutigen Burgenland. Wiener Præhistorische Zeitschrift. 1937:157. Schmid: Norisches Eisen. Wien. 1932:226 l.

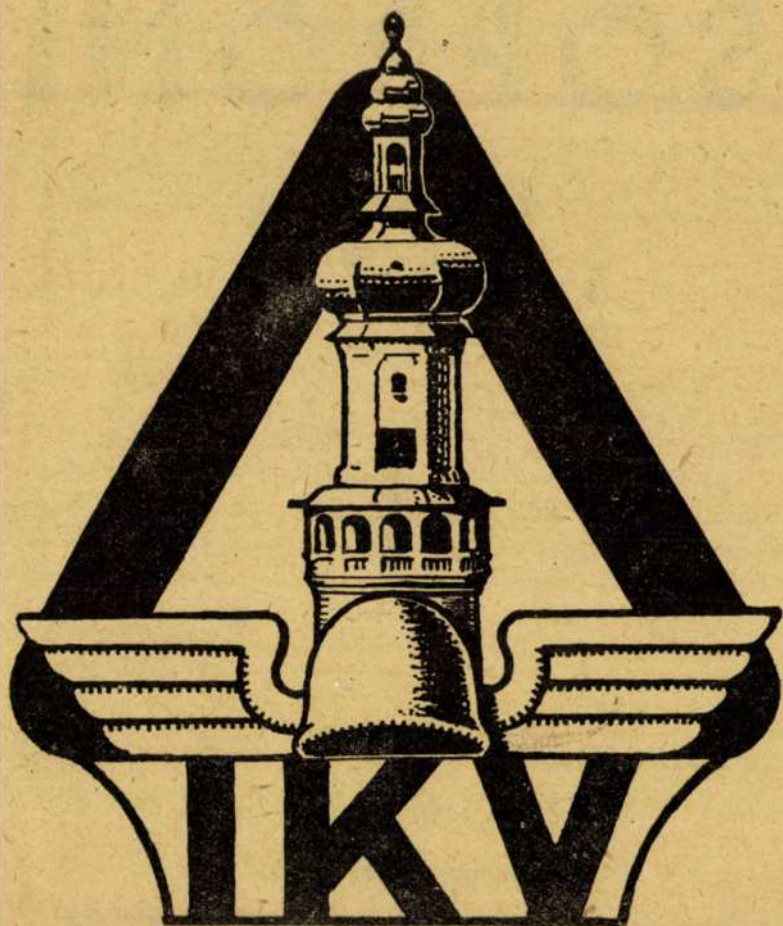
A lövői kisbíró. 1854. Id. Storno
Ferenc vázlatkönyvéből
(Storno-gyűjtemény)

A lövői bíró. 1854.
Id. Storno Ferenc vázlat-
könyvéből (Storno-gyűjt.)

ÚJJÁÉPÜLT VÁROSUNK
DOLGOZÓINAK IPARCIKK-SZÜKSÉGLETÉT
AZ

IPARCIKK
KISKERESKEDELMI
VÁLLALAT ÜZLETEI

KIVÁLÓ SZAKÉRTELEMMEL ÉS KÖRÜLTEKINTÉSEL
LÁTJÁK EL!

1895 óta közkedvelt

A

**SOPRONI
SÖR**

Gyártja:

SOPRONI SÖRGYÁR

Sopron, Baross út 28

TELEFON: 107, 108, 1130, 1131

S O P R O N I

HÚSIPARI

VÁLLALAT

S O P R O N

T E L E F O N S Z Á M O K: 192, 193

A S O P R O N I H Ú S I P A R I

V Á L L A L A T D O L G O Z Ó I

M I N Ó S É G I H E N T E S Á R U K

K É S Z Í T É S É V E L S Z O L G Á L J Á K

A S Z O C I A L I Z M U S É P Í T É S É T

A HALADÓSZELLEMŰ
ÚJ SOPRONI SZŐLŐKULTÚRA
MEGTEREMTŐJE

a Soproni

H A L A D Á S

Szőlőtermelő

Szövetkezet

ORSZÁGOSHÍRŰ
KITÜNTETETT

FAJBORAI

S O P R O N I

K Ü L Ö N L E G E S S É G E K !

A
soproni szőlővidék
legjobb bora

A SOPRONI ÁLLAMI GAZDASÁG

HÍRES

KÉKFRANKOSA

KÉRJE MINDENÜTT!

A SOPRONI SZÁLLODA ÉS VENDÉGLÁTÓ VÁLLALAT

Figyelmes kiszolgálással és jó ellátással, szeretettel várja kedves vendégeit

Minőségi üzemei:

PANNONIA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

80 szobával, központi fűtéssel a város reprezentatív vendéglátó üzeme

FENYŐGYÖNGY SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

a Lövérék gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülő- és kirándulóhely

KERTVÁROSI VENDÉGLŐ:

a kertváros kedvelt kirándulóhelye, árnyas kerthelyiséggel

ALPESI VENDÉGLŐ:

a Lövérék kedvelt nyári vendéglátóüzeme

SZABADSÁG ÉTTEREM:

a város legszebb terén tágas kerthelyiséggel, elsőrendű tánczenével

BELVÁROSI ÉTTEREM:

a patinás belvárosban, elsőrendű konyhájával

VÁRKAPU ESPRESSO:

I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján

SZABADSÁG — CIKLÁMEN:

cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagyaltkülönlegességeivel és minőségi espressokávéval

Büfék és italboltok a város legkülönbözőbb helyein és a strandokon

LÁTOGASSA MEG ÜZEMEINKET!

GYŐR-SOPRON MEGYE TANÁCSÁNAK
IDEGENFORGALMI HIVATALA

S O P R O N
KEZELÉSÉBEN

IBUSZ

MÁV HÍV. MENETJEGYIRODA FIÓKJA

MINDENFELE UTAZÁSI ÜGYBEN
KÉSZSÉGGEL ÁLL AZ UTAZÓ-
KÖZÖNSÉG RENDELKEZÉSÉRE!

SOPRON, ÓGABONA TÉR 8. SZ.
TELEFON: 55. SZ.

Tisztaság: félegészség

Saját egészsége
érdekében látogassa a több kád-
dal bővített, hőlég-
fürdővel, központi
fűtéssel korszerű-
sített

V Á R O S I F Ü R D Ő T

FÜRDŐVÁLLALAT

SOPRONI
POSZTÓ-
ÉS
SZÖNYEGGYÁR

*

Sopron, Baross út 24 sz.

*

G Y A P J Ú S Z Ö V E T E K

T A K A R Ó K

B Ú T O R S Z Ö V E T E K

S Z Ö N Y E G E K

SOPRONI PAMUTIPAR

SOPRON,

SELMECI

U T C A

15-17 SZÁM

TELEFON:

298 SZÁM

PAMUTSZÖVŐGYÁR

SOPRONI

Ruhagyár

SOPRON, RÁKÓCZI U. 6

1950-ben indult 60 fővel, 27 lábhajtásos géppel

1955-ben 1000 fővel dolgozik a legkorszerűbb automata villanygépekkel

FIÓKÜZEM Brennbergben 120 fővel

1955. évi IV. negyedév

Szabó Jenő üzemvezető	100·5 %
Stájríts János főművezető	112·5 %
Rosta János főművezető	101·9 %
Holndonner Ferencné művezető	121·3 %
Turcsányi Gézáné művezető	106·8 %
Schubert Elemérné művezető	104·5 %
Valamennyien 100 %-os minőséggel	

A legjobb szalagdolgozók:

Mizsér Irén	157 %-os tervteljesítés, 100— % minőség
Nagy Lászlóné	171 %-os „ 99·9 % minőség
Major Elekné	153 %-os „ 99·8 % minőség

1954-BEN
KÉTIZBEN

ÉLÜZEM

**1955. évi Felszabadulási Műszakban
Minisztertanács oklevelével kitüntetve**

**MAGYAR
SELYEMIPARI VÁLLALAT
SOPRONI SZÖVŐGYÁRA**

S O P R O N
KŐSZEGI ÚT 9—12
TELEFONSZÁM: 550

1 9 5 4. É V I
II. ÉS IV. NEGYEDÉVBEN

É L Ü Z E M

Soproni

Lakatosárugyár

Sopron, Csengeri u. 30—32

É L Ü Z E M

Gyártmányai:

ZÁRAK,
AJTÓ- ÉS
ABLAKPÁNTOK,
ÉPÜLETVASALÁSOK,
FÜSTCSÖVEK,
CIPŐORRVASALÁS

Fejlődés:

AZ 1944. ÉVHEZ VISZONYÍTVA
A MUNKÁSLÉTSZÁM 257%-KAL
A KÉSZÁRUTERMELÉS 547%-KAL
E M E L K E D E T T !

A Soproni Vasöntöde

IV. negyedévi tervének
túlteljesítésével járul
hozzá a Minisztertanács
és a Párt határozatának
maradéktalan végrehaj-
tásához

*a második 5 éves terv
alapjainak lerakásához*

É. M.

SOPRONI ÉPÜLETASZTALOSIPARI VÁLLALAT

Hazánk legkorszerűbb
épületasztalosipari
nagyüzeme

Gyárt:

Mindennemű épületnyílás-
záró szerkezetet és egyéb
felszereléseket

Gyártelep:

SOPRON, BAROSS ÚT

Telefon: 370, 371, 372

SOPRONI

FÉSŰSFONALGYÁR

Gyártelep:

SOPRON, ÁGFALVI ÚT 4. SZ
TÁVBESZÉLŐ: 50

Budapesti iroda:

BUDAPEST, V. NÁDOR UTCA 18. SZ. — TÁVBESZÉLŐ: 328-722

CSEPEL AUTÓGYÁR

ALKATRÉSZGYÁRA SOPRON

GYÁRTMÁNYAI:

„RÁBA“ GÉPKOCSI

„CSEPEL 300“

ELSŐ FUTÓMŰ
HÁTSÓ FUTÓMŰ
CSÖRLÖMŰ

MOTOR

ELSŐ FUTÓMŰ
HÁTSÓ FUTÓMŰ
SEBESSÉGVÁLTÓMŰ

„CSEPEL 130“

ELSŐ FUTÓMŰ
HÁTSÓ FUTÓMŰ
CSÖRLÖMŰ

A SZAKMA KIVÁLÓ DOLGOZÓI:

GAÁL PÁL esztergályos 196 0/0	Osztédi József marós 160 0/0
1956. évi májusi tervén dolgozik	1956. évi márciusi tervén dolgozik
Scheepz Sándor esztergályos 185 0/0	Grubits József 169 0/0
1956. évi márciusi tervén dolgozik	1956. évi márciusi tervén dolgozik
Papp Gyula marós 175 0/0	Pomsits József sztahanovista lakatos 165 0/0
1956. évi márciusi tervén dolgozik	1956. április havi tervén dolgozik

Soproni Tűgyár

SOPRON, CSEPEL UTCA 3

KÜLÖNFÉLE TŰÁRUK, KÁRPITOS
DISZSZEG, CIPŐKARIKÁK,
FÜZŐSZEMEK, BŐRSZEGECSEK,
MEZŐGAZDASÁGI GÉPALKAT-
RÉSZEK, KESÁRUK, KÜLÖNFÉLE
KÉZISZERSZÁMOK KÉSZÍTÉSE

ELSŐ NEGYEDEVI MUNKÁJA ALAPJÁN
1954. II. NEGYEDÉVTŐL KEZDVE

negyedszer nyerte el az élizem címet!

A vállalat 1955. évi tervét 1955. évi december 13-án
teljesítette!

Az üzemi dolgozók közül 3
hónapi sztahanovista szinten
végzett munkájuk alapján
sztahanovista oklevelet
nyertek:

Csiszár József
kárpitosszeggyártásnál
beállító lakatos . . . 155 %

Kránixfeld Lajosné
kárpitosszeggyártásnál
dolgozó gépmunkásné 155%

Geisz József
gombostűgyártásnál
beállító lakatos . . . 135%

Kalcher Istvánné
csomagoló . . . 142%

Forgách Sándorné
csomagoló . . . 141%

László Ilona
csomagoló . . . 140%

A Soproni

Élelmiszerkiskereskedelmi

V Á L L A L A T

FÜSZER-,
CSEMEGE-,
ÉDESSÉG-,
DOHÁNY-,
TEJ- ÉS HÚS-
BOLTJAI

A VÁROS MINDEN TERÜLETÉN,
A NAP MINDEN SZAKÁBAN

a dolgozók igényeinek kielégítése szolgálatában!

SOPRON ÉS VIDÉKE

K Ö R Z E T I

FÖLDMŰVESSZÖVETKEZET

MEZŐGAZDASÁGI SZAKBOLTJA:

ÖTVÖS U. 3

A MEZŐGAZDASÁG FEJLESZTÉSÉHEZ
MINDEN KELLÉK KAPHATÓ

**SOPRONI
VAS- ÉS SZERELŐ SZÖVETKEZET**

*vállal rádiójavítást,
gyermekkocsijavítást,
bádogos, vízszerelesi,
lakatos, esztergályos, géplakatos,
villanyszerelő, motortekercselő-
munkákat*

SOPRON — ÓGABONA TÉR 16

SOPRONI

FÉMTÖMEGCIKK KISIPARI SZÖVETKEZET

VÁLLAL:

edényjavítást, mindennemű bádogos-
munkát, nikkelezést, hegesztést,
lakatos- és esztergályozási munkákat

SOPRON — LENIN KÖRÚT 41

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz

Öállal:

kőműves	szobafestő	űvegező
ács	mázoló	űvegesiszoló
tetőfedő	címfestő	kályhás
épületasztalos	dukkozó	parkettás

M U N K Á K A T

*

Központi telep és iroda: Kossuth Lajos utca 5. — Telefon: 318 és 327

*

űveges részleg: Lenin körűt 22. — Telefon: 326

Soproni Asztalos- és Faipari KSZ

Sopron, Vitnyédi u. 13 — Telefon: 704

asztalos	festő, mázoló	j á t é k
kárpitos	j a v í t ó	iparművész

RÉSZLEGEIVEL

a lakosság szükségleteinek kielégítésére a legmesszebbmenőkig rendelkezésre áll

Készít:

HÁLÓSZOBÁT, KOMBINÁLTSZEKRÉNYT,
REKAMIÉT, SEZLONT,
KONYHABÚTORT

és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat, egyéni megrendelésre,
elsőrendű minőségben és ízléses kivitelben

Öállal:

CÍMTÁBLAFESTÉST, BÚTORMÁZOLÁST
ÉS MINDENMŰ JAVÍTÁST

Játék és iparművészeti készítményei minden alkalomra nagy választékban
a Soproni Kiskereskedelmi V. üzleteiben kaphatók

SOPRONI *Háziipari Szövetkezet*

LENIN KÖRÚT 77 ÉS 94

a dolgozók szolgálatában

SZEMFELSZEDÉS

STOPPOLÁS

FEJELÉS

HÍMZÉS

ELŐNYOMÁS

GOMBKÉSZÍTÉS

PULÓVER,

KARDIGÁN KÖTÉSE

HOZOTT ANYAGBÓL!

NYLON-HARISNYÁK

ÁTKÖTÉSE

KOSÁRFONÁS

SOPRONI

FÉNYKÉPÉSZ SZÖVETKEZET

MŰTERMEI:

SZÉCHENYI TÉR 20

LENIN KÖRÚT 72

Művészi kivitelezésű fényképek
a legkényesebb igényeket is kielégítik

H Í V Á S R A

HÁZHOZ IS MEGYÜNK

gyermek- és családi képek felvételére

Amatőr-fotók gyors kidolgozása

A SOPRONI GÉPGYÁR FINOMMECHANIKAI RÉSZLEGE

Sopron, Mátyás király út 5 szám

VÁLLALJA

RÁDIÓK, ÓRÁK,
MÉRLEGEK,
ÍRÓGÉPEK,
SZÁMOLÓGÉPEK,
FÉNYKÉPEZŐGÉPEK,
MOTORKERÉKPÁROK,
V A S A L Ó K,
ORVOSI MŰSZEREK,
MÉRŐMŰSZEREK,
ESERNYŐK STB.

JAVÍTÁSÁT

valamint

BOROTVÁK, OLLÓK, KÉSEK, STB KÖSZÖRÜLÉSÉT

TAKARÉKOSKODJUNK A GÁZZAL,

*akkor kisebb lesz a gázszámla
és jobb lesz a gáznyomás!*

*

Felvilágosításért
és panasszal forduljunk

A G Á Z M Ű H Ö Z

Táncsics Mihály u. 12. Telefon 254

Kisipari
minőségi
munka
hozott
és saját
anyagból

SOPRONI SZABÓSZÖVETKEZET

Köztársaság utca 20

Színház utca 29

Lenin körút 30

Mátyás király utca 20

Javitó osztály: Színház u. 5

Legkisebb javítás is eszközölhető!

Átalakítás, vasalás, fordítás

MÉRTÉKUTÁNI OSZTÁLY:
LENIN KÖRÚT 71

GUMIJAVÍTÁSI OSZTÁLY:
LENIN KÖRÚT 67

SOPRONI
CIPÉSZ SZÖVETKEZET

FIÓKOK:

KOSSUTH U. 2

BÉKE ÚT 35

JAVÍTÁSI ÁTVEVŐHELY: LENIN KÖRÚT 65. SZ.

A SOPRONI

FODRÁSZ SZÖVETKEZET

KORSZERŰSÍTETT,

HIGIÉNIKUS TERMEI-

BEN GONDOS ÉS

FIGYELMES KI-

SZOLGÁLÁS VÁRJA

A SOPRONI DOLGOZÓKAT

SZÍJGYÁRTÓ ÜZEM

Lenin körút 90. sz.
Telefon: 317

Lószerszámok, kézitáskák, bőrön-
dök, bőrárak készítése, javítása

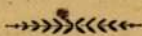
MOTORJAVÍTÓ ÜZEM

Botond utca 1. szám
Telefon: 524

Megbízható, gyors, biztos
szerviz

SOPRONI JÁRMŰGYÁRTÓ SZÖVETKEZET

Központi iroda: Rákóczi utca 27. szám — Telefonszám: 319

BOGNÁR-, KOVÁCS- ÜZEM

Rákóczi utca 27

Kézikocsi,

szekér,

fejse,

eke-

készítés.

javítás,

lőpatkolás

AUTÓKAROSSZÉRIA KÉSZÍTÉS

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Ödenburger) Rundschau.

Lokalhistorische Quartalschrift.

Herausgegeben von der Stadt Sopron. Redigiert von André Csatkaí.

Aus dem Inhalt:

Sági, Karl: Beiträge zur Frage des Gebietes und des Ethnikums der pannonischen civitates.

Szőke, Béla: Gräber aus dem IX. Jahrhundert in Sopronköhida.

Mollay, Karl: Zur Entstehungsfrage des Namens „Ödenburg“.

MUNKATÁRSAINKHOZ

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm.) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják.

2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkített szedést szaggatott aláhúzással jelezzék. (A ritkítást csak szavaknál eszközöljük.)

3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyam és a lap számát, napilapoknál a megjelenés keltét. A kötetet vagy az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.

4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.

5. A nagyobb cikkekhez lehetőleg idegen nyelvű kivonatot is mellékeljünk!

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, a Soproni Városi Tanács kiadásában negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

A folyóíratra a Soproni Szemle kiadóhivatalánál (Sopron, Tanácsháza) vagy a 285.930 számú csekk számlán lehet előfizetni. Előfizetési díj évi 48 forint, amely negyedévi részletekben is fizethető. Egyes szám ára 16 forint. Kettős szám ára 32 forint. Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

Terjedelem: 14,1 (A/5) ív 55 szövegközötti ábrával. Példányszám: 1000

Felelős kiadó: Csatkaí Endre — Győr-Sopronmegyei Nyomda Vállalat 19273 — Felelős vezető: Mentler Endre